

ISSN 2219-5408

ПАЁМИ ДОНИШГОҲИ ОМУЗГОРӢ

Нашрияи Донишгоҳи давлатии омӯзгории
Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

ВЕСТНИК ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

*Издание Таджикского государственного педагогического
университета имени Садриддина Аини*

HERALD OF THE PEDAGOGICAL UNIVERSITY
Publication of the Tajik State Pedagogical University
named after Sadriiddin Aini

№ 2 (85)

Душанбе – 2020

Маҷалла соли 1978 таъсис ёфтааст

Маҷалла ба феҳрасти маҷаллаву нашрияҳои илмӣ пешбари тақризшаванда, ки натиҷаи асосии рисолаҳо барои дарёфти унвони илмӣ номзад ва докторони илм дар онҳо бояд интишор гарданд, шомил шудааст.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 11 июни соли 2018 таҳти № 061/ЖР аз нав ба қайд гирифта шудааст.

ISSN 2219-5408

Суроға: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 121, ДДОТ ба номи С. Айни

Тел. : (+992 37) 224-20-12

Факс: (+992 37) 224-13-83

Почтаи электронӣ:

vestnik.tgpu@gmail.com

Сомонаи маҷалла:

<http://vestnik.tgpu.tj>

Сармуҳаррир: *Ғаффорӣ Нуъмонҷон Усмонзода* – доктори илмҳои таърих профессор, ректори ДДОТ ба номи С. Айни

Муовини сармуҳаррир: *Мирзораҳимов Ақобир Қаримович* – доктори илмҳои биология муовини ректор оид ба корҳои илмӣ ДДОТ ба номи С. Айни

Котиби масъул: **Одинаев А.Н.**

Маҷалла шомили пойгоҳи иттилоотии «Намояи иқтибоси илмӣ Русия» (НИИР) шудааст, ки дар сомонаи Китобхонаи миллии маҷозӣ ҷойгир аст. <http://elibrary.ru>

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

Қосимов О. А.- доктори илмҳои филологӣ, профессор

Пирумшоев Х. П.- доктори илмҳои таърих, профессор

Салимӣ Н. Ю. - доктори илмҳои филологӣ, академик

Солеҳов Ш. А.- доктори илмҳои филологӣ, профессор

Худойдодов А. О.- доктори илмҳои филологӣ, профессор

Ҷаматов С. С. - доктори илмҳои филологӣ, профессор

Убайдуллоев Н. К.- доктори илмҳои таърих, профессор

Саидов. А. С.- доктори илмҳои таърих, профессор

Журнал основан в 1978 году

Журнал включен в Перечень ведущих рецензируемых научных журналов и изданий, в которых должны быть опубликованы основные научные результаты диссертаций на соискание ученой степени доктора и кандидата наук.

Журнал зарегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан 11 июня 2018 года за № 061/ЖР

ISSN 2219-5408

Тел. : (+992 37) 224-20-12

Факс: (+992 37) 224-13-83

Электронная почта:

vestnik. tgpu@gmail. com

Сайт журнала:

<http://vestnik. tgpu. tj>

Главный редактор: *Гаффори Нуъмонджон Усмонзоде* - доктор исторических наук, профессор, ректор ТГПУ им. С. Айни

Зам. главного редактора: *Мирзорахимов Ақобир Каримович* - доктор биологических наук, проректор по научной работе ТГПУ им. С. Айни

Ответственный редактор: *Одинаев А. Н.*

Журнал включен в «Российский индекс научного цитирования» (РИНЦ), размещенный на платформе Национальной электронной библиотеки. <http://elibrary.ru>

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Косимов О. Х.- доктор филологических наук, профессор

Салими Н. Ю. - доктор филологических наук, академик

Солехов Ш. А. - доктор филологических наук, профессор

Худойдодов А. О.- доктор филологических наук, профессор

Джаматов С.С. - доктор филологических наук, профессор

Убайдуллоев Н. К.- доктор исторических наук, профессор

Пирумшоев Х. П. - доктор исторических наук, профессор, член-корр. АНРТ

Саидов А. С.- доктор исторических наук, профессор

The journal was founded in 1978

The Journal is included in the List of the leading peer reviewed scientific journals and publications, which should publish the main scientific results of dissertations for Doctor of science and Candidate of science degrees.

The magazine is registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan on June 11, 2018 for No. 061/ZhR

ISSN 2219-5408

Phone: (+992 37) 224-20-12

Fax: (+992 37) 224-13-83

E-mail:
vestnik.tgpu@gmail.com

Journal website:
<http://vestnik.tgpu.tj>

Editor-in-chief: Gaffori Nu'monjon Usmonzoda - doctor of historical sciences, professor, rector of the TSPU named after S. Ayni

Deputy Editor-in-chief: Mirzorahimov Akobir Karimovich - doctor of biological sciences, vice-rector on scientific works of TSPU named after S. Ayni

Executive Editor: Odinaev A. N.

The Journal is included in the database of «Russian Science Citation Index» (RISC), placed on the platform of the National Digital Library. <http://elibrary.ru>

THE EDITORIAL BOARD:

Jomatov S. S. - doctor of philological Sciences, Professor

Khudoyadodov A.O.- Doctor of Philology Sciences, Professor

Qosimov O. H.- Doctor of Philology Sciences, Professor

Salimi N. U.- Doctor of Philology Sciences, academic

Solehov Sh. A. - Doctor of Philology Sciences, Professor

Pirumshoyev H. P. - Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of ASRT

Ubaydulloev N.K. - Doctor of Historical Sciences, Professor

Saidov A. S - Doctor of Historical Sciences, Professor

МУНДАРИЧА /СОДЕРЖАНИЕ

ЗАБОНШИНОСӢ / ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Муродов Б.Р.

Таҳлили муқоисавии сохтор ва маънои ҷонишини манфии «neither» аз назари муодилҳои англисӣ-тоҷикӣ..... 8

Элназаров Б.

Частица «на» в таджикском языке и ее выражения в русском языке 11

Эгамназаров Х.Х.

Отношение терминов родства и свойства к явлению эквонимии (на материалах таджикского, узбекского и английского языков) 13

Каримов Ш.Б.

Термины-ядра в состав терминологических сочетаний подъязыка экологии 18

Саидова С.Г.

Диалектизмҳои лексикии зарфӣ дар нигоришоти Боқӣ Раҳимзода 20

Нодирова С.С.

Лексико-семантический анализ микрополе «хлеб» в таджикском и английском языках..... 24

Ҳалимзода З.А.

Баъзе вижагиҳои воҳидҳои фразеологии бемуодили забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ ва хусусияти тарҷумаи онҳо..... 27

Нурова З.А.

Таҳлили муқоисавии сифати асли дар низоми забони англисӣ 32

Юсупова З.М.

Текст как источник формирования системных знаний в словарно-фразеологическом компоненте языка в условиях двуязычия 37

Одинаев А.И.

Мавқеи омӯзиши номвожаҳои ҷуғрофӣ дар фаъолияти илмии Тӯрақул Зеҳнӣ 41

Шарипова М.

Грамматические трудности перевода с английского на русский..... 44

Султанова Р.М.

Способы передачи таджикских эпитетов на русский язык..... 50

Робияи А.

Масъалаи истилоҳ ва истилоҳотшиносӣ дар забоншиносӣ 54

Маликов А.Р., Ҳакимов Н.С.

Сифат ҳамчун ҳоли тарзи амал дар забонҳои тоҷикӣ ва фронтсавӣ 59

Нурова З.

Нигоҳи забоншиносон роҷеъ ба таърихи луғатнигорӣ дар забони олмонӣ 61

Раджабова Г.С.

Метафорический аспект концепта «Ревность» в поэтическом дискурсе (на материале таджикского, русского и английского языков) 64

Маджидзода А.Р.

Наречия с приставкой ПО- в русском языке и способы их передачи на таджикский язык..... 69

АДАБИЁТШИНОСӢ / ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

Солеҳов Ш., Маҳмудов М.

Проблемаи инсонмехварӣ аз нигоҳи Сорбон 75

Элбоев В., Абдуллоев Н.

Таҳлили «достони Шайхи Санъон» - и Фаридуддини Аттор 78

Абдулназаров А.А.

Таърихи тадқиқи танатология ва зарурати омӯзиши он дар адабиёти бадеии тоҷик 83

Нуриддин Ш.Б.

«Сафарнома»-и Носири Хусрави Қубодиёнӣ – нахустин сарчашмаи сафарномаҳои публитсисти 88

Олимӣ Х.Ҳ. Воқеаҳои таърихӣ ва тағйирёбии сабк дар насри охири асри XIX	92
Мирзоев С.Х. Баррасӣ ва таҳлили корбурди ашъори Хоча Камол дар осори Мансури Соинуддини Хучандӣ	96
Абдурахимов Б.А. Хусусиятҳои жанри ҳикоя дар маҷаллаи «Раҳбари дониш» ва таъсирпазирии он аз повести «Одина»-и устод Айни	101
Абдулҳаев З.М. Бозтоби ғаъолияти иҷтимоӣ ва маорифпарварии Садри Зиё дар «таърихи инқилоби Бухоро»	110
Насриддиниён Б.Ҳ. Шахрошӯб ва таҳаввули он дар осори адибони аҳли ҳунари форсу тоҷик	117
Қувватова С.М. Проблема перевода сказки «Ашик-кеиб» М.Ю.Лермонтова на таджикский язык	128
Исмаилова Н. Осори адабии Ҳомидии Исфажонӣ	133
Каримов Ш.Б. Тасвири ватан дар тарҷеоти Муҳаммад Ғоиб	140
Султонова Ш.Б. Характеристика творчества Хасан Ирфона в развитии таджикского языка	142
Эшонова М.А. Ташаккул ва таҳаввули эҷодиёти Мирзо Турсунзода дар солҳои сиюм	145
Муҳаммадохирова Ҳ. Вижагиҳои жанрии қиссаи «Спитамон»-и Сорбон	149
Адибаи Х. Бозтоби замону макони бадеӣ дар повести «Баъд аз сари падар»-и Абдулҳамид Самадов	153
Маҳмудов М. Масоили ахлоқӣ дар ҳикояи замони истиқлол	156
Норова Г. Абдусалом Деҳотӣ – мутарҷими асарҳои бачагона	160
Нурматова М.Р. Нақши телевизиони вилояти Суғд дар сабт ва инъикоси иҷтимоӣ XVI- уми Шӯрои олии Ҷумҳурии Тоҷикистон	165
Қутбиддинов А.Х. Назаре ба таърихи ташаккули нашрияти «Шаҳриёр»	168
Юсупова М.И. Ашӯла дар повести воқеии «Маъвои дил»-и Раҳим Ҷалил	174
Ганина Е.В., Матвеев В.Э. Анализ создания комического и трагического эффекта в произведениях Н.А. Тэффи	178

ТАЪРИХ ВА АРХЕОЛОГИЯ ИСТОРИЯ И АРХЕОЛОГИЯ

Сино Э., Хонали К. Нақши қӯшунҳои сарҳадӣ дар таҳкими амнияти миллӣ	182
Давлатов М. Ҷанги дуҷониби ҷаҳонӣ ва мавқеи кишвари Ирон аз нигоҳи муарриҳини он	186
Ҳусайнов А.Қ. Сифатҳои шахсии дипломатҳо аз нигоҳи муҳаққиқони ватаниву хориҷӣ	189
Давлатов Р. Л. Переосмысление Ибн Рушдом ряда функций выполняемых активным интеллектом	195
Каландарова Л.И. Позднее средневековье истории таджикского народа в англоязычной литературе (XVI – 60- е гг. XIX века)	201

Муҳидинов С.Р., Обидов Р.Ҳ.	
Заминаҳои таърихӣ пайдоиши бойгонихо дар Осиёи Марказӣ ва Ҷумҳурии Тоҷикистон	204
Қудратов К.А., Қуёш М.	
Густариш ва таҳкими ровобити сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Исломии Афғонистон.....	210
Искандаров Қ., Абдусаматов Б.	
Вазъи сиёсии Афғонистон дар солҳои 90-уми асри XX ва таъсири он ба давлатҳои минтақа	216
Турсунов Б.Р.	
Военное состояние Российской Империи и Кокандского ханства в канун завоевания Центральной Азии (планы завоевания, вооружение, численный состав армий сторон в середине XIX в.)	221
Шомуродов Б., Назармонов Ш.	
Культурно-цивилизационные парадигмы таджиков в контексте глобализационных перемен современности	227
Джонмуродов Ш.М.	
Сведения о Руи Гонсалеса Де клави́хо и его сочинения “Дневник путешествия в Самарканд ко двору Тимура (1403-1406)”	230
Ахиева С.У., Чураев К.	
Маорифпарварӣ: шарҳи маъно, ҳадаф ва заминаҳои пайдошавии он	234
Камолов Ф.А.	
Герменевтикаи таърих: омилҳои асосии идеализатсияи Ардашери I дар Аҳди Сосониён	238
Одинаев А. Н., Аҳмади Ш.М.	
Равиши таърихнигорӣ Абдулҳай Ибни Заҳҳоки Гардезӣ дар «Зайну-л-ахбор».....	244
Носирова Ш.Б.	
Заминаҳои ташаккулёбӣ ва рушди маданият дар замони Сомониён.....	253
Худжакелдиев Х.Х.	
Приоритетные направления внешней политики Таджикистана	256
Акбарӣ М.	
Нахуст китобхонаи оммавии Тоҷикистон	260
Шарифова Ш.	
Назаре ба фаъолияти илмӣ факултети таърихи ДДОТ ба номи Садриддин Айнӣ	262
Комилова Х.	
Американский концепт большая Центральная Азия и ее влияние на формирования восприятия региона.....	266
Чумаева П.А.	
Ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Исломии Покистон дар соҳаи илм ва тарбияи кадрҳо	268
Шарифов Ш.	
Нақши васоити ахбори омма дар ҳаёти сиёсии мамлакат	273
Мамадқулова Р.О.	
Ташаккулёбии ҳамкорӣ илмию маданият Тоҷикистон дар асрҳои XIX-XV	275
Ибодуллозода А.И., Нуриддинов Р.	
Нақши соҳаи энергетика дар рушди ҳаёти иқтисодӣ иҷтимоӣ ва фарҳангии мардум дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	280
Бобочонова Р.М.	
Инъикоси масъалаҳои гендерӣ дар васоити ахбори электронӣ (дар мисоли шабакаҳои иҷтимоӣ)	285

ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВИИ СОҲТОР ВА МАЪНОИ ҚОНИШИНИ МАНФИИ
«NEITHER» АЗ НАЗАРИ МУОДИЛҲОИ АНГЛИСӢ-ТОЧИКӢ

Муродов Б.Р.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Солҳои охир таваҷҷуҳи олимони тоҷик ба таҳқиқи навъҳои гуногуни қонишинҳои забони тоҷикӣ дар муқоиса бо забонҳои мухталиф бештар ба назар мерасад. Аз ҷумла таҳқиқоти муқоисавии қонишинҳои саволии забони тоҷикӣ бо олмонӣ (Х. Сайфуллоев, 1981), бо забони англисӣ (Н. Ҳайбатов, 2010; А. Мамадназаров, 2015; П. Авлиёева, 2016), бо забони русӣ (Г. Музаффарова, 2010), бо забони ҳиндӣ (Н. Бобочонова, 1991) ва ғайраро номбар кардан мумкин аст.

Қонишинҳои манфӣ маънои набудани шахс ва предмет ва ҳамчунин мансубият ба шахс ва ё предмет ягон аломат (сифат, хусусият ва ғайра) -ро ифода мекунанд. Ба қонишинҳои манфӣ забони англисӣ қонишинҳои зерин: *no* (*ҳеч, ҳеч гуна, ҳеч як*), *none* (*ҳеч чиз, ҳеч кас, ҳеч як*), *nobody* (*ҳеч кас*), *no one* (*ҳеч кас*), *nothing* (*ҳеч чиз*) ва *neither* (*ҳеч яке аз, на ин ва на он*)-дохил мешаванд, ки муодилҳои ҳар якero дар забони тоҷикӣ муайян карда, дар мақолаи мазкур хусусиятҳои сохторию маъноии яке аз онҳо- (*neither - ҳеч яке аз, на ин ва на он*)-ро таъкид менамоем.

Қонишини манфӣ *neither* ва муодилҳои таркибии тоҷикии он – *ҳеч кадоме (аз), ҳеч яке (аз)* ҳам бо исмҳои ифодакунандаи инсон ва ҳам предмет истифода бурда мешаванд ва маънои инкори ду шахс ё чизро, ки сухан дар матн дар бораи онҳо меравад, доранд. Хусусияти умумии ин қонишинҳо дар забонҳои муқоисашаванда дар он зоҳир мешавад, ки онҳо бо феъл дар шакли танҳо истифода мешаванд. К. Усмонов ду муодили қонишини забони англисии *neither – ҳеч яке (аз), ҳеч кадоме (аз)*-ро дар забони тоҷикӣ овардааст [Усмонов, 2015, с.67].

Муодилҳои англисӣ-тоҷикӣ:

1. *neither ~ ҳеч яке, ҳеч кадом:*

Neither statement is true [А.М. 545]. ~ *Ҳеч яке аз ин гуфтаҳо дуруст нест* [А.М. 545].

Which of the book did you like? *Neither* [А.М. 545]. ~ *Қадам аз ин китобҳо ба ту маъқул шуд?* *Ҳеч кадом* [А.М. 545].

2. *neither of ~ ҳеч кадоме (аз), ҳеч кадом, ҳеч яке (аз), касе, ҳам... ҳам, на ин ва на он:*

Мисолҳои ҷамъовардаи мо аз он шаҳодат медиҳанд, ки қонишини манфӣ забони англисӣ *neither of* метавонад аз ҷиҳати маъно бо қонишинҳои инкории *ҳеч кадоме аз, ҳеч яке аз, на ин ва на он* муодил бошад.

А) *neither of ~ ҳеч кадоме (аз), ҳеч кадом:*

Neither of them possessed energy or wit to belabor me soundly, but they insulted me as coarsely as they could in their little way [Е. 249]. ~ *Ҳеч кадомро* часорату фаросату зарофат намерасид, ки маро ҳадафмандона мазок бикунанд [Е. 141].

I chose *neither of* them [У.К. 66]. ~ *Ман ҳеч кадоми* онҳоро интихоб накардам [У.К. 66].

Б) *neither of ~ ҳеч яке (аз), ягонто:*

... a black merino cloak, a black beaver bonnet; *neither of them* half fine enough for a lady's-maid. [Br. 196]. ~ ... пӯшоки ман мисли ҳамеша басо одӣ буд: қабои сиёҳи мериносӣ ва кулоҳи сиёҳи мохутӣ; *ҳам ину ҳам* онро ҳатто *ягон* ходимаи ашрофзане намерӯшид [Br. 111].

В) *neither of ~ касе* (ба маънои *ҳеч кас*):

As it passed away she turned and left the room, and so did I. *Neither of* us had dropt a tear [Br. 414]. ~ *Ман ҳам аз дунболаш баромадам. Касе аз* мо як қатра ашк наредхт [Br. 236].

Қонишини манфӣ *neither* метавонад ҳам ба сифати қонишини исмӣ ва ҳам сифатӣ истифода шавад.

Мисолҳои гирдовардаи мо аз он шаҳодат медиҳанд, ки баъзан мутарҷимон қонишини манфӣ *neither*-ро сарфи назар мекунанд ва ё ба мақсади таъкид худӣ исм ё қонишинро такроран истифода мекунанд:

The old man watched for him to come again but *neither* shark showed [X. 150]. ~ *Пирамард интизори бозгашти наҳангҳо шуд, аммо онҳо* дигар пайдо нашуданд [Н. 151].

Дар тарҷумаи ҷумлаи боло ду хатой ба назар мерасад, аввалан исми танҳои *shark* (*наҳанг*)-ро тарҷумон дар шакли ҷамъ овардааст, дуюм ба ҷои қонишини манфӣ *neither* қонишини

шахсии сеюми чамъ (онҳо)-ро овардааст. Ба фикри мо, ба чои чонишини шахсӣ, чонишини манфии *ҳеч як*-ро истифода бурдан ба мақсад мувофиқтар аст. Яъне, чумла бояд чунин тарҷума мешуд: Пирамард интизори бозгашти ӯ шуд, аммо *ҳеч як* наҳанги дигар пайдо нашуд (Б.М.). Чумлаи зерин ҳам аз ҳамин қабил аст:

But I have hurt them both badly and *neither* one can feel very good [Н. 150]. ~ Аммо ҳар ду ро саҳт абгор кардам ва гумон аст, ки онҳо (*ҳеч кадом* (Б.М.) худро хуб ҳис кунанд [X. 151].

Ҳангоми тарҷумаи чонишини манфии *neither* ба маънои *ҳеч яке аз ду чиз ё кас* ба забони тоҷикӣ бояд дар назар дошт, ки чонишини манфии *neither* метавонад бо ҳиссаҷаи инкории *nor* ва ё *or* ҳамчун пайвандаки таркибӣ истифода шавад ва дар ин сурат, дар забони тоҷикӣ бо ҳиссаҷаи инкории чуфти *на ... на ...* мантиқан муодил мебошад, ки мисолҳои зерин аз он шаҳодат медиҳанд:

I expected she would show signs of great distress and shame; but to my surprise she *neither* wept *nor* blushed [Br. 80]. ~ Ман интизор доштам, ки ӯ ашки шарму навмедӣ хоҳад реҳт, вале, ба шигифтзадагии ман, ӯ *нагирифт* ва ҳатто сурх ҳам *нашуд* [Br. 51]

Neither Bessie *nor* anyone else will go into it at night, if they can help it; [Br. 32]. ~ *На* Бесси ва *на* ягон *каси* дигар ба он чо шабона бе лозимомеде мебарояд. [Br. 21]

She lay reclined on a sofa by the fireside, and with her darlings about her (for the time *neither* quarrelling *nor* crying) looked perfectly happy [Br. 6]. ~ Ӯ рӯи роҳаткат назди оташдони деворӣ дар ҳалқай фарзандони азизи худ, (ки ин замон *на* баҳсу мунозира мекарданд ва *на* ғавғо меангехтанд) якҷаҳлу ёзидааст [Br. 5].

В) *neither ... nor ... nor* ~ *на ... на... на*: пайвандаки таркибӣ метавонад чида шуда бошад:

... then they shone in the liquid lustre of her eyes, which had suddenly acquired a beauty more singular than that of Miss Temple's — a beauty *neither* of fine colour *nor* long eyelash, *nor* pencilled brow, but of meaning, of movement, of radiance [Br. 120]. ~ ... онҳо акнун аз чашмони духтархонум Темпл ҳам зеботар метофтанд, аммо касро *на* дурахши равшании онҳо, *на* миҷгонҳои дароз ва *на* абрувони гӯё бо қалам кашидашуда ба ҳайрат меоварданд [Br. 70].

But it is worth noting that *neither* at Balasgun, at Uzgend, *nor* elsewhere did the Karakhanids erect major mosques [S. 324]. ~ Вале меарзад таъкид созем, ки *на* дар Баласогун, *на* дар Узганд ва *на* дар ҷойҳои дигар Қарахониён масҷидҳои чомеъ наафрохта буданд [С. 367].

Г) *neither ... or ...* ~ *ҳеч кадом*:

Neither of them possessed energy *or* wit to belabour me soundly, but they insulted me as coarsely as they could in their little way [Br. 249] ~ *Ҳеч кадом*еро часорату фаросату зарофат намерасид, ки маро ҳадафмандона мазох бикунанд [Br. 141].

Дар мисоли дар поён овардашуда чонишини манфии *neither* дар забони тоҷикӣ ҳамчун пайвандаки паиҳами *ҳам ... ҳам* тарҷума шудааст. Дар ин сурат маънои инкории чонишини манфӣ дар шакли инкории феъл ва чонишини номуайянии *ягон* ифода шудааст.

He stopped, ran his eye over my dress, which, as usual, was quite simple: a black merino cloak, a black beaver bonnet; *neither* of them half fine enough for a lady's-maid [Br. 196]. ~ Ӯ хомӯш монд ва сарулибоси маро аз назар гузаронид; пӯшоки ман мисли ҳамеша басо оддӣ буд: қабои сиёҳи мериносӣ ва қулоҳи сиёҳи мохутӣ; *ҳам ину ҳам онро* ҳатто *ягон* ходимаи ашрофзане наменӯшид [Br. 111].

Д) *neither of* ~ *ягонто* ба маънои *ҳеч яке аз*:

Neither of these returnings was very pleasant or desirable [Br. 417]. ~ *Ягонто*и ин саргузаштҳо на дилписанд ва *на* дилхоҳ шуда метавонистанд [Br. 238].

Дар мисоли боло чонишини инкории *neither* бо пешояди *of* бо чонишини манфии *ягонто*, ки маънои чонишини манфӣ – *ҳеч яке*-ро дар чумлаи маънои инкорӣ дошта дорад, дуруст тарҷума шудааст.

Чонишинҳои манфӣ дар забонҳои муқоисашаванда дорои маънои инкори умумӣ мебошанд, вале аз ҷиҳати сохтор хусусиятҳои умумӣ ва ҳам фарқкунанда доранд. Ногуфта намонад, ки чонишинҳои манфии забони тоҷикӣ аз ҷиҳати сохтор пурраю ҳаматарафа омӯхта нашудаанд ва дар ин бобат ақидаҳои гуногуни забоншиносон вучуд дорад.

АДАБИЁТ

1. Абрахамс П. [Абр.]. *Аз раҳи раъди ғуррон* / П. Абрахамс. – Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1962. – 410 с.
2. Авлиёева П. Семантические особенности личных местоимений в английском и таджикском языках / П. Авлиёева. Вестник Таджикского национального университета. – №4/2(199). – Душанбе, 2016. – С. 141-148.
3. [Br.] Бронте, Ш. Чен Эйр. – Душанбе: Истикбол, 2010. – 412 с.
4. Мамадназаров А. [А.М.] *Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ*. – Душанбе: Эр-граф, 2015. – 1016 с.
5. Усмонов К. Морфологияи муқоисавии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ. Китоби дарсӣ барои мактабҳои олии / К. Усмонов. – Хучанд: Нури маърифат, 2015. – 230 с.

6. Стивенсон Р. [Ст.] Чазираи чавохирот / Р. Стивенсон. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1952. – 258 с.
7. [С.] Старр, Фредерик С. Маърифати гумшуда. Асри тиллоии Осиёи Марказӣ ва истилои араб то Темурланг. Аз англисӣ тарҷумаи А. Мамадназаров. – Душанбе: ЭР-граф, 2016. – 692 с.
8. Хусейнов Х. Луғати терминҳои забони тоҷикӣ / Х. Хусейнов, К. Шукурова. – Душанбе: Маориф, 1983. – 255 с.
9. Хемингвей, Э. [Х.], Пирамард ва бахр. (Матн ба забони тоҷикӣ ва англисӣ) / Э. Хемингвей. – Душанбе: Бухоро, 2013. – 168 с.
10. Abrahams, P. [Ab.] The Path of Thunder”. – М., Higher School Publishing House. -1971.
11. [Br.] Bronte, Sh. Jane Eyre, Planet PDF at: <http://www.planetpdf.com/>
12. [H.] Hemingway, E. The Old Man and the Sea / E. Hemingway. – Dushanbe: Bukhoro, 2013. – 168 с.
13. [S.] Starr S. Frederick. Lost Enlightenment. Central Asia’s Golden Age from the Arab Conquest to Tamerlane. Princeton University Press, USA. – 2015. – 634 pp.

СТРУКТУРНО - СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ОТРИЦАТЕЛЬНОЙ МЕСТОИМЕНИ «NEITHER» С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ АНГЛО-ТАДЖИКСКИМ ЭКВИВАЛЕНТАМ

Английский и таджикский языки имеют окончательную систему отрицательных местоимений, которые имеют общий и различный характер по структуре и смысл.

Категория отрицания в языке выражается различными способами, одним из которых являются отрицательные местоимения.

В данной статье автор рассматривает структурные особенности отрицательного местоимения английского языка в сопоставление таджикском языке. Отрицательные местоимения в исследуемых языках по структуре подразделяются на простые, составные и сложные.

Следует отметить, что проблема структура местоимений, в том числе структурные особенности отрицательных местоимений, по настоящее время, особенно в таджикском языке, не подвергались конкретному исследованию.

Отрицательные местоимения таджикского языка указывают на отсутствие предмета, личности или признака.

Основной характеристикой отрицательных местоимений английского языка является то, что они употребляются в предложениях со сказуемым в утвердительной форме.

На примере художественных произведений определено тождественное употребление отрицательных местоимений в сравниваемых языках. Кроме того, отмечаются некоторые общие особенности и способы употребления отрицательных местоимений в таджикском и английском языках.

Ключевые слова: отрицательные местоимения, категория отрицания, отрицательные предлоги, сравнения, пути выражения отрицания.

COMPARATIVE STRUCTURAL-MEANING ANALYSIS OF NEGATIVE PRONOUN «NEITHER» IN TERMS OF ENGLISH-TAJIK EQUIVALENCE

English and Tajik languages have a definitive system of negative pronouns, which have a general and different character, structure, and meaning.

The category of negation in a language is expressed in various ways, one of which is negative pronouns.

In this article, the author considers the structural features of negative pronouns in Tajik and English. Negative pronouns in the languages under study are divided into simple, compound and complex ones.

Negative pronouns in Tajik show lack of a subject, the person or their sign. The common features and difference of the structure of negative pronouns in English and Tajik are emphasized.

The main characteristic of negative pronouns of English is that they are used in sentences with a predicate in an affirmative form.

Based on the examples from fiction syntactical and grammatical peculiarities and common features of negative pronouns are identified in two far related languages. In addition, it is mentioned general characteristics and features of use of negative pronouns in the sentences in Tajik and English languages.

Key words: negative pronouns, structure, category of negation, negative prepositions, comparisons, ways of expressing negation.

Сведения об авторе:

Муродов Бахриддин Рахмонович – кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры иностранных языков Кулябского государственного университета им А.Рудаки ул. С. Сафаров 16, 735360, Куляб, Хатлонская область,

About the autor:

Murodov Bahriddin – candidate philology sciences senior teacher of the Department of Foreign Languages of the Kulob State University named after A. Rudaki S. Safarov St.16, 735360, Kulob, Khatlon Region, Republic of Tajikistan Тел.: (+992) 988175532; E-mail: bahriddinm@list.ru

ЧАСТИЦА «НА» В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ И ЕЕ ВЫРАЖЕНИЯ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Элнazarов Б.

Худжандский государственный университет

Сопоставление и сравнение грамматического строя родных языков является одной из основных проблем в лингвистической науке последних лет. Решение данного вопроса даёт нам возможность всесторонне описывать некоторые вопросы и недостатки в изучении грамматической структуры языков. Целью и задачей данной статьи является сопоставление и сравнение отрицательных частиц, а именно частицы «на» в таджикском языке и ее выражения в русском языке. Отрицательная частица «на» является основным средством выражения отрицания в таджикском языке.

В таджикской лингвистической литературе недостаточно освещены средства выражения отрицательных частиц в сопоставительном аспекте. До сих пор учёные этим вопросом не занимались и данная статья является первой попыткой в изучении отрицательной частицы «на» в сравнении с русским языком.

Как видно из определения частиц, они являются служебными словами, обозначают отношения говорящего к высказанной речи. Они не могут стать членами предложения и как служебные слова дают модально-семантические оттенки отдельному члену предложения или самому предложению в целом, а также усиливают смысл речи [6, с.323; 5, с.482]. Здесь можно и отметить, что эти отношения могут быть и отрицательными. И как выражающие негативности, частицы играют наименьшую роль в оформлении речи, особенно при отрицании.

В таджикском языке существуют две отрицательные частицы: **не** и **на**. Эти частицы могут менять позициями, употребляются друг вместо друга, но в некоторых местах менять их нельзя, тогда они проявляют семантические особенности. Надо отметить, что в таджикской лингвистике, по крайней мере, исследована частица «не» (5;13;15), но о частице «на» до сих пор не было глубокого исследования. Частица «на» в сравнении с частицей «не» выполняет более широкую функцию. Она может использоваться как префикс, частица и как союз (при повторе). Для подтверждения данной мысли мы можем обратиться на толковый словарь таджикского языка. Там отмечается: **на** 1. отрицательная частица «не», на... балки (не...но...), на ин ки... (не только...), на танхо...(не только...), на... (не...), на на на он...(не не не то...); 2: префикс, который присоединяется глаголам и даёт им отрицательное значение: **ҷавоб надод - не ответил, сухан накард - не говорил** [13, с.875].

«На» иногда используется как союз, но это в словаре не отмечалось. В книге известного таджикского лингвиста Н.Маъсуми встречаем такие слова: «Префикс «на-» и «ма-» (другая форма на-. Э.Б.) присоединяя глаголу образует отрицательную форму, обозначает действие, которое не происходит» (7, 200). Например: **Аз ин хабардор бош, мабодо саге омада вайро хоида напартояд** (1, 386). // **Следи, чтобы собака не прогрызла его.**

Такое рассмотрение Н.Маъсуми показывает более реальную сущность этого языкового элемента, потому что отрицательная частица «на» используется в отдельности, а префикс «на» присоединяя к глаголу образует отрицательную форму. Например: **нахон- не читай, нагӯй – не говори, нагир- не бери.**

В качестве отрицательной частицы «на» имеет некоторые особенности:

1. В составе предложения она отрицает некоторых отдельных слов. Например: **На ҳар кас чехра барафрӯхт дилбарӣ донад** (Х.Шерозӣ, Куллиёт). // **Не каждый украшает лицо знает любовь** (Пер. автора). **На зи ранҷу азоб метарсам, На зи ҳоли хароб метарсам** [17, с.250] // **Боюсь я не из муки и страдания, Боюсь и не от тяжелого положения** (Пер. автора).

2. Она используется для противопоставления некоторых слов внутри предложения. Например: **...зотан ҳамширо ҳам гӯем: аз он одамҳое, ки ҳозир зинда ҳисоб меёбанд, чи фоида? Инҳо чи одаманд? Инҳо магасанд, на одам** (4,134). // **...впрочем и то сказать: что из этих людей, которые числятся теперь живущими? Что это за люди? Мухи, а не люди** [3, с.99].

3. В отдельности они выполняют функцию отрицательного предложения, которые отрицает смысл предыдущего предложения. Например: *Лаб буд? – На. – Ци буд? – Ақиқ, – Чун буд? – Чу шакар! (А.Рӯдақи) // Были губы? – Нет. – Что было? – Пуницовые губы? – Как было? – Как сахар!* (Пер. автора).

В большинстве научных источниках отмечается только две функции «на», то есть ее использование как префикс и как частица. Она еще выполняет и функцию союза. У таджикских лингвистов разные точки зрения о частице «на». Н.Маъсуми называет ее префиксом [7, с.237], В.С.Расторгуева и А.А. Каримова называют ее префиксом, в котором ударение падает именно на ней [8, с.28]. Профессор Ш. Рустамов отмечает так: ... «на...на...», по нашему мнению, не союз; это частица, которая используется при однородных членах предложения... «на... на...» во всех случаях является частицей [11, с. 27]. Но лингвист А.Халилов в одних случаях называет ее отрицательной частицей, а в других словообразующей морфемой (14, 59, 97-98). Профессор Б. Камолитдинов назвал «на... на...» сочинительным союзом (Забон Х. Карим, 136-142). По нашему мнению, она при повторе выполняет функцию союза и является союзом.

В академической «Грамматике» отмечается, что союзы это служебные части речи, которые связывают однородные члены предложения и простые предложения в составе сложного предложения [5, с.313]. Например: *Гуфтм, ки то бегоҳи ё агар дер монад пагоҳ касал мешавад, лекин вай на бегоҳи касал шуд, на шаб ва на рӯзи дигар* (12, 274) // *Сказали, что до вечера или он завтра болеет, но он не болел ни до вечера, ни ночью, ни завтра* (Пер.автора). Склоняя этой правиле, мы можем сказать, что «на» при повторе является союзом.

В русской лингвистике академик В.В.Виноградова отмечает так: «Отрицательно-присоединительный союз **ни** выходит за пределы частиц в собственном смысле» [2, с.549]. В «Русской грамматике» называли «ни... ни...» союзом [9, с.409]. Поэтому «на» при повторе можно назвать союзом, потому что и «ни...ни...» в русском языке и «на...на...» в таджикском языке выполняют одну и ту же функцию. Например: *Его не могли увлечь ни ночные оргии товарищей, которые обзавелись какой-то дамой перед самыми окнами директорской квартиры, ни кощунство их над святыней из-за того только, что попался не весьма умный поп* (3, 254). *На базмҳои фосиқонаи шабонаи рафиқонаш, ки ба худ хониме пайдо карда буданд ва базмҳои худро дар рӯ ба рӯи тирезаҳои хонаи директор барпо менамуданд, на чизҳои муқаддасро ҳаҷву масҳаракуниҳои онҳо танҳо ба сабаби он, ки попи мактаб одами нодон буд, ўро ба шавқ оварда наметавонистанд* [3, с.345].

В вышеизложенных примерах и «на...на...» и «ни...ни...» выполняют одну и те же функцию, то есть функцию союза, которая связывает части предложения. Например: *Чичиков нигоҳ карда дид, ки ҳақиқатан дар кисаи вай на занҷир ҳаст ва на худи соат* [4, с.83]. Сравните: *Чичиков взглянул и увидел точно, что на нём не было ни цепочки, ни часов* [3, с.60].

Надо отметить, что «на» в функции союза имеет отличительные черты:

1. Сказуемые в таких предложениях имеют утвердительную форму. Например: *Барои худ тамои шои сабуке фармуд, ки фақат аз хукбарраи бирён иборат буд; онро хӯрда шудан замон либосашро кашид ва ба тағи кӯрна даромаду ба хоб рафт ва хобаи чунон сахт ва ширин буд, ки ин гуна хоб фақат насиби он хушбахтоне мешавад, ки ки на аз дарди бавосир хабар доранд, на газидани кайкро мефаҳманд ва на қи будани истеъдоди аз ҳад берун зӯри ақлиро медонанд* [4, с.174] // *...заснул сильно, крепко, заснул чудным образом, как спят одни только те счастливыцы, которые не ведают ни гемороя, ни блох, ни слишком сильных умственных способностей* [3, с.129].

2. «на» может использоваться как отдельно, так и с глаголами, то есть с глаголом как префикс и отдельно как союз. Например: 1) ... *ҳатто ба одами тамоман ноишинос муроҷиат мекунад ва худаш ҳам медонад, ки аз он кас на ҷавоб мешунавад, на фикре ва ба суханони худ изҳори тасдиқе...*[4, с.134] // *...обратится даже вовсе незнакомому, от которого, знает, что не услышит ни ответа, ни мнения, ни подтверждения...*[3, с.100]. 2) *Ни, ни, ни, даже четверти угла не дам, копейки не прибавлю* (3, 102). *Не, не, не, ҳатто чоряки гӯшаро намедиҳам, як тин ҳам зиёд намекунам* [4, с.137]. Во втором примере говорящий мог бы вместо префикса использовать отрицательный союз «на... на...», то есть: *Не, не, не, ҳатто на чоряки гӯшаро медиҳам, на як тин ҳам зиёд мекунам...*

Таким образом, **на** может использоваться в трёх значениях как префикс, как частица и как союз при повторе. Анализ сопоставительного материала доказывает, что **на** в отдельности выражает отрицательное значение, при повторе может получить помимо своих значений, получить и утвердительную форму.

Эту особенность встречаем мы и в русском языке и в таджикском языке, что обуславливает близость данных языков.

ЛИТЕРАТУРА

1. Айни, С. Осори баргузида дар ду чилд/ С.Айни. – Душанбе : Ирфон, 1978.- Ҷ.2. – 463 с.
2. Виноградов.В.В. Русский язык.- Москва: Высшая школа, 1986. – 640с.
3. Гоголь, Н.В. Мертвые души/ Н.В.Гоголь. – Москва-Ленинград, 1948. – 372 с.
4. Гоголь, Н.В. Чонҳои мурда/ Н.В.Гоголь.–Сталинобод, 1955. – 498 с.
5. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ.1. Фонетика ва морфология.- Душанбе: Дониш, 1985.- 356с.
6. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ.1 Лексикология, фонетика, морфология.- Душанбе: Маориф, 1982. – 482.
7. Маъсумӣ Н. Асарҳои мунтахаб, ҷ. 2, Забоншиносӣ, Душанбе: Ирфон, 1980. – 352с.
8. Расторгуева В.С., Керимова А.А. Система таҷикӣи глагола.- М.: Наука, 1964. – 292с.
9. Русская грамматика, Том 2, Москва: Наука, 1980.- 709с.
10. Русско-таҷикӣи словари. - М.: Русский язык, 1985.-1280с.
11. Рустамов Ш. Таснифоти ҳиссаҳои нутқ ва мавқеи исм.- Душанбе.1981.- 216 с.
12. Улуғзода, С. Мунтахабот: /ибора аз ду чилд/ С.Улуғзода. – Душанбе: Ирфон,1982.Ҷ.1. -448 с.
13. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ.1. Душанбе. 2008.-850с.
14. Халилов А. Хиссаҳои дар забони адабии ҳозираи тоҷик.- Душанбе. Дониш,1977.
15. Холназарова З. Ифодаи инкор бо ҳиссаҳои «на». // Масъалаҳои забоншиносӣ.- Душанбе. 1978.- с.145-149.
16. Шахматов А.А. Синтаксис русского языка. 3-е изд. Москва. 2001.- 624с.
17. Шерали, Л. Девони пири/ Л. Шерали. – Хучанд: Ношир, 2008. – 257 с.

ЧАСТИЦА «НА» В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ И ЕЕ ВЫРАЖЕНИЯ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Категория отрицания в языке выражается различными способами, одним из которых является отрицательная частица «на». В данной статье автор рассматривает проблемы выражения отрицания с помощью отрицательной частицы «на» в таджикском языке и ее выражения в русском языке. Отмечается, что отрицательная частица «на» имеет три случая употребления в таджикском языке: во-первых, она выступает как отрицательный префикс, с помощью которого образуется глагол с негативным значением; во-вторых, как отрицательная частица; в-третьих, как союз (при повторе). Мы пришли к выводу, близость грамматического строя русского и таджикского языков ощущается не только в других категориях, а также при выражении категории отрицания, а именно при выражении негативности мысли с помощью многофункциональных частиц.

Ключевые слова: средства выражения, сопоставление, средства выражения, отрицательная частица на.

PARTICLE «IN» IN TAJIK AND ITS EXPRESSION IN RUSSIAN

The negation category in language is expressed in the various ways one of which is the negative particle "on". In given article the author considers problems of expression of negation by means of a negative particle "on" in the Tadjik language and its expressions in Russian. It is noticed that the negative particle "on" has three values: first, it acts as a negative prefix with which help the verb with negative value is formed; secondly, as a negative particle; thirdly, as the union (at repetition). We came to the conclusion that the closeness of the grammatical structure of the Russian and Tadjik languages is felt not only in other categories, but also in expressing the category of denial.

Key words: weys of expression, comparison, expression means, a negative particle on.

Сведение об авторе:

Элнazarов Бахoдур - кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры РУПР-русского языка, Худжандский государственный университет имени академика Б.Гафурова Электронная почта bakhodur_elnazarov1987@mail.ru

About the author:

Elnazarov Bakhodur - candidate of philological sciences, senior lecturer at the Department of RUPR-Russian Language, Khujand State University named after Academician B. Gafurov E-mail bakhodur_elnazarov1987@mail.ru

ОТНОШЕНИЕ ТЕРМИНОВ РОДСТВА И СВОЙСТВА К ЯВЛЕНИЮ ЭКВЕНИМИИ (НА МАТЕРИАЛАХ ТАДЖИКСКОГО, УЗБЕКСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ)

Эгамназаров Х.Х.

Таджикский государственный университет права, бизнеса и политика

Лексическая система языка является не только наименее исследованной, но и достаточно сложной по своей организации и структуре. Эта система включает в себя такое большое количество связанных самыми различными отношениями элементов, что их системность представляется труднообразимой или зачастую даже ставится под сомнение. В ней существуют нерегулярные

явления, для описания которых требуется большое количество правил, тесно связанных и с внешними, экстралингвистическими факторами. Вся эта сложность характерна и для лексико-семантические микросистемы терминов родства и свойства, и она ещё больше усиливается при проведении сопоставительного изучения на материале языков разного грамматического строя.

Типологические различия в системах родства народов мира являются причиной того, что отдельные термины родства не могут быть адекватно переведены на другой язык. В связи с этим важное значения приобретает разработка унифицированного метаязыка для описания отношений родства в любой отдельно взятой системе [2, с.234].

Так, с целью сопоставления термины родства в разноструктурных языках были выделены интегральные и дифференциальные семантические признаки. Вслед за А. М. Кузнецовым (3). мы рассматриваем семантический признак как «смысловую единицу, некую идеальную сущность, не находящую непосредственного отражения ни в одном слове, взятом отдельно, но выявляющуюся на основе их противопоставления» В свою очередь дифференциальные семантические признаки выступают в качестве «различителей значений слов семантического поля, а интегральные же объединяют слова в данное семантическое поле» [5] (парадигматика), по линии лексической сочетаемости (синтагматика) [4]. Одной из таких лексико-семантических подсистем лексики являются термины родства и свойства. Это объясняется тем, что совокупность терминов родства и свойства имеет характер своеобразной системы в лексике каждого языка.

Системный характер терминов родства и свойства объясняется тем, что все термины между собой взаимосвязаны друг с другом определенными отношениями. "Общим для терминов родства является то, что все они выражают отношение. Отношение – есть способ сравнения или рассмотрения двух вещей вместе и присвоения имени на основании этого сравнения одной или обеими, иногда даже самому отношению" [1, с.23-24].

Словарный состав, т.е. лексика языка-своеобразная система, системная структура, которая, как было сказано и выше, складывается из взаимодействующих друг с другом элементов, в роли которых выступают так называемые “микроструктура”, “медиоструктура” и “макроструктура”, образующие семантическую базу лексического уровня языка [6], начальную зону этих подсистем лексики занимает микроструктура.

Лексико-семантические микросистемы являются своеобразной системой в отношении к другим лексико-семантическим микросистемам (микромикросистемам), в рамках которых рассматриваются и эквонимы, синонимы и оппозитивы (т.е. антонимы и конверсивы) под общим названием «семантические микроструктуры» [7].

По исследованию микроструктуры на подобии синонимии, антонимии и конверсивов посвящена обширная литература, в которой со всех сторон рассмотрена лингвистическая их природа. Одной из основных разновидностей семантической микроструктуры в словаре являются эквонимы и их отношения. Однако остаётся пока не очень известной для науки о языке природы явления эквонимов (и эквонимии) из-за отсутствия специального исследования, посвященного изучению данной важной разновидности семантической микроструктуры в лексике. Краткие сведения по данному явлению содержатся в работах М.В. Никитина СЛКА, где отмечается, что эквонимы - это гипонимы одного уровня обобщения, взятые по отношению друг к другу. Так, имена (слова) «отец», «мать» - гипонимы относительно гиперонима «родитель»; те же имена по отношению друг к другу - эквонимы.

Эквонимы – эти слова одного уровня обобщения при общем гиперониме, которые являются “**словами и словосочетаниями** с родовым, более обобщенным по отношению к словам или словосочетаниям видового, менее обобщенного значения, также родовое понятие в отношении к понятиям видовым; например, *писатель* и *романист*, *хвойное дерево* и *сосна*, *гриб* и *белый гриб*, *цветной* и *коричневый*, *портиться* и *гнить*” в русском языке [8, с.93].

В отдельных случаях эквонимия совпадает с гипонимией, “словом и **словосочетанием** видового, более специального значения по отношению к слову и словосочетанию родового, более обобщенного смысла, т.е гипониму, также видового понятия к родовому” [8, с.163].

Слово «father и mother» являются понятие низшего уровня обобщения, а parent – понятие ближайшего высшего уровня. Father и mother находятся в отношении эквонимии друг к другу. Они эквонимы в предметной области parent.

Эквонимия - это семантическая связь между именами (словами) - эквонимами. Значения эквонимов имеют общую семантическую связь, содержательно равную их ближайшему гиперониму и составляющую гиперсему их интенционалов. Отсюда ясно то, что эквонимы и эквонимия тесно взаимосвязаны с явлениями гипонимов - слов или словосочетаний видового, более специального значения по отношению к слову или словосочетанию родового, более обобщенного смысла, а также гиперонимов - слов или словосочетаний с родовым, более обобщенным значением по отношению к словам и словосочетаниям видового, менее обобщенного значения. Слово «семья» - огила. в свою

очередь, является гиперонимом по отношению к своим двум гипонимам - словам «муж» - эр и «жена» - хотин. Или же слово «дети» - фарзанд в узбекском языке в качестве гиперонима объединяет слова «сын» - угил и «дочь» - киз; угил фарзанд, гиз фарзшд. Эквонимы типа «сын» - угил и «дочь» - щиз. «отец» - ота и «мать» - она: «муж» - эр и «жена» - хотин и другие прежде рассматривались как антонимы лексического плана (лексические антонимы). Эквонимы и эквонимические отношения характерны и для содержательного плана отдельных лексем в системе терминов родства и свойств узбекского языка. Так, например, семантика лексемы **қариндои** («родственник по крови») охватывает в себе значения слов **бобо** («дед по отцу», «дед по матери»: денотаты: *отец отца; отец матери*), **ота** (*отец: денотат: «родитель мужского пола»*), **амаки** (*дядя по линии отца: денотат: «брат отца»*), **тога** (*дядя по линии матери: денотат: «брат матери»*), **амма** (*тётя по линии отца: денотат: «сестра отца»*), **хола** (*тётя по линии матери: денотат: «сестра матери»*); **почча** (*денотат: «муж старшей сестры и старших родственников»*), **қайнога** (*денотат: «старший брат мужа и жены»*), **қайни** (*денотат: «младший брат мужа и жены»*) и т.д., которые являются гипонимами (по отношению к гиперониму **қариндои** «родственник по крови»), и эквонимами (по отношению друг к другу).

Значения «**брат жены**», «**брат мужа**» выражаются в узбекском языке с помощью двух слов, которые являются эквонимами в отношении друг друга. Эти слова-эквонимы: 1) **қайнога**: а) «старший брат мужа»; б) «старший брат жены»; 2) **қайни**: а) младший брат мужа; б) «младший брат жены». Подобные же особенности характерны и для семантики слова **қайинсингил**. В семантике лексемы **қайинсингил** тоже синхронно-синкретично совмещены два значения: а) «сестра мужа»; б) «сестра жены».

Словосочетания значений «**сестра мужа**» и «**сестра жены**» являются эквонимами лексемы-гипонима **қайинсингил**, а лексема **қайинсингил**, в свою очередь, гипонимами по отношению к лексеме-гиперониму **қариндои** («родственник по крови»). Отсюда следует вывод о том, что явление эквонима и эквонимического отношения синхронно-синкретично совмещаются (переплетаются) с явлением гипонима и гипонимического отношения.

Эквонимами по отношению друг к другу являются и словосочетания **ўғил жиян** «племянник», **қиз жиян** «племянница», которые являются самостоятельными семантическими компонентами общего значения лексемы- **жиян** «племянник, племянница» (лексема **жиян** является, в свою очередь, гипонимом по отношению к лексеме **қариндои**, а гиперонимом – по отношению к двум словосочетаниям: **ўғил жиян** «племянник» и «**қиз жиян** «племянница»).. Кроме этого, **жиян** в узбекском языке имеет и другие значения, которые выражаются с помощью следующих словосочетаний:

а) «сын старшего брата»; б) сын младшего брата»; в) сын старшей сестры»; г) «сын младшей сестры»; д) «дочь старшего брата»; е) «дочь младшего брата»; ё) «дочь старшей сестры»; ж) «дочь младшей сестры»; з) «сын дяди по линии отца»; и) «дочь дяди по линии матери»; и) «сын тётти по линии отца»; й) «сын тётти по линии матери»; к) «дочь тётти по линии отца»; л) «дочь тётти по линии матери» и ряд др., все которые представляются как **ЭКВОНИМЫ** по отношению друг к другу.

Эквонимический характер имеется и в значениях других лексем и словосочетаний системы терминов родства и свойств в узбекском языке, например, значения **набира** «внук, внучка» выражаются словосочетаниями «**ўғил набира**» (внук) [9, 81] «**қиз набира**» (внучка), «**ўғилнинг ўғли ё қизи**» (внук или внучка по сыну), «**қизнинг ўғли ё қизи**» (внук или внучка по дочери), «**катта набира**» (старший внук или старшая внучка), «**кичик набира**» (младший внук или младшая внучка) и т.д., которые являются эквонимами-словосочетаниями в отношении друг друга, а также и гипонимами по отношению к лексеме-гиперониму **набира** «внук, внучка».

В учебниках средних и высших школ по узбекскому языку эквонимы (и эквонимические отношения) смешивались с антонимами (и их отношениями), в которых слова-эквонимы типа **ўғил** и **қиз** «мальчик и девочка», **кеча** и **кундуз** «ночь и день», **ота** и **сингил** «старшая сестра и младшая сестра» и другие характеризовались как антонимы, а их отношения как антонимические отношения [9].

Эквонимия – это одна из разновидностей функционально-семантических связей, функционирование которых находится на одном уровне с функционированием явлений синонимии, омонимии, антонимии, а также многозначности. Среди этих явлений эквонимия сходится с антонимией. Сходность эквонимии с антонимией объясняется тем, что компоненты данных явлений носят характер коррелятов, которые противопоставлены друг другу. Однако между эквонимами и антонимами обнаруживаются существенные различия. Между явлениями антонимии и эквонимии обнаруживается существенное различие. Различие эквонима (и эквонимических отношений) от антонима (и антонимических отношений) заключается в том, что у членов антонимической парадигмы разные семантические структуры; а члены эквонимической парадигмы различаются от

других ее членов в отношении наличия или отсутствия лишь одной семы в их семантической структуре: у антонимов почти все семы семантической структуры противоположны друг другу [8].

Эквонимия имеет дело со словами не с противоположными значениями, а со словами с противоположной основной семой их семантических структур. Значение эквонима – зависимое, подчиненное. Основное номинативно–денотативное значение эквонимов ничем не отличается от номинативно денотативного значения гиперонима, гегемонного слова в отношении к эквонимам – гипонимам. Так, например, денотат и основное номинативное значение слов учил «сын» или киз «дочь» не отличаются от основного номинативного значения гиперонима фарзанд «дети» в отношении к родителям. Кроме этого, антонимы существуют и функционируют не изолированно, автономно, их значение не- зависимо от значений других слов, а эквонимы существуют и функционируют изолированно, их значения зависимы от значений других, самостоятельно существующих и самостоятельно функционирующих слов. Характер зависимости наблюдается и в значениях антонимов. Значения антонимов тоже зависимые. Зависимость значения антонимов определяется в отношении к общим значениям каких-нибудь тематических групп (тематическое поле). Например; значения слов типа катта «большой» - кичик «маленький», кенг «широкий» - тор «узкий» зависимы от значений тематической группы со значением меры; значения слов типа от «белый», гора «черный», гизил «красный» и другие – от значений тематической группы со значением цвета и т. д.

Следует вывод о том, что эквонимы и их значения по характеру близки к антонимам и их значениям. Здесь нужно различать понятия значения в целом от понятия компонента значения. Значение антонимов – это значение целое, единое, а значение эквонимов – значение не целое, не единое, а является одной частью значения, одним из его смысловых компонентов. Поэтому значение эквонимов равно дифференциальной семы семантического строения слова. Вернёмся к примерам приведенным выше: учил «сын» и киз «дочь». Семный состав слова учил «сын»:

- 1) «человек»;
- 2) «невзрослый», «младше родителей»;
- 3) «кровный родственник по прямой линии»;
- 4) «мужской пол»;
- 5) «относится к детям»;

Семный состав слова киз «дочь»:

- 1) «человек»;
- 2) «невзрослая», «младше родителей»;
- 3) «кровная родственница по прямой линии»;
- 4) «женский пол»;
- 5) «относится к детям».

Как видно из семного состава учил «сын» и киз гиз «дочь», основное, номинативное, значение слова учил «сын» и киз «дочь» - это значение «потомки первой ступени», что является основным значением слова «дети». Слова учил «сын» и киз «дочь» отличаются друг от друга в отношении семы естественного рода «мужской пол – женский пол», первая из них выступает в качестве дифференциальной семы значения слова учил «сын», вторая – в качестве дифференциальной семы значения слова киз «дочь». Слова учил «сын» и киз «дочь» в отношении к остальным семам их семантических структур не отличаются, значит, между этими словами отсутствует функционально – семантическая взаимосвязь оппозитивного характера, т.е. они не являются антонимами в отношении друг к другу. Различие между словами учил «сын» и киз «дочь» обнаруживается лишь в отношении характера естественного пола.

В заключение следует отметить, что эквонимы и эквонимические отношения системы терминов родства и свойств узбекского языка, и языка других народов-объект для самостоятельного рассмотрения крупного плана. Изучение явлений эквонимии и эквонимических отношений единиц отдельных пластов словарного состава, несомненно, даст важный результат для глубокого научного представления плана содержания лексики каждого, отдельно взятого, языка.

ЛИТЕРАТУРА

1. Джафаров Г. Употребление и изменения в значении терминов родства в современном азербайджанском языке: канд. дис... / Г. Джафаров. – М.: 1968. – 270 с.
2. Вежбицкая А. Язык Культура Познание. – М.: Русские словари, 1997. – 416 с.
3. Жукова Л. В. Типологический анализ терминов кровного родства в английском и шорском языках / Л. В. Жукова // Гуманитарные науки в Сибири, 2009. – № 4. – С. 101 – 105.
4. Барабаш, Т. А. Грамматика английского языка. / Т. А. Барабаш. – М.: Высш. шк., 1983. – 240 с.
5. Жигадло В. Н. Современный английский язык. // Теоретический курс грамматики / В. Н. Жигадло, И. П. Иванова, Л. Л. Иофик. – М.: Высш. шк., 1956. – 350 с.

6. Агрикола Э. Микро-медио и макроструктуры как содержательная основа словаря / Э. Ж. Агрикола // Вопросы языкознания, 1984. – № 2. – С. 73.
7. Никитин М.В. Основы лингвистической теории значения. – М.: Высш. шк. 1988 –94 с.
8. Никитин М. В. Основы лингвистической теории значения. / М. В. Никитин. – М.: Высшая школа, 1988. – С. 93–163
9. Турсунов У. Ҳозирги ўзбек адабий тили. Морфология, Лексикология. Филология факультетларининг сиртки бўлимлари учун қўлланма / У. Турсунов, Ж. Мухторов, Ш. Рахматуллаев. – Ташкент: Ўқитувчи, 1965. – 142 с.

ОТНОШЕНИЕ ТЕРМИНОВ РОДСТВА И СВОЙСТВА К ЯВЛЕНИЮ ЭКВОНИМИИ (НА МАТЕРИАЛАХ ТАДЖИКСКОГО, УЗБЕКСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ)

*В статье вкратце рассматривается функционирование в языке явления эквонима, его сходства и различия с явлением гипонима. Эквонимы – одно из функционально-семантических явлений одного уровня обобщения при общем гиперониме, **словам и словосочетаниям** с родовым, более обобщенным по отношению к словам или словосочетаниям видового, менее обобщенного значения, также родовое понятие в отношении к понятиям видовым. Эквонимы и эквонимические отношения характерны и для содержательного плана отдельных лексем в системе терминов родства и свойства узбекского языка. Так, например, в семантике лексемы **қариндош/родственник/relative** (“родственник по крови”) охватываются значения слов **бобо** (“дед по отцу”, “дед по матери”: денотаты: отец отца; отец матери), **надар/ома/father** (отец: денотат: “родитель мужского пола”), **амаки/uncle** (дядя по линии отца: денотат: “брат отца”), **тога/таго/uncle** (дядя по линии матери: денотат: “брат матери”), **амма/aunt** (тётя по линии отца: денотат: “сестра отца”), **холла/aunt** (тётя по линии матери: денотат: “сестра матери”); **почча** (денотат: “муж старшей сестры и старших родственников”), **қайнога** (денотат: “старший брат мужа и жены”), **қайни** (денотат: “младший брат мужа и жены”) и т.д., которые являются гипонимами (по отношению к гиперониму **қариндош** “родственник по крови”), и эквонимами (по отношению друг к другу).*

Ключевые слова: лексика, система, функционально-семантическая особенность, термины родства и свойства, эквоним, эквонимические отношения, гипоним, гипероним, денотат, гипонимические отношения.

THE SYSTEM OF TERMS OF RELATIONSHIP AND RELATIONSHIP BY MARRIAGE TO THE PHENOMENON OF EQUANYMY (BASED ON MATERIALS OF TAJIK, UZBEK AND ENGLISH)

*The article briefly gives consideration to the function of equanym in the language and its similarities and differences from hyponym. Equanymy are one of the functional semantic phenomena which are connected by means of meaning in the frame of one hypernym. As for the hypernym, this is the group of words and word combinations which involved the words and word combinations denoting species from the view point of their gender. Equanymy and equanymic relations are typical to the plan of content of some lexemes in the system of the terms of relationship and relationship by marriage in the Uzbek language. For example, in the semantics of the lexeme **қариндош** (blood relative) there are the meanings of **бобо** (“grandfather”: denotata: father’s father; mother’s father), **ома** (“father” denotatum: male parent), **амаки** (“uncle” denotatum: father’s brother), **тога** (“uncle” denotatum: mother’s brother), **амма** (“aunt” denotatum: father’s sister), **холла** (“aunt” denotatum: mother’s sister), **почча** (“brother-in-law” denotatum: elder sister’s and elder female relative’s husband,), **қайнога** (denotatum: “husband’s or wife’s elder brother”), **қайни** (denotatum: “husband’s or wife’s younger brother”) and others which are hyponyms (to hypernym **қариндош** “blood relative”), and equanymy (towards each other).*

Key words: lexis, system, functional semantic peculiarities, terms of relationship and relationship by marriage, equanym, equanymic relations, hyponym, hypernym, denotatum, hyponymic relations.

Сведения об авторе:

Эгамназаров Хамза Хакназарович - кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедрой иностранных языков факультета политология и международных отношений Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики (Республика Таджикистан, г. Худжанд) Телефон: (+992) 92-875-57-54 E - mail: hamzajon_19@mail.ru.

About the autor:

Egamnazarov Khamza Khaknazarovich - candidate of philological sciences, associate professor, head of the department of foreign languages of the Faculty of Political Science and International Relations of the Tajik State University of Law, Business and Politics (Republic of Tajikistan, Khujand) Phone: (+ 992) 92-875-57-54 (E - mail: hamzajon19@mail.ru.

**ТЕРМИНЫ-ЯДРА В СОСТАВ ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКИХ
СОЧЕТАНИЙ ПОДЪЯЗЫКА ЭКОЛОГИИ**

Каримов Ш.Б.

Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни

В составе терминов подъязыка экологии немалое количество составляют многокомпонентные термины. Эти термины формируются в основном вокруг терминов, которые считаются стержневой и несут информационную нагрузку. Стержневые термины при передаче терминологического понятия являются основными.

Жигунова Ж.Г. называет ядерными или термины-ядра таких терминов в составе терминологических сочетаний, которые являются основой для создания терминологических единиц, поскольку несут в себе основную информационную нагрузку. При образовании терминологических сочетаний ядерные термины могут занимать как постпозицию, так и препозицию и инпозицию. [2, с.78]

Л.К. Кондратьева отмечала таких терминов как терминами-ядрами или ядерными. Языковеды Ярмолинец и Н.Т. Агафонова растолковывают ядерные термины таким способом: «Слова-основания, являющиеся формально-семантическими центрами для целой группы разнообразных специфических наименований, создающихся при помощи пре- и постпозитивных уточняющих элементов. Вокруг ядерного термина образуется терминологическое гнездо, члены которого связаны родовидовыми отношениями» [3, 50].

Аналогично Ярмолинец и Н.Т. Агафонова другой ученый подчеркивает ядро терминов таким образом: «Если мы говорим о наличии терминологических сочетаний, состоящих из двух и более компонентов, это позволяет выделить ядерные термины, т.е. те термины, которые являются образующими то или иное терминологическое сочетание» [1, с.113].

Вслед за этим учёным в процессе анализа экологических терминов в таджикском языке нами было выявлено более 110 ядерных терминов. В терминосистеме таджикской экологии было выявлено, что термины ядро составляют от 2 до 150 терминосочетания. Среди них термины, которые являются ядром более 10 терминов данной сферы, считаются продуктивными.

Следующие термины-ядра являются наиболее продуктивными в формировании многокомпонентных терминологических сочетаний подъязыка экологии:

Об – water (вода) – терминологическое сочетание в состав которых данный термин является ядерным, выявлено 168 единиц в анализируемой сфере. Например: *оби шири* – *fresh water* (пресная вода); *оби шиър* – *salt water* (солёная вода); *оби борон* – *aerial water, atmospheric water, rain water* (дождевая вода); *оби зери хокӣ* – *ground water* (подземная вода); *обҳои таркиби хокӣ* – *subterranean water* (грунтовые воды); *обҳои захбур* – *drainage water(s)* (дренажные воды); *обҳои минералӣ* – *mineral water(s)* (минеральные воды); *обҳои минералии оҳандор* – *chalybeate mineral water(s)* (минеральные железистые воды); *обҳои рӯзаминӣ* – *surface water* (поверхностная вода); *олудашиавии об* – *water pollution* (загрязнение воды); *тозакунии об* – *water cleaning, water purification; water treatment* (водоочистка); *туғиёни об* – *flood* (наводнение) и тд.

Экологӣ – ecological (экологический) – с помощью данного термина были сформированы более 89 экологические ТС в таджикском языке. Например: *талаботи экологӣ* – *environmental requirements* (экологические требования); *мамнӯъгоҳи экологӣ* – *ecological reserve* (экологический заповедник); *буҳрони экологӣ* – *ecological crisis* (экологический кризис); *ҷинояткориҳои экологӣ* – *environmental crime* (экологическое преступление) и тд.

Замин – ground, land, soil (земля, почва) – Терминологические сочетания, в состав которых данный термин является, ядерным составляют более 82 единиц. Например: *замини ҳосилхез* – *fertile land* (плодородная земля); *замини шиър* – *alkaline soil* (солончаковая почва); *замини партов* – *waste land* (заброшенная земля); *замини ронда* – *cultivated land* (обработанная земля); *шиқорнокии замин* – *soil alkalinity* (щелочность почвы) и тд.

Растаниҳо – plants (растение). – Данный термин является стержневой в более 73 терминологических сочетаниях подъязыка экологии таджикского языка. Например:

растаниҳои тропикӣ – *trorophyte* (растение тропиков); растаниҳои соядуҷ – *shade-requiring, umbraticolous plants* (тенелюбивый растений); растаниҳои сабз – *green plants* (зелёные растение); растаниҳои доругӣ – *medical plants* (лекарственное растение); растаниҳои баландкӯҳ – *high-altitude plants* (растение высокогорья); растаниҳои алтӣ – *alpine plants* (альпийские растения) и т.д.

Минтақа – *zone, area* (зона) – с помощью данного термина были сформированы более 53 экологические ТС в таджикском языке. Например: *минтақаи растаниҳо* – 1) *floral belt* 2) *vegetation zone* (зона растительности); *минтақаи беишзор* – *forest zone* (лесная зона); *минтақаи буферӣ* – *buffer zone* (буферная зона (охранная зона вокруг заповедника)); *минтақаи муътадил* – *temperate zone* (умеренная зона) и т.д.

Муҳит – *environment* (среда) – Терминологические сочетания, в состав которых данный термин является, ядерным составляют более 74 единиц. Например: *муҳити табиӣ* – *natural environment* (природная среда); *муҳити зист* – *environment* (окружающая среда); *муҳити ҷуғрофӣ* – *geographical environment* (географическая среда); *муҳити обӣ* – *water environment* (водная среда) и т.д.

В английском языке наиболее продуктивны ядерными терминами являются следующие:

Plant – растани, корхона (растение, завод) – данный термин входит в состав более 129 многокомпонентных терминосочетаний сферы экология английского языка: *accumulator plant* – *растании дорои қобиляти баланди аккумулятсия* (растение с повышенной способностью аккумуляции); *adornment plants* – *растаниҳои орошӣ* (декоративное растение); *waste disposal plant* – *корхонаи коркарди партовҳо* (завод по переработке отходов) и др.

System – система (система) – этот термин является ядерным в состав более 120 терминологических сочетаний подзика экологии в английском языке: *water distribution system* – *системаи бо об таъминкунӣ* (система водоснабжения); *water purification system* – *системаи обтозакунӣ* (система очистки воды); *land tenure system* – *системаи истифодабарии замин* (система землепользования); *sewerage system* – *системаи фазлоб* (система канализация); *waste disposal system* – *системаи несткунӣ партовҳо* (система удаления отходов) и др.

Area – минтақа, қитъа, майдон (площадь, площадка, участок; район; область) – данный термин широко используется в терминосистеме в сфере экологии и является основным компонентом в более 100 терминосочетаниях данной области: *drainage area* – *толоб, ҳавз* (водосборный бассейн); *waste-metal area* – *майдон барои оҳанпораҳо* (площадка для металлоотходов); *abandoned area* – *қитъаи партов* (заброшенный участок); *infected local area* – *минтақаи захролуд* (заражённая местность) и др.

Waste – пасмонда, партов, резгӣ, ахлот, пасафкандаҳо (отходы, отбросы) – рассматриваемый термин является стержнем в более 112 терминологических сочетаниях сфере экологии: *domestic waste* – *партовҳои хонагӣ* (бытовые отходы); *industrial wastes* – *партовҳои саноатӣ* (промышленные сточные воды); *livestock waste* – *партовҳои чорводорӣ* (отходы животноводства); *construction waste* – *пасмондаҳои бинокорӣ* (строительный мусор) и др.

Forest – чангал (лес): *coppice forest* – *чангали дарахтони настиана, чангали ҷавон* (низкоствольный лес, порослевый лес); *deer forest* – *мамнӯғоҳи гавазн* (олений заповедник); *grass spruce forest* – *арчазори сералаф* (травяной ельник); *maple forest* – *фарқзор* (кленовник, кленовый лес) и др.

Capacity – 1) қобилят, 2) гунҷоиш, зарфият, 2) кудрат (1) способность 2) объём, ёмкость 3) мощность): *absorbing capacity* – *қобиляти ҷаббиши* (абсорбционная способность, поглотительная способность); *capillary moisture capacity* – (капиллярная влагоёмкость (почвы)); *dissolving capacity* – *қобиляти ҳалиавандагӣ* (растворяющая способность); *producing capacity* – *маҳсулноқӣ, кудрати истеҳсолот* (продуктивность, производительная способность); *water capacity* – *зарфияти намӣ* (влагоёмкость) и др.

Наряду с этими терминами также более продуктивными являются следующие ядерные термины с помощью, которых образованы более 20 терминологических сочетаний подязыка экологии: *zone* – *минтақа* (зона), *environment* – *муҳити атрофи* (окружающая среда), *control* – *идоракунӣ* (управление), *land* – *замин* (земля, почва), *effect* – *таъсир, нуфур, самар, ғоида* (эффект; воздействие), *level* – *самт, дараҷа* (уровень; степень), *development* – *пеиравфт, тарақиёт, истихроҷ, инкишоф, расиш* (развитие; разработка; рост), *species* – , *basin* – , *index* – , *dose* – , *damage* – , *center* – , *analysis* – , *ecology* – , *range* – , *concentration* – , *condition* – , *body* – , *bacteria* – , *balance* – и др.

ЛИТЕРАТУРА

1. Винокурова, Т. Н. Особенности терминологии, передающей понятия искусственного интеллекта в английском языке // Омский научный вестник. – 2010. – № 1 (85). – С. 113-115.

2. Жигунова Ж. Г. Терминологические сочетания - наиболее продуктивный способ терминопоброования в английском подъязыке социальной работы / Омский научный вестник.- Омск, ОмГТУ, 1999. -С. 78-79.
3. Кондратьюкова Л.К. Основные способы образования терминов ВТ в английском языке / Омский научный вестник.- Омск, ОмГТУ, 2000.-Вып.12.-С. 39.
4. Ярмолинец, Л.Г. Способы передачи значений английских спортивных терминов на русский язык // Семантические и прагматические особенности языковых единиц в сопоставительной лингвистике. - Краснодар, 1994. - С. 49-53.

ТЕРМИНЫ-ЯДРА В СОСТАВ В СОСТАВ ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКИХ СОЧЕТАНИЙ ПОДЪЯЗЫКА ЭКОЛОГИИ

В данной статье рассматриваются ядерные термины в состав терминологических сочетаний подъязыка экологии в таджикском и английском языках, которые являются основой для создания терминологических единиц, поскольку несут в себе основную информационную нагрузку. В процессе анализа экологических терминов в таджикском языке было выявлено более 110 ядерных терминов. В терминосистеме таджикской и английской экологии было выявлено, что термины ядро составляют от 2 до 150 терминосочетания. Среди них термины, которые являются ядром более 10 терминов данной сферы, считаются продуктивными.

Ключевые слова: терминологическое сочетание, модель, синтаксический метод, терминопоброование, структурные типы, экология, предложный, терминосистема

THE NUCLEAR TERMS AS PART OF THE TERMINOLOGICAL COMBINATIONS OF THE ECOLOGY

The nuclear terms as part of the terminological combinations of the ecology in the Tajik and English languages are reviewed in the article. These terms are the basis for creating terminological units, since they carry the main information load. During the analysis of ecological terms in the Tajik language, more than 110 nuclear terms were identified. It was defined that the nuclear terms form from 2 to 150 terminological combinations in the term system of Tajik and English ecology. Among them, terms that are the nuclear of more than 10 terms in this field are considered productive.

Keywords: term combination, model, syntactic method, term formation, structural types, ecology, prepositional, term system.

Сведения об авторе:

Каримов Шухрат Бозорович - кандидат филологических наук, заведующий кафедрой стилистики и теории перевода английского факультета Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. Телефон: (+992) 985112475, email; shuhrat-karimov2@mail.ru

About author:

Karimov Shuhrat Bozorovich - Candidate of Philology, Head of the Department of Stylistics and Translation Theory of the English Faculty, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Phone: (+992) 985112475, email; shuhrat-karimov2@mail.ru

ДИАЛЕКТИЗМҲОИ ЛЕКСИКИИ ЗАРФӢ ДАР НИГОРИШОТИ БОӢ РАӢИМЗОДА

Саидова С.Г.

Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Раит

Диалектизмҳои лексикии хосса миёни дигар навъҳои диалектизмҳои лексикӣ мақоми махсус доранд. Н.М. Шанский ба ин гурӯҳ чунин воҳидҳои луғавиро нисбат медиҳад, ки дар забони адабӣ роиҷ нестанд ва ашӯе, ки онҳо номбар мекунанд, дар забони меъёрӣ тавассути муодилҳои дигар ифода меёбанд [9, с.118]. Аз ин пештар бо ҳамин маънӣ И. А. Оссовский навишта буд, ки диалектизмҳои лексикии хосса вожаҳои мебошанд, ки ашӯи ифода намудаи онҳо дар забони адабӣ бо синонимҳои гуногун номбар карда мешаванд ва ё он ашӯ дар забони адабӣ умуман ба ягон калима ифода намеёбад [3, с.360]. Фомина менависад, ки «Ба лексикаи лаҳҷавӣ калимаҳои дохил мешаванд, ки истеъмоли онҳо дар доираи ин ё он ҳавзаи чуғрофӣ маҳдуд мекунанд» [7, с.171]. Дар мавриди таҳлили диалектизмҳои ҳикояҳои Ҳаким Карим Ҳ. Ҳусейнов диалектизмҳои лексикиро ба се гурӯҳ ҷудо карда, ба гурӯҳи якум «диалектизмҳои лексикии ҳудуди истеъмолашон танг» ном гузошт [8, с.65]. Дар ҳақиқат, ин ҷо муҳакиқ истилоҳи «диалектизмҳои лексикии хосса»-ро истифода накардааст, аммо аз рафти муҳакима ва ҳулосаҳои ӯ бармеояд, ки зимни мафҳуми ибораи «диалектизмҳои лексикии ҳудуди истеъмолашон танг» ҳамон диалектизмҳои лексикии хоссаро дар назар дорад.

Диалектизмҳои лексикӣ хосса аз нигоҳи интишори локалӣ метавонанд маҳдудистеъмол ё фарохистеъмол буда бошанд ва аз ҳисоби вожаҳои аслан тоҷикӣ ва ҳам иқтибосӣ ба вучуд биеҷанд. Ҳатто як қисми диалектизмҳои лексикӣ хоссаро вожаҳои марбут ба забони адабии классикӣ, ки дар забони меъёрӣ роиҷ нестанд, низ ташкил дода метавонанд.

Бояд қайд кард, ки маҳорати суҳаншиносии ҳар як қаламкаш даставвал дар шинохта тавонистани воҳидҳои гуногуни лафзӣ аз ҷониби ӯ ва зимни тақозои мавзӯӣ ва услуби ниғориш дар ҷои худ ба қор андохта тавонистани онҳо ба ҷашм меҳӯрад. Мутолиаи осори устод Б. Раҳимзода собит месозад, ки ӯ ҳамин гуна истеъдод дорад. Мавзӯи осори ӯро меҳри ватан, муҳаббат ба меҳнат, пирӯзиву осудагӣ ва шукуфоии ҳаёти мардуми тоҷик дар манотиқи маҳаллоти алоҳидаи Тоҷикистон ташкил медиҳанд, ки ана ҳамин паҳлуи масъала дар қатори вожаҳои муътадили забон ҳоҳ – ноҳоҳ зарурати истифодаи унсурҳои маҳаллии нутқ, аз қабili хелҳои гуногуни диалектизмҳо, воҳидҳои халқӣ-гуфтугӯӣ, рехтаҳои фразеологӣ, зарбулмасалу мақолҳои халқӣ ва амсоли инҳоро пеш меорад.

Зимни ба тасвир гирифтани тарзу тариқи иҷрои амали инсон, парандву хазандагон, ҳайвонот ва ҳодисаҳои олами воқеӣ дар асарҳои бадеӣ вожаҳои, ки дорой мафҳумҳои аломат ва тарзу иҷрои амал мебошанд, ба адибон хеле ёрӣ мерасонанд. Аз ин рӯ, аҳли қалам ин навъи калимаҳоро ҳамчун воситаи асосӣ дар бобати нишон додани ягон ҷиҳати муҳими тарз ва аломати иҷрои амал аз забони зиндаи халқ чида гирифта, дар таълифоти хеш мавриди истифода қарор медиҳанд ва ба ин восита, аз як тараф, диққати хонандаро ба ҳодисаҳои тасвиршаванда бештар ҷалб намоянд, аз дигар тараф, забони ниғоришоти худро ба забони халқ наздиктар месозанд.

Диалектизмҳои зарфӣ дар забони адабӣ, албатта, синонимҳои худро доранд, аммо синонимҳои адабии онҳо дар бисёр маврид барои айнан ба тасвир гирифтани ҳодисаҳои рӯйдода дар асарҳои бадеӣ нисбат ба муодилҳои лаҳҷавии худ дорой имконияти камтар мебошанд. Б. Раҳимзода дар мавриди рӯи қор овардани ин гурӯҳи диалектизмҳо низ ҳамин ҷиҳати масъаларо ба ҳисоб гирифта, аз лаҳҷаҳои маҳаллӣ вожаҳои интихобан ба қор бурдааст, ки тарзи иҷрои амалро ба таври дилхоҳи худӣ ӯ ифода кардаанд. Масалан, калимаву таркибҳои **мисқолакӣ** (бурида-бурида, қисм-қисм, грам-грам, андак-андак), **яклаба** (яктарафа, қач), **ҷашмпар** (зуд, дарҳол), **муфти қурут** (баосонӣ, бедушворӣ), **истубист накарда** (чолокона, тез, фавран) ва амсоли инҳо аз ҳамон қабиланд. Воқеан, ин навъи диалектизмҳо дар асарҳои Б. Раҳимзода хеле кам ба қор рафтаанд ва аз нигоҳи услубу тобишҳои услубӣ тафовути зиёд надоранд, аз лиҳози истеъмол бошад, ба лаҳҷаҳои ҷанубӣ мансубанд.

Диалектизми **мисқолакӣ** таркибан сохта буда, бо роҳи калимасозии пасвандӣ пайдо шудааст. Ин вожа аз решаи **мисқол**, ки маънии ченаки вазнро ифода карда, ба 25 гр. баробар аст [1, с.215], тавассути пасванди **-акӣ** сохта шудааст ва мафҳуми тарзи амалро ифода месозад. Дар ҳақиқат, **-акӣ** дар лаҳҷаи водии Рашт аз пасвандҳои хеле ғаъол буда, дар сохтани диалектизмҳои гуногунмаъно, аз ҷумла зарфҳо, зиёд иштирок мекунад [2, с.68-73].

Б. Раҳимзода вожаи **мисқолакиро** дар шеъри «Ин чӣ гап?» , ки мазмуни ҳаҷвӣ дорад, истифода карда, ба воситаи он вазъи ногувори боло рафтани нарху наво ва кам гардидани баъзе анвои сабзавотро дар бозорҳои шаҳр саҳт ба танқид гирифтааст:

*Бодиринг мисқолакӣ шуд дар фурӯи,
Баъзе лаззат мебарад аз рангу рӯи, [4, с.393]*

Калимаи **мисқолакӣ** дар байти боло тобишӣ эмотсионалӣ дорад ва ин тобиш иборат аз ишора ба бепарвоию беҳавсалагии ашхоси мутасаддӣ дар бобати таъмин намудани бозорҳои шаҳр аз анвои сабзавоту мевачот мебошад.

Б. Раҳимзода дар шеъри «Ариза ба хорпуштак», ки мазмуни он саропо танқиди ашхоси муғриз ва пурғуру ҳавобаланд, аз зумраи Қодир ва мансабдорони ба ӯ монанд мебошад, диалектизми **яклабаро** ба қор бурдааст. Ин вожа дар лаҳҷаи водии Рашт дар мавриде истеъмол меёбад, ки агар қасе таккабур дошта бошад ва аз рӯи кибр тоқии худро дар як тарафи сар ва ё дар пешона болои як қош гузошта бошад:

*Карру фарри Қодирро
Бинед, қораи дабдаба,
Тоқиаширо мемонад
То сари қош яклаба. [4, с.402]*

Калимаи мазкур дар ин банд барои таъмини ҷиҳати экспрессивии нутқи адиб мавриди истифода қарор гирифтааст. Ҳадафи муаллиф аз истифодаи он ба хонанда нишон додани одати бади одамоне, ки дағдағаю худнамоиро дӯст медоранд. Инсони комил, дар ҳақиқат, дар ботин гурур намебарварад. Воқеан, вазифаи ҳар як адиб ва асари бадеӣ – ҳоҳ назм бошад, ҳоҳ наср, пеш аз ҳама, тарбияи инсони худшинос ва аз нигоҳи маънавийет мукамал ҳисоб меёбад.

Синоними диалектизми **яклаба**, ки он ҳам ба тарзи амал оид аст, дар забони гуфтории омма вожаи **нимта** мебошад. Б. Раҳимзода дар шеъри «Мӯрча ва қурбоқа» онро низ мавриди қорбаст қарор додааст. Ин шеър тамсилист ва дар он аз бепарвоию меҳнатгурезии ашхоси алохида дар симои қурбоқа, ки тобистон токиро дар як тарафи сар гузошта, бовикор бо дигарон суҳбат карда мегардаду барои зимистон чизе захира намекунад ва меҳнатпазирии мардуми меҳнатӣ дар симои мӯрча, ки барои зимистон заҳмат кашида, анвои гуногуни хӯрдани захира мекунад, сухан ба миён оварда шудааст. Шоир дар образи мӯрча ва қурбоқа ду гурӯҳи одамонро бо ҳам муқобил мегузорад: одамони баномусу меҳнатқарин ва одамони беору қоргурезро. Ана ҳамин муқобила тавассути диалектизми **тӯпӣ** ва вожаи **нимта**, ки дорои эмотсияи баланд мебошад, хеле аҷиб сурат гирифтааст:

*Тӯпиро нимта монда,
Лаққидан аст қораи, [4, с.400]*

Дар ин порча, чи тавре ки мебинем, калимаи **лаққидан** низ ба қор рафтааст, ки хусусияти меъерӣ надорад. Ин вожа дар адабиёти бадеӣ одатан дар услуби дурушти ифода истифода мешавад. Б. Раҳимзода ҳам онро бо мақсади бориз ба қалам додани амалиёти номатлуби персонажи манфӣ (дар айни ҳол қурбоқа) ва ҳамзамон барои бахшидани оҳанги халқӣ ба забони шеър махсус рӯи қор овардааст. Аз тавҷам овардани калимаҳои омиёнаи **лаққидан** ва **нимта** бо диалектизми **тӯпӣ** шоир ин ҷо ҷиҳати экспрессивии суханро ҳам дар шеър таъмин кардааст.

Диалектизми **якпара** дар лаҳҷаи водии Рашт бо диалектизми **яклаба** маънан умумият дорад (мегӯянд: *Тоқи-и ҷапара мундагӣ, фук-и чъхт-ай*). Вале дар шеъри «Такамой» Б. Раҳимзода онро ба маънии андак дигар – «бонафрат, боқаҳру ғзаб, бо қираи чашм, яктарафа ниғаҳ қардан» нисбат ба такка қор фармудааст, ки ин маънӣ шояд аз деҳаи худи ӯ ва атрофу акнофи он берун баромада натавонад.

Диалектизми **якпара** дар шеър тобиши махсуси эмотсионалӣ пайдо кардааст ва зимни он адиб нафрати на танҳо одамонро, балки ҳайвонот – таккаро ҳам нисбат ба муллоҳои саллақалони пурҳиллаву аввомфиреб нишон додан мекоҳад:

*Бачекам қардаи сара,
Бишуд ҷудо ҷангара.
Нигоҳ мекард якпара,*

Дами шохаш чун ара... [5, с.117]

Дар ин банди чормисрагӣ якбора се калимаи лаҳҷавӣ (бачекам, ҷудо, якпара) дар иртиботи ҳам оварда шудаанд, ки ин бесабаб нест ва сабаб дар он аст, ки : а) худи шеър маншаъи халқӣ дорад ва табиист, ки эҷодиёти даҳонии халқ асосан тавассути лаҳҷа сароида мешавад; б) унсурҳои лаҳҷавӣ барои муассир баромадани услуби тасвир хизмат мекунад, завқи хонандаро ба ҷӯш меоранд ва бо содагии худ ба кас илҳом мебахшанд; в) онҳо ба нутқ обуранг ва тобиши махсуси ҳаяҷонбахш зам карда, барои табииву ҳаётӣ ба қалам додани амалиёти персонажҳо ба адибон имконияти васеътар фароҳам меоранд; г) юмори шоирро таъмин месозанд.

Б. Раҳимзода дар «Қасосгирии Соқӣ», ки аз ҳикояҳои асосии маҷмӯаи «Шаҳчанор» мебошад, аз диалектизмҳои лексикӣ хеле зиёд истифода кардааст ва бо ин роҳ кӯшиш намудааст, ки халқияти забони ҳикояи худро таъмин созад. Яке аз ҳамон диалектизмҳо **чашмпар** аст, ки дар маънии «зуд, дарҳол, очил» аз лаҳҷаи зодгоҳи адиб берун баромада наметавонад. Ин диалектизмро муаллиф дар мавриди ба тасвир гирифтани ҳолати гурезагиву пинҳоншавии персонажи манфӣи ҳикоя – Ҳомиди мастҷоҳӣ, ки солҳои инқилоб аз қаллабурҳои мири Мастҷоҳ буда, пас аз шикаст хурдани мир дар Рашт пинҳонӣ оворагардӣ мекард, дар сухани тасвирии худ қор фармудааст:

Дар бозгашт ба Сари Ришқа ном ҷой, ки зич дарахтони сафедору олуҷа дошт, марди баландқомати мӯйлабноке аз байни дарахтзор, як намудор шуду дар як **чашмпар** ғайб зад [5, с.155].

Муаллиф дар ин мисол метавонист аз синонимҳои адабии он (зуд, тез, дарҳол) қор бигирад, аммо диалектизми **чашмпар** бо андак тобиши маъноӣ, ки дар мафҳуми лаҳҷагӣ доштани он зоҳир мегардад ва ниҳоят зуду очил анҷом пазируфтани амалро мефаҳмонад, аз синонимҳои меъерии худ андак бартарӣ дорад ва мӯдаои адиб тавассути он хубтар ифода меёбад. Маҳз ҳамин паҳлӯи масъала водор сохтааст, ки Б. Раҳимзода аз диалектизми мазкур қор бигирад.

Диалектизми **муфти қурут**, ки дар қолаби ибораҳои рехта сохта шудааст, низ дар ҳикояи «Қасосгирии Соқӣ» истифода шудааст. Ҷои қорбуди он нутқи персонажи ҳикоя – Асо мебошад. Ин диалектизм заминаи маҷозӣ дорад ва маънии он, ки «баосонӣ ва бе ягон мушқилот» аст, дар ҳамин асос рӯидааст. Ҳар қоре, ки баосонӣ анҷом меёбад ва ҳар ашӯе, ки

бе мушкилот ба даст дароварда мешавад, дар лаҳҷаи водии Рашт ин тарзи иҷрои амалро «муфти қурут» мегӯянд. Б. Раҳимзода диалектизми мазкурро дар мавриди тасвири ҳиллаву найранги ба Соқӣ ёд додаи ҷӯрааш – Асо ва ба осонӣ раҳо ёфтани Соқӣ аз дасти амакаш хангоми кишту кор дар сахро истифода бурдааст:

– Соқичон, парво нақун, як ҳиллаат нишон медиҳам, ки **муфти қурут** аз дасти амакат халос мешавӣ [5, с.165].

Дар ин мисол диалектизми **муфти қурут** дорои эмотсияи махсус аст, ки тавассути он адиб меҳонад найрангҳои пур аз шӯҳии Соқӣро ҷӯраҳояшро фош намуда, бо ин роҳ завқу ҳаваси хонандаро барои то охир хондани ҳикоя ба ҷунбиш оварда, хуб хандонад ва рӯҳи ӯро болида созад. Ҳамаи ин аз табиати завқпарвари ҳуди муаллиф ба берун омадааст.

Дар маҷмӯаи «Шаҳчанор» ҳикояест бо номи «Паҳлавонии Мирзо». Ҳикоя чандон васеъ нест, аммо дар он диалектизмҳои лексикӣ аз рӯи зарурат ҷо-ҷо ба кор рафтаанд. Таркиби **истубист накарда** аз гунаи онҳост. Ин диалектизм шаклан дар қолаби феъли ҳол офарида шуда бошад ҳам, дар лаҳҷаи водии Рашт хусусияти зарфӣ зоҳир мекунад ва дар ифодаи мафҳуми «бедиранг, беистихола, чолокона» омада, тарзи иҷрои амалро мефаҳмонад. Вай дар сухани персонажи ҳикоя – Мирзо, ки аз бедодиҳои лашкари Фузайл дар водии Рашт ва даст ба гиребон шудану голиб омадани ҳудаш ба як тан аз паҳлавонҳои Фузайл ба Соқӣ қисса мекард, истифода гардидааст:

Ин манзараро дида, пеши чашмонам торик шуд, тоқатам намонд ва аз хуну пуштам гузашта **истубист накарда** аз гиребони ин малъун гирифтам [5, с.176].

Дар мисоли боло диалектизми **истубист накарда** вазифаи муайяни услубӣ дошта, барои таъмини обуранги бадеии ҳикоя, ба тасвир гирифтани ҳодисаҳои зиндагӣ ва ҳамаҷониба нишон додани часорату муборизаи деҳқонҳои оддӣ дар симои Мирзо, ки образи типист, истодагари онҳо дар муқобили аҳли ситам рӯи кор оварда шудааст.

Бояд қайд кард, ки ин диалектизмҳои зарфиро аз ягон луғат пайдо карда натавонистем.

Ба ин тариқ, диалектизмҳои лексикӣ хосса дар эҷодиёти Б. Раҳимзода вазифаҳои гуногуни услубиро ба иҷро расонида, аз як тараф, дар қатори унсурҳои умумишавандаи нутқ халқияти забони асарҳои ӯро таъмин карда бошанд, аз дигар тараф, барои воқеӣ, табиӣ ва муассиру пуробуранг баромадани нигоришоти адиб хизмат намудаанд.

Аз анбӯҳи диалектизмҳои лексикӣ хоссаи зарфӣ, ки мавриди диду боздид қарор дода шудаанд, вожаҳои **миқолақӣ, яқлаба, чашмпар, муфти қурут, истубист накарда** ва амсоли инҳо алҳол дар муҳовараи мардум то ҷое фаъол буда, дар мавридҳои зарурӣ синонимҳои меъёрии худро иваз карда метавонанд.

Маводи ҷамъкардаи мо аз асарҳои Б. Раҳимзода собит месозад, ки адиб ба забони зиндаи мардуми тоҷик ва эҷодиёти шифоҳӣ таваҷҷӯҳи зиёд доштааст. Чуноне ки дар боло қайд карда шуд, ин диалектизмҳо моли лаҳҷаҳои ҷанубӣ маҳсуб меёбанд ва ҳамчунин аз синонимҳои меъёрии худ бо доштани тобишҳои махсус бартарӣ доранд, вале хусусияти умумиистеъмолий надоранд. Ин аст, ки дар асарҳои ӯ унсурҳои лаҳҷавӣ вобаста ба тақозои услубӣ бадеӣ гоҳ ҷо-ҷо ва гоҳ фаровон ба мушоҳида мерасанд. Аммо ба назар чунин менамояд, ки дар ин ҷода адиб на ҳамеша муваффақият ба даст овардааст. Ин адиби суханшиносу кордида дар рӯи кор овардани ин навъи диалектизмҳо меъёри истифодаро ба ҳисоб нагирифта, бе шарҳу баён онҳоро ба кор андохтааст, ки дар натиҷа хонанда ба умқи маънӣ сарфаҳм рафта наметавонад. Дар ин маврид Ф.П.Филин чунин мефармояд: «Адиб бояд донанд, ки дар забон калимаҳои адабии умумифаҳм ва ҳам диалектизмҳо мавҷуданд, ки диалектизмҳо хусусияти умумиистеъмолий надоранд. Барои он ки асари адиб ба ҳама фаҳмо бошад, бояд ӯ оммаи васеи хонандаи худро дар мадди назар гирад» [6, с.29].

АДАБИЁТ

1. Айни С. Куллиёт ҷ 12 / С. Айни – Душанбе, 1976, 563 с.
2. Исмоилов Ш. Суффикси **-ақӣ** дар лаҳҷаи Қаротегин / Ш. Исмоилов // Забоншиносии тоҷик – Душанбе, 1984, С. 68-73. 3. Оссовецкий И. А. Диалектная лексика в произведениях советской художественной литературы / И. А. Оссовецкий // Вопросы языка современной русской литературы – М., 1971, С. 319-328.
3. Раҳимзода Б. Роҳи тайшуда / Б. Раҳимзода – Душанбе, 1966, 514 с.
4. Раҳимзода Б. Шаҳчанор / Б. Раҳимзода – Душанбе, 2010, 224 с. 6. Филин Ф. П. Язык художественной литературы и читатель // Русская речь / Ф. П. Филин – М., №4, 1977, С. 26 – 36.
5. Фомина М. И. Современный русский язык / М. И. Фомина – М., 1983, 335 с.
6. Хусейнов Х. Диалектизмҳо дар забони ҳикояҳои Ҳаким Карим / Х. Хусейнов // Масъалаҳои забоншиносии тоҷик – Душанбе, 1964, С. 58-72.
7. Шанский Н. М. Лексикология современного русского языка / Н. М. Шанский – М., 1972 – 327 с.

ЛЕКСИКО-НАРЕЧНЫЕ ДИАЛЕКТИЗМЫ В ЛИТЕРАТУРНЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ БАКИ РАХИМЗОДА

При описании стиля и способа выполнения человека, птиц, животных и событий реального мира в литературных произведениях слова, выражающие знак и стиль выполнения, очень помогают авторам и настаивают на использовании элементов региональной речи, включая различные виды диалектизмов, народно-говорящие единицы, фразеология в пословицах и тому подобное. В этой статье автор рассмотрела эту проблему и показала, что во время использования лексико-наречных диалектизмов Боки Рахимзода выбрал слова из региональных диалектов, которые он предпочитал использовать.

Ключевые слова: наречие, диалектизм, народно-говорящие единицы, фразеология, стиль, эмоция, персонаж, юмор.

LEXICAL-ADVERBIAL DIALECTISMS IN BOQI RAHIMZODA'S LITRARY WORKS

During describing the style and the way of doing of Human, birds, animals and the events of real world in literary works, the words expressing the sign and the style of doing, help the authors much and insist the use of regional speech's elements including the different kinds of dialectisms folklore-saying units, phraseology in proverbs and like these. In this article author considered this issues and showed that during using of laxical-adverbial dialectisms Boqi Rahimzoda chosed the words from ragional dialacts which he preferred to use.

Keywords: adverb, dialectisms, stylistic, folklore-saying units, phraseology, poetry, emotion, personage, humour.

Сведение об авторе:

Саидова Сайёра Гадохмадовна - Аспирант кафедры современного таджикского языка филологического факультета Таджикского национального университета Тел: (+992) 988567950

About the autor:

Saidova Saiyora Gadohmadovna - The aspirant of modern Tajik language department, philology faculty Tajik Natsional University Phone: (+992) 988567950

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ МИКРОПОЛЕ «ХЛЕБ» В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Нодирова С.С.

Кулябский государственный университет имени А.Рудаки

Сведений о пищевом режиме и питания таджиков с древнейших времен в литературах встречается очень мало. Краткие упоминания о пище таджиков еще с конца XIX - начала XX вв. имеются в трудах русских исследователе А.А. Семенова [12, с.52], М.С. Андреева [3, с.69], Н.А. Кислякова [5, с.119], Н.Н. Ершова и др.

Одной из наиболее устойчивых форм культуры нации и народности является ее национальная кухня. Различные культуры -таджикская и английская, различные традиции кулинарии, различные питания имеют свою особенность в способе приготовления.

В микрополе «хлеб» таджикского языка содержится больше лексем, чем в английском, т.к. в таджикском языке существует больше названий мучных изделий. Одним из основных продуктов питания таджиков является хлеб в виде различных *лепешек* - *flat cake* домашнего приготовления и очень разнообразный ассортимент мучных изделий, приготовленных в виде лапши, похлебок. У таджиков хлеб домашнего приготовления *нон* (*лепешка*) - *flat cake* почитается с древнейших времен как символ святости и на столе - дастархане она ставится на самом почетном месте, т.е. в середину. Способ приготовления *лепешки* - *flat cake* у таджиков разнообразный и готовится населением не только северных районов, но и южной части Таджикистана как кислый и как пресный. Кислый хлеб в лексиконе таджиков называется *нони хамир*, а пресный – *нони фатир*- *unleavened, azymous; unleavened bread* [5, с.143]. *Лепешки* выпекают из пшеничной (гандуми) муки. У таджиков хлеб домашнего приготовления - *лепешка* разделяется на несколько видов: *нони фатир* - *unleavened, azymous; unleavened bread* (лепёшка из пресного теста) [14, с.703], *нони гурда* - *flat bread, chapotti* (*нони тунук*)- *chapotti* (тонкая лепёшка), *нони кунчутти* – *flat bread with sesame*-(лепёшка с кунджутотом), *нони чаза*-*flat bread with fat cracklings*-(лепёшка со шкварками), *нони ширмол*- *noni shirmol* (*flat bread with milk*) -(лепёшка на молоке), *нони зарзора*- *flat bread from cornmeal, maize flat cake*-(лепёшка из

кукурузной муки), *нони қадқад* – *kadkad puffed flat bread fried oil*- (слоённая лепёшка, жаренная в масле), *нони кӯмоч*- *kutoz (unleavened scon's baked on coals or in ashes)*- (толстая пресная лепёшка, выпечённая на золе), *нони катлама*- *layer cake* -(лепёшка слоёная), *кулчаи равганин* – *bun*- (лепёшка с маслом), *нони сиёҳ* – *bread, rye bread*- (чёрный хлеб), *нони сафед* – *white bread* (белый хлеб), *нони хонагӣ*- *home-baked bread* (домашняя лепешка), *нони чавин*- *barley bread*- (ячменный хлеб) [14, с.552]. Необходимо отметить, что в словаре «Фарханги тоҷики – англиси» под редакцией П. Чамшедова перевод терминов *нони қадқад*, *нони кӯмоч*, *нони катлама*, *кулчаи равганин*, *нони чавин* осуществляется путем передачи значения терминологии микрополе «хлеб»с таджикского на английский.

Необходимо отметить, что у таджиков, проживающих в горных районах и поселений, имеются свои особенности и способы приготовления лепешек. В говорах и диалектах отдельных регионов Таджикистана (северная часть, группа южных районов, население Памира и Припамирья) хлеб домашнего приготовления - *лепешки* имеют свое, диалектное название. В прежние времена на территории Рашта пекли еще схожие с *гирдача* - *flat bread*, но более тонкие лепешки – *нимнона*, на территории Дарваза, наоборот, в дни праздников и на поминки большие лепешки толще гирдача – *нони гавсак*. Такого же размера, как *гирдача*- *flat bread* запекаются из пшеничного кислого теста и лепешки *чанпотти*- *chapoti* (тонкая лепёшка), но и в других горных регионах, в том числе и территорий южного Таджикистана. Лепешки *чанпотти* - *chapoti* (тонкая лепёшка), раскатываются тонкими, примерно как тесто лапши, и при выпечке не сбрызгиваются. Тесто для *чанпотти* делается гораздо мягче, чем для *гирдача* *flat bread*, т.к. они пекутся очень быстро, в выпечке должны принимать участие две или три женщины, из которых одна занимается печением этих лепешек, а другие готовят для нее раскатанное тесто.

В настоящее время таджики выпекают следующие национальные традиционно дошедшие до нас виды лепешек: *гирдача* – *flat bread* (круглый, толстостенный хлеб, диаметром 50-70 см, толщиной 3-4 см); *нони гавсак* – (толстостенный хлеб), большие лепешки, чуть толще гирдача, размером 1,5-4см; *чанпотти* – *chapoti* (тонкие лепешки размером чуть больше гирдача). Лепешки *чанпотти*- *chapoti* готовят в основном горные таджики, *хамирфатир* – лепешки, выпекаемые из кислого теста, из пшеничной муки, размером больше чем *гафсак*; *кульча* – небольшие круглые толстостенные лепешки, диаметром 18-20 см. Они пекутся в основном из кислого теста, которые замешивается из пшеничной муки с добавлением топленого масла и яиц.

Кульча - *bun*[14, с.601] готовится обычно для семейных праздничных торжеств; *фатир* – *unleavened, azymous; unleavened bread*(пресная лепешка, изготавливается из пшеничной муки, диаметром 30-40см) [14, с.703]. Особая характеристика этого вида национального хлеба то, что она является толстостенной, толщина не более 5-7 см; *кӯмоч* – толстая, пресная лепешка выпеченная золе; *кад-кад* - *kadkad puffed flat bread fried oil* (слоеная лепешка, жаренная в масле); *нони тобаги*–лепешка, приготавливаемая на камне или сковороде [12. с.39].

Лепешки, которые пекутся дома у таджиков и выносятся на продажу, в основном приготавливаются с различными добавками в тесте молока, масла, кефир (шир, равган, чурғот).

Большая часть лексики таджикского языка в рассматриваемой сфере образуется путем сложения двух наименований. В зимний период среди таджиков распространены приготовление и других различных видов традиционных национальных мучных блюд. Например, из только что приготовленной испеченной сдобной пресной лепешки - *фатири равганин*, тёплой водой, сухого сыра, коровьим топленным маслом и репчатого нарезанного лука приготавливают национальное блюдо “курутоб” - *cheese + meal* [11, с.408]. Эта пища в основном приготавливается в зимний период. Разводят и мельчают в воде сухого сыра – *курут* (*little balls of homemade*) [11, с.408] выливают ее деревянное блюдо, крошат в него пресную лепешку - *фатир*, мелко нарезают репчатый лук или заливают раскаленным коровьим топленным маслом. Среди таджиков традиционно распространены блюда национального приготовления из лепешки с молочными продуктами. Например: *фатир* + *маска* – блюдо, приготавливаемое из горячих лепешек – *фатир*, а иногда из *гирдача*, которые кладут в большое деревянное блюдо, между ними большой кусок сливочного масла (*маска*) и разминают деревянной ложкой, перемешают масло с лепешкой.

При переводе с таджикского на английский язык необходимо учесть лексико-семантические особенности терминов, например *фатир+маска* = *фатирмаска* - *unleavened bread*.

Многие мучные изделия таджики связывают с проведением религиозных праздников, иди Рамазан, иди Курбан. На эти торжества готовят в основном различного рода приготовления из теста (*хамир*). В английском языке таджикское *хамир* (*тесто*) имеет несколько значений – *dough, pastry, to bend, to bow* [14, с.718]. Эти мучные изделия сохранились до сих пор на свадьбах, в традиционных обрядах и религиозных праздниках. Во время семейных празднеств и праздники Курбан или Рамазан для угощения гостей, а также в дорогу или когда идут в гости таджики пекут небольшие круглые лепешки - *кульча*, тесто для которых замешивается из пшеничной муки на молоке с добавлением топленого масла и яиц. *Кульча* - *bin* пекутся у таджиков в основном дома, небольшие, толстые подобно булочек диаметром в 8-10 см. [14, с.601]. Иногда к свадьбе для угощения невесты пекут такие же хлебцы, но сплошь покрытые дырочками, наколотыми посредством мухпар, - *холхолок* или *кульчай арус*, в районах Рашта, районов Кулябской зоны термином *кульчай арус* называют большую толстую лепешку диаметром около 50 см и весом до 3-4 кг [5, с.146].

Из теста и масла у таджиков готовятся праздничнее сладости такие как: *чак-чак* - *chak-chak* [8, с.208]; *орзук, бурсоқ* (колобки из дрожжевого теста) - *raised crullers* [8, с.212] и т.д. Также из теста и мяса также приготавливают различные мучные изделия, одной из которых является *самбуса* - *pie*. Виды этой пищи *самбусай варақин* (слоенная самбуса) - *puffed sambusa* [11, с.623] (*with savoury filling*) or *sambusa "pastry"*; *самбӯсай гижда* (слобная самбуса) - *rich sambusa*; *самбӯсай танури* (самбуса испеченная в тануре) - *sambusa baked in a tandoor* [8, с.222]; *самбӯса бо каду* (самбуса слоенная с тыквой) - *pumpkin samsa* [8, с.228]; *самбӯса бо кабудӣ* (самбуса с зеленью) - *sambusa with greens* [8, с.230]; *самбусай фармуда*-*sambusa farmuda* [8, с.222]; *чалтак* (тонкие лепешки жаренные в масле) - *chalpak* (*the thin flat cakes fried on oil*). Также традиционными являются национальные приготовления блинов на всяких торжествах таджиков, в частности, *қатлама* - лепешка слоенная - *katlama* (*flat bread*) [8, с.202].

У англичан терминология «хлеб» имеет свои особенности использования в связи с географическим местом расположения. Например, распространенный в Северо-Восточной Англии термин *хлеб* употребляется не как *bread*, а как *stottie cake* либо *stotty*.

ЛИТЕРАТУРА

1. Амосова, Н.Н. Большой англо - русский словарь в 2 т/ Н.Н. Амосова, Ю.Д. Апресян, И.Р. Гальперин. - Т. 2. - М., 1988. – 230 с.
2. Англо-русский фразеологический словарь / А.В. Кунин. - М., 1999.
3. Андреев М.С.Таджики долины Хауф. 1943.-431 с.
4. Васильев Л.М. Теория семантических полей//Вопросы языкознания. №5. 1971.С. 105-113.
5. Кисляков Н.А. Таджики Каратыгина и Дарваза/ Пища. – 225с.
6. Злобина, Ю.Л. Обозначение признака «отношение к пище» в лексико-фразеологической системе английского и русского языков // Языковая личность: проблемы коммуникативной деятельности. - Волгоград, 2001. - С. 38-53.
7. Караулов Ю.Н. Общая и русская идеография. М.: Наука, 1976. - 355 с.
8. Куренкова, Т. Н. Галлицизмы в лексико-семантическом поле «Еда» / Т. Н. Куренкова, Т. В. Стрекалова // Проблемы преподавания русского языка в Российской Федерации и зарубежных странах: материалы международной конференции (26-28 октября 2005 г.). В 2 т. Т. 1. М.: МОЦ МГУ, 2005. – 134с.
9. Миронова, И.К. Концептосфера «Еда» в русском национальном сознании: базовые когнитивно-пропорциональные структуры и их лексические репрезентации. - Екатеринбург, 2002. – 128 с.
10. Мамадназаров А., Мамадназаров В. Фарханги донишгоҳии англиси-тоҷики. Эр-граф,- Душанбе.2016. -484с.
11. Мадрахимов А. Узбекская кухня. Ижоди уй. Ташкент.-2016. -316с.
12. Семёнов А.А.Этнографические очерки Зеравшанских гор, Каратыгина и Дарваза. М., 1903.
13. Савельева, О.Г. Концепт «Еда» как фактор формирования фразеологической картины мира: национально-культурный аспект /Актуальные проблемы современного языкознания и литературоведения. - Краснодар, 2005. – 305 с.
14. Чамшедов П. Фарханги тоҷики-англиси.-Душанбе.-1008с
15. Шовалиева М. История кулинарной культуры таджикского народа.Институт истории, археологии и этнографии им.А.Дониша АН РТ. – Душанбе.2015. -168с.
16. Щур Г.С. Теория поля в лингвистике. М.: Наука, 1974. 255 с.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ МИКРОПОЛЕ «ХЛЕБ» В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Автор в статье акцентирует внимание на особенности перевода лексических единиц микрополе «хлеб» в таджикском и английском языках. Автор, опираясь на исторически сложившиеся традиционные способы приготовления хлебобулочных изделий таджиков, рассматривает возможность употребления этих терминов в английском языке. В статье рассматриваются особенности перевода лексики микрополя «хлеб» с таджикского на английский язык путем их сопоставления. Автор уделяет внимание перевод традиционных национальных различных видов хлебобулочных изделий домашнего приготовления таджиков из теста в период торжеств и праздников. Большая часть лексики таджикского языка в статье посвящено сфере образования новой лексики путем сложения двух компонентов хлебо-булочной терминологии. Рассматриваются способы приготовления традиционных национальных мучных изделий среди таджиков проживающих в различных регионах Таджикистана в зимний и летний периоды и особенности их употребления в таджикском языке.

Ключевые слова: особенность, способ, термин, мучные изделия, лексика, употребления, приготовления, микрополе, хлеб.

THE LEXICAL-SEMANTICALLY ANALYSIS OF THE MICRO FIELD “BREAD” IN TAJIK AND ENGLISH

The author focuses on the features of the translation lexical units of the micro field “bread” in Tajik and English. Based on the traditionally established traditional methods of making Tajik bakery products, the author considers the possibility of using these terms in English. The article discusses the features of the translation of the vocabulary of the micro field “bread” from Tajik into English by comparing them. The author pays attention to the translation of traditional national different types of bakery products of homemade Tajiks from dough during celebration and holidays. Most of the Tajik language vocabulary is devoted to the field of education of a new vocabulary by adding up two components of bakery terminology. Methods of cooking traditional national flour products among Tajiks living in various regions of Tajikistan in winter and summer periods and features of their use in the Tajik language are considered.

Key words: method, term, bakery products, lexica, using, cooking, features, micro field.

Сведения об авторе

Нодирова С.С. - Ассистент кафедры иностранных языков Кулябского государственного университета имени А. Рудаки Тел. (+992) 935873287

About the author:

Nodirova S.S. - Assistant, Department of Foreign Languages, Kulyab State University named after A. Rudaki Tel. (+992) 935873287

БАЪЗЕ ВИЖАГИҶОИ ВОҲИДҶОИ ФРАЗЕОЛОГИИ БЕМОДИЛИ ЗАБОНҶОИ АНГЛИСӢ ВА ТОҶИКӢ ВА ХУСУСИЯТИ ТАРҶУМАИ ОНҶО

Ҳалимзода З.А.

Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи С. Улугзода

Забонҳои тоҷикиву англисӣ аз лиҳози гениологӣ ба гурӯҳи забонҳои ҳиндуаврупоӣ дохил шуда, аз зумраи он забонҳои қадимае мебошанд, ки захираи луғавии ғанӣ доранд. Барои ғанӣ гардидани таркиби луғавии забон қорҳои сохибзабонон, нависандагону шоирони классико муосир ва намояндагони соҳаҳои гуногуни ҷомеа нақши муҳим доранд.

Забон ва фарҳанг падидаи иҷтимоӣ ба шумор мераванд. Албатта, забон бо фарҳанг алоқаи хеле зич дошта, якдигарро мукамал мегардонанд. Ҳангоми мутолиаи ин ё он асар шахс метавонад бо маданияти он забон ошно гардад. Худи калимаи маданият бо маъноҳои гуногун фаҳмида мешавад. Маданият гуфта мо дастовардҳои метавонем ном барем, ки тули солҳои пеш ба даст омадаанд ва барои наслҳои ҳозираву оянда хеле заруранд. Хусусияти миллии ҳар забон дар захираи фразеологӣ он инъикос меёбад. Маънои воҳидҳои фразеологӣ хусусиятҳои миллидоштаи як забонро метавон танҳо ҳангоми муқоиса намудани онҳо дар забонҳои гуногун муайян намуд. Алоқаи забон бо фарҳангу тамаддун, ки тавассути воҳидҳои фразеологӣ зоҳир мегардад, дар илми забоншиносии фарҳангӣ омӯхта мешавад, ки он забонро на ҳамчун воситаи алоқа, балки ҳамчун рамзи миллат баррасӣ менамояд.

Дар замони муосир тадқиқи мавзӯҳои марбут ба забон ва фарҳанг дар муқоиса бо забонҳои дигар аҳамият пайдо кардааст. Вазифаи муҳими забоншиносии муқоисавӣ ин ёфтани монандӣ ва тафовут байни забонҳои омӯхташаванда мебошад. “Ҳангоми муқоисаи ду ва ё зиёда забонҳо қариб ки дар ҳамаи соҳаҳои забон тафовутҳои милли – фарҳангӣ ба назар мерасанд, аммо ин тафовутҳо махсусан ҳангоми муқоисаи луғавӣ ва фразеологӣ бештар ба назар мерасанд. Бинобар ин, мавзӯи баҳси забоншиносии муқоисавӣ, пеш аз ҳама, луғат ва фразеология ба ҳисоб меравад” [6, с.5]. Бояд қайд кард, ки тӯли солҳои охир дар соҳаи фразеология як қатор мақолаву корҳои дигари илмие навишта шудаанд, ки дар онҳо воҳидҳои фразеологие, ки ба фаъолияти инсон алоқамандӣ доранд, муқоиса карда шудаанд.

Ҳадаф аз навиштани мақолаи мазкур таҳлили ҷанбаҳои фарҳангии воҳидҳои фразеологӣ ва таъсири онҳо ба раванди тарҷумаи вобаста ба дараҷаи муодилнокии онҳо мебошад.

Илми забоншиносӣ яке аз илмҳои мебошад, ки ба шоҳаҳои гуногуне ҷудо шудааст ва мавзӯи баҳси ҳар шоҳаи онро масъалаҳои гуногуни забон ташкил медиҳанд. Яке аз қисматҳои муҳими лексикография фразеология мебошад. Лексикографияи фразеологӣ нисбат ба дигар соҳаҳои забонӣ ҷавон аст. Фразеология илмест, ки маҷмӯи ифодаву ибораҳои рехтаву устуворро ҳамчун воҳидҳои таркиби системаи забон меомӯзад ва дорои навҳои гуногун мебошад. Х. Маҷидов дар таҳқиқоти худ 4 навъи фразеологияро нишон додааст, ки онҳо а) фразеологияи умумӣ б) фразеологияи таърихӣ в) фразеологияи муқоисавӣ ва г) фразеологияи тасвирӣ мебошанд. Фразеология чун як ҷузъи алоҳидаи забоншиносӣ дар қисмати лексикология омӯхта мешавад. Бехуда нест, ки фразеологияро ганҷинаи забон номидаанд, зеро дар воҳидҳои фразеологӣ таърихи халқ, гуногунии фарҳанг ва ҳастии миллат дарҷ меёбад, чунки фразеологизмҳо бо инсон ва соҳаҳои гуногуни фаъолияти ӯ алоқамандӣ доранд. Воҳидҳои фразеологӣ забони тоҷикӣ аз ҷиҳати сохту таркиб ва обуранги бадеӣ ба гурӯҳҳо ҷудо мешаванд. “Таҷрибаи ҳаётии бисёрсолаи одамон, таъб ва урфу одати онҳо тавассути шаклҳои ниҳоят мухталиби фразеологӣ инъикос меёбанд, аз ин рӯ онҳоро ҳангоми офаридани образҳои бадеӣ, лавҳаҳои ҷудогонаи зиндагӣ ва баҳодиҳӣ ба ҳодисаву воқеиятҳои гуногуни ҳаёт ҳамчун воситаҳои тайёри забон ба қор мебаранд” [9, с.4].

Бояд қайд кард, ки ҳарчанд донишмандон ба тадқиқи ҷиддии масъалаҳои ҷудогонаи фразеологӣ тӯли даҳсолаҳои охир пардохта бошанд ҳам, ин соҳаи забоншиносии мо таърихи хеле қадима дорад, чунки ҳанӯз дар аввалин луғатҳои, ки то ба замони мо омада расидаанд, дар баробари шарҳу эъзоҳ додани калимаҳои воҳидҳои фразеологӣ низ шарҳу эъзоҳи худро ёфтаанд, вале онҳоро дар луғатномаҳо бо истилоҳоти гуногун аз қабилҳои “киноёт”, “истиорот”, “мураккабот”, “таркибот” ва амсоли инҳо ном бурдаанд ва имрӯзҳо миқдоре аз онҳо ба қатори афоризмҳо дохил шудаанд ва дар асоси воҳидҳои фразеологӣ мавҷудаи воҳидҳои фразеологӣ нав ба вучуд меоянд. Бархе аз забоншиносон ибораҳои маъмули вирди забонгашта, зарбулмасалу мақол, ибораҳои истилоҳӣ ва афоризмҳои таърихию ба фразеология дохил мекунад ва бархе аз онҳо зидди ин ақида буда, онҳоро ибораҳои фразеологӣ ҳисоб намекунад. С.И. Ожегов нисбат ба ин масъала фикру андешаҳои худро ба таври зерин изҳор намудааст: “Ба ҳамин тариқ, ибораҳои вирди забонгашта, мақол ва зарбулмасал, формулаҳои афсонавӣ, афоризмҳои таърихӣ, латифаҳо ва дигар анвои гуногуни осори эҷодӣ фақат ба ҳиссаҳо ҷудо шуда, нишонаҳои структуравии худро гум карда, аз ҷиҳати сохт ба воҳидҳои фразеологӣ монанд гардида, ба ин тариқ ба қатори фразеологияи ҳоси забон медароянд” [8, с.5]. Мо низ дар навбати худ бар ин ақидаем, ки зарбулмасалу мақолҳо низ метавонанд ба гурӯҳи воҳидҳои фразеологӣ дохил шаванд, чунки агар аз нуқтаи назари тарҷума назар афканем, бо вучуди доштани тафовутҳо дар сохторашон ҳарду ба тарҷумон мушкилии якхела эҷод месозанд. Ҳангоми дар матни асл вучуд доштани воҳидҳои фразеологӣ ва зарбулмасалу мақол тарҷумон бинобар сабаби надоништан ва ё дуруст сарфаҳм наравтани онҳо дар раванди тарҷумаи матн метавонанд ба хатогиҳо роҳ диҳад.

Қайд кардан ба маврид аст, ки ҳар як забон дорои хусусиятҳои сохтории худ мебошад ва ҳангоми муқоисаи воҳидҳои забонӣ мо бо мафҳуми муодил рӯ ба рӯ мешавем. Албатта, на ҳамаи воҳидҳои забонӣ ҳангоми муқоиса муодили мутобиқи худро пайдо мекунад. Аз ин ҷост, ки ҳангоми муқоисаи воҳидҳои фразеологӣ мафҳуми бемуодил низ дида баромада мешавад.

Мафҳуми муодилноқӣ паҳлӯҳои хеле зиёд дорад. Латифов Л.К. муодилноқиҳо ҳамчун “категорияи умумии илмӣ” [5, с.95] баррасӣ намудааст. Гастев Ю.А. Бошад, қайд кардааст, ки “Муодилнокии ин ё он ашё баробарии онҳоро дар муносибаташон ифода мекунад” [3, с.538]. А.В. Кунин менависад, ки “бисёри воҳидҳои фразеологӣ, ки ҳамшаклу ҳаммазмун ҳастанд ва фразеологизмҳоро, ки танҳо ҳаммазмун ҳастанд аломатҳои асосии муодилнокии байнизабонии фразеологӣ ҳисобидан мумкин аст”. Ё ки назари дигар: “Муодили фразеологӣ ин воҳидҳои фразеологӣ дар забони тарҷума аст, ки аз рӯи ҳама нишондодҳо ба воҳиди тарҷумашаванда пурра мувофиқат мекунад, новобаста аз контекст дорои хусусияти баробари

маъноӣ, услубӣ, эмотсионалӣ; нишондодҳои лексикӣ – грамматикӣ ва обурани милли мебошад”, яъне сода карда гӯем, воҳидҳои фразеологӣ муодил воҳидҳои мебошанд, ки ҳам аз ҷиҳати ифода ва ҳам аз ҷиҳати мазмун ба ҳамдигар монанд мебошанд.

Албатта, ки муодилнокии воҳидҳои фразеологиро на танҳо аз нигоҳи забоншиносӣ, балки аз нигоҳи тарҷума низ баррасӣ намудан ҷои астам, чунки аз нуқтаи назари тарҷума воҳидҳои фразеологӣ ба 2 гурӯҳ ҷудо мешаванд: воҳидҳои фразеологие, ки дар забони тарҷума мутобиқат доранд ва воҳидҳои фразеологие, ки бемуодил ҳастанд. Муносибати байни забони воҳидҳои фразеологӣ муодилро метавон ба се гурӯҳ ҷудо кард: муодилнокии пурра, нопурра ва муродиф (аналогӣ) [7, с.183].

Масалан, ба воҳиди фразеологӣ тоҷикӣ “*Вақти гули наӣ*” воҳиди фразеологӣ англисӣ “*When pigs fly*” мутобиқ меояд, ки аз ҷиҳати маъно ҳар ду баробаранд, яъне ҳангоми тарҷума “*ҳеҷ гоҳ*” тарҷума мешаванд, аммо аз ҷиҳати сохтор тафовутҳо ба назар мерасанд. Дар мисоли тоҷикӣ дар боло зикргардида ибораи *гули наӣ* истифода шудааст ва *наӣ* як навъи гиёҳ мебошад, ки дар ҷойҳои сероб мерӯяд ва борику рост, баланд буда дохилаш ковок аст. Маънои дигари он қамиш мебошад, ки он маъмулан гул намекунад. Дар воҳиди фразеологӣ забони англисӣ ибораи *pigs fly* истифода шудааст ва ҳамагон медонанд, ки *pig*, яъне *хук* парвоз намекунад. Дар мисолҳои зикргардида хусусияти миллии ҳоси ҳар ду забон инъикос ёфтааст, бинобар ин, мисолҳои зеринро метавон муродиф ҳисобид. Муродиф гуфта воҳидҳои фразеологиро меноманд, ки аз ҷиҳати маъно якхела буда, аз ҷиҳати сохтор (калимаҳо) гуногунанд. Ҳарчанд воҳидҳои номбурда аз ҷиҳати маъно якхеланд, вале аз нигоҳи тарзи ифода аз ҳамдигар фарқ доранд, ин табиист, зеро ҳар як миллат ҷаҳонро ба таври худ инъикос менамояд ва воҳидҳои забонӣ низ инъикоскунандаи фарҳанги мардум ба шумор мераванд. Аз ҷумла калимаи *pig*, яъне *хук* калимае мебошад, ки бештар дар ҳаёт ва фарҳанги давлатҳои ғайримусалмон истифода гардида, ба фарҳанги миллати мо аз ҷиҳати динӣ рост намеояд.

Дар мисоли дигар “*Вақте ки думи шутур ба замин мерасад*” мисоли англисӣ “*When the chickens have their own teeth*” рост меояд, ки ҳар ду маъноӣ “*ҳеҷ гоҳ*” – ро ифода мекунанд. Чунон ки ҳамагон медонанд, думи шутур дароз шуда, ба замин намерасад ва мурғҳо низ дандон намебароранд. Ин мисолҳо муродиф ба ҳисоб мераванд, чунки аз ҷиҳати маъно ба ҳам баробаранд, вале аз ҷиҳати сохтор фарқ мекунанд. Дар мисоли тоҷикӣ “*думи шутур ба замин расидан*” ва дар мисоли англисӣ “*chickens have their own teeth*” яъне *дандон баровардани мурғон* истифода шудааст. Пас метавон чунин хулоса кард, ки дар ин мисолҳо хусусияти фаролингвистӣ ва миллии ҳар миллат инъикос ёфтааст. Воқеан ҳам дар забонҳои мафҳумҳои ҷудогона якхела буда метавонанд, вале тарзҳои ифодаи онҳо аз ҳамдигар фарқ доранд, ки табиист, зеро забон инъикоскунандаи ҳаёт, таърих, фарҳанг, тарзи тафаккур ва хусусияти дигари миллии соҳибзабонон маҳсуб меёбад.

Ибораи фразеологӣ тоҷикӣ “*сагу гурба барин*” дар забони англисӣ муодили пурраи худро дорад ва бо ибораи фразеологӣ “*like cats and dogs (Fight like cats and dogs)*” тарҷума мешавад. Ибораи зерин дар ҳар ду забон бо маънои маҷозиаши истифода шуда, маъноӣ “*душманӣ кардан*” ва ё “*рақобат*” – ро дорад. Воҳидҳои мазкур аз назари шакли мазмун мутобиқат доранд ва онҳоро муодили пурра номидан мумкин аст, зеро онҳо аз ҷиҳати хусусиятҳои милливу фарҳангӣ на он қадар тафовутҳои зиёд доранд.

Ба воҳиди фразеологӣ “*бо пои ҷап аз хоб хестан*” воҳиди фразеологӣ англисӣ “*Get out on the wrong side of the bed*” рост меояд. Ибораи зерин дар он ҳолате истифода мешавад, ки қори шахс барор намегирад ва таъби хира дорад. Шакли тоҷикӣ ибора ба фарҳанги динии мардуми тоҷик алоқаи зич дорад, зеро дар китобҳои динӣ оид ба анҷом додани қор бо дасти рост дарҷ шудааст ва то ба имрӯз чун воҳиди фразеологӣ истифода мешавад, бинобар ин мардуми мо, шурӯъ аз бобову бобоқалонҳои мо доим мегуфтанд, ки ҳар қореро ки оғоз мебахшем, доимо бо даст ё пои рост оғоз намоем. Аз ин ҷост, ки мо ҳамеша аз ибораҳои бо дасти рост хӯрок хӯрдан, бо пои рост аз хона баромадан, бо дасти рост хоб рафтани истифода мекорем, ҳатто дар байни мардуми мо оид ба истифодаи дасти чапу рост мақоли “*бо дасти рост садақа (хайр) кун то дасти ҷапат нафаҳмад*” вучуд дорад, ки он аз хусусияти динӣ доштани ибораи дар боло зикргардида шаҳодат медиҳад. Ибораи тоҷикӣ “*бо пои ҷап аз хоб хестан*” дар забони русӣ муодили пурра дорад ва он дар забони русӣ “*встать с левой ноги*” тарҷума мешавад, вале ба ибораи забони англисӣ муродиф мебошад, чунки аз ҷиҳати маъноӣ ҳар ду баробаранд, аммо аз ҷиҳати сохтор аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Агар ба таърихи пайдоиши воҳиди фразеологӣ англисӣ “*Get out on the wrong side of the bed*” назар андозем, ҳанӯз аз даврони Романҳо аз тарафи чапи рашти хоб аз хоб хестан маънои ноқомиро дошт, бинобар ин агар ягон нафар аз тарафи чапи кат берун меомад, чунин ҳисобида мешуд, ки ӯ тамоми рӯз чандон рӯзи хуб нахоҳад дошт.

Зери мафхуми лексикаи бемуодил калимаҳои ифодакунандаи мафхумҳои фаролингвистӣ ва ибораҳои фаҳмида мешаванд, ки ашӯ, чарасён ва ё ин ё он воқеияти ҳаётии хоси як миллатро ифода мекунанд ва дар забони тарҷума муодили худро надоранд.

Мафхуми лексикаи бемуодилро дар қорҳои бисёре аз олимону донишмандон мушоҳида кардан мумкин аст, ки ба масъалаҳои забоншиносӣ ва тарҷума дахл доранд. Верешагин М.Е., Костомаров В.Г., Бархударов Л.С., Флорин С., Влахов С., Рескер И.Я., Комиссаров В.Н., Швейсер А.Д., Кунин А.В. ва дигарон аз зумраи онҳо мебошанд. Вале бояд зикр кард, ки ҳар яке аз ин донишмандон оид ба “лексикаи бемуодил” фикру андешаҳои худро ба таври мухталиф баён намудаанд. Бархе аз онҳо бар он ақидаанд, ки гӯё он ҳаммаъноӣ мафхуми “реалия” аст ва бархе аз дигарон бошанд онро “воқеияти ба давраи советӣ хос” ва гурӯҳи сеюм бошад, онро “калимаи ба забони дигар тарҷума намешуда” шарҳ додаанд [2, с.41].

Масалан, Швейсер А.Д. лексикаи бемуодилро ҳамчун “воҳидҳои луғавие шарҳ додааст, ки барои ифодаи реалияҳои маданият дар фарҳанги давлатҳои дигар муодили мувофиқи худро надоранд” [10, с.108]. Комиссаров В.Н. “воҳидҳои забони асло бемуодил меномад, ки дар забони тарҷума мувофиқати доимии худро надоранд” [4, с.147]. Тарҷумашиносон Влахов С. ва Флорин С. доир ба лексикаи бемуодил чунин шарҳ додаанд: лексикаи бемуодил “воҳидҳои луғавие мебошанд, ки дар забони тарҷума муодили тарҷумавии худро надоранд” [2, с.41]. Л. С. Бархударов дар навбати худ лексикаи бемуодил гуфта “воҳидҳои забони (калима ва ибораҳои устувор) – и як забонро дар назар доштааст, ки дар миёни воҳидҳои забонии забони дигар на муодили пурра ва на нопурра доранд”. Ӯ лексикаи бемуодилро ба се гурӯҳ ҷудо кардааст: а) исмҳои хос, яъне номҳои ҷуғрофӣ, номҳои ширкатҳои қорхонаҳои мебошанд, ки дар забони дигар мутобиқати доимии худро надоранд; б) реалияҳо, яъне калимаҳои ашӯ, мафхум ва ҳолатҳои ифодакунандае мебошанд, ки дар фарҳангу тамаддуни дигар халқу миллатҳо арзи ҳастӣ ҳам надоранд. Ӯ ба ин гурӯҳ номҳои хӯрокҳо, либосҳо, рақсу мусикии милли, эҷодиёти даҳонакии халқ ва ибораҳои устуворе, ки хоси ҳамон як миллатанд ворид намудааст; в) лақнаҳо ё худ ҳолигоҳҳои маъноии тасодуфӣ - воҳидҳои луғавие дар назар дошта мешаванд, ки бо ягон сабаб дар таркиби луғавии забонҳои дигар дар шакли калима ва ё ибораҳои устувор вучуд надоранд, яъне воҳидҳои хоси миллие мебошанд, ки дар забон ва нутқи як давлат инъикоси худро ёфтааст, вале ҳангоми мулоқот бо намоёндагони фарҳанги дигар пурра ва ё дуруст дарк карда намешаванд [1, с.57 - 58].

Аз ин гуфтаҳо бармеояд, ки воҳидҳои бемуодили фразеологӣ он воҳидҳои забоние мебошанд, ки дар забони тарҷума на муодили пурра, на нопурра ва на муродифи худро доранд:

Fish in the air – бо қорҳои беҳуда овора шудан; *Hot air* – сафсата; *Enough to make the angels weep* – бе ихтиёр ашқро резондан; *Drive someone up a wall* – ба ҷон расидан, ба ҳолати танг омадан; *Get away clean* – аз об хушк баромадан

Мисолҳои дар боло зикршуда воҳиди фразеологӣ бемуодил маҳсуб мешаванд, зеро, агар мо онҳоро аз ҷиҳати сохтор дида бароем, ҳар яки он аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Агар мо онҳоро тарҷумаи таҳтуллафзӣ кунем, маъноӣ фразеологӣ худро гум мекунанд. Масалан, дар бобати *Hot air*, дар луғати Cambridge Academic Content Dictionary маъноӣ “сухане, ки дар ҳақиқат ҳеч маъно надорад ва ё сидқан гуфта нашудааст” – ро дорад, дар забони тоҷикӣ бо мафхуми (калимаи) *сафсата* рост меояд ва ҳангоми тарҷумаи таҳтуллафзӣ *ҳавои тафсон* тарҷума карда мешавад, ки агар хонанда ва ё шунавандаи тоҷик бо ин ибора рӯ ба рӯ шавад, ҳангоми надонистани мазмуни он ибора мазмун ва мундариҷаи матн хондашуда ва ё шунидашавандаро дуруст дарк намекунад ва ё нофаҳмиҳо ба миён меоянд. *Hot air* шакли кӯтоҳшудаи ибора ба ҳисоб меравад, зеро шакли пурраи он “*full of hot air*” мебошад. Синоними ин ибора *For the birds* ба шумор меравад, ки ҳангоми тарҷумаи таҳтуллафзӣ “*барои паррандаҳо*” тарҷума мешавад. Ин ибора бештар дар ИМА истифода бурда мешавад. Бояд қайд кард, ки ҳангоми тарҷумаи ин гуна ибораҳо ба тарҷумон лозим меояд, ки вобаста ба вазъи тарҷума ва хусусияти матн аз намудҳои гуногуни тарҷума аз қабилҳои тарҷумаи айнан, таҳтуллафзӣ, тасвирӣ ва маъноӣ истифода барад.

Воҳиди фразеологӣ англисии *a girl (a man, a person) Friday* нисбат ба забони тоҷикӣ воҳиди фразеологӣ бемуодил ба ҳисоб меравад, зеро дар забони тоҷикӣ муодили пурра ё нопурраи худро надоранд, *шахси дар дафтаре ё худ офиси қорҳои гуногуни қумақиро иҷрокунанда* тарҷума мешавад. Агар мо воҳиди фразеологӣ мазкурро ба таври таҳтуллафзӣ тарҷума кунем, *духтари (марди, шахси) ҷумба* тарҷума карда мешавад, ки ҳангоми вохӯрдан бо ин ибора дар рафти мулоқот бо соҳибзабонон ва ё мутолиаи ягон асар ҳатман мушкилие эҷод мегардад. Бояд қайд кард, ки ҳангоми тарҷумаи ин гуна воҳидҳо ба тарҷумон лозим меояд, ки аз тарҷумаи таҳтуллафзӣ даст кашавад, аз намудҳои гуногуни тарҷума истифода барад, яъне

тарчумон бояд на ба таври анъанавӣ, балки бо истифода аз тарчумаи тасвири матро тарчума кунад.

Мисоли дигар: *Show the white feather* хангоми тарчумаи тахтуллафзӣ *пари сафед нишон додан* тарчума мешавад ва дар ин шакл ба хонандаи тоҷик ягон маъноро ифода намекунад. Ин ибораро барои хурусҳои ҷангӣ истифода мебаранд ва он маъноӣ *ҳаросидан*ро дошт. Дар гузашта агар дар думи хурус пари сафед мебуд, онро чинс (зот) – и бад меҳисобиданд. Бо мурури вақт иборайи мазкурро ба таври дигар дарк намуда, онро ҳамчун хусусияти рафтори одамон истифода мебаранд. Ба таври дигар дарк намудани ин ибора сабабгори пайдоиши анъана дар давлатҳои Англия ва Австралия мегардад. Аз ин ҷост, ки ба шахсони дар давлатҳои номбурда, аз хизмати ҳарбӣ саркашӣ кунанда пари сафед фиристода мешуд. Мазмун ва мавқеи истифодаи иборайи мазкурро дида баромада, бо боварии комил метавон гуфт, ки он бо иборайи тоҷикии “*буздил будан*” ё “*буздилӣ кардан*” рост меояд, зеро хангоми таҳлил он низ маъноӣ *тарсидан* ва ё *тарсончакӣ кардан*ро дорад, вале аз ҷиҳати сохтор бемуодил маҳсуб меёбад, зеро дар иборайи англисӣ иборайи *пари сафед* ва дар забони тоҷикӣ *буздил* истифода шудааст. Мардуми тоҷик низ иборайи мазкурро барои нишон додани сифатҳои инсонӣ барои он нафароне истифода мебаранд, ки хангоми иҷрои коре меҳаросанд:

Рустам! Номат Рустам бошад ҳам, аз занат ҳам *буздилтар будай!* С. Айнӣ “Дохунда”

Метавон гуфт, ки манбаи асосии ибораҳои фразеологӣ забони халқ ба ҳисоб меравад ва миқдори зиёди воҳидҳои фразеологӣ забонҳои муқоисашаванда бо фарҳанг, тамаддун, дин, таърих ва тафаккури инсоният алоқаи зич дошта, дорои хусусиятҳои фаролингвистӣ мебошанд. Чун инсоният фикри худро ба таври гуногун баён мекунад ва ҳар як миллат дунёро ба таври худ инъикос менамояд, маҳз воҳидҳои фразеологӣ образнок метавонанд фикру ақидаҳои инсониро обурани бадеӣ бахшанд. Маҳз ба туфайли онҳо шахс метавонад нутқи худро ифоданок ва нишонрас намояд.

Маҳз хусусияти фаролингвистӣ ва фарҳангии воҳидҳои фразеологӣ тарчумонро водор менамояд, ки масъалаҳои марбут ба тарчумаи воҳидҳои фразеологӣ образнок ва бемуодилро на бо роҳҳои анъанавӣ, балки бо воситаи усулҳои хос ҳаллу фасл намояд.

АДАБИЁТ

1. Бархударов Л.С. Язык и перевод. (Вопросы общей и частной теории перевода) / Л.С. Бархударов // - М., “Международ. отношения”, 1975. — 240с.
1. Швейсер А.Д. Перевод и лингвистика. / А.Д. Швейсер // - М., 1973. — 251с.
2. Влахов С. Флорин С. Непереваемое в переводе/ С. Влахов, С. Флорин // - М., 1980. — 340с.
3. Гастев, Ю. А. Эквивалентность / Ю. А. Гастев // Философская энциклопедия. - 1970. — 538 с.
4. Комиссаров В.Н. Современное переводоведение / В.Н. Комиссаров // - М.: ЭТС, 1999. — 188с.
5. Латышев, Л. К. Проблема эквивалентности в переводе: дис. ... д - ра. филол. наук: 10.02.20. – Сравнительно-историческое и типологическое языкознание / Л. К. Латышев // - М., 1983. — 431 с.
6. Томахин, Г. Д. Реалии – американизмы: учеб. пособие для институтов и фак. иностр. Яз. (Пособие по страноведению). / Г. Д. Томахин // - М.: Высшая шк., 1988. — 239 с.
7. Турсунов Ф. М. Безэквивалентная лексика в переводе (на материале английского и таджикского языков): Монография. / Ф. М. Турсунов // Душанбе, 2015. — 432с.
8. Фозилов М. – Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозири тоҷик (фарҳанги фразеологӣ) ҷилди якум. Нашриёти Давлатии Тоҷикистон. / М. Фозилов // - Душанбе, 1963, — 952с.
9. Мачидов Х. - Фразеологияи забони ҳозири тоҷик (дастури таълими) / Х. Мачидов // - Душанбе. 1982, — 103с.

НЕКОТОРЫЕ СВОЙСТВА БЕЗЭКВИВАЛЕНТНЫХ ФЕ АНГЛИЙСКОГО И ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКОВ И ОСОБЕННОСТИ ИХ ПЕРЕВОДА

В статье рассматриваются вопросы связанные с изучением понятия эквивалентности языковых единиц. Автор отмечает, что язык неразрывно (тесно) связан с культурой. Автор, предоставляя информацию о фразеологии как о неотъемлемой части лексикологии отмечает что национальный характер каждого языка отражается в его фразеологическом ресурсе, а также объясняет, как ФЕ таджикского языка отображаются в словарях.

В статье также говорится об эквивалентности и безэквивалентности фразеологических единиц сопоставляемых языков, автор отмечает, что ФЕ считаются безэквивалентными только тогда, когда при их переводе не находятся подходящие эквиваленты или они являются такими единицами, которые характерны только для культуры одного народа. Автор также отмечает в своей статье, что эквивалентность ФЕ следует рассматривать не только с лингвистической точки зрения, но и с точки зрения переводчика, поскольку в некоторых случаях идеи могут быть противоречивыми.

Автор приходит к выводу, что основным источником фразеологических выражений народного языка является то, что большое количество фраз на языке, сравнимых с культурой, имеют характерную связь с культурой, религией, историей и философией человечества. Поскольку люди выражают свои идеи по-разному, и каждая нация отражает мир по-своему, именно эти выразительные фразы могут дать художественное выражение человеческих идей. Они позволяют человеку выразить себя красноречиво.

Ключевые слова: лингвистика, фразеология, культура, обычаи, полная эквивалентность, неполная эквивалентность, безэквивалентность, совместимость перевода, культура, цивилизация, религия, история и мышление человека.

SOME PARTICULARITIES OF NON – EQUIVALENT PHRASEOLOGICAL ELEMENTS OF ENGLISH AND TAJIKI LANGUAGES AND THE CHARACTERISTIC FEATURES OF THEIR TRANSLATION

The article analyzes issues related to the study of the concept of equivalence of lexical units of language. The author notes that language is closely related to culture. The author also provides information on the science of phraseology as an integral part of lexicology, noting that the national character of each language is reflected in its phraseological resources, and spoke about how the Phraseological Units of the Tajik language is reflected in dictionaries.

The article also discusses the concepts of equivalence and non-equivalence of comparable languages in Phraseological Units, noting that Phraseological Units is considered non-equivalence at the time when their translation does not find a suitable synonym or are units that are unique to the culture and civilization of a nation. The author also notes in her article that the equivalence of Phraseological Units should be considered not only from a linguistic point of view, but also from a translational point of view, as in some cases opinions may contradict each other.

The author came to the conclusion that the main source of phraseological expressions is the language of the people, and a large number of phraseological units of comparable languages are closely related to culture, civilization, religion, history and human thought and have pharyngual features. As human beings express their thoughts in different ways and each nation reflects the world in its own way, it is the figurative phraseological units that can color human thoughts and ideas. They enable a person to express himself eloquently.

Keywords: linguistics, phraseology, culture, customs, complete equivalence, incomplete equivalence, non-equivalence, compatibility of translation, culture, civilization, religion, history and human thinking.

Сведение об авторе:

Халимзода Зулора – соискатель кафедры сопоставительная типологии Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, тел (+99237) 2325000; E-mail: zulola_90@mail.ru (+992) 987695967

About the author:

Halimzoda Zulola – aspirant, the Department of comparative-typology, Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Dushanbe st. Muhammadiev 17/6, tel. (99237) 2325000; E-mail: zulola_90@mail.ru (+992) 987695967

УДК:809.155.0+802.0(575.3

ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВИИ СИФАТИ АСЛИ ДАР НИЗОМИ ЗАБОНИ АНГЛИСИ

Нурома З.А.

Донишгоҳи давлатии Қӯлоб ба номи А.Рӯдакӣ

Сифати забони англиси навъи луғави маънидодкунии калимаҳои хабарӣ ифода кунандаи аломатҳои ғайриравндии предметҳо (ашёҳо), воқеаҳо ё инки дигар аломати номгуӣ мебошад. Сифат ё аломати сифати предмете (ашёҳо) ро, берун аз муносибатҳои вай бо дигар предметҳо (ашёҳо), воқеаҳо ё ин ки аломатҳо, ё аломатҳои нисби ифодакунандаи хосиятҳои предметҳо (ашёҳо), тавассути муносибати вай ба дигар предметҳо (ашёҳо), ифода месозад. Иванова, Буракова ва Почептсов таърифи зерини сифатро дар забони англиси медиҳанд: "Сифат – ин ҳиссаи нуткест, ки аломати предметҳоро (ашёҳоро) ифода мекунад ва дорoi устуворкунонии шартӣ мебошанд" [6, с.121]. Сифат ҳамчун ҳиссаи нутк на танҳо категорияи кулли мебошад, балки навъи калимаҳоро ташкил медиҳад ва камтар махсусгардони шудаанд дар киёс ба дигар навъҳои морфологи ва синтаксисиро дар бар мегирад. Тавассути асосии маънидодкунонии сифатҳо В.В.Виноградов мафҳуми сифатро

муайян месозад. Ба акидаи вай сифат ё накши муайянкунанда ро мебозад ва ибораимуайянкунониро ташкил менамояд, ё ин ки ҳамчун хабар ё як қисми хабар ба исмҳо тавассути феъли пайвасткунанда пайваст мешавад. Аломати муайянкунони (хабариятро бештар ба коидаи сифат ҳамчун хусусияти асосии функционалии вай ворид намуданд. Маъниододкунониҳои зири навъи сифат вобаста ба қобилияти дар накши муайянкунанда ё хабар воридшавиашон фарқ мекунад мутақобила будани онҳо аз ҷиҳати муайянкунони) хабарияткуно ниро дар ибораҳо тавассути бо ном муайянкунандаи хабари бетараф кунонида мешавад. Дар акидаи Коля Хурандона омадааст, ки сифат дар ин ҷо ба фарқияти хабар омада муайянкунандаи худӣ субъект мебошад. Аз ҷиҳати маъно сифатҳо бештар гуногунгаркиб мебошанд, гуруҳикунони онҳо гуногун мебошанд маъноӣ худӣ сифатҳо ва ҳамчунин ба хосияти денотатҳо мансубанд, ки ба онҳо аломатҳо ва имкониётҳои пурқувваткунони онҳо таълуқ доранд. Вобаста ба шаклҳо сифатҳо ба асли ва нисби ҷудо карда шуданд. Сифатҳои асли “намунави “ шуморида мешаванд, ҷунончи онҳо дигар ягон хел маъноро дарбар намегирад, бағайр аз маъноҳои хабари. Маъноӣ сифатҳои асли якхела мебошанд, тавассути дигаргуншавии маъниодод карда мешавад вобаста ба мазмуни денотат, ки ба вай албатта аломат мансуб мебошад ва тамоюли наздикшавӣ ба маъноӣ дигар калимаҳоро доро мебошад. Маъноӣ сифатҳои нисби дигар хел мебошад; ин муносибат ё худ алоқаи барқароркардашуда байни предметҳо (ё ин ки аломатҳо) ва дигар предметҳо, ки аломати вай бо сифат ишора карда мешавад. Маъноӣ сифатҳои нисби сохти аломатии мураккабро дар бар мегирад, ки мансуб ба сохти калимаи пештара мебошад. Сифати нисби дорои маъноӣ маркази намебошад, ки вай метавонад дараҷабанди карда шавад, бинобар ҳамин вай дорои дараҷаҳои қисми намебошад. Иванова, Бурлакова ва Почепцов аломатҳоеро нишон доданд, ки тавассути онҳо сифатҳо нишон дода шудаанд:

1) Маъноӣ умумӣ- маъноӣ сифат(хосиятҳо)-и ин ё он предмет (ашё),

Масалан: андоза, (big small) ранг, (white) синусол (old-young), ҷойгиршавӣ дар фазо, (far inner), мавод (wooden), ҳолати равони шахс (angry). Дар он ҳолатҳо, ки сифат алоқаро бо исми муайяншаванда гум мекунад, ва ба синфи исмҳо гузариши менамояд (the young people-the young)

2) Шаклҳои калиматагирёби. Дар забони англисӣ, дар фарқияти бо забони русӣ сифатҳо аз руи ҷинсиятҳо шумораҳо ва бандҳо тағйир намеёбанд ва бо сифатҳои муайяншаванда мутобиқат намекунад. Шакли ягонаи калима тағйирёби дар сифатҳои забони англисӣ шакли дараҷаҳои қисмикунонӣ ба шумор мераванд. Аммо ин шаклҳо дар ҳамаи сифатҳо вучуд надоранд.

3) Пайвастшавӣ ё худ тавъамшавӣ бо дигар калимаҳо. Сифатҳо одатан бо исмҳо мутобиқ мешаванд ва ибораҳои муайянкунониро ташкил менамоянд: (the green). [7, с.123]. Муаллифон ҷунин мешуморанд, ки сифатҳо ҳамчунин метавонанд, ки сифатҳо ҳамчунин метавонанд бо феълҳо-бандҳо пайваст шаванд (ё ин ки бо феълҳои мустақилмаъноӣ, иҷрокунадаи функсияи воситаҳои пайвасткунанда), алалхусус бандҳо [9, с.125].

Ба сифат аъзоҳо вобаста буда сифатҳо метавонанд зарфҳоро ва феълҳои масдариро қабул намоянд. Аз ҳиссаҳои нутқи ёрирасон бошад-ҳиссаҳо дар бар мегиранд. Дар миёни сифатҳо ба даври махсус гурӯҳи калимаҳо бо префикси asleep, astir, afloat, aglow, alive, ashamed, alike, afraid.

(дар ҳоб, дар ҳолати ҳаракат будан, дар ҳолати шино кардан, зинда, яқсон, пурҳаракат, ҳаросон), дорои маъноӣ ҳолати ягон шахс ё ин ки предмет (ашё)-ро дорад. Дар баъзан ҳолатҳо ин калимаҳо бо яке аз ҳиссаҳои нутқи махсус «категорияи ҳолат» мансуб мебуданд.

Ин сифатҳо бо он ҷиҳатҳояшон маъниододкарда мешаванд, ки онҳо одатан дар накши муайянкунандаи пешмавқеи ба исми истифода бурда намеавонанд, бештар онҳо пеш аз феълҳо – бандҳо дар ҳолати хабарӣ номӣ меоянд:

I am not afraid of you, anyhow (B. Shaw).

He was alive, painfully alive, to the great universal things (J. London).

The poorest girl alive... Can choose between ragpicking and flowerselling, according to her taste. He walked away... under a sky of clear.

Сифатҳо ҳамчун ҳиссаи нутқ дар сатҳи маъноӣ, аломатдорӣ, иҷроиши функцияҳои муайянкунанда ё ин ки хабарҳо, мавҷуд будани шаклҳои мутобиқатшавӣ имконпазир буда маъниодод карда мешаванд [5, с.397]. Дар грамматика сифатҳо дар асоси маъноӣ грамматикӣ, шаклҳои грамматикӣ ва функцияҳои синтаксисӣ нишондода мешаванд. Забоншиносони ватанӣ ва хориҷӣ дар он ақидаанд, ки дар миёни сифатҳои асли ва нисби ба монанди зер навъҳои маъниододшаванда, сарҳади нагузашт учуд надорд.

Дар забоншиносии ватанӣ сифато аз нуқтаи назари маъноӣ ва грамматикӣ дида баромада мешаванд. Аммо дар мадди аввал меъёрҳои маъноӣ нишон дода меванд. Ба ақидаи

В.В. Виноградов [3, с.151], асоси маъногии сифатҳо аслигӣ мебошад. Вай сифатҳои забони русиро ба асли ва нисбӣ чудо мекунад ва ҷонишинҳои сохибири бошад баъдтар аз руи сохташон муайян менамояд.

Ба ақидаи Д.Э. Розенталь сифатҳоро ба асли ва нисбӣ тақсим менамояд. [4, с.43], инчунин низ дар ақидаи Н.Ю. Шведова дарҷ гардидааст, ки сифатҳоро ба асли ва нисбӣ чудо менамоянд ва сифатҳои нисбӣ бошанд сифатҳои нисби-хусусӣ (соҳибӣ ва ғайресоҳибӣ) тартибӣ ва ҷонишини бударо дар бар мегиранд. [10, с.38], А.Н. Шрамм сифатҳоро ба ғайриҷонишинӣ ва ҷонишинӣ чудо менамояд дар охириашон ба асли ва нисбӣ тақсим карда мешавад. [11, с.17-23]. Сифатҳои асли зер синфи мушоҳидавӣ ё худ мураккабро дар бар мегирад (онҳоро баъзаи органҳои ҳиссиёти инсон қабул мекунад) ва оқилона сарфакорона яне маъқулшуморию дурустқабулкунонӣ (баракс нисбат ба мушоҳидашавӣ мураккабавӣ). Аммо як қатор олимони ба монанди Н.Д. Арутюнова, Ҷ.С. Горелик ва дигарон меъёрҳои дигарро барои гурӯҳкунонӣ сифатҳоро истифода мебаранд. Ҳамин тавр, О.С. Аҳманова намудҳои зерини сифатҳоро номбар мекунад: мавқеъгӣ, муайянкунандагӣ, бе суффикси моддӣ, феълӣ, асли ҷонишини номуайяни, ҷудой маҳдудкунанда нисбӣ сифатифеъли гузаранда ва ғайраҳо мебошанд [12, с.357], Н.Д. Арутюнова таълиф менамояд ки яке аз сифатҳоро ҷунин гурӯҳкунонӣ карда шавад (сифатҳои аксиологӣ) вобаста ба шакли ифодаи баҳогузори онҳо. Вай сифатҳои умумибаҳо диҳанда ва қисман баҳодиҳандаро муайян намудааст [13-15]. Е.Д. Арбатская ва Д.И. Арбатский дар асоси характери маъноии асли ифода кардаи сифат дар се намудҳои асосии луғати феъоли ва дар зобони рус муосир нишондоданд: [15, с.52].

1). Сифатҳои предметӣ асли, мансуб буда ба бандакҳо (гирифтани офтоб)

2). Асли ҷидашуда мансуб буда ба сифатҳои нисбӣ ва асли ноҷидашуда (дараҷадорҳо). Т.С. Горелик гурӯҳкунонии зеринро таълиф менамояд: [14, с.106] Сифатҳо ифодакунандаи баҳогузори умумии предметҳо (ашёҳо) ва шахсҳо сифатҳо ифодакунандаи сифатҳои ҷисмонӣ, сифатҳо ифодакунандаи эҳсосот ваҳтхушӣ ҳолати руҳонӣ сифатҳо ифодакунандаи сифатҳои физиологӣ ва вақтӣ (ҳамагӣ 15 гурӯҳ). Омузиши сифатҳои асли ва нисбӣ дар маводҳои забони русӣ гузаронидашудааст, аммо чи тавре, ки З.А. Харитончик қайд менамояд, ки омилҳои эзоҳу шахрдиҳии таърихи тақсимкунонии сифатҳо асли ва нисбӣ олимони ба он ақидае оварданд, ки ҷунин ҷудокунонӣ ҳосил на танҳо забони русӣ ва дигар забонҳои славянӣ балки кулан асоснок аст барои ҳамаи забонҳо, ки дар он сифатҳо дорои бештари системаи рушэфта мебошад, аз ҷумла барои забонҳои олмонӣ, бисёртар барои забонҳои англисӣ ва немисӣ мебошад. [16, с.38] Он чизе ки ба забоншиносии хоричӣ таълуқ доранд, яъне тақсимои сифатҳо ба асли ва нисбӣ аз нуқтаи назари онҳо қабул нагардидааст. Меъёри асосии нишондиҳии ҳелҳои сифат меъёри функционалӣ мебошанд. Дар алоқаманди ба ин грамматикаи забони англисӣ ба сифатҳои муайянкунонӣ, хабарӣ ва хабарӣ муайянкунонӣ тақсимкарда шудааст [17, с.38]. Дар англисишиносӣ саъю кушиш менамоянд, ки сифатҳоро ба намудҳои гуногун тақсим намоянд.

Ҳамин тавр Г. Суит тақлиф менамояд, ки сифатҳои забони англисӣ ба сифатҳои хусусӣ (the green-сабз) ва сифатҳои озод (the good-хуб) тақсим карда шаванд. [18, с.28]. О. Есперсен иброн менамояд, ки сифатҳо дорои ягон ҳел ҳосиятҳо мебошад (healthy, poor - саломат, бечора), ба монанди сифатҳое, ки дорои шумора мебошанд (much, many, few) Ҷ.Лич ва Я.Свартвик гурӯҳкунонии синтаксисии сифатҳои англисӣ дар баргирандаи мафҳумҳои хабарӣ, муайянкунонӣ ва хабарӣ муайянкунонӣ коркард намуданд. Р.Кверк ва С.Гринбаум ин гурӯҳкунонӣ қабул намуда, ҷунин мешуморанд, ки сифатҳои забони англисии муосир ҳам муайян кунандагӣ ва ҳам хабарӣ мебошанд, балки на ҳамаи онҳо қоидаи сифатҳоро тибқи луғат дар луғатҳои забони англисӣ ба монанди (Collins Cobuild English Language Dictionary) таҳил намудем. Дар қори нишондодашудаи муаллифон ду гурӯҳи сифатҳоро нишон медиҳанд:

Ин сифатҳои гуруҳкунонишуда (classifying adjectives), ки ба онҳо он сифатҳое мансубанд, ки аз ҷиҳати дараҷаи қиёсӣ тағир намеёбанд ва бо зарфҳо истифода карда наматавонад.

1) Ин сифатҳои аслии (qualitative adjectives) мебошанд, ки дорои дараҷаҳои қиёсӣ мебошанд. Х.А. Поутсма калимаҳои пурраи муайянкунонӣ ба сифатҳои ифодакунандаи муносибатҳо ё худ алоқаҳо (adjective expressing relation and adjective expressing qualitative) низ ифодакунандаи сифати асли будани предметро (ашёҳо) муайян кардааст. Дар миёни сифатҳои ифода кунанда муносибатҳо, Х.А. Поутсма чор гурӯҳро нишон медиҳад ва маъноии онҳоро дар ибораҳо тавассути гузаришш намудан мекушояд. Вай ҳамчунин сифатҳои нисбиро низ қайд менамояд (relative adjective), ки онҳо ба сифатҳои новобастабуда мутақобил мебошанд (independent adjective). Дар ин асно зерин

нисбият алоқамандии истифодабарӣ фаҳмида мешавад муқоиса менамоем.

Масалан: The ship is bound for Cadiz (кишти барои сарҳали Кадис аст).

Ҳамин тарикҳангоми муайян намудани сифатҳои ифодакунандаи муносибатҳо (алоқаҳо) ва сифатҳои ифодакунандаи сифатнокӣ (асли) Х.А. Поутсма ба нутқи назари ватанӣ наздик мешавал, ки тибқи вай сифатҳо аз мавқеи маъноӣ ва грамматикӣ дида баромада ва омехта мешавад. [20, с.135],

Сарҳади маъноӣ байни сифатҳои нисбӣ ва асли чӣ тавре, ки дар боло зикр гардида буд то як дараҷаи хело ҳам баланд шартӣ ва ҳаракат аст.

Сифатҳои нисбӣ дар худ ба тарзи хело ҳам сабук маъноӣ аслиё худ сифатнокиро рушд медиҳанд, маъноӣ алоқаи предметро (ашёгӣ) метавонад зиёд гардад, дар ин алоқаҳо боисгардидани аломатҳои асли (сифатнокӣ) чоригардад (wooden table-wooden face, leaden bullet-leaden sky) косаи нуқрагин-гарди нуқрагини ситораҳо поштаи ҳавой-қасрҳои ҳавой. Дар ҷиҳатҳои ҳулосабардорӣ пешравӣҳо дида мешаванд. Раванди доимии аслишавии сифатҳои нисбӣ пайдо мешавад. Аз пайи аслишавӣ хосиятҳои грамматикӣ сифатҳои асли пайдо мешаванд; дарҷаҳои қиёсӣ, қатторҳои синонимӣ ва ғайраҳо.

Раванди баракс низ метавонад имконпазир бошад ва руҳ диҳад, дар ҳолате, ки сифатҳои асли дар худ метавонанд маъноӣ нисбиро рушд диҳанд.

Роҳи интиҳобкардаи татқиқот ин таҳлили сифатҳои нисбӣ, ки заминаи асосӣ барои ташкил гардидани сифатҳои асли-нисбӣ мебошанд. Ба раванди аслишавӣ махсус А.М. Пешковский дод. Қайд намуд, ки асоси предметии сифатҳои нисбӣ ба ташкилшавии дараҷаҳои қиёсӣ монеа намевашанд, агар муносибат (алоқа) ба предмет фаромуш гардад, ва дар мадди аввал дар шуурнокии инсон маъноӣ сифатнокӣ (асли) пайдо гардад. В.В. Виноградов қайд намуд, ки яке аз омилҳои муҳими мушқилкунанда баҳри ҷудокунонии сифатҳои асли-нисбӣ он чизе мебошад, ки дар сохти Маъноии як сифат ҳам бештар маъноҳои «асли» ва ҳам маъноҳои «нисбӣ» ҳамчун мегардад. Ба таври конкретӣ агар гӯем шумораи сифатҳои асли-нисбӣ он қадар зиёд нестанд ва синфи асосии сифатҳо дар забони русӣ ин ташкилҳои «сифатҳои асли-нисбӣ» мебошанд. Е.М. Вольф чунин мешуморад, ки «ҳамроҳшавии қисми асоси калима ва маъноӣ ҷумла ва қисми субъективии ҷумла ба тамоюлҳои доимии пайдоиши сифатҳои нисбӣ ва аслишавӣ онҳо оврда мерасонд. [20, с.39], Дилхоҳ сифати нисбӣ метавонад ба сифати асли гузариш намояд, дар он ҳолате, ки дар вай муҳим шуморида мешаванд ин ё он аломатҳои асли » Равандҳои маъноии гузашташуда ба маъноӣ сифатҳои нисбӣ хангоми гузариш намудани онҳо ба сифатҳои асли, бо тарзҳои гуногун дида баромадан шуданд. Ҳамин тавр, татқиқотчи А.С. Фролов таҳлили ҷузъии маъноӣ категориявии сифатҳои нисбиро истифода бурда дар маъноӣ онҳо худӣ предметнокӣ ва аслигӣ буданро нишон додааст. Хусусияти гузариши маъноии сифатҳои нисбӣ ва асли тавассути методи таҳлили ҷузъӣ ва муайян

кунонии фарқиятҳо дар сатҳи маънидорӣ, инъикос кунандаи ҷанбаҳои гуногуни маъноӣ луғавии калимаи предмети тадқиқоти Т.Н. Борисова мебошанд. Маъноӣ интегралӣ алоқаҳо ва муносибатҳо гум мешаванд ва ақидаи муаллиф маъноӣ нав маъмул мегардад, ки вай маъноӣ нави аслиро ба миён меорад. Е.И. Зимон чунин мешуморад, ки дар натиҷаи тағиротҳои маъноӣ услубии сифатҳои нисбӣ аслишавии онҳо руҳ медиҳанд. Дар ин асно сифатҳои нисбӣ, ки дорои тавсифи шуморавӣ (дараҷаҳои пурқувватшавӣ) нестанд ва доими мебошанд (бетағйир мемонанд то он вақте, ки предмет вучуд дорад), тавсифи аломатҳои асосиро мегиранд. Дар алоқамандӣ бо ин нишондодҳои грамматикӣ сифатҳои нисбӣ тағйир меёбанд: онҳо метавонанд дараҷаҳои қиёсиро ташкил намоёнд, бо зарфҳо пайваस्त шаванд, ки дорои шумораю дараҷа мебошанд, синоним ва антоним дошта бошанд. Дар натиҷаи аслишавӣ функсияҳои асосии сифатҳои нисбӣ тағйир меёбанд: функсияи ҳам монанд

кунонӣ, махсускунонии предметҳо (ашёҳо) ва мавҷудотҳо ҷойи худро ба функсияи тавсифи онҳо медиҳад.

АДАБИЁТ

1. Гуревич В.В. Теоритическая грамматика английского языка. Сравнительная типология / Гуревич В.В, Москва: Арис, 2004с.
2. Козлова Л.А. Теоритическая грамматика английского языка \ Козлова Л.А Москва : Барнаул, 2005с
3. Мегрובה Э.Г. О разрядах имен прилагательных английского языка \ Мегрובה Э.Г. Москва : Горький, 1967с
4. Ярцева В.Н. Лингвистический Энциклопедический Словарь \ Ярцева В.Н . Москва Владос 2005с.
5. Иванова.И.П. Теоритическая грамматика современного английского языка \ Иванова.И.П .-Москва : Высшая школа, 2005с
6. Бурлакова.В.В. Теоритическая лингвистический в английского языка \ Бурлакова В.В. Москва Владос 1981с
7. Почепцов.Г.Г Теоритическая грамматика современного английского языка \ Почепцов.Г.Г Москва : Высшая школа, 1983с
8. Деева И.М. Прилагательное в английском языка. \ Деева И.М, Москва : Горький, 1967с.
9. Винградов .В.В. Теоритическая лингвистический в английского языка \ Винградов .В.В. Москва Владос 1974с.

10. Розентель, Д.Э. Практический грамматика для студентов \ Розентель, Д.Э. Москва: Горький, 1963с
11. Шведова, Н.Ю. Прилагатель в Теоритическая и лингвистический \ Шведова, Н.Ю. Лелинград Высшая школа, 2009 с.
12. Шармм, А.Н. Разделительный прилагательный в част речи \ Шармм, А.Н. Москва Владос 1971с.
13. Артунова, Н.Д. Класификийческий теория прилагательный в ангийского языка \ Артунова, Н.Д. Москва : Горький, 1999с
14. Арбатская, Е.Д. Практический грамматика для студентов \ Арбатская, Е.Д. Москва : Айрис, 1990с
15. Геролик, Ц.С. Теоритический классификации прилагательной ангийского языка \ Геролик, Ц.С. Москва: Арис, 2006 с
16. Харитончик, З.А. Теоритический классификации прилагательно в ангийского языка \ Харитончик, З.А. Москва Владос 2000с.
17. Поустма, Х.А. Прилагательный адъективный слова на ангийского языка \ Поустма, Х.А. Москва : Барнаул, 1962с.
18. Пешковский, А.М. Относительного прилагательный в ангийского языка \ Пешковский, А.М. Москва : Айрис, 1993с
19. Зимон, Е.И. Семантический лексика лингвистика в ангийского языка \ Зимон, Е.И. Зимон, Е.И. Чехославакия Высшая школа, 1998с
20. Вольф, Е.М. Структурной семантика в часть речи в ангийского языка \ Вольф, Е.М. Москва : Айрис, 1985с
21. Борисовой, Т.Н. Теоритический прилагательной в ангийского языка \ Борисовой, Т.Н. Москва Владос 1994с.

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ КАЧЕСТВЕННЫХ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ В СИСТЕМА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье речь идёт о прилагательных в системе ангийского языка. Автор уделял большое внимание лексико семантическому классу предикативных слов, обозначающих непроцессуальный признак предмета или другого признака, обозначённого именем. Отмечено, что прилагательное обозначает либо качественный признак предмета либо признак относительный, обозначающий свойство предмета через его отношение к другому предмету. Многие учёные дали определение прилагательного при выполнении научно исследовательских работ. Например, Бурлакова и Почепцов дают следующие определение имени прилагательного в ангийском языке: «Прилагательное это часть речи называющая признак предмета, обладающий известной условной устойчивостью». Семантической основой прилагательного В.В. Винogradov определяет понятие качество. По его мнению прилагательное выступает либо как определение при существительном, образуя атрибутивную конструкцию, либо как предикат или часть предиката. Значение качественных прилагательных гомогенно, характеризуется подвижностью в зависимости от содержания денотата, к которому относится признак и имеет тенденцию к отрыву от денотата и сдвигу в соседние семантические зоны. Значение относительного прилагательного иное: это отношение устанавливаемое между предметом и другим предметом, признак которого обозначается прилагательным.

Семантика относительного прилагательного представляет собой сложную признаковую структуру, соотносённую со структурой исходного слова.

Относительное прилагательное не имеет центрального признака, который

может градуироваться, поэтому оно не имеет степеней сравнения и не считается с интенсификаторами. Отечественный и зарубежные лингвисты считают, что между качественным и относительными нет непреходимой границы.

В отечественном языкознании прилагательные рассматриваются с точки зрения семантической и грамматической.

Ключевые слов: лексическое значение, качественное прилагательное, относительное прилагательное, семантика, выражение, признак, свойство, категория, словосочетание, объект, субъект, предмет, окончание, многоструктурный, степенносогласование, соответствие, частицы, функция, заместительные, незаместительные, классификация смысла, интегральные подклассы.

THE COMPARATIVE ANALYSIS QUALITATIVE ADJECTIVE OF SYSTEM IN ENGLISH LANGUAGE

This article is about adjectives in the English language system. paid much attention to the lexico-semantic class of predicative words, denoting a non-procedural attribute of an item or other attribute denoted by a name. It is noted that the adjective denotes a low-quality the sign of an object or a relative sign, denoting the property of an object through its relation to another object. adjective when doing research work.

For example, Burlakova and Pocheptsov give the following definition of the name of the adjective in the English language: "The adjective is part subject possessing a known conditional stability". Semantic basis of the adjective VV Vingrodov defines the concept of quality. By his opinion, the adjective appears either as a definition in a noun, forming an attributive construct, either as a predicate or part of a predicate.

The value of quality adjectives is homogeneous, characterized by mobility, depending on the content of denotate, to which sign and tends to detach from denotatus and shift to neighboring semantic zones. The meaning of the relative adjective is different: it relation established between objects and another object, sign which is indicated by the adjective. Semantics of relative the adjective represents a failure of a complex attribute structure correlated with the structure of the original word. The relative adjective does not have the central attribute that can be graded is that it does not have degrees of comparison and does not count with intensifiers. Domestic and foreign linguists believe that there is no impassable border between qualitative and relative. In Russian linguistics, adjectives are considered from the semantic and grammatical point of view.

Key-words: lexical meaning, qualitative adjective, relative adjective, semantics, expression, attribute, property, category, collocation, object, subject, subject, ending, multi-structural, degree of agreement, correspondence, particles, function, alternate, non-substitute, classification meaning, integral subclause.

Сведения об авторе:

Нурова Зухро Абдулкаримовна - Кулябский государственный университет им. А. Рудаки, аспирант кафедры английского языка. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, ул. Сафарова 16. E – mail zukhro/nurova.@mail.ru. Тел: (+992) 985498975

About the author:

Nurova Zukhro Abdulkarimovna - Kulyab State University name after, A. Rudaki graduate student of the English Language Department. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulyab, Safarov Street 16. E – mail zukhro/nurova.@mail.ru. Тел: (+992) 985498975

ТЕКСТ КАК ИСТОЧНИК ФОРМИРОВАНИЯ СИСТЕМНЫХ ЗНАНИЙ В СЛОВАРНО-ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКОМ КОМПОНЕНТЕ ЯЗЫКА В УСЛОВИЯХ ДВУЯЗЫЧИЯ

Юсупова З.М.

Таджикский государственный университет права, бизнеса и политика

Речь человека – одна из первых показателей степеней его культуры и общей грамотности. В область важнейших задач современной таджикской школы входит научить учащихся правильному, точному, свободному от лишних слов языку. Также школа должна развивать умение мыслить логично и непредубежденно, и основным средством для этого служат методы и приёмы работы с текстом.

Текст во все времена был, есть и будет самым удобным средством передачи информации. Без существования текста не было бы книг, учебников, словарей, справочников или вообще какой либо документации. Без написания текста невозможна никакая профессиональная деятельность, обучение и даже повседневная домашняя жизнь. Сегодняшние технологии готовы предоставить современному пользователю действительно безграничные функциональные возможности для работы с текстом, значительно отличающиеся от тех, которыми пользовались наши предки.

В настоящее время текст как предмет овладения заинтересовывает экспертов различных сфер знания, в том числе лингвистов, сосредоточивших внимание в функционально-коммуникативных качествах языка, средства, выражения которого и составляют текстовую ткань. Недаром понятие «текст» часто включается в определения лингвистического плана – грамматика текста, стилистика текста, синтаксис текста, лингвистика текста. В настоящее время признанным является положение о том, что текст – наиболее эффективная единица при обучении неродному языку. На основе текста формируются, развиваются и совершенствуются речевые и языковые умения и навыки, развивается логическое мышление, расширяется кругозор.

Под влиянием разных языковых обстоятельств речь обучающегося формируется, но школа должна сделать данный процесс целенаправленным, чётким и организованным. Одной из первых методических трудов, посвященных воплощению методики формирования связной речи учащихся в школьную практику, стало исследование педагога, заслуженного учителя школы России, профессора Ульяновского государственного педагогического университета имени И.Н. Ульянова, кандидата педагогических наук Е.И. Никитиной, «Связный текст на уроках русского языка» (1966г.) [1]. Ученый, подчёркивает, что «систематическая, последовательная работа над связным текстом формирует речь учащихся, может помочь устранить элементы формализма в обучении языку,

гарантирует наиболее основательное понимание синтаксиса и пунктуации, развивает логику мышления учащихся, их умение распределять внимание, т.е. направлять его параллельно в несколько разновидностей работы, предоставляет возможность грамотно совмещать на уроке произвольное и непроизвольное внимание, расширяет кругозор обучающихся, увеличивает воспитательскую значимость уроков, формирует самостоятельную инициативу школьников. В общем, систематическая работа над связным текстом может повысить научный и методический уровень уроков русского языка» [1, с.14]

Цель исследования – определить оптимальные пути, методы, приёмы работы с текстом, разработать научно-обоснованную систему практических упражнений на уроках русского языка, с учётом формирования системных знаний в словарно-фразеологическом компоненте в условиях двуязычия.

Запас слов у учащихся значительно больше, нежели запас определенных понятий. Они многократно пользуются словами, усвоенными только лишь подражанием старших, как высказывает Ушинский, «полусознательно, а порой даже абсолютно невольно, автоматически, почему и употребляют их частенько некстати, не понимая значения используемых ими слов и оборотов» [2, с.395]. Непонимание смысла одного слова ведёт часто к непониманию всего содержания читаемого материала. Неясное представление выражается и неточными словами. Отсюда основная задача начальных классов, обучающихся в условиях двуязычия должна состоять в том, чтобы привести имеющийся у детей словарный запас в полное соответствие с действительностью, т.е. сделать мышление и речь учащегося содержательным. А содержание мышления и речи исходит только из одного источника – из ощущений и представлений. Слово не связанное с конкретным предметом или явлением, не может образовать понятия, а без понятий невозможно приобретение системы знаний, невозможно развитие логического мышления. Этим определяется и принцип словарной работы в начальных классах. Словарная работа – это формирование основных понятий у ученика, и потому она должна быть тесно связана со всей работой по обучению ученика в целом, и особенно по обучению чтению.

С целью обогащения словарного запаса учащихся, немалую значимость представляет развитие у них заинтересованности к овладению словом, к пополнению личного словарного запаса слов. Опираясь в сформированный у школьников интерес к урокам русского языка, можно эффективнее решать проблемы расширения их словарного запаса, в этом числе формирования у них заинтересованности к неизвестным словам в тексте - слышимом или читаемом. Недостаточная заинтересованность к незнакомым словам, невнимание к ним является одним из факторов, препятствующей обогащению их словарного запаса. Нередки эпизоды ошибочного осмысления значения слова, так как ребята при его пересказе никак не обращают интереса непонятным словам либо неверно их осознают. Тут имеет место словарно-фразеологическая работа, проводимая регулярно на каждом занятии русского языка, особенно в условиях двуязычия. Продуктивность словарной работы зависит от того, ведется ли она планомерно и регулярно в течении всех лет учебы либо носит случайный характер, и как рационально она построена. [3]

Целесообразно проводить эту работу до начала работы с текстом, чтобы при ознакомлении с новым текстом не было никаких препятствий для его восприятия.

Учебный текст должен быть доступным для чтения с непосредственным пониманием читаемого, т.е. построенным на известной и изучаемой в данный момент грамматике и не перегруженным новой лексикой.

Содержание текста должно соответствовать языковым знаниям учащихся начальных классов, т.е. тематика и язык должны давать возможность учащимся оперировать этим текстом и выражать суждение о прочитанном.

Содержание текста также должно находиться в соответствии с фоновыми знаниями учащихся. Текст должен быть интересен учащимся со стороны, содержащейся в нём информации.

Если текст в значительной мере отвечает этим требованиям, преподаватель с удовольствием приступает к работе над ним. Во время подготовки к работе над текстом преподаватель оценивает, как можно максимально использовать его в процессе обучения:

- 1) какой языковой материал и как его можно закрепить на материал текста;
- 2) какие виды работы текста позволяет провести для обучения чтению, аудированию, говорению и письму;
- 3) как совместить первую и вторую задачи с третьей, постоянной идейно- воспитательной работой с учащимся;
- 4) какой дополнительный материал нужен для работы над этим текстом.

Обычно для чтения текста в аудитории преподаватель знакомит учащихся с новыми грамматическими и синтаксическими явлениями, которые встречаются в тексте. Текст поможет осознать и усвоить этот новый материал. Новая лексика, знакомство с которой необходимо для

понимания содержания текста, тоже вводится до чтения текста, особенно в условиях двуязычия. Затем текст может быть прочитан.

Чтение каждого текста - это звено в обучении чтению как виду речевой деятельности. Следовательно, преподаватель определяет, как текст читается учащимися впервые. Цель первого прочтения текста - понимание его.

Представляется нецелесообразным такое чтение текста, когда учащиеся по очереди вслух читают новый для них текст. Преодоление трудностей озвучивания текста отвлекает читающего и слушающих и не облегчает задачу понимания, так как речь идёт об учащихся начальных классов таджикской школы. Учащиеся могут читать текст про себя. Но в этом случае трудно влиять на темп чтения и проверять понимание читаемого. Хороший результат даёт такое чтение, когда преподаватель читает текст вслух, а учащиеся параллельно читают его про себя. В этом случае учащиеся слышат правильное произношение и выразительную интонацию - это способствует пониманию. Преподаватель задаёт темп чтения, он делает нужные акценты, которые помогают полнее воспринимать содержание. Делая остановку на смысловых кусках, он может проверить, как учащиеся понимают содержание текста, темп их чтения.

Цель достигнута - текст прочитан, т.е. понят. Но здесь не кончается работа по обучению чтению как виду речевой деятельности. На следующий день, когда текст уже читался дома, на занятиях можно ещё раз прочитать этот текст. Теперь учащиеся могут сознательно читать текст вслух по очереди, но это обучение техники чтения вслух, скорее, фонетическое упражнение. Эту работу можно совместить с обучением чтению и проверкой понимания текста, чтобы проверить, сколько новых слов ученики запомнили. Для этого преподаватель даёт задания:

1. Найдите в тексте место, где говорится о...;
2. Найдите в тексте следующие слова...;
3. Прочитайте предложение или отрывок, который вам понравился;
4. Кто может передать содержание первого отрывка на родном языке;
5. Кто озаглавит текст по-другому;
6. Прочитайте предложение или отрывок, который вам понравился;
7. Кто озаглавит текст по-другому?
8. Встречаются ли фразеологизмы в тексте?
9. Каким, словом можно изменить данное ...слово?
10. Подберите антонимы к выделенным (названным) словам?

Такая работа учит ориентироваться в тексте, предполагает знакомство с текстом, даёт возможность ещё раз осознать содержание читаемого, правильно употреблять в речи новые слова.

Иногда первое или второе чтение текста может проводиться так: текст печатается на отдельном листе по числу учащихся, разрезается на несколько частей, части перепутываются. Каждый учащийся получает задание - восстановить правильный порядок отрывков. Учащиеся пробегают глазами отрывки, и выстраивают их в нужном порядке. Если такая работа даётся для первого чтения текста, то в начале и в конце каждой части должны быть слова - опоры, помогающие быстрее ориентироваться в тексте. Такой текст должен быть сюжетным, должен иметь одну ясную сюжетную линию. Такая работа выполняется с интересом, так как в ней имеется элемент соревнования: кто первый?

После выполнения заданий, целесообразно прочитать текст целиком. Учащиеся могут читать его про себя, но в конце чтения необходима проверка содержания.

Эти виды заданий учат быстро ориентироваться в тексте. Чтение происходит с единственной целью - понять. Задания, побуждающие отыскать нужную информацию, схватить главный смысл отрывка и его связь со следующими отрывками начинают формировать у учащихся навыки поискового чтения.

Задания, обучающие чтению, не требуют большого количества времени. Их надо проводить постоянно, и в дальнейшем, когда тексты становятся больше, а времени остаётся меньше и умение быстро читать экономит время наших уроков.

Заложив основы умения читать быстро, можно перейти к самостоятельному чтению, которое мы называем «домашним чтением». При проведении домашнего чтения следует все внимание учащихся обращать на развитие навыка читать быстро, не боясь трудностей. При проверке заданий нужно проверять понимание прочитанного, кроме формы изложения.

Даже такое небольшое внимание к чтению как виду речевой деятельности уже даёт хорошие результаты. Прочитанный, то есть понятный учащимся текст, является средством обогащения словарного запаса, а также для овладения другими видами речевой деятельности: говорением, аудированием, письмом.

Задачи следующего этапа работы над текстом:

- 1) использовать содержание текста для усвоения нового языкового материала;

2) поставить учащихся в условия, в которых они должны говорить, пользуясь новым языковым материалом на основе содержания текста;

3) углубить понимание прочитанного и вызвать у учащихся желание говорить о том, что они узнали из текста, выразить своё отношение к нему.

Для усвоения нового языкового материала необходимы упражнения. Обычно новые грамматические явления сначала разрабатываются, закрепляются в ряду упражнений, проводимых ещё до работы с текстом, и часто на материале, не связанном с содержанием текста и его новой лексикой. В дальнейшей работе над формированием навыка говорения на материале текста преподаватель должен стремиться максимально, включать эту новую грамматику в свою речь и побуждать учащихся к её использованию.

Результативность данной работы зависит от мастерства педагога, от степени познания его методики обучения языка в таджикской школе. Использование новых технологий, способов и приёмов увеличивают интерес учащихся на занятии. «Ученик в учителе должен видеть мудрого, разбирающегося, думающего, влюблённого в знания человека. Чем полнее знания, чем шире круг интересов, многосторонняя научная образованность преподавателя, тем в огромной степени он не только лишь учитель, но и воспитатель» [4]

Наш опыт установил, что при применении текста с целью развития системных знаний в условиях двуязычия требует создания определенных учебников, учебных пособий, программ.

Исследование привело к следующим выводам:

1. Содержание текста должно соответствовать языковым знаниям учащихся;
2. Текст должен быть интересен учащимся со стороны, содержащейся в нём информации;
3. Текст должен способствовать обогащению словарного запаса;
4. Содержание текста должно прививать умение мыслить логично и объективно;
5. Текст должен способствовать формированию системных знаний учащихся.

ЛИТЕРАТУРА

1. Никитина Е.И. Связный текст на уроках русского языка / Е.И. Никитина. – М.: Просвещение, 1966. – 328 с
2. Ушинский К.Д. Сочинения, Т.2, М.- Л., 1939. – С. 392-395.
3. Купров В.Д. Словарная работа на уроках русского языка. //Начальная школа. 1990, №3.
4. Абрамов А., Бим-Бад, Б., Громько, Ю. Что такое базовый компонент [Текст] / А. Абрамов, Б. Бим-Бад, Ю. Громько // Учительская газета.– 1988. – 17 дек. (№149) .– С. 2.
5. Пешковская М.В. Текст в преподавании русского языка студентам- иностранцам на подготовительном факультете / Сборник научных трудов. М.: Просвещение, 1983. – 113с.
6. Новиков Л.А. Художественный текст и его анализ – М.: Русский язык, 1988.- 140с.
7. Аспекты изучения текста / Сб. научных трудов. Университет дружбы народов им. П. Лумумбы. М.: 1981- 137с.

ТЕКСТ КАК ИСТОЧНИК ФОРМИРОВАНИЯ СИСТЕМНЫХ ЗНАНИЙ В СЛОВАРНО-ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКОМ КОМПОНЕНТЕ ЯЗЫКА В УСЛОВИЯХ ДВУЯЗЫЧИЯ

В статье изложены работы согласно исследованию и развитию системных знаний в словарно - фразеологическом компоненте с помощью текста в условиях двуязычия. Из числа разнообразных трудов, какие используются учителями при работе с текстом, существенное положение должны занимать задания с целью правильного восприятия текста, для формирования умения логического мышления. Они должны помогать обогащению словарного фонда, умению подбирать с него слова, которые наиболее соответствуют содержанию высказывания и делают его не только правильным и точным, но и выразительным.

Ключевые слова: *речь, содержание текста, темп чтения, смысл прочитанного, озвучивание текста, восприятие текста, выразительная интонация, умение мыслить логично, формирование системных знаний, словарный запас, двуязычие.*

TEXT AS SOURCE OF SYSTEM KNOWLEDGE GENERATION IN DICTIONARY-PHRASEOLOGICAL COMPONENT LANGUAGES IN BILINGUALISM

The article describes the work according to the study and development of systemic knowledge in the vocabulary and phraseological component using text in bilingualism. Among the various works that teachers use when working with text, tasks should occupy a significant position in order to correctly perceive the text, to form the ability of logical thinking. They should help enrich the dictionary fund, the ability to select words from it that most correspond to the content of the statement and make it not only correct and accurate, but also expressive.

Key words: *speech, content of text, reading rate, meaning of read, voicing of text, perception of text, expressive intonation, ability to think logically, formation of system knowledge, vocabulary, bilingualism.*

Сведение об авторе:

Юсупова Замира Мубинджановна - старший преподаватель кафедры русского языка Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики (ТГУПБП) Республики Таджикистан E-mail: zamirausupova@gmail

About the author :

Yusupova Zamira Mubinjanovna - Senior Lecturer, Department of Russian Language, Tajik State University of Law, Business and Politics (TGUPBP) of the Republic of Tajikistan E-mail: zamirausupova @ gmail

**МАВҚЕИ ОМУЗИШИ НОМВОЖАҲОИ ЧУҒРОФӢ ДАР
ФАЪОЛИЯТИ ИЛМИИ ТӢРАҚУЛ ЗЕХӢИ**

Одинаев А.И.

Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б.Ғафуров

Тӯрақул Зеҳнӣ шахсияти мутабаҳхир, олими нуктасанҷ ва адиби мохирест, ки дар тӯли зиндагии пурсамар аз худ мероси гаронарзиш боқӣ мондааст, ки онҳо дар рушду нумӯи фарҳангу адаби тоҷик сахми босазое гузоштаанд. Фаъолияти илмиву адабии ин донишвари мумтоз фароҳоман буда, аз забоншиносиву адабпажӯӣ, тазкиранигориву луғатнависӣ то шоириро фарогир аст.

Пас аз пирӯзии Инқилоби Октябр як гурӯҳ шахсиятҳои донишманд ба арсаи илму адаби тоҷик ворид гардиданд, ки ба масъалаҳои забону адабиёт баробар таваҷҷуҳ намуда, ба истилоҳ филологи воқеӣ буданд, ки Садриддин Айнӣ, Тӯрақул Зеҳнӣ, Абдулғанӣ Мирзоев, Носирҷон Маъсумӣ, Раҳим Ҳошим ва ғайра аз зумраи онҳо мебошанд.

Чунонки тазаккур ёфт, фаъолияти илмии Зеҳнӣ гуногунпахлу буда, масоили марбут ба забони тоҷикии адабӣ дар он пураҳамият арзёбӣ мешавад. Ин муҳаққиқи номвар аз синни ҷавонӣ шуруъ карда масоили мухталифи забон ва муаммоҳои мубрами онро дар мадди назар доштааст. Ғайр аз ин, мақолоти мутааддиди ӯро метавон ба ҳайси шоҳид барои собит намудани фаъолияти забоншиносиаш зикр намуд, ки дар солҳои мухталиф дар матбуоти даврӣ ва асарҳои алоҳида ба нашр расидаанд.

Тӯрақул Зеҳнӣ дар радифи бузурмардоне меистад, ки афкорашон дорои мантиқи қавӣ ва пояҳои устувори илмӣ мебошад ва дар миёни аҳли илму адаб пазируфта шуда, мавриди эҳтироми ҳамагон қарор гирифтаанд. Ин олими мӯйшикоф баробари ворид шудан ба арсаи илму адаб дар баҳсу мунозираҳое, ки ба масоили сарнавишти миллат бастагӣ доштанд, фаълоне ширкат меварзид. Аз ҷумла, дар мувоҳисаи тӯлоние, ки дар охири солҳои бустуми қарни гузашта доир ба забони тоҷикии адабӣ ва шеваи муттақои он сурат гирифта буд, ширкат варзида, андешаҳои хешро дар шакли мақолаҳои алоҳида тавассути матбуот иброз намуд. Дар мақолаи «Маслиҳатҳои ман дар бораи забон», ки перомони забони тоҷикии адабӣ дар солҳои 20-уми арси ХХ баҳс мекунад, шеваи тоҷикони Кӯҳистонро пураҳамият арзёбӣ мекунад (ниг. 3). Маҳз афкори пухтаву комили Тӯрақул Зеҳнӣ боис гардид, ки олими шинохта, профессор Е.Э. Бертелс таъкид менамояд, ки дар масъалаи фавқуззикр асосан ман бо ӯ (Зеҳнӣ-О.А.) шарик мебошам [ниг. 1, с.151].

Мусаллам аст, ки ҷаҳорҷӯбаи танги мақола имконият намедихад, ки мо доир ба ҳамаи ҷиҳатҳои фаъолияти забоншиносии Тӯрақул Зеҳнӣ ибрази андеша намоем. Бинобар ин, тасмим гирифтём дар ин навиштаи хеш оид ба масъалаи топониму микротопонимҳо ва таваҷҷуҳи муҳаққиқ ба онҳо назари хешро баён намоем.

Зикр намудан бамаврид аст, ки пажӯҳишоти Тӯрақул Зеҳнӣ ҳарчанд дар баҳши номвожаҳои ҷуғрофӣ нисбатан кам бошанд ҳам, вале дорои аҳамияти маҳсус ҳастанд. Хоса номвожаҳои ҷуғрофӣ тоҷикиасли ҳудуди Самарқанд, ки иддае дар қарни ХХ бо номҳои баргирифта аз забонҳои туркӣ бадал гардида ё барои ҳамешагӣ ба дасти фаромӯшӣ супурда шуданд.

Тӯрақул Зеҳнӣ баррасӣ ва тадқиқоти топонимҳоро масъалаи мураккаб ва душвор ҳисобида, зикр менамояд, ки дар вақти ташреҳи номвожаҳои ҷуғрофӣ баъзе забоншиносон бо сабаби наёфтани далелҳои ҳақиқӣ бо тахминҳои рӯякӣ иктифо мекунанд, ки қобили қабул нестанд. Дар идомаи андешааш таъкид мекунад, ки «...илми этимология талаб дорад, ки таърихи калима, яъне ҳамаи он тағйироте, ки вай дар протсессии тараққиёти худ аз сар гузаронидааст, на тахминӣ, балки бо роҳи муайяни тадқиқоти илмӣ гузарони шавад» [4, с.105]. Дуруст қайд мекунад, ки сарчашмаҳои муайян намудани маънои таърихии калимаҳо мухталиф буда, яке аз онҳо осори қадимаи хаттӣ мебошад. Воқеан аз ҳама сарчашмаи боэътимод барои муайян намудани сайри таърихӣ ва таҳаввулоти сохторию маъноии номвожаҳои ҷуғрофӣ осори хаттӣ ба ҳисоб меравад.

Бояд гуфт, ки таваччуҳ намудани Тӯракул Зехнӣ ба топонимҳо аз рӯи ҳавою ҳавас набуда, дар зимни ташреҳу баррасии онҳо бисе боэҳтиёту оқилона муносибат намуда, барои тақвияти андешаи хеш ба сарчашмаҳои ҳатти таърихӣ ва фарҳангномаҳои муътабар, амсоли «Таърихи Наршаҳӣ»-и Абӯбакри Наршаҳӣ, «Бадоеъ-ул-вақоъ»-и Зайниддини Восифӣ, «Бобурнома»-и Муҳаммад Заҳириддин Бобур, «Самария», «Луғати фурс»-и Асадии Тӯсӣ, луғатномаи Ҳофизи Үбаҳӣ, «Ғиёс-ул-луғот»-и Ғиёсиддини Ромпурӣ, «Фарҳанги Амид»-и Ҳасани Амид, «Бурҳони қотъ»-и Муҳаммадхусайни Бурҳон ва афкори забоншиносони варзидаву олимони шинохта, ба монанди В.И.Абаев, В.А.Лившиц, Ҳ.Вомберӣ таъя намудааст, ки ин ҳама аз дониши фароҳ ва огоҳии комили ӯ шаҳодат медиҳанд.

Пажӯҳише, ки Тӯракул Зехнӣ дар мавриди номвожаҳои чуғрофии ҳудуди Самарқанд анҷом додааст дорои аҳамияти таърихӣ низ мебошад. Зеро ин донишманди нутасанҷ ва бориқбин дар баъзе маврид бо овардани ному вачҳи тасмияи он иктифо накарда, доир ба таърихи дақиқи бунёди он маҳал ё макон маълумоти ҷолиберо зикр менамояд. Минҷумла, ҳангоми овардани микротопоними Боғи Шамол бо таъя ба маълумоти «Самария» мавқеи ҷойгиршавии онро бозгӯ намуда, таъкид месозад, ки «Боғи Шамолро Темур дар соли 1393 бино карда, ба наберааш – духтари Мироншоҳ туҳфа кардааст» (4, 120).

Тӯракул Зехнӣ аз ҷумлаи олимони мутабаҳхире буд, ки хувияти тоҷикӣ барояшон аҳамияти махсус дошт ва ин ғурури тоҷикии ӯро мо чун ситораи тобнок дар ҳамаи навиштаҳои бахубӣ эҳсос мекунем. Вақте мушоҳида мекунад, ки номҳои тоҷикии маҳалҳои Самарқанд оҳиста – оҳиста ба дасти фаромӯшӣ супурда мешаванд, ба изтироб меафтад ва розӣ нест ҳатто як номвожаи чуғрофии тоҷикӣ аз ёдҳо зудуда шавад. Аз фаромӯш шудани ҷойномҳои қадимии тоҷикӣ ба ташвиш омада менависад: «Мо бояд ба қатори навишта гирифтани номи қасбу ҳунарҳо ва номҳои асбобу анҷомҳои зебу зинат ва зарфҳо номи маҳалҳоро низ қайд намоем» [4, с.127]. Зеро медонист, ки бетаваҷҷуҳӣ нисбати ин ганҷҳои таърихӣ боиси нобудии онҳо мешавад.

Пас аз овардани номвожаҳои чуғрофӣ бо изтироб таъкид мекунад, ки бисёр номҳои маҳал хоҳ дар музофоти Самарақанд ва хоҳ дохили шаҳр аз байн рафта истодаанд. Дар идомаи андешааш қайд менамояд, ки кӯча, маҳал ва мазорҳое, ки дар «Самария»-ву «Қандия» омадаанд барои ҷавонони имрӯз номафҳум мебошанд. Аз ҷумла, Ҳиёбон ном кӯчае миёни масҷиди Чилсутун ва Кофармуриро мисол оварда, иброз менамояд, ки ман ин номро дар айёми ҷавонӣ аз ашҳоси солхӯрда шунида будам. Ҳамчунин менависад, ки исмиҳои хоси маҳал на ба гузар, балки ба кӯча нисбат дода мешаванд ва аз ин лиҳоз номҳои тоҷикӣ аз байн рафта истодаанд.

Ҳамчунин қайд менамояд, ки баъзе аз номвожаҳои чуғрофии бостонӣ танҳо дар китобҳои таърихӣ зикр ёфтааст аз хотираҳои фаромӯш шудаанд. Аз ҷумла, кӯи Ғотфар, Пули Ғотфарро мисол меорад, ки дар «Маснавии маънавий»-и Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ зикр ёфтааст, вале имрӯз ин ҷойвожаҳоро ҳамчун номи маҳал намедонанд:

Гуфт: «Кӯи ӯ кадом аст дар гузар?»

Ҷ Сари Пул гуфту кӯи Ғотифар. [6, с.20].

Зехнӣ дар китоби арзишманди хеш «Чанд сухани судманд» дар қисмати сарнавишти калимаҳо доир ба топоформанти «кат ва кент» ва сайри таърихии он маълумоти муфассали ҷолиберо қайд менамояд.

Дар ҳақиқат «-кат» яке аз топоформантҳои сермаҳсул мебошад, ки на танҳо дар таркиби микротопонимҳо ба назар мерасад, балки топонимҳои зиёд низ ба воситаи он ташаккул ёфтаанд. Ҷоиз ба қайд аст, ки ҳудуди паҳншавии ин анҷомаи номвожасоз ниҳоят густурда буда, муҳаққиқон дар манотиқи мухталиф ба қасрат қор бурдани онро дар сохтани номвожаҳои чуғрофӣ мушоҳида намудаанд ва имрӯз низ шаҳру рустоҳои зиёдро мисол овардан мумкин аст, ки дар номи онҳо топоформанти «-кат» истемол мегардад.

Муҳаққиқи мазкур топоформанти «-кат»-ро мавриди баррасӣ қарор дода, ба шаш маънӣ қорбасти гардидани онро таъкид кардааст:

1. Ба маънии тахт, қаравот; 2. Аз баъзе исмиҳои ҷинс маълум мешавад, ки ин калима (кат - О.А.) ба маънии хона меояд; 3. Маънои деҳаро ифода мекунад; 4. Ба маънии шаҳр низ меояд; 5. Аз рӯи маълумоти «Ғиёс-ул-луғот» «-кат» ба маънои қорпоя, миз ба қор меравад; 6. Ба маънои қорез низ меояд [4, с.107].

А.Девонакулов зимни баррасии топоними **Тошқанд** оид ба топоформанти «-кат» менависад, ки «... «қанд»-и паҳлавии ба тариқи «қанта» (kanta) ва инчунин суғдии ба тарзи «қанп» (kanp)», яъне «шаҳр» вучуд дорад...» [2, с.152].

А.Рустамов дуруст таъкид мекунад, ки «ҳарчанд топонимҳои ба воситаи «-кат» ташаккулёфта дар шимоли Тоҷикистон ва Ўзбекистон номи ҷойҳои аҳолинишинанд, вале дар сарғаҳи Зарафшон ва дараи Киштӯд мавзӯҳои гуногуни ғайримасқунро ифода мекунад» (7).

Дар Садаи Миёнаи Кӯхистони Масчоҳ ду номвожаи чуғрофӣ ба назар расид, ки дар таркиби худ топоформанти «-кат» доранд: **Хушникат** (номи кӯх дар деҳаи Ревомутк) ва **Бекат** (номи мавзъ дар деҳаи Ревомутк).

Номшиноси машхур профессор А.Хромов, ки оид ба номвожаҳои чуғрофии Сарғаҳи Зарафшон тадқиқоти судманд анҷом додааст, дар бораи топоформанти мазкур афкори худро баён намуда, зикр месозад, ки он дар ҳуччатҳои суғдии кӯҳи Муғ дар се варинат (-kat, - kaθ, - kaпθ) дучор меояд [8, с.143]. Аз далелҳои оварда шуда маълум мегардад, ки доираи истифодаи ин анҷомаи номсоз васеъ буда, дар манотиқи мухталиф зимни ташпаққули номвожаҳои чуғрофӣ ширкати ғаёл доштааст.

Маъмулан тарзи талаффузи бошандагонро дар мавриди номвожаҳои чуғрофӣ камаҳамият арзёбӣ намуда, онро хилофи принципҳои илмӣ мешуморанд. Аксари муҳаққиқони баҳши топонимика ба он назар ҳастанд, ки варианти ғишии номвожаҳои чуғрофӣ таҳрифефта буда, шоистаи эътомд нестанд. Аммо Тӯракул Зехнӣ андешаҳои хешро доир ба топоформанти –кат ё -канд ҷамъбаст намуда, ба хулосае меояд, ки «халқ калимаҳоеро, ки бо иловаи –кат ё канд сохта шудааст, дар ҷойи худ кор мефармояд, дуруст талаффуз мекунад ва онҳо дар айни ҳол бо воқеаҳои таърихӣ низ мувофиқат мекунанд» [4, с112].

Устод Зехнӣ ҳангоми зикр намудани топониму микротопонимҳое, ки як ҷузъашонро вожаи «пул» ташкил медиҳад, таъкид месозад, ки дар ғиши мардуми Самарқанд ин унсур луғавӣ фақат дар таркиби исмҳои хос дида мешаваду бас ва ба ҷои он калимаи **қупурукро** корбаст менамоянд [4, с.115]. Аммо то кунун дар ғишҳои аксар минтақаҳо унсур луғавии «пул» ҳам дар таркиби номвожаҳои чуғрофӣ ва ҳам ба ҳайси вожаи маъмул доираи истифодаи густурда дорад.

Хулоса, Тӯракул Зехнӣ номвожаҳои чуғрофии худуди Самарқандро мавриди баррасӣ қарор дода, оид ба сарнавишти онҳо бетараф набудани худро нишон додааст. Бояд гуфт, ки агар ҳатто як номвожа ҳам тавассути навиштаҳои ин муҳаққиқ аз дасти нобудӣ раҳо шуда бошад ҳам, хидмати бузургест. Зеро номвожаҳои зиёди қуҳани тоҷикӣ дар ин шаҳри бостонӣ барои ҳамешагӣ фаромӯш шудаанд. Ҷамҷунин перомунӣ топпоформанти –kat ва вариантҳои он маълумоти муфассал дода, сайри таърихӣ ва доираи густурдаи онро то қадри тавон нишон додааст, ки дорои ҳамияти илмиву таърихӣ мебошад.

АДАБИЁТ

1. Масоили сохтмони забони тоҷикӣ адабӣ дар солҳои 20-30 садаи ХХ. Китоби I. Нахустин Анҷумани илмӣ-забоншиносии тоҷик (мавод, таҳия, андӯзиш). Баргардон, таҳия ва муаллифи мукаддима д.и.ф., профессор Т.Ваҳобов.- Хучанд: Ношир, 2010. С. 151
2. Девонақулов А. Асрори номҳои кишвар. - Душанбе: Ирфон, 1989. - 223 с.
3. Зехнӣ Т. Маслиҳатҳои ман дар бораи забон// Роҳбари дониш, шумораи 5-6, май-июни соли 1929.
4. Зехнӣ Т. Чанд сухани судманд - Душанбе: Ирфон, 1984. - 160 с.
5. Зехнӣ Т. Аз таърихи лексикаи забони тоҷикӣ. - Душанбе: Дониш, 1987. - 235 с.
6. Румӣ Ҷ. *Маснави маънаӣ*. Танзим, таҳия ва баргадониши Бадриддин Алиев ва Алӣ Муҳаммади Хурсонӣ. - Техрон, 1379//2001. - 728 с.
7. Рустамов А. Топонимҳои суғдии дараи Киштут // Мактаби Советӣ. - Душанбе, 1976, №11. - С. 33-38.
8. Хромов А.Л. Чаҳордаҳ мақола. Мурраттибон ва муаллифони сарсухан Усмон Сулаймонӣ, Сулаймон Усмонӣ.- Душанбе: Шӯҷоиён, 2010.-175 с.

МЕСТО ИЗУЧЕНИЯ ГЕОГРАФИЧЕСКИХ НАЗВАНИЙ В НАУЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ТУРАКУЛА ЗЕХНИ

В данной статье рассматривается лингвистическая деятельность Туракула Зехни, а именно его исследование в области ономастики. Известно, что деятельность опытного учёного и выдающего филолога является обширной и среди его работ исследование географических названий занимает особое место. В своих работах он анализируя географических названий территории Самарканда, высказывает свои мнения о них. Так как в этом городе старые названия почти стали забыты навсегда. Данный лингвист даёт полный обзор о топпоформанте –kat и о его вариантах, а также он изучил по мере возможности история возникновения, сферу употребления данного элемента, у которого имеются научное и историческое значения.

В статье отмечается, что топпоформант –kat имеет широкую сферу употребления. Его употребления в основном наблюдается в составе топонимов и микротопонимов разных регионов Таджикистана и Средней Азии.

Ключевые слова: *топоним, микротопоним, таджикский язык, географические названия, толкование, географический название.*

THE ROLE OF GEOGRAPHICAL NAMING WORDS IN TURAKUL ZEHNI'S RESEARCHES ABSTRACT

The paper deals with Turakul Zehni's works on linguistics, specifically his researches on toponyms. It is known that the scale of work of this productive researcher is much wide and the study of geographical names has a special place among all his works. His studies focus mostly on geographical names of Samarkand city surroundings and the origins of their creation. It is because the majority of old Tajik names of places of this ancient city are almost forgotten. As well, the paper gives the details of toponym formant "-kat" and its variants reviewing the historical roots of its etymology and usage which has a great scientific and historical importance. The paper underlines that the mentioned toponym formant has an extensive usage which can be seen in different toponyms and micro-toponyms of Tajikistan and Central Asia.

Keywords: *toponym, micro-toponym, Tajik language, geographical naming words, interpretation, local names.*

Сведения об авторе:

Одинаев Абдуманнон Иброхимович – кандидат филологических наук, старший преподаватель общеуниверситетской кафедры таджикского языка Худжандского государственного университета имени академика Бободжона Гафурова.

About the Author:

Odinaev Abdumannon Ibrohimovich – the Tajik language Department, Khujand State University after academician B.Gafurov.

ГРАММАТИЧЕСКИЕ ТРУДНОСТИ ПЕРЕВОДА С АНГЛИЙСКОГО НА РУССКИЙ

Шарипова М.

Политехнический институт Таджикский технический университета им. ак. М.С. Осими

Большой опыт и хорошая подготовленность в области переводов и хорошее знание - это успех переводчика при переводе художественного текста. Однако, если у переводчика плохое лингвистическое знание, то у него вряд ли получится качественный перевод.

Одна из наиболее основных проблем при переводе текста с английского на русский - это грамматическая трудность. С нашей точки зрения она наблюдается по разным причинам, например, начиная с неправильного восприятия смысла слов до нехватки знаний синтаксической структуры предложения.

Чтобы получить качественный перевод, специалист должен приложить усилия к достижению адекватного и эквивалентного перевода, который максимально ближе по содержанию исходного языка [11, с.11]. Необходимо подчеркнуть, что каждый определённый язык свойствен своими грамматическими и лексическими характеристиками, поэтому адекватный перенос смысла с английского на русский бывает сложно. Чтобы решить данную проблему переводчику необходимо разбор основных ошибок перевода.

Великий советский учёный Рецкер Я.И. подтверждает, что перевод - это воссоздание исходного текста с помощью лексических средств переводимого языка пытаясь сохранить адекватное содержание и стиль [10, с.3].

Поэтому перевод должен отличаться от пересказа, в котором переводчик передаёт содержание оригинала, опуская мало важную информацию и не заботясь о воссоздании стиля. Далее он подчеркивает, что единство содержания и стиля воспроизводится в переводе на иной язык и получается новый материал, который свойственен переводу [10, с. 4].

Согласно теории В.Н. Комиссарова грамматические трудности перевода обуславливаются тем, что грамматические явления в разных языках отличаются, если даже существуют совпадения в отдельных отношениях [3, с. 59]. Цель воссоздания грамматической формы оригинала - передача мысли, а не только перевод. Здесь, если стилистическую роль важна для отдельных особенностей грамматической формы подлинника, то передача станет задачей переводчика [10, с.5]. К тому же воспроизведения их функций не является прямым воспроизведением черта.

Профессор Я.И. Рецкер подтверждает, что иногда при переводе простейшего текста приходится сталкиваться с неопределённым количеством проблем, не укладывающихся в рамки какого-нибудь одного из грамматических разделов [9, с.98].

Поэтому грамматические явления каждого языка, привлекают особое внимание переводчика.

Теория перевода должна заключаться в закономерных и типичных отношениях между текстовыми материалами, которые часто употребляются, а не любом взаимодействии текстов на подлинном и переведённом языках [2, с.83]. Поэтому в процессе сравнительного анализа зачастую обнаруживается немалый процент совпадений единичного, нерегулярного и устанавливаемого типа только в этом случае. Теория перевода в лингвистике не берет во внимание в своих построениях эти

единичные совпадения, которые нельзя обобщать. Однако стоит признать, что именно эти незакономерные совпадения являются самыми сложными в переводческом деле. Применение творчества в переводе материала позволяет умело отыскивать единичные, индивидуальные совпадения, которые не предусмотрены теорией соответствия. Другая сторона медали, когда теория перевода постепенно развивается и многие элементы, которые ранее были несчастными и индивидуальными, понемногу стали стандартизироваться в общей картине, их можно объяснять и включать в объект рассмотрения теории перевода. Можно сделать вывод, что как любая наука, которую затрагивает прогресс, теория перевода сначала может казаться «нерегулярной» и «исключительной». Однако потом это становится общей закономерностью, которая начинает руководить и определять характер.

Во время трансформации грамматических явлений не может быть полного стандарта, хотя существуют определенные единообразные способы их передачи.

Грамматическая трансформация - преобразование иностранного текста. Содержание оригинала остаётся самим собой, однако в уме переводчика происходит определённая операция преобразования того пейзажа иностранной конструкции, в котором иностранные слова будут заменены русскими. Конечно, у начинающего переводчика происходит дословный перевод. Однако, если переводчик опытный то естественно у него идёт быстрое переключение на естественную для русского языка конструкцию иностранных предложений, которая часто встречается в СМИ.

A bus and a train crash killed twenty-five.

В результате столкновения автобуса с поездом погибли двадцать пять пассажиров.

Несмотря на то, что существуют определенные равные способы трансформации грамматических форм, они не в полной мере соответствуют общему стандарту.

I knew the tourists to be there by this week.

Я знал, что туристы будут там к этой недели.

The magazines she has been reading.

Журналы, которые она прочла.

Зачастую бывает, что точный перевод с грамматической точки зрения просто неосуществим из-за нарушения сходства [13, с.101]. Нередко он не подходит к литературным правилам исходного языка и правилам лексикологии. Стилистически недопустимым иногда является грамматически верный перевод. Поправка грамматических форм, незначительные перестановки или дополнения, вполне приемлемы и логичны для адекватного перевода.

Из-за отсутствия сходства конкретным формам словосочетаний, а также принятым литературным требованиям данного языка, конкретный, с точки зрения грамматики, перевод зачастую невозможен. А иногда перевод неприемлем стилистически, несмотря на то, что он корректен с точки зрения грамматики. Именно поэтому иногда даже для точнейшего перевода приемлемы отступления от точности в грамматике, проявляемые в виде незначительных поправок грамматических категорий слова, частичных добавлений в рамках малых словосочетаний и перестановок.

The actual starting-point of the Indo-Europeans, their original home ("Urheimat"), is not known [12, с. 45].

Подлинное место зарождения индоевропейских языков, их первоначальная родина (по-немецки «Urheimat») неизвестна.

Пассивная конструкция в английском языке создаётся не только с помощью прямо-переходными, но и косвенно-переходными глаголами, а также с глаголами предложными дополнениями чем в русском языке [10, с. 26].

The banning of taxi tips and the increasing of fares by equivalent amounts is to be suggested in the Commons tomorrow.

Завтра в палате общин будет внесено предложение о запрещении взимать чаевые с пассажиров такси и о соответствующем увеличении проездной платы.

Однако, вместе будет внесено предложение возможно было бы ограничиться с одним глаголом *будет предложено запретить*, но первая конструкция более привычная.

Low-interest loans to local authorities for house building are urged in a resolution to the Minister of Housing by Erpingham Rural District Council.

В резолюции, принятой муниципалитетом Эрпингемского сельскохозяйственного района и адресованной министру жилищного строительства, содержится требование о предоставлении местным властям льготных займов на жилищное строительство.

В данном примере при анализе следует обратить особое внимание на то, что в перевод включены несколько дополнительные слова, отсутствующие в подлиннике.

Ещё несколько примеров:

Such state of things cannot be put up with.

С таким положением дел нельзя мириться.

People are judged by their actions.

О людях надо осудить по их поступкам.

What can't be cured must be endured.

С тем, что непоправимо, приходится мириться.

Ниже приведем классификацию грамматических трудностей при переводе, однако не будем рассматривать их по пунктам, так как это не является целью нашего исследования.

Разделение самых распространенных затруднений при переводе с английского на русский язык.

Грамматические трудности при переводе с английского языка на русский возникают вследствие следующих причин:

- отсутствия грамматических эквивалентов в русском языке для соответствующих явлений английского языка;
- несовпадения в значении и употреблении грамматических эквивалентов;
- словообразовательных различий;
- синтаксических различий.

Грамматические проблемы, которые обусловлены несоответствиями значений или отличиями в использовании эквивалентов грамматики в языке перевода:

1. несоответствие видов существительных;
2. разница в использовании пассивных конструкций (Русский язык - актив);
3. отличие в проявлении модальности;
4. полисемия/омонимия служебных слов;
5. различия в использовании (составных) именных сказуемых.

Лексические трудности - отличия в семантике единиц оригинала по отношению к единицам текста перевода:

1. отсутствие на момент перевода соответствия в русском языке;
2. несовпадение в русском и английском языках объема значения слова;
3. разность сопоставимости слов в словосочетаниях в русском и английском языках.

Различия в употреблении лексико-стилистических средств в русском и английском - имена собственные, языковые - культурные - исторические реалии, термины, сокращения, неологизмы, интернациональные слова, глаголы восприятия, многозначные слова и т.п.

Далее, будем рассматривать отличие 3 основных явлений в грамматике между исходным текстом и переводом.

Первое явление говорит о существовании элемента в исходном языке, который не имеет грамматического подобия в языке перевода. Здесь необходимо учесть, что в русском языке не существуют конструкции с неопределенно-личным местоимением и артикля [4, с. 228].

The daughter was coming back home with more success than the family had hoped for.

Дочь возвращалась домой, преуспевая даже больше чем от неё ждали.

The Administration.

Администрация США.

Иногда замена существительного может диктоваться:

Chopin had turned the piano a singer.

Здесь можно обойти грамматическую трудность и перевести дословно:

Шопен превратил фортепьяно в певца.

Также можно перевести с заменой существительного глаголом:

Шопен научил фортепьяно петь.

Второй явление - присутствие в искомом языке элементов, аналогов которых не существуют в исходном языке. При этом данные элементы часто применяются в переводимом языке. Присутствие таких тонкостей в исходном языке даёт много преимуществ во время перевода, например, предоставляется дополнительное средство, которое помогает при переводе с исходного языка, оно имеет огромную важность в трансформации смысловой функции некоторых частей исходного языка [5, с. 88]. Так же стоит выделить присутствие категории вида в русском языке, для сравнения с германским и романским, различие форм причастных, и использование суффиксов уменьшения и субъективной оценки.

Now I decided to get ready for a longer trip than all those, having left a life of infinite variety eighty-five years and learnt sufficiently to know the value of retirement, and the blessing of ending our days in peace.

Теперь, порешив не утомлять себя большие странствованиями, я готовлюсь в более далекий путь, чем описанные в этой книге, имея за плечами 85 года жизни, полной разнообразия, и научившись ценить уединение и счастье кончать дни свои в покое.

The Times editorially pointed out ...

Газета Таймса в передовой статье отмечала ...

В данном переводе наречие *editorially* не имеет прямого соответствия в русском языке.

Senator John Quincy neither sought nor was offered political alliances or influences.

Сенатор Джон Квинси не домогался влияния и не искал политических союзников, да и другие не стремились к союзу с ним.

Здесь, в данном предложении за одним подлежащим даны несколько сказуемых, однако эти глаголы-сказуемые могут быть в обоих залогах.

Третье явление - это грамматическое сходство частей перевода и исходного текста, при отличии их функционала. Данный тип заслуживает внимания от переводчика. Чтобы решить данную проблему, нужно применять при переводе элементы, которые формально отличаются от подлинника. Но тем не менее несущие точно такой же смысл в контексте и сопоставимые оригинальному тексту по функциям и стилистике [6, с. 217].

Элементы грамматики какого-либо языка, где есть свои правила построения и условности, совокупно отличаются от грамматики другого языка, даже если в отдельных случаях они могут быть схожими. Поэтому образуются грамматические цели перевода в синтаксической и морфологической области. Это условие определяет позицию, в процессе анализа перевода принадлежащую случаям различия грамматического уклада языков. Именно это различие, которое ярко проявляется именно в процессе перевода, выступает как своеобразный результат каждого из двух взятых языков [12, с. 198].

Однако для получения перевода не нужно полностью воссоздавать грамматическую составляющую оригинала. Основная цель - это передача мысли в общем, которую в подлиннике могут выражать соответствующие формальные элементы. Только тогда, когда конкретную роль в стилистике играют отдельные формы грамматики оригинала, например, краткость, параллельные элементы предложений или словосочетаний, более распространенное применение какой-либо части речи, цель перевода меняется, чтобы прямо воссоздать эти черты и их функции, задействуя такие же механизмы выражения своего языка.

Также одновременно стоит затронуть те исключения в грамматике иностранных языков, где могут возникать сложности во время их изучения, усвоения понимания какого-либо материала, но не во время перевода, так как есть более или менее стандартный способ путь этих особенностей, который при этом ведет к серьезной трансформации целого оборота.

Для примера можно привести отрывок из книги М. Твена "Приключения Гекльберри Финна", которое разрешает дословный перевод, но при этом сохраняет его целостность. Хотя общее условие сопоставимости русского литературного правила создает его трансформации при передаче.

I read considerable to Jim about kings and dukes and earls and such, and how gaudy they dressed, and how much style they put on, and called each other your majesty, and your grace, and your lordship, and so on, 'stead of mister; and Jim's eyes bugged out, and he was interested. He says:

Я долго читал Джиму про королей, про герцогов и про графов, про то, как пышно они одеваются, в какой живут роскоши и как называют друг друга "ваши величество", "ваша светлость" и "ваша милость" вместо "мистера". Джим только глаза тарацил - так все это казалось ему любопытно.

Данный перевод невозможно было бы назвать не совсем литературным. Хотя он показывает не основную черту текущего подлинника и не показывает его простоты, обыденности, натуральности, которая подводит его к разговорной фразе, создает его типичным для книги. Из этого происходит нужда в переводе разбивки.

Перестроение нужно начинать с самого начала абзаца, это делается из-за того, что в русском словосочетании, которое отвечает стилистическим нормам, нельзя сказать:

«Я долго читал Джиму про королей», так как это, даже при правильной грамматике построения, проявило бы впечатление топорности, канцеляризма, стиля перевода, использованного в данном жанре. После перестроения начала, с целью точного перевода, можно начать развертывание одного предложения.

В такой ситуации получается следующее:

Я много читал Джиму о королях, герцогах, графах и тому подобном, о том, как безвкусно они одеваются, как изысканно одеваются и называют друг друга "ваши величество", "ваша светлость", "ваша светлость" и так далее, вместо "мистер"; и глаза Джима вылезли из орбит, и он заинтересовался. Он говорит [7, Марк Твен «Приключения Гекльберри Финна»]:

Как уже было подчеркнуто, перестроение необходимо начать с самого начала абзаца, то есть в русском словосочетании, которое отвечает стилистическим нормам, можно перевести по следующему:

Я долго читал Джиму вслух про царей, королей, и герцогов, и графов и про то, как фасонисто они одевались, сколько в них было ишюку, и как они называли друг друга «ваши величество», да «ваша милость», да «ваши лордство» и тому подобное, а чтобы просто «мистер» сказать, так это ни-

ни. У Джима аж глаза на лоб вылезли, до того ему было интересно. А потом он и говорит: [8, Марк Твен «Приключения Гекльберри Финна»].

В свою очередь бывают виды переводов, которые зависят от типа жанра исходного материала. У всякого жанра существуют свои особенности, которые стоит учитывать при переводе.

Основной мотивацией в преобразовании переводов выступают различия в комплексе языковых элементов, когда требуется сформировать коммуникативную структуру высказывания (подходящие члены предложения). Такой вид преобразований имеет широкие ресурсы. Пассивизация занимает ключевую позицию среди других преобразований, которые используются на подуровне равнозначности компонентов, которые касаются формальной структуры высказывания, т.е. не семантики [5, с.89].

Obvious exasperation was caused in the Imperialist circles by the USSR proposal to discuss — of course, on equal terms — further cruises and long-term naval presence far away from home.

В империалистических кругах вызвала возмущение идея СССР провести переговоры только на основании равенства в отношении последующего плавания и постоянного нахождения военно-морских флотов неподалеку от своих берегов.

A hope of further arms build-up was voiced by... the retiring NATO Secretary General.

Генеральный секретарь НАТО, который собрался уходить в отставку, выразил надежду, что и дальше будут наращиваться объемы вооружения.

Если в русском языке задействуются неопределенно-личные формы глагола, где вначале есть косвенные дополнения, осуществляются подобные преобразования:

Americans have been led to believe that the SDI System would make it possible to get rid of nuclear arms.

Американцам, внушают, что система СОИ даст возможность исключить ядерное оружие.

Любая тема имеет начальную форму в предложении, как русского, так и английского языка. Но если говорить о теме и реме, то известный факт, что не во всех случаях они могут совпадать по грамматическим подлежащим и сказуемым [1, с.37]. Чаще всего это встречается в русском языке. В нем любой второстепенный член может оказаться в начале предложения при инвертированном порядке, если говорящий запланировал сделать его начальным пунктом темы. Более жесткие правила используются в порядке слов в предложениях английского языка. Поэтому здесь зачастую требуется использование синтаксических построений, где тема выступает подлежащим.

Контекст все время подразумевает близкое взаимодействие с литературным или речевым стилем, к которому принадлежит подлинник, и в котором он воспроизводится на ином языке. Из этого следует, что потребность обращения к стилистическим и жанровым проблемам перевода, относящимся с отличием в типах переводимых данных.

Заключение

1. Любые шансы перевести текст дословно или его часть приводят либо к сложностям восприятия данного материала, или же к стилистическим искажениям. Это явление часто называют «переводческим стилем».

2. В процессе перевода слов, как правило, необходимо делать выбор между рядом различных вариантов. В данном случае стоит выделить три самых важных случая: 1) в языке, на котором происходит перевод, отсутствует словарное сходство к какому-либо слову подлинника; 2) сходство возникает неполноценным, то есть отчасти отражает значение переводимого слова; 3) разным значениям переводимого слова, которое имеет множество значений, сопоставимы разные слова в языке перевода, в какой-то мере определяющее их наиболее точно.

3. Главную роль в решении вопросов грамматики перевода играют как условия выражения его целостного содержания совместно с частями формы, смысловая функция которых формулируется по контакту с содержанием и направляет подбор средств, так и требования ПЛ.

4. Разница в системе грамматики двух и более языков и следующая из этого недопустимость конкретно представить значение какого-либо грамматического типа, компенсируется при помощи иных средств слов и грамматики.

5. Недопустимость в некотором количестве примеров решить задачу о возможностях передачи из наиболее крупного контекста, означает, потребность иметь в виду средств языка взамен разделившихся или случайно выделенных частей, оказывающихся часто непереводаемыми.

ЛИТЕРАТУРА

1. Беляев М.А. Грамматические и синтаксические аспекты перевода статей газетной публицистики. / Беляев М.А., Попова Е.В., Серова И.А. Учебное пособие. – СПб.: Изд-во СПбГУЭФ, 2010. - 310 с.
2. Зражевская Т.А. Трудности перевода с английского языка на русский (на материале газетных статей) /Зражевская Т.А. - Москва: Изд-во «Международные отношения, 1972. - 278 с.

3. Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты): Учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. / Комиссаров В.Н. - М.: Высш. шк., 1990. - 253 с.
4. Максудов У.О. Аудирование - один из важных элементов в процессе обучения английскому языку. Вестник Таджикского национального университета. 2019. № 5-1. С. 226-231.
5. Максудов У.О. Несколько слов относительно английских аббревиатур (на тадж. яз.). Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук. №4. С. 87-92.
6. Максудов У.О. Современные методы и приемы обучения иностранному языку студентов неязыковых вузов. Вестник Кемеровского государственного университета культуры и искусств. 2019. № 47. С. 215-219.
7. Марк Твен. Приключения Гекльберри Финна. https://www.bookol.ru/priklucheniya/detskie_priklucheniya/57093/fulltext.htm (Дата обращения: 02.04.2020).
8. Марк Твен. Приключения Гекльберри Финна. <https://e-libra.ru/read/352655-prikluyuchenie-gekl-berri-finna.html> (Дата обращения: 02.04.2020).
9. Рецкер Я.И. Теория перевода и переводческая практика / Рецкер Я.И. (Наше наследие), М. Р.Валент, 2007. - 375 с.
10. Рецкер Я.И. Пособие по переводу с английского языка на русский язык / Рецкер Я.И. - М.: Просвещение, 1973. - 200 с.
11. Роева К.М. Трудности перевода и пути их преодоления (на материале научно-технического (нефтяного) дискурса): учеб.- метод. пособие / Роева К.М. - Ижевск: Издательство «Удмуртский университет», 2013. - 104 с.
12. Соколова Л.А. Грамматические трудности перевода с английского языка на русский / Соколова Л.А., Трофимова Е.П., Калевич Н.А. - Москва, 2008. - 352 с.
13. Швейцер А.Д. Теория перевода (статус, проблемы, аспекты) / Швейцер А.Д. - М., 1988. 284 с.

ГРАММАТИЧЕСКИЕ ТРУДНОСТИ ПЕРЕВОДА С АНГЛИЙСКОГО НА РУССКИЙ

Статья посвящена определению грамматических трудностей при переводе художественных текстов с английского языка на русский.

Важным в статье является рассмотрение трех основных явлений грамматического расхождения между языком оригинала и языком перевода, обусловленные несоответствиями значений или различиями в употреблении грамматических эквивалентов в языке перевода. Также в статье приводится классификация грамматических трудностей при переводе, но решаются только три основные грамматические расхождения.

Автор пытается уточнить лексические трудности как различия в семантике единиц оригинала по отношению к единицам текста перевода.

В данной статье автор использует методы грамматического и типологического сопоставления. Автор исследует грамматические трудности перевода и приводит множество примеров с указанием на них.

Автор приложил усилия в уточнении лексических трудностей как различия в семантике единиц оригинала по отношению к единицам текста перевода. В конце статьи автор приводит свои выводы по пунктам.

Ключевые слова: *грамматические трудности перевода, классификация грамматических трудностей, формы грамматического расхождения, неправильный перевод, грамматические явления.*

GRAMMATICAL DIFFICULTIES IN TRANSLATION FROM ENGLISH INTO RUSSIAN

The article is devoted to the definition of grammatical difficulties in translation of literary texts from English into Russian.

Important thing is in the article is considered the consideration of three main phenomena of grammatical discrepancies between the original language and the translation language, caused by inconsistency of meanings or differences in the use of grammatical equivalents in the translation language. The article also provides a classification of grammatical difficulties in translation, but only three main grammatical differences are solved.

The author tries to clarify lexical difficulties as differences in the semantics of the original units in relation to the units of the translation text.

In this article, the author uses methods of grammatical and typological comparison. The author explores the grammatical difficulties of translation and gives many examples with reference to them.

Keywords: *grammatical difficulties of translation, classification of grammatical difficulties, forms of grammatical discrepancy, incorrect translation, grammar phenomena.*

Сведения об авторе:

Шарипова Мадина - ассистент кафедры иностранных языков Политехнического института Таджикского технического университета имени академика М.С. Осими.

Адрес: 735700, РТ, г. Худжанд, ул. Ленина 226. *E-mail:* olimi.umed@mail.ru; *тел:* (+992) 929943004.

About the author:

Sharipova Madina - assistant of the Department of foreign languages of Polytechnic Institute of Tajik Technical University named after Academician M. S. Osimi. *Address:* 735700, RT, Khujand city, Lenin st.-226. *E-mail:* olimi.umed@mail.ru; *Phone:* (+992)929943004.

СПОСОБЫ ПЕРЕДАЧИ ТАДЖИКСКИХ ЭПИФРАЗ НА РУССКИЙ ЯЗЫК

Султанова Р.М.

Российско-Таджикский (Славянский) университет

Проблемы передачи художественных средств выразительности с одного языка на другой не привлекают внимания таджикских ученых, постоянно находятся в поле зрения российских и зарубежных исследователей. Так, известные теоретики перевода А.В.Федоров, А.Д.Швейцер, Т.А.Казакова, В.Н.Комиссаров, Я.И.Рецкер отмечают необходимость учёта экспрессивно-стилистической стороны тропа. А.В.Фёдоров считает залогом полноценного адекватного перевода сохранение стилистической функции тропа [11, с.91]. Я.И.Рецкер, в свою очередь, утверждает, что адекватная передача любого образного средства невозможна без учета его экспрессивно-стилистической нагрузки: «Анализируя стилистическую и экспрессивную характеристику отдельных звеньев языковой ткани и соотнося их с общим идейно-художественным замыслом автора, переводчик устанавливает экспрессивно-стилистическую тональность подлинника» [8, с.131]. Однако стилистическое соответствие не является единственным требованием адекватной передачи текста оригинала. Необходимым условием является сохранение и передача семантической информации, содержащейся в выразительном средстве. Исходя из данного положения, Л.В.Бреева и А.А.Бутенко выделяют четыре критерия адекватной передачи образных средств:

1. «Параметр адекватности передачи семантической информации;
2. Параметр адекватности передачи эмоционально-оценочной информации;
3. Параметр адекватности передачи экспрессивной информации;
4. Параметр адекватности передачи эстетической информации» [4, с.68].

Эпитет, будучи художественным определением при слове и средством выразительности лексического уровня, образно и эмоционально характеризующее описываемое явление, человека, предмет, событие, является очень востребованным стилистическим приёмом как в персидско-таджикской классической литературе, так и в современной таджикской малой прозе. Однако интерес таджикских ученых-филологов к данному феномену намного уступает популярности и распространенности эпитета среди поэтов и писателей.

Небольшое число проведенных исследований, в той или иной мере посвященных эпитету, выполнены преимущественно в литературоведческом направлении и рассматривают эпитет как художественное понятие, как троп, фигура речи. В этой связи следует отметить труды известных таджикских литературоведов Т.Зехни (1992), Х.Шарифова (1991), Ю.И.Бобоева (1992), Н.Саркорова (1999) и др., которые пытались пролить свет на проблемы определения природы эпитета, его типологии и функциональной нагрузки в художественных текстах. Так, Т.Зехни, обращаясь к проблеме выявления сущности эпитета, отмечает: «Для изображения какого-либо явления, лица или предмета писатель приводит такое прилагательное (сифат), которое показывает одну из наиболее важных его особенностей. Такое художественное определение, подчёркивающее существенный признак определяемого слова называется эпитетом» [5, с.68].

Ю.И.Бобоев приводит следующее толкование эпитету: «Тавсиф происходит от слова васф, которое обозначает «описание». Для изображения определенного образа людей, события и картин природы приводит свойственные им признаки. Такой способ изображения называется тавсифом» [3, с.147].

Одна из специфических черт эпитета, как одного из наиболее распространенных в художественной литературе средств выразительности лексического уровня, заключается в том, что авторы используют не только привычные для читателя клише, но и создают новые, как с точки зрения семантики, так и структурного оформления, эмоционально-оценочные единицы. Посредством данного стилистического приёма писатели наделяют различными коннотациями тексты произведения, повышая при этом их выразительность. Однако недостаточное изучение данного языкового феномена и выполняемых им функций передача эпитета с одного языка на другой вызывает определенные сложности. На сегодняшний день отсутствуют чётко сформулированные требования, универсальные приёмы и стратегии перевода эпитетов.

Основным назначением эпитета является вычленение признака описываемого объекта, но в отличие от определения-прилагательного, эпитет наделен эмоциональной окраской. Его главной характеристикой является субъективность. Будучи выразителем различных коннотаций, эпитет служит для создания эстетической реальности, в которую должен быть вовлечен читатель по замыслу автора.

Выявление специфики передачи таджикских эпитетов на русский язык целесообразно проводить на основе его структурной классификации в силу нескольких объективных причин. Во-первых, возникающие при переводе эпитетов сложности обусловлены различными расхождениями в грамматическом строе рассматриваемых языков. Во-вторых, определение и дальнейшее применение наиболее точного способа передачи зависит от структурно-семантических особенностей эпитета.

Превалирующая часть участвующих в исследовании эпитетов по своей структуре являются одиночными простыми. Сопоставительный анализ оригинальных текстов и текстов перевода свидетельствует о том, что в большинстве случаев передача простых эпитетов не вызывает трудностей. Так, словосочетания *тани фартут*, *овози наҳиф*, *хандаи бегаи*, *нигоҳи гарм*, *олами фуребой*, *чинси латиф* переданы на русский язык соответственно как *дряхлый организм*, *слабый голос*, *искренний смех*, *тёплый взгляд*, *обманчивый мир*, *нежный пол*.

Несмотря на то, что в таджикском языке эпитет находится в постпозиции к определяемому слову и отношения внутри словосочетания построены на изафетном типе подчинительной связи (а не на согласовании, как в русском языке), приведенные примеры можно расценивать как образцы максимально близкого по содержанию к оригиналу перевода. В данном случае при совпадении морфологических характеристик происходит синтаксическая перекомпоновка: $N_{+и} + Adj \rightarrow Adj + N$.

Однако, как показал анализ, передача простых эпитетов не всегда носит адекватных характер, поскольку наблюдаются случаи лексических трансформаций, в частности лексических замен.

Так, употребленный в следующем контексте эпитет, на наш взгляд, подвергся нарочитой лексической замене, так как поиск его эквивалента в русском языке не составляет труда: *ҳоли гариб* (досл.несчастное положение) – *жалкий*, *несчастный вид* или *в жутком, беспомощном состоянии*.

Хурӯсаки нарро Пӯнак дар ҳақиқат як ҳоли гарيبة дошт <...> [1, с.241]. - Мохногий петушок Помпон и вправду имел неприглядный вид <...> [2].

Использование приёма лексического опущения простых эпитетов, значительно искажающего замысел автора, можно наблюдать в следующих контекстах:

<...> ҳиси кинаву қудурат дар қалби сиёҳи бадҳоҳони аспу чавонмард меҷӯшид [10, с.193]. - <...> зажигая в сердцах злоыхателей и недругов ненависть, зависть и желание выместить на скакуне и его хозяине всю свою злобу [9, с.112].

Пирамард як охи тӯлонӣ мекашаду сари ларзон бо ангуитони сиёҳтобу шахиӯли худ медорад ва ҳасратомез тақрор мекунад [10, с.112]. - Старик подпирает трясущуюся голову почерневшими шероховатыми пальцами и сокрушенно повторяет [9, с.178].

Лексическая замена и опущение простых эпитетов *нигоҳи ошиқона* (досл.влюбленный взгляд) и *ситоиши беинтиҳо* (досл.бесконечное восхваление) допущены и в следующем контексте:

Асп магар нигоҳи ошиқона ва ситоиши беинтиҳои одамнро эҳсос мекард,.. [10, с.194]. - Словно чувствуя и лоя на себе эти восхищенные, иногда завистливые взгляды, слыша комплименты,.. [9, с.112].

В приведенных ниже контекстах также наблюдается неадекватная передача простых эпитетов:

Одамонаи муомилаи гарму нарм ва ҳиммати баланд доштанд [6, с.125]. - Под-стать месту были жители кишлака, щедрые, обходительные, с душой нараспашку [7, с.363].

<...> ки беадолатӣ рӯй додааст, зеро боақтару ботадбиртар аз худаш касе нест [6, с.126]. - <...> что его недооценивают, а он-то и есть самый сообразительный, рачительный и домовитый во всем кишлаке [7, с.362].

<...> дарди сӯзон то фарқи сарии давид ва ӯ монанди он ки дар чанги уқоб афтода бошад, андому пайкараи ро дарҳам кашид [10, с.108]. - Он почувствовал боль, пронзившую всю голову, сжался, словно попал в когти орла [9, с.148].

Допущенные лексические трансформации эпитетных конструкций, на наш взгляд, неоправданны и в некоторой степени искажают семантическую информацию и эмоциональный фон оригинала.

Если передача простых эпитетов не представляет особых затруднений, то перевод сложных эпитетов довольно проблематичен в силу более низкого уровня эквивалентности. Для выработки определенных закономерностей их передачи с одного языка на другой необходимо выяснить: как функционирует конкретный сложный эпитет в языковой системе контактирующих языков; допускают ли языковые нормы и лексический состав языка-реципиента его передачу аналогичной структурой; насколько сохранится его стилистическая функция и будет ли достигнуто желаемое восприятие адресата.

В ходе исследования была выявлена небольшая группа сложных таджикских эпитетов, переданных на русский язык с сохранением их структуры и эмоционально-оценочной нагрузки, например: *оҳанги дилхарош* → *душераздирающая мелодия*, *чаимони худхоҳ* – *самовлюбленные глаза*, *олами пурранг* – *многоцветный мир*.

Большая часть сложных эпитетов передается на русский язык словосочетанием, при этом сохраняя компонентный состав, т.е. имеет место такой вид переводческой трансформации как синтаксическая декомпрессия (знаковое расширение переводного материала), например: *бо чаимони хунгирифта* – *наполненными кровью глазами*, *ниҳоди пурсарори ӯ* – *полная тайн его природа*, *устуруллобҳои чангзеркарда* – *покрытые пылью телескопы*, *чаими пурҳасрат* – *полный печали взор*, *марқаде ҳузнангез* – *наводящая грусть ограда*.

Зачастую сложные эпитеты при передаче подвергаются грамматическим трансформациям и заменяются простыми прилагательными. Такой вид трансформации – образование экономных синтаксических конструкций – называют компрессией, сжатием (В.С.Виноградов, 2006) или стяжением (Т.А.Казакова, 2001). Например, в приведенном ниже предложении образованный способом сложения двух основ эпитет *пулмаст*, будучи узусальной единицей таджикского языка, согласно ТРС эквивалентен русской лексеме *богатый* [ТРС, 2006: с.311]. Однако замена образной лексемы *пулмаст* (досл.опьяненный деньгами) на нейтральную единицу *богатый* значительно снижает экспрессивность данного контекста:

- *Кӣ бошад соҳиби ин қаср?* - *Марди тавоно... пулмаст...* [10, с.139]. - - *Кто же хозяин этого дворца?* - *Состоятельный человек...богатый...* [9, с.147].

Подобной неравнозначной замене подвергается сложный эпитет и в следующих примерах:

Ҷонвар саргарми частухези девонавор, галогулаи шабеҳи шиҳа, балки нағраи осмонкаф кашид... [10, с.191]. - *Скакун в порыве неистовства, захрапел, взвился на дыбы и с грозным ржанием повернул голову...* [9, с.118]. - *Нағраи осмонкаф* (досл.разрывающий небо) → *грозное ржание*.

- *Маликаи дилозор* – *очар*, - *падар зери лаб хандид* [10, с.150]. - *У жестокой принцессы* – *у мамы твоей*, - *усмехнулся отец* [9, с.141]. – *Маликаи дилозор* (дил озор додан – причинять боль сердцу) → *жестокая принцесса*.

Мард ба асти хушсурате савор пайроҳаи кӯҳиро боло мешуд [1, с.92]. - *Верхом на прекрасной лошади человек поднимался вверх по горной тропе* [2]. – *Асти хушсурат* (досл. приятный внешний вид) → *прекрасная лошадь*.

Он чо [дар қабристон] касе ба касе чанҷолу пархош намечӯяд, <...> - ҳамагон нафсишкаста, якдилу осуда... [10, с.139]. - *Там [на кладбище] никто не спорит между собой и не ругается <...> - все сыты, спокойны и дружелюбны...* [9, с.148]. - *Ҳамагон нафсишкаста* (нафс шикастан – досл. сломать желание) → *все сыты*; *ҳамагон якдил* (досл. с одним сердцем) → *все дружелюбны*.

Сопоставительный анализ оригинальных и переводных текстов показал, что относительно передачи составных эпитетов с одного языка на другой не выработано единой парадигмы действий, единого комплекса требований и условий. Вследствие этого, рассмотренные в ходе исследования составные эпитеты показали разную степень эквивалентности. Так, были выявлены случаи максимально близкого по содержанию и образности к оригиналу перевода: *ҳайвони фалакиву самакиву галатӣ* – *небесное, да сказочное, да удивительное создание*. В данном случае адекватность перевода достигнута не только за счет полной передачи семантической информации оригинала. Сохранение экспрессивности данного эпизода стало возможным за счёт замены звуковой эпифоры (повторение конечных сочетаний) оригинала на полисиндетон (многосоюзие, или повторение союзов) в переводном тексте.

В приведенных ниже эпитетных комплексах наблюдается максимально адекватная их передача: *ба хурусчанги дар умри сараш надидаву нашунида* менигарист, - *наблюдавший за столь невиданным доселе и неслыханным петушиным боем*,

Зиндагӣ ба назараи аҷаб галативу осон метофт [1, с.230]. - *Жизнь казалась удивительно прекрасной и легкой* [2].

<...> саги зарди барзангии гӯшу думаи бурида чорхезкунон ба мадад омад [6, с.228]. - <...> громадная желтая собака с обрубленными ушами и хвостом бросилась на выручку ягненку [7, с.375].

- Кӣ гул асту кӣ булбул? – аз бибияи мепурсад тисарак ва **ангуштони сард, пушту устухони ўро байнаи кафҳои хурдакак, нармакаку гармакакаи медорад** [10, с.98]. - - Кто цветок и кто соловей? – спрашивал он у бабушки, держа ее холодные пальцы - кожу да кости, в своих **маленьких, тепленьких и мягоньких ладонях** [9, с.133].

Мисли наррандаи болу **паришкастаи рӯи хоки сард нишаст ва аз шарм ба пеши пояи нигарист** [10, с.198]. - Словно птица, у которой **подрезали крылья**, он сел на холодную землю, опустив бессильно и виновато голову [9, с.117].

Однако во многих примерах об адекватности перевода эпитетов не может быть и речи. В распространенной эпитетной конструкции оригинала **ангуштарини нурнақишу нигори тилогин** приводится информация о расписном золотом кольце. В силу неизвестных причин переводчик в качестве коррелята предлагает эпифразу с иной семантической информацией, с иными образами и, как следствие, абсолютно иной эмоциональной нагрузкой – **усыпанное драгоценными камнями золотое кольцо**.

Неадекватная передача составного эпитета представлена и в следующем примере: **Ҳоло ба назараи воқеоти ким-кайҳо ба вуқӯйнайваста, бисъёр дур ва орзӯи ширин менамуд** [6, с.125]. (досл.теперь казалось ему давным-давно произошедшим событием, очень далёким и сладкой мечтой) - то время казалось ему сейчас **далеким, давным-давним, почти нереальным**, как будто он **вычитал это в какой-то книге или увидел во сне** [7, с.361].

При передаче эпитетов на русский язык возможен нулевой перевод или известный в теории переводоведения трансформационный приём лексического опущения, когда эпитет в силу неизвестных причин игнорируется переводчиком.

Например, использованные в следующем контексте оригинала эпифразы **сармоядори наврӯид** отсутствуют в конечном тексте:

Кошкӣ бом равзан медошт ва шаб аз он осмони софу лочувардӣ, моҳу ситораҳо, рӯз офтоби тобонро мидид [10, с.105]. - Была бы **форточка на крышу, можно было бы ночью смотреть на ясное небо, луну, звезды, а днем - на яркое солнце** [9, с.160]. – **Осмони софу лочувардӣ** (досл.ясное лазурное небо) →ясное небо.

Сопоставительный анализ оригинальных и переводных текстов позволил выявить, что передача эпифраз преимущественно происходит с сохранением семантических отношений ее компонентов и использованием аналогичных структур. В случаях, когда воспроизведение структуры не представляется возможным в силу несоответствий норм лексической сочетаемости языка-реципиента, переводчики прибегают к преобразованиям, так называемым лексико-синтаксическим трансформациям, которых в ходе исследования было выявлено несколько типов.

В первую очередь, в силу различий в грамматическом строе рассматриваемых языков при передаче таджикских эпифраз на русский язык отмечается трансформация, основанная на совпадении морфологических характеристик при синтаксической перекомпоновке: N_{ти}+Adj → Adj+N. Более всего при передаче эпитетов востребованы такие трансформации как лексическая замена или опущение (нулевой перевод). Передача сложных эпитетов сопровождается компрессией и синтаксической декомпрессией.

ЛИТЕРАТУРА

1. Баҳманёр. Аспи обӣ: маҷмӯаи ҳикояҳо / Баҳманёр. – Душанбе: Адиб, 1988. – 192с.
2. Баҳманёр. Водяной конь. Мохногий петушок Помпон. Год саранчи. Песнь идущего в петлю. Цена жизни [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.proza.ru/avtor/hurs1947uandex> (дата обращения: 4.04.2016г.)
3. Бобоев Ю. Назарияи адабиёт. Қ.1. Мукаддимаи адабиётшиносӣ. / Ю.Бобоев. – Душанбе: Маориф, 1992. – 374с.
4. Бреева Л.В. Лексико-стилистические трансформации при переводе. / Л.В.Бреева, А.А.Бутенко. – М., 1999. – 240с. - [Электронный ресурс]. - URL: <http://www.belpaese2000.narod.ru/Trad/trasform01.htm>.
5. Зехни Т. Санъати сухан. / Т.Зехни. – Душанбе: Маориф, 1992.– 304с.
6. Қӯҳзод Урун. Роҳи паси ағба: Повест ва ҳикояҳо. / У.Қӯҳзод – Душанбе: Ирфон, 1987. – 384с.
7. Кухзод Урун. Заблудший календарь (Сборник повестей и рассказов). / У.Кухзод. – Душанбе: Адиб, 1991. – 384с.
8. Рецкер Я.И. Теория перевода и переводческая практика: очерки лингвистической теории перевода / Я.И. Рецкер. – 4-е изд., стер. – М. : Р.Валент, 2010. – 240 с.
9. Самад А. Зигзаги судьбы. Повести и рассказы. – Душанбе: Русская литература, 2018. – 168с.
10. Самад А. Талош – Душанбе: Адиб, 2002. - 384с.
11. Фёдоров А.В. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы): учеб. пособие / А.В. Фёдоров. – 5-е изд. – М. : Издательский дом «Филология ТРИ», 2002. – 416 с.

СПОСОБЫ ПЕРЕДАЧИ ТАДЖИКСКИХ ЭПИФРАЗ НА РУССКИЙ ЯЗЫК

Настоящая статья посвящена вопросам переводимости и непереводимости эпитета как средства выразительности лексического уровня, особенностей передачи таджикских эпитетных конструкций на русский язык, выявлению способов их адекватной передачи.

Ключевые слова: эпитет, переводческие трансформации, лексическая замена, лексическое опущение, исходный текст, конечный текст.

METHODS OF TRANSMITTING TAJIK EPIPHRAZES INTO RUSSIAN

This article is devoted to issues of translability and non-translability of epithet as a means of expressiveness of lexical level, peculiarities of transfer of Tajik epithet constructions into Russian language, identification of methods of their adequate transmission.

Keywords: epiphraze, epithet, translation transformations, lexical replacement, lexical omission, source text, final text.

Сведения об авторе:

Султанова Рафохат Мирзоевна - Кандидат филологических наук, заведующий кафедрой русского языка Российско-Таджикский (Славянский) университет ул.М.Турсунзаде 30, 734025, Душанбе, Республика Таджикистан. Тел.: (+992) 93 760 70 58 E – mail Rafoat10@mail.ru

About the autor:

Sultanova Rafokhat Mirzoevna - Candidate of Philological Sciences, Head of the Department of Russian Language, Russian-Tajik (Slavic) University St. M. Tursunzade 30, 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan. Тел.: (+992) 93 760 70 58 E – mail Rafoat10@mail.ru

МАСЪАЛАИ ИСТИЛОҲ ВА ИСТИЛОҲОТШИНОСӢ ДАР ЗАБОНШИНОСӢ

Робияи А.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Забоншиносии муқоисавӣ- типологӣ дар марҳилаи инкишофи забоншиносии муосир мақоми маҳсус дорад. Фаъолияти таҳқиқи муқоисавии забон ба мақсади таҳқиқоти ҳаматарафаи забоншиносии муқоисавӣ бо ҳадафи баррасии ҳамачониба ва хусусиятҳои таркиби забон дар маҷмӯъ ба гурӯҳҳои он дар алоҳидагӣ мебошад. Дар айни ҳол объекти тадқиқоти забоншиносии муқоисавӣ масъалаҳои гуногун – қорқарди усулҳо ва ҷанбаҳои забоншиносии муқоисавӣ, муайян намудани ҷой ва мақоми забоншиносии муқоисавӣ дар забоншиносии назариявӣ ташаккули васоити категорияҳо, дар муайян намудани ҷанбаҳо ва таҳлили воҳиди ягонаи забон ва сохтори он мебошад.

Дар марҳилаи муосири забоншиносии муқоисавӣ бо мақсади муайян намудани алоқаи сохторӣ дар раванҷҳои функционалӣ ва қонуниятҳои он падидаҳои алоҳида дар забонҳои гуногун мавҷуд аст. Дар ин ҷанба яке аз масъалаҳои мубрами забоншиносии муқоисавӣ - муайян намудани алоқаи сохторӣ дар дараҷаи лексикӣ мебошад.

Масъалаи истилоҳ ва истилоҳшиносӣ яке аз вазифаҳои мубрами забоншиносӣ буда, дар таркиби назарияи забоншиносии умумӣ мавриди муҳокимаю тадқиқ қарор мегирад. Масъалаи марбут ба маънои забоншиносии «истилоҳ» ва «истилоҳшиносӣ» дар забоншиносии муқоисавӣ дертар дар охири асри XIX ва авали асри XX пайдо шуд. Мафҳуми истилоҳ дар илм асосан дар аввалҳои асри XX ба вуҷуд амадааст. Аввалин тавзеҳи калимаи «истилоҳ» дар «Энциклопедический словарь» Ф. А. Брокгауза ва И. А. Ефрона зикр шудааст.

Пеш аз он, ки дар бораи омӯзиш ва таҳлили истилоҳҳои китобдорӣ ва хусусиятҳои луғавии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ таҳқиқ намоем бояд мафҳуми «калима» ва «истилоҳот» - ро муайян карда шавад.

Дар мавзӯи истилоҳ ва истилоҳшиносӣ олимони зиёди тоҷик ва хориҷ ба монанди С. Назарзода, М. Косимова, Чоматов, С. Даниленко, Бердыева Т, Винокур, Лейчик, Акуленко, В.В, Алексеева, Л.М, Бархударов, С.Г, И. Н. Кафман ва дигарон қор ва маҷаллаву асарҳои илмӣ ҷоп намудаанд.

Истилоҳ як калимаи алоҳида ё калимаи алоҳидаи дар муносибатҳои тобеъ асосёфта мебошад, ки вазифаи номгузори қардани як мафҳум ва соҳаи муайяни илмро иҷро мекунад, ки дар яқоягӣ ба дигар истилоҳот системаи маҳсули зергурӯҳи матни иттилоотро ташкил мекунад. Истилоҳ бояд дорои хусусиятҳои зерин бошад.

- 1) Мавҷудияти тафсир
- 2) Дараҷаи мучаррадноқӣ
- 3) Сермаъноӣ

- 4) Надошнани тобиши зудӣ ва муассир
- 5) Нейтралӣ
- 6) Мантиқ ва систимаи дақиқ бошад.

Истилоҳ як калимаи алоҳида ё калимаи алоҳидаи дар муносибатҳои тобеъ асосёфта мебошад, ки вазифаи номгузори кардани як мафҳум ва соҳаи муайяни илмро иҷро мекунад, ки дар яқоягӣ ба дигар истилоҳот системаи махсуси зергурӯҳи матни иттилоотро ташкил мекунад. Ба таври дигар гуем истилоҳот ин маҷмӯи истилоҳҳои соҳаи муайяни фаъолият, истилоҳот, илмӣ, донишҳо ва маҷмӯи махсуси луғавии барои батартибдорони ва батанзимдарории бошуурона бештар дастрас бударо ташаккул медиҳад [8, с.10-15].

Истилоҳ ҳамчун воҳиди махсуси лексика ба мафҳуми соҳаи мушаххаси дониш (дар тадқиқоти китобдорӣ мо) ва вуруди он ба соҳаҳои истилоҳи мушаххас алоқаманд аст, ки ҳама соҳаҳои истилоҳии донишҳо оид ба мавзӯи тадқиқот бо ҳамдигар дар як система алоқаманд аст. Ин алоқаманди ва пайвастагӣ бо мафҳумҳои илмӣ як хусусияти умумиест, ки истилоҳотро аз тамоми намудҳои дигари номиналҳо фарқ мекунонад.

Истилоҳ ба сифати ифодаҳои хоси характернок барои тасвири мавзӯи соҳаи муайян зухурот хосият ва муносибати он хидмат мекунад. Дар доираи чунин низоми фаҳмиш истилоҳ бояд яқмаъно, мунтазам, услубан бетараф бошад. Истилоҳ ва калимаҳои умумиестемол метавонанд ба ҳамдигар мувофиқ шаванд, истилоҳ махсусияти худро дорад аз ҷумла 1) муназзам 2) яқмаъноӣ, 3) тамоюл дар сермаъноӣ дар доираи майдони истилоҳотии соҳаи худ яъне истилоҳоти ҳамон соҳаи илм ва ё мактаби илмӣ, 4) набудани таъҷилият ва тундӣ 5) бетарафии услубӣ [8, 45-67].

Ҳамчунин бояд қайд намуд, ки истилоҳ ҳамчун воҳиди забони ба қонунмандии фонетикӣ ва навъҳои забон тобеъ аст вай абекти муайян ва мустақили илми забоншиносӣ мебошад.

Чи тавре ки Даниленко зикр менамояд «истилоҳот ин абекти мустақил аст зеро он як қатор фарқиятҳо дорад, масалан аломатҳои функционалӣ, сохторӣ-генетикӣ, синтаксикӣ-семантикӣ, морфологӣ, инчунин функсияи забони умуми адабӣ мебошад [10,15].

Термин (истилоҳ)- ин ифодаест барои истифодаи илмҳои муайян ва ё фаъолиятҳо, ифодакунандаи мафҳуми комилан аниқ, ки ҳамзамон бо дигар воҳидҳои забонӣ алоқаи зич дорад ва сохтори муайяни истилоҳотро ба вучуд меорад.

Нишонаҳои фарқкунандаи истилоҳ аз дигар морфемаҳои оддӣ чунинанд:

1. Истилоҳ маъноӣ ягона, ифодакунандаи мафҳуми конкрет буда, ҳамзамон метавонад, мисли морфемаи оддӣ маъноҳои дигар дошта бошад.

2. Истилоҳ дорои худуди муайяни маъноӣ буда, берун аз он худуд хусусиятҳои истилоҳии худро аз даст медиҳад.

3. Истилоҳ вазифаи махсусро иҷро мекунад, ки дар ҷои муайян истифода мешавад ва дар ҳолати аз худуди сохтории худ берун шудан ба морфемаи оддӣ забон табдил меёбад.

Истилоҳ худ системаи махсуси маъноии калима ва ибораро дар бар гирифта, як мафҳуми аниқ системаи муайяноро ифода мекунад. Дар тафовут аз калима маъноӣ истилоҳ бояд амиқу муайян бошад, зеро истилоҳ на ҳамчун ифодакунандаи ин ё он маъно, балки дорои як маъноӣ муайяни асоснок аст. Яъне истилоҳ, на фақат вазифаи номинативии худро адо мекунад, инчунин маъноӣ муайяноро низ ифода менамояд. Ба ифодаи дигар, истилоҳ барои номгӯи мафҳумҳои муайяни илмӣ истифода гардида, чараён ва мафҳумеро, ки дар соҳаи забон ба амал меояд, номбар карда, ҳамчунин маъноӣ онҳоро ифода мекунад.

Бояд таъкид кард, ки ба сифати истилоҳ истифодаи аз ҳад зиёди вожаҳои серистемол ба маъноӣ аслишон ғалати маҳз хоҳад буд. Ин қорбурд ҳамон вақт қобили қабул хоҳад буд, ки агар вожаҳои серистемол ба маъноӣ истилоҳоти махсус барои ифодаи мафҳуми муайяни илмӣ хизмат намоянд. Хусусияти асосии истилоҳ дар он зоҳир мегардад, ки он бо мафҳумҳои лексикӣ-семантикӣ, монанди полисемия, синонимҳо, омонимҳо ва ғайра ҷӣ гуна алоқамандӣ дорад. Хусусиятҳои муҳимтарини истилоҳот дар низоми муайян дар соҳаи алоҳидаи забоншиносӣ - лексикология, ки ба омӯзиши маъноӣ луғавии калима (луғат) машғул аст, муайян карда шудааст [12, с.23-56]

Дар давраи мо истилоҳот воситаи муҳими ба даст овардани иллилиот, воситаҳои ба даст овардани малакаҳо ва амалҳои махсус, механизми илмиву техникӣ мебошад. Аз ин рӯ луғати терминология аз замони пайдоиш абекти тадқиқоти илмҳои мухталиф буд, аммо пешрафти технологияи асри хх талаб мекард, ки тадқиқоти истилоҳот дар соҳаи муайяни илм ба қайд гирифта шавад [8, с.5-8].

Истилоҳот ба системаи умумии луғавии забонҳо ба усулҳои мушаххаси истилоҳот дохил мешаванд, ба таври дигар гуем истилоҳот на танҳо ба таркиби луғавии забон балки ба таркибҳои луғавии системаҳои муқараршуда ва алоҳида дохил мешавад. «Имрӯз, ки мо аз

хазорон луғату истилоҳоти нав дар заминаи фарҳангу ҳунар, муносибатҳои сиёсӣ ва иҷтимоӣ ва илму фан нӯздорем, ин имконот ва захираҳои дохилии забон бисёр мушкилоти моро метавонанд ҳал кунад. Вожагон ва истилоҳот дар забони форсӣ тоҷикӣ бо рушди ҷомеа ва пешрафти иқтисоди фарҳанг доимо дар инкишоф буд ба роҳи воситаҳои гуногун сохта мешудаанд». [8, с.53] С.Назарзода.

Ҳолати имрӯзаи истилоҳот дар забони тоҷикӣ ва суръати рушди он дар ҳама соҳаҳои фаъолияти инсонӣ, технологияҳои навин ва инчунин қомебиҳои илмӣ, техникӣ ба талабот ҷавобгӯй ва қонекунанда нест бинобар ин чораҳо ва амалҳои муассиро талаб мекунад. Бояд зикр намуд ки ханӯз дар қорҳои нахустин тадқиқоти илмӣ ба забони тоҷикӣ имкониятҳои қорқарди истилоҳоти фанҳои адабиётшиносӣ, забоншиносӣ, фалсафӣ, мантиқ, ҳарбӣ, тиб, дорушиносӣ, ва амсоли инҳо хеле зиёд қорбасти шудааст. Қорбурди он истилоҳот дар осори он замон чунин хусусиятҳоро доро буд.

- истилоҳоте, ки тоҷикӣ аст. Махсусан истилоҳоте, ки дар забони Шохнома –и Дақиқӣ ва Шохнома-и Фирдавсӣ истифода мешуданд аз лиҳози мансубият ба забони тоҷикӣ мансуб мебуданд. Масалан сипақдор, паҳлавон, миёнгах, ва ғайра [13-87-90].

- истилоҳоте ки соҳибони осор ба тавзеҳу тарҷумааш меоварданд ва аз ин гуна вожаҳо ба забони тоҷикӣ оварда онҳоро тарҷума қарда истилоҳ меомаданд. Масалан ном-исм, қуниш-феъл ва ғайра [13, с.87-90].

Истилоҳоти бевзе аз соҳаҳои фаъолияти имрӯз танҳо ба қоршиносони соҳаҳои худ фаҳмо. Масалан дар соҳаи қитобдорӣ истилоҳоте аз қабилҳои **қонгрев** (тасвир дар муқоваи қитоб, усули яку якубора қор фармудани қопи бисёрқанга), **қонволют** (аз якуҷанд асарҳои муқтаил ё дасхатҳо тартиб додани яку қитоб), **қриф** (муҳр, муҳре, ки дар он номи соҳибаш қайд шудааст), **қитограф** (мухтаҷисии қопи санги), **қонсол** (рафча), **қитограмма** (харита ба тасвири харита, маводи оқори), сонет (шеърӣ қордахмисрае, ки аз ду рубоӣ ва ду муссаддас иборат аст) муқкин аст ин истилоҳоти номбурда ба соҳибони забони тоҷикӣ нофаҳмо бошанд [7, с.12-200].

Аммо ин воҳидҳои забон бевзе ҳоситҳоро доро мебошад. 1) Онҳо мутобиқи қоида ва меърҳои забони тоҷикӣ сохта мешаванд. 2) Ин навъи истилоҳот дорои вижаҳои синтагматикии забони тоҷикӣ мебошад. Дар чунин шароит истилоҳот метавонанд ба осони ба таърифи забони тоҷикӣ мувофиқат кунад. Ба ақидаи С. Назарзода роҳҳои луғатсозӣ ва истилоҳотофарӣ метавонанд ба се ва ё қор мансуб доништа мешаванд. Ин василаҳои лексикӣ синтаксисӣ, морфологӣ синтаксисӣ, морфологӣ ва лексикӣ, семантикӣ мебошад [9, с.54].

Истилоҳот ҳамчун яку падидаи қасбии забон ба соҳа, ихтисоси инсон, бо қисмати вожаҳо ё фаъолияти муайян аз лиҳози ҳосиятҳои луғавӣ- семантикӣ, соҳторӣ, маъноӣ грамматикии забон мувофиқат мекунад. Истилоҳот мафҳуми ҳаррӯзаро ва ё тасаввуроти умумиро дар муҳити қасби дар муносибатҳои ҳаррӯза ифода мекунад. Истилоҳоти қитобдорӣ мисли илмҳои дағар дар рушду такомули фанҳои вобаста нақши муҳим дорад. Дар истилоҳосозии қитобдорӣ нақши забони меър манбаи асосӣ буда ва он дар ҳамгирӣ ва якусонсозии истилоҳот муҳим қилва медахад. Ворид сохтани истилоҳоти ҳоричӣ аз тариқи тарҷумаи қлишай ба системаи истилоҳоти қитобдорӣ қобили қабуд намебошад. Бештари истилоҳоти қадимӣ мафҳуми имрӯзаи истилоҳотро дар соҳаи қитобдорӣ дода намеовонанд. Сураҷҳое, ки аз забони бегона вориди истилоҳоти қитобдорӣ меғардад набояд ба тариқи шеваи тоҷикӣ навишта ва талаффуз қарда шавад. Гунаи истилоҳоти илмӣ бояд мафҳум, равшан ва гуё бошад.

Истилоҳ дар таркиби луғавии ҳар яку забон мавқеи муҳимро ишғол намуда, дорои яку қатор вижаҳои фарқкунандаи функционалӣ, генетикӣ-таркибӣ, луғавӣ-маъноӣ, морфологӣ, воҷасозӣ ва услубӣ-номинативӣ мебошад. Яку аз аломатҳои ҳоси истилоҳот ин ташкили соҳти он ба шумор меравад. Маҳз дар натиҷаи пешрафти илму техника ҳар яку соҳаи муайяни қамъиятӣ соҳиби захираи истилоҳоти худ гардид. Ҳар яку истилоҳ яку унсурӣ забон аст, ки моҳияти ҳоси илмӣ дошта, бо аломатҳои маҳсуи худ аз қалимаҳо ба қуллӣ фарқ мекунад.

«Дар истилоҳ ҳамеша алоқҳои табиӣ забоншиносӣ туфайли мафҳумҳои истилоҳотӣ ва алоқҳои байни истилоҳӣ ифода меёбанд» [13, с.12-15].

Терминалогия ё истилоҳшиносӣ яку аз қабатҳои маҳсуи луғавӣ буда, он хусуятҳои ташкилӣ маъноиро дар ҳамбастаги бо гуруҳҳои дигари луғавӣ ифода менамояд. Хусусиятҳои муҳими терминҳо ё истилоҳҳо ва соҳту услуби онҳо низ дар қисми алоқидани луғатшиносӣ, ки истилоҳшинос ё терминалогия ном дорад, муқамал инъикос ёфтааст.

Маъсалаи истилоҳу истилоҳшиносӣ дар замони муосир яку аз мавзӯҳои муҳимтарини луғатшиносӣ ва воҷашиносӣ ба шумор меравад. Ҳар қиз, ки ба таъйину таҳқиқи умумии мафҳуми истилоҳ, таҳаввулу такомули он дар забон алоқаманд аст, илми забоншиносиро бо соҳаҳои дигари илму маърифат, ба таърихи моддиву маънавии инсоният меқайвандад. Аз рӯи бевзе тадқиқотҳои олимони қишвар ва ҳоричӣ аён аст, ки омӯзишу қажӯқиши маъсалаи

истилохот доираи васеъро фаро гирифтааст. То ин замон дар байни олимони забоншинос дар хусуси мушаххасан аз ҷиҳати илмӣ муайян кардани худӣ мафҳуми истилоҳ фикру ақидаҳои мухталиф ҷой дорад.

Ба андешаи яке аз забоншиносони машҳури рус Даниленко истилоҳ воҳиди луғвиест, ки тақозои дефинитсия (саҳеҳтараш ифодаи мутаносибии маънии истилоҳ) -ро дорад [10-19]. Забоншинос Д.А.Лотте дар таҳқиқоти худ системанок будани истилоҳотро нишонӣ асосӣ шуморидааст. Лотте қайд менамояд, ки «ҳар як истилоҳ дорои ҷои муайян (бо тобеъият бо истилоҳи дигар) буда, дар системаи истилоҳот, ба мавқеи мафҳум ҷавобгӯ будани он дар системаи маскур вобаста аст» [36:14]. Дар таҳқиқот ва қори олимони дигар нишонӣ системанокӣ муайянкунандаи истилоҳ низ ба назар мерасад Реформатский, А.Я.Климовитский, Суперанский, Герд истилоҳро ҳамчун калима ва ибора, нишонӣ асосии забон, к ибӯ мафҳум дар системаи ин ё он соҳаи илм ва техника мувофиқ аст, муайян кардаанд.

Яке аз хусусиятҳои дигари истилоҳот ин мафҳуми якмаъноии он дар ин ё он соҳаи илм мебошад. Истилоҳотро метавон аз забони дигар ҳам гирифт, ҳамчунин метавон аз морфемаҳои забони худӣ ва ё элементҳои байналмиллалӣ ташкил намуд. Роҳҳои истилоҳоварӣ дар забонҳои мавриди қиёс қайҳо объекти таҳқиқи забоншиносони кишвар ва хориҷ қарор дошт. Аз солҳои пешин луғатҳои терминологӣ дар забоншиносии тоҷик ва хориҷ вучуд доштанд. Абуали ибни Сино аваллин донишмандест, ки қушиши қорқарди истилоҳоти илмӣ дар асоси махсусгардонидани калима, иваз намудани калимаҳои арабӣ ба истилоҳоти тоҷикӣ мебошад. Сино ин қорро дар «Донишнома» ва бештар дар 20 оғаридаи илмӣ хеш, ки ба забони тоҷикӣ иншо намуда буд, анҷом додаст.

Бояд қайд намуд, ки луғату истилоҳот дар ҳеҷ забон муддати дароз собит ва яқранг наменонад. Ҳар падидаи тозаи моддӣ ва инчунин ҳар андешаҳои нави маънавӣ, ки дар ҷомеа пайдо ва зухур мекунад, тағирот ва дигаргуниҳое дар луғот ва истилоҳоти ҷорӣ забони он ҷомеа падида меоварад.

Забоншиносону суҳаншиносон дар тули асрҳо барои ошқор кардани байёни маъно ва мафҳумҳои гуногун ҳазорон луғату истилоҳот сохтаанд, ки ҳар кадоми онҳо дар забон ҷойгоҳи худро касб намудаанд ва мо ҳатто бо истифода аз онҳо як миқдор мафҳумҳои тозаи иҷтимоӣ, сиёсӣ, илмӣ мавриди ниёзи худро истифода кунем. Забони тоҷикӣ усулҳои муайян ва мушаххаси вожаҳои ва истилоҳсозиро дорад. Ин усулҳо бо мурури замон таърихан тақомул ва ташаккул ёфта то андозае устувор ва пойдор ҳастанд, ки таи садсолаҳо тағир намеёбанд ва дар асоси ҳамин усулу қолабҳо, истилоҳ ва калимаҳои нав ба вучуд меоянд [8,100-110].

Ба соҳаи китобдорӣ аз фарҳангҳои бисёртар луғат ва истилоҳот ворид мегардад, ки ба онҳо қаробату наздикии бештар дорад.

Масалан аз забони араби бисёртар луғат ва истилоҳот қарз гирифтани забони тоҷикӣ дар ҳама соҳаҳо шояд он буд ки дини ислом байни ин ду забон ҳамбастагӣ ба вучуд овард ва ё аз сабаби аз забони русӣ иқтибос кардани истилоҳот низомӣ Шуравӣ байни ин ду забон пайванд эҷод намудааст. Дар соҳаҳои гуногун дар забони тоҷикӣ бисёр луғат ва истилоҳоти марбут ба сиёсат, фалсафа ва мантиқ ва ё фунуни адабӣ дар забони ҳозираи тоҷик то имрӯз ҳамон истилоҳотест, аз забони арабии баъд аз исломӣ дохил шудааст, гарчанде ки олимону донишмандон гоҳҳо арабҳоро истилоҳсозони асли намешумориданд. Чун забони араби воситаи интишори фалсафа, мантиқ ва фунуни адабӣ буд бинобар ин вожаҳо ва истилоҳоти ин риштаҳо тавассути забони арабӣ ба забони форсӣ тоҷикӣ дохил шудаанд.

Дар соҳаи китобдорӣ низ истилоҳоти зиёде аз забони арабӣ ворид гардидааст мисли китоб, адабиёт, нашриёт, вазн, байт, шеър ва садҳо луғату истилоҳоти дигар [8,43].

Аввалин андешаи маълум ва маъмули донишмандон ва забоншиносон он аст, ки тамоми забонҳои зиндаи ҷаҳон ҳамеша дар ҳоли рушду тақомул, омезишу табодулот ва таҳавуллотанд. Яке аз манбаъҳои ташаккули ва ворид гардидани истилоҳот ба забонҳои гуногуни ҷаҳон ва махсусан дар соҳаи китобдорӣ ва омӯзиши луғатсозӣ ва истилоҳоваринӣ забони шеър мебошад, зеро мувофиқи асноди мавҷуда шеъри форсии тоҷикӣ зиёда аз сад сол бештар аз наср ба вучуд амадааст. Дигар он ки забони тоҷикӣ дар шеър тавоноии худро нишон додаст ва мо дар шеър аст, ки ба ҳазорон вожагон ва истилоҳоти ғайриҷашмдошт аз нуқтаи назари истилоҳотшиносӣ воҷеҳурем, ки дар наср назари онҳо камтар дида мешавад.

Барои ташаккули истилоҳот дар соҳаи китобдорӣ аз усулҳои зиёде истифода мегардад.

- Гарҷуми таҳтулафзии воҳа ва истилоҳоти арабӣ (муттафакир) - андешагар.

- Тағири маъноии калимаҳои мавҷуда ва маҷозан ба маъноҳои нав ҳамчун истилоҳ истифода бурдани онҳо [13, с.45-67].

Забони англисӣ истилоҳоти худро аз забонҳои лотинӣ, олмонӣ, фаронсавӣ бештар мегирад. Дигар сабаби воридшавии истилоҳот дар забонҳои мавриди қиёс дар соҳаи

китобдорӣ ин тарҷума, тадқиқи матнҳо ва асарҳои забонҳои , дигар ба забонҳои мавриди қиёс мебошад.

Чи тавре, ки мо дар қисми болои фикру ақидаҳои забоншиносон ва олимони тоҷик ва хориҷро инчунин мулоҳизаҳои хешро оиди истилоҳот матраҳ намудем ва ба хулосае омадем, ки истилоҳ калима ва ё ибораи дорои маъно ба худ хос буда, дар ҳавзаи ҳар як илми муайян маъно мушаххаси луғавии худро соҳиб аст ва як ҷузъи системаи истилоҳот башумор меравад. Мутафакрон ва олимони соҳаи забоншиносӣ калимаи истилоҳро бо маъноҳои гуногун маънидод менамоянд, махсусан, оид ба истилоҳоти риштаҳои тиб, техника, варзиш, санъат, истилоҳоти сиёсӣ ва ҷамъиятӣ, ҳешутабор ва ғайра сухан меронанд.

Дар бораи мафҳум ва моҳияти истилоҳ то имрӯз фикру андешаи ягона мавҷуд надорад, ягона мафҳуме, ки аз нуқтаи назари забоншиносон ва муҳаққиқон оид ба ин масъала муттаҳид месозад, эътирофи мавқеи махсуси истилоҳот дар забони адабӣ ва мавҷудияти муқобилгузори «истилоҳ» - «ғайриистилоҳ» мебошад, ки дар шуури ҳар яки мо нақш бастааст. Шояд ба ин далел ҳамчун унсурҳои асосӣ ва маводи зарурии илмҳои гуногун шинохта шуда, намояндаи ҳар як илм мехоҳад, то зеро ин мафҳум нишонаҳои ба худ хосе, ки аз нуқтаи назари ҳамин илм муфидтару муҳимтаранд, таҷассум гарданд.

АДАБИЁТ

1. Даниленко, В.П. Исследования по русской терминологии / В. П. Даниленко // Сборник статей. – М.: Наука, 1971. – 231 с. . Косимова, М. Н.
2. Мухтасар оид ба истилоҳоти забоншиносии пешини тоҷик / М.Н. Косимова. – Д.: Матбааи ДМТ, 2003. – 490 с.
3. И.А. Чураев. Луғати русӣ- тоҷикӣ терминология китобдорӣ ва китобшиносӣ.-Душанбе: Ирфон.-78с.
4. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик.– Д.: Маориф1985.243 с. 4.Зехнӣ, Т. Санъати сухан / Т. Зехнӣ. – Д.: Ирфон, 1979. – 328.
5. Канделаки, Т. Д. Вопросы моделирования систем значений упорядоченных терминологий / Т. Д. Канделаки // Современные проблемы терминологии в науке и технике. – М., 1969. – С. 3-31. .
6. И, Н, Кафман. Терминологические словари: Библиография Россия , 1961- 419 с.
7. И, Чураев. Луғати русӣ- тоҷикӣ китобдорӣ ва иттилоотшиносӣ Душанбе «Ирфон» 2012- 277 с.
8. Назарзода, С. Забон ва истилоҳот / С. Назарзода // Андешаҳо дар атрофи забони тоҷик ва ташаккули истилоҳот. – Д., 2003. –С. 59-71.
9. Назарзода, С. Ташаккули истилоҳоти иҷтимоӣ – сиёсӣ забони тоҷикӣ дар садаи ХХ. Душанбе: Маориф, 1990. – 368 с.
10. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри х то ибтидои асри хх) иборат аз ду ҷилд. Ҷ.1.-М: Советская энциклопедия,1969-951с.

ПРОБЛЕМЫ ТЕРМИН И ТЕРМИНОЛОГИЯ В ЛИНГВИСТИКА

В статье обсуждается терминология в английском и таджикском языках. Целью данной статьи является изучение специфики терминологии на двух языках. Многие таджикские и английские примеры также были изучены по этой теме. Следует отметить, что не было проведено сравнительного исследования сравнительного анализа терминами на таджикском и английском языках, поэтому я решил провести исследование по этой теме.

В этой статье мы стремимся исследовать английские терминологи на таджикском и английском языках и показать их лексические и грамматические особенности с точки зрения лексикологии, морфологии, фонетики, правописания, стиля выражения и культуры речи.

Кроме того, цель реализации этих намерений состоит в том, чтобы придерживаться основных лингвистических методов исследования, которые соответствуют целям, задачам и специфике исследовательского материала. В данной статье использованы другие научно-исследовательские ресурсы из научной литературы Таджикского национального университета и Кулябского государственного университета.

Ключевые слова: *исследованные, разница, глагольное наклонение, модальные глаголы, вид наклонение, соответствие времён, условное наклонение, вспомогательные наклонение, частицы, придаточное предложения, значение, сложна подчинённое предложения, функция, суффикс, аналитическое форма, указательное наклонение*

THE PROBLEM OF TERM AND TERMINOLOGY IN LINGUISTIC

The article discusses the terminology of English and Tajik languages. The purpose of this article is to explore the specifics of the term in two languages. Many Tajik and English examples have also been explored on the topic. It should be noted that no comparative study has been done on the comparative analysis of term in Tajik and English, so I decided to do a research on the topic.

In this article, we aim to investigate English librarian term in Tajik and English, and to show their lexical and grammatical peculiarities in terms of lexicology, morphology, phonetics, spelling, style of expression, and speech culture.

In addition, the purpose of the implementation of these intentions is to adhere to the fundamental linguistic term of research that align with the goals, objectives and specifics of the research material. In this article used other scientific and research resources from the scientific literature of the Tajik National University, the Art University of Tajikistan, National library and the Kulyab State University.

Keywords: *research, term, book, librarian, store, word building, borrowing words, terminology, resource, librarian department, librarian work, store, method, library.*

Сведения об авторе:

Робияи А – доктор PhD кафедры иностранных языков Кулябского Государственного Университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, ул. С. Сафаров 16. Тел: (+992)985598159

About the author:

Robiyai. A. – Doctor PhD of the chair of foreign languages of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulob town, st. S. Safarov 16. Phone: (+992) 985598159

СИФАТ ҲАМЧУН ҲОЛИ ТАРЗИ АМАЛ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА ФРОНСАВӢ

Маликов А.Р., Ҳақимов Н.С.

Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи С. Айни

Сифат дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ метавонад баробари аломати предметро ифода намудан, аломати амалро низ ифода намояд. Агар сифат дар забонҳои мазкур аломати амалро ифода намуда бошад, дар ҷумла ба вазифаи ҳоли тарзи амал меояд: Бачагон ҳоло ҳам **бо овози баланд** баробар фарёд мекарданд, яъне мехонданд [1, с.20]. - Et les enfants continuerent à lire la leçon à voix haute [9, с.18].

Худи шумо ки, гуфт хатиб–хушсавадтар ва ёд доданро **хубтар** медонистаед, писари худатонро худатон хононед... [1,45] - Si vous-même, dit l'imam, vous êtes plus lettré et si vous savez mieux enseigner, faites travailler votre fils vous-même [11, с.41].

Оид ба масъалаи сифат ва ҳамчун ҳоли тарзи амал истифода шудани он як зумра олимони ватанию хориҷӣ таҳқиқотҳо ба анҷом расониданд. Муаллифони китоби «Таджикский язык» С. Арзуманов ва А. Сангинов дар қисми сохтори синтаксисии сифат қайд мекунад, ки ба ғайр аз нақши муайянкунанда ва хабарро иҷро кардан, сифат ҳамчунин метавонад нақши ҳоли тарзи амалро иҷро намояд: Онҳо ҳам **нағзтар** зиндагӣ кардан мехостанд [2, с.150].

Ҳамчунин муаллифи дигари китоби «Забони адабии ҳозираи тоҷик» Б. Ниёзмұхаммадов оид ба сохтори синтаксисии сифат қайдҳои ҷолиби диққат карда ба ғайр аз нақши муайянкунанда ва хабари номӣ шуда омадани сифат, ӯ мегӯяд: «Сифатҳо ба вазифаи ҳоли тарзи амал низ меоянд» [4,396].

Гарчанде, ки муаллифони баъдинаи «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик, соли 1985» Додочон Тоҷиев ва Раззоқ Ғаффоров оид ба сифат ва маълумоти умумии он, ҳелҳои сифат, дараҷаҳои сифат, дараҷаҳои ғайриқоиғии сифат, префиксҳои сифатсоз ва ғайра маълумотҳои муфассал дода бошанд ҳам, аммо оид ба сифат дар ҷумла ҳамчун ҳоли тарзи амал ягон маълумот надодаанд. Бо вучуди ин ҳама гуфтаҳои боло мо наметавонем гуем, ки сифат ҳамчун ҳоли тарзи амал истифода намешавад. Зеро дигар забоншиносон ҳамчун ҳоли тарзи амал истифода шудани сифатро тасдиқ менамоянд.

Оид ба истифода шудани сифат ҳамчун ҳоли тарзи амал дар забони франсавӣ муаллифони «Грамматика французского языка» Е. О. Костецкая, В.И. Кардашевский қайд мекунад, ки сифат ҳамчун зарф истифода шуда, нақши ҳоли тарзи амалро иҷро мекунад [3, с.222]: vous parlez **haut** – Шумо баланд гап мезанед., Ces fleurs sentent **bon**-Ин гулҳо бӯи хуш доранд.

Муаллифони мазкур ҳамчунин қайд менамоянд, ки сохтори мазкур дар ибораҳои устувор низ истифода мешаванд: **coucher à la belle étoile** – дар осмони кушода хоб рафтан.

Муаллифони дигари китоби «Грамматика французского языка» Попова И.Н., Казакова Ж.А. оид ба истифодаи сифат ҳамчун зарф қайдҳои ҷолиби диққат карда, мегуянд баъзан сифатҳои забони франсавӣ ба монанди **haut, bas, fort, cher, droit, net, ferme, bon, mauvais** метавонанд ҳамчун зарф истифода шуда, нақши пуркунандаи ҳолро иҷро намоянд: **parler haut-balанд гап задан, parler bas-nаст гап задан, crier fort-саҳт дод задан, rire fort-баланд хандидан,**

douter fort-caxm шубҳа кардан, travailler ferme-аз ҳад зиёд кор кардан, s'arrêter net-бе чуну чаро истодан, aller droit-рост рафтан, couter cher-қиммат арзиши доштан ва ғайраҳо [5, с.46].

Муаллифони мазкур таъкид мекунанд, ки сифатҳои мазкур танҳо дар якҷоягӣ бо феъл истифода шуда, дар ташкили ибораҳо нақши муҳим мебозанд. Сифатҳое, ки дар якҷоягӣ бо феъл истифода мешаванд мисли зарфҳо ҳамеша бетағйир мемонанд, яъне чигунае, ки сифат дар чинс ва шумора бо исм мутобиқат мекунад, ҳангоми бо феъл омаданаш мувофиқат дида намешавад: *Ces billets ne coûtent pas cher* [5, с.46].

Забоншиносони франсавӣ Chevalier Jean-Claude (Шувалие Жан Клод), Claire Blanche-Benveniste (Клер-Бланш-Бенвенист) ва дигарон дар китоби «Grammaire du français contemporain-Грамматикаи забони муосири франсавӣ» оид ба шаклҳои гуногуни истифодабарии сифат қайд мекунанд, ки мафҳуми сифат дар нақши зарф одатан ба феъл алоқамандӣ дошта, дар ин ҳолат дар сифат мутобиқат дида намешавад: *Ils crient fort. Elles chantent faux.*

Ҳамчунин ҳангоми дар нақши зарф истифода шудани сифат муаллифон қайд менамоянд, ки сифат метавонад ба сифати дигар (сифати феъли) алоқамандӣ дошта бошад: *Des personnes haut placées., Elle était fin prête.*

Ҳангоми ба сифати феъли алоқаманд шуда омадани сифати асли дар чинс ва шумора бетағйир мемонад.

Дар асари мазкур дар нақши зарф истифода шудани сифатро муаллифон қайд карда, мегуянд сифат метавонад ҳамчун зарф истифода шуда, ифодакунандаи ибораҳои зарфӣ бошад. Дар ин ҳолат низ сифати ифодакунандаи иборати зарфӣ дар чинс ва шумора бетағйир мемонад: *Haut les mains!-Дастҳо ба боло!, Bas les pattes!- дафъ шав(ед)! даст каш(ед)!, даст бардор!, дастатро гир!* [8, с.192]

Дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ сифат вобаста ба талаботи фикр ва мавқеи худ дар ҷумла ба вазифаи ҳоли тарзи амал низ меояд. Дар ин ҳолат вай тарзи иҷрои амалу ҳолатро ифода мекунад. Ин вазифаро асосан сифатҳои асли ба уҳда доранд: *Шамсия ба суи мактабаши мерафту дилаи аз ҳаяҷон ва фараҳ, аз шавқу хурсандӣ сaxm мезад* [7,228]. - *Chamsia ne marchait pas, elle volait tant elle était émue* [9, с.273].

Сифатҳое, ки ҳамчун ҳоли тарзи амал истифода мешаванд, метавонад ҳолату ҳаракати одамон ва ҳайвонотро ифода кунад: Танҳо аспи лоғари балхарӣ як хел метохт-*на суст, на сaxm* [6,50].- *Seule la haridelle de l'habitant de Balkhara courait comme auparavant, ni plus lentement ni plus vite* [10, с.47].

Гумон доштам, ки ин овозҳоро ҳамин *тарз сaxm ва башиддат* талаффуз бикунам, таъсирашон *зиёдтар* мешавад [6, с.72].- *Il me semblait qu'en disant ces mots de manière aussi abrupte, aussi tendue, l'impression produite était beaucoup plus forte* [10, с.66].

Хулоса сифат ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони франсавӣ баробари муайянкунанда ва хабари номӣ шуда омаданаш метавонад ҳамчун ҳоли тарзи амал истифода шавад. Аз таҳқиқотҳо маълум мегардад, ки бо вучуди аз оилаи забонҳои ҳиндуаврупой будани забонҳои мавриди муқоиса фарқият ва дигаргуниҳои зиёд байни забонҳои тоҷикӣ ва франсавӣ дида мешавад. Яке аз ин фарқиятҳо байни забонҳои тоҷикӣ ва франсавӣ дар хусуси мутобиқати сифат мебошад, ки оид ба масъалаи мазкур аз ҷониби олимони тоҷик ва франсуз таҳқиқотҳои гуногун ба назар мерасанд.

Хусусияти дигари фарқкунандаи сифат байни забонҳои мавриди таҳқиқ дар он зоҳир мегардад, ки на ҳамаи забоншиносони франсуз истифодаи сифтро ҳамчун ҳоли тарзи амал қабул доранд. Дар забони тоҷикӣ бошад қариб дар ҳамаи грамматикаҳо муаллифон вазифаи сеюмдараҷаи сифатро ба ҳоли тарзи амал нисбат додаанд.

АДАБИЁТ

1. Айни С. Мактаби кӯҳна. Повест. -Душанбе: Истикбол, 2010.-56 с.
2. Арзуманов С., Сангинов А. Таджикский язык. - Душанбе: Маориф, 1988. - 416 с.
3. Костецкая Е.О., Кардашевский В.И. Практическая грамматика французского языка. Для неязыковых вузов. Изд.7-е, перераб. Учеб.пособие. М., Высш.школа», 1973.-278 с.
4. Ниёзмухаммадов Б. Забони адабии ҳозираи тоҷик (лексикология, фонетика ва морфология), қисми 1-ум. Душанбе: Ирфон-1973.- 396 с.
5. Попова И.Н., Казакова Ж.А. Грамматика французского языка. –Практический курс: учебник для институтов и факультетов иностранных языков.-12-е изд., стереотипное.-М., «Нестор Академик Паблишерз», 2003. -480 с.
6. Расул Ғамзатов. Доғистони ман. -Душанбе: Ирфон, 1972.-300 с.
7. Чалол Икромӣ. Духтари Оташ. - Душанбе: Адиб, 2009. -557 с.

8. Chevalier Jean-Claude, Claire Blanche-Benveniste, *Grammaire du français contemporain*.-Paris: Larousse, 1964.- 495 p.
9. Djalol Ikrami. *La Fille du Feu*.-Moscou: Édition progrès, 1966.-608 c.
10. Rassoul Gamzatov. *Mon Daghestan*.-Moscou: Edition du Progrès, 1971.- 253 p.
11. Sadriddin Aïni. *La mort de l'Usurier*. Nouvelles Traduites du tadjik et du russe par S. Borodine et V. Voinot. Les éditeurs français réunis 24, rue Racine. - Paris (VIe) 1957.-70 p.

ПРИЛАГАТЕЛЬНОЕ КАК ОБРАЗ ДЕЙСТВИЯ В ТАДЖИКСКОМ И ФРАНЦУЗСКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье, авторы определили использование прилагательного, как образ действия с конкретными примерами французского и таджикского языков а также показали их различие в обоих языках.

Кроме этого авторы также показали использование прилагательного в роли наречия и подчеркнули, что данное прилагательное используется только с глаголами.

Прилагательные, употребляемые вместе с глаголом, как и наречия, всегда остаются такими же, то есть, поскольку прилагательное соответствует существительному по роду и числу, оно не соответствует глаголу.

Ключевые слова: *прилагательное, глагол, образ действия, род, числе, синтаксис, существительное.*

ADJECTIVE AS A MODE OF ACTION IN TAJIK AND FRENCH LANGUAGES

In this article, the authors have identified the use of the adjective as a way of acting with specific examples of French and Tajik and also showed their difference in both languages.

In addition, the authors also showed the use of an adjective as an adverb and stressed that this adjective is used only with verbs.

Adjectives used with a verb, like adverbs, always remain the same, that is, since an adjective corresponds to a noun in gender and number, it does not correspond to the verb.

Keywords: *adjective, verb, mode of action, gender, number, syntax, noun.*

Сведения об авторах:

Маликов Абдулвохид Расулджонович, Хакимов Насим Садуловевич - Преподаватели кафедры стилистика и теории перевода иностранных языков (французский и немецкий язык). тел: (+992) 918915335, 900737272 Эл. Почта: vohid_1983@yahoo.fr, nasim.hakimov@mail.ru

About authors:

Malikov Abdulvokhid Rasuljonovich, Hakimov Nasim Sadulloevich - Teachers of Department of stylistics and theory of translation of foreign languages. tel: (+992) 918915335, (+992) 900737272

НИГОҲИ ЗАБОНШИНОСОН РОЧЕЪ БА ТАЪРИХИ ЛУГАТНИГОРӢ ДАР ЗАБОНИ ОЛМОНӢ

Нурова З.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Забони олмонӣ барои давлатҳои Олмон, Утриш ва Лихтенштайн забони давлатӣ, барои Швейцария забони чорум ва барои Люксембург бошад, яке аз забонҳои расмӣ ба шумор меравад. Шумораи олмонизабонон дар мамлакатҳои дар боло зикргардида зиёда аз 110 миллион нафарро ташкил медиҳад.

Забони олмонӣ ба гурӯҳи забонҳои германӣ мансуб аст ва як шохае аз оилаи забонҳои хиндуаврупой мебошад. [5, с.3-4]

Забони адабии ҳозираи олмонӣ дорои якчанд шаклҳои мавҷудаи таърихӣ мебошад:

1) забони адабии миллии умумии олмонӣ (die gemeindeutsche nationale Literatursprache);

2) лаҳҷаи маҳаллии олмонӣ (deutsche Territorialdialekte (Lokalmundarten));

3) нимлаҳҷаи шаҳрӣ ва забони гуфтугӯӣ (städtische Halbmundarten) ва шакли мавҷудаи муҳими забони адабии ҳозираи олмонӣ ин забони адабии миллии (Hochdeutsch, Hochsprache) мебошад. Ин забон дар давлатҳои олмонизабон – забони имлу фарҳанг, матбуот, забони давлатӣ ва мактабӣ, забони расмӣ коргузори ва гуфтугӯӣ ҳаррӯза ба шумор меравад.

Давраи нахустии рушди забони олмонӣ, ки аз ибтидои қарни VII то соли 1050 идома ёфтааст, давраи забони қадимаи олмонӣ номида мешавад. Тақрибан се аср пас аз ин давра (то соли 1350) забони асри миёнагии олмонӣ арзи вучуд намудааст. Аз соли 1350 то 1650 давраи

инкишофи барвактии забони қадимаи олмонӣ ба шумор меравад. Аз соли 1650 то имрӯз давраи ташаққули забони адабии ҳозираи забони олмонӣ мебошад.

Таркиби луғавии забон аз рӯи луғат, тибқи қоидаҳои муқаррар намудаи луғатнигорӣ, дар натиҷаи қорбурди пайваस्ताи натиҷаҳои таҳқиқотҳои илми луғатшиносӣ дарк мешавад.

Луғатнигорӣ яке аз шохаҳои маъмули илми луғатшиносӣ махсуб ёфта, бо дигар бахшҳои луғатшиносӣ алоқаи наздик дорад. Луғатнигориро метавон ба *назариявӣ* ва *амалӣ* чудо намуд.

Луғатнигории назариявӣ бо масъалаҳои илмие, ки асоси луғатнигории амалиро созмон медиҳад, машғул мебошад.

Луғатнигории амалӣ бошад дар натиҷаи мурағаб сохтани луғат бо назардошти қоидаҳои мушаххаси илмие, ки дар илми луғатшиносӣ маъмуланд ва инчунин дар заминаҳои луғатнигории назариявӣ ба амал меояд.

Инчӯ зарур мешуморем, ки сари масъалаи шарҳу тавзеҳи таърихи луғатнигорӣ дар забони олмонӣ андешаронӣ кунем.

Луғат метавонад мафҳумҳои соҳаҳои гуногуни ҳаёти моддӣ ва маънавиро шарҳ дода, фарогири марбути вожаҳои ин ё он соҳаи алоҳида бошад.

Луғатнигории олмониро метавон ба якҷанд давра чудо қард, бавижа давраи рушди босуръате, ки дар он принципҳои асосии мурағаб намудани луғат ба шакли муайян даромаданд. Яке аз давраҳои асосии ташаққули луғат ва луғатнигорӣ дар забони олмонӣ ба қарни XVIII рост меояд. Алалхусус дар ҳамин давра луғатнигорони маъруф И.К. Аделунг ва Й.Г. Кампе асарҳои бунёдии худро таълиф намуданд. Луғатҳои мурағабнамудаи онҳо аз луғатҳои пешина ба таври қуллӣ фарқ мекарданд. Муаллифон, яъне И.К. Аделунг ва Й.Г. Кампе дар назди худ мақсад гузоштанд, ки онҳо мисли муаллифони пештараи луғат на танҳо маводи луғавӣ гирд оваранд ва муодили лотинии онҳоро ҳамроҳ кунанд, балки маъноӣ луғавии калимаро мавриди баррасӣ қарор диҳанд. Ин тарзи қор дар асоси таҳлили истифодаи мисолҳои чамъовардашон амалӣ мегардад ва худӣ шакли натиҷаи қори амалигардида муддати тӯлонӣ дар луғатнигории забони олмонӣ боқӣ мемонад [4; с.33-36].

Асри XVIII ва ибтидои асри XIX барои рушди соҳаи луғатнигории олмонӣ давраи хеле муҳим ба шумор меравад.

Маҳз дар ҳамин давра таърихи таълифи луғатҳои тафсирии олмонӣ оғоз мегардад. Ҳангоми таълифи луғатҳои тафсирий онҳо мисли луғатҳои қаблӣ тадвингардида бо истифода на аз тарҷума ба забони лотинӣ, балки бо истифодаи маъноӣ калима тартиб дода мешуданд.

Якумин олим, ки бо ин усули нав, бе истифода аз усули пешини фарҳангнигорӣ луғати тафсирий мурағаб сохт, ин Йоганн Кристоф Аделунг мебошад. И.К. Аделунг муаллифи луғати қорчилдаи “*Grammatisch – kritisches Wörterbuch der Hochdeutschen Mundart, mit beständiger Vergleichung der übrigen Mundarten, besonders aber der Oberdeutschen*” буда, нашри нахустини луғати фавқ солҳои 1766 – 1786 ва нашри дуюм солҳои 1793 – 1801-ро дарбар мегирад [2, с.55-58].

И.К. Аделунг ба нашриёт диду назари худро роҷеъ ба луғат ва аҳамияти он муфассал баён менамояд: «*Луғати тафсирий бояд ба пуррагӣ таркиби луғавии забонро инъикос намояд ва барои дониши хуби забонӣ, барои ҳамаи он шахсоне, ки дуруст навиштан ва истифодаи дурусти луғатро меҳоянд, муҳим бошад. Мақсади асосии луғат ошқор ва аниқ қардани маъноӣ калима мебошад*». Луғати мазқури ин олими намоёни олмонӣ 58500 калимаро дар бар мегирад.

Сохтори луғат ва шарҳи калимаҳо, ки И.К. Аделунг пешниҳод намуда буд, дар луғатҳои ҳозир дар якҷанд шаклҳои мураккаб қой дошта, мавриди истифода қарор доранд.

Ин бори дигар аз он шаҳодат медиҳад, ки сахми Аделунг дар рушди луғатнигории олмонӣ хеле назаррас буда, барои таълифи луғатҳои минбаъда роҳнамои хубе мебошад. Илова бар ин, олими намоён шогирдони зиёде дошт, ки ақидаи ӯро пайравӣ мекарданд. Яке аз шогирдони ӯ Йоахим Ҳайнрих Кампе буда, луғатеро бо номи “*Wörterbuch der Deutschen Sprache*” тартиб додааст. Аз рӯи солнома луғати таълифнамудаи ӯ баъд аз луғати Аделунг солҳои 1807 – 1812 аз қор мебарояд. Дар ибтидо Й.Х. Кампе намехост, ки луғати шахсии худро таълиф намояд. Вай нақша дошт, ки луғати таълифнамудаи И.К. Аделунгро васеъ намояд ва шарҳ диҳад (луғати Аделунгро пурра, аниқ ва барои талаботи рӯзмарра мутобиқ намояд). Боз яке аз масъалаи муҳим барои Й.Х. Кампе баромадан аз қорқӯбаи забони адабии олмонии И.К. Аделунг (*Hochdeutsche Mundart*) буд. Вай мехост, ки ба луғати мазқур калимаҳои серистеъмолро ворид намояд, аммо далели навиштани луғати алоҳида муҳимиятро тағйир намедиҳад. Асоси луғати таълифнамудаи Й.Х. Кампе луғати бисёрчилдаи И.К. Аделунг гардид. Й.Х. Кампе ба асарҳои то замонаш тадвингардида тақя

намуда, рушди маъногии калимаро меомӯзад. Ин кори эшон аслан ба муайян кардани маънои калима дар луғатҳои дигар ва таҳлил намудани онҳо имконияти нисбатан аниқтар дарк намудани сохтори маъногии воҳидҳои луғавӣ оварда мерасонад.

Луғати мураттабнамудаи Ҳ.Х. Кампе камҳаҷм бошад, ҳам дар сохтори он калимаҳои ҷойдошта хеле хуб шарҳу тавзеҳ ёфтаанд. Ин ду луғати тафсирии дар асри XVIII таълифнамудаи забоншиносони олмонӣ то имрӯз аҳамияти илмӣ худро аз даст надодаанд ва барои фарҳангшиносон то имрӯз мавриди баҳрабардорӣ қарор доранд.

Ҳамаи луғатҳои забони олмониро метавон ба ду гурӯҳи асосӣ ҷудо намуд:

1) *луғатҳои якзабона*;

2) *луғатҳои дузабона*

Ин ду гурӯҳи асосии луғатҳо дар навбати худ ба зергурӯҳҳо ҷудо мешаванд.

Дар собиқ ҶДО луғоти зерин бо характери умумӣ таҳия гашта буданд:

1. Lexikon |A-Z in einem Band, VEB Bibliographisches Institut, Leipzig, 1953;

2. Lexikon A-Z in zwei Bänden. Verlag Enzyklopädie, Leipzig, 1957;

3. Meyers Neues Lexikon in acht Bänden. VEB Bibliographisches Institut, Leipzig, 1961-64; Meyers Taschenlexikon A-Z. VEB Bibliographisches Institut, Leipzig, 1963.

Луғат аз маводҳои пурарзиш оиди мафҳумҳои асосии соҳаҳои мухталифи илм ва техника (аз он ҷумла соҳаи илми забоншиносӣ) таркиб ёфтааст.

Маводҳои аз соҳаҳои гуногун ба луғат воридгардида аз тарафи забоншиносон арзёбӣ гардиданд, чунки ин маводҳо маънои пурраи калимаҳоро мушаххастар муайян мекунанд.

Луғатҳои забони олмонӣ, ки омилҳои забониро тафсир мекунанд бо хусусиятҳои хоси худ (аз рӯи ҳарф ҷойгиршавӣ) аз дигар луғатҳо то андозае тавофут доранд. Луғатҳои зерин фарогири луғатҳои зайл мебошанд:

1) *Der Sprachbrockhaus. Deutsches Bildwörterbuch für jedermann. 5. Verbesserte Aufl. Leipzig, 1949; 7. Aufl., Wiesbaden, 1956.*

Калмаҳои ин луғат бо тартиби алифбо ҷо ба ҷо гузошта шуда, дар он шарҳу эзоҳи маънои калимаҳо оварда шудаанд ва дар мундариҷаи луғат мафҳумҳои асосии забоншиносӣ – фонетика, грамматика ва луғатшиносӣ тавзеҳ гардидаанд.

2) *Das Große ABC. Ein Lexikon zur deutschen Sprache* (bearbeitet und herausgegeben in Verbindung mit Dr. Robert Müller - Sternberg und Dr. Wolf Seidl), Düsseldorf, 1956. Аз ҷор ғасл иборат аст. 792 саҳифаи ҷопиро дар бар мегирад.

1) ein orthographisches Wörterbuch, S. 11-253 (betitelt: Teil I. Wörterbuch. *Die Schreibung der Wörter*);

2) ein etymologisches Wörterbuch, S. 255 - 491 (betitelt: Teil II. *Etymologie. Die Herkunft der Wörter*);

3) ein nach Begriffsgruppen und Sinnbezügen zwischen den Wörtern geordnetes Wörterbuch mit einem alphabetischen Wortweiser, S. 493 - 641 (betitelt: Teil III. *Synonymik. Sinnverwandte Wörter*);

4) ein Sprachlexikon im eigentlichen Sinne des Wortes, S. 643 - 787 (betitelt: Teil IV. *Grammatik und Stil*).

Хулоса, ҳаминро бояд қайд кард, ки луғатшиносӣ луғатнависӣ таърихи кӯҳан дошта, олимони забоншиносон аз замони қадим ба он тавачҷӯҳи беандоза доштанд. Аз ин лиҳоз, ашар боби ин масоили илми забоншиносӣ чанде аз забоншиносони ватаниву хориҷӣ таҳқиқотҳои зиёдеро ба сомон расонидаанд, ки ҳоли ҳозир луғатшиносӣ ба пажӯҳиши амиқу дақиқ ниёз дорад. Ҳамин тариқ, таърихи луғатшиносӣ ва қомусшиносӣ бо мурури замон ва пешрафти илму техника рушд намуд, вале аз ҷониби забоншиносон ва қомусшиносони ин соҳаи мазкур таҳқиқотҳо ва пажӯҳишҳои ҷудогона идома доранд.

АДАБИЁТ

1. Аҳманова О.С. Словарь лингвистических терминов. -М., Советская энциклопедия, 1966.-606с.
2. Iskos A. Deutsche Lexikologie/A. Iskos, A.Lenkova.,- Л.: Просвещение,1970.-294 S.
3. Lewkowskaja K.A. Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache /K.A.Lewkowskaja.-М.: Высшая школа,- 1968.- 319 S.
4. Медведева Е.В. Лексикология немецкого языка. Лекции, семинары, практические занятия./Е.И. Медведев. – М.: Либриком, 2009. – 448с

5. Москальская О.И. История немецкого языка: Учебное пособие для студ. линг. ун-тов фак. ин.яз. высш.пед.учеб.заведений./ О.И. Москальская. –М.: Академия, 2003.- 288с.
6. Stepanowa M. D. Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache/M. D. Stepanowa, I. I. Tschernyscheva.- М.: Academia, 2005.-252 S.
7. Schippan Th. Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache/ Th. Schippan.-Tübingen, 307 S.
8. Филичева Н.И. История немецкого языка. Курс лекций. М.: 1959.

ВЗГЛЯД НА ЛИНГВИСТОВ ОБ ИСТОРИИ ЛЕКСИКОГРАФИИ И ГЛОССАРИЯ В НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ

В данной статье исследуется взгляд лингвистов об истории лексикографии и глоссария в немецком языке. Автору его статья рецензируется в фоновом режиме и ресурсах. Вот почему эта тема является одной из актуальных тем и научилась составлять предложения и фразы, а другие элементы языка имеют хорошее место. Следует отметить, что дополнительный является одной из спорных тем и распространен в лингвистической науке, причем отличительные черты других независимых частей речи имеют различия. Наконец, автор в основном представляет собой свою статью с примерами важных и опирается на большинство сочинений родного края и иностранных лингвистов.

Ключевые слова: тип, дополнительный, наречие, атрибут, координация, обучение, слово, предложение, особенность, источник, язык, лингвистика, композит, наука, проблема, речь, части речи, тема, факт, словообразование, прямая цель косвенная цель, связь, главная, автор, распространение, наречие места, наречие времени, наречие причины, наречие способа, фразы, среднего, грамматики, синтаксиса, морфологии и т. д.

A VIEW TO THE LINGUISTS ABOUT THE HISTORY OF LEXICOGRAPHY AND GLOSSARY IN GERMANY LANGUAGE

This article deals with the point of views of linguists regarding the history of lexicography and glossary in Germany language. An author is reviewed in background and resources in his article. That's why, this topic is one of the actual themes and learned in to make up sentences and phrases and other elements of language have a good place. It should be mentioned that, the object is one of the argues theme and spread-out in linguistics science with features itself from another independent parts of speech have got differences.

At the last, the author is mainly his article with examples of important and is leaned with most of the compositions of native land and foreign linguists.

Keywords: type, objective, adverbial, attribute, co-ordination, learning, word, sentence, feature, source, language, linguistics, composite, science, problem, speech, parts of speech, theme, actual, word-formation, direct objective, indirect objective, connect, main, author, spread, adverbial of place, adverbial of time, adverbial of cause, adverbial of manner, phrase, mean, grammar, syntax, morphology and etc.

Сведения об авторе:

Нурова Зведано - старший преподаватель кафедры стилистики и теории перевода языков романского-германского факультета Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни, Тел: (+992) 918694285.

About the author:

Nurova Zvedano - a senior teacher in the department of the stylistic and theory of translation of the languages Roman and Germany Faculty Tajik State Pedagogical University named after S. Aini, (+992) 918694285.

МЕТАФОРИЧЕСКИЙ АСПЕКТ КОНЦЕПТА «РЕВНОСТЬ» В ПОЭТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ (на материале таджикского, русского и английского языков)

Раджабова Г.С.

Филиал МГУ имени М.В. Ломоносова в городе Душанбе

Эмоции являются особым видом психологического состояния человека, выражаясь в виде переживаний, ощущений, настроения и чувств. «Эмоции являются центральной частью жизни человека, которые и делают представителей разных этносов более или менее похожими друг

на друга, и в свою очередь, та же самая центральная часть человека делает каждого из нас уникальными в силу индивидуального варьирования базовых и других эмоций» [8].

По определению Н.А. Красавского, эмоциональным концептом считается «ментальное, сложное структурно-смысловое, этнокультурно обусловленное, лексически и/или фразеологически вербализованное образование, чью базу составляет понятийная основа. Данный основополагающий пласт помимо понятия образ включает в себя предметы (в широком смысле слова) мира и их культурную ценность, вызывающие пристрастное отношение к ним человека. Ученый уверен, что эти предметы приобретают для человека некий функционально замещающий статус в процессе рефлексии и коммуникации.

Обобщая позиции исследователей, можно сформулировать генерализованную дефиницию эмоционального концепта, согласно которой он обозначен в качестве культурно обусловленной ментальной единицы, чье выражение происходит посредством вербальных и невербальных средств, транслирующих как культурноспецифические, так и общеуниверсальные представления о каждом эмоциональном переживании в языковом сознании человека.

Эмоциональный концепт ревность является мощнейшим стимулом деструктивного коммуникативного поведения и, наряду с такими эмоциями как ненависть, презрение, отвращение и т.д., входит в ядро концептуального пространства деструктивности [2]. Недаром в криминологии совершение преступления по мотиву ревности считаются весьма распространенными.

Психологи объясняют данный феномен тем, что ревнующий человек находится в состоянии внутренней опустошенности, сопровождаемой разочарованием, печалью, обидой, стыдом, досадой, гневом и пр. В подобном состоянии человек не способен вести себя рационально [4]. Психологи, в свою очередь, уверены в возможности предотвратить потенциальные негативные последствия не только для окружающих, но и самого ревнивца, если своевременно обратить внимание на эти два чувства. Одним из конструктивных способов решения этой проблемы считается формирование чувства собственного достоинства и уверенности в своих силах в самом начале становления человека как личности.

Неоднозначность и многогранность данного концепта имеет и философскую трактовку, которая отличается своей вариативностью. Контекст некоторых толкований отличает позитивная характеристика этого чувства, однако последние тенденции свидетельствуют скорее о негативном отношении философов к данному явлению.

В религиозном дискурсе, а именно в исламской теологии ревность (араб. *ал-зайра*) причисляется к греховным явлениям ввиду деструктивного характера последнего. Однако ревность носить и положительную коннотацию, и считается благородным качеством, если трактовать ее как усилие, направленное на оберегание своей супруги, достоинства и чести семьи. Ревность свидетельствует о небезразличном к конкретному человеку отношении.

В христианстве основной акцент также делается на греховной природе ревности (греч. *zelos*). В Библии ревность представлена как чувство крайне опасное, способное побудить того, кто ей отравлен, на самые низменные и жестокие поступки. Но ревность имеет и позитивное значение: защитник и поборник истины.

В рамках настоящего изыскания будет предпринята попытка проанализировать способы репрезентации концепта «ревность» на материале таджикской, русской, и английской поэтической речи. Изначально следует отметить, высокую степень вариативности методов и приемов по исследованию разного типа концептов - космических (небо, земля, планета), пищевых (ритуальная пища, повседневная еда, национальная кухня), психических (духовных) (душа, дух) и класса социальных и др.

Эпицентром нашего анализа является эмоциональный концепт, реализованный в метафорах таджикского, русского и английского языков, поскольку, как отмечают Дж. Лакофф и М. Джонсон, языковые средства выражения эмоций в большинстве случаев метафоричны. Эмоция чаще всего не выражается прямо, а осмысливается по образу некоторой другой системы, уподобляясь чему-либо [5].

В рамках настоящего анализа в качестве базовой нами была выбрана классификация метафор, разработанная В.П. Москвиным. Ученый предлагает рассматривать метафоры по пяти основным параметрам:

1. Тематический (включает в себя несколько типов метафор: антропоморфную, зооморфную, флористическую, пространственную и другие);
2. Семантический (цвет, количество, звук);
3. Функциональный (номинация, образ, оценка);
4. Структурный (простота, развернутость);
5. Контекстуальный (названы объект и субъект, назван только объект сравнения).

Особый исследовательский интерес представляет типология метафор (тематический параметр по В.П.Москвину), ввиду чего целесообразным считаем более подробно рассмотреть именно этот аспект и представить соответствующие примеры.

Антропоморфная метафора подразумевает сравнение с человеком. Так, уподобляясь живому существу, ревность может рождаться и умирать: *Муҳаббат бо ҷунун ҳамранг гардад, раишк мемурад / Дар ин раҳ Боқии овозадорам, як табассум кун!* (Боқӣ Раҳимзода); «Утихла боль и ревность умерла / Влюбленным плен милее, чем свобода» (Александрова); «Some Frenchman said that jealousy was born with love, but did not die with love» (Murdoch).

В основе **зооморфной метафоры** лежит сравнение с животными. Зооморфная метафора ревности в таджикском языке представлена в виде чудовище, в русском языке в виде шкуры медведя, змеи и крысы, а в английском языке в виде ревнивых дельфинов, зеленой шипящей змеи: «Ҳар он кас, ки дил тира дорад зи раишк / Мар он дардро дев бошад тизаишк / Ки раишк оварад озу курму ниёз / Диҷогоҳ деве бувад кинасоз» (Фирдавсӣ); «Агар давраи Йемаи ҳукмронӣ боқудрат намешуд / На хунукии сахт, на гармои сӯзон, на офат / Дар он на пирӣ буд, на мурдан / Ва на раишқу ҳасаде, ки дев ба вучуд овардааст» (Авесто); «Шкурой / ревности медведь / лежит когтист. / Можно / убедиться, / что земля поката, - / сядь / на собственные ягодицы / и катись!» (Маяковский); «Змеёй вползает в сердце ревность, / Тяжелой болью бьет в висках. / Все чудится твоя неверность / И дрожи не унять в руках» (Андрус); «Поселилась и пригелась / В моём сердце крыса-ревность» (Арсенев); «А сердце слушаться привыкло. Крысу-ревность слушает и огорчается» (<https://proza.ru>); «Bromion spoke: "Behold this harlot here on Bromion's bed, / And let the jealous dolphins sport around the lovely maid!"» (Blake); «I seemed to hear a hiss, and the green snake of jealousy, rising on undulating coils from the moonlit balcony, glided within my waistcoat and ate its way in two minutes to my heart's core» (Bronte).

Человек, как часть природы, искал в ней образцы для осмысления жизни и своего отношения к социуму. **Натуроморфная метафора** ревности в таджикском языке: «Шамоли раишк хезонданд / Маро аз ту чудо карданд» (Муҳаммад Фоиб).

О наличии **флористической метафоры** свидетельствует так называемая «возможность» посеять ревность, а также ее способность расти, цвести, расцветать: «Ревность сорной травой проникла в любовные всходы, / Не давая им силу набрать и на радость цвести» (<http://poem.com.ua>); «He planted the seeds of jealousy» (Shakespeare). Цветообозначение является одним из основополагающих компонентов культуры. Цвету свойственны смысловые сложнокомпонентность и разносистемность, поскольку он (цвет) считается воплощением культурных ценностей этнической группы, нации. Метафорические функции, на основе которых появляются переносные значения, начинают проявляться в номинациях цвета вследствие вступления последних в ассоциативные связи. Так, в русском языке **цветовую метафору** ревности реализуют черный и серый; англичане окрашивают ревность в черный, желтый, зеленый и бледный оттенки: «Это самый скучный довод / Черной ревности твоей» (Ахматова); «Поселилась ревность серая / И сидит занозой» (<http://poem.com>); «When Jealousy with feverous fancies pale / Jarred thy fine fibres with a maniac's hand?» (Coleridge); «Their jealousy (if they are ever jealous) / Is of a fair complexion altogether, / Not like that sooty devil of Othello's, / Which smothers women in a bed of feather» (Byron); «Oh, Hymen, clothed in yellow jealousy, / And waving o'er the couch of wedded kings / The torch of Discord with its fiery hair; / This is thy work, thou patron saint of queens!» (Shelley); «Then storms rent Theotormon's limbs, he rolled his waves around / And folded his black jealous waters round the adulterate pair» (Blake).

В ходе контент-анализа текстов таджикской художественной литературы, однако, не было найдено ни одного примера, демонстрирующего цветовую метафору концепта ревность.

Гендерная метафора ревности в таджикской и английской метафоре представлено в основном в женском облики: «*Занона мебарам ҳасад, ба ҳар баҳона гириядору хандадор раиш мекунам! / Ба шиқи аввалини ту, ки шиқи охири ман аст*» (Гулрухсор); «*Ман киям? Як зан аз авлоди Ҳаво / Ҳамчу мӯе гоҳ менечам зи раиш / Нози тифлӣ бар дилам бегона нест / Гоҳ хандам, гоҳ аз ғам резам аиш*» (Зулфия Атоӣ); «*Аз «Ҳазору як шаб»-у аз «Бӯстон» / Хонда будам қиссаҳо аз чинси худ / Аишу раиши мо бувад аз ҳад фузун / Оҳ, бигрезам кучо аз чинси худ?!*» (Зулфия Атоӣ); «*In conflict with those female forms, which in blood and jealousy / Surrounded him, dividing and uniting without end or number*» (Blake); «*To keep me all to your own self, or else / A sudden spurt of woman's jealousy, - / Should try this charm on whom you say you love*» (Tennyson); «*And as to woman's jealousy, O why not? / O to what end, except a jealous one, / And one to make me jealous if I love, / Was this fair charm invented by yourself?*» (Tennyson).

В русском языке ревность бывает и женская и мужская: «*Ты думаешь, он станет ревновать? / Уж верно нет; он человек разумный / И, верно, присмирел с тех пор, как умер*» (Пушкин); «*Да, ревность бывает мужская и женская, / всё это понятно и неудивительно, / но если мужская, считаю, простительна, / то женская, блин, - катастрофа Вселенская*» (Андрус); «*Ждет пустая тетрадь / Одиноких строчек / Я пытаюсь унять / Аспирином море, / В уязвленную суть / Обнаженных точек / Из стакана плеснуть / Мужиково горе*» (<http://poem.com.ua>).

Придерживаясь когнитивного подхода Дж. Лакоффа и М. Джонсон, в познавательных целях для выявления свойств изучаемого объекта путём сравнения с общеизвестным феноменом [5] можно вычленил следующий класс метафор.

Во всех трех языках (таджикском, русском, английском) метафора ревность-война позиционирует угрозу, причину убийства, убийцу: «*Қисса кутаҳ кун ки раиши он ғаюр / Бурд уро баъди соле суйи гур*» (Маснавӣ); «*Прости! Не помни дней паденья, / Тоски, унынья, озлобленья, / Не помни бурь, не помни слез, / Не помни ревности угроз!*» (Некрасов); «*Yet weep'st thou, when thou seest him hungerly / Swallow his own death, heart's-bane jealousy. / O give him many thanks, he is courteous, / That in suspecting kindly warneth us*» (Donne);

Ревность как пагубное и вредоносное чувство сравниваются с болезнью и недугом: «*Зи Марям ҳаме буд Ширин бадард / Ҳамешиа зи раишаи ду рухсора зард*» (Фирдавсӣ); «*Ғаштам зи дарди раиш ҳамогӯиши ранҷу ғам / То бо рақиб созари май саркашидаӣ*» (Кодирӣ); «*Да, да ведь ревности припадки - / Болезнь так точно, как чума, / Как черный сплин, как лихорадка, / Как повреждение ума*» (Пушкин); «*Избавьте любимых / От мелких обид. / Когда нестерпимо / В них ревность болит*» (Дементьев); «*Ревность слепа, / И гнев ее страшен*» (<http://poem.com.ua>); «*This canker that eats up Love's tender spring, / This carry-tale, dissentious Jealousy (Shakespeare); How many fond fools serve mad jealousy?*» (Shakespeare); «*Jealousy is a cancer, it can kill that which it feeds on, though it is usually a horribly slow killer*» (Murdoch).

Принятие и позиционирование любви как высшей ценности имеет под собой целый ряд аргументов ввиду необычайной емкости, многозначности и многогранности этого понятия. Например, любовь может быть выражена в готовности к самоотдаче и упоенном, бескорыстном, восхищенном самозабвенном стремлении к своему объекту, что в свою очередь, находит метафорическую репрезентацию: «*Ту булбули хушхонӣ, ман кабки дарӣ / Ту шамъи шабистони, ман раиши парӣ / Аз мӯи ту мебуям, дар гӯиши ту мегӯям / Ту гунҷаи хандонӣ, ман барги барӣ*» (Нихонӣ); «*Аз раиш сухтам ба рақибон сухан макун / Гар мекунӣ барои Худо пеши ман макун / Дар орзуи як суханат чон ба лаб расид / Чонон туро ки гуфт ки бо мо сухан макун*» (Меҳриниссо); «*Бе раиш нест синаи оишқ, азизи ман / Бар ту агар ки раиш кунам гоҳ-гоҳ мараҷ*» (Бобаки Сӯғдӣ); «*Люблю, и значит, я ревную / Ревную-значит я люблю*» (Валентинова).

Однако любовь может представлять и онтологически враждебную злую, нечистую силу, способную сеять вражду, пробуждать недоброжелательные настроения, переходящие в лютую ненависть. Весь этот «человеконенавистнический» комплекс действий может быть порожден, прежде всего, ревностью. «*Вале печида андар отаиши раиш / Ба қасди бахти мо Анвар миён баст*» (Зулфия Атоӣ) «*От чувств былых одна зола / Любовь от ревности сгорела / Исчезло счастье, скрывает мгла / И что со мной тебе нет дела*» (Изнатов). «*O, beware, my lord, of jealousy / It is the green-ey'd monster, which doth mock / The meat it feeds on. That cuckold lives in bliss / Who, certain of his fate, loves not his wronger / But O, what damnèd minutes tells he o'er / Who dotes, yet doubts, suspects, yet strongly loves*» (Shakespeare).

Интенсивность эмоции ревности проявляется в облике вспыхнувшего огня и бушующего пожара: «*Зи раиши кулбаи ман каъбаву бутхона месӯзад / Ту дар як хона отаи мезанӣ, сад хона месӯзад / Ту май бо ғайр менӯшиву мегардам кабобат ман / Ту шамъи анҷуман мегардиву парвона месӯзад*» (Сайидои Насафи), «*Гул бар рухи рангини ту то лутфи арақ дид, / Дар отаиши раиш аз ғами дил гарки гулоб аст*» (Ҳофиз Шерозӣ); «*И ложится упорная гневность / У меня меж бровей*

на челе / Она жжет меня, черная ревность, / По твоей незнакомой земле» (Блок).. «And over all, thy husband's towering eyes / That flamed with oily sweat of jealousy» (Donne);

Важно подчеркнуть глубину и прочность связи эмоций с представлениями об огне и вызываемом им ощущением жжения. Образ огня всегда был привлекателен для поэтов при описании последними таких чувств, как зависть, рвение, восхищение, досада, восторг, гнев, ревность, ярость и др [1].

Проведенный анализ фактического материала из разнородных источников позволяет констатировать достаточно высокую степень распространения антропоморфной и зооморфной метафор во все трех языках (английском, таджикском, русском).

В русской и английской лингвокультурах цветоощущение выступает в роли центрального компонента процесса осмысления ревности. Так, черный и серый цвета составляют основу цветовой метафоры только в русском языке; в английском же эти два чувства приобретают оттенки черного, желтого, зеленого и бледного (серого). Черный и серый цвета характеризуются некой символичностью. Серый цвет озаменован неприметностью, безликостью, сокрытием злого умысла непримечательностью; греховность в европейской культуре идентифицирует черный цвет.

В эмоциональном плане ревность позиционируется с вспыхнувшим огнем и бушующим пожаром, причинением сильнейших душевных мук, терзаниями, жжением, болью. Важно также отметить, что семантический контент-анализ таджикской, русской и английской метафор ревности демонстрирует наличие и гендерного аспекта.

Метафорические выражения, реализующие разные характеристики ревности, схожи в русском, английском и таджикском лингвокультурах, но сохраняют при этом свою уникальную лингвоспецифичность.

ЛИТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н.Д. Предложение и его смысл (логико-семантические проблемы). - М.: Едиториал УрСс, 2002.
2. Волкова, Я. А. Деструктивное общение в когнитивно-дискурсивном аспекте: дис. ... д-ра филол. наук. - Волгоград, 2014.
3. Красавский Н.А. Эмоциональные концепты в немецкой и русской лингвокультурах: Монография. – Волгоград: Перемена, 2001. – 495 с.
4. Куттер, П. Любовь, ненависть, зависть, ревность. Психоанализ страстей. // Перевод с немецкого С. С. Папкина. — СПб.: Б.С.К., 1998.-115 с.
5. Лакофф Д., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем // Теория метафоры. - М.: Прогресс, 1990. - С. 387-415.
6. Москвин В. П. Русская метафора. Семантическая, структурная, функциональная классификация: учеб. пособие к спецкурсу по стилистике. - Волгоград: Перемена, 1997.
7. Шаховский В. И. Эмоциональные культурные концепты: параллели и контрасты / В. И. Шаховский // Языковая личность: культурные концепты: сб. науч. тр. Волгоград – Архангельск: Перемена, 1996. – С. 80–96.

МЕТАФОРИЧЕСКИЙ АСПЕКТ КОНЦЕПТА «РЕВНОСТЬ» В ПОЭТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ (на материале таджикского, русского и английского языков)

Статья посвящена изучению эмоционально-художественного концепта «ревность» в поэтическом дискурсе. Эмоции являются неотъемлемой частью здоровой жизнедеятельности человека. Трудность изучения эмоциональных концептов заключается в том, что они чаще всего не выражаются прямо, а осмысляются по образу некоторой другой системы, уподобляясь чему-либо. Цель статьи — определить, какими языковыми средствами формируется эмоциональный концепт «ревность» в таджикской, русской и английской поэтической картине мира.

Ключевые слова: эмоциональный концепт, ревность, метафора, поэтическая речь

METAPHORIC ASPECT OF THE CONCEPT OF «JEALOUSY» IN POETRY (Based on Tajik, Russian and English languages)

The article is devoted to the study of emotional concepts and the emotion of “jealousy” in particular. Emotions are the key part of a human life and they affect humans overall being and behaviour. It is difficult to examine emotional concepts as they are not often expressed directly, but with the help of other systems of comparison. The aim of this article is to reveal the linguistic means of expressing the emotional concept “jealousy” in the Tajik, Russian and English poetry.

Key words: emotional concept, jealousy, metaphor, poetry

Сведения об авторе:

Раджабова Г.С. - Филиал Московского государственного университета имени М.В. Ломоносова в городе Душанбе, старший преподаватель кафедры «Лингвистика». Телефон: (+992) 98-544-27-57. E-mail: gulnorar@yahoo.com, Адрес: улица Бохтар, 35/1, Душанбе 734003

About the author:

Rajabova G.S. - Lomonosov Moscow State University in Dushanbe, the senior teacher of Linguistics department. Phone number: (+992) 98-544-27-57. E-mail: gulnorar@yahoo.com, Address: Bokhtar Street, 35/1, Dushanbe 734003

УДК: 811.161.1: 811.21/.22

НАРЕЧИЯ С ПРИСТАВКОЙ ПО- В РУССКОМ ЯЗЫКЕ И СПОСОБЫ ИХ ПЕРЕДАЧИ НА ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК

Маджидзода А.Р.

Таджикский национальный университет

При исследовании проблем сопоставления языков важное значение имеет выявление сходства и различия языков. Одной из актуальных проблем современного сопоставительного изучения языков является установление их общности и специфических особенностей, а также объяснение того, чем обусловлены эти общность и дифференциация. Традиции русского языкознания в области сопоставительного изучения языков особенно богаты и важны.

В предлагаемой статье исследуются значения наречий с приставкой ПО- и способы их передачи на таджикский язык.

Как и в русском, в таджикском языке наречие представляют собой часть речи, которая обозначает признак действия, состояния, признак качества или другого признака [6, с.50]. Н.М. Александров пишет: «Наречия образуют очень своеобразный разряд слов, потому что к ним во всех языках относятся только производные от других разрядов слов: имен существительных, прилагательных, глаголов и т.д. Таким образом, наречия - это производный разряд слов, специально предназначенный для присоединения к глаголу хотя употребляющийся с именами прилагательными в качестве усилительных и модальных слов, а также с отглагольными существительными, при которых мыслится глагол». [2, с.109]

В синтаксисе наречия часто выступают в функции обстоятельства. Характерным признаком наречия как части речи (в отличие от всех других знаменательных частей речи) является отсутствие у него форм словоизменения.

Как известно, грамматическая категория наречия как знаменательной части речи в языкознании считается проблематичной. Хотя данная грамматическая категория в таджикском языке была изучена таджикскими лингвистами, вопрос о категории наречия до настоящего времени среди лингвистов и языковедов остается дискуссионным.

Как для российских, так и таджикских ученых наречия неоднократно становились объектом исследования. Они были исследованы такими российскими учеными, как С.В. Постникова, Б.А. Абрамов, М.Д. Степанова, К.Г. Крушельницкая, В.Г. Адмони, Е.В. Гулыга, Л.Р. Зиндер, О.И. Москальская, Т.В. Строева, Е.И. Шендельс, К.А. Левковская, Г.И. Иноземцева и таджиковедами (Д. Саймиддинов, П. Джамшедов, М.Исматуллаев, В.С. Расторгуева, А.З. Розенфельд, А.Хромов, Л.В. Успенская, Б.Ниёзмухаммедов, Р.Л. Неменова, Ш.Н. Ниёзи, Д.Таджиев, Ш.Рустамов, Р.Гаффаров, Г.Джураев, Ш. Исмоилов, И.Б. Мошеев, Х.Г. Шамбезода, Р.Д.Салимов, Ф.Зикриёев, Н.Маъсуми, И.Исмаилов, М.Махмудов и др.

Данная статья посвящена сопоставительному анализу русских наречий с приставкой ПО- и способам их передачи в таджикском языке. Путем сплошной выборки выписаны все русские наречия с приставкой ПО- и их эквиваленты из Русско-таджикского словаря (далее РТС). Их насчитываются 91 лексическая единица, а также приведены примеры из романа И.С. Тургенева «Отцы и дети» (переводчик Эммануил Муллокандов) и романа Ф.М. Достоевского «Преступление и наказание» (переводчик Шамси Собир). Далее подробно анализируется русские наречия с приставкой ПО-.

В таджикском и русском языках наречие относится не только к глаголу, но и к прилагательному. Как отмечает И.Б.Мошеев, по своему значению и грамматическим признакам категория наречия в русском языке шире, чем в таджикском [6, с. 49].

Непосредственная грамматическая связь наречий с другими частями речи детерминирует различие четырех лексико-морфологических разрядов наречий: отсубстантивных, отаггективных, отглагольных и др. К наиболее распространенному способу образования наречий от существительных относится способ адвербиализации, т.е. морфолого-синтаксический.

Морфологические свойства наречий в сопоставляемых языках заключаются в следующем. Наречия таджикского языка обычно стоят перед глаголом или другими словами, к которым относятся, поэтому они не имеют изафета в таджикском языке, не употребляются с личными глагольными окончаниями, местоименными энклитиками и количественными числительными. [3, с. 16] Наречия в обоих сопоставляемых языках не сочетаются с послелогом, предлогами, за исключением некоторых наречий места и времени.

Одним из основных грамматическим показателем наречия в сопоставляемых языках является наличие степеней сравнения (как и у качественных прилагательных).

Наречия в русском языке играют одну из важных ролей и имеет особое значение в системе речи для её обогащения. В русском языке наречия образуются в большей степени от имен прилагательных, в среднем от существительных и в меньшей степени от числительных и глаголов. Приставка ПО-, присоединяясь, в основном, к прилагательному образует наречия. В сочетании с приставкой ПО- при помощи суффикса **-и** образуются наречия от относительных прилагательных на **-ский, -цкий, -иче-ский**: по-русски, по-детски, по-братски и др. От притяжательных прилагательных на **-ий** наречия образуются при помощи приставки по- и суффикса **-ьи**: по-медвежьи, по-волчьи и др. От притяжательных местоимений в дательном падеже с приставкой по-: по-твоему, по-своему, по-вашему, по-моему.

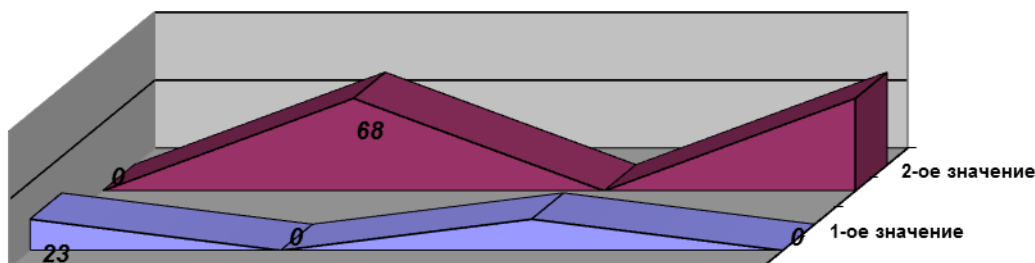
В Русской грамматике – 80 при префиксальном способе словообразования русских наречий с приставкой ПО- зафиксированы 2 основных значения:

1) доведенность до признака, названного мотивирующим наречием: *пояныне, посеичас* (23 значений).

2) значение признака, свойственного наречию как части речи: *по-прежнему, по-видимому, по-лошадиному, по-деловому, по-походному, по-местному, по-маминому, по-мужскому, по-городскому, по-птичьему, по-тихому, по-хорошему, по-честному, по-августовски, по-московски, по-собачьи, по-дружески*. Часть наречий мотивирована местоименными прилагательными: *по-твоему, по-своему, по-нашему*. Сюда же примыкают мотивированные неизменяемыми местоименными прилагательными наречия *по-его и по-её* (разг.) (68 значений).

Продуктивность этих вышеназванных значений мы обозначим в следующей диаграмме:

Диаграмма 1. Продуктивность приставочных наречий с приставкой ПО-

Как известно, для наречий в русском языке наиболее частотны аффиксальные способы образования:

1) Префиксальный (миг– вмиг);

- 2) Суффиксальный (частый– часто);
- 3) Префиксально-суффиксальный (твой– по-твоему).

Что касается словообразования в таджикском языке, кроме вышеназванных способов продуктивными считаются и другие способы.

В таджикском языке не имеется четких ограничений наречий от других разрядов слов и нет единого мнения о принципах их выделения в особую часть речи. Нужно подчеркнуть, что в таджикском языке неизменяемыми являются и другие части речи.

В таджикском языке принимается за основной критерий семантическая роль наречий в предложении, обязательно учитывая и такие морфологические признаки как неизменяемость и специфические только для наречий формы образования [7, с.49].

Исмоилов Исроил, рассматривая и анализируя основные пути и принципы выделения наречий среди других разрядов слов, подразделяет их на две большие группы. [4, с.19-21] Первая группа - исконные наречия. К ним относятся наречия древнего происхождения, например: зуд (скоро), дй (вчера), пор (в прошлом году), хамеша (всегда), охиста (медленно), аллакай (уже) и др. Ко второй группе относятся наречия, у которых был четко определён морфологический состав: словосложение, аффиксация и повторение слов.

Далее, более подробно рассмотрим цель нашего исследования, т.е. определим способы передачи данных значений на таджикский язык в Русско-таджикском словаре (РТС).

В процессе анализа мы постарались выявить, что способы передачи русских наречий с приставкой ПО- по-разному осуществляется: наречие – наречием, наречие – заменой частей речи, наречие – сложением основ, наречие – смешанным способом, наречие – лексико-синтаксическим способом и др.

1. Замена русских приставочных наречий с приставкой ПО- суффиксальными наречиями таджикского языка – 48 случаев: Образование наречий суффиксальным способом является самым продуктивным. При образовании наречий в таджикском языке участвуют такие суффиксы, как –она, -ан, -нокй, -акй, -о, -вор, -й. Эти суффиксы, присоединяясь к именам существительным, прилагательным, числительным, наречиям, модальным и звукоподражательным словам, образует наречия. Например: ...и **поспешно** отправился пить в лужу возле колодца (И.С.Тургенев, Отцы и дети. с.379) – ...ва **шитобон** хиромида ба суй кўлмачаи назди чоҳ равона шуд, ки об нўшад (И.С.Тургенев, Падарон ва фарзандон. с. 84); ... стал **постепенно** уतिकать (Ф.М.Достоевский, Преступление и наказание. с.205) – ... **тадричан** пасанда шуд (Ф.М.Достоевский, Чиноят ва чазо. с. 109);

2. Замена русских приставочных наречий с приставкой ПО- таджикскими приставочными наречиями – только 6 случаев: При префиксальном способе образования наречий участвуют такие приставки, как **бе-, но-, ба-, бар-, бо-, дар-, то-**. Они, присоединяясь к именам существительным, основам прошедшего и настоящего времени глагола, образуют наречия. Самым продуктивным из них являются приставки **бе-, но-, и бо-**. Например: Базаров вернулся, сел за стол и начал **поспешно** пить чай (И.С.Тургенев, Отцы и дети. с. 209) – Базаров гашта омад, ба сари стол нишаст ва **бошитоб** ба чойнўши сар кард (И.С.Тургенев, Падарон ва фарзандон. с.105); Он сдернул петлю и **поскорей** стал разрывать её в куски (Ф.М.Достоевский, Преступление и наказание. с.186) – Ў халқаро канда гирифтунро **бошитоб** пора-порақунон... (Ф.М.Достоевский, Чиноят ва чазо. с. 109); Я сам разолью, сам, - **поспешно** подхватил Николай Петрович (Ф.М.Достоевский, Преступление и наказание. С. 390) – Ман худам мекашам, худам, - **дарҳол** чавоб дод Николай Петрович (Ф.М.Достоевский, Чиноят ва чазо. С. 100);

3. Замена русских приставочных наречий с приставкой ПО- другими частями речи в таджикском языке – 16 случаев: В языкознании этот способ называется адвербиализацией. В категорию наречий часто переходят имена существительные, прилагательные, деепричастия и именные части. Переход в категорию наречий других частей речи бывает 2 видов: одна группа – это слова, полностью перешедшие в категорию наречия, которые в основном используются как наречия, другая группа, процесс перехода которых полностью не закончен, их значения определяются только в контексте. Например: – Я по-немецки понимаю. (И.С.Тургенев, Отцы и дети. с.420) – Ман **немисиро** мефаҳмам. (И.С.Тургенев, Падарон ва фарзандон. с. 130); Принимаю ваш вызов тоже **поджентльменски**. (И.С.Тургенев, Отцы и дети. с.460) – Даъвати майдонталабии шуморо низ

центлменона қабул мекунам. (И.С.Тургенев, Падарон ва фарзандон. с. 248); Так-то: вы мне по-французски, а я вам **по-латыни**. (И.С.Тургенев, Отцы и дети. с.468) – Ана хамин тавр: шумо ба ман ба французӣ, ман дар ҷавоб ба шумо **лотинӣ**. (И.С.Тургенев, Падарон ва фарзандон. с. 253);

4. **Замена русских приставочных наречий с приставкой ПО- сложением основ в таджикском языке** – 9 случаев: Сложные наречия бывают сложноподчиненными и сложносочиненными. Сложносочиненные наречия образуются при помощи сочинительной гласной –о- и без соединительных гласных путем повторения слов. А сложноподчиненные наречия образуются от разных частей речи. Например: **Понемногу** она стала привыкать к нему (И.С.Тургенев, Отцы и дети. с.406) – **Кам-кам** духтар ба ӯ одаг кард (И.С.Тургенев, Падарон ва фарзандон. с. 123); Сердце Аркадия **понемногу** сжималось (И.С.Тургенев, Отцы и дети. с.384) – Дили Аркадий аз ин манзараҳо **кам-кам** фишурда мешуд (И.С.Тургенев, Падарон ва фарзандон. с. 91);

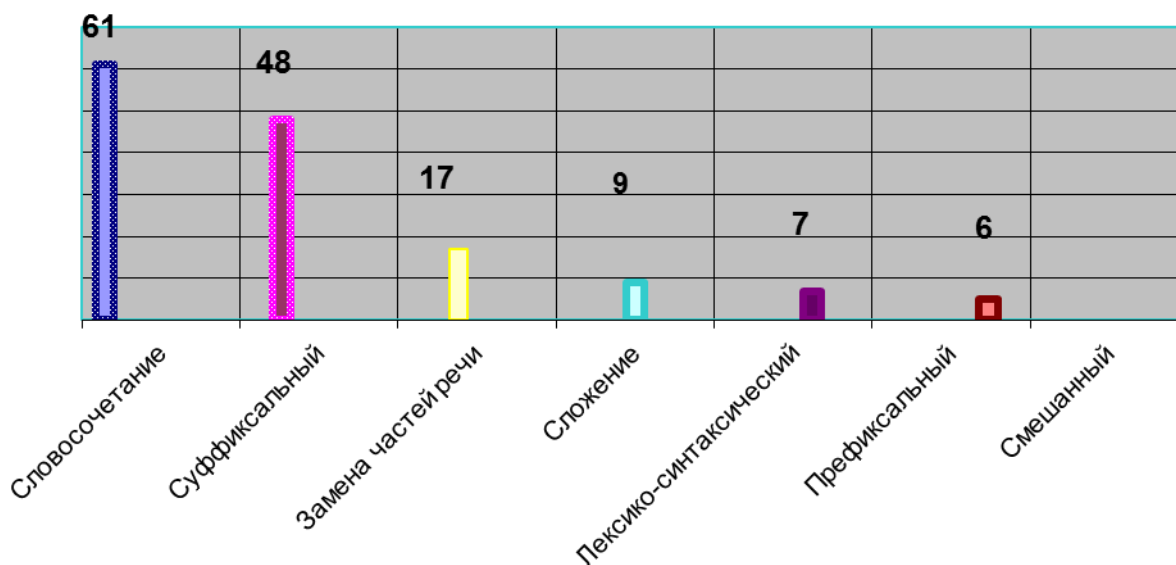
5. **Замена русских приставочных наречий с приставкой ПО- лексико-синтаксическим способом в таджикском языке** – 7 случаев: В таджикском языке встречаются такие словосочетания, которые без изменения употребляются как наречие. Они подверглись изменениям значения и используются как одно слово в процессе длительного употребления. Например, значение таких частей, как **рӯз ба рӯз** (торафт) – день ото дня (всё более), **пай дар пай** (тадричан) – постепенно, **сар то сар, сар ба сар** (комилан) – совершенно, **худ аз худ** (ногахон) – внезапно, **як ба як** (пурра) – целиком в этом случае утратили свои исходные значения и употребляются в новом значении. Например: ...и пьяные, **поминутно** попадавшие, несмотря на буднее время, довершили отвратительный и грустный колорит картины. (Ф.М.Достоевский, Преступление и наказание. с.121) - ...ва одамони масте, ки катъи назар аз поён наёфтани **рӯзи кор, дар сари ҳар қадам** дучор меомаданд, ин манзараи нафратовару хузнангезро боз ҳамнафратовартар ва хузнангезтар мекарданд. (Ф.М.Достоевский, Чиноят ва ҷазо. с.5); Старушонка **поминутно** кашляла и кряхтела. (Ф.М.Достоевский, Преступление и наказание. с.123) – Пиразан **дам ба дам** сулфа мекарду гулӯ меафшонд. (Ф.М.Достоевский, Чиноят ва ҷазо. с.8).

6. **Замена русских приставочных наречий с приставкой ПО- словосочетанием в таджикском языке** – 61 случай: Например: Но под конец многое стало удивлять его, и он, как-то **поневоле**, стал замечать то, чего прежде и не подозревал. (Ф.М.Достоевский, Преступление и наказание. с.531) – Лекин тадричан бисёр чизҳо ӯро ба ҳайрат меандохтагӣ шуданд, ҳар он чи ки қабл аз ин дарёфт намекард, акнун **аз ғайри ихтиёр** дармеёфт. (Ф.М.Достоевский, Чиноят ва ҷазо. с.638); Если действительно все это дело сделано было создательно, а не **по-дурацки**. (Ф.М.Достоевский, Преступление и наказание. с.201) – Агар дарвоқеъ ҳам ҳамаи ин корро **аз рӯи аблаҳӣ** не, балки дидаву дониста карда боши...(Ф.М.Достоевский, Чиноят ва ҷазо. С.132); Он стал читать, всё больше **по-английски**...(И.С.Тургенев, Отцы и дети. с.400) – Ӯ ба китобхонӣ, аксаран **ба забони англисӣ** машғул шуд. (И.С.Тургенев, Падарон ва фарзандон. с.114)

7. **Смешанным способом** – 0 случаев. Этот способ отличается от основосложения тем, что аффиксы образуют слова от словосочетаний, а не от сложных слов. При таком способе образования слов участвуют суффиксы –а, –й (-гӣ). Но наш анализ показывает, что этот способ словообразования при передаче русских наречий с приставкой ПО- является непродуктивным и в РТС не встречается ни одного случая образования наречий смешанным способом словообразования.

Для более убедительного доказательства в следующей предлагаемой нами диаграмме представим частоту способов передачи приставочных наречий с приставкой ПО- на таджикский язык.

Диаграмма 2. Способы передачи русской приставки ПО- с наречиями на таджикский язык

Итак, следует подчеркнуть, что словарный фонд таджикского языка является главным источником пополнения наречий. Как и в русском языке наречия как самостоятельная часть речи в современном таджикском языке формировались постепенно, на базе знаменательных слов, прежде всего имен существительных и прилагательных.

Наречие в таджикском языке, как и прилагательное, обозначает признак и имеет сравнительную степень. Но наречия отличаются от прилагательных некоторыми своеобразными признаками: наречия обозначают признак действия или признак признака и имеют только сравнительную степень.

В пополнении разрядов наречий важную роль играет словообразование. Как показывает наш анализ, приставка ПО-, присоединяясь, в основном, к прилагательному, образует наречия. В сочетании с приставкой ПО- при помощи суффикса **-и** образуются наречия от относительных прилагательных на **-ский, -цкий, -иче-ский**: по-русси, по-детски, по-братски и др. От притяжательных прилагательных на **-ий** наречия образуются при помощи приставки по- и суффикса **-ьи**: по-медвежьи, по-волчьи и др. От притяжательных местоимений в дательном падеже с приставкой по-: по-твоему, по-своему, по-вашему, по-моему.

В Русской грамматике – 80 приставкой ПО- вносит 2 значения в наречия: доведенность до признака, названного мотивирующим наречием: поныне, посейчас и значение признака, характерного для наречия как части речи: *по-прежнему, по-видимому, по-лошадиному*.

В грамматике таджикского языка наречия образуются следующими способами: суффиксальный, префиксальный, сложение, смешанный способ, замена частей речи. Анализ нашего фактического материала показывает, что русские наречия с приставкой ПО- наиболее часто передаются на таджикский язык словосочетанием (61 случай) и суффиксальным способом словообразования (48 случаев). Выявлено, что передача русских приставочных наречий с приставкой ПО- на таджикский язык является малопродуктивным (6 случаев), и они передаются такими таджикскими приставками, как **бар-, бе-, ба-, хар-, но-**. Также выявлено, что смешанный способ словообразования наречий при передаче русских наречий с приставкой ПО- является непродуктивным.

ЛИТЕРАТУРА

1. Азизова М.Э. Русские приставочные глаголы, обозначающие дополнительное, добавочное действие, в сопоставлении с таджикским языком (на материале приставок до-, под-). // Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук. 2017. №4-2. – С. 30-33.
2. Александров Н.М. Проблемы второстепенных членов предложения в русском языке // Ученые записки ЛГПУ им. А.И.Герцена, кафедра русского языка, Т. 236. Л., 1963, - С. 109.
3. Ахмедова Н.К. Семантико-грамматическая характеристика наречий в таджикском и английском языках: автореф дис. канд. филол. наук. / Ахмедова Нусрат Кадыровна. – Душанбе, 2009. – 25 с.
4. Исмоилов И. Наречия в современном таджикском литературном языке. Автореф. дисс. канд. филол. наук. Душанбе, 1975. - С. 19-21.

5. Калонова М. Дж. Структурно-семантический анализ словообразования именных частей речи (имя существительное и прилагательное) в поэзии Хафиза Ширази: автореф.дисс...канд.филол.наук: 10.02.22 / М. Дж. Калонова. – Душанбе, 2017, 25 с.
6. Мошеев, И. Б. Сопоставительная типология русского и таджикского языков (Морфология). Душанбе, 1991. – 230 с.
7. Русская грамматика. Том I. Под ред. Н. Ю. Шведовой. М.: Наука, 1980. – 788 с.
8. Русско-таджикский словарь. Под редакцией М. С. Осими. М.: Русский язык, 1985. – 1280 с.
9. Титова О.З. Семантический анализ русских приставок на- и по- в процессе преподавания дисциплины «русский язык и культура речи» в неязыковом вузе. // Известия Самарского научного центра Российской академии наук, т. 17, №1(5), 2015.
10. Турдиева Р.У. О некоторых приемах работы над наречиями в русском и узбекском языках. // Молодой ученый. – 2016. - №9. – С. 1293-1294.
11. Хоссейни А. Наречие как одно из средств выражения обстоятельства времени в русском и персидском языках. // Известия ВГПУ. Филологические науки. Хоссейни А., Эсхак Р., - Тегеран, 2017. – С. 126-132.

Источники:

1. Достоевский, Ф. М. Преступление и наказание. / Ф.М.Достоевский. – Калининград, 1969. – 560 с.
2. Достоевский, Ф. М. Чиноят ва чазо: Роман. Иборат аз шаш кисм бо хотимааш. Тарч. Шамсӣ Собир. / Ф.М.Достоевский. – Душанбе: Ирфон, 1984. – 656 с.
3. Тургенев, И. С. Отцы и дети. / Пол. собр. соч. и писем в 30-ти томах, т. 5-7. – М.: Наука, 1980-1981. – 543 с.
4. Тургенев, И.С. Падарон ва фарзандон (тарч. Э.Муллоқандов)./ Асарҳои мунтахаб. Иборат аз 4 ҷилд, ҷилди 3. Повест ва романҳо (солҳои 1860-1867). – Душанбе: Адиб, 1989. – 480 с.

НАРЕЧИЯ С ПРИСТАВКОЙ ПО- В РУССКОМ ЯЗЫКЕ И СПОСОБЫ ИХ ПЕРЕДАЧИ НА ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК

Статья посвящена сравнительному анализу наречий в сопоставляемых языках. Актуальность исследования обусловлена тем, что автором впервые подвергаются всестороннему научному исследованию наречия в русском языке, образованные посредством приставки по- и способы их передачи на таджикский язык. Цель данной работы заключается в выявлении способов передачи приставки по- с наречиями в русском и таджикском языках. Основное содержание исследования составляет анализ способов выражения наречия с русской приставкой по- на таджикский язык, отобранных методом сплошной выборки из художественной литературы. В ходе работы были выявлены возможные способы выражения русской приставки по- с наречиями в таджикском языке. Результаты исследования вносят вклад в теорию сопоставительной лингвистики.

Ключевые слова: наречие, приставка ПО, способы передачи, суффиксальный, префиксальный, словосочетание, сложно-именной глагол, сложение.

ADVERBS WITH A PREFIX ПО- IN RUSSIAN AND METHODS OF THEIR TRANSMISSION INTO TAJIK

The article is devoted to a comparative analysis of adverbs in comparable languages. The relevance of the study is due to the fact that the author for the first time undergoes a comprehensive scientific study of adverbs in the Russian language, formed by means of a prefix ПО-, and methods of their transmission into the Tajik language. The purpose of this work is to identify ways to transmit the prefix ПО- with adverbs in Russian and Tajik. The main content of the study is an analysis of the ways of expressing an adverb with the Russian prefix ПО- in the Tajik language, selected by the method of continuous sampling from fiction. In the course of the work, possible ways of expressing the Russian prefix ПО- with adverbs in the Tajik language were revealed. The results of the study make a significant contribution to the theory of comparative linguistics.

Keywords: adverb, prefix ПО- (PO-), the ways of transfer, suffixed, prefixed, word combination, complex nominal verb, replacement parts of speech, composing.

Сведения об авторе:

Маджидзода Аноргули Рахмонали – аспирант кафедры общего языкознания и сравнительной типологии факультета русской филологии Таджикского национального университета. Адрес: Таджикистан, г. Душанбе, Рудаки, 17. E-mail: anora.machidzoda@mail.ru. Номер телефон: 987-83-44-99, 906-55-22-40.

About author:

Majidzoda Anorguli Rahmonaly – post graduate student, from common linguistics and comparative typology chair, Russian philology faculty, Tajik National University. Address: Tajikistan, Dushanbe city, Rudaky avenue 17. E – mail: anora.machidzoda@mail.ru. Telephone number: 987834499, 906552240.

ПРОБЛЕМАИ ИНСОНМЕХВАРӢ АЗ НИГОҶИ СОРБОН

Солехов Ш., Махмудов М.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Дар таърихи адабиёт кам адибоне ҳастанд, ки пайваста як ҳадафи мушаххаси эҷодиро пайгирӣ карда бошанд. Бисёр игтифоқ меафтад, ки адибон бо таъсири низомҳои сиёсӣ, табдили мафкура ва арзишҳои иҷтимоӣ аҳдофи адабию эҷодии худро тағйир медиҳанд, худро ба сиёсати замон мувофиқ месозанд. Аммо адибону суханварони асилу воқеӣ, ки аҳдофашон, андешаи адабию эҷодияшон поя бар воқеияти зиндагӣ ва ҳақиқати фалсафаи ҳаёт устувор аст, дар ҳаллоқияти адабию ҳунари мавқеи устувори худро тағйир наmedиҳанд. Устод Сорбон аз зумраи ана ҳаин гуна нависандагоне ҳастанд, ки ҳам дар зиндагии иҷтимоӣ ва ҳам дар фаъолиятҳои адабӣ аз мавқеи ғоявии худ берун нарафтанд ва нахоҳанд рафт. Агар мо роҳи тайнамудаи эшонро дар адабиёти муосири тоҷик пеши назар орем, бори дигар ба ин ҳақиқати бебаҳс мутақоид мешавем. Чунки рисолати эшон дар ҷодаи эҷод ва адабиёт тарғиби одаму одамгари ва ба таври кулӣ инсонгарой мебошад. Ба ҳамин хотир, устод Сорбон аз нахустин ҳикояҳо ва қиссаҳои ба таҳқиқи бадеии инсон бо ҳама расоию норасоихояш пардохтанд, ки онро имрӯз донишмандон дар илм антропосентризм ё инсонмеҳварӣ унвон карданд. Ба қавли мунаққид К.Шукруллоҳи «Сорбон шояд аз ба нудрат қаламкашонест, ки назари иҷтимоияш дар ҳамаи навиштаҳоиаш ошкор аст, зеро ӯ ягон вақт, ҳатто дар давраҳои фишори саҳти мафкуравӣ кӯшиш менамуд, ки хости дилашро баён кунад, инсонро чи гунае ки дар зиндагӣ ҳаст, дар адабиёт тасвир намояд» [1, с.270].

Вақте кас нахустин ҳикояҳои нависандаро мутолиа мекунад, боварӣ ҳосил менамояд, ки устод Сорбон аз ибтидо ҳамчун адиби дорои истиқлоли андеша ва фикр ба майдони адабиёт ворид гардиданд. Соли 1969 нахустин маҷмӯаи ҳикояҳои нависанда бо номи «Ғап дар дил» ба нашр расид, ки он аз зуҳури як адиби тозаназар ва дорои қареҳаи хоси ҳунари дарак дод [2, с.221]. Дар ҳикояҳои ин маҷмӯа маҳсусан, тасвири чехраи зани тоҷик дар ҳамаи давраҳои боиси баҳсу гуфтугӯҳои гуногун гардид, ки сабабаш аз назари дигар ба қалам додани симои бонувони меҳнаткаши Шӯравӣ буд. Маҳсусан, дар ҳикояҳои «Ҳокистари ишқ» ва «Ғам дар дил» муаллиф кӯшида буд, ки дар баробари дунёи зоҳирӣ, дунёи рӯҳонӣ ва ҳолатҳои равонии зани тоҷикро ба хонанда нишон диҳад. Дар ҳикояҳои «Нақши рӯи барф», «Сурати зани ношинос», «Ҳонаи ишқ барҷост» нависанда маҳдудиятҳои назари атрофиёро ба ҳайсиати инсонии зан маҳкум менамояд. Ҳамаи ин барои офаридани чехраҳои равшани занони ҳамаи давраи мисли Ҳамида («Занги аввал») ва Ашӯра («Санги сипар») замина гардидаанд. Дар симои онҳо нависанда муҳимтарин сифатҳои занони тоҷикро тасвир менамояд ва ин шеваи тасвири зан дар насри тоҷикӣ солҳои 70-80 хеле тақвият пайдо намуд.

Масири инсоншиносии устод Сорбон дар қиссаи «Санги сипар» хеле вуҷуд пайдо менамояд ва назари таҳқиқиаш амиқтар мегардад, чунки дар ин асар вазъи зиндагии мардум дар як замони хеле душвор, солҳои баъди ҷанг ба қалам дода мешавад. Устод Сорбон дар симои Ҳаким ва Ашӯра моҳияти як марҳилаи ҳассоси рӯзгори мардуми деҳоти тоҷикро бо ҳама мушкилию монеаҳои, бо ҳама неку бадаш ба тасвир мегирад. Диди бадеии нависанда дар ин қисса тобишҳои амику равшани иҷтимоӣ пайдо мекунад. Хонанда ҳангоми мутолиаи ин асар ба сарнавишти қаҳрамонҳои нависанда бетараф буда наметавонад. Ҳақ ба ҷониби мунаққиди зиндаёд Ч. Бақозода аст, ки навишта буд: «Нависанда дар қиссаи «Санги сипар» ҳаёти бағоят душвору вазнини деҳоти баъдичангӣ ва тақдири одамонро воқеъбинона ба тасвир гирифтааст» [3, с.76]. Сорбон ба воситаи образи бадеӣ, лаҳзаҳои воқеӣ, мубориза, ҷидду ҷаҳд ва кӯшиши деҳқонон дар мустаҳкам кардани хоҷагии кишлоқ, задухӯрди характерҳои мухталифро мӯътамад тасвир намудааст.

Мутолиаи «Санги сипар» ва қиссаҳои баъдии нависанда собит месозад, ки назари хоси инсоншиносӣ ва ҷаҳоншиносии устод Сорбон дар масири эҷодияш пайваста дар ташаккули инкишоф будааст. Дар қиссаи «Ҷӯғӣ», «Буд набуд», «Қумрӣ», «Шинел», «Дашти морон» ва ғайра масоили марбут ба сиришти инсон, ҳуввияти он, ҳудуди ҳештаншиносии вай барои нависанда аҳамияти аввалиндараҷа пайдо мекунад. Дар қиссаи масоили мазкур иртиботи шуғлӣ ва табакотии одам барои нависанда аҳамияти дуюмдараҷа доранд [4, с.63].

Дар солҳои ҳафтодуми садаи ХХ ба нашр расидани қиссаи «Ҷӯғӣ» дар муҳити адабии ҳамаи солҳо ҳамчун падидаи ҷолиби адабӣ арзёбӣ шуда буд. Ин асар на танҳо аз тарафи адибон, балки аз ҷониби мунаққидони осори нависанда ҳам хеле истиқболӣ гарм пайдо кард. Устод М.Шакурӣ қиссаи мазкурро дар роҳи дарки амиқи алоқаи инсон бо муҳити иҷтимоӣ

қадами чиддие ба пеш номида буданд. Дар ин асар хонанда бо чехраҳое мисли Чиннӣ, Худойкул, Онакалон, Адхам, Саидкул вомехӯранд, ки онҳо дар насри муосири тоҷик комилан, симоҳои нав ва нотақрор буданд. Дар ин асар ҳаводиси иҷтимоию ахлоқие мавриди андешаи нависанда қарор мегиранд, ки онҳо барои ташаккули шахсият, ҷаҳони маънавӣ ва ахлоқию равонии он бетаъсир нестанд. Махсусан, сарнавишти Норҷон, ки печидагиҳои зиёде дорад, қолиб мебошад. Ин ҷо таъсири воқеияти иҷтимоӣ ба сарнавишти инсон равшан тасвир мешавад. Ба қавли муҳаққиқон “Сорбон бо ин қисса ҳам мавзӯи навро ироа кард ва ҳам тавонист, усули ғайриқолабии шинохт ва тасвири инсонро ба миён кашад” [5, с.125].

Бояд гуфт, ки ҳамин гуна навҷӯӣ ва дарки тозаю амиқӣ воқеияти зииндагиро дар қиссаҳои “Буд набуд”, “Шинел”, “Қумрӣ”, “Дашти морон” ҳам ба мушоҳида гирифта мумкин аст. Дар қиссаҳои номбурда шеваҳои таҳқиқи бадеии олами ботинии инсон, қовишҳои рӯҳию равонии он боз ҳам амиқтару равшантар мегардад. Дар қиссаҳои “Буд набуд”, “Шинел” мавзӯи ҷанг ба андеша гирифта мешавад. Нависанда тавассути ба ҳаракат овардани хотираи қаҳрамононаш Шаҳбону ва Шайдо моҳияти фоҷеабори ҷангро, ки бадбахтию харобиҳое дар пай дорад, ба хонанда тафсир мекунад. Дар ин асарҳо бештар ёдномаҳо ва хотироту мушоҳидаҳои давраи бачагию наврасии муаллиф ҳамчун маводи бадеӣ истифода мешавад.

Илова бар ин, дар қиссаҳои зикргардидаи нависанда чехраҳои Шаҳбону, Холбибӣ, Шайдо, Сабо, Умрӣ, Абдуҳолик, Сангинбӣ, Истад ва дигарон қолибу хотирмон тасвир ёфтаанд. Ҳар яки ин шахсиятҳои достони бо ҳайсиятҳои хоси инсонӣ, ахлоқу рафтор ва андешаю кирдорҳои аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Дар қиссаҳои “Ҷӯғӣ”, “Буд набуд”, “Қумрӣ”, “Шинел”, “Дашти морон”, “Сабо” ва ғайра устод Сорбон бисёре аз хислатҳои бад ва сифатҳои ношоистаи одамро бо тасвирҳои равшан ва қобили андеша маҳкум менамояд. Адиб тавачҷуҳи хонандаро ба заминаҳо ва омилҳои шаклгирии сифатҳои бади инсонӣ ҷалб мекунад ва аз ин роҳ рисолати нависандагии худро дар назди хонанда ба пуррагӣ иҷро менамояд.

Устод Сорбон баъди пайдо кардани таҷрибаи бой дар таҳқиқи ҷаҳони ботинӣ ва зоҳирии инсон ба таълифи роман оғоз намуданд. Нахустин асари эшон дар ин навъи муҳташами наср романи “Актёр” буд, ки он соли 1981 ба таъби расид [6, с.127]. Дар ин асар тибқи ишораи устод М.Шакурӣ, нақши муҳити иҷтимоӣ дар сарнавишти инсон хеле амиқ ва густурда ба қалам дода мешавад. Нависанда дар симои Ромиз сарнавишти зиёиёни тоҷикро дар як марҳилаи бедорӣ, худҷӯӣ ва худшиносӣ ба қалам медиҳад. Дар ин асар ҳам диди бадеию таҳқиқии нависанда ва ҳам шеваи нигориши ӯ густарда ва пурвусъат мебошад. Нависанда сарнавишти инсонро дар ин асар дар матни воқеияти замони мушаххас ба таҳқиқ мегирад. Дар ин асар чехраҳои Ромиз, Соҳиб, Ғиёс ва Муллоамак хеле омӯзонда ва ибратангезанд, ҷунки бархӯрдҳо, низоҳо ва ихтилофҳои ботинию равоние, ки дар роман тасвир мешаванд, Ромизро водор менамояд, ки дар сари фалсафаи зиндагӣ андеша кунад ва чиддитар аз паси худҷӯӣ ва дарёфти асолати хеш равад. Ин монетаю мушкилиҳо Ромизро рӯҳафтада намекунанд, балки дар талошҳои худҷӯӣ ӯро қувват мебахшад.

Бояд гуфт, ки ҳунари чехрафаринии устод Сорбон дар романҳои “Зарафшон”, “Росу”, “Барзгар” ва “Достони писари Худо” хусусиятҳо ва қолибиятҳои дигар пайдо мекунад. Дар ин асарҳо нависанда дар сари ҳодисаю воқеаҳои муҳими таърихӣ андеша менамояд, ки сабақи онҳо барои зиндагии имрӯзу ояндаи халқ аз аҳамият холи нест. Аз ҷумла, дар романи “Зарафшон” муаллиф тавассути тасвирҳои муфассал собит менамояд, ки имрӯзу оянда бидуни гузашта наметавонад вучуд дошта бошад. Вай гузаштаи халқи худро дар оинаи имрӯз мебинад. Рафтору кирдори қаҳрамонони романи “Зарафшон” собит месозанд, ки дар ҳолати набудани иртибот байни дирӯзу имрӯз пайвандҳои ахлоқӣ ва маънавии байни наслҳо густа мегардад. Ба эътирофи муҳаққиқон устод Сорбон бо таълифи романи “Зарафшон” дар насри муосир шакли дигари романи таърихӣ, шеваи дигари маърифати воқеаю ҳодисаҳои таърихӣ ва шинохти шахсиятро ба вучуд овард. Устод Абдулҳамид Самад романи мазкурро баррасӣ намуда, барҳақ таъкид намуданд, ки “Зарафшон” дар эҷодиёти Сорбон “як марҳилаи нав, як гардиши чашмрас мебошад” [7, с.217].

Романи “Зарафшон” аз се китоб иборат буда, дар саҳифаҳои он хонанда ба ашхосе мисли Ормон, Бурҳон, Гулсифат, Ниёз, Гулбарг, Фаёз ва ғайра рӯ ба рӯ мегардад, ки образи аксари онҳо дорои заминаи ҳаётию воқеӣ мебошанд. Ҳар кадоми ин ашхос дар тасвири нависанда бо вижагиҳои хоси худ бо ахлоқу рафтор ва дараҷаи маърифату ҷаҳоншиносии фардиашон ба ҷилва меоянд. Дар ин роман образи Ниёз аз бозёфтҳои муҳими эҷодию ҳунарии устод Сорбон мебошад. Шукӯҳу азамати шахсӣ ва иҷтимоии Ниёз, талошҳои ӯ барои имрӯзу оянда паҳнои ҳаммосии романи “Зарафшон” –ро рангин ва пурвусъат мегардонад. Дар натиҷа муаллиф аз оғоз то анҷоми роман саъй менамояд, ки қаҳрамонҳои асосии асарашро дар маркази воқеаҳои муҳими замон қарор диҳад ва бо ин роҳ зухури андешаҳо ва ангеҷаҳои тозаро дар ҷомеаи

хамон давра тасвир созад. Асари сегонаи “Зарафшон” бо романи “Туграл” поён меёбад ва он дар маҷмӯъ бозгӯи бадеии як давраи муҳими таърихии рӯзгори мардуми водии Зарафшон мебошад. Мутолиаи сарнавишти Ниёз ва Туграл, ки дар марҳилаи пуртазоди таърихӣ чараён мегирад, хонандаро водор месозад, ки дар сари масоили муҳиме мисли иртиботи шахс ва таърих, муносибати инсон ва замон андеша намояд. К.Шукруллоҳӣ романи мазкурро баррасӣ намуда ба хулосаи дуруст расидааст, ки бо он наметавон розӣ нашуд: “Дарк ва тафсири бадеии вазъи замон, ҷомеа ва сарнавишти инсонҳо дар фосолаи дури замонӣ, ки ноумедии фочаарез ва нигарониву умедворихоро ифода мекунад, аз дастовардҳои бузурги ҳунарии Сорбон дар романи сегонаи “Зарафшон” аст”.

Бояд гуфт, ки романи “Зарафшон” барои нависанда дар шинохти маърифат ва тасвирҳои пурвусъати мавзӯҳои таърихӣ роҳи васеъ кушод. Ин асар бори дигар собит намуд, ки Сорбон на танҳо дар таҳқиқи мавзӯоти муосир, тасвири рӯзгору пайкори муосирон, балки дар таҳқиқи бадеии мавзӯҳои таърихӣ, зиндагинома ва корномаҳои ашхоси бузурги гузаштаи наздику дур ба дараҷаи устодӣ расидаанд. Таълифи романи “Достони писари Худо” далели равшани ин гуфтаҳост. Сужети ин роман дар заминаи воқеоти таърихӣ, лашкаркашиҳои Искандари Мақдунӣ ба кишварҳои Шарқ аз ҷумла, ба сарзаминҳои таърихӣ тоҷикон таҳия мешавад. Ин асар на танҳо аз ҷиҳати масъалагузорӣ, мавзӯъ, муҳтаво ва меъёрҳои ҷаҳоншиносӣ, ахлоқӣ, фалсафӣ, динӣ ва ғайра, ки барои наслҳои имрӯз ноошност, балки аз лиҳози фочиаҳо ва бархурдҳои сиёсӣ иҷтимоӣ ҳам ҷолиб аст. Нависанда аз тариқи ба қалам додани симои Искандари Мақдунӣ, ки лашкаркашиҳоаш фочиаҳои азими таърихиро дар пай доранд, рӯҳу фазои замонҳои дурро барои хонандаи имрӯз мекушояд. Муҳаққиқи насри муосир А. Набавӣ романи мазкурро инъикоскунандаи хусусиятҳои хоси тафаккури бадеӣ ва равоншинохтии эҷодии устод Сорбон номидааст, ки он воқеист. Дар роман номбурда муаллиф зимни тасвири шахсияти Искандар суолҳои зиёде барои андеша кардан дар мавриди мақом ва рисолати таърихӣ ин шахс ба миён мегузорад. Вай зимни баррасии бадеии аҳбори сарчашмаҳои адабӣ таърихӣ чехраи воқеӣ ва ҳақиқии Искандарро ба хонанда муаррифӣ менамояд [8, с.65].

Дар маҷмӯъ, зуҳури романи достони “Достони писари Худо” бисёре аз афсонаҳои қиссаҳои бофташудаи беэминоро дар бораи шахсият ва пайкорҳои кишваркушоии Искандари Мақдунӣ аз байн мебарад ва ҳақиқату воқеияти тарихиро барқарор месозад. Аз ин ҷиҳат, романи мазкур на танҳо барои хонандаи тоҷик, балки барои доираи васеи хонандагони кишварҳои Шарқ Ғарб муҳим ва қобили таваҷҷуҳ аст.

АДАБИЁТ

1. Асозода Х. Адабиёти тоҷик дар садаи XX.-Душанбе: Маориф,-1997,-270 с.
2. Сайфуллоев, А. Ҷону ҷаҳони наср . – Душанбе: Ирфон, 2007,- 221с.
3. Бақозода, Ҷ. Абдухамиди Самад ва инкишофи ҳикоя – Душанбе: Эҷод, 2007,-76 с.
4. Набавӣ, А. Зиндагонӣ сар ба сар савдост// Куллапаймои сухан. – Душанбе: Деваштич, 2009,-63 с.
5. Сайфуллоев, А. Ҷону ҷаҳони наср ,- 125 с.
6. Сайфуллоев, А. Ҷону ҷаҳони наср ,- 127 с..
7. Солеҳов, Ш. Адабиёт ва шинохти он. – Душанбе: Ирфон, 2009, – 217 с.
8. Набавӣ, А. Зиндагонӣ сар ба сар савдост // Куллапаймои сухан. – Душанбе: Деваштич, 2009,-65 с.

ПРОБЛЕМА АНТРОПОЦЕНТРИЗМА В ПРОЗЕ СОРБОНА

Сорбон изначально был писателем, овладеющим самостоятельным мышлением и стилем изображения образа современного человека. Он относится к числу тех таджикских писателей, которые и в социальной жизни и в художественной творчестве сохранили свою идейную позицию. Когда мы рассматриваем творческий путь Сорбона, ещё раз убедимся в этом. Действительно, Сорбон в своих рассказах, романах и повестях подходил к индивидуальному миру каждого героя с позиции гуманизма и антропоцентризма.

Ключевые слова: Сорбон, литератор, человек, правда жизни, рассказ, повесть, роман, художественное исследование, антропоцентризм.

THE PROBLEM OF ANTHROPOCENTRISM IN THE PROSE OF SORBON

Sorbon was a writer, who has an independent thought and style of a modern person picturing. He is a one of the Tajik writers, who has preserved his ideological position both in social and literature life. When we consider the creative path of Sorbon, once again we will be convinced of this. Indeed, Sorbon in his stories, novels and short stories approached the individual world of each hero from the standpoint of humanism and anthropocentrism.

Keywords: Sorbon, writer, man, truth of life, story, novel, artistic research, anthropocentrism.

Сведение об авторе:

Солехов Шамсиддин - доктор филологических наук, профессор, заведующий кафедры Теории и истории литературы Таджикского государственного педагогического университета имени С.Айни, Email: soleh500@mail.ru, Tel: (+992) 987650043.

Махмудов М. - саюкатель кафедры Теории и истории литературы Таджикского государственного педагогического университета имени С.Айни

About the autor:

Shamsiddin Solehov, chairman in the Chair of Theory and History of Tajik Literature of the Tajik State Pedagogical University, E-mail: soleh500@mail.ru, Tel: (+992) 987650043

Mahmudov M. - in the Chair of Theory and History of Tajik Literature of the Tajik State Pedagogical University, named after S.Aini

ТАҲЛИЛИ «ДОСТОНИ ШАЙХИ САНЪОН» - И ФАРИДУДДИНИ АТТОР

Элбоев В., Абдуллоев Н.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Фаридуддин Муҳаммад Аттори Нишопурӣ (1145-1221) яке аз шоирон ва орифони машҳури адабиёту фарҳанги форсии тоҷикӣ мебошад, ки бо осори зиёду пурмазмуни худ ҷойгоҳ ва мақоми сазовор дорад. Дар миёни осори Фаридуддини Аттор маснавии «Мантиқ – ут-тайр», ки яке аз асарҳои рамзии (симбулии) ирфонии адабиёти форсии тоҷикӣ мебошад, мавқеи сазовор дорад, ки дар он душворҳои ба ҳадаф расидан дар зиндагии рӯҳониву маънавӣ бо обу ранги бадеӣ тасвир ёфтааст. Ин асар мазмуни баланди ахлоқӣ ва фарҳангӣ дорад, ки дар байни мардуми гуногуни олам арзиш ва мақоми баландро соҳиб аст.

«Мантиқ-ут-тайр» дар баҳри рамали мусаддаси мақсур эҷод шуда, аз 45 гуфтор ва як натиҷа иборат мебошад, ки дар маҷмӯъ аз 4800 байт иборат аст. «Аз «Мантиқ-ут-тайр» нусхаҳои зиёд то замони мо расидааст, ки дар китобхонаҳои гуногуни олам маҳфузанд ва шакли комили онро дар даст дорем [5, с.12].

Аттори Нишопурӣ ба ин маснавиаш ду ном гузоштааст, ки дар охири асар аз онҳо чунин ёд кардааст:

Ҳатм шуд бар ту чу бар Хуришед нур,

«Мантиқ-ут-тайр»- у «Мақомоти туюр».

Яъне номҳои «Мантиқ-ут-тайр» ва «Мақомоти туюр». Вале бо гузашти рӯзгори зиёд ин асар бо номи «Мантиқ-ут-тайр» шуҳрат ёфта, унвони «Мақомоти туюр» аз байн рафтааст.

Дар дохили «Мантиқ-ут-тайр» ҳикояти зиёди тамсилӣ ва адабиву таърихӣ ҳастанд, ки дар яқҷоягӣ мундариҷаи маснавию ташкил додаанд, вале дар дохили асар ҳикояти тамсилӣ аз забони мурғон (сӣ мурғ) оварда шудааст. Маснавий бо қисматҳои анъанавӣ - ситоиши Худованд ва наъти Пайғамбар - Ҳазрати Муҳаммад ва ҷаҳор ёрони ӯ оғоз шудааст.

Дар миёни ҳикояти «Мантиқ-ут-тайр» ҳикояти «Достони Шайхи Санъон» дарозтарин аст ва метавон онро манзумаи ҷудоғонае ҳисобид. Ин ҳикоят борҳо ба тарзи алоҳида низ ҷой шудааст. Ин ҳикоят ҳамаҷониба латифу дилангез мебошад ва аз шоҳкорҳои Фаридуддини Аттор ва умуман адабиёти форсии тоҷикӣ ба шумор меравад. Сюжети кӯтоҳи ин ҳикоят ин аст, ки Шайхи Санъон дар байни муридону пайвандони худ мақом ва шуҳрати баландеро соҳиб буда, шуҳрату некномӣ ва дину ойину имони худро ба хотири ишқи тарсодухтар (аз дини насронӣ) ва ҳамр хӯрдану зуннор бастан (ба ҷои тасбеҳ гардонидан), хирқа сӯхтану бут параситидан, аз муридон ҷудо шудану ҳукбонӣ кардан - ин нишонаи таъсири амиқи ишқи намунаи баланди фидокорӣ дар роҳи маъшуқ шинохта шудааст. Ин ҳикояти манзум аз 413 байт (826 мисраъ) ва ду қисмат иборат аст.

Қисмати якум: «Ҳикояти Шайхи Санъон ва зуннор бастанӣ ӯ аз ишқи духтари тарсо» унвон дорад ва оғози ин ҳикояти соф ирфониро бозгӯӣ мекунад, ки аз 243 байт (492 мисраъ) фароҳам омадааст.

Қисмати дувум: «Дармондани муридон ба кори шайх ва мурочиат кардан ба Каъба» унвон дошта аз 167 байт (334 мисраъ) иборат аст.

Ин ҳикояти дилошӯбу беназир аз муҳаббати ирфонии саҳти солики роҳи ҳақ қисса мекунад, ки чи гуна бо риёзати ботин ва ҷиҳод бо нафс мурид ба манзили мурод мерасад. Ӯро дар роҳ мушқилиҳои хело зиёд мунтазиранд, аммо муриди боазму кӯшо тавассути паси сар кардани ин мушқилот ба манзили мурод мерасад. Шайхи Санъон аз шайхони одӣ набуд, ӯро мақому манзалати баланде буд:

Шайхи Санъон тирӣ аҳди хеш буд,

Дар камолаш ҳар чи гӯям, беш буд.

Шайх буд андар ҳарам панҷоҳ сол

*Бо муриде чорсад соҳибкамол.
Ҳар муриде, к-они ӯ буд, ай аҷаб,
Менаёсуд аз риёзат рӯзу шаб.
Ҳам амал, ҳам илм, бо ҳам ёр дошт.
Дар аён ҳам каифу ҳам асрор дошт («Мантиқ-ут-тайр», сах. 92).*

Аз ин мисраъҳо маълум мешавад, ки Шайхи Санъон, ки дар хонаҳои худ панҷоҳ сол ба иршод нишаставу чаҳосад мурид ва обрӯву нуфузи зиёд доштааст, чаро ҳамаро пушти по зада, ишқи тарсодухтареро (аз дини насронӣ) қабул карда, ҳама шартҳои ӯро иҷро мекунад? Аз таҳлили дoston маълум мегардад, ки ҳадафи Агтор нишон додани ишқи ирфонии Шайх аст, ва эҷоди ки як достони рамзии тахайюлӣ будааст, ки дар иншои ин достони марғуб шоир муваффақ гардидааст.

Шайхи Санъон тарсодухтарро дар хоб дида, ба ӯ дил мебандад:

*Чун бидид он хоб бедори чаҳон,
Гуфт: - Дардову дарего, к-ин замон,
Юсуфи тавфиқ дар чоҳ уфтод,
Ақбаи дуивор дар роҳ уфтод («Мантиқ-ут-тайр», сах. 92).*

Шайх ба муридон мегӯяд, ки бояд ба Рум, ба дидори он моҳи тобон равем ва муридон ин гуфтаи Шайхро иҷро мекунад:

*Охируламр он ба дониш устод,
Бо муридон гуфт: - К-орем уфтод,
Мебибояд рафт сӯи Рум зуд,
То шавад таъбири ин маълум зуд.
Чорсад марди муриди муътабар,
Пайравӣ карданд бо ӯ дар сафар.
Мешуданд аз Каъба то ақсои Рум,
Тавф мекарданд сар то пои Рум («Мантиқ-ут-тайр», сах. 93).*

Агтор дар байге чанд, баъд аз ин сифати зебоии он тарсодухтарро мекунад, ки он духтари тарсои рӯҳонисифат хеле зебост ва онро ба Офтоб ташбеҳ кардааст, ки ҳарду чашмаш фитнаи ушшоқ аст ва ғайра:

*Духтари тарсои рӯҳонисифат,
Дар раҳи рӯҳулласии сад маърифат.
Дар бихишти хусну аз бурҷи чамол,
Офтобе буд, аммо безавол...
Ҳар ду чашмаш фитнаи ушшоқ буд,
Ҳар ду абӯяш ба хубӣ тоқ буд («Мантиқ-ут-тайр», сах. 93).*

Духтари тарсо бо ҳамаи зебоӣ бар баландие нишастааст ва ҳар роҳгузар ва бинанда мафтунӣ чамолаш мегаштанд ва хоҳиши сӯхбате дар қалбашон пайдо мегардид, вале он духтар парвое надошт ва ғарки зебоиву хусну чамоли худ буда, ба кори худ машғул аст. Чун Шайхи Санъон ба тарсодухтар наздик мешавад, ӯ бурқаб зи рӯяш мегирад, ки Шайх ба дидани чамоли офтобии ӯ моту мабхут мегардад:

*Духтари тарсо чу бурқаб баргирифт,
Банд - банди Шайхро отаи гирифт.
Чун намуд аз зери бурқаб рӯи хеи,
Баста сад зуннор аз як мӯи хеи.
Ғарчи Шайх он чо назар бар неи кард,
Ишқи тарсозода кори хеи кард.
Ишқи духтар кард горат чони ӯ,
Рехт куфр аз зулф бар имони ӯ.
Шайхи имон доду тарсой гузид,
Оқибат бифрухт, расвой гузид («Мантиқ-ут-тайр», сах. 94).*

Ҳамин тавр, Шайхи Санъон ошиқи воқеии тарсодухтар гашта, ҳама дорой, сарват, дин, имон, муридон, пайвандон ва обрӯву мақому чоҳро аз даст дод ва аз ин амали ӯ муридони зиёд дар ҳайрат монданд ва илоче наёфтанд:

*Чун муридонаш чунин диданд зор,
Чумла донистанд, к-афтадаст кор.
Сар ба сар дар кори ӯ ҳайрон шуданд,
Сарнагун гаитанду саргардон шуданд.
Панд додандаи басе, суде набуд,
Будани чун буд, беҳбуде набуд («Мантиқ-ут-тайр», сах. 95).*

Ҳама муридону пайвандон хеле кӯшиданд ва садҳо роҳу воситаро истифода карданд, ки Шайхро аз ин роҳ баргардонанд, вале чорае наёфтанд, чунки Шайх аз дилу қон ошиқ ва шефтаи тарсодухтар гардида буд:

Он дигар гуфтаи, ки ай Шайхи куҳун,

Ҳезу дар хилват Худоро саҷда кун.

Гуфт: - Агар бутруи ман онҷостӣ,

Саҷда неши рӯи ӯ зебостӣ!

Он дигар гуфто: - Пушаймонит нест?

Як нафас дарди муслмонит нест?

Гуфт: - Кас набвад пушаймон беш аз ин,

То чаро ошиқ набудам неш аз ин («Мантиқ-ут-тайр», сах. 97).

Чун муридону пайвандон диданд, ки суханашон дигар таъсир надорад, «Шайхро ба ҳолаш гузоштанд, чунки ҳама кӯшиши онҳоро Шайх бо ҷавоби қотъ аз номи Ишқ, ки ҳама кори олам ба номи он мечарҳад ва ҳар коре, ки бо муҳаббат оғоз гардида бошад, оқибаташ нек аст [5, с.14].

Шайх ҳама қораш ва амалаш дидори ёри худ буд, дигар ҳеч, ки аз ишқи сахти тарсодухтар ба беморӣ расид:

Оқибат бемор шуд бе дилситон,

Ҳеч барнагрифт сар з-он остон.

Чун набуд аз кӯи он бигзаитанаи,

Духтар оғаҳ шуд зи ошиқ гаитанаи.

Ҳеитанро аъҷамӣ кард он нигор,

Гуфт: - Шайхо аз чӣ гаитӣ беқарор?!

Кай кунанд, кай аз шароби иширк маст,

Зоҳидон дар кӯи тарсоён нишаст («Мантиқ-ут-тайр», сах. 99).

Шоир дар байтҳои баъдӣ гуфтгӯ - мунозираи тарсодухтар ва Шайхи Санъонро бо хунари баланд бозгӯи мекунад, ки духтар ба Шайх бо пешниҳоди худ сухан мегӯяд ва ҳамаро Шайх аз забони ошиқи содиқ қабул дорад ва аз дил сухан мегӯяд:

Гар ба зулфам Шайх иқрор оварад,

Ҳар дамаи девонагӣ бор оварад.

Шайх гуфтаи: - Чун забунам дидаӣ,

Лочарам дар дидаи дил дидаӣ.

Ё дилам деҳ боз, ё бо ман бисоз,

Дар ниёзи ман нигар, чандин маноз!

Аз сари нозу такаббур даргузар,

Ошиқи пиру гарибам, дар нигар («Мантиқ-ут-тайр», сах. 99-100).

Тарсодухтар Шайхро ба сабру шикебой даъват мекунад, ки ту пир шудаӣ, ҳоло туро бояд, ки ғами фардову кафан кунӣ на ишқбозӣ:

Духатараи гуфт: - Ай хириф аз рӯзгор,

Сози кофуру кафан кун, шарм дор.

Чун дамат сард аст, дамсозӣ макун,

Пир гаитӣ, рӯ сӯи бозӣ макун!

Ин замон азми кафан кардан туро,

Беҳ бувад то азми ман кардан туро!

Чун ту дар пирӣ ба як нони гарав

Ишқ варзидан на битвонӣ, бирав! («Мантиқ-ут-тайр», сах. 101).

Дар ин байтҳо тарсодухтар мувофиқи консепсияи ирфонӣ ҳамчун муршид баромад карда, ба Шайх (мурид) мегӯяд, ки «ишқ варзидан на битвонӣ», яъне роҳи ишқи ирфонӣ хеле мураккаб аст ва душвориҳои зиёд дорад, вале Шайхи Санъон, ки ба сифати солиқи роҳи Ҳақ ва муриди таълиму тарбиятдида баромад мекунад, дар ин роҳи душвор азми росихи худро баён медорад, ки ӯ омодаи ҳар гуна шарт аст ва аз маш устувор:

Шайх гуфтаи: - Гар бигӯи сад ҳазор,

Ман надорам ҷуз ғами ишқи ту қор.

Ошиқонро чӣ ҷавон, чӣ пирмард,

Ишқ бар ҳар дил, ки зад, таъсир кард! («Мантиқ-ут-тайр», сах. 101).

Тарсодухтар аввалин шарт, ки ҳамчун муршид ба мурид мегузорад, ин даст кашидан аз дини худ - ислом аст:

Гуфт духтар: - Гар дар ин қорӣ дуруст,

Даст бояд шуст аз ислом чуст.

*Ҳар ки ӯ ҳамранги ёри хеш нест,
Ишқи ӯ аз рангу бӯе беш нест («Мантиқ-ут-тайр», сах. 101).*

Шайх ҷавоб мегӯяд, ки ҳар чӣ ту гӯӣ он кунам, фармонбардори туам ва гуломи халқадаргӯши туам:

*Шайх гуфтаи: - Ҳарчи гӯӣ он кунам,
Ҳар чӣ фармой ба ҷон фармон кунам.
Халқадаргӯши туям ай симтан,
Халқае аз зулф дар халқам фикан («Мантиқ-ут-тайр», сах. 101).*

Тарсодухтар, баъд аз ин гуфтори Шайх иҷрои ҷаҳор шартро пеш мегузорад, ки иҷрои он ба ӯ ҳатмист ва ин ҷо шоир аз номи муршид ба мурид шартҳо мегузорад, ки дар мактаби муршид будан ва мурид гардидан аз нуктаҳои зарурист:

*Гуфт духтар: - Гар ту ҳастӣ марди кор,
Чор корат кард бояд ихтиёр.
Саҷда кун пеши буту «Қуръон бисӯз»,
Ҳамр нӯши дида аз имон бидӯз.
Шайхо гуфто: - Ҳамр кардам ихтиёр,
Бо сеи дигар надорам ҳеч кор.
Бар ҷамолат ҳамр ёрам хӯрд ман,
В-он сеи дигар наёрам кард ман.
Гуфт: - Бархезу биёву ҳамр нӯш,
Чун бинӯши ҳамр, ой бар хурӯш («Мантиқ-ут-тайр», сах. 101-102).*

Ҳамин тавр, Шайх ба маҷлиси базме ҳозир мешавад, ки ҳама хушу хурсанд ҳастанд ва тарсодухтар ҳамр дар даст дорад ва Шайх ба хотири ишқ паёпай чанд чуръа ҳамр нӯшида маст мешавад ва ҳамаро фаромӯш мекунад:

*Шуд хароб он тиру шуд аз даст маст,
Маст гардиду ба қуллӣ шуд зи даст.
Пирро май кӯҳнаву ишқи ҷавон,
Дилбараи ҳозир, сабури чун тавон? («Мантиқ-ут-тайр», сах. 103).*

Дар байтҳои баъди Аттор сахнаи маст шудани Шайх ва ҳамаро барбод додани ӯро дар масиву беҳуши тасвир мекунад, ки дар назарияи ирфонии Аттор аз ҳафт марҳилае, ки барои солиқ тай кардани онро зарур медонад, ба марҳилаи истиғно (бениёзи) расидани солиқро нишон медиҳад:

*Шайх гуфт: - Ай духтари дилбар, чӣ монд,
Ҳарчӣ гуфтӣ, кардаам, дигар чӣ монд?
Ҳамр хӯрдам, бут парастидам зи ишқ,
Кас надидаст, он чи ман дидам зи ишқ.
Ишқ аз ин бисёр кардасту қунад,
Ҳирқаро зуннор кардасту қунад («Мантиқ-ут-тайр», сах. 104).*

Фаридуддини Аттор баъд аз марҳилаи истиғно расидани солиқро ба водии тавҳид дар байтҳои зерин бозгӯӣ кардааст:

*Ин ҳама худ рафт, баргӯ андаке,
То ту кай хоҳӣ шудан бо ман яке.
Чун бинои васли ту бар асл буд,
Ҳар чӣ кардам, бар умеди васл буд.
Васл бояд оиноӣ ёфтанд,
Чанд хоҳам дар ҷудой тофтанд («Мантиқ-ут-тайр», сах. 105).*

Баъд, Аттор аз забони тарсодухтар пардохти ҳаққи кобинро аз Шайх талаб мекунад, ки хеле муассир тасвир кардааст:

*Боз духтар гуфт, к-ай тири асир,
Ман гаронқобинаму ту бас фақир.
Симу зар бояд маро, ай беҳабар,
Кай шавад бе сим кори ту чу зар?!
Чун надорӣ зар, сари худ гиру рав,
Нафқае бистон зи ман ин гиру рав («Мантиқ-ут-тайр», сах. 105).*

Дар байтҳои поёни марҳилаи расидани солиқ ба водии ҳайрат нишон дода шудааст:

*Чумлаи ёрон зи ман баргаштаанд,
Душмани ҷони мани саргаштаанд.
Ту чунин, эшон чунон, ман чун кунам,
Чун на дил монду на ҷон, ман чун кунам?
Дӯстат медорам, ай исосиришит,*

Бо ту дар дӯзах, ки бе ту дар биҳишт («Мантиқ-ут-тайр», сах. 105).

Тарсодухтар ба Шайх мегӯяд, ки барои пардохти кобини ман бояд як сол хукбонӣ кунӣ:

Гуфт: - Кобини маро, ай мустаҳом,

Хукбонӣ боядат соле тамом.

Чунки соле бигзарад бо ту ба ҳам,

Умр бигзорем дар шодиву гам.

Рафт Шайхи Каъбаву тири кибор,

Хукбонӣ кард соле ихтиёр («Мантиқ-ут-тайр», сах. 105).

Чун маснавии «Мантиқ-ут-тайр» асари рамзист, дар охири ҳамин қисмат шоир дар чанд байт сафои ботин кардан, ботинро аз ҳама кинаву кудурат дур ва поку мубарро доштанро ташвиқ мекунад:

Гар қадам дар раҳ ниҳӣ, ай марди кор,

Ҳам буту ҳам хук бинӣ сад ҳазор.

Хук куш, бут сӯз дар саҳрои ишқ

В-арна ҳамчун Шайх шав расои ишқ («Мантиқ-ут-тайр», сах. 106).

Дар қисмати дувуми ҳикояти «Шайхи Санъон», ки «Дармондани муридон ба кори шайх ва муруҷиат кардан ба Каъба» номида шудааст, шоир баъд аз бозгӯии марҳилаҳои шаш водӣ, ки концепсияи ирфонии Атторро нишон медиҳанд, ба водии ҳафтум - фақру фано ворид шудани Шайхи Санъонро ҳамчун мурид ва баёни нуктаҳои ҷолибро аз забони тарсодухтар, ки нақши муридиро иҷро мекунад, нишон додааст.

Чун гоӣи марказии маснавии «Мантиқ-ут-тайр»- ро ваҳдати вучуд ташкил медиҳад, дар ин ҳикояти дилангез ва муассири «Достони Шайхи Санъон» Фаридуддини Аттор ҳамин гоӣро барҷаста тасвир кардааст. Дар қисмати дувуми ҳамин ҳикоят Аттори Нишопурӣ масъалаи асосии ирфон ва «Мантиқ-ут-тайр» - маърифат, ки шинохтан ва дарёфттан аст, бозгӯӣ карда, ба ҳам омадан, шинохтан ва як шудан, ки ваҳдати вучуд аст, нишон додааст.

Ишқи ирфонӣ - ин шинохти Ҳақ аст ва онро касе дарк карда метавонад, ки огоҳи ишқ бошад ва марҳилаҳои зиёди риёзатро паси сар карда савори тавсани нафс буда ва як ҳадаф дошта бошад, ки он дарёфти Ҳақ аст. Ҳарчанд ин дарёфт мушқил аст, аммо имконпазир мебошад:

Инчунин омад басте дар роҳи ишқ,

Ин касе донанд, ки ҳаст огоҳи ишқ.

Нафс ин асрор нагӯнанд шунуд,

Бе насиба гӯӣ нагӯнанд рабуд!

Ин ба гӯӣи ҷону дил бояд шунид,

Не ба нақши обу гил бояд шунид!

Ҷанги дил бо нафс ҳардам сахт шуд,

Навҳае мехон, ки мотам сахт шуд! («Мантиқ-ут-тайр», сах. 92).

ЛИТЕРАТУРА

1. Фаридуддини Аттор. Мантиқ-ут-тайр. Таҳияву тадвини матн бо муқаддима ва луғоту тавзеҳоти Алии Муҳаммадии Хуросонӣ.-Душанбе: «Адиб», 2013. - 480 с.
2. Фаридуддини Аттор. Мантиқ-ут-тайр. Таҳияи Шафеии Кадканӣ.-Техрон, 1374 х. - 512 с.
3. Гулшани адаб. Ҷилди 2.Тартибдиҳандагон: К.Айнӣ, А.Афсаҳшод, Ҷ.Додалӣшоев. -Душанбе: «Ирфон», 1975. - 495.
4. Фаридуддини Аттор. Хусравнома. таҳияи Н.Сайфиев. - Душанбе: «Ирфон», 1990. - 542 с.
5. Фаридуддини Аттор. Достони «Шайхи Санъон ва ҳикояи зани порсо» (мунтахаб аз «Мантиқ-ут-тайр»-у «Илоҳинома»).Таҳияи Алии Муҳаммадии Хуросонӣ.-Душанбе, 1996. - 146 с.

АНАЛИЗ «ПОЭМА ШАЙХА САНАН»-А ФАРИДУДДИНА АТТОРА

Шайх Фаридуддин Аттор Нишапӯри являється несомненно одним из прекрасных поэтов и мыслителей персидско-таджикской классической литературы. Фаридуддин Аттор написал много произведений, но среди них особое место занимает месневи «Мантиқ-ут-тайр» (Тайн птици). Этот месневи состоит из 4800 бейтов, и рассказ (хикоят) «Поэма Шайха Санана» среди них является одним из больших по объёму рассказов, где Аттор и в этом рассказе подробно излагает свои мистические концепции (назарияи ирфонӣ). В этом рассказе в образе мурида (наставника) вступает христианская девушка (представитель христианской религии) и мурида сам Шайхи Санан.

В статье подробно анализируется сюжет рассказа и мистические взгляды Фаридуддина Аттора в рассказе Шайха Санана».

Ключевые слова: Фаридуллин Аттор, анализ, Шайх Санан, мислитель, месневи, «Мантик-ут-тайр», рассказ, байт, мистические концепции, наставник, ученик, христианская девушка, христианской религии, жанр, единство, единение с Богом.

ANALYSIS "THE POEM OF SHEIKH SANAN" - A FARIDUDDIN ATTOR

Shaikh Fariduddin Attar Nishapuri is undoubtedly one of the finest poets and thinkers of Persian-Tajik classical literature. Fariduddin Attar wrote many works, but among them a special place is occupied by mesnevi "Mantik-ut-Tair" (the Mystery of birds). This mesnevi consists of 4800 beits, and the story (hikoyat) "Poem of Shaikh Sanan" among them is one of the largest in volume stories, where Attor and in this story details his mystical concepts (nazariyai irfonū). In this story, a Christian girl (representative of the Christian religion) and murida Sam Shaikh Sanan enter in the form of Murshid (mentor).

The article analyzes in detail the plot of the story and the mystical views of Fariduddin Attor in the story of Sheikh Sanan."

Keywords: Fariduddin Attar, analysis, Sheikh Sanan, thinker, mesnevi, "Mantik-ut-Tair", story, beit, mystical concepts, mentor, disciple, Christian girl, Christian religion, genre, unity, unity with God.

Сведения об авторах:

Элбоев Вафо - д.ф.н., профессор кафедры теории и истории литературы Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни, тел: 935314408; эл.почта: Vafo_1965@mail.ru

Абдуллоев Нусратулло магистр второго курса филологического факультета Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни, тел: +(992) 939989967.

About the author:

Elboev Vafo - Doctor of Philology, Professor of the Department of Theory and History of Literature of the TSPU named after Sadriddin Aini: tel: 935314408; e-mail: Vafo_1965@mail.ru

Abdulloev Nusratullo - magistr 2 of the philology faculty, TSPU named after S. Aini. Tel.: +(992) 939989967.

ТАЪРИХИ ТАДҚИҚИ ТАНАТОЛОГИЯ ВА ЗАРУРАТИ ОМУЗИШИ ОН ДАР АДАБИЁТИ БАДЕИИ ТОЧИК

Абдулназаров А.А.

Институту илмҳои гуманитарии номи академик Б.Искандаров

Истилоҳи “ангезаи танатологӣ” дорои хусусияти ҳоси худ мебошад. Он метавонад, ки маъноӣ марғи асли, худкушӣ, қатли инсон, дафн, ҷанг ва ғайраро дошта бошад. Ангеза дар асарҳои бадеӣ имкони инъикос дар мавзӯву мундариҷа, сюжету композиция, персонажҳо дар ҳамбастагии зиёд бо мавзӯ, мушкилот, ҳолати сюжет ва ғайра дорад.

Дар адабиёти бадеӣ ангезаро метавон ҳамагуна элементҳои танатологӣ аз ҷумла персонажҳои танатологӣ, хронотопҳо, ашё ва рефлексия қабул намуд. Махсус ба ангезаҳои танатологӣ рисолаи тадқиқотии олими маъруфи рус Р. Красилников бахшида шудааст, ки дар он мавзӯи маъмур аз бисёр ҷонибҳо мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. («Танатологические мотивы в художественной литературе»). «Адабиётшиносӣ анъанавӣ бузурги тадқиқотӣ дорад, ки он дорои таҳқиқоти нерӯманди терминологӣ ва заминаи методӣ мебошад. Он кодир аст, ки барои танатология ҳамчун низомӣ нав ҳалли таҷрибаи илмӣ худ диҳад... Дар охир дар илми адабиётшиносӣ тадқиқоти махсуси илмӣ таҳти унвони танатологияи адабиётшиносӣ (адабиёти танатологӣ) арзи вучуд қард» [4, с.4].

Дар аввали қарни XX бо пешниҳоди И.Мечникова истилоҳи “танатология” дар истилоҳоти тиббӣ дохил қарда шуд.

Соли 1925 бошад, шогирди Мечников, профессор Г. Шор тадқиқоти илмиро зери унвони “Дар хусуси марғи инсон” дар шаҳри Ленинград интишор мекунад, ки дар он бори нахуст типологияи марғро аз зумраи “тасодуфӣ ва маҷбурӣ” “фавқуллода”, “оддӣ” ва вожаҳои дигари навро ба монанди танатолог, афкори танатологӣ, вазифаҳои танатологӣ, танатогенезро мавриди истифода қарор додааст.

Дар охири солҳои 60-уми садсолаи гузашта мавзӯи танатологияро олимони илмҳои фалсафа ва таърих оғози тадқиқ намуданд, ки заҳмати илмӣ донишманди маъруф В. Ягкелевич бо номи “Марғ” (тарҷумаи русӣ-1999) яке аз қорҳои намоён миёни онҳо арзёбӣ мегардад.

Бо мурури замон рағбати олимони соҳаҳои дигар низ ба мавзӯи марг зиёд мегардад ва корҳои илмӣ феълан нисбатан маъмул аз қабали Ф. Ареса “Инсон дар пешии рӯи марг” (соли 1977) ва М. Вовеля “Марг ва Ғарб аз солҳои 1300 то рӯзҳои мо” (1983) нашр мегарданд.

Агарчи дар ин асарҳо истилоҳи «танатология» тақрибан истифода нашуда бошад ҳам, аммо ба вучуд омадани раванди нав дар ин бахш, мавҷҳои наву таъбирҳои фалсафии он зиёд мушоҳида мегарданд.

Дар солҳои 1990 дар Россия таваҷҷӯҳи аз ҳарвақта бештар ба масоили танатологӣ эҳсос мегардад. Ташкили асосиатсияи танатологҳои Санкт-Петербург, нашри алманаҳи «Фигуры Танатоса», ҷопи китоби А. Лаврина «Хроника Харона. Энциклопедия смерти», А. Демичева «Дискурсы смерти: Введение в философскую танатологию» аз зумраи ин ташаббусҳо буданд.

Мушоҳида мегардад, ки адабиёти танатологӣ бо илми адабиётшиносии умумӣ ҳамзамон рушд меёбад ва нахустин образҳои танатологӣ дар ниммаи аввали асри XX арзи ҳафти менамоянд.

Соли 1902 дар Мюнхен рисолаи илмӣ К. Хайнемана «Танатос в поэзии и искусстве греков», соли 1922 дар шаҳри Лондон – китоби Ф. Вебер, дар соли 1934 дар Нью-Йорк асари Л. Курца «Танец смерти и дух Масабре в европейской литературе» ҷоп мегарданд.

Ҳамчун яке аз корҳои намоёни илмӣ марбут ба масоили танатологӣ дар ниммаи аввали асри XX мақолаи илмӣ П.Бицилли «Проблема жизни и смерти в творчестве Толстого»-ро қайд кардан ба маврид аст, ки он соли 1928 манзури хонандагон гашта буд. Мақолаи мазкур дар бахши омӯзиши танатология як тақони асосро ба миён овард.

Дар баробари ин, офарида шудани эссеҳои И.Анненс «Умиравший Тургенев» и И.Бунина «Освобождение Толстого» низ дар рушди тадқиқи мавзӯи пайгиришаванда мавқеи марказӣ доранд.

Дар ниммаи дуюми асри XX библиографияи адабии танатологӣ хеле васеъ мегардад.

Мотивҳои танатологӣ бо мавзӯву образҳои дигар, ба мисоли ҳаёти то ва баъди марг, муҳаббат, гурез аз воқеият, масоили гендерӣ ҳамбастагии зиҷ пайдо менамоянд.

Нақши асосиро дар солҳои 1990 дар ин ҷода дар Россия мақолаи Ю. Лотман «Смерть как проблема сюжета» дорад, ки заминаи муносибати шаклӣ ба мотивҳои танатологиро гузоштааст. Маҳз дар ин давра рисолаҳои илмӣ «Проблема смерти и бессмертия в лирике М.Ю. Лермонтова» Г. Косяков, «Художественная танатология в творчестве Л. Н. Толстого 1850-1880-х гг.: Образы и мотивы» Ю. Семикин, «Танатологические мотивы в прозе Л.Н.Андреева» Р.Красильникова ҳимоя карда мешаванд.

Дар ҳулосаи шарҳи мазкур сарчашмаҳои асосӣ муайян карда мешаванд, ки то чи андоза ин қисмати илми адабиётшиносӣ рушд ёфтааст. Бояд зикр кард, ки теъдоди рисолаҳои расмӣ дар бахши адабиётшиносии танатологӣ ниҳоят кам аст, заҳматҳои баҳарҷодаи зиёд дар ин соҳа дар маҷмӯаҳои гуногун ва алманаҳҳо дар ҳар шакл нашр шудаанд.

Минбаъд мафҳуми мазкурро метавон дар заҳматҳои илмӣ олимони ба монанди А.Веселовского, В.Проппа, А.Бема, Б.Томашевского, Н.Тамарченко, И. Силантева ва ғайраҳо дидан мумкин аст. Барои тадқиқи танатология теорияе, ки адабиётшиносии рус И.Силантевым дар рисолаи илмӣ худ «Поэтика мотива» муайян кардааст ва мафҳуми мазкур воҳиди минималии семантикӣ фаҳмида мешавад, хеле муҳим аст.

А.В.Демичев дар тадқиқоти худ “Философские и культурологические основания современной танатологии” мушаххасоти омӯзиши маргро чунин муайян кардааст: “Муносибат бо марг, пеш аз ҳама дар шакли аломат ё рамз инъикос меёбад. Адабиёт ягона шакли симбиотикии эҷодкорӣ мебошад, ки тавозуни байни илм ва санъатро ба ҳайси майдони асосии таҳлили ин мавзӯъ нигоҳ медорад. [3, с.11].

Дар асрҳои XX-XXI тадқиқи масоили танатологӣ муҳимияти хосаро касб кардааст, ки дар натиҷа масъалаи марг мавзӯи актуалии корҳои илмӣ тадқиқотчиёни зиёд дар соҳаи илмҳои фалсафа, санъату фарҳанг ва адабиётшиносӣ гардид. Аз ин нуқтаи назар, муносибат ба марг дар адабиёт вазифаи дарки анъанавии онро таҷдид мекунад, аз ҷониби дигар шаклҳои нави даркро ташаккул медиҳад. Асарҳои бадеӣ дар ташаккули фаҳмишҳои нави дарки марг аз ҷониби инсонҳо воситаи тавоно мебошанд.

Танатология тадричан як бахши махсуси байнисоҳавии донишҳои илмӣ мегардад, ки ба омӯзиши зухуроти марг аз нуқтаи назари тиббӣ, фалсафӣ, фарҳангӣ ва равонӣ бахшида шудааст. Ин соҳа ҳамчун мактаби махсуси тадқиқотӣ дар охири солҳои 50-уми қарни гузашта ташаккул ёфт.

Дар тадқиқоти масъалаи марг афкори мухталифро дар заҳматҳои донишмандони соҳаи фалсафаи иҷтимоии рус ба монанди Н.Фёдоров, К.Циолковский, Л.Толстой, В.Розанов, Ф.Достоевск, Н.Лосском, Л.Карсавин ва И. Мечников пайдо кардан мумкин аст.

Дар концепсияи фалсафаи Н. Фёдоров мушкилоти анъанавии эҳё ва начоти инсон ҳамачониба ба Худо алоқаманд доништа мешавад. Ин мутафаккири рус маргро бо тамоми нозукиаш фавқуллода меномад. Мутаффакир чунин андеша дорад, ки агар Худованд инсонро барои начот додани коинот офаридааст, пас инчунин барои аз байн бурдани марг низ илочеро андешидааст. Чолиби диққат аст, ки Фёдоров маргро на ба маънои метафизикӣ, балки имконияти расидан ба ҳаёти рӯҳ, пас аз марги ҷисмонӣ фаҳмидааст. Файласуф мегуяд, ки бо мағлуб намудани марг тавассути аз байнравии ҷисмонӣ инсоният метавонад ба ҳаёти абадӣ ворид гардад [10]. Ба ин хотир, дар ҳама вақту замон муттаҳидии ҳамаи қувваҳои инсоният ва илму эътиқод зарур аст. Эътиқод, ба қавли ин донишманд роҳи гузашт аз марг, аммо илм воситаи ба ҳадаф расиданро ба инсон медиҳад. Тариқи илм инсон табиатро роми худ мегардонад ва коиноту сайёраву молекуларо идора менамояд.

Мавзуи марг олим ва нависандаи бузурги рус Л.Толстойро низ воқеан ба фикру андеша фаро гирифтааст. Барои ин мутаффакир марг, ин маҳвшагии дарднокест, ки ба мо ҳаёти беманфиат сипаридашударо ёдовар менамояд. Барои бартараф кардани марг, ба андешаи олим, мо бояд тамоми ҳамбастагӣҳоро аз байн барем, ки моро бо наздикону пайвандон, шахсияти худи мо, пешрафту дастовардҳои мо пайваस्त менамояд. Нависанда чунин мепиндорад, ки лозим аст, то ки мо муҳаббати худро ба ҳама ва ҳамаи ашӯҳо, ки моро ба худи ҳаёт алоқаманд мекунад, афзун намоем. Ана он вақт марг моро фаро намегирад.

Барои Толстой дарёфти аслии мавҷудият- маънии ҷизест, ки маргро ба таъхир мегузорад. Масъалаи ҳадафи ҳаётро Толстой муҳимтарин масъалаи дин мешуморад, зеро дин ва марг бо ҳам ҳамбастагии ногусастанӣ доранд. Дин барои ин мутафаккир қувваест, ки барои инсон имкони рӯ ба рӯ шудан бо марг медиҳад, аммо бо вучуди ин бо завқи худ аз олам рафтано иҷозат намедиҳад. Ҳатто, дар фикри чунин як донишманди беназир дақиқаҳои песимистӣ ва сустиродагӣ дар замони андешаронӣ оид ба мавзӯи марг эҳсос карда мешуданд. Бамаврид аст, агар ба навиштаҳои зерини И.И. Мечников рӯи назар намоем: “Ҳар боре, ки Толстойро даҳшати марг фаро мегирит, он ба худ савол меод, ки оё муҳаббати оилавӣ руҳашро ором кардан метавонад, ки ин итминон воқеан самар надорад. Чи зарурият аст, ки қудаконанро тарбия намоем, зеро онҳо низ дар ин ҳолати ногувор меафтанд, ки мо феълан қарор дорем”. Сонӣ, Мечников суханони Толстойро айнан мебиёрад: “Чаро онҳо бояд зиндагӣ кунанд? Чаро ман бояд онҳоро дӯст дорам, ба воя расонам ва парвариш намоям? Барои чи ин қадар ноумедӣ, ки ман ё дигар камандешагон доранд, вучуд дорад. Онҳоро дӯст дошта, ман наметавонам, ки аз онҳо ҳақиқатро пинҳон нигоҳ дорам. Ҳар як қадам дар зиндагӣ онҳоро ба шинохти ин ҳақиқат наздиктар меорад. Ҳақиқат бошад, ин марг аст”. Мечников тафсиrot медиҳад: “Маълум аст, ки дар ҳаёт теъдоди зиёди одамон чунин афкори пессимистиро пайравӣ намуда, аз давом додани насл худдорӣ менамоянд”[9].

Сарфи назар аз он ки танатология дар маҷмӯъ сирф як фаҳмиши соҳаи тиб мебошад, лекин бо мурури замон он дар илмҳои фалсафа ва адабиётшиносӣ низ ба ҳайси як мавзӯи марказӣ ҷойгоҳи худро пайдо менамояд.

Оид ба мавзӯи пайгиришаванда дар ҳар халқият фаҳмиши хос вучуд дорад. Мавҷудияти фаҳмиш оид ба марг, ба мисли он лаҳза аст, ки рӯҳи абадии инсон аз тани ӯ ҷудо гардида, ҷониби рӯи гузаштагон раҳсипор мегардад.

Дар солҳои охир, мавзӯи марг ва паҳлуҳои мухталифи он қисмати тадқиқоти адабиётшиносон ва фарҳангшиносони зиёд гардидааст.

Дар маҷмӯъ, масъалаи марг дар доираи тадқиқоти фалсафии Сукрот, Эпикур, Иоанна Дамаскин, Августина Блаженно, М.Лютер, Б.Паскал, М.Монтен, С.Керкегор, Г.Гегел, Ф.Энгелс, А.Шопенгауэр, Ф.Ницше, М.Хайдеггер, К.Ясперс, А.Камю, Н.Федоров, Н.Бердяев ва дигар мутафаккирони ҷаҳон дар доираи нисбатан васеъ баррасӣ гардидааст.

Дар нимҳои дуҷуми асрҳои XIX –XX гардиши зиёди мафҳуми мазкур дар тадқиқотҳои илмҳои дақиқ, минҷумла илми тиб бо ташаббуси олимони шинохта ба монанди И. Мечников, Г.Шор, А.Немилов, И.Шмалгаузен, З. Фрейд, С.Шпилрейн, В.Штекел, Г.Фейфел, Э.Кюблер-Росс, Р.Кастенбаум, Р.Айзенберг, Э.Шнейдман, С.Гроф, А. Налчаджян ва дигарон зиёд мушоҳида гардид.

Минбаъд мавзӯи мазкур тавачҷуҳи бештари олимони шинохтаи дигар ба монанди К.Клемен, Ф.Хуземан, В.Янкелевич, Ж.Бодрийяр, Ф.Арес, М. Вовел, Т. Махо, К. Харт Ниббриг, Б. Бассейн, К.Гутке, А.Гуревич, И. Фролов, А. Демичев, П. Гуревич, В. Рабинович, М. Уваров, К. Исупов, А.Лаврин, С.Рязанцев, Д. Матяш, Т. Мордовцева, М.Шенкао, В. Варава, В.Сабиров, В.Стрелков, О.Суворова, В. Багдасарян, А. Гришков, С. Роганов ва дигаронро ҷалб намудааст.

Дар тадқиқотҳои зиёди адабиётшиносон ангеҷаҳои танатологӣ дар заҳматҳои илмии як қатор донишмандон аз ҷумла Аристотел, Э. Ауэрбах, И. Волков, Г. Гачев, Ю. Доманский, В.

Жирмунский, Д. Лихачев, В. Шкловский, Б. Томашевский, Ю. Тинянов, Б. Эйхенбаум, О. Фрейденберг, Я. Мукаржовский, Г. Поспелов, Р. Барта, Г. Маркевич, Ю. Лотман, Е. Фарино, М. Поляков, В. Топоров, Е. Мелетинский, Г. Косиков, В. Хализев, О. Клиг, Л. Чернец, А. Эсалнек, Е. Руднев, М. Лазарев, Н. Тамарченко, В. Тюпи, Ю. Орлитский, И. Силантев, Ю. Боров, С. Зенкин, А. Авраменко, С. Кормилов, Л. Колобаев, М. Михайлов, Н. Солнцев, М. Голубков, С. Телегин, В. Мескин, Ю. Бабичев ва дигар ҳаммаслақони онҳо мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд.

Аз ин миён, олимони ба монанди М. Бахтин, Ю. Лотман, М.Бланшо, Ж.Батай ва дигарон дар қорҳои илмиашон мавзӯи инъикоси марғ дар асарҳои бадеиро тадқиқ намудаанд.

Лоики қайд аст, ки назари ин олимони маъзури соҳаи адабиётшиносӣ вобаста ба тадқиқи инъикоси марғ дар асарҳои бадеӣ ба ҳамдигар қам шабоҳат доранд.

Аз он ҷумла, М. Бахтин овардааст, ки марғ ин “шакли эстетикӣ анҷоми шахсият” [2, с.115] мебошад. Қаҳрамон набояд барои мо сирри латифӣ дошта бошад, талафоти он бояд ба таври ҷиддӣ сурат гирад. Хонанда бояд марғи ӯро эҳсос намояд, ба он маъно, ки қаҳрамон барои он ба таври расмӣ мурдааст.

Ба андешаи Ю. Лотман, марғ мутааллиқ ба “соҳаи баҳогузоришаванда” мебошад ва он яке аз “шартҳои шинохти ҳаёти қаҳрамон” ба ҳисоб меравад [7, с.418].

Аз нуқтаи назари М. Бланшо, “амали дохилии эҷоди нависанда дастрасӣ ба марғро таъмин менамояд”, ҳуди эҷоди нависанда “таҷрибаи марғ” мебошад.

Мавриди қайд аст, ки вобаста ба тадқиқи танатология, ки дар гузаштаи на чандон дур ҳамчун соҳаи мустақили илм арзи ҳастӣ намудааст, дар илми рус аҳамияти махсус ба қори тадқиқоти А.В. Демичев, ки 1999 таҳти сарпарастии Институтуи Фалсафаи Академияи илмҳои Россия маҷмӯаи махсуси ӯ таҳти унвони “Идея смрти в российском менталитете” нашр гардида буд, дода мешавад.[1].

Чунончӣ, мо дар боло ёдовар шудем, қаблан дар фарҷоми семинар ва конференсҳое, ки аз қониби Ассотсиатсияи танатологҳои Санкт-Петербург гузаронида шуда буданд, қори дусадсаҳифаи “Фигуры Танатоса”, ки ба он мавзӯи “Русский Тананос” дохил шуда буд, нашр гардид.[6].

Аксари олимони бар он ақидаанд, ки марғ на танҳо хотимаи ҳастии ҷисмонӣ, балки он метавонад, фикрӣ – замони таъсири равонии шадид, иҷтимоӣ - замоне, ки бо инсонҳои дигар ва муҳимияти иҷтимоӣ алоқа аз байн меравад, руҳонӣ- дар вақти аз байн рафтани эътиқоду принсипҳо бошад..

Т. Йоманс азоби рӯҳониро ҳамчун марғи равонӣ, замоне, ки инсон вазифаи интиқолдиҳандаи роҳи кӯҳна ва аз нав эҳё шуданро иҷро мекунад, мефаҳмад.[6].

Рӯ ба рӯ бо марғ шудан ба инсон таъсири мудҳиш дорад, вале асари он ба ҳаёти равонии одам метавонад мухталиф бошад.

Баканов А.А. нисбати марғ назари экзистенциалистӣ дошта, се имконияти инсонро номбар мекунад, ки марғ барои инсон медиҳад [5]:

Аввалан рӯ ба рӯ шудан бо марғ имкони эҳсоси ишқ медиҳад.

Дар ин бора Мэй Р. андешаронӣ намуда, қайд мекунад, ки ишқ ва марғ бо ҳам муносибати ногуастани доранд ва ишқ ёдоварӣ аз марғ мебошад [8].

Фромм Э. ба он ақида аст, ки ишқ ҳарос аз танҳои ва нотавониро дар назди марғ аз байн мебарад[12].

Наздиқ шудан ба марғ имкони аз нав дарқ кардани эҳсосоти худ, аз ҷумла муҳаббат нисбати дигарон мебошад.

Имконоти дигар, ки марғ барои инсонҳо медиҳад, онҳо метавонанд, қуллан бо худ бошанд ва ба қадри беназирии ҳаёти хеш бирасанд. М. Хайдеггер дар таълимоти хеш оиди шеваҳои мавҷудият ибрази ақида намуда, қайд менамояд, ки марғ ин фактори умри инсонҳо мебошад, ки ҳамчун муарриқи рушди шахсият адои хизмат мекунад[13].

Маҳз дарки охирати ҳастӣ аст, ки инсон аз ҳоби ғафлат бедор мегардад ва фаъолияти бештар намуда, ҳаракати худро барои расидан ба ҳадаф суръат мебахшад.

Бо вучуди ин қадар ҷазобияти мавзӯи танатология то ба имрӯз дар адабиётшиносии тоҷик тадқиқи он оғоз наёфтааст.

Чунончи, дар боло дида баромадем, мафҳуми танатология дар илми адабиётшиносии рус дар асри ХХ маъруф гардидааст, аммо дар илми адабиёти тоҷик то кунун дар ҳукми истеъмол надаромадааст.

Мо муҳимияти тадқиқи мавзӯро дар асарҳои бадеӣ аз ду ҷиҳат мушоҳида намудем, ки аввалан ин мавҷудияти малакаи қабули марғ аз қониби инсонҳо ва дигар ба вучуд омадан ва доман паҳн кардани образҳои марғ мебошад.

Мушохидаҳои аввалин аз он гувоҳ медиҳанд, ки образи марг, ки дар адабиёти асри XX-и тоҷик дида мешавад, ҳам аз асосҳои анъанавӣ ва ҳам аз чанд афкори муосир сарчашма мегирад.

Қисмати муҳими тадқиқоти танатология дар адабиётшиносии тоҷик асосан вижаҳои қабули марг аз ҷониби нависандагон, инъикоси мавзӯ дар адабиёти милли мебошад. Гузаронидани чунин тадқиқот махсусан дар даврони муосир, ки вазъияти гузариши босуръати ҳаёти иҷтимоӣ баръало мушохида мегардад, муҳимияти хоса дорад. Тахлили арзишҳо ва ҷаҳонбинии нависандагони тоҷик дар асрҳои XX-XXI-ро бо назардошти он ки, дар эҷоди ҳар яке аз онҳо метавон ба ин мавзӯ мурочиат кард ва тафсири хоси онро пайдо намуд, аз аҳамият ҳолӣ нахоҳад буд.

Маҳз, тадқиқоти мавзӯи мазкур, ба назари ин ҷониб, хусусиятҳои ҷаҳонбинии миллиро инъикос менамояд ва барои ҳалли ихтилофҳои зиёд дар ҳаёти иҷтимоии ҷомеаи муосири тоҷик самаранок хоҳад буд.

Муҳимияти тадқиқоти мавзӯи зикргардида аз тарафи дигар аз он ҷиҳат аст, ки ба хоҳири дарёфти фаҳмиши ҳақиқии ҳаёт, марг ва муносибати то дараҷае торик миёни онҳо, ки нависандагони тоҷик ба онҳо зиёд мурочиат менамоянд, гиреҳкушоӣ гардад.

Осори нависандагони тоҷик дар омӯзиши танатология саҳми назаррас гузошта метавонад ва тадқиқи мавзӯи мазкур дар танқиди адабии тоҷик нав буда, саю кӯшиши зиёди соҳибтаҳассусони доираи адабиётшиносиро тақозо дорад.

Дар доираи тадқиқоти мукамал дар масъалаи танатология метавон мақсади асосиро дида баромадани ҷабҳаҳои ахлоқӣ, эстетикӣ, маънавӣ ва фалсафии марг дар матнҳои адабӣ муайян намуд ва ҳамин тариқ таъсири онро ба тафақури инсон баҳогузорӣ кард. Мушохидаи карда мешавад, ки танатологияи адабӣ дар осори нависандагони тоҷик инъикосгари ҷустуҷӯҳои руҳонӣ, динӣ, фалсафӣ, иҷтимоӣ, ахлоқӣ ва эстетикӣ марг аз ҷониби онҳо мебошад.

АДАБИЁТ

1. Арес Ф. Человек перед лицом смерти / Ф. Арес. – Москва, 1992. - 335 с.
2. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. - Москва, 1970. - 450 с.
3. Бланшо М. Пространство литературы. / М. Бланшо. - Москва, 2002.- 452 с.
4. Демичев А.В. Философские и культурологические основания современной танатологии / А.В. Демичев. – Москва, 1997. — 280 с.
5. Красильников Р.Л., Танатологические мотивы в художественной литературе. 10.01.08 — Теория литературы. Текстология; Автореф. дисс.на соиск.уч.ст. док. филол.н. / Р. Л. Красильников. – Москва, 2011 – 54 с.
6. Кораблина Е.П., Акиндинова И.А., Баканова А.А., Родина А.М. Искусство исцеления души: Этюды о психологической помощи / Под ред. Кораблиной Е.П. / Е.П. Кораблина, И.А. Акиндинова, А.А. Баканова, А. М. Родина. – Москва, Изд-во "Союз", 2001 г. -319 с.
7. Лаврин А. 1001 смерть. / А. Лаврин. – Москва, 1991. - 289 с
8. Лотман Ю. М. Смерть как проблема сюжета / Н Ю. М. Лотман. - Москва, 1994. – 311 с.
9. Мэй Р. Смысл тревоги: Пер. с англ. / Р. Мэй - Москва: Независимая фирма "Класс", 2001. — 384 с.
10. Тайна смерти (сборник). -Москва: РИПОЛ, 1995.
11. Федоров Н. Сочинения. / -Москва. 1982. – 410 с.
12. Фигуры Танатоса: Искусство умирания. Сб. ст. -СПб., 1998.
13. Фромм Э. Бегство от свободы; Человек для себя / Пер. с англ. Д.Н.Дудинский. /Э Фромм – Москва: ООО "Попурри", 1998. -672 с.
14. Хайдеггер М. Бытие и время. / М. Хайдеггер - Москва., 1997. -459 с.

ИСТОРИЯ ИЗУЧЕНИЯ ТАНАТОЛОГИИ И НЕОБХОДИМОСТЬ ЕГО ИЗУЧЕНИЯ В ТАДЖИКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Термин «танатология» появился в мировой литературе, особенно в русской литературе, в начале прошлого века. Хотя этот термин относится исключительно к медицинской науке, со временем он также используется в литературе, культуре и философии. Учёные продолжали стремиться расширить отражение танатологии в своей работе, и многие литературоведы постепенно начали его изучать. Статья посвящена истории понятия «танатология» и развитию ее изучения, в основном, в XX веке.

В статье также рассматривается вопрос об основах существования танатологических мотивов в таджикской литературе, отмечается необходимость и факторы изучения этой темы в таджикской литературе. В конце статьи кратко объясняются важность и преимущества изучения танатологии в таджикской литературе.

Ключевые слова: таджикская литература, тема смерти, художественная литература, русская литература, символ смерти, таджикские писатели 20 века, национальная литература, богословие.

HISTORY OF THE STUDY OF THANATOLOGY AND THE NEED FOR ITS STUDY IN THE TAJIK LITERATURE

The term "Thanatology" appeared in world literature, especially in Russian literature at the beginning of the last century. Although the term refers exclusively to the science of medicine, over time it has also been used in literature, culture, and philosophy. The creators continued to strive to expand the reflection of the subject in their work, and many literary critics gradually began to study it. The article deals with the history of the concept of "thanatology" and the development of its study, mainly in the twentieth century.

The issue of the basis of the existence of thanatology motifs in the Tajik literature is also considered in the article, and the need and factors for the study of this topic in Tajik literature are noted. At the end of the article the importance and benefits of studying thanatology in Tajik literature are briefly explained.

Keywords: Tajik literature, the theme of death, fiction, Russian literature, the symbol of death, Tajik writers of the 20th century, national literature, thanatology.

Сведения об авторе:

Абдулназаров Абдулназар Абдулкодирович – кандидат филологических наук, старший научный сотрудник Института гуманитарных наук имени академика Б.Искандарова АН РТ. Адрес: 736001, Таджикистан, г. Хорог, улица Холдорова, 2. E-mail: abdulnazar9416@gmail.com. Тел.: (99237) 93 406 08 04.

About the author:

Abdulnazarov Abdulnazar Abdulkodirovich – candidate of philological sciences, senior researcher at the Institute of Humanities named after academician B. Iskandarov of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan. Address: 736001, Tajikistan, Khorog, Koldorova street, 2. E-mail: abdulnazar9416@gmail.com. Phone: (99237) 93 406 08 04.

«САФАРНОМА»-И НОСИРИ ХУСРАВИ ҚУБОДИЁНӢ – НАХУСТИН САРЧАШМАИ САФАРНОМАҲОИ ПУБЛИТСИСТӢ

Нуриддин Ш.Б.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Адабиёт ва публицистикаи тоҷик хеле пурғановат буда, решаҳоҷаш аз умқи таърих сарчашма мегирад. Яке аз асарҳои саропо публицистӣ «Сафарнома»-и Носири Хусрави Қубодиёнӣ мебошад. Равшан аст, ки Носири Хусрав дар «Сафарнома» саёҳати ҳафтсолаи худро дар мамлакатҳои Шарқи Наздик тасвир менамояд. Аз ин ҷиҳат, асар, чуноне А. Эделман қайд кардааст, на танҳо ҳамчун хотираи адабӣ, балки ба сифати манбае, ки маълумотҳои географӣ ва таърихӣ медиҳад низ, асари пурқиммат мебошад [7]. Вале мо ба он фикри муаллиф, ки «Сафарнома»-ро «хотираи адабӣ» гуфтааст, розӣ шуда наметавонем, зеро маводе, ки дар асар инъикос гардидааст, хотира набуда, воқеияти рӯзи ҳамон замон аст ва дар он як давраи муайяни таърихӣ аз тарафи муаллиф воқеъбинона тасвир ёфтааст.

Чуноне аз мутолиаи «Сафарнома» бармеояд, он воқеиятро инъикос кардааст ва худи муаллиф низ ба ин ишора менамояд: «Ва масофати роҳ, ки аз Балх ба Миср шудем ва аз он ҷо ба Макка ва бо роҳи Басра ба Порс расидем ва ба Балх омадем, ғайри он ки ба атроф ва зиёратҳо ва ғайраҳо рафта будем, ду ҳазору дувисту бист фарсанг буд ва ин саргузашт он чи дида будам, ба ростӣ шарҳ додам. Ва баъзе, ки ба ривоятҳо шунидам, агар дар он ҷо хилофе бошад, хонандагон аз ин заиф надонанд ва муахазат ва накӯҳиш накунанд ва агар эзид субҳонаху ва таоло тавфиқ диҳад, чун сафари тарафи машриқ карда шавад, он чи мушоҳида афтад ба ин зам карда шавад» [5].

Носири Хусрав дар асараш кӯшиш кардааст, ки дар бораи ҳар як ҷойи дидааш маълумоти ҷолиб ва пурра диҳад. Вай дар сафарномааш ҳам дар бораи роҳҳо, ҳам дар бораи андозаи қалъаҳои шаҳр ва ҳам дар бораи молҳое, ки дар шаҳрҳои гуногун бароварда мешуданд, сухан меронад. Носири Хусрав бисёр қасони шиносшудаи худро зикр намуда, аксар вақт ин одамонро мухтасар ва хеле моҳирона тавсиф мекунад. Чунончи, ӯ шоири машҳури табрезӣ Қатрон ва мутаффакири тараққиқарвари араб Абулаъло Маариро ҳамин тавр тавсиф намудааст [5, с.11-16]. Аз ин лиҳоз, асар саросар инъикосгари воқеият аст. Чунин воқеиятро танҳо асарҳои публицистӣ инъикос мекунанд. Дар асарҳои бадеӣ бошад, образфарӣ ва

тахайнол мавқеи хоса дорад, ки ин чиз дар асари мавриди тадқиқ нест. Агар аз ин назар ба «Сафарнома» бингарем, мазмуну моҳияти он равшан мегардад ва кулли қачфаҳмиҳо аз байн меравад.

Доир ба «Сафарнома»-и Носири Хусрав жанр, мазмуну моҳияти он ақидаи олимони гуногун аст. Масалан, солҳои шастуми асри гузашта Истад Қосимов дар бораи шаҳрҳои асри миёнагии дар асар инъикосёфта мақолае навишта, дар охир ба моҳияти он ишора карда, чунин нигоштааст: «Сафарнома» ёддоште буда, хусусиятҳои тарҷумаиҳолӣ дорад ва дар бораи як давраи муайяни ҳаёт ва зиндагии муаллиф маълумоти саҳеҳ медиҳад [3]. Чуноне аён мегардад, Истад Қосимов низ «Сафарнома»-ро ёддошт арзёбӣ мекунад, ки саҳеҳ нест.

Муаллифи дигар – профессор Аҳмад Абдуллоев доир ба нашри тозаии асар китобиёте навишта, дуруст таъкид кардааст, ки «Дар китоби «Сафарнома» қайди сафари муаллиф ба мамлакатҳои араб, саёҳатҳои ӯ дар шаҳрҳои гуногун пурра оварда шудааст. Носири Хусрав дар асар на танҳо аз дидаҳои худ, балки аз нақлу ривоятҳо ва шунидаҳоиаш низ маълумот додааст [1]. Муаллифи мазкур доир ба моҳияти «Сафарнома» фикрашро идома дода, менависад: «Сафарнома» китоби тарҷумаиҳолӣ, таърихӣ, ахлоқӣ ва ҷуғрофист. Аз мутолиаи он мо бо аҳвол ва ҳаёти нависанда, ки аксар дар хориҷа зиллат ва азоб гузаштааст, шинос мешавем, факту санадҳои муҳими таърихӣ адабиро меомӯзем, урфу одатҳои гуногунро доништа мегирем, вазъи ҳамонвақтаи шаҳру ноҳияҳои гуногунро мефаҳмем». Дар охир муаллиф ба асари бадеӣ будани «Сафарнома» ишора намуда, фикрашро чунин хулоса мекунад: «Сафарнома» яке аз беҳтарин асарҳои насри бадеист. Тасвири нависанда пуррора рангу таъсирбахш аст ва ба хонандагон лаззати хуби бадеӣ хоҳад бахшид» [1].

Аспиранти солҳои шастуми асри гузаштаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон Раҳим Муслмонкулов низ дар «Сафарнома» асари адабӣ нест? [4] ном мақолааш «Сафарнома»-и Носири Хусравро асари адабӣ гуфтааст. Мазкур ба фикри олимоне, ки асари номбурдари асари илмӣ қаламдод намудаанд, чунин эътироз кардааст: «Баъзе адабиётшиносон «Сафарнома»-ро асари соф илмӣ шумурда, онро аз қатори асарҳои бадеӣ хориҷ менамоянд, ки ба ин фикр ҳамроҳ шудан номумкин аст. Масалан, - суханаширо идома додааст муаллиф, - олими маъруфи Эрон Муҳаммадтақии Баҳор дар ҷилди дуюми «Сабкшиносӣ» ном асари худ чунин навиштааст: «Сафарнома - китобест илмӣ ва наметавон онро дар шумури кутуби адабӣ, монанди «Таърихи Байҳақӣ» ва «Сиёсатнома»-ву «Қобуснома» даровард». Ба ин фикр пурра розӣ шудан душвор аст, - менигорад муаллифи мақола, - зеро «Сафарнома» ба замми қиммати илмӣ доштани арзиши зиёди адабии бадеиро низ молиқ мебошад. Аҳамияти адабии бадеии «Сафарнома» иборат аз он аст, ки дар он бисёр лаҳзаҳои бадеӣ мавҷуд буда, чандин ҳодисаҳои адабӣ нақл карда шудаанд. Дар ин хусус овардани танҳо манзараи баҳси Қатрони Табрэӣ дар бораи шеърҳои Рӯдакӣю Мунҷиқ ва ё тасвири ҳолати гармобаи Басра кифоят аст» [4].

Аз суханони боло равшан мегардад, ки Р.Муслмонкулов ба ақидаи Маликушшуаро Баҳор розӣ нашуда, «Сафарнома»-ро асари адабии бадеӣ ба қалам медиҳад.

Бояд бигӯем, ки мавҷуд будани лаҳзаҳои бадеӣ ва нақл кардани ҳодисаҳои адабӣ маънои онро надорад, ки «Сафарнома» асари адабии бадеӣ бошад, зеро дар жанри сафарнома истифодаи бадеият раво буда, ин чизи маъмулӣ ба шумор меравад ва табиати жанр ҳам, ки он ба гурӯҳи жанрҳои публицистӣ-бадеӣ шомил аст, инро тақозо мекунад.

Муаллифоне ҳам ҳастанд, ки ҳилофи ақидаҳои боло фикр баён кардаанд. Масалан, собиқ ходими калони Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣю Академияи улуми Ҷумҳурии Тоҷикистон Субҳон Атобуллоев доир ба забони «Сафарнома» мақолае навишта, дар зимн овардааст: «Истеъмоли калимаҳо дар ҳар як асар ба мавзӯю жанр ва услуби он зич марбут аст. Чун ин асар («Сафарнома». - Н.Б.) очерки сафарист, дар он номи маҳаллу мавзӯе нисбатан бештар ба қор бурда шудааст...» [2].

Муаллифи мазкур «Сафарнома»-ро на хотираву ёддошт, на асари илмӣ бадеӣ, балки «очерки сафарӣ» гуфтааст, ки, ба ақидаи мо, ба моҳияти асар хеле наздик аст, вале ин асар очерки сафарӣ нест, балки ба маънои тоҷикӣ сафарнома аст.

Устодони Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон А. Нуралиев, А.Саъдуллоев, И.Усмонов, У.Гулмуродов дар дастури таълимии «Журналистикаи советии тоҷик» [6] дар мавриди асарҳои публицистӣ ва бадеӣ фикри бештар асоснок баён карда, моҳияти асарҳои бадеӣю публицистиро қушода додаанд: «Аммо ҳам дар адабиёти классикӣ ва ҳам имрӯз асарҳои мавҷуданд, ки воқеаҳои аёнӣро дар бар гирифта, қаҳрамонҳои воқеаи доранд, танқид ё ҳаҷви воқеаю молиқанд, - таъкид кардаанд муаллифон. - Оё дуруст аст, ки онҳоро ҳам дар ҳаҷвӣю осори адабӣ таҳқиқ кард? Масалан, «Ҳаҷви Султон Маҳмуди Ғазнавӣ» дар «Шоҳнома», «Сафарнома»-и Н. Хусрав ва осори ҳаҷвӣю У. Зоконӣ [6, с.45].

Муаллифони номбурда оид ба жанри «Сафарнома»-и Носири Хусрав изхори ақида намуда, онро дар қолаби очерки сафарӣ ҷой медиҳанд, вале баробари ин андаке шикаста шудани ҷаҳорҷӯби жанро низ таъкид мекунанд: «Қабл аз он ки дар мавриди жанри «Сафарнома»-и Носири Хусрав баҳс кунем, бамаврид аст, ба ёд орем, ки муҳаққиқони советӣ «Путешествие из Петербурга в Москву»-и Радишевро ҳамчун намунаи барҷастаи очерки сафарӣ зикр мекунанд ва «Хотироти Сахалин»-и Чеховро низ ба ин гурӯҳ дохил менамоянд. Дар таҳқиқи «Сафарнома»-и Носири Хусрав низ чунин назари техникӣ ба кор аст. Аммо ин асар очерки сафарии холис набуда, балки тавсифи ҳуди сафар аст, ки ба ин васила ҷаҳорҷӯби жанр андаке шикаста мешавад. Таъсири идеологӣ ва иҷтимоии асар, қаҳрамони он шинохта шудани ҳуди Носири Хусрав, одамони воқеӣ будани персонажҳо, типӣ будани воқеа ва образҳо, ба шакли воқеӣ истифода шудани факту рақамҳо, таҳлили публитсистии факту рақамҳо гувоҳи хислати публитсистӣ-очеркии ин асар аст. Ин андаке баъд ҳам идома дошт, ки сафарномаи А. Фитрат мунташираи рӯзномаи «Самарқанд» ва маҷаллаи «Оина» мисоли он аст. Дар замони советӣ бо таъсиси мутақобилаи публитсистикаи ватанӣ жанри очерк, аз ҷумла очерки сафарӣ ташаккул ёфта бошад ҳам, сафарномаҳои очеркӣ низ боқӣ мондаанд, ки очеркҳои мавзӯи афғонистонии А. Дехотӣ, «Нориниёнем мо»-и Ф. Муҳаммадиев, «Ду ҳафта дар БАМ»-и А. Ҳамдам ва Ҳ. Файзиев намунаи он мебошад» [6, с.45-46].

Аз андешаи муаллифони зикршуда чунин хулоса бармеояд, ки эшон жанри «Сафарнома»-и Носири Хусравро на очерки сафарӣ, балки сафарномаи очеркӣ гуфтаанд, ки ин аллақай маъноӣ тозаро касб мекунад, вале, ба андешаи мо, ҳоҷати ба очерк марбут сохтани он нест. Дар мавриди «Путешествие из Петербурга в Москву»-и Радишев бошад, ҳаминро гуфтаним, ки муҳаққиқони рус, аз ҷумла Надежда Михайловна Маслова, жанри чунин асарҳоро сафарнома (путешествие) арзёбӣ кардааст. Чунин ҳукм нисбат ба «Сафарнома»-и Носири Хусрав низ равост. Ҳамчунин, ҷуноне зикр шудааст, нигоштаҳои мавзӯи афғонистонии А. Дехотӣ, «Нориниёнем мо»-и Ф. Муҳаммадиев, «Ду ҳафта дар БАМ»-и А. Ҳамдам ва Ҳ. Файзиев очерк набуда, сафарномаанд.

Аз гуфтаҳои боло чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки олимони дар мавриди «Сафарнома»-и Носири Хусрав дар як ақидаи муайян қарор надоранд. Ба ин ду сабаби асосӣ ҷой дорад: Нахуст, баъзе аз олимони то ҳол «Сафарнома»-ро ҳамчун маҳсули адабиёти бадеӣ дониста, асари публитсистӣ будани онро нодида гирифтаанд ва ё ин ҷиҳати асар аз назарҳо дур мондааст. Сониян, пурра тадқиқ нагардидани публитсистикаи тоҷик ба он сабаб шуда, ки бисёр асарҳо ва жанрҳои публитсистика бо ному мафҳумҳои дигар ёд шудаанд.

Барои дарёфти маълумоти бештар доир ба ин асар ба маъхазҳои қомусҳои мурочиат намудем. Дар Энциклопедияи советии тоҷик [8, с. 619] «Сафарнома»-и Носири Хусрав чунин тавзеҳ дода шудааст. «Сафарнома... зоҳиран нахустин асарест, ки дар адабиёти форс-тоҷик дар жанри сафарнома навишта шудааст. «Сафарнома» қайдҳои хотироти сафари ҳафтсолаи Носири Хусравро (аз 5 март 1046 то 23 октябри 1052) дар бар мегирад. Вай дар муддати ин сафар 2220 фарсанг (17 х. км.) масофаро тай намуда, шаҳру вилоятҳои мамлакатҳои Шарқи Миёнаю Наздик (Афғонистон, Эрон, Озарбойҷон, Осиёи Хурд, Сурия, Ҳичоз, Миср, Яман, Тунис, Фаластин, Ироқ ва ғ.)-ро саёҳат намуда, ранҷу машаққати зиёде аз сар гузаронидааст. Муаллиф дар «Сафарнома» аввал дар бораи зиндагонии қабл аз мусофират мухтасар таваққуф намуда, баъд бевосита ба баёни хотироти айёми сафар мепардозад. «Сафарнома» сюжети муайяну ягона надошта, асосан қайдҳои хотироти ҳаррӯзаи сафар, ҷиҳҳои дидаю шунидаи муаллифро дар бар гирифтааст. Маълумоти хотироти сафар дар асар мувофиқи тартиби санаҳои ба шаҳру вилояте расидани муаллиф пайи ҳам ҷойгир карда шудаанд. Дар «Сафарнома» доир ба шаҳру музофотҳои кишварҳои мухталиф, мавқеи ҷуғрофӣ, обу ҳаво, молу меваҳо, ободонӣ, роҳҳо, ҷойҳои ҷамъиятӣ, ёдгориҳои маданӣ, соҳти давлатдорӣ, урфу одати халқҳои он мавзӯҳо маълумоти муҳим оварда шуда, мусоҳибаҳои муаллиф бо уламои удабони он сарзаминҳо тасвир шудааст (воҳӯрӣ бо шоирон Қатрон ва Абулаълои Маарӣ ва ғ.). Мушоҳидаҳои муаллиф ҳаққонӣ ва бегаразона баён гардидаанд... Забон ва тарзи баёни «Сафарнома» содда ва раван аст. Услубу тарзи тасвири таассуроти сафари муаллиф ҷолиби диққат ва аз ҷиҳати бадеӣ дилҷасп аст. «Сафарнома» барои омӯхтани хусусиятҳои насри забони адабии тоҷик (форсии дарӣ) дар асри XI аҳамияти калон дорад. Инчунин, ҳамчун асари ёддошти «Сафарнома» барои муаррихон, бостоншиносон, географҳо, этнографҳо материалӣ фаровоне медиҳад...» [8, с.618].

Гуфтаҳои боло бори дигар собит месозанд, ки жанри «Сафарнома»-и Носири Хусрав, бешак, сафарнома аст ва, баъдан, на сафарномаи адабӣ, балки сафарномаи публитсистӣ мебошад, зеро он «қайду хотироти ҳаррӯзаи сафар, чизҳои дидаю шунидаи муаллифро дар бар гирифтааст», яъне, ҳақиқати воқеа аст ва «маълумоту хотироти сафар дар асар мувофиқи тартиби санаҳои ба шаҳру вилояте расидани муаллиф пайи ҳам ҷойгир шудаанд». Зимнан, «мушоҳидаҳои муаллиф ҳаққонӣ ва бегаразона баён гардидаанд». Вале, чуноне дар охири матн омадааст, «Сафарнома» асари ёддоштӣ нест ва ин ду жанр бо хусусиятҳои хоси худ аз ҳамдигар фарқ мекунад, ки мавзӯи баҳси алоҳида аст.

Ҳамин тариқ, «Сафарнома»-и Носири Хусрави Кубодиёни яке аз нахустин сарчашмаҳои сафарномаҳои публитсистӣ, ки дар жанри сафарнома навишта шудааст. Ба ин мазмун, мундариҷа ва моҳияти ҳуди асар низ далолат мекунад.

АДАБИЁТ

1. Абдуллоев, А. Сафарномаи шоир / А. Абдуллоев // Тоҷикистони советӣ. – 1970. - 9 сентябр.
2. Атобуллоев, С. Забони «Сафарнома»-и Носири Хусрав / С. Атобуллоев // Маориф ва маданият. – 1976. - 17 июл.
3. Қосимов, И. Тасвири шаҳрҳои асримиёнагӣ дар «Сафарнома»-и Носири Хусрав / И. Қосимов // Маориф ва маданият. – 1960. - 21 июл.
4. Муслмонкулов, Р. «Сафарнома» асари адабӣ нест? / Р. Муслмонкулов // Комсомоли Тоҷикистон. – 1966. - 13 январ.
5. Носири Хусрав. Сафарнома / Н. Хусрав. - Душанбе, 1970. - С. 104-105.
6. Нуралиев, А., Саъдуллоев, А. ва диг. Журналистикаи советии тоҷик / А. Нуралиев, А. Саъдуллоев. - Душанбе: Ирфон, 1989. – С. 45-46.
7. Эделман, А. Шоир, мутафаккир, сайёҳ ва ходими бузурги ҷамъиятии тоҷик дар асри XI Носири Хусрав / А. Эделман // Мактаби советӣ. – 1952. - №12. - С. 32-44.
8. Сафарнома / ЭСТ. - Душанбе, 1986. - Ҷ. 6. - С. 618-619.

«ПУТЕШЕСТВИЕ» НОСИРА ХУСРАВА КУБОДИЁНИ – ПЕРВЫЙ ИСТОЧНИК ПУБЛИЦИСТИЧЕСКИЕ ПУТЕШЕСТВИЕ

Публицистика таҷикӣ ҷудо ба ҷаҳон аз қадимӣ ва асосан аз қадимӣ тарих. Яке аз асарҳои ҷудо ба ҷаҳон публицистикӣ мебошад «Путешествие» Носири Хусрави Кубодиёни, ки дар он ҷаҳон ба ҷаҳон тарих. «Путешествие» дар он ҷаҳон се ҳафтаи сафарро дар кишварҳои Ҷануби Шарқӣ нишон медиҳад. Ин асар ба ҳақиқат асос ёфтааст. Баъзе аз таълимдорон ва мутахассисон ба маъно ва мазмун ва тарзи асарҳои гуногун.

Асар таълимдорон ва мутахассисон дар ин асар ва он ба ин натиҷа расид, ки «Путешествие» Носири Хусрави Кубодиёни яке аз аввалин манбаҳои публицистикӣ дар сафар, ки дар он ҷаҳон тарих ва асосан ба маъно ва мазмун ва тарзи асарҳои гуногун.

Ключевые слова: публицистика, путешествие, «Путешествие» Носир Хусрава, путевой очерк, действительность.

«SAFARNOMA» OF NOSIRI KHUSRAV- FIRST SOURCE OF JOURNALISM TRAVELING NOTES

Tajik publicistic is very rich, rooting since deep history. Safarnoma of Nosiri Khusrav is one journalistic novel that has long history. Safarnoma reflected seven years journey of author over the countries of Middle East, ie. that showed reality. Despite this, in the case of meaning and content and the novel's genre there are different views of scholars and scientists.

In the article, the opinions and ideas of the scientists are deep and the author has decided work on the Safarnoma of Nosiri Khusrav which meaningfully and efficiently sources of journalism of mid last century.

Key work: publicistic, traveling note, Safarnoma of Nosiri Khusrav, traveling essay, reality.

Сведения об авторе:

Нуриддин Шодипур Бозорзода – кандидат филологических наук, доцент Таджикского национального университета. Телефон: (+992) 909151516

About the author:

Nuriddin Shodipur Bozorzoda - candidate of philological sciences, associate professor of Tajik National University. Phone: (+992) 909151516

ВОҶЕАҲОИ ТАЪРИХӢ ВА ТАҒЙИРӢБИИ САБК ДАР НАСРИ ОХИРИ АСРИ XIX

Олимӣ Х.Х.

Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи С. Улугзода

Насри классикии форсу тоҷик дорои аҳамияти баланди бадеӣ ва эстетикӣ буда, дар навбати худ ифодакунандаи ҳаёти мардуми гуногунтабақа ва гуногуннаҷод аст. Роҷеъ ба омӯзиши таркиби шеър, матн ва таҷқиқи муввозинати санъатҳои бадеӣ дар кишварҳои форсизабон як қатор осори илмӣ иншо гардидааст. Аз ҷумла, дар осори Абулхусайни Зарринқуб, Маликушшуаро Баҳор, Сирусӣ Шамисо, С. Табаров, Р. Ҳодизода, Р. Мусулмониён, А. Сатторзода, Х. Шариф, А. Кучаров, А. Саъдуллоев, Х. Асозода таҷқиқ гардидаанд.

Дар асрҳои миёна ва баъдан дар таърихи китобҳо ва рисолаҳо роҷеъ ба саноеи бадеӣ ва сохти каломӣ манзуму мансур сухан гуфтаанд. Сарчашмаҳои улуми адабиётшиносӣ, мисли «Тарҷумон-ул-балоға»-и Родуёнӣ (асри XI), «Ҳадоиқ-ус-сеҳр фӣ дақиқ-уш-шеър»-и Рашиди Ватвот (асри XII), «Чаҳор мақола»-и Низомии Арӯзии Самарқандӣ (асри XII), «Меъёр-ул-ашъор»-и Ҳоҷа Насриддини Тусӣ (асри XIII), «Меъёри Ҷамолӣ ва мифтоҳи Абӯисҳоқ»-и Шамси Фаҳрии Исфохонӣ (асри XIV), «Рисолаи қофия» ва «Рисолаи муаммо»-и Абдурахмони Ҷомӣ (асри XV), «Арӯзи Сайфӣ» (асри XV), «Мизон-ул-авзон»-и Алишери Навоӣ (асри XV), «Ҳафт иқлим»-и Қабул Муҳаммад (асри XIX), «Матлаъ-ул-улум ва маҷмаъ-ул-фунун»-и Вочидалии Мучмаӣ (асри XIX) ва ғайра мебошад. Ба қавли муҳаққиқ Кӯчаров А. «шарҳу тафсири дар адабиёти асри миёнагии форсу тоҷик чун як соҳаи зарурии матншиносӣ эътибори махсус дошта, асарҳои алоҳида арзи вучуд мекарданд» [1, с. 7].

Худой Шариф роҷеъ ба ҷавҳари наср таваққуф намуда, ҷиҳати баррасии ин мавзӯ таҳқиқоти нодирро анҷом дода, чунин таваққуф намудааст: «Каломӣ мансур ду тарзи фаҳмиш дорад: якум сухани пароканда, яъне сухани бенизом... Дуҷум каломӣ мансур, ки эътибори он ба воқеияти нависанда вобастагӣ дорад» [2, с. 12].

Мутобиқ ба пажӯҳиш ва баррасии худой Шариф насри форсӣ – тоҷикӣ аз лиҳози шакл ва услуб ба гурӯҳҳои зерин ҷудо намудан мумкин аст: «наси сода, насри маснуъ, насри мусаччаъ, насри марачҷаз (қалимаҳои ҳамқофия), насри мутақаллиф, насри матбуъ, насри шикаста» [2, с. 3].

Ҳар як навъи адабиёт вобаста ба марҳилаҳои ҳосил таърихӣ ва ҳаводиси иҷтимоӣ ташаккул меёбад. Насри форсу тоҷик низ дар заминаи вазъияти таърихӣ ва таъсирпазирии сабкиҳои гуногуни адабӣ дараҷаҳои муайяни таърихиро аз сар гузаронидаанд. Сирус Шамисо давраҳои асосии насрро чунин тақсим намудааст: «1. Насри мурсал (муодили сабки хуросонӣ, ки ба қуруни савум, чаҳорум ва нимаи аввали қарни панҷум иртибот доштааст; 2. Насри байнобайн, авохирӣ қарни панҷум ва авоили қарни шашум; 3. Насри фаннӣ, дар қарни шашум; 4. Насри маснуъ ё насри санъатӣ дар қарни ҳафтум; 5. Насри санъатӣ ва насри сода дар қуруни ҳаштум; 6. Насри сода дар қарни нуҳум то авоили қарни даҳум. 7. Насри содаи маъйивуб аз қарни даҳум то миёнаи қарни дувоздаҳум; 8. Насри қоимақом ва таҷдиди ҳаёт; 9. Насри мардумӣ давраи маршрута (наси рӯзнома; 10. Насри ҷадид (наси румон) ва насри донишгоҳӣ». Сирусӣ Шамисо насри мурсал ва фанниро дорои аҳамияти бештар меномад. Ба андешаи муҳаққиқ таърихи ташаккулёбии насрро аз дидгоҳи сабки фақат чунин навъи онро бояд асосӣ донист: насри мурсал, насри фаннӣ, насри мавзун, аммо насри мавзун, ба андешаи Сирус, ин насри мусаччаъ буда, ду ҷанба дорад: 1. насри мавзунӣ мурсали масали муноҷоти Ҳоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ; 2. насри мавзунӣ фаннии мақомоти Ҳамидӣ [3, с. 14]. Аз ҷумлаи анвоъи наср аз нигоҳи Сирусӣ Шамисо дар таърихи адабиёт навъҳои таърихӣ, мазҳабӣ, сӯфиёна... ё донишномаҳои аз қабилӣ дostonҳои рамзӣ, ошиқона, ҳамосӣ... мавҷуд ҳастанд [3, с. 14].

Аммо агар ба таърихи ташаккулёбии насри форсӣ мутаваҷҷеҳ бигардем, таърихи онро ба давраҳои ҳеле қадим махсуб медонем. Дар таърихи ташаккулёбии наср донишмандони осори форсии қадим қобили қабул аст, ҳатто Эълумияи Қуруши Кабир ва навиштаҳои кӯҳи Бесутун осори насрии қадим аст. Дар марҳилаи замони форсии миёна намунаҳои зиёди мансур аз адабиёти паҳлавӣ боқӣ мондаанд. Ба қавли муҳаққиқон, ин наср бо услуби сода иншо гардидааст ва метавонад дар таҳқиқи насри кӯҳани форсӣ заминае фароҳам овард. Андешаи Сирусӣ Шамисо воқеист, чунки наср дар адабиёти форсу тоҷик маҳз дар замони Сафавиёну Тоҳириён рушд ёфтааст. Дар муқобили он тамоми қорномаҳои шоҳону ҳокимони давр дар қасоиду маснавиҳо дарҷ мегардиданд.

Дар охири асри XIII ва оғози асри XIII I «Ҷомеъ-ул-хикоёт ва ҷавомеъ-ур-ривоёт» - и Муҳаммади Авфӣ, ки маҷмуаи бузурги қиссаҳои хикоёт ва ривоёту ахбори таърихӣ, бадеӣ ва афсонавист, таълиф шудааст. Бехтарин намунаи насри нафиси форсу тоҷик то истилои муғул ба вучуд омадааст» [4, с. 37]. Ба қавли Ю. Салимов оғози насри таълифӣ низ аз ҳамин давра

оғоз мегардад. Ю.Салимов хангоми таҳқиқ ва омӯзиши насри ривоятии тоҷик ба шаклгирии жанрҳои насри ривоятӣ тавачҷух намуда, таркиби онро аз ҳикоят медонад. Муҳаққиқ истилоҳи насри бадеиро таҳлил намуда, ба он чунин баҳо додааст: «Осори насри бадеии форсу тоҷик унсури асосии бадеияти образнокиро доро мебошад» [4, с.37].

Дар асари бадеӣ таносуби маъно дар таркиби нави наср ҷойи асосиро ишғол менамояд. Дар ҳаҷ сурат дар насри мутакаллиф баёни ишқу муҳаббат ва ё саргузаштҳои иғвоангез ҷой гирифта наметавонад ва ё худ насри маснуъ дар таркибаш аз санъатҳои лафзӣ маъноии фаровон истифода меёбад. «Тавачҷуҳи донишмандон бо таркиби лафзу маъно аз ин ҷост, ки дар он як навъ ҳамоҳангиро бо мафҳуми шаклу сурату мазмун дидаанд ва ҷӯстанӣ шудаанд» [5, с.30].

Худой Шариф тақсими адабиёт ба назму насрро дар маънии дарки хосияти хунарии ҳар яке ба ғоидаи назм бештар моил медонад, зеро далолат ба аҷзои хунари ва шаклии он дорад. Наср чун падидаи омехтаи илмиву хунарии адабиёти шинохта шуда, хосияти дохилии нави насри адабиро ифшо ношуда мондааст [5, с.273].

Ончунон ки мусаллам аст, таърихи омӯзиши наср кӯтоҳ буда, маҳз дар замонҳои охир дар омӯзиши наср муҳаққиқон мутаваҷҷеҳ гардидаанд. Дар ин маврид Худой Шариф тазаккур медиҳад: «Мафҳуми асосии таснифи суннати наср «навъ» аст... Дар таърихи адабиёти забони форсӣ анвои асосии наср ҳамчун ашқоли жанри бунёдгузори ва ҷудо карда шудаанд» [5, с.274].

Сирусӣ Шамисо дар асараш «Сабқшиносии наср» тазаккур менамояд, ки дар насри мурсал асари адаби ба назар намерасад ва аввалин асари дар насри фанӣ пайдо мешавад, ки ин «Калила ва Димна» мебошад [3, с.23]. Интиҳои насри мурсал ба ақидаи муҳаққиқ ба сабки хуросонӣ тааллуқ дошта, дар ин замина нахустин нависандагон бо лаҳҷаи хуросонӣ иншо намудаанд [3, с.23].

Балъамӣ яке аз нахустин нависандагон ва бехтарин аз носирони насри мурсал мебошад ва ду давраи ташаккулёбиро (давраи Сомониён ва давраи Ғазнавиён) гузаштааст [3, с.23]. Насри мурсал насрест, ки он сода ва равиши мубтаи бар ҷумлаоти кӯтоҳ ва калимоти форсӣ ва ҳолӣ аз луғоти арабӣ ва маҳҷур нигошта мешавад. Дар давраи Ғазнавиён воридшавии луғоти арабӣ зиёд шуд [3, с.30].

Пас аз густариши дини мубини ислом сабки наср низ тағйир гардида, услуби насри форсӣ таъсирпазирӣ аз Куръон пайдо намуд. Воқеан, бо тағйир хӯрдани ҳодисаҳои сиёсӣ ва иҷтимоии давр равиши сабки ниғориш дар адабиёт низ дигар мегадад. Дигар ин ки Ғазнавиён ва Салҷуқӣён, ки аслан бодиянишин буданд, сари қудрат омаданд ва то ин ки шаҳришин гардиданд, солҳо вузарои онҳо аз ҳисоби мардуми эронинаҷод буд. Насри қарни шашум насри байнобайн ва миёни насри мурсал ва насри фанӣ аст [3, с.48]. Насри дигаре, ки хоси насри классикӣ буд ва муаллифон дар эҷоди он эҷози сухан менамуданду тавассути сачъ хунари меофариданд, ин насри мавзун мебошад ва Сирусӣ Шамисо онро дорои ду ҷилва менамояд: насри мавзунӣ мурсал ва насри мавзунӣ мақомот.

Насри форсӣ аз нигоҳи Маликушшуаро Баҳор ба шаш давраи таърихӣ ташаккул ва таҳаввул итлоқ дорад: давраҳои Сомониён, Ғазнавиён, Салҷуқӣён ва Хоразмшоҳӣён, давраҳои сабки ироқӣ ва насри сунӣ, давраи бозгашти адабиёти ва давраи соданависӣ. Маликушшуаро Баҳор дар асари маъруфаш бо номи «Сабқшиносӣ» чунин таъкид менамояд: «Барои фаҳми муҳити маънавии як шоир ё насрнавис бояд ба таърихи сиёсӣ ва иҷтимоӣ ва илмӣ асри вай ошно гардид». Вақеан, Баҳор дар омӯзиши насри форсӣ чунин ишора менамояд, ки наср бар ду навъ аст, яке «насри сода» аст ва он иборат аст аз иборати сода ва осон, ки ба забони мардум навишта шавад ва мурод аз он гуфтани матлаби одӣ ё хоҳиши содаи маъмулӣ ё фармону ҳукме ё омӯхтани пеша ва илме ба шахси навомӯз бошад; ин навъи наср бо суханҳои сода ва одӣ набоистӣ тафовуте дошта бошад. Навъи дигар «насри фанӣ» аст ва он баёни матлабе аст ба тарзе, ки нависанда дар он амъони (жарф дидан, дурандешӣ). назар ва ҷавлони ирода ба қор бурда ва хоста бошад, ки аз асари он тарз ва ба ҳамроҳи он баён матлаби хешро бехтар ва қомилтар ба тараф бифаҳмонад, ё ҳаяҷони дарунӣ ва ҳолате аз ҳолати нафсонӣ хешро мусбат кунад ё раҳму рикқати хонандаро барангезад ва ё ҳашму ғайрати вайро таҳрик намояд ва амсоли инҳо ва ин навъро бо шеър бояд яксон донист ва дар замони қадим шеърхое, ки гуфта мешудааст, бо насре, ки аз навъи дувум гуфтем, чандон тафовут надоштааст ва шояд насре, ки аз навъи дувум дар аҳди бисёр қадим вучуд надошта ва он ҷӣ навишта мешудааст, насре сода буда ва он ҷӣ суруда мешуда ва бо оҳанг меҳондаанд ҳама шеър будааст» [6, с.23].

Агар Арасту пояи ташаккулёбии поэтикаро дар иртибот ба афзоиши жанрҳо пиндорад, пас Баҳор роҳҳои таҳаввули насрро ин гуна баён мекунад: «Аммо бояд бидонем, ки ҳарчи таърих болотар меравад, насрҳо содатар ва насри фанӣ ба насри сода шабехтар ва алфоз ва калимоти онҳо маҳдудтар аст ва ҳарчӣ дар ҷодаи таърих поинтар меоем, наср барои тақмили худ аз назм чизе меравад ва перояи хеш месозад ва бар зебоии худ меафзояд. Дар натиҷа

алфозу калимот зеботар ва асбобу абзори баёни матлаб бештар ва саноеъ дар он афзунтар ба кор бурда мешавад ва ҳамин тасаввур дар шеър низ ба хубӣ машхуд ва пойдор аст» [6, с.23].

И.С.Брагинский забони асарҳои насри ривоятиро ба таври умумӣ баҳо дода чунин менависад: «Агар насри бадеии таълифӣ бо забони пур аз игрок ва пур аз печутоб ва баъзан бо забони хеле мураккабу мушкил ва номафҳум навишта шуда бошад, асарҳои насри ривоятӣ одатан бо забони мафҳуми раво навишта шудаанд» [7, с.199].

Масъалаи дигар, мавқеи сюжет дар воқеънигории адибони охири асри XIX мебошад. Сюжет бо низом ва тартиби муайяншуда баён мегардад ва академик М.С.Имомзода муҳимияти ин тартибро аз ҷумлаи мақоми асосии сюжет медонад: «Сюжет дар асари бадеӣ мақому вазифаҳои гуногун дорад: аввалан, низом ва робитаи мантиқиву мазмунии силсилаи воқеахоро ба вучуд оварда, ягонагии амалро таъмин менамояд, сониян сюжет барои таҷдиди персонажҳо, таҷаллии характери онҳо муҳим мебошад, яъне иштирокчиҳои асосии воқеа инсон аст... Савум сюжет дар осори бадеӣ зиддиятҳои ҳаётиро тасвир менамояд» [8, с.8].

Ба хоҳири дурустии баён ва тартиби дохили сюжет «вазифаҳои зерин муҳим аст: 1. Тарзи ҷойгиршавии лаҳзаҳо, қисмҳои асари бадеӣ. 2. Бандубаст мазмуну мундариҷаро дар шакли муайян ҷой намуда, ба тарзи мувофиқ ва беҳтар ба хонанда пешниҳод менамояд. 3. Иштирокчиҳои асари бадеӣ инсон аст ва бандубаст барои тартибу танзими иштироки персонажҳо муҳим мебошад. 4. Дар бунёди бандубаст замону макон низ иштирок дорад» [8, с.9-10].

Умуман, ҳангоми таҳқиқи поэтикаи наср бояд ибтиқори муаллиф мавриди омӯзиш қарор гирад: навъи наср, идеяи муаллиф, диалог, солнома, типи қаҳрамон, сохтори жанр, этикаи адабӣ, олами бадеъ, олами таҳайюлӣ. Дар жанр шакли баёни мавзӯ ва мақсади муаллиф барои боз ҳам ҷолиб гардидани асар аз истифодаи гардидани санъатҳои бадеӣ иборат мебошад. Тарзи истифодаи санъатҳои бадеӣ ба хунари эҷодкор вобаста аст, ки тавассути он андешаву тафаккури хешро дар асари офаридааш инъикос менамояд ва ин гуна тасвириро, ки аз тариқи эҳсосоту нозукҳаёли ораста мешавад, метавон тасвири бадеӣ ном бурд. Дар мавриди офаридани тасвири эҷодкор аз гунаҳои санъатҳои бадеӣ, ки дар адабиёти классикии форсӣ - тоҷикӣ ба мавқеъи зиёд қар фармуда шудааст ба мисли рамзу киноя, ташбеҳу тамсил, ибҳому игрок, талмеху истиора, муболиғаву муқобила ва ғайра хеле зиёд истифода менамояд.

Дар боби қорбурди санъатҳои бадеӣ ва офариниши тасвир назари мунаққидони адабиёт гуногун аст, аммо бартар аз онҳо бархе аз саноеъ мавҷуданд, ки онҳоро муҳаққиқони адабиёти тоҷикӣ ба сифати ибораҳои маҷозии шоирона мепазиранд. Жанри асари бадеӣ ифодакунандаи раванди таърихӣ ташаккулёбии адабиёт дар ягон даври мушаххас мебошад. Андешаи Д.С. Лихачев оид ба он ки «категорияи жанри бадеӣ – категорияи таърихӣ ва жанрҳои бадеӣ барои мауайян намудани дараҷаи ташаккулёбии санъати сухан ва дар ҳар замон тағйир меёбанд ва ё ба тағйирот дучор мегарданд, исбот менамоянд, ки бе дарназардошти падидаҳои ташаккулёбии таърихӣ сохтори жанр, муқоисаи жанрҳоро муайян намудан ғайримумкин аст. Ҳамзамон ҳар давраи таърихӣ жанрҳо аз ҳамдигар фарқ мекунад. Жанрҳо ба ҳамдигар таъсир мекунад ва дар як муддат дар рақобат бо ҳам ҷой доранд, аз ин рӯ на фақат жанри як давраи таърихиро, балки «сохтори жанрҳои тамоми давраро омӯхтан муҳим аст» [9, с.42].

Инчунин истиқбол аз асари бадеӣ қабл аз ҳама дар зерини жанри бадеӣ ба анҷом мерасад ва жанр мутобиқи мавзӯ барои ҷалби хонанда дар заминаи шавқ асос мегузорад. Агар ба ин масъала тавачҷуҳ намоем, пас жанр дар замони иваз мегардад ва адибон дар пайравӣ аз ҳамдигар ва анъанаҳо тағйирот низ ворид менамоянд. Ҳар як жанр дорои сохтор, шакл ва услуби хоси худ мебошад ва дар амал бояд ба ҳамдигар мутобиқат намоянд.

Тағйирёбии шаклҳои жанр ин ба воқеаҳои таърихӣ, таназзул ва ё ташаккули ҳаёти иҷтимоӣ вобастагии қавӣ дорад ва ҳар як жанр завқи хоси хонанда, шунаванда ва мардуми табақоту миллати мухталифро ба худ ҷалб менамояд, ки ин аз хунари эҷодкор вобастагӣ дорад. Адабиёти миллии ҳар як миллат вобаста ба меъёри забон, балоғату фасоҳат, хунари нависанда ва идеологияи миллии ва ё мазҳабӣ фарқ мекунад.

Ҳангоми баррасии масъалаи жанр ҷаҳонбинии нависанда дар иртибот ба муҳити миллии ва мазҳабӣ ба инобат гирифта мешавад. Зеро бе дарназардошти шавқу завқи муҳит асарро таълиф намудан ғайриимкон аст.

Албатта, аломати дигари ҷалби нависанда ба эҷод ин худшиносии ӯ дар доираи ҷаҳонбинияш мебошад. Ҳар як жанр аз лиҳози услубӣ хусусияти мустақкамгардӣ ва таҳкими шуурӣ барои хонандаро дорад. Дар осори адабӣ асарҳое ба назар мерасанд, ки дар дохили худ мутобиқ ба баёни андеша ва тасвири воқеъ сабк ва услуб иваз мегардад.

Хулоса,

1. Ҳама намуди адабиёт дар замони таърихӣ ба таҳаввулот дучор мегардад. Аммо осори адабӣ барои як марҳила офарида намешавад ва бидуни муайян кардани вақт то ба зинда будани шавқи хонанда нигаронида мешавад. Гузашта аз ин мавзӯҳои адабиёт, сабк ва жанрҳои он тӯли таърих мисли занҷираи тамаддуни беохир ба ҳам мепайвандад, ки дар мисоли ин метавон насри классикии форсӣ-тоҷикӣ аз ҳикоят интиҳо гирифта, то ба ривояту қиссаҳои мардумӣ шакл гирифтаанд. Густариши насри классикии форсӣ-тоҷикӣ ба асрҳои миёна иртибот дорад ва насри ривоятӣ заминагузори анвои дигари насрҳои мегардад.

2. Сабк ин дар мачмӯи муайянкунандаи жанр ва методи бадеӣ дар тасвири воқеият мебошад. Сабк тамоми воқеаҳои рӯзафзун ва ҳаводиси иҷтимоӣро мутобиқ ба завқи нависанда ва ҳаёти иҷтимоӣ фаро мегирад. Аз ҳамин хотир, сабки охири асри XIX нисбат ба дигар асрҳо дар тавсифи воқеот нисбатан муайянтар ифода гардидааст.

АДАБИЁТ

1. Кӯчаров А. Масъалаҳои матншиносии адабиёти тоҷик. /А. Кӯчаров - Душанбе, Маориф. 1994. -142 с.
2. Шарипов Х. Шоир ва шеър. /Х. Шарипов - Душанбе: Адиб, 1998.
3. Шамисо С. Сабкшиносии наср. /С. Шамисо - Техрон, 1380. 456 с.
4. Салимов Ю. Насри ривоятӣ форсӣ тоҷик. Душанбе, 1971, нашриёти Дониш. -156 с.
5. Шарипов Х. Қалом бадеӣ. /Х. Шарипов - Душанбе: Маориф, 1991. -160 с.
6. Маликушуаро, Муҳаммадқай. Сабкшиносии таърихи татаввурӣ насри форсӣ. /Маликушуаро Муҳаммадқай Баҳор - Душанбе: 2011. -651 с.
7. Брагинский И. С. От Авесты до Айни. /И. С. Брагинский - Душанбе. Ирфон, 1981. -256 с.
8. Имомов М. Сужет ва тасвир дар насри Садриддин Айни. /М. Имомов Душанбе, 2007, -370 с.
9. Лихачев Д. С. Поэтика древнерусской литературы. /Д. С. Лихачев - Л.: Худ. литературы, 1987. -656 с.

ИСТОРИЧЕСКИЕ СОБЫТИЯ И ИЗМЕНЕНИЯ СТИЛЯ В ПРОЗЕ КОНЦА ДЕВЯТНАДЦАТОГО ВЕКА

Стиль - это не только форма языка произведения, но и объединяющие эстетические принципы структуры всего содержания и формы произведения. Структура серии стилей может быть скрыта во всех персонажах произведения. Художественный стиль воплощает в себе как публицистический, так и художественный аспект общей реальности, характерный для писателя, его творческий метод и поставленные перед ним задачи. Тот или иной стиль может быть адаптирован к разным видам искусства одновременно. Все формы литературы развивались с течением времени. Но литературное произведение создано не для одной сцены и ориентировано на живой интерес читателя без временных рамок. Более того, темы литературы, стиля и жанров переплетаются на протяжении всей истории как бесконечная цепь цивилизаций, на примере которых классическая персидско-таджикская проза может трансформироваться из истории в народные легенды. В необычной статье автор анализирует, как изменился стиль художественной литературы.

Ключевые слова: ситуация, цивилизация, город, Бухара, период, президентство, династия, время, общество, литературоведы, наука, образование, интерес, образование, воспитание, религиозная структура, место, произведения.

HISTORICAL EVENTS AND STYLE CHANGES IN THE LATE NINETEENTH CENTURY PROSE

Style is not only the form of the language of the work, but also the unifying aesthetic principles of the structure of the whole content and form of the work. The structure of a series of styles can be hidden in all the characters of a work. The artistic style embodies both the journalistic and the artistic aspect of the general reality, which is characteristic of the writer, his creative method and the tasks set before him. This or that style can be adapted to different types of art at the same time. All forms of literature have evolved over time. But a literary work is not created for a single stage and is focused on the reader's interest alive without a time frame. Moreover, the themes of literature, style and genres are intertwined throughout history as an endless chain of civilization, in the example of which the classical Persian-Tajik prose can be transformed from a story to folk legends. In an extraordinary article, the author analyzes the ways in which the style of fiction has changed.

Keywords: situation, civilization, city, Bukhara, period, presidency, dynasty, time, society, literary critics, science, education, interest, formation, education, religious structure, place, works.

Сведения об авторе:

Олими Хосият Хоким - Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улугзода, кандидат филологических наук, доцент кафедры теории и истории

литературы. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, тел: (+992) 917160791; Почта: hosiyat.olimova@mail.ru

About the author:

Olimova Khosiyat -Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulugzod, Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Theory and History of Literature. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Mukhammadieva 17/6, tel: (+992) 917160791; Mail: hosiyat.olimova@mail.ru

БАРАСӢ ВА ТАҲЛИЛИ КОРБУРДИ АШӢОРИ ХОҶА КАМОЛ ДАР ОСОРИ МАНСУРИ СОИНУДДИНИ ХУЧАНДӢ

Мирзоев С.Х.

Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров

Мизони хузури ҳар як шоир ё хунармандро дар хотираи таърихӣ ва адабӣ метавон аз лиҳози баррасии бозтоби осор ва ҷаҳоншиносии ӯ дар миёни навишторҳои баъд аз худаш муайян кард. Ё ба сухани дигар, ҳар шоир ё хунарманд пайравону иродатмандони бештарро ба дунболои хунар ва тафаккури худ бибарад, ба ҳамон андоза ҷовидонагии ӯ ҳам дар ҳофизаи таърихӣ, адабӣ ва ҳам дар олами шеърӯ тафаккур мондагор хоҳад буд.

Қаламрави маънавии Камоли Хучандӣ бар осоре, ки ба низоми тафак кури ирфонӣ вобастагӣ дорад, амре табиӣ аст. Аммо тавачҷӯх ва бар дошти муносиби шоирону нависандагон дар адвори таърихии мухталиф ба шеъри Хоҷа Камол баёнқунандаи он аст, ки ӯ тавонистааст ба андеша ва тафаккури маънавии шоирони баъд аз худ асар гузорад ва шахсият ҳои мухталиф ба ӯ ва шеърӯш тавачҷӯх доштаанд. Аз ин ҷост, ки қалам рави шеъри Камол на танҳо дар Хучанду Табрез, балки ба бештари шаҳр ҳои Хуросону Мовароуннаҳр, Шибҳи қораи Ҷинд, Покистон ва Осиёи Сағир роҳ ёфтааст.

Дарвоқеъ Камолиддин Муҳаммад Абӯаҳмади Хучандӣ аз зумраи орифон ва суханварони маъруфи шеъри форсии тоҷикӣ аст, ки ҳамза монон ва адабпажӯҳони минбаъда бар фарози таққиқ ӯро ба унвонҳои эҳтиромии “афзалулмутааххирин”, “фаридуласр”, «Хоҷа» «Шайх» ва “Шайхи комил” ёд карда, дар малоҳати сухан ва нозукхаёлиҳои шоирона ӯро дар баро бари Хоҷа Ҳофиз доништаанд.

Агарчи ба нақди шеъри хеш аз тариқи ифтихор ҳанӯз ҳуди Хоҷа Камол шуруъ кардааст, ки:

Чун қасди Камол аз ғазал он сурати зебост,

Шеъри тари чун об нагӯем, чӣ гӯем ? [4, с.123].

аммо қадимтарин мулоҳиза дар сират ва сифати шеъри Камол аз ҷониби бузургтарин шоири муосири ӯ Хоҷа Ҳофиз гуфта шудааст. Нақл аст, ки Ҳофиз сари ин мисраи Камол: “Ташнагонро муждае аз мо бубар. Гуфт там: Ба чашм ” мулоҳиза кард ва гуфт: «Машраби ин бузургвор олист ва сухани ӯ софӣ» [5, с.307].

Хоҷа Ҳофиз, ки ҳам тавонотарин ғазалсарои шеъри форсии тоҷикӣ ва ҳам дар мақому мартаба бузург буд, аз ҳамин мавқеъ ба шеъри Камол менигарад. Нахуст ба назари вай маслаку завқи Камол олист ё ба сухани дигар вай олимашраб аст. Яъне мақоми маънавии Камол бузург аст. Дигар ин ки суханаш, шеърӯш тоза ва беғаш аст, ки аксари донишман дони баъди ин латофати шеъри Камолро таъкид кардаанд.

Аз он рӯзгор то ба имрӯз 700 сол сипарӣ мешавад ва дар ин муддат донишмандони асримиёнагӣ Шайх Озарӣ, Давлатшоҳ, Ҷомӣ ва ховар шиносону адабшиносон ба монанди Иосиф Ҳаммер, Ҳерман Эгге, Эрачи Гулисурхӣ, Азизи Давлатободӣ, К.Шидфар, Эдвард Браун, И. Брагинс кий, Ш. Ҳусейнзода, С. Асадуллоев, А. Афсаҳзод, Х. Шарифзода, А. Нас риддин, Б.Мақсудов ва дигарон дар шинохти зиндагинома, ирфон ва ҷаҳоншиносии Камоли Хучандӣ назар карда, ҳар яке мувофиқи завқи салиқа ва пиндори фикрии худ роҷеъ ба падидаҳои хунари ва маънавии шеъри Камол тааммул кардаанд, ки дар ин амр фазли тақаддум насиби онҳост.

Баъзе адабшиносони муосир дар зимни китобу рисолаҳо ва мақолаҳои ҷудогона перомуни таъсири Камоли Хучандӣ ба шоирони ҳамзамонаш ва минбаъда ё нуфузи мактаби шоирии Камол ҳам мулоҳизаҳо иброз кардаанд [3, с.42 - 43; 6, с.148; 16, с.129-212; 1, 7-11; 4. с.315-324].

Аммо бо вучуди ин баҳсҳои фаровон ҳанӯз дар заминаи камолшиносӣ ногуфтаҳои бисёре ҳам ҳаст. Масалан, яке аз он баҳсҳо барасӣ ва таҳлилу тавзеҳи корбурди ашъори Хоҷа Камоли Хучандӣ ва арзишу аҳаммияти он дар осори мансури замони худ ва манобеи баъдӣ: осори адабӣ - фаннӣ, ирфонӣ, кутуби сиёсат ва ахлоқи иҷтимоӣ, манобеи ривоятӣ - дostonӣ, шарҳ номаҳо, фарҳангҳо, тазкираҳо, манокӯб, навиштаҳои тарассулӣ, ҷунгу баёз, таърихномаҳо, осори ҷуғрофӣ ва мисли ин мебошад, ки ҳадафи мақолаи ҳозир ҳам яке аз аввалин кӯшишҳост дар ин замина.

Мулоҳиза ва мушоҳидаҳо муайян намудаанд, ки шоирону нависандагон, аҳли тафсиру ирфон, сиранависон, муаррихон ва нависандагони мухталиф дар мавридҳои зарурӣ барои сидқи

навиштаҳои худ ба шеъри Хоча Камол рӯй оварданд, ки маҳалли таваллуд ё зиндагонияшон қисматҳои марказӣ ва шимоли ғарбии Эрон, Хоразм, Мовароуннаҳр, Шибҳи қораи Ҳинд ва кишвари Руму Чин будааст.

Дар ҳамин росто яке аз нависандагони охири асри XIV ва қарни XV - и мелодӣ Хоча Соинуддин Хучандии Исфаҳонӣ (1370-1436) аст, ки вай сурудаҳои Камолро дар осори мансури хеш муносиб ва бамаврид ба қор гирифтааст, ки бештарашон аз гурӯҳи рисолаҳои ирфонӣ ҳастанд, ҳамчун “Ақлу ишқ”, “Шарҳи “Назм - уд- дурар” ва монанди он.

Бинобар ин, мо нахуст ҳама абёте, ки дар осори мансури Соинуд дини Хучандӣ ба номи Хоча Камол сабт гардида буд ва ё сурудаҳое, ки бидуни зикри номи шоир дар он рисолаҳо омада буд, онҳоро дар осори Камол пайдо карда, чамъ овардем. Сипас абёти пайдогардида, бар асоси мавзӯъ табақабандӣ гардид. Натиҷа чунин аст, ки Соинуд дини Хучандӣ дар рисолаи “Шарҳи “Назм -уд- дурар” 30 маротиба ҷиҳати баёни матлабҳои зайл: мунозираи ақлу ишқ, ситоиши маъшук, зуҳду тақво, ишқи ирфонӣ, атвори сулуки сӯфия, аҳкоми ошиқӣ, ахлоқи иҷтимоӣ, мақоми инсон, интиқоди иҷтимоӣ, мазҳаби ошиқӣ, масоили фано ва бақо, дину ирфон ва аҳаммияти маъноӣ Куръон ба сурудаҳои Камолиддини Хучандӣ истинод кардааст.

Аслан **“Назм-уд-дурар”** қасидаи Абуҳафс Шарафуддин Умар ибни Алӣ, машҳур ба Ибни Форизи Мисрӣ (576 - 632х. / 1181-1235м.) бузург тарин сарояндаи шеъри сӯфиёна дар адабиёти араб аст, ки Соинуддин ба монанди донишмандони дигар бар он шарҳ навиштааст. Абёти қасидаи “Назм-уд- дурар” бо ҳарфи “т” ба охир мерасад, аз ин рӯ, ба “Қасидаи тоия” шуҳрат дорад. “Ин қасида дар он ҳад (д) аз аҳаммият ва азамат будааст, ки бузургоне аз аҳли ирфон ҳамчун Садриддини Қунавӣ онро ба дарс мегуфта ва ба шогирдаш Саъдуддини Фарғонӣ дастур дода, шарҳеро, ки ҳамин Фарғонӣ ба форсӣ бар ин қасида дода буда, онро ба арабӣ боз гардонад, то дар сар то сари ҷаҳони ислом қа рор гирад” [12, с.панҷоҳу ҳашт].

Шояд Соинуддин Алӣ аз ин амр, ки миёни Садриддини Қунавӣ ва шогирдаш Саъдуддин воқеъ гардида буд, огоҳӣ ёфт ва бар ин қасида ду шарҳ яке ба форсии тоҷикӣ “Шарҳи “Назм -уд- дурар” ва дигаре ба забони арабӣ бо унвони “ Шарҳ- ут-“тоияти-л- кубро” [13] бар мабони ирфони назарӣ ба забони рамзу тамсил дар соли 806 х. / 1404 м. нав ишт, ки шомили муқаддимае бар як асл ва ҷаҳордаҳ васл мебошад. Соинуддин байт ё абёте аз қасида оварда, сипас бо равиши хоси худ ба шарҳу тавзеҳи он мепардозад ва бисёре аз матолиби арабиро дар пар тави ашъори шоирони орифи форсии тоҷикӣ тавзеҳ медиҳад ва дил нишин мекунад. Ин қасида яке аз шоҳкориҳои адаби ирфонии манзум дар таърихи адабиёти арабӣ ба шумор меравад, ки дорои 760 байт аст ва муаллифи он аз манзари ҳунари шоирӣ дар шеъри форсии тоҷикӣ танҳо бо Хоча Ҳофиз қобили муқоиса аст. Бузургии Соинуддин ҳам дар он аст, ки ин теъдодро бо усули таҳлили байт ба байт ва ба сабки насри фанӣ тафсир кардааст. Илова бар ин, Хоча Соинуддин ин қасидаро ба забони форсии тоҷикӣ тарҷума ҳам кардааст, ки матни он дар қанори шарҳи форсӣ бо муқаддима ва тасвеҳи адабиётшинос Ҷудии Неъматӣ ба зевари табъ ораста гардидааст [14].

Масалан, Соинуддини Хучандӣ байти зайлро аз ин қасида :

Ва ҳавлий би-л- маънӣ тавофий ҳақиқатан,

Ва саъйӣ ливаҷҳий мин сафои лимарватий

чунин шарҳ мекунад: “Ва дар ҳақиқат тавофе, ки ман мекунам, ҳам бар гар дани худ мекунам ва саъйӣ, ки мебарам миёни сафои танзия ва марваи таш бех, аз ҷиҳати ҷомеияти вачҳи хеш мекунам” [14, с. 215]. Сипас барои сидқи гуфтаҳои ба таъбири дигар муодили маъноӣ форсияш байти зерини Хоча Камолро меорад:

Чу саре бар остонаи зи сари сафо ниҳодӣ.

Ба Сафову Марва, ай дил, дигарат чӣ қор бошад? [14, с. 215].

Замоне ки ба девони Хоча Камол рӯчӯ мекунем, дармеёбем, ки байти мазкур аз байти ғазали маъруфи шоир аст, ба ин матлаъ :

Арафоти ишқбозон сари қӯи ёр бошад,

Ба тавофи Каъба з-ин дар наравам, ки ор бошад [9, с. 199].

Мавриди дигар:

“Ва ло гарва ан шудту-л- уло сабақу ва қад,

Тамассакту мин “Тоҳо” би авсақи гурвати.

Ва ҳеҷ аҷабе нест, ки ман бузургу пешво шудам, он қасонеро, ки гӯи сабақат рабуданд дар ин майдони камол. Ва ҳол он ки манам, ки тамассук ҷустаам аз Ҳазрати хатмӣ, акмалӣ- ки оёти сабулмасонӣ дар шаъни ўст ва сураи “ Тоҳо” нишони ў ба авсақи урвае ва ақвои робитае, ки рақикаи муҳаббат ва иттиҳод аст.

Бо моҳ гуфтам: К-ин ҳама ҳусн аз қучо овардаӣ?

Гуфто: Зи хоки қӯи Ў молидаам бар рӯи худ ” [14, с.177].

Бо андак тафаҳхус метавон дарёфт, ки байти болоӣ яке аз байти ғазали Камол мебошад, ки матлаи он ба д-ин қарор аст :

Гар дам занам бе рӯи ӯ, шарм оядам аз рӯи худ.

Ошиқ начӯяд зиндагӣ бе суҳбати дилчӯи худ [9, с.280].

Пайдост, ки Соинуддини Хучандӣ бад-ин васила на фақат маънии қасидаи Ибни Фориз, балки мазмуни шеъри Хоҷа Камолро ҳам мекуш ояд. Чунин тарзи корбурд ва таҳлили ашъори Камол дар расоили дигари Соинуддин низ ба мушоҳида мерасад, вале нависанда ин усулро бештар дар “Шарҳи “Назм-уд- дура” ба кор грифтааст. Шарҳи байти 47-уми ин қасида матлаби моро тақвият мебахшад:

“Факуллу азийя фи-л- хуббу минки изо бад,

Чаълту лаху шукрий макона шакайятий.

Пас ҳар ранҷе ва осебе, ки дар ишқ сурати зуҳур меёбад, чун аз маҳбуб мерасад, ба ҷойи шикоят шукр вочиб медонам:

Чу вочиб аст ба ҳар кушитанат маро шукре,

Ҳазор шукр, ки чашият ҳазор борам кушит” [14, с.70].

Ҳини ба девони Камол мурочиат кардан, хоҳем дарёфт, ки байти болоӣ яке аз абёти маъруфтанин ғазалҳои Камол аст, ба д-ин шарҳ:

Ҳазор шукр, ки он чашии пурхуморам кушит,

Вагарна ҳасрати ӯ хост зор-зорам кушит.

Чу вочиб аст ба ҳар кушитани туам шукре,

Ҳазор шукр, ки чашият ҳазор борам кушит! [9, с.177].

Бояд гуфт, ки мисраи сеюми ғазали мазкур қариб дар ҳамаи нашрҳои девони Камол ба д-ин сурат омадааст: *Чу вочиб аст ба ҳар кушитани туам шукре.* [9, с.177; 11, с. 293; 7, с. 260]. Вале дар “Шарҳи “Назм-уд- дура”-и Соинуддин, чунонки дар боло овардем, ба гунаи зайл омадааст: ***Чу вочиб аст ба ҳар кушитанат маро шукре*** [14, с. 70], ки аз нигоҳи шаклию хунарӣ ва диққати маънӣ нусхаи истифодабурдаи Соинуддин беҳтар аст.

Намунаи дигар. “Қадаъ ғанка даъвийа-л- хубба вадӯю ли ғайриҳи

Фуудока ва адфаъ ғанка ғайяка би-л- латий

Пас модом, ки ту дар ин мақом хоҳӣ буд ва мулозими остони ҳавои нафс бошӣ ва ишқи хештан, маслиҳат он аст, ки даъвии ишқи ҳақиқиро як сӯ ниҳӣ ва даъвати дили хеш ба симоти дигар кунӣ ғайри ишқ, ки меъдаи дили туро қувват гуворидани ин ғизо нест. Ва ин гумроҳӣ ва табоҳии ҳоли хешро, ки даъвии дуруғ ва шатҳи бемаънӣ аст, дафъ кунӣ ба беҳтар вачҳе.

Ҳар ки ишқаш талабад, тарки сараш бояд кард,

В-арна андешаи коре дигари бояд кард ” [14, с. 93].

Равшан аст, ки Соинуддини Хучандӣ чихати тавзеҳи байти Ибни Фориз ва ҳамзамон барои осонфаҳм гардидани нигориши насрии хеш байти Хоҷа Камол ро шоҳид оварда, ба д-ин васила онро як навъ шарҳ ҳам кардааст. Вале муқои саи баъзе нашрҳои девони Камол нишон дод, ки мисраи аввали байти мазкур дар нашрҳои осори шоир ба гунаи зайл омадааст:

Ҳар ки васлаш талабад, тарки сараш бояд кард [7, с. 501; 10, с. 543 ; 9, с.308]. Яъне Соинуддин дар байти мавриди баҳс ба ҷойи вожаи “*васл*”, “*ишқ*”- ро ба кор гирифтааст. Шояд вай ба хотири муносиб ва шоиста шарҳу тавзеҳ кардани байти Ибни Фориз, ки ин ҷо сухан дар мавриди ишқ меравад: “*Қадаъ ғанка даъвай-л- хубба вадӯю ли ғайри*” ва дар заминаи он гунаи “*Ҳар ки ишқаш талабад, тарки сараш бояд кард*”-ро мувофиқтар донистааст. Ё Соинуддин нусхае қадимитар аз девони Хоҷа Камолро истифода бурдааст, ки аҳли таҳқиқ аз он беҳабар ҳастанд, зеро Соинуддини Хучандӣ ва Камолидини Хучандӣ дар як замон зиндагӣ ва эҷод кардаанд ё қарибулаҳд ҳастанд, ки аввалӣ дар Исфаҳон зода ва парвариш ёфтааст, дигаре дар хоки Хучанд ба дунё омада, дар Табрез ба камолот расидааст. Албатта, манзур аз ин гуфтаҳо матншиносии осори Камол нест, зеро ин масъала замон ва макони муносибро меҷӯяд ва мо танҳо баъзе абёти ба кор гирифтаи Соинуддинро танҳо дар асоси се- чаҳор нусхаи девони Камол муқоиса намудем. Аммо матлаб ин аст, ки бештари ашъори Хоҷа Камол, ки дар осори мансури Соинуддин чихати шоҳид корбурд шудаанд, айни ҳамон ашъор дар нашрҳои девони Камол ба гунаи дигар омадааст. Масалан, Соинуддин зимни шарҳу тавзеҳи васли дуҷоми қасидаи Ибни Фориз: “*Зоти ошиқ ва иқтисои сифоти адамӣ ва итлоқ*” ба ашъори зайли Камол рӯ меорад :

Ёр дар зери лаб чу ханда кунад,

Ҳар киро кушит боз зинда кунад.

Чашми масташ чу кушитанӣ талабад,

Ў шиорат ба сӯи банда кунад [14, с.17].

Дар нусхаҳои девони Хоҷа Камол бошад мисраи сеюми ин ғазал ба шакли “***Чашму холаш чу кушитанӣ талабад***” омадааст [7, с.514; 9, с.315, 11, с.556]. Ба назари мо мантиқи байт тақозо

мекунад, ки шояд нусхаи истифодабурдаи Соинуддин “*чашми мастаи чу куштанӣ талабад*” муно сибтар бошад. Луғот ва истилоҳоти “чашми маст”, “куштан”, “ишорат” ва “банда” дорои таносуби калом буда, махсусан “чашми маст” ба маънии чашми зебо ва махмур омадааст. Аслан таъбири “чашми маст” дар девони Камол ба касрат истифода шудааст :

Он-ч аз Худой чуст дили банда, боз ёфт ,

Худро ба чашми масти ту дар айни ноз ёфт [9, с.51]. Ҳатто “ чашми ниммаст”, яъне дидаи хуморолуд ҳам дар шеъри Хоҷа Камол ба кор рафтааст:

Он чашми ниммасти ту ҷаҳоне хароб сохт,

Дилҳо бисӯхт нимою нимо кабоб сохт [15, с.530].

Аз ин даста ашъори Камол, ки дар осори мансури Соинуддин истинод шудаанд, метавон намунаҳои зиёде овард, вале дар ин маврид зикри чанд намуна кифоя аст. Натиҷа он аст, ки осори насрии Соинуддини Хучандӣ аз ҳар нигоҳ ҷолибу судманд буда, перомуни рӯзгор ва шинохти ҷаҳон шиносии Камол, шарҳу тавзеҳи ашъори ӯ қадимитарин сарчашма буда, барои ҳарчи тамомтар шинохтани аҳволу осор, ҷаҳоншиносӣ ва матн шиносии осори шоир заминаҳои муносиб хоҳад гузошт.

Назди аҳли фан рӯшан аст, ки дар асрҳои миёна ба осори ғиноӣ шоирони баландпарвози мо ба монанди Ҳоқонӣ, Анварӣ, Носири Хусрав, Саъдӣ, Ҷалолиддини Балхӣ, Ироқӣ, Ҳофиз, Бедил ва мисли ин шарҳҳои зиёде навишта шудаанд, ки то замони мо боқӣ мондаанд. Вале бар девони Камоли Хучандӣ шарҳ нанавиштаанд ва дар ин маврид аҳли тазкира ва маъхазҳои дигари асримиёна ҳам маълумот надодаанд. Вале Соинуддини Хучандӣ дар зимни шарҳу тавзеҳи қасидаи Ибни Фориз, мазмуну муҳтавои шеъри Хоҷа Камолро ҳам мекушояд. Ҳамин тариқ, баррасӣ ва таҳлили қорбурди ашъори Камоли Хучандӣ дар осори мансури Соинуддини Хучандӣ моро ба натиҷаҳои зайл мерасонад:

1. Аз рӯи осори мансури Соинуддин Хучандӣ Исфаҳонӣ ба вижа “Шарҳи “ Назм-уд- дурар” мо гуфта метавонем, ки вай нахустин шореҳи асримиёнагии ашъори Хоҷа Камол будааст. Соинуддин бо истинод ба ашъори Камолид дини Хучандӣ дар осори мансури хеш ҷиҳати тавзеҳи масоили ирфонии рамзӣ, адабӣ ва фалсафӣ саъй кардааст, ки ҳамзамон мазмунӣ шеъри вайро ҳам шарҳу тафсир намояд. Ба сухани дигар Соинуддин дар қанори шарҳи ашъори Ибни Фориз зимнан 30 байти Камолро ҳам тавзеҳ додааст, ки ҷиҳати маърифати шеъри шоир аз ҳар ҷиҳат муҳим ва муфид хоҳад буд.

2. Осори мансури Соинуддин, ки дар замони Хоҷа Камол китобат шудаанд, ҷиҳати ҷаҳоншиносӣ ва маърифати шеъри Шайх Камол, хосса матншиносии осори шоир муфид буда, ба ҳайси сарчашмаи қадим метавон эътимод кард. Зеро Соинуддин ва Камолиддин ҳамзамон буда, ҳар ду аз Оли Хучанд мебошанд, ки яке дар Исфаҳон зода ва парвариш ёфта, дигаре дар хоки Хучанд ба дунё омада ва дар Табрез ба камолот расидааст.

3. Истифодаи ашъори Хоҷа Камол дар рисолаи “ Шарҳи “ Назм-уд- дурар”-и Соинуддин бозгӯи он аст, ки Камоли Хучандӣ аз шеъру забони адаби арабӣ ва улуми ақлино нақлӣ баҳраи вофир дошта, ба вижа аз ҷаҳоншиносӣ ва шеъри Ибни Фориз ба шоистагӣ огаҳ будааст. Зеро Соинуддин баъд аз шарҳу тавзеҳи баъзе абёти қасидаи Ибни Фориз ҷиҳати тасдиқи гуфтаҳои ба ашъори Камол рӯ меорад, чунонки мо намунаашро дар боло овардаем ва шояд таъдиқи Камол ҳам дар ин маврид ҳикмате доштааст:

Дар Аҷам фатҳи сухан кардӣ, Камол,

Ф-ифтаҳ абвоб-ал-маъони фи-л-Араб [2, с.19].

Бикшо дарҳои маъониро дар кишвари Араб гуфтани Камол ҳам шояд ба ҳамин маъност, ки вай донандаи сарфу наҳв ва нозуқиҳои шеъри арабӣ будааст. Мулоҳиза мешавад, ки осори Хоҷа Камол аз рӯзгори ҳудаш то рӯзгори мо хонандагон ва пайравони худро доштааст. Ин ба д-он маъност, ки шеър ва ҷаҳоншиносии Камоли Хучандӣ дорои қобилияти ахлоқӣ, ирфонӣ ва иҷтимоии қобили таваҷҷӯҳ аст ва Соинуддини Хучандӣ ба вижа дар гузиниши ашъор завқи муносиб доштааст. Аз ин дидгоҳ осори насрии вай чунге аз ашъори шуарои бузурги шеъри форсии тоҷикӣ монанди Саноии Ғазнавӣ, Низомӣ, Мавлавии Балхӣ, Шайх Аттор, Авҳадӣ, Саъдӣ, Ироқӣ, Камоли Хучандӣ , Ҳофиз ва монанди он аст.

АДАБИЁТ

1. Абдуқодиров А. Пайравони туркигӯи Камоли Хучандӣ. Маводи конференсия байналмилалии “Камоли Хучандӣ:Ташаккули адабиётшиносӣ ва равобити адабӣ” (Хучанд, 28-29 октябри соли 2016) / А. Абдуқодиров.- Хучанд: Ношир. 2016.- С.7-11;
2. Абдусаттор А. Маъхазҳои арабӣ- исломии ашъори Камоли Хучандӣ. Маводи конференсия байналмилалии “Камоли Хучандӣ:Ташаккули адабиёт шиносӣ ва равобити адабӣ” (Хучанд, 28-29 октябри соли 2016) / А. Абду саттор.- Хучанд: Ношир. 2016.- С.18-23;
3. Афсаҳзод, Аълоҳон. Ҷомӣ- шоири ғазалсаро \ Аълоҳон Афсаҳзод.- Душанбе, 1989

4. Раҳматов Б. Назаре тоза бар мактаби адабии Шайх Камол. Маводи конференсияи байналмилалии “Камоли Хучандӣ: Ташаккули адабиётшиносӣ ва равобити адабӣ” (Хучанд, 28-29 октябри соли 2016) / Б. Раҳматов.- Хучанд: Ношир, 2016.- С.315-324
5. Самарқандӣ, Д. Тазкират- уш- шуаро. Таҳияи Мухлиса Нуруллоева / Давлатшоҳи Самарқандӣ.- Хучанд: Ношир, 2015,
6. Сагторзода А. Назариёти адабии Абдурахмони Ҷомӣ / А Сагторзода. - Душанбе, 2014
7. Хучандӣ, Камол. Девон. Иборат аз ду ҷилд.- Ҷилди 1. Таҳияи Шарифҷон Ҳусейнзода ва С. Асадуллоев / Камоли Хучандӣ.- Душанбе, 1983
8. Хучандӣ, Камол. Девон. Иборат аз ду ҷилд.- Ҷилди 2. Таҳияи Шарифҷон Ҳусейнзода ва С. Асадуллоев / Камоли Хучандӣ.- Душанбе, 1984
9. Хучандӣ, Камол. Девон. Таҳияи А. Суруш ва С. Саидов / Камоли Хучандӣ.- Хучанд: Андеша 2011.- 631 с.
10. Хучандӣ, Камол. Девон. Матни интиқодӣ ба эҳтимоми К. Шидфар. Китоби 1. Ҷилди 2 / Камоли Хучандӣ.- Маскав : Дониш, 1975.- 631 с.
11. Хучандӣ, Камол. Девон. Матни интиқодӣ ба эҳтимоми К. Шидфар. Китоби 2. Ҷилди 1 / Камоли Хучандӣ.- Маскав : Дониш, 1975.- 631 с.
12. Хучандӣ, Соинуддин. ал - Маноҳиҷ фи-л-мантиқ. Тасҳеҳи Дебоҷӣ / Соинуддин Хучандӣ.- Техрон, 1376, сах. панҷоҳу панҷ).
13. Хучандӣ, С. Шарҳ-ут-тоияти-л-кубро. Тасҳеҳи Маҷид Ҳодизода / Соинуддини Хучандӣ.-Техрон: Пажӯҳиши ҳикмат ва фалсафа, 1391.-218с.
14. Хучандӣ, Соинуддин. Шарҳи Назм-уд-дурар. Тасҳеҳ ва таҳқиқ аз Ҷудии Неъматӣ / Соинуддини Хучандӣ.-Техрон: Мероси мактуб, 1384.- 509 с.
15. Фарҳанги забони тоҷикӣ / Иборат аз ду ҷилд.- Ҷ.2 . Дар зери таҳрири М. Шукуров, В.А. Капранов, Р. Ҳошим, Н.А. Маъсумӣ.- М.: Советская энциклопедия, 1969.- 951 с.
16. Usman Nazir. A look ar Kamals Guftam da cashm ghazal / Kamal Khujandi: Eros and its Importanse in the History of Central Asian Civilization / Dushanbe, 1996.-p 199-212

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПОЭЗИИ КАМАЛ В ПРОЗАИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ СОИНУДДИНА ХУДЖАНДИ

В статье исследуется использование поэзии Шейх Камола Худжанди в прозе Соинуддина Худжанди. Констатируется, что в прозаических сочинениях Соинуддина Худжанди в описании суфийских терминов, таких как восхваление возлюбленного, аскетизм, мистическая любовь, социальный нрав, мистический путь человека, суфийской теории и т.п., он более тридцати раз прибегает к поэзии Камол, при этом эти его стихотворения интерпретируются. Отмечается, что поэзия Шейх Камол всегда была востребованной и использовалась в качестве иллюстрации в произведениях его последователей. Доказано, что поэзия Камал имела высокий моральный и социальный смысл и Соинуддин проявлял большой интерес к ней при написании своих научных трактатов. С этой точки зрения его проза представляет собой коллекция - сборник стихов великих персидских поэтов, таких как Санаи Газнави, Низами, Мавляна Руми, Шейх Аттар, Авхадӣ, Саади, Ираки, Камала Худжанди и Хафиза.

Ключевые слова: поэзия Камола Худжанди, проза Соинуддина Худжанди, использование таджикско-персидской поэзии, комментарий к поэзии Ибн Фариза

THE REVIEW AND ANALYSIS OF USAGE OF KHODJA KAMOL'S POETRY IN SOINUDDIN KHUJANDI'S PROSAIC WORKS

The paper studies the usage of Sheikh Kamol Khujandi's poetry in Soinuddin Khujandi's prose works. Reviewing essentially the prose works of Soinuddin, the author derives that the latter cited Kamol more 30 times on the following topics: praise of a beloved, asceticism, mystical love, social nature, the mystical path of a person, the theory of mysticism and like more. At the time he interprets the cited poems. It is underlined Kamol's poetry has always attracted readers attention and gathered many followers since his time to our days. The paper proves that Kamol's poetry and worldview have high moral, mystical and social meaning and that Soinuddin has a specific taste in selection of his poems. Given this point view, Soinuddin's prose consists of a selection the best verses of great Persian and Tajik poets such as Sanoi Ghaznavi, Nizomi, Mawlana Rumi, Sheikh Attor, Avhadi, Sa'adi, Iraki, Kamol Khujandi and Hafiz.

Key words: Kamol Khujandi's poetry, Soinuddin Khujandi's prose, usage of Tajik Persian poetry, commentary Ibn Foriz poetry

Сведения об авторе:

Мирзоев Садриддин Холович - кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикской классической литературы Худжандского государственного

университета имени академика Б.Г.Гафурова (Республика Таджикистан, г.Худжанд),
E-mail: mirzozoda-75 @ mail.ru

About the author:

Mirzoev Sadriddin Kholovich - Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the department of Tajik Classical literature, Khujand State University named after academician B.G. Gafurov (Republic of Tajikistan. Khujand), E-mail: mirzozoda-75 @ mail.ru

ХУСУСИЯТҲОИ ЖАНРИ ҲИКОЯ ДАР МАЧАЛЛАИ «РАҲБАРИ ДОНИШ» ВА ТАЪСИРПАЗИРИИ ОН АЗ ПОВЕСТИ «ОДИНА»-И УСТОД АЙНӢ

Абдурахимов Б.А.

Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи С. Улугзода

Ҳикоя яке аз жанрҳои асосӣ ва маъруфи адабиёти бадеӣ ба ҳисоб рафта, бо ин ном дар адабиёти навини тоҷик аз даҳсолаи сеюми асри ХХ маъруф гаштааст. Аввалҳо нависандагони тоҷик роман ва повестро низ ҳикоя номиданд, аз ҷумла, устод Садриддин Айни нахустин асари насрии калонҳаҷми хеш - «Одина»-ро «ҳикоя» унвон кардааст. Ҳарчанд дар асл «Одина» ба повести русӣ шабоҳат дорад» [5, с.245].

Устод Айни дар мактубаш ба А.Дехотӣ дар бораи «Одина», ки онро дар солҳои 1923-1924 таълиф бинмуда, ин гуна нигошта: «Ман «Одина»-ро дар конгури «Бухгосторг» навиштаам, ки дар вай мудир будам... Ана, дар ҳамин шароите, ки ба нависандагӣ ҳеҷ алоқае надошт, «Одина» ба вучуд омад» [5, с.243-244]. Яке аз сабабҳои ба мавзӯи мазкур даст задани Садриддин Айни, ба назари мо, алоқаманд ба мақолаҳои публитсистии ӯ буд, ки соли 1924 бо мақсади исботи мавҷудияти миллати тоҷик менавишт ва таълифи асари бадеии калонҳаҷм қадаме дар ин роҳ маҳсуб меёфт. Маҳз аз ин давра бори нахуст истилоҳи «тоҷик» ҳамчун мафҳуми сиёсӣ фарҳангӣ ба қор мерафтагӣ шуд ва дар унвони варианти аввали «Одина» ҳам калимаи «тоҷик» таъкид гардидааст.

Чопи повести «Одина» дар рӯзномаи «Овози тоҷик» бо номи «Саргузашти як тоҷики камбағал (аз хотираҳои истибдод)» аз №11, 23 ноябри соли 1924 шуруъ шуда, то боби 11 идома ёфт [1, с.1924,1925]. Оид ба сабаби боздоштани чопи асар худи устод гуфта, ки «бақияаш ба сабабе мавқуф монда буд», аммо муҳаққиқон инро аз муносибати муҳаррири «Овози тоҷик» А.Курбӣ доништаанд, ки гуё ба мохияти асар сарфаҳм нарафта, ба Айни гуфтааст: «Ин саргузашт бисёр кашол ёфт, инро тезтар кӯтоҳ кунед» [4, с.244]. Ба ин сабаб Садриддин Айни чопи асарро дар рӯзнома қатъ карда, онро пас аз таҳрири нав чанд сол баъд дар шакли китоб чоп намуд. Қисса худи ҳамон солҳо ба забони русӣ тарҷума шуда, хонандагони зиёд пайдо кард. Повести «Одина», ба қавли муҳаққиқони ватаниву хориҷӣ, асари реалистӣ аст. Аз ҷумла, М.Шакурӣ зикр карда, ки қиссаи «Одина» ва ду асари дигараш «Дохунда» ва «Ғуломон» «дар адабиёти тоҷикӣ нахустин асарҳоянд, ки усули реалистии тасвириро устувор карданд» [12, с.75].

Аҳамияти асосии асари мазкур аз он иборат аст, ки барои нависандагони тоҷик «мактаби насрнависӣ шуд» [4, с.247]. Бисёр ҷавонони шавқманди адабиётро мутолиаи «Одина» нависанда кард. Повести мазкур кӯҳна шудан надорад. Ба қавли муҳаққиқ Х.Асозода: «Мавзӯи «Одина» имрӯзҳо низ дархӯри замон аст» [5, с.247]. Дар тадқиқоти мо пайдоиш ва тақомули жанри ҳикоя дар маҷаллаи «Раҳбари дониш» ва дараҷаи таъсирпазирӣ онҳо аз повести «Одина», монандии забон, услуби баён, шакл, тасвири образҳо мавриди назар қарор дода мешаванд.

Дар бораи «Одина»-и устод Айни ҳанӯз аз рӯзҳои аввали дар рӯзнома ва ба шакли китоб чоп шуданаш дар нимаи дууми солҳои бистуми асри ХХ тақризу мақолаҳо интишор гаштаанд. Яке аз нахустин тақризи мақолаи «Р.М.» (Раҳим Ҳошим) «Якумин қиссаи инқилобии тоҷик» «Одина» - асари С.Айни» буда, дар шумораи 6, соли 1928-и «Раҳбари дониш» ба таъъ расидааст. Дебӯчаи мақола аз дигаргуниҳои иҷтимоӣ, сиёсӣ ва иқтисодии Тоҷикистон, беҳбудии зиндагонии деҳқонон ва ҷавонони тоҷики кӯҳистон нақл мекунад. Муаллиф ба қавли пешвоёни ҳизби коммунист истинод намуда, зикр менамояд, ки он солҳо адабиёти куҳан дигар наметавонист талаботи мардуми тоҷикро таъмин кунад ва халқи тоҷик ҳам «дигар наметавонист бо ғазалгӯӣ, қасидасароӣ, усул ва услуби адабиёти куҳна қаноат намояд»; «Абӯмуслимҳо, ҷангнома ва афсонаҳои дуру дарози пур аз хурофот дигар наметавонистанд ба рӯҳи меҳнатқашони тоҷик ғизо бидҳанд» [2. №6, 1928, с.37]. Дар натиҷа бунёди «инқилоби адабӣ, сохтмон, офаридан ва ба вучуд овардани адабиёти инқилобӣ» [2. №6, 1928, с.38] ба миён омад. Бояд «китоби сурхе» менавиштем, ки «аз меваҳои инқилоби Уктобир» бошад. «Инқилоби адабӣ» бояд мазмуни нав дошта бошад, эҳтиётот, дарду афкори

меҳнаткашони даврони инқилобро ифода намояд. Ин аст, ки ба қавли муҳаққиқ, «дере нагузашта аз миёни адабиёти кӯҳна, адабиёти аз ҳаёт дургашта як оташи наве падидадор гашт ва шарораҳои ин оташ ба зудӣ дар осмони торики адабиёти форсизабонон намудор шуд» [2. №6, 1928, с.38]. Адибон ба хулоса омаданд, ки «бояд ба Инқилоб навиштан Китоби Сурх!». Ба қавли Раҳим Ҳошим, «Одина»-и устод Айнӣ аз ҷумлаи ҷунин китоби сурх аст. Аз ин рӯ, хулоса бароварда, ки пайдоиши «Одина» талаботи замон буд. Қайд мешавад, ки китоби «Одина» дар охири соли гузашта (1927) ба фуруш баромада, нусхаҳои ба зудӣ тамоми шуд. Асар «бо маҳорати тамоми навишта шудааст». Мунаққид дар асоси мундариҷаи асар ба вазъи зиндагӣ дар кӯҳистони Бухоро ва дар муҳоҷират баҳо дода, ба хулоса омадааст, ки дар ҳаҷ қадами онҳо шароити мардуми меҳнаткаш хуб набуд ва «Айнӣ тавонистааст онҳоро бо муваффақият тасвир бикунад» [2. №6, 1928, с.39]. Ба қавли Раҳим Ҳошим, ҳодисоти мазкур типпианд, ҳамон муштзӯрӣ, бадандешӣ нисбат ба заводу духтаронро «на ин ки танҳо Арбоб Камоли ваҳшии кӯҳистонӣ, балки мулло фалониҳои бозор ва аттори самарқандӣ ва бухороӣ ҳам қарда метавонанд» [2. №6, 1928, с.39]. Аз ин рӯ, «сазovor аст, ки мо «Одина»-ро *якумин қиссаи инқилобии тоҷик ва форс* шуморем» [2. №6, 1928, с.40]. Ба қавли муҳаққиқ, нашрияҳои русзабон низ ин асарро «якумин асари иҷтимоӣ ва инқилобии Шарқ номидаанд», дар Маскав дар бораи асари мазкур тақризҳо ба ҷоп расидаанд, ки муаллиф онҳоро зикр қардааст. Аз ҷумла, аз мақолаҳои Шевердин, В.Афанасев, мактуби ба номи Айнӣ навиштаи шарқшинос Бертелс ёдовар шуда, ки ба асар баҳои баланд додаанд. Сипас, муқарризи илова мекунад, ки «Забони «Одина» аз забони асарҳои моқаблаи худ аз бисёр ҷиҳатҳо фарқиятҳо дорад» ва дар бораи забони адабии тоҷик ба баҳс пардохта, изҳор медед, ки «агар аз забони форсӣ мақсад забони матбуоти имрӯзии Эрон бошад, мо метавонем бигӯем ин забони форсӣ нест, балки як забони сохтааст, ки як муштзиёи матбуотчиҳои Эрон ӯро ривож медиҳанд ва ин забони ҳақиқии форсӣ намебошад. Аммо агар мақсади «тарафдорони забони форсӣ» забони халқи Эрон, забони маъмулии Эрон бошад, мо ба ин тарафдорем ва мегӯем, ки забони адабии тоҷик ҳам ҳамон аст» [2. №7, 1928, с.40-41]. Ҳамчунин, аз қавли В.Афанасев овардааст, ки: «Замоне ки услубчиён (стилистон)-и Эрон дар Техрон ин қиссаро хонданд, ба онон массарате рӯй дод ва гуфтанд, ки бояд адибони Эрон ба Тоҷикистони Шӯравӣ рафта, забони форсиро, ки он ҷо зебоии классикии дар Эрон талафшудаи худро муҳофиза қардааст, биёмузанд». Ин ҳам барои равшан будани истиқболи адабиёти инқилобии тоҷик як фоли хайр аст» [2. №6, 1928, с.41].

Ҳамин тавр, мақолаи Раҳим Ҳошим оид ба «Одина» яке аз тақризҳои муфассал ва комил ба ҳисоб меравад, ки дар он аҳамияти илмию иҷтимоӣ ва сиёсӣ, хусусиятҳои услубию забонии он то андозае баррасӣ гардидааст. Минбаъд дар бораи «Одина» асарҳои тадқиқотии зиёд ба миён омаданд. Азбаски тадқиқоти мо ба алоқамандии адабиёти ду даҳсолаи аввали асри бистум бо матбуоти тоҷик оид аст, мо танҳо асарҳои насрӣ ва нақди адабии дар ин давра дар «Раҳбари дониш» батабърасидаро мавриди назар қарор медиҳем.

Дар ҳақиқат, ҷӣ тавре ки муҳаққиқони рус зикр қардаанд, маҷаллаи «Раҳбари дониш» бо мақолаи Раҳим Ҳошим дастраси хонандагони хориҷа гашта, шавқи онҳоро бедор қард. Гувоҳи ин мактуби дар шумораи 11-12, соли 1928-и «Раҳбари дониш» айнан ҷопқардаи зани эроние мебошад. Дар он омада, ки дар маҷаллаи «Раҳбари дониш» зери унвони «Якумин қиссаи инқилобии тоҷик» «Одина» - асари С.Айнӣ» мақолаеро хондам, ки маро ба ҳаяҷон овард. Ман он асарро надидам. «Вале ҳамон навиштаи шумо ба ман собит мекунад, ки тамоми омол ва орзуҳои меҳнаткашони Шарқ, хусусан, форсизабонон дар он ҷамъ хоҳад буд» [2. №8-9, 1928, с.6]. Муаллиф изҳори таассуф қарда, ки ҷунин китоб ба дасти мо, заводи эронӣ, намеафтад, вагарна он «боиси бедорӣ ва озодии мо хоҳад буд». Изҳор намуда, ки дар як гӯшаи Техрон «пайваста дар интизори он нишастаам, ки маҷаллаи шумо расида ва бихонам, зеро хеле аз орзуҳои мо дар он мундариҷ аст, ки матбуоти мамлақати мо ҳолӣ аз он аст!.. Ин шумораи ахир як муждаи рӯҳбахш ва як навиди рӯзи беҳтаре барои мо, заводи Шарқ, мебошад. Барои ман ба даст овардани ин китоб дар Эрон хеле душвор аст. Ночор аз шумо, оре, шумо, ки барои бедории афкори заҳматкашони Шарқ ҷиддиат ва фидокорӣ мекунед, интизор дорам, ки як нусхаи онро ҷиҳати ман ба Эрон ирсол доред, зеро ман ҳам хоҳари заҳматкаши шумо ҳастам ва бо умедвории аз ҳад берун дар интизори расидани ин китоб ҷашм ба роҳи Тоҷикистони озод ва инқилобӣ мебошам ва орзу дорам, ки ҳарҷӣ зудтар муваффақ ба дарёфти он гардам (баҳои онро пас аз вусул ирсол медедам, зеро ки аз қимати он беҳабарам)...» [2. №8-9, 1928, с.6]. Ин ҷумлаҳо бори дигар андешаи дар ҳамон вақт паҳншудаи таъсиргузори инқилоби Тоҷикистон, забон ва маданияти он ба Шарқи хориҷа мебошад, ки дар ин бора дар солҳои аввал ҷиҳиён ва инқилобиёни давлати Шӯравӣ зиёд ҳарф заданду баъд фаромӯш қарданд [8.101-102, 137-143]. Ҳамчунин, ба қавли М.Шакурӣ, «Аз ин ва баъзе қаринаҳои дигар равшан аст, ки қисме аз хоҳишмандони Эронро Афғонистон аз он ҷӣ солҳои бистум дар Тоҷикистон ҷоп мешуд, хабар доштаанд» [13.52].

Аз ин ҳам муҳимар, асари мазкур ба эҷодкорони ҷавони тоҷик на танҳо таъсир бахшид, балки мавзӯё дод. Дар натиҷа ба пайдоиши як қатор адибони тоҷик сабаб гардид. Оид ба таъсирпазирии ҳикояҳои аввалини нависандагони ҷавон аз «Одина» муҳаққиқ Камол Айни изхори назар карда, асосан, ҳикояҳои охири солҳои бистум дар маҷаллаи «Раҳбари дониш» чоп шударо дар назар дорад: «Гуфтан мумкин аст, ки ҳамаи нависандагони дар он солҳо ҷавон Ҷ.Иқромӣ, А.Деҳотӣ, П. Сулаймонӣ ва дигарон сабақи нависандагиро аз ҳамин асар («Одина»-Б.А.), ки насри реалистии тоҷикон аз он сар мешавад, гирифтаанд. Ва ҷи аз ҷиҳати мавзӯё ва ҷи аз ҷиҳати шакли бадеӣ ба он пайравӣ карда, дар асоси мушоҳидаҳои ҳаёт, таҷрибаи шахсии худ аввалин ҳикояҳои худро офаридаанд» [4.92].

Ба андешаи мо, ҳикояи нахустини Ҷалол Иқромӣ «Хаёл. Шабе дар Регистони Бухоро», ки дар маҷаллаи мавриди назари «Раҳбари дониш» ба таъб расидааст, низ бевосита таҳти роҳбарии устод Айни ва таъсири «Одина»-и ӯ ба вучуд омадааст. Асари мазкурро муаллиф дар хотираҳои ҷаҳон ва асари аввалини насриаш номидааст. Зикр карда, ки он қариб ки бе тағйирот, бо ҳамон сарлавҳае, ки гузошта буд - «Хаёл. Шабе дар Регистони Бухоро» дар шумораи №2, 1927-и «Раҳбари дониш» интишор гашта. Дар маҷалла низ ишораи «Айнан» гузошта шудааст. Дар бораи таърихи эҷод, саҳми устод Айни дар чопи он Ҷалол Иқромӣ зиёд ёдовар гардида, аз ҷумла, дар асари ёддошти охиринаш зикр мекунад, ки тобистони соли 1927 устод Айни хангоми сафар ба Бухоро ӯро аз нияти шеърнависӣ баргардонда, ба ҷодаи наср ҳидоят намуд: «Ман қабул кардаму ба хона рафта, дар бадали се-чор рӯз як ҳикоя навиштам, ки номашро «Хаёл» мондам ва ба зерӣ сарлавҳа, ба даруни қавс навиштам: «Шабе дар Регистони Бухоро» [6.128]. Ҳамин тавр, Иқромии ҷавон навиштаи мазкурро, ки таҳти таъсири «Одина» ба вучуд омада буд, ба Айни нишон дод ва устод онро бо мамнуният хондаву каме таҳрир карда, бо нияти тарбияти ҷавонон дар ҷодаи адабиёт ба масъули маҷалла Собит Манофзода фирисод, то онро дар «Раҳбари дониш» чоп кунад. Ин амали хайри устод Айни Ҷалол Иқромиро барои навиштани ҳикояҳои дигар ҳидоят намуд. Нависанда эътироф карда, ки: «Ман ба муваффақиятҳои борҳо аз он афзун ноил гардидам... лекин ҳеҷ кадомаш мисли он хурсандии аввалин чоп шудани асарам набуданд» [6.130]. Ҳикоя аз тасвири идоани майдони Регистони Бухоро шурӯё мешавад, ки аз ҷароғҳои барқӣ равшан буда, пирамарде дар каноре истода, мусибатҳои аз ин пеш ба сараш омадаро ба ёд меоварад. Писари ӯро барои рӯзномахонӣ ҷаллодони амир дар ин ҷо ба дор овехта буданд. Ниҳоят, пирамард аз тамошои манзараи зебои назди арк, сурудхонии аскарон, нури маҳтоб, насими саҳар, ояндаи босаодат ба ваҷд омада, таъбаш болида мегардад. Дар ҳикоя ба ҷунин тасвирҳои бадеии пуробуранг вохӯрдан мумкин аст: «Чашмони пажмурдаам ба ашкрезӣ давом карда, хоки ин майдон, ки аз хуни бегуноҳон мамлу буд, лой гардид» [2.№2,1927,с.22]. Ин ҷо бори аввал кӯшишҳои истифодаи тасвири образнок аз тарафи нависандаи ҷавон мушоҳида мешаванд, аз ҷумла, калимаи «хаёл» борҳо (гоҳо бамаврид, гоҳо бемаврид) истифода шудааст: «Баъд аз каме соат овози пойи бобо аз шаҳри хаёлҳо дур гардид... На овози пойи бобо ва на хаёлҳо!» [2.№2,1927,с.23]. Ба ҳикояи мазкур таъсиргузори «Одина» дар тасвири табиат (ҳарчанд дар ин бобат норасоҳои услубӣ ва мантиқӣ ҷой доранд), интиҳоби образҳо (мазлумон ва сарватмандон) мушоҳида мешавад. Дар забон, истифодаи калимаву таъбирҳо ҳам монандиҳо ҷой доранд.

Ҳикояи дувуми Ҷалол Иқромӣ «Ширин» ном дорад [2.№1-2,1928,с.29-33], ки дар бораи хусну қубҳи он масъули чопи маҷалла С.Манофзода дар тақризи аввалини ҳеш дар маҷалла муфассал навиштааст. Дар бораи таърихи эҷоди ҳикояи мазкур нависанда дар бисёр асарҳои нақл кардааст, баъзан ба эҳсосот дода шуда, як далелро чанд хел меорад. Аммо ин муҳим нест, муҳим он ки дар хубу пухта баромадани навиштаи дувуми адиби ҷавон устод Айни басо саҳтгирона рафтор кардааст. Иқромӣ ёдовар мешавад, ки хангоми таҳсил дар Институти педагогии Самарқанд «як ҳикояе навиштам, ки номаш «Ширин» буд... Ҳикояро ба назди устод Айни гирифта бурдам» [6.131]. Иқромӣ гумон дошт, ки устод чун дафъаи нахуст бе ҳарфи зиёдатӣ ҳикояи ӯро қабул карда, ба чоп месупорад. Аммо устод Айни, ки дар навбати аввал ба нияти дастгирии эҷодкори ҷавон навиштаи ӯро бо каме ислоҳ ба чоп супорида буд, ин бор, ба қавли нависанда, ба ӯ раҳм накард, саҳт «чанг» кард. «Ҳамин тавр, қариб панҷ бор ҳикояро гаштаю баргашта қор кардам ва дар дафъаи шашум ё ҳафтум ҳикояро қабул карда гирифтанд ва ба журнал доданд» [6.133]. Хуллас, «Ширин»-и Ҷалол Иқромӣ ба душворӣ чоп шуд. Бояд гуфт, ки дар ин ҳикоя дар тасвири манзараҳои табиат ва хусну ҷамоли Ширин ба «Одина» пайравӣ шудааст. Аммо ин дафъа Ҷалол Иқромӣ кӯшиш намуда, то сюжет ва мавзӯи нав пайдо кунад, аз ҷумла, мавзӯи ҳикоя ба воқеоти замон - охири солҳои бистум мувофиқ буда, конфликт дигар хел ҳал мешавад.

Ҳикояи баъдинаи дар маҷалла чопшудаи Ҷалолӣдин Иқромӣ «Раҳматулло-эшон» низ аз сюжет ва образҳои асари устод Айни бархурдор аст. Марди қиморбозе баъди шикаст дар

қиморбозӣ ба касби нав - муллоғӣ дода шуда, меҳоҳад бо ин роҳ ба саодати ин дунё ва он дунё расад. Аммо устодаш Раҳматулло-эшон ба духтари ӯ талабгор шуд. Зебо бошад, чавонеро дӯст медошт. Дар ин байн эшон бемор гаштавафот кард ва чавонон аз шарри вай раҳо ёфтанд. Мушқилот чун дар аксари ҳикояҳои ондавра хеле ба осонӣ рафъ гардидаанд. Бо вучуди ин, навиштаи мазкур аз равнақи маҳорати нависандагии Ҷ.Икромӣ дарак медиҳад, дар асарҳои ӯ тасвирҳои бадеино образнок пайдо шуданд: «Гӯё уфук ба синаи худ лола халонда буд»; «Чашми ба моли мардум нигарони онон (муридони эшон- *Б.А.*) ба муносибати марги эшон об мерехт»; «Ба ҷойи оғӯши нарми Зебо, ба эшон хоки сиёҳ насиб шуд. Ба мулло Орзукул бошад, ҳасрату орзуи «кӯшики ҷаннат» монд» [2.№1,1929,с.39]. Ҷамҷунин, дар ин ҳикоя бори аввал оҳанги танз мушоҳида мешавад.

Ҷалол Икромӣ дар бораи ҳикояи минбаъдааш навишта, ки баъд аз «Ширин» «ҳикояи «Оё чӣ бояд кард?»-ро навиштам, вале инро Айнӣ надиданд ва ман ҳам гӯё «усто» шуда будам, ки дигар ҳикояамро ба худ идораи журнал фиристодан гирифтаам» [6.133]. Қисмати аввали ҳикоя аз гусели духтари деҳотӣ шурӯъ мешавад. Насиҳати муаллим пеш аз сафар таъсирбахшанд. Дар қисмати дуюм Маҳтоб яке аз хонандагони фаъол ва ташкилотчии техникуми шаҳри Тошканд мебошад. Дар муассисаҳои таълимӣ ҳар ҳафта чорабиниҳои маданӣ баргузор мегаштанд. Дар онҳо Маҳтоб бо чавоне шинос шуда, ба дарсҳо кам эътибор медодагӣ шуд. Ба ақидаи муаллиф, «суханони қиматдори муаллим тамоман аз хоҳири ӯ фаромӯш шуданд. Ҳоло дигар ҳаёти табиӣи қишлоқ дар назари ӯ чилвагар нест...» [2.№9,1929,с.21]. Дар ҳикояи мазкур маҳорати эҷодии Икромӣ дар тасвири бадеӣ ба чашм мерасад: «Кучост шоири ғамзадаи маҷнун, кучост шабтинатон (?), адибони шаб, ки инҷунин, шабҳоро мадҳ кунанд, маҳбубаи худро дар таҳти рӯшноӣҳои маҳтоб тамошо кунанд?! Гӯянд, ки: «Ҳама дар ҳоби мастӣ, ҳамаи коинот ба сукут мустағриқ аст... Фақат се чиз бедор: дили ман, чашми ман, шамъи ман!..» [2.№9,1929,с.21], аммо муаллиф яқбора аз олами хобу хаёл ба воқеият бармегардад ва ба ёдаш мерасад, ки ҷунин набояд гуфт, замон ғояи дигарро мепарварад: «шаб фақат барои ишрат ва ҳавасронӣҳои шумо офарида нашудааст!», «нури ҷароғи электрикӣ самараи меҳнати инсонӣ аст», «ин нур аз чашмони малакҳо нест, ин рӯшноӣҳо аз шӯлаи «рӯйи бутон» тобиш накардааст... Нависанда бо ин гуфтан меҳоҳад, ки ӯ адиби шӯравӣ аст ва ғояаш манфиати синфи коргару деҳқон мебошад, на ишқи хаёли. Ба ин монанд, вақте ки чавон шаб Маҳтобро ба хонааш даъват мекунад, духтар мегӯяд: «Чӣ тавр мешавад, ки ман ҳоло ба ҳавлии шумо равам?! Шумо фикр кунед, камсамолҳо ба ман чӣ мегӯянд?!» [2.№9,1929,с.21]. Ҷамҷунин, баъди он ки Маҳтоб ба хонаи чавон меравад, аз забони нависанда омадааст: «Муқадароти духтаре, ки ғайр аз хондан ва манфиати халқ дигар чизеро намедонист, гӯё дар даруни як соат ҳал шуд». Баъди чанде дар рӯзномаи деворӣ таълимгоҳ хабар ва ҳаҷвия дар ҳаққи Маҳтоб чоп шуд, ўро аз котибии ячейкаи комсомолӣ озод намуда, танбех доданд. Дар ин маврид танз ба қор рафтааст: «Дилбохтаам, тарки муҳаббат киву ман кӣ?!» Ишқи аввал барор надод. Чавон ўро тарк кард ва духтар худ ба худ суол медод: «Оё чӣ бояд кард?!» [2.№9, 1929, с.25]. Ин суолро гӯё нависанда ба худ хонанда ҳам медод. Мушоҳида мешавад, ки Ҷ.Икромӣ аз нақлҳои кӯтоҳу осон ба сюжетҳои мураккаб даст задааст. Дар ин ҳикоя бори аввал мушоҳида мешавад, ки қаҳрамони мусбат хато ҳам мекунад, яъне зиндагӣ мураккаб аст. Хуллас, пешрави Ҷалол Икромӣ дар қори эҷодӣ мушоҳида мешавад. Бо вучуди ин, дар ҳикоя баъзе ибораву калимаҳои содалавҳонаи ҳоси ҳавасқорони адабиёт ба чашм мерасанд: «баъзе симоҳо хандакунон», «писари хушафт», «худро оиладор қардан меҳостааст»...

Дар эпитафии ҳикояи «Як ҳавзаи пурхун» Ҷ.Икромӣ навиштааст: «Дар болои ҷасади Ҳамидаой пахтаҳо рӯидааст» (хабар аз газетаи «Озод Бухоро», соли 1929). Сипас: «1926 - моҳи август. Духтари бечора очиз шуд. Ўро аз ғайри ихтиёри худ шавҳар доданд. Он дастҳо, ки борҳо аз хуни мазлумон рангин гаштааст, ин дафъа аз Ҳамидаойро ҳам ба итоати худ маҷбур кард» [2. №10-11, 1929, с.25]. Дар ҳикоя чун дар «Одина»-и устод Айнӣ санъати такрор, сачъ - кам бошад ҳам, ба назар мерасад. Дар саҳнаҳои хостгории босмаҷӣ, манзараи фаранҷипартоӣ нависанда худ ба худ суолҳои медиҳад, вақте ки ба сари Ҳамида амакаш бо қорд ҳучум мекунад, ба худ муроҷиат менамояд: «Барои чӣ ин зolim боз ҳайати ҷаллодиро гирифтааст?! Ҷаллод!.. Хунҳор! Оё ба хуни кӣ ташна шудааст?! – Обрӯи маро рехтӣ!.. Кошкӣ аз модар намерӯидӣ!» [2. №10-11, 1929, с.27]. Аммо Ҳамида нотарсона қорди дасти амакашро тоб дода, ўро зада афтонда, ба шӯроӣ ҷамоат меравад. Амакашро ба ҷавобгарӣ мекашанд. Аз ин пас Ҳамида худро пурра ба қорҳои ҷамъиятӣ мебахшад. Шавҳараш, ки дар замони инқилоб тарафдори босмаҷиён буд, «вақти муносиб» мекофт, ки аз Ҳамида қасос гирад. Рӯзе байни зану шавҳар боз муноқиша ба миён омад. Ин бор ҳам Ҳамида худро муҳофизат қарда тавонист, аммо дар назди дарвоза ўро шарикӣ шавҳараш интизор буд... «1929- 14 апрел, имрӯз 14 рӯз аст, ки Ҳамида дар қишлоқ вучуд надорад...» Ҳама хавотир, аммо шавҳараш

бепарво буд. Кормандони ҳокимияти маҳаллӣ ва аҳли мактаб ба шубҳа афтоданд. Дар тасвири чунин лаҳзаҳо нависанда аз гуфтугӯи худ ба худ, тахмину суолҳо истифода бурдааст. Ниҳоят, ҳасади хунолуди Ҳамидаро аз замини пахтаи паси ҳавлиаш ёфтанд. Азбаски ҳикоя асоси воқеӣ дорад, дар он далелу рақамҳо зиёданд. Аз ин ҷиҳат ҳам нависанда ба «Одина» пайравӣ кардааст. Аммо пай бурдан мумкин аст, ки нависандагон аз тасвири одӣ ва сюжетҳои осон ба мураккаб мегузаранд, аз ин ҷиҳат ҳикояи мазкур аз «Одина»-и устод Айни фарқ мекунад.

Давоми солҳои 1928-1929 дар маҷаллаи «Раҳбари дониш» бо имзои Б.Иқромӣ чанд навиштаи ҳикоямонанд ва публицистӣ ба таъб расида, ки баъзеҳо онҳоро ба Ҷалол Иқромӣ нисбат додаанд. Аммо Ҷалол Иқромӣ дар хотираҳои аз онҳо ёдовар нашудааст [б. 131, 133, 209]. Аниқтараш ин навиштаҳо ба Баҳриддин Иқромӣ (писари муфти Иқроми Бухорӣ), ки яке аз шиносҳои Ҷ.Иқромӣ буда, дар кори матбуот ширкат меварзид, оиданд. Аз ҷумла, дар шумораи №3, соли 1927 навиштае бо номи «Ҷақиразан ва клуби занон» бо имзои мазкур ба таъб расидааст. Фарқияти ин навиштаҳо аз ҳикояҳои Ҷалол Иқромӣ дар он аст, ки ба ҳикояҳои Ҷ.Иқромӣ агар ҷумлаҳои кӯтоҳ, ибораву таъбирҳои мухтасар хос бошанд, дар навиштаҳои Б.Иқромӣ ҷумлаҳои мураккаб истифода шудаанд, монанди: «Як пагоҳ аз пагоҳҳои зимистон, ки ҳаво ба дараҷаи баланди хунукӣ расида, барфу борон рӯи заминро фуру гирифта ва ях баста, аз кӯчаву бозор одамии мунқатъ гардида, ҳама чоро хомӯшӣ ва сукут ба ҳукм ва фармони худ гирифта, ба ҷуз боди тунди сард дигар чизе ба гардиш набуд, нолаи ғамолудаи пур аз ҳасрати зане ва гиряи бетобонаи як тифли бечорае, ки «ях бастам-ях бастам» гуфта фарёд мекашид, ба гӯши мо расид» [2. №3, 1927, с.27]. Навиштаи мазкур ба оҳанги бадеӣ шурӯъ шуда, ба услуби хабар анҷом меёбад. Он аз саргузашти зане нақл мекунад, ки шавҳараш дар хизмати бой нобуд шудааст. Зан аз тарафи хӯчаини шавҳараш мадад надида, ба клуби занҳо муроҷиат кард; он ҷо соҳиби қору таҳсил шуд, фарзандонашро дар хонаи кӯдакон ҷойгир карданд. Фарқи навиштаи мазкур аз «Одина» дар он аст, ки ин ҷо қаҳрамон бо ёрии давлати навбунёд ба мақсад мерасад. Ногуфта намонад, ки яке аз хусусиятҳои хоси асарҳои бадеии солҳои бистум пайвандии услуби бадеӣ бо публицистика ва журналистика мебошад. Ҷарҷанд асар бадеияти баланд дорад (чун «Одина»), дар дохили он унсурҳои зиёди публицистӣ мавҷуданд. Ин аст, ки ҳикояи мавриди назар низ бо чунин як муроҷиати публицистӣ анҷом мепазирад, ки ба асари бадеии имрӯза хос нест: «Эй хоҳарон ва ҳамширагони мо! Имрӯз шумо ба атрофи ташкилот ва клубҳои худатон чамъ шавед, фарзандони ба ҷон баробари худатонро бад-он тарбияхонаҳо гузоред, то ки фарзандони шумо умри азизи худро ба кӯча зоёе нагузаронанд ва аз тарбия дур намонанд, аз хурдсолӣ ба майдони маориф қадам ниҳанд» [2.№3,1927, с.28].

Дар шумораи шашуми соли 1928 низ «Ятима» ном навиштаи дигар бо имзои Б.Иқромӣ ба ҷоп расида, ки дар он назар ба бадеият услуби публицистӣ бештар аст, аз ин ҷиҳат аз ҳикояҳои Ҷ.Иқромӣ фарқ мекунад. Яке аз хусусиятҳои асарҳои насрии охири солҳои бистум аз он иборат буд, ки нависандагон бештар занону духтаронро қаҳрамон интиҳоб карда, ваъзи беҳуқуқии занонро дар замони пеш ва бедорӣ онҳоро дар шароити нав ба тасвир кашидаанд. Дар ин бобат нақши Шӯрои занҳо, клубҳои занонро аз ҳад зиёд бо муҳолиға арзёбӣ кардаанд. Агар як сабаби аз байни занҳо интиҳоб шудани қаҳрамонон таъсири асари зикршудаи устод Айни бошад, аз тарафи дигар, дар нимаи дувуми солҳои бистум маъракаи сиёсии фаранҷипартоӣ, ба таъбире, озодшавии занону духтарон ба роҳ монда шуда буд, ки адибони ҷавон бо мақсади нишон додани ҳамқадамӣ худ ба замон ба ин мавзӯ даст мезадаанд. Дар ҳар ду ҳикояи ин муаллиф монандии сюжет мушоҳида мешавад. Агар ҳикояи қаблӣ («Ҷақиразан ва клуби занон») аз тасвири пагоҳи имрӯзии зимистон шурӯъ шуда бошад, ҳикояи дувумӣ - «Ятима» аз тасвири баҳор оғоз меёбад, ки: «овози гиряи қадом ҷафодидаи ҳасраткашида» хомӯширо вайрон кард. Ятима хангоми гирифтани об ба фикр дода шуда, дер кард, ҳамин вақт бой пайдо шуда, ба сари ӯ мушт бардошт ва он ғиғои ятима будааст. Бой Саидаро барои овардани ҳезум мефиристад. Дар он ҷо, дар дараи атрофи деҳа Саидаи гирён бо толибагони мактаби духтарона вохӯрда, бо онҳо ҳамроҳ гашта ба мактаб рафт. Ҳамин тавр, аз хизматгори озод гашт, мактаби ибтидоиро хатм карда, ба дорулмуаллимин дохил шуд ва ҳоло он ҷо машғули таҳсил аст. Чун дар бисёр асарҳои дигари насрии он давра мушкилоти қаҳрамонҳо ба осонӣ ҳал мешавад ва дар ҳамаи онҳо аксар вақт мушкилкушо шӯрои занҳо ва мактабҳо мебошанд, ки дасти духтарони фақирро мегиранд ва онҳоро ба таҳсил ҷалб месозанд.

Вобаста ба чунин таъсирпазирӣ А.Сайфуллоев бар ин назар аст, ки дар охири солҳои бистум таъсири устод Айни ба адибон дар доираи ҷавонон маҳдуд буд [9.264]. Аммо чунин ҳулоса баровардан ба андешаи мо дуруст нест, зеро нависандагони хурду бузург дар замоне, ки устод Айни дар Нашриёти давлатии Тоҷикистон дар Самарқанд ифои вазифа мекард, на

танҳо аз асарҳои насри устод меомӯхтанд, балки дар гирди ӯ чамъ омада, маслиҳатҳо мегирифтанд ва аксари асарҳои онҳо пеш аз чоп аз назари устод Айни гузаштаанд. Ба ҳар ҳол андешаи А.Сайфуллоев дар мавриди он ки таъсири Айни ба ҷавонон назаррастар аст, дуруст мебошад. Зеро дар охири солҳои бистум аз байни калонсолон насрнависон кам буданд, адибони калонсоле, монанди Сухайли, ки каму беш фаъолият мекарданд ва ашъорашон дар нашрияҳои мавриди назари мо зиёд чоп мешуд, шеър менавиштанд, аммо онҳо ҳам аз маслиҳату машварати устод Айни бебаҳра набуданд.

Аввалин қиссаи тоҷикии давраи навин - «Одина» на танҳо дар сюжетофаринӣ, балки дар кори ба вучуд омадани забони адабии тоҷик низ хизмати босазо кард. Дар ин бора Н.Маъсумӣ навиштааст, ки «Одина» барои нависандагони тоҷик дар роҳи омӯхтани забони ҳозираи адабии тоҷик сармашқ гардида буд» [7.38]. Дар ин бора шогирди дигари устод Айни С.Улуғзода зикр карда, ки: «Дар омӯхтани забони адабии тоҷик «Одина» барои ҷавонони тоҷик ёрмандии калон кард. Мо бо хондани он якумин бор тамоми зебоии забони софи адабии насри оммафаҳми тоҷикро ҳис кардем» [11. №268,1935].

Дар маҷаллаи «Раҳбари дониш» ҳикояҳои муаллифони дигар низ ба нашр расидаанд, ки аз ривочи жанри мазкур дарак медиҳад. Дар шумораи 11-12, соли 1928 бори аввал таҳти рубрикаи «Нависандагони ҷавони мо» ҳикояи П.Сулаймонӣ «Гуландом» чоп шудааст. Пайрав Сулаймонӣ асари насри кам навиштааст, аммо таҷрибаи аввалинаш аз истеъдоди баланди ӯ гувоҳӣ медиҳад. Ҳикоя аз тасвири табиат шурӯъ мешавад, ки ҷавоне дар мавсими баҳор ба кишту қор машғул аст ва гоҳо худ ба худ суруде мехонад:

Ёр чаро дер кард?

Бори гамии зер кард.

Умри ҷавонӣ гузашт,

Ҳаҷри руҳии тир кард...! [2.№11-12,1929,с.33].

Сипас, лаҳзаи воҳӯрии ду ҷавон дар гӯшаи зебои табиат тасвир гаштааст. Гуландом гирифта арз мекунад, ки ўро ба шавҳари пир - имоми деҳа доданианд, ҷавони деҳқон ўро бовар мекунонад, ки пеши ин корро хоҳад гирифт ва нақл мекунад, ки аз шаҳр муаллимон омадаанд ва ўро ташвиқ ба хондан мекунанд. Воқеан, дар ҳикоя ҷумлаи «насимии баҳор мевазид ва садои шар-шари об бо савти мурғон аз дур шунида мешуд»; «кам-кам насими баҳор мевазид, садои шар-шари об бо нолаи мурғон аз дур шунида мешуд» [П.5.№11-12,1929,с.33-35] ҳафт (!) маротиба ба шаклҳои гуногун такрор шудааст, ки инро норасоии асосии асар дониш мумкин аст ва шояд аз бетажрибагии муаллиф дар наср ба амал омадааст. Аммо умуман забон ва услуби баёни Пайрав Сулаймонӣ хуб аст, агар ба наср ҷиддӣ машғул мешуд, нависандаи номдор мегашт.

Агар таъсири «Одина» дар ҳикояи боло фақат дар тасвири табиат мушоҳида шавад, дар ҳикояи «Ҳамидаи сиёҳбахт»-и Ҳ.Пирмуҳаммадзода дар шакли сюжет низ ба ҷашм мерасад. Марди деҳқоне, ки дар заминҳои Абдуллобой қор мекард, ба ивази хизмат музд нагирад ҳам, шикоят намекард (чун Одина), зеро ҷойи истиқомат надошт ва дар хонаи кӯхнаи бой бо зану духтараш зиндагӣ мекард. Вақте ки деҳқон аз дунё гузашт, бой барзаговҳои ҷуфтӣ ва андак замине ўро ба ивази хароҷоти мурда (чун дар «Одина») соҳиб шуд. Модару духтари хурдсол танҳо монданд, кампир хизмати мардумонро ба ҷо оварда, бо музди он зиндагиро ба роҳ мемонд, орзу дошт духтараш калонтар шаваду ба обрӯяш хонадор намояд (монанди қаҳрамони «Одина» Бибиойиша - модари Гулбибӣ). Аммо баъди ду сол ӯ ҳам аз дунё гузашт. Ҳамин тавр, ҳикояи мазкур ба «Одина»-и устод Айни аз ҷиҳати сюжет, сохт, ҳатто, сабку услуб ва ҷумлабандӣ монандӣ дорад: «Дар ин вақт Ҳамида 11-сола буд. Акнун ин сағираи бе ҳеч кас ва бе ҳеч чиз, аз падар ва модари худ ҷудо ҷазираи мурда буд, ба дасти Абдуллобой монд» [2.№1,1929,с.32]. Тасвири табиат («Як пагоҳ аз рӯзҳои фасли баҳор осмон мисли нукраи хом соф буд») низ ба тасвири бадеии асарҳои ондавраина монанд аст, ки асоси услуби мазкурро устод Айни гузошта буд. Баъди он ки Ҳамида дар хонаи Абдуллобой ба синни 14 расид, аз тарафи Лукмонбой ном одами калонсол хостгор омад. Абдуллобой ба тавре духтархондашро ба ӯ ба ивази молу чиз фурӯхт. Ҳамида дар хонаи шавҳар ҳам наосуд. Баъди ҷанҷолу шаллоқ як пагоҳӣ кӯдакашро гирифта, аз деҳа ба шаҳр омад ва ба шӯбаи занон муроҷиат кард. Чунин ба назар мерасад, ки нависанда тақдирӣ минбаъдаи Гулбибии ноқомро аз «Одина» ба шакли нав идома доданист. Дар ҳақиқат, «Одина»- устод Айни асоси воқеӣ дошт ва аз ин сабаб ба дили хонандагон роҳ ёфта, адибони ҷавонро барои навиштани чунин қиссаҳо раҳнамун месохт.

Дар маҷалла навиштаи дигари Абдусалом Пирмуҳаммадзода бо номи «Доғи фарзандӣ» ба таъби расидааст. Дар он сухан аз марде меравад, ки чанд фарзандашро аз даст додааст. Волидон духтарчаи чорсолашон Меҳриро чун нишонаи ягона эҳтиёт мекарданд. Тасвири баҳор ба асари устод Айни монандӣ дорад. Дар мавриди бедории табиат мегӯяд: «Гиёҳхое, ки

зимистони дароз аз тарси лашкари барф сар бардошта натавониста хоб рафта буданд, имрӯз чун занону духтарони Шарк, ки аз зери бори фаранҷӣ ва аз қайди дину хурофот берун меоянд, аз зери хок сар боло карда, рӯйи саҳроро зиннат медоданд» [2.№5-6,1929,с.46]. Аммо ин фасл ба деҳқонон ва мардикорон душворӣ ҳам меовард, барои Қосимбойи мардикор коре пайдо намешуд. Рӯзе ўро босмачиён ба хизмат даъват карданд ва ба зӯрӣ ба даста ҳамроҳ намуданд. Дар ин байн духтараш бемор шуд. Қосимбой баъди бозгашт боз ба хизмати мардум рафт, аммо духтарчаро табобат карда натавонистанд, модараш ҳам аз ғами ӯ аз дунё гузашт. «Акнун Қосимбой дар диёри ғарибӣ, бекаси, ба гирдоби ғаму кулфати бепоён ғарку хайрон монд» [2.№5-6,1929,с.50]. Ҳикояи мазкур бо забону услуби равони худ фарқ мекунад.

Бояд гуфт, ки фарқияти дигари ҳикояҳои зикршударо аз қиссаи «Одина»-и устод Айни аз он иборат доништан мумкин аст, ки агар дар «Одина» қаҳрамонон ба мақсад нарасида нобуд шуда бошанд, дар ҳикоеҳои зикршуда гунаҳгортон аксар вақт ба чазо гирифта гашта, қаҳрамонони мусбат аз шарри онҳо халос шуда, ба мақсад мерасанд.

Адабиётшиноси маъруф Соҳиб Табаров, ки дар шинохти Пайрав Сулаймонӣ саҳми намоён гузоштааст, дар мавриди асарҳои насрии мавсуф ба он аст, ки ҳикояҳои П.Сулаймонӣ, А.Деҳотӣ «Ҳамидаи сиёҳбахт» бо таъсири «Одина» навишта шудаанд. Дар ҳақиқат, сюжети ҳар ду ҳикоя воқеаҳои дар баъзе бобҳои повести «Одина» тасвиршударо ба хотир меорад [10.63].

Дар шумораи №7, 1929 ҳикояи устод Айни бо номи «Моҳрӯ» чоп шудааст, ки ба ҳама хонандагон имрӯза маълум нест. Чун услуби ҳоси хеш устод Айни аввал табиати яке аз деҳаҳои атрофи Душанберо тасвир мекунад, ки баъди ҷангу ҷидол камодам гашта, боғу киштзорҳои ҳоли табоҳ доранд. Дар яке аз шабҳои зимистон ба атрофи деҳа дастаи аскарони сурх меояд. «Дар даруни ин даста чанд нафар аз фидоӣён (доброволниён)-и тоҷик буданд, ки яке аз онҳо аз асп нафаромада, ба фармондеҳ арз кард: - Хуб, ман рафтам, хотирчамъ бошед, ки як хабарӣ муайян ёфта меоям» [2.№7,1929,с.21-22]. Фидоӣ баъди он ки аспашро ба беҳи бурс баста, даҳонашро барои шиҳа нақашидан «раҷча» мебандад, бо доманаи кӯҳ боло шудан гирифт. Хеле боло рафт, ки ба гӯшаш сурудҳои касе расид. Пинҳонӣ ба гӯяндаи вай наздик шуд, он одам се банди суруди зерро чанд бор такрор хонд, гӯё чашм ба роҳи касе буд:

*Раҳи ин кӯҳноя месупурам,
Гоҳ бар тега, гоҳ дар камарам,
Ба ту эй сарвиноз, мунтазираам,
Шод кун, шод кун, биё, ба сарам!..*

Дар ин ҳангом чашмаш ба одами паси санг афтида, ҳаросон ба вай нигоҳ кард ва якбора фарёд кард: «Вой! Магар ту Пирмуҳаммад нестӣ,- гӯён ба тарафи ӯ давид ва хост, ки худро ба пой ӯ андозад. Он кас, ки ба номи Пирмуҳаммад ёд шуд, бо дав дасти гирои худ аз бағали ин кас гирифта, сабук дар оғӯши худ кашид ва: - Моҳрӯӣ! Худро бой мадеҳ, худдорӣ кун,- гӯён ўро бурда, ба болои тахтасанге нишонд ва худ ҳам дар паҳлӯяш нишаст» [2.№7,1929,с.22]. Фидоӣ Пирмуҳаммад ба деҳа барои фаҳмидани вазъ омада буд, Моҳрӯ бошад, ҳар гоҳ ба дастаи фидоӣён ва аскарони сурх дар бораи равуои босмачиён хабар меод, Пирмуҳаммад ба ӯ барои ин изхори миннатдорӣ карда, гуфт, ки баъди пурра торумор кардани босмачиён якҷо хоҳанд шуд. Моҳрӯ аз муллои деҳа Маҳмуд шикаҷт карда, хоҷиш намуд, ки ўро дастгир ва ҳабс кунанд. Пирмуҳаммад, ки шахси оқилу дурандеш буд, дар ин бобат саросема намешуд. Сипас, нависанда ба шарҳи ҳоли мулло Маҳмуд мегузарад. Зикр мекунад, ки Маҳмуд дар 15-солагӣ аз деҳа ба Бухоро хондан рафта, баъди понздаҳ сол гашта омад ва «ба худ муқаррар карда буд, ки дар оянда соҳиби дину шариат шуда, аз болои мардум нони муфт хӯрад». Ба ӯ замини зиёдро «танҳо» карда доданд. Албатта ҳоким ин некиро ба ӯ ройгон накарда буд, зеро медонист, ки мулло «барои тороч кардани мардум дасти ростӣ кози ва ҳоким шавад. Мулло Маҳмуд ҳам ин вазифаи аз тарафи ҳукумати амир ба гардани худаш боршударо ба хубӣ адо мекард» [2.№7,1929,с.24]. Бо чунин ҷумлаву ибораҳо муносибати шахсии нависанда ба қаҳрамонон равшан инъикос ёфтааст, ки ҳоси адабиёти давр буд. Дар охир аз ҷамъомаде, ки ба муносибати ташкили хоҷагии коллективи деҳа (колхоз) баргузор шуд, маълум гардид, ки Пирмуҳаммад аз дасти мулло кушта шудааст. Бо пешниҳоди Моҳрӯ ба хоҷагӣ номи Пирмуҳаммадро гузошанд. Ҳамчунин, аз шарҳи дар зер овардаи муаллиф «Айн» (Айни) маълум мегардад, ки фидоии тоҷик Пирмуҳаммад дар соли 1926 аз дасти Маҳмуд ном ёвари босмачиён кушта шудааст. Устод Айни тибқи шеваи қораш баъзе калимоти камистифода ва ба назари худаш номафҳумро дар қавс шарҳ додааст: «якка», «раҷча», «арча» (бурс), «хора» (санги саҳт), «пай буридан» (нест кардан), «аз маърака рондан» («бойкут» кардан), «муҳарро» («туҳарро») ... Ҳамчунин зарбулмасалу мақолҳои халқиро бачо ба қор бурдааст, чун «Гӯсола

аз мех мапаррад», «Хасро хор мабин, ки ба чашмат мехалад», «Гурбаи ноумедшуда ба шир чанг мезанад»...

Аз навиштаҳои бадеии ин давра ҳикояи Собит Манофзода бо номи «Латофат оё фиреб хӯрд?»-ро, ки дар шумораи №8-и соли 1929 ба таъб расидааст, қайд кардан мумкин аст. Мавсуф дар «Раҳбари дониш» ба масъалаҳои илму адаб, адабиётшиносӣ, худшиносӣ ва бедории миллӣ тавачҷуҳи аввалиндараҷа меод, баъд аз он ки аз кор рафт, ба кори муаллими ва эҷодӣ машғул шуд. Чӣ тавре ки аз баррасии ҳикояҳои боло ҳам дидем, як хусусияти насри солҳои бистум, аз ҷумла, «Моҳрӯ»-и устод Айнӣ истифодаи нақл, далелу рақамҳо мебошад. Ҳикояи Манофзода ҳам чунин шурӯъ мешавад: «Ман яқум бор вайро дар мурти соли 27 дар Техникуми хоҷагии қишлоқ дида будам» [2.№8,1929,с.22]. Бо чунин хусусият ҳикояи мазкур ва бисёр намунаҳои насри бадеии маҷалла аз ҳикоя дида ба очерки бадеии имрӯза монанд аст. Аз рӯйи услуб ва тарзи баён ва мушоҳидаю баҳодиҳии зерини муаллиф низ ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст: «Ман ҳавас кардам, ки ба қадри имкон ҳиссиёти дарунӣ ва аҳволи рӯҳии ўро ҳам кашф кунам, бидонам ва аз ин роҳ ба ҳастии вай тахминӣ як қимат диҳам» [2.№8,1929,с.22]; ё ин ки: «Ман чашмони ўро дидам ва дар онҳо хуб диққат кардам. Он ду чашми сиёҳ, он ду оиначаи дил, як самимияти маҳҷубонаро акс мекунам. Ман ҳамин тавр фаҳмидам, ки дар ҳастии ин духтари латиф самимият, садоқат ва рӯҳи вафодорӣ комилан мавҷуд аст...» [2.№8,1929,с.22]. Дар мисоли зер бошад, нависанда назари худро ба фасли тирамоҳ чунин тасвир кардааст: «Ҳамеша дар ин вақти сол ман дар ҳастии худ як вазнинӣ, дар дили худ як навъ гирифтагӣ ҳис мекунам. Эҳтимол ин як касалии рӯҳии ман аст, ки то ба ҳол ман онро муолиҷа карда натавонистам». [2.№8,1929,с.24]. Дар асарҳои насрии имрӯза муаллиф асосан бетараф аст. Ҳамин тавр гуфтан мумкин аст, ки яке аз хусусиятҳои фарқкунандаи ҳикояҳои солҳои бистум услуби очеркӣ доштани онҳо, зиёд истифода шудани сухани муаллиф, публицистикаи таърихӣ рӯҷӯҳои публицистӣ мебошад. Чунин услуб то солҳои чилум идома ёфт. Баробари хусусияти публицистӣ ва нақлӣ доштан дар ҳикояи мавриди назар ибораву ҷумлаҳои образнок, тасвирҳои бадеияшон баланд ҳастанд, ба монанди: «Бориши шабонарӯзии барф ҷасади берӯҳи табиатро ба кафани сафед пӯшонда монда буд» [2.№8,1929,с.28]. Хусусияти дигари ҳикояҳои ин давра ба шакли банду басти онҳо вобаста аст. Новобаста ба ҳаҷм онҳо ба қисматҳо ҷудо ва рақамгузорӣ карда шудаанд. Ҳикояи мавриди назар аз 9 қисмати рақамдор ва як ҷамъбасти иборат аст.

Ҳамчунин, таҳти рубрикаи «Ҳикояча» навиштае бо номи «Дар сояи тӯрачигӣ» ба ҷоп расидааст. Дар он ду нафар деҳқони ҷавон ба шаҳр барои хондан фиришода мешаванд. Онҳоро дар идораи маориф «пагоҳ биёед» гӯён панҷ рӯз сарсон мекунам. Ниҳоят, бо кӯмаки як нафар корманди комсомол аз мудирӣ маориф коғаз гирифта, ба мактаб даромада хонданд, акнун онҳо «дар маҷлисҳо дар бораи худтанқидкунӣ суханҳои дуруст ва асосӣ гуфта, касеро риоя намекунам» [2.№7,1929,с.3, ба лотинӣ]. Ҳикояча ҳарчанд хурд аст, ба 4 порча тақсим шуда, аз ҷиҳати услуб ба хабари одӣ монанд мебошад.

Дар умум қисмати лотинии маҷалла аз ҷиҳати забон ва бадеият хеле сусти аст. Дар шумораи 7, соли 1929 таҳти рубрикаи «Ҳикояча» навиштаи Садрӣ Қадамзода бо номи «Гулшан» интишор гардида. Деҳқоне ба ивази қарзаш духтарчаи хурдсоларо ба савдогар доданӣ мешавад. Инро ҷавоне ба шӯрои занон хабар медиҳад ва дар рӯзи тӯй духтаракро ҳалос карда, ба хондан мефиристанд. Масъала ба осонӣ ҳал мешавад, ки ҳоси бисёр асарҳои дигари ҳамондавра буд.

Дар маҷалла чанд асари Бурҳониддин Азизӣ ба таъб расидааст. Дар ҳикояи «Бузкашӣ» деҳқони ҷавоне бо мақсади соҳиби асп шудан заҳмати бисёр кашида, ҳосили хуб рӯёнд. Модараш ҳам барои дастгирии ӯ барои асп оянда «ёлпӯш-кӯрпачаи рангин ва ҷулҳои пашмин сохта доданро ваъда мекард ва Сангинҷонро ба шавқ меовард» [2.№9,1929,с.24]. Аз рӯзгор сарфа карда, асп хариданд. Рӯзи бузкашӣ доду фиғони мардум дили ҷавони бетачрибаро ба ҷӯш овард ва ӯ худро байни тӯда зад. «Баъд аз кашокаш ва доругир тӯда вайрон гардида, гурӯҳи бузкашон ба як тараф нишеб шуданд, ду асп аз миёна ҷудо шуда, бузро гирифта бадар рафтанд ва як аспи беодам аз миёнаи тӯда баромада, ба тарафи дигар гурехт. Модоме, ки бузкашон аз паси буз рафтанд, дар таҳти пойи онҳо ҷасади дароз афтода, ба хоку гил оғӯшта намоён шуд...» [2.№9,1929,с.26]. Онҳое, ки ба ҷанозаи Сангинҷон меоманд, мегуфтанд: «Сангинҷон фидои орзуи аспбозӣ шуд». Бояд гуфт, ки ҳикояи «Бузкашӣ» баъдтар дар баромади котиби аввали Ҳизби коммунист Бройдо дар анҷумани яқуми нависандагони Тоҷикистон (соли 1934) ҳамчун ифодакунандаи ақидаҳои мешанӣ мавриди мазаммат қарор гирифта буд.

Дар шумораи №12, 1929 ҳикояи дигари Азизӣ «Бедонабозӣ» ба ҷоп расидааст. Дар сарсухан аз тарафи идораи маҷалла омада: «Ин ҳикоя дар асл тамоман «сад фоиз» бо шеваи гуфтугӯии халқ навишта шуда буд. Мо дар вақти таҳрир ва ислоҳ, тарзи нигориши баъзе

калимаҳои онро тағйир дода бошем ҳам, ба шакли ифода услуби ҷумласозиҳои ҳамакӣ даст назар; ба ин восита хусусиятҳои забони омма дар он нигоҳ дошта, «ба таври намуна чоп кардем» [2.№12,1929,с.17]. Бо вучуди ин, дар гуфтугӯи қаҳрамонҳо ҳоло ҳам калимаҳои гуфтугӯ ба чашм мерасанд, ки баъзеашонро муаллиф дар қавс шарҳ додааст: «чала-чулпа», «ако», «шишт» (ба маънои нишастааст), «чайла», «чакалак» (дарахтзор), «тузоқ» (дом), «тӯпӣ» (қаллапӯш), «қанот», «тӯп» (чамъ), «чинқорча» (майдача)... Бадеияти асар баланд аст: «Мурғи «духтараки сӯфӣ» парида омада ба шоҳи сафедор нишаст, ба модааш, ки дар қошонааш ҷӯчаҳои нав аз тухм баромадагиро паҳш карда хобонида буд, малаҳи дар даҳонаш газидаро дод ва аз рӯи гарданааш ду-се бӯса гирифта, ба шоҳчаи дигар хез кард ва машғули хондан шуд. Зиндагӣ аҷиб... Яке дар қафас, дигаре бо ёри худ ҳамнафас; бедона ва «духтараки сӯфӣ» ҳар ду мехонанд, наво мекунад; яке асир ва дигаре озод, бо ин ҳол ба як тарона наво кардани инҳо барои чист?!» [2.№12,1929,с.17]. Мазмуни ҳикоя чунин аст, ки деҳқонбачаи қораш пешрав ба гапи як бедонабози фиребгар даромада, ба онҳо шарик мешавад ва аз қору бораи менамояд. Дар охир аз ҷойхонаҷӣ гила мекунад, ки: «Мирзо-ако! Ман ба як гапи Гулзамони найрангбоз даромада, шармандаву расво шудагем бас набуд-мӣ, боз шумо ба газитаи деворӣ онон навиштед? Ин қори шумо болои сӯхта намақоб шуд...» [2.№12,1929,с.19]. Ҳар ду ҳикояи ин муаллиф ба урфу одатҳои мардумӣ бахшида шудаанд.

Ҳамин тавр, ҳикоя ва навиштаҳои бадеии маҷаллаи «Раҳбари дониш» хусусиятҳои вижа доранд. Ақсарияти онҳо таҳти таъсири повести аввалини тоҷикӣ - «Одина» ба вучуд омадаанд. Аз ҷумла, таъсирпазирии онҳоро аз асари мазкури устод Садриддин Айни чунин раддабандӣ қардан мумкин аст:

1. Монандии мавзӯ, сюжет;
2. Тасвири табиат;
3. Забон ва услуб;
4. Интиҳоби қаҳрамонҳо асосан байни қонуни духтарон;
5. Забон ва услуби публицистӣ;
6. Ба некӣ анҷом пазируфтани қисса.
7. Ба қисматҳои хурд ҷудо шудани ҳикоя.

Хусусиятҳои мазкур ба ин ё он андоза дар «Одина»-и устод Садриддин Айни мушоҳида мешаванд.

АДАБИЁТ

1. «Овози тоҷик» (1924-1925)
2. «Раҳбари дониш» (1927-1929)
3. Айни.С. Одина. Душанбе.-2014, 192 с.
4. Айни К. Маҷаллаи адабии устод Садриддин Айни. –Душанбе: Ирфон.-2010, 202 с.
5. Асосода Х. Таърихи адабиёти тоҷик (Давраи нав).- Д.: Маориф ва фарҳанг.-2014, 672 с.
6. Иқромӣ Ҷ. Он ҷӣ аз сар гузашт. Ёддоштҳо.- Душанбе:- 2009, 360 сах.
7. Маъсумӣ Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик.- Сталинобод: Нашр.давл.Тоҷикистон. 1959, 230 с.
8. Рустамзода М. Нахустмаҷбуоти соҳаи маориф. Д.: Ирфон, 2016, 174 с.
9. Сайфуллоев А. Романи устод Садриддин Айни «Доҳунда».- Душанбе, 1966, 320 с.
10. Табаров С. Пайрав Сулаймонӣ. Душанбе, 1962, 220 с.
11. Улуғзода С. Аз дафтари ёддоштҳои ман//Тоҷикистони сурх, №268, соли 1935
12. Шақурии Бухорӣ М. Равшангари бузург. Д.: Адиб.-2006, 340 с.
13. Шақурии Бухорӣ.М. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист. Душанбе: Пайванд-2006-456 с.

ОСОБЕННОСТИ ЖАНРА ПОВЕСТИ В ЖУРНАЛЕ «РАХБАРИ ДОНИШ» И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА ПОВЕСТЬ САДРИДДИНА АЙНИ «ОДИНА»

В статье «Особенности жанрового сюжета в журнале «Рахбари дониш» и его влияние на повесть Садриддина Айни «Одина» рассказывается о влиянии нового литературного жанра - повести о первой таджикской литературной повести «Одина». Хотя многие исследователи прокомментировали это, эти истории не были проанализированы на практике. Кроме того, этот эффект не был исследован ни в одной истории. Вот почему впервые в этой статье были проанализированы и сопоставлены все истории, опубликованные до 1929 года в «Рахбари дониш». Эти истории молодых писателей более или менее извлекли выгоду из истории Садриддина Айни «Одина». Сходства можно увидеть в языке, стиле, сюжете, описании и так далее. В исследовании анализируются эти аспекты и делается вывод о том, что есть сходство в теме, сюжете, изображении природы, выборе персонажей, в основном среди женщин и девочек, языковом и журналистском стиле, успехе истории, разделении на мелкие части история и тд.

Исследование было сосредоточено на этих аспектах. Важность исследования заключается в том, что оно раскрывает вклад «Рахбари дониш» в становление и развитие жанра сюжета. Вышеупомянутый журнал был первым таджикским изданием, опубликовавшим рассказ или художественное произведение почти в каждом номере, а также стихи. С научной точки зрения следует отметить, что в этом исследовании некоторые неясные аспекты отношений между прессой и литературой четко изучены и имеют большое значение и полезность для гражданского общества. Роль этой статьи в дальнейших научных исследованиях в области филологии значительна.

Ключевые слова: история, влияние, жанр, реализм, тема, язык и стиль, сюжет, образ женщины

FEATURES OF THE GENRE STORY IN THE MAGAZINE "THE LEADER OF KNOWLEDGE" AND ITS INFLUENCE ON THE STORY OF SADRIDDIN AINI "ONE"

The article "Peculiarities of the story genre in the magazine "Leader of Knowledge" and its impact on the story" *Odina* "by Ustad Ayni" discusses the impact of a new literary genre - the story of the first Tajik literary story "Odina". Although many researchers have commented on this, these stories have not been analyzed in practice. Also, this effect has not been explored in any story. That is why, for the first time in this article, all the stories published before 1929 in the "Knowledge Manager" were analyzed and compared. These stories of young writers have more or less benefited from the story of Sadriiddin Aini "Odina". Similarities can be seen in language, style, plot, description, and so on. The study analyzes these aspects and concludes that there are similarities in the theme, plot, depiction of nature, the choice of characters, mainly among women and girls, language and journalistic style, the success of the story, the division into small parts. story and so on. The study focused on these aspects. The importance of the research is that it reveals the contribution of the "Knowledge Leader" to the emergence and development of the story genre. The above-mentioned magazine was the first Tajik publication to publish a story or a work of fiction in almost every issue, along with poetry. From a scientific point of view, it should be noted that in this study, some obscure aspects of the relationship between the press and literature are clearly explored and are of great importance and usefulness for the civil society. The role of this article in further scientific research in the field of philology is significant.

Keywords: history, influence, genre, realism, theme, language and style, plot, image of women.

Сведения об авторе:

Абдурахимов Б.А. - декан факультета таджикской филологии Таджикского государственного института языков им. Сотиима Улугзода. Телефон: (+992) 904108585. E-mail: vorisonisomoni@mail.ru.

About the author:

Abdurakhimov B.A. - Dean of the Faculty of Tajik Philology of the Tajik State Institute of Languages. Sotim Ulugzod. Phone: (+992) 904108585. E-mail: vorisonisomoni@mail.ru.

БОЗТОБИ ФАЪОЛИЯТИ ИҚТИМОЙ ВА МАОРИФПАРВАРИИ САДРИ ЗИЁ ДАР «ТАЪРИХИ ИНҚИЛОБИ БУХОРО»

Абдулҳаев З. М.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Лаҳзаҳои асосии зиндагӣ ва фаъолияти Садри Зиё (1865-1932) дар нигоштаҳои устод Айни, монанди «Мухтасари тарҷумаи ҳоли худам» (1958), «Таърихи инқилоби Бухоро» (1987), «Намунаи адабиёти тоҷик» (1926) ва «Ёддоштҳо» (1958) сабт гардидаанд. Дар ин мақола, мо дар мавриди яке аз муҳимтарин асарҳои С.Айни – «Таърихи инқилоби Бухоро» сухан ба миён оварда, пахлуҳои гуногуни ҳаёт ва фаъолияти Садри Зиёро мавриди баррасӣ қарор медиҳем.

«Таърихи инқилоби Бухоро», яке аз муҳимтарин ва арзишмандтарин асарҳои устод Айни ба ҳисоб рафта, оид ба мавзӯи бедории фикрӣ ва рашангарӣ дар Бухоро ихтисос ёфтааст. Ин китоб дар таъйини масири инқилоби фикрӣ дар қаламрави Бухорои амири муътамадтарин манбаи таърихӣ ва илмию таҳқиқӣ маҳсуб мешавад.

Устод Айни дар «Таърихи инқилоби Бухоро», пеш аз ҳама, ба мубрамтарин масъалаи инсонӣ – бедорӣ ва инқилоби фикрӣ, ҷиддӣ ва муфассал таваҷҷуҳ менамояд.

Ба воситаи ин асар муаллиф чузъиёту қуллӣи ақибмондагии мардуми Бухороро бо далоили мушаххас нишон додааст. Сабаби ақибмондагӣ ва ҷаҳолати саросариро дар қаламрави аморат, ӯ дар камсаводӣ, бемасъулиятӣ, танбалӣ, танпарварӣ, истибдод, золимӣ ва беадолатии амирону ҳокимон ва мударрисону козиён дидааст. Вай бо афсӯсу надомат аз ин

вазъи ногувор ёд мекунад: «Ба гуфтани беҳабарии ин гуна касон аз таърихи олам, аз сиёсати дунё, тадбири манзил, тарбияи авлод, аз маданияти Ислом ва Аврупо хочате нест.

Натичаи ҳамин беҳабариҳо буд, ки дар аҳди амир Музаффар, вақти хучуми аскарӣ Русия ба Туркистон ҳамин касон боиси бисёр фочаҳо гардидаанд». [6, с.43].

«Таърихи инқилоби Бухоро» дар тӯли 2 соли шиғои ҷароҳат, ки бо амри амири Бухоро устод Айниро 75 ҷӯб зада буданд, дар гузари Суфӣ Розиқи Самарқанд навишта шудааст. Асарӣ мазкур бо забони тоҷикӣ дар таърихи 5-уми ҷимодулаввали соли 1336 ҳиҷрӣ, мутобиқ ба 17-уми февралӣ 1918 милодӣ иншо шудааст. Аммо тавре ки дар муқаддимаи китоб омадааст, бо ин иллат, ки пас аз пирӯзии Инқилоби сурх ва эълони Ҷумҳурии мустақили халқии Бухоро дар моҳи октябри 1920 дар Бухоро дигар асарҳо бо забони тоҷикӣ чоп намешуданд, нусхаи тоҷикии «Таърихи инқилоби Бухоро»-ро мансуб ба нашр надиданд ва дастнависро ба муаллиф бозпас надодаанд. Дар ҳамин маврид, аз муаллиф хоҳиш шуд, ки китобро аз сари нав бо забони ўзбакӣ иншо кунад. Нусхаи ўзбакии асар 23-юми февралӣ соли 1921 таҳти унвони «Бухоро инқилоби таърихий учун материаллар», яъне «Материалҳо оид ба таърихи инқилоби Бухоро» ба забони ўзбакӣ тасниф ва нашр шуд.

Дар Тоҷикистон ин асар соли 1987 бо кӯшиши Раҳим Ҳошим аз рӯи нусхаи ўзбакӣ тарҷума ва нашр гардид. Камол Айни – фарзанди муаллиф дар хошияи китоби ҷадид навиштааст, ки устод Айни нусхаи аслии асарро 35 сол меҷуст, аммо бе натиҷа!

Нусхаи аслии тоҷикии асар иборат аз 12 дафтари машқии ҷаҳордаҳ то шонздаҳбаргии мактабхона, дар 357 сафҳа бо ҳагги устод Айни ахиран ба даст омад ва соли 1987 дар ҳаҷми 230 саҳифа ба дасти чоп расид. Мунаққидон ин китобро баҳогузорӣ карда, баҳои баланд дода, забони асарро нисбат ба тарҷумаи қаблӣ он ва соири асарҳои устод Айни хеле фасеҳ ва муассир донистаанд.

«Таърихи инқилоби Бухоро», ҳамчун ҷилди 14-уми «Куллийет»-и Садрӣдин Айни мунташир гардидааст. Имрӯз бошад, айнишиносон куллийети нави устод Айниро бо назар ба илова намудани нуктаҳо, ки дар замони Шӯравӣ берун монда буданд, таҳия ва нашр карда истодаанд.

С.Айни дар саҳифаи аввали «Таърихи инқилоби Бухоро», дар мавриди баёни воқеаҳо ва навиштани он таъкид меорад, ки он чиро дидааст аз назараш гузаштааст, дар ин китоб бо санадҳои қотей ва далели раднашаванда меорад: «Аммо дар қисми дувум ва савуми таърихи мо, ки аз солҳои 1907 – 1908 сар мешавад, иборатанд аз баёни воқеаҳо, ки аз пеши назари ҳуди мо гузашта ва бо иштироки ҳуди мо рӯй додаанд. Инҳоро ҷунонки будаанд ва ҷунонки дидаем, баён хоҳем кард». [6, с.5]. Албатта, бо ин гуфтаҳои С.Айни, китоби «Таърихи инқилоби Бухоро»-ро на танҳо асари таърихӣ, балки асари мустанади таърихӣ унвон кардан иштибоҳ нахоҳад буд.

Устод Айни дар «Таърихи инқилоби Бухоро» дар бораи равшанфикрон ва маорифпарварон, алалҳусус Садрӣ Зиё бо эҳтироми тамом ва меҳру муҳаббат сухан ронда, нуктаҳои муҳим ва маълумоти нодире оид ба ӯ зикр кардааст, ки назари онро аз ҳеҷ сарчашмаи таърихӣ дигар, ҳатто аз навиштаҳои ҳуди Садрӣ Зиё наметавон пайдо кард.

С.Айни дар «Таърихи инқилоби Бухоро», дувоздаҳ маротиба номи Шарифҷонмахдуми Садрӣ Зиёро зикр карда, дар ҳар саҳифа корномаи ин шахсияти фарҳангиву адабиро бо дақиқият ва камали эҳтиром зикр менамояд. Гоҳе ӯро қозӣ Шарифҷон, Муҳаммадшариф, қозӣ Шарифҷони Садр, қозӣ Ғичдувон – қозӣ Шарифҷон, гоҳе Мирзо Шарифи Садр, қозикалон Шарифҷон, қозикалон Шарифҷонмахдум, Мирзо Шарифмахдум, қозикалон Мирзо Шарифмахдум ва гоҳе қозӣ Мирзо Шариф ном мебарад.

Ҳар гоҳе ки дар «Таърихи инқилоби Бухоро» сухан оид ба Садрӣ Зиё меорад, саҳифаи наво аз фаъолияти иҷтимоӣ ва маорифпарварии ӯ ба мо равшан мегардад.

Ҳамаи он ҳодисаҳои тағйирот ва ҳаракатҳои маорифпарварие, ки дар аморати Бухоро ба амал омадаанд, дар ин китоби мустанад, яъне «Таърихи инқилоби Бухоро» инъикос ёфтаанд. Зимнан бояд гуфт, ки Садрӣ Зиё яке аз асоситарин ва таъсиргузортарин шахсиятҳо дар он ба ҳисоб меорад.

Фаъолияти Садрӣ Зиёро дар «Таърихи инқилоби Бухоро» метавон ба ду даста ҷудо кард: Яке фаъолияти иҷтимоӣ ва дигаре фаъолияти маорифпарварӣ, ки яке бо дигаре ҳамбастагии қавӣ доранд.

Солҳое, ки Шарифҷонмахдуми Садрӣ Зиё дар мадраса таҳсили илм мекард, ҳавлии ӯ ранги як маҳфили адабиро гирифта буд. Ба гуфтаи Муҳаммадҷони Шақурии Бухорӣ: «Аз ҷанҷи ҷаҳат метавон гуфт, маҳфили адабии Садрӣ Зиё ба мактаби адабии маорифпарварӣ табдил ёфта буд, ки шаклирии завқу салиқаи зебошинохтии (эстетикӣ) ҷавононро ба самте, ки созгор ба марому маслаки нави замон, ба хостаҳои ҷараёни маорифпарварӣ бошад, равон месохт, барои қувват додани раванҷҳои адабии тоза ва умедбахш мусоидат мекард. Аз ин рӯ,

бояд бигӯем, ки Садри Зиё дар маҳфили адабии худ, бо ин, ки маҳфили ӯ «мактаби адабиёти давра» шуд, барои ташаккули адабиёти маорифпарварии тоҷикон дар оғози садаи бист хидмат карда, ба шаклгирии бархе аз вежагиҳои он кумак намудааст. Маҳфили адабии Садри Зиё нуфузи андешаи маорифпарвариро дар ҷомеа густариш дода, бо парвариши озодандешони ҷавони фаъол ва барои домангустарии маорифпарварӣ дар ду даҳаи аввали садаи бист ба сифати яке аз омилҳои пурзӯр имкон фароҳам овард». [13, с.9].

Шарифчонмахдуми Садри Зиё дар чунбиши ҷадидон бевосита ширкат надошт, лекин ҷадидон ҳамеша аз дастгирии ӯ бархӯрдор будаанд. Ба гуфтаи С.Айнӣ таъминоти моддии ҷамъияти «Тарбияи атфол»-ро чанд нафар маорифпарварон ба уҳда гирифта буданд, ки Садри Зиё яке аз онҳо буда, ҳар моҳ пинҳонӣ маблағи муайяне ба тариқи иона медод: «Ионаҳое, ки баъзан ҷавонон ва ҷавонфикрон мекарданд, аз тарафи аъзои ҷамъият ба хазинаи ҷамъият супурда мешуд. Аъзои ҷамъият сирри онро накушода, аз чанд нафар маорифпарварон ҳар моҳ маблағе ба тариқи иона мегирифтанд. Мирзо Муҳиддин Мансуров, қозӣ Шарифчони Садр, қозӣ Саидҷон ва боз чанд нафаре, ки номашон дар хотирам намондааст, ҳар моҳ маблағи муайяне медоданд. Бо вучуди ин, бори вазнини маънавӣ, инчунин моддии он ҳам боз ба зиммаи як гурӯҳ аъзои асосии он буд». [6, с.133].

Садри Зиё дар нахустин соли таъсиси мактаби тараққиҳоҳон фарзанди худ Зарифро ба ин мактаб дод ва бо ин қор эътибори мактаби усули навро баланд кард: «Ба ҳамин тариқ, дар 10 моҳи шавволи соли 1326х. (октябри соли 1908) дар дохили шаҳри Бухоро, дар гузари Саллоҳхона, дар ҳавлии Мирзо Абдулвоҳид, махсус барои бухориён ба забони форсӣ аввалин мактаби усули навро кушодем.

Шогирдоне, ки дар ин мактаб дар навбати аввал қайд шуданд, инҳо буданд: Абдурраҳмонбек писари Абдуллобек, Абдуғанӣ хизматгори вай, Афзал ва Ақрам – писарони Аҳмадҷонмахдум, Абдурраҳим писари Ҳочӣ Абдусаттор, Зарифчон – писари қозӣ Шарифчон, Муҳаммадамин писари Саидҷонмахдум, Абдуқайном писари Абдушшукур. То иди Қурбон, дар муддати ду моҳ шумораи шогирдон ба 12 расид». [6, с.33]

Чун мактаби тозафикрон нахустин бор баста шуд, амир Абдулаҳад ба Садри Зиё «дастхате фиристода, масъалаи мактабро пурсид» ва аз ӯ ҷавобе ба тарафдорӣ ҳама ташаббусҳои ҷавонони тараққипарвар дарёфт кард. Ин ҳолатро Садриддин Айнӣ дар «Таърихи инқилоби Бухоро» боз ҳам ошкортар баён медорад: «Абдулаҳад мустабиди мунофиқ ва риёкор буд. Дар сурате ки барои бастанӣ мактаб то Тошканд мурочиат мекард, дар назари ҷавонон худро ба мактаб бегараф ва ҳатто моил ба қалам доданӣ мешуд. Барои ҳамин пас аз бастанӣ мактаб ба қозӣ Муҳаммадшариф, (Сади Зиё) ки бо ҷавонон робита дошт, дастхате фиристода, масъалаи мактабро пурсид ва ба тарафдорӣ худ аз мактаб ишорате кард». [6, с.84] Чи тавре ки бараъло мушоҳида мегардид, амир Абдулаҳад бо он риёкорӣ, худ тарафдори мактаби усули нав набуда, мехост бо ҳар роҳ ва бо ҳар баҳона онро бибандад.

Дар саҳифаи 142 китоб, ки сарлавҳаи он «Гапҳои кӯчагӣ ва Бурҳониддин» ном дорад, устод Айнӣ хабарҳои дурӯғинеро, ки ҳар рӯз дар байни мардум паҳн мешуданд ва аз ҳақиқат дур буданд, меорад: «Дар рӯзҳои, ки дар доираи ҳукумат музокираи масъалаи ислоҳот давом дошт, дар кӯчаву бозорҳо шоеаҳои аҷибу ғарибе паҳн мешуданд. Ин овозаҳо фақат дар дохили шаҳр намонда, дар тамоми шаҳрҳои дигар ва қишлоқҳо низ гуфта ва шунида мешуданд» [6, с.142].

Рӯзе дар байни мардум овозае паҳн мегардад, ки гӯё амир қозии Ғичдувон – Садри Зиёро ба Бухоро барои ҷазо додан ҷеғ зада бошад, чунки ӯ бо ҷадидҳо алоқа доштааст: «Бо супориши амир қозии Ғичдувон қозӣ Шарифчонро ба Бухоро ҷеғ заданд. Дарҳол дар ҳама ҷо овоза паҳн шуд, «қозӣ бо ҷадидҳо ошно будааст, амир ӯро барои ҷазо додан ҷеғ задааст». [6, с.142-143].

Ҳамаи ин сару садоҳоро қозикалон Бурҳониддин ба воситаи одамони худ паҳн менамуд, то мардумро байни ҳам шӯронад. Худи С.Айнӣ асос доштан ва ё надоштани ин гуна овозаҳои сохтаре шарҳ дода, паҳнкунандаи онро ошкор месозад: «Аҷабо, ин шоеаву овозаҳо аслу асосе доштанд ё не? Агар асл надошта бошанд, пас барои чӣ ҳар рӯз ва дар ҳаққи одамони маълуме такрор мешуданд?

Дар ҷавоби ин суолҳо мегӯем: Шоеаҳо аслу асосе доштанд. Сабабгор ва манбаи ин овозаҳо ҳам шахси маълум...Бурҳониддини қозикалон буд». [6, с.143].

Чи тавре ки мебинем, С.Айнӣ аз Садри Зиё дифоъ менамояд ва беасос будани овозаро нисбат ба Шарифчонмахдум ошкор месозад. Вагарна, устод Айнӣ ба гуфтаҳои боло розӣ шуда, онро тасдиқ менамуд.

Даъват намудани қозии Ғичдувон Шарифчонмахдум дар саҳифаи баъдии китоб мушоҳида мешавад, он ҳам на барои ҷазо додан, балки барои таъйин кардан ба вазифаи қозикалонӣ. Аз ҳамин ҷо шурӯъ карда, С.Айнӣ оид ба чӣ гуна қозикалон таъйин кардани

Садри Зиё ва аҳволи баъдии ӯро муфассалан баён медорад.

Замоне ки «маъмурони элчихона лоихае тартиб дода, ба кушбегӣ ва амир тақдим карданд» [6, с.145] Садри Зиё дар тумони Ғичдувон қозӣ буд.

Яке аз асосҳои лоиха, ин маъзул намудани қозикалон Бурҳониддин буд. Зеро ба гуфтаи С.Айнӣ: «Дар вазъияти дар як мақоми хеле қалон – қозикалонӣ истодани шахсе, ки қалимаи «ислоҳ»-ро ҳатто шундан ҳам намеҳост, эълони фармони ислоҳот ҳаёли хоме мешуд.

Бинобар ин, Миллер шахсан бо қозикалон мулоқот карда, дар бораи асосҳои ислоҳот ва маҷлисе, ки дар назар дошта шудааст, маълумот дод. Миллер ин гапҳоро ба қозикалон на ба тариқи машварат, балки ба тарзи нақлу ахбор баён кард. [6, с.145].

Бо вучуди ин, қозикалон дар бораи асосҳои ислоҳот ва маҷлиси навбатӣ, ки номзадҳо низ маълум буданд, ба Миллер эътироз намуда, «Ба ин маҷлис аз ҷавонон ва тараққипарварон набояд қасе дароварда шавад. Муллоҳои ба он дарояндаро ҳам ман бояд нишон диҳам. Садорати маҷлисро ба ман супоридан лозим аст» [6, с.146] гӯён зид баромад.

«Дар натиҷаи ин мусоҳиба Миллер бо кушбегӣ маслиҳат карда, ба азли қозикалон қарор дода, ба амир маъкул карданд». [6, с.146].

Як рӯз пас аз ин мусоҳиба, қозикалон маъзул шудани худро ҳис карда, ба Миллер мактуб навишт, вале ба гуфтаи С.Айнӣ он вақт дер шуда буд: «Локин ин мактуб бо таъхир ба дасти Миллер расида буд. Дар ин вақт амир барои таъйин кардан ба вазифаи қозикалонӣ қозии Ғичдувон Мирзо Шарифи Садрро ҷеғ зада, ба номи вай ярлиғ нависонда, муҳр пахш карда буд. Хулоса, 15 моҳи ҷимодиуссонии соли 1335 ҳиҷрӣ Мирзо Шарифи Садр дар Бухоро қозикалон, як рӯз пас аз он қозии Чорҷӯй – тараққипарвари машҳур Абдуссамадхоча раис, боз баъди як рӯз қозии Вобқанд Орифхоча ба вазифаи муфтии аскар таъйин шуданд». [6, с.146].

Ҳамин тавр, Садри Зиё қозикалони Бухоро таъйин мешавад. С.Айнӣ ин навъ шеваи қори амирро, ки дар ҳама давр амри маъмулӣ аст, ҷойивазкунӣ унвон менамояд: «Амир бо ин азлу насбҳо гӯё кабинетро нав кард». [6, с.146]. Ҳамон тавре ки мегӯянд: «Бо иваз кардани ҷойи ҷамъшавандаҳо, ҳосили ҷамъ тағйир намеёбад».

Албатта, аз назари мо, амир бо ин амали худ мехост тавачҷуҳи мардум, аз ҷумла тараққиҳоҳонро бо рӯйи қор овардани Садри Зиё нисбат ба худ ҷалб намояд, то ин ки ҷадидҳо барои дар амал татбиқ гаштани ислоҳот мутмаин гарданд. Лекин ин қори амир ба ҷуз «фиреби назар» қизи дигаре набуд. Садри Зиё бошад, ба ҳамаи ин нигоҳ накарда қори худро шурӯъ намуд. Ӯ бо Насруллоҳ-қушбегӣ дар бораи ислоҳот суҳбат карда, оид ба асосҳои он чунин маълумот гирифт: «Мувофиқи ислоҳоте, ки гузаронида мешавад, тамоми пешкаш ва тортуқҳо бояд барҳам дода шавад, шумо ҳам ба тариқи «шукрона» тортуқ нақунед ва ба халқ ҳам ба расми муборакбод қанду набот надихед». [6, с.146]. Дар охир Насруллоҳ-қушбегӣ таъкид намуд: «Инҳо қорҳои қобили иҷро мебошанд. Уламо ва халқро ба ин қор омода намоед». [6, с.146].

Чанде нагузашта Насрулло-қушбегӣ ба гуфтаҳои худ содиқ намонда, бар хилофи тавсияҳои пешини худ супоришҳо медод. С.Айнӣ менависад: «Чунончи, ба қозикалон Шарифҷон, ки ӯро барои ислоҳот ба ин мансаб таъйин карда, дар роҳи ислоҳот таълим дода, аз тақдими тортуқи «шукрона» манъ карда буд, «тортуқи шукрона фиристед!» гуфта, амр дод. Боз ба ӯ ба мазмуни зерин мактубе фиристод: «Бо ҷадидҳо бисёр наздик нашавед, ба раис Абдуссамадхоча фаҳмонед, ки бо ҷадидҳо рафтуой нақунед. Абдуррауфи Фитрат ба назди вай бисёр меомадааст, ин ҳаргиз қори муносиб нест (Ҳоло он ки дар он шабу рӯз Фитрат дар Бухоро набуд)». [6, с.148].

Чи тавре ки дида мешавад, Насруллоҳ-қушбегӣ бар хилофи гуфтаҳои худ амал мекард ва аломатҳои иргичоъ дар ӯ зоҳир буданд. Беш аз ин, ӯ бо ин қори худ, ба гуфтаи усод Айнӣ: «амалдорони навро ба роҳи амалдорони собиқ даровардан мехост». [6, с.148].

«Баъди чанд рӯзи талош ва интизорӣ ниҳоят рӯзи эълони фармони ислоҳот фаро расид. 27 ҷимодиуссонии 1335х. (6 апрели 1917) рӯзи панҷшанбе, баъди пешин аз тарафи Насруллоҳ-қушбегӣ маъмурони маҳсус баромада, қозикалон, раис, тамоми муфтиҳо, ҳамаи саркардагон ва наздик ба ҷил нафар аз савдогаронро «Рӯзи ҷумъа, соати 10 дар Арк ҳозир шавед» гуфта хабар карданд. Аммо барои ҷӣ даъват шудани ин одамон расман ба ҳеҷ қас маълум набуд. Ҳатто ба қозикалон ҳам, ки рӯкни асосии давлат ба шумор мерафт, дар ин бора маълумоте дода нашуда буд». [6, с.152].

Аз ин гуфтаҳои С.Айнӣ суоле ба миён меояд, ки чаро бо вучуди он ки Садри Зиё аз нафарони қалидии давлат ба ҳисоб меравад, рӯзи фармони эълони ислоҳотро дертар хабардор мешавад ва он ҳам ба ҳайси даъватшудагон? Ҳоло он ки ӯ бояд даъватқунанда бошад, на даъватшаванда. Ҷавоб ба ин суолро худи устод Айнӣ медиҳад: «Ҳукумат бо ин рафтори худ дар арафаи эълони ислоҳот истибдоди худро бо тамоми анъаноташ нишон додан мехост». [6, с.152].

Баъд аз ин, С. Айни судури ин фармон ва таъсираш бар сарнавишти Садри Зиёро нисбатан батафсил баён менамояд: «Хулоса, рӯзи чумъа 28 чимодиуссонӣ (7 апрел) даъватшудагон ба Арки амир чамъ шудан гирифтанд... Дар соатҳои 10 рӯз дар меҳмонхонаи Раҳимхонӣ бо тартиби амал ва мақом ҳар қадом дар ҷойи расмии худ нишастанд...

Пас аз итмоми маросими мулоқот амир ба ҷое, ки дар пешгоҳ барояш тайёр карда буданд, даст бардошта фотиҳа хонд. Баъд Насруллоҳ-қушбегӣ фармонро ба дасти козӣ Шарифҷон дода, ба хондан ишора намуд. Вақте ки қозикалон барои хондани фармон аз ҷо бархост, амир ва дигарон ҳам ба шарафи фармон аз ҷо хеста, рост истода, гӯш карданд. Қозикалон фармони ба забони форсӣ навишташударо ба овози баланд хонд». [6, с.152-153].

Бояд хотиррасон кард, ки дар саҳифаи 262 «Рӯзнома» низ Шарифҷонмахдуми Садри Зиё оид ба даъват намудани бузургони Бухоро ва аҳли элчихона ба Арк ва дар назди онон хондани матни ислоҳоти амир маълумоти пурратар додааст. Яъне ин ду сарчашмаи муътамад дар бораи эълони фармони ислоҳоти амир ва асосҳои он маълумоти пурарзиш ба ҳисоб мераванд.

Чуноне ки дар боло зикр кардем, судури фармони ислоҳоти амир бечавоб ва бетаъсир намонд. Аслан худи амир майл ба ислоҳот надошт ва Насруллоҳ-қушбегӣ аз балво саҳт метарсид ва ба хубӣ медонист, ки агар балво бархезад, аввалин қурбонӣ худи ӯ хоҳад шуд. Бинобар ин, пас аз сар задани балво барои паҳш кардани он ҳаракате накард, балки барои ҷалби тавачҷуҳи ақсулҳаракатчиён ба тарафи худ, ба ҳаёли мустаҳкам кардани мавқеи худ афтода, ҳар қадар метавонист, ба балво ёрӣ дод. Чуноне ки С.Айни мегӯяд: «Чунончи, қозикалон Шарифҷонмахдум рӯзи шанбе, пагоҳӣ хабари дар байни халқ иғво паҳн карда гаштани ду муллоро шунида, бо телефон аз қушбегӣ иғвогаронро дастгир кунам? – гуфта пурсид. Қушбегӣ қордор набошед гуфта ҷавоб дод». Дар айни ҳол ӯ бо ин амали худ, ба гуфтаи С.Айни: «баръақс ҳар як ақсулҳаракатчиरो бо эҳтироми зиёд қабул карда, ҳар талабашонро иҷро мекард ва ба ҳамин восита ба ақсулҳаракат рӯҳи тоза меод». [6, с.163]. Аз ин гуфтаҳо чунин бармеояд, ки қушбегӣ ҳар як ақсулҳаракатчиरो бо эҳтироми зиёд қабул намуда, ҳар матлабашонро иҷро мекард.

Ниҳоят, субҳи 9 апрел балвои иртиҷоиён шиддат гирифт. Маъмурони амир ба ақсулҳаракатчиён дасти ёрӣ дароз карданд ва аҳли фитна ба Садри Зиё ҳучум овард. Тафсилоти ин ҳучум дар «Рӯзнома»-и худи Садри Зиё ва «Таърихи нофеъ»-и Муҳаммадсайиди Балҷувонӣ омадааст. Вале, мо бо таъя ба «Таърихи инқилоби Бухоро» суҳанони С.Айниро меорем: «Мирзо Шарифмахдум, ки барои ислоҳот қозикалон таъйин шуда буд, вақти аз хона ба Арк омада истоданаш дар Регистон, дар ҷойи ба назари амир намоене аз тарафи гумоштағони Бурҳониддин зада шуд ва таҳқир дид». [6, с.178].

Пас аз ин ҳодиса чунин метавон фаҳмид, ки Бурҳониддин ва Насруллоҳ-қушбегӣ дигар Садри Зиёро ором нахоҳанд гузошт ва то аз мансаб дур кардану ниҳоят аз байн бурдани ӯ талошҳо хоҳанд кард.

Воқеан, ҳам чунин шуд. Пас аз он ки Ҳукумати Бухоро бо рафтани аскарони рус аз Когон мутмаин шуд, «охирин нишонаи ислоҳот», яъне Садри Зиёро аз мансаб маҳрум сохт: «Ҳукумати Бухоро пас аз он ки Ҳукумати Муваққатии Русия тамоман хотирҷамъ шуда ба қўҷонида шудани аскарони рус аз Когон муваффақ гардид, дар моҳҳои шавволи соли 1335х., яъне расо се моҳ баъди эълони фармон охирин нишонаи ислоҳот қозикалон Мирзо Шарифмахдумро азл карда, ақсулҳаракатчиӣ маълум ва машҳур Бурҳониддинро такроран қозикалон таъйин кард». [6, с.196].-

Сарнавишти минбаъдаи Садри Зиё маълум буд. Амир ӯро ё ҳабс мекард ва ё бадарға. Рӯзи 8-уми октябри соли 1917 амир Олимхон Садри Зиёро маҷбуран ба Насаф (Қаршӣ) қозӣ таъйин кард. Ҳама фаҳмиданд, ки Садри Зиё бадарға (табъид) шуд. Устод Айни дар «Намунаи адабиёти тоҷик» ин нуктаро меорад: «Чун амир аз фармони нашркардааш нузул намуд, Зиёро низ маъзул карда, зоҳиран дар Қаршӣ қозӣ, ҳақиқатан аз Бухоро табъид намуд». [1, с. 401-402].

Аз ин баъд аҳволи Садри Зиё боз ҳам бадтар гардид. Устод Айни дар ин бора чунин менависад: «Бо сар шудани ҷанг қозикалон Бурҳониддин аз қушбегӣ Усмонбек ба ҳокими Қаршӣ хат фиристод, қозӣ Мирзо Шариф (Садри Зиё)-ро ҳабс кунонида, ҷиянаш Абдувакилро куштанд. Ба вилояти Ғузор амр фиристода, муфти домолло Икромӣ ҳафтадсоларо ҳабс ва писараш Абдурраҳмонмахдумро ба қатл расониданд. Ба ғайри инҳо ҳам дар Қаршӣ ва Ғузор бисёр қасон кушта шуданд». [6, с.218].

Устод Муҳаммадҷони Шақурии Бухороӣ ин ҳаводисро дар китоби худ «Садри Бухоро» боз ҳам равшантар баён меорад: «Дар ин росто 31-уми октябр мулло Бурҳониддини торикандеши ҷаҳолатгустари кинаҷу дубора қозикалон шуда буд ва моҳи апрели соли 1917 дар рӯзҳои куштор пас аз эълони фармони ислоҳот вакили уламо таъйин шуданд ва дар овони қатли ҷавонбухориён худсарӣ ва бадқирдориҳои зиёде карданд, ҷанд танро ба ҳабс гирифтанд.

Дар байни ҳабсшудагон Ғафурҷонмахдум ном бародари Садри Зиё ва Абдулвакили ҷавон, ки бародарзодаи Садри Зиё – фарзанди Абдучалилмахдум буд, низ буданд. 3 апрели соли 1918 Садри Зиё ва додари ӯ Ғафурҷонмахдумро дар қўрғони Қаршӣ (Насаф), ки ҳокимхона он ҷо буд, ба ҳабс гирифтанд. Он шаб Абдулвакили ҷавони навдомод низ ба гуноҳи ҷадидӣ дар қўрғон зиндонӣ шуд ва ба қатл расид. Садри Зиё ва додараширо низ ҳар лаҳза марг таҳдид мекард». [14, с.20].

Воқеан, сарнавишти талхе Шарифҷонмахдумро интизор буд. Дигар ӯ рӯзҳои некро мунтазир набуд. Устод Айни бо афсӯс оқибати ҳаёти равшанфикронро, ки аз дасти амир ҷафоҳо мекашиданд, зикр менамояд: «Дар байни ононе, ки соли 1918 аз тарафи амир кушта шуданд, ҳафт нафар мулло ва муллозода, ду нафари онон қозӣ, ду нафар мударрис ва як раиси маъзул буд. Домулло Иқром барин як олими номдор, қозӣ Шарифҷон барин шахсе, ки дар Бухоро қозикалон шуда буд, дар ҳабсхона меҳобиданд». [6, с.232].

Хуллас, дар айни авҷи мубориза дар Бухоро қувваҳои мухталифи иҷтимоиву сиёсӣ амал мекарданд, гурӯҳҳои гуногун ба ҳам дарафта буданд ва ҳар кадоме дар роҳи марому маслаки худ талош менамуданд. Садри Зиё бо гурӯҳи уламои пешқадами тозафикри тараққиқарвар буда, бо ҳамдастии ҳаҷи домулло Иқроми судури муфти (домулло Иқромча), домулло Абдуразоқи судури муфти ва ҷадидони ислоҳотхоҳ (ҷавонбухориёни тараққиқарвар) ба муқобили қозӣ Бурҳониддин, ки сарвари уламои иртиҷоии фасодкор буд, мубориза мекард. Ва баъд иртиҷоён маорифпарвариро шикаст доданд ва Садри Зиёро аз майдони пархош берун карданд, ҷунонки дидем, дар таъбид (бадарғағӣ) ва зери назорати саҳт ба сар мебард. Сарнавишти муфти Иқромча низ ҳамингуна шуд. Дигар маорифпарварон низ кушта ё саргурез гардиданд. [14, с.46].

Аз ин ҳама ахбори гаронбаҳое, ки С.Айни дар китоби худ «Таърихи инқилоби Бухоро» оид ба Садри Зиё овардааст, чехраи шукӯҳманди як равшанфикри барҷаста ва маорифпарвари ғаёл, ки дар ҳаёти ӯ идеалҳои олии маорифпарварии тоҷикӣ хеле мукамал ифода ёфтаанд, намоён мегардад. Ин ахбори С.Айни, нишебу фароз ва печуби роҳҳои ҳаёту зиндагии Садри Зиё, зиддияту ихтилофоти шахсияти барҷастаи ӯ ва фоҷиаҳои даҳшатангезеро, ки бар сари ӯ меомаданд, ошкор месозад.

Номи Садри Зиё дар «Таърихи инқилоби Бухоро» 12 маротиба ва он ҳам дар қисми сеюм 8 маротиба омадааст, ки ин бештар аз дигар маорифпарварон мебошад.

Мо дар ин мақола ғаёлияти иҷтимоӣ ва маорифпарварии Садри Зиёро бо овардани санадҳои муҳим оид ба қорнамоии ӯ дар замони зиндагӣ ва қарор ёфтани дар маркази ҳаводиси он вақт аз назар гузаронидем. Аз ин нигоҳҳо то андозае он ҳақиқат падида омада, ки Садри Зиё аз ғаёлтарин маорифпарварони тоҷик буда, ғаёлияти иҷтимоӣ ва илмиву адабии ӯ бағоят гуногунпахлу буда, сарфи роҳи фарҳангустарӣ ва устувории пояҳои равшангарӣ гардидааст.

Ҷашми диққат дӯхтан ба воқеияти иҷтимоии замон ва масъалаҳои умдаи он яке аз хусусиятҳои адабиёти маорифпарварии тоҷикӣ дар охири асри XIX ва оғози асри XX буд. Эҷодиёти Садри Зиё барои амиқрафти ин хусусият мусоидат кардааст. Садри Зиё ҳимоятгар ва ривочбахши маорифпарварӣ ба ҳисоб меравад.

Ҷаёлияти Садри Зиё барои муттаҳид шудани нерӯҳои пешбари ҷомеа ва худшиносии иҷтимоиву маънавии онҳо, барои равшантар шудани ормонҳои маорифпарварии тоҷикӣ мусоидат намуд ва барои ҷомаи амалӣ пӯшидани омӯзаҳои Аҳмадмахдум роҳ ҳамвор кард.

АДАБИЁТ

1. Айни С. Намунаи адабиёти тоҷик. – М.: Чопхонаи Нашриёти Марказии халқи Иттиҳоди Ҷамоҳири Шӯравии Сусиёлистӣ, 1926. – 626 с.
2. Айни С. Ёддоштҳо, ҷилди 1. – Сталинобод: Нашрдавтоҷик., 1958. – 347 с.
3. Айни С. Мухтасари тарҷумай ҳоли худам. – Сталинобод: Нашрдавтоҷик., – 1958. – 128 с.
4. Айни С. Куллиёт, ҷ. 1. (Ба чоп тайёркунандагон: К.Айни ва Р.Ҳодизода). – Сталинобод: Нашрдавтоҷик., 1958. – 327 с.-19 с.
5. Айни С. Куллиёт, ҷ. 7. – (Ба чоп тайёркунандагон: К.Айни ва Р.Ҳодизода). – Душанбе: Нашрдавтоҷик., 1962. – 646 с.
6. Айни С. Таърихи инқилоби Бухоро. (Баргардонанда аз ўзбекӣ ба тоҷикӣ ва мурағиб: Р. Ҷошим). – Душанбе: Адиб, 1987. – 240 с.
7. Айни С. Ёддоштҳо (Ҷаҳор қисм). Иборат аз як китоб. Душанбе: Сарредакт-сияи илмии Энтсиклопедияи миллии тоҷик, 2009. – 680 с.
8. Асозода Х. Воқеият, сиёсат ва Айни. – Душанбе: Шучоён, 2010. – 208 с.
9. Брагинский И. Садриддин Айни. Материалы к биографии и творческой характеристике. – Сталинабад: Государственное издательство Таджикской ССР, 1948. – 120 с.
10. Брагинский И. С. Садриддин Айни. Жизнь и творчество. 2-е доп. издание. – М.: Сов. писатель, 1978. – 248 с.

11. Махмадаминов А. Адабиётшиносӣ ва ҳудогоҳии миллӣ (Тазкираи С.Айни «Намунаи адабиёти тоҷик»). – Душанбе: Сино, 2008. – 211 с.
12. Махмадаминов А. Садриддини Айни – олим. – Душанбе: Истеъдод, 2010. – 64 с.
13. Муҳаммадалӣ бини Муҳаммадсайиди Балҷувонӣ. Таърихи ноғеъ. (Ба эҳтимоми, тасҳеҳ, ҳавошӣ ва пешгуфтори Аҳрор Муҳторов). – Душанбе: Ирфон, 1994. – 173 с.
14. Муҳаммадҷони Шақурии Бухороӣ. Садри Бухоро. Чопи дувум (Бо тасҳеҳ, такмил ва иловаҳо). – Душанбе: Девашгич, 2005. – 186 с.
15. Муҳаммадҷони Шақурии Бухороӣ. Равшангари бузург. – Душанбе: Адиб, 2006. – 340 с.
16. Муҳаммадҷони Шақурии Бухороӣ. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист. – Душанбе: Чопхонаи «Пайванд», 2006. – 456 с.
17. Нурзода Н. «Ёддоштҳо»-и устод Айни ва зарурати бозшиносии ҳаводиси таърихӣ // Илм ва ҷомеа. – №1 (9). – С. 65 – 71.
18. Раҳмон Э. Чехраҳои мондагор. – Душанбе: ЭР-граф, 2016. – 364 с.
19. Рачабӣ М. Тадқиқи таърих – тадқиқи характер. – Душанбе: Адиб, 1990. – 180 с.
20. Сиддиқ С. Садри Зиё ва тазкираҳои ӯ. – Душанбе: Ройзании фарҳангии сафорати Ҷумҳурии Ислонии Эрон дар Тоҷикистон, 2010. – 200 с.
21. Табаров С. Зиндагиномаи Садриддин Айни (1875 – 1899). – Душанбе: Матбуот, 2008. – 479 с.
22. Хади-заде Р. Источники к изучению таджикской литературы второй половины XIX века. – Сталинабад: Издательство Академии наук Таджикской ССР, 1956. – 140 с.
23. Ҳодизода Р. Адабиёти тоҷик дар нимаи дувуми асри XIX. – Душанбе: Ирфон, 1968. – 294 с.
24. Ҳодизода Р., Каримов У., Саъдиев С. Адабиёти тоҷик. Асрҳои XVI – XIX ва ибтидои асри XX. – Душанбе: Маориф, 1988. – 320 с.
25. «Тазкори ашъор» -и Садри Зиё (Ба тасҳеҳи Саҳобиддини Сиддиқӣ, ба кӯшиши Муҳаммадҷони Шақурии Бухороӣ). – Техрон: Суруш, 1380. – 428 с.
26. Шуқуров М. Хусусиятҳои ғоявӣ бадеии «Ёддоштҳо»-и устод С. Айни. – Душанбе: Дониш, 1966. – 260 с.
27. Шуқуров М. Садриддин Айни. – Душанбе: Ирфон, 1978. – 304 с.
28. Шуқуров М. Мактаби одамият. – Душанбе: Адиб, 1991. – 300 с.
29. Ятимов С. Иммануил Кант ва ташаккули субъекти сиёсӣ. Субъекти сиёсӣ ва амнияти миллӣ. – Душанбе: Ганҷ нашриёт, 2019. – 184.

ОБЗОР СОЦИАЛЬНОЙ РАБОТЫ И ПРОСВЕТИТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ САДРИ ЗИИ В «ИСТОРИЯ БУХАРСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ»

«История Бухарской революции» является одной из ключевых работ устода Айни и специализируется на предмете пробуждения ума и просветительности в Бухаре.

В статье повествуется об одном из важнейших произведений С.Айни «История Бухарской революции», в котором представлены необходимые сведения о жизни, социальной работе и просветительской деятельности Садри Зии.

Просветительская деятельность в Бухарском эмирате, который считался центром таджикской цивилизации, был одним из наиболее важных социальных, политических, научных и культурных вопросов того времени. Тем временем бухарские интеллектуалы и ученые, которые считали себя ответственными за преодоление самого глубокого кризиса, пытались решить эти глобальные проблемы посредством обширной интеллектуальной и культурной деятельности. Одним из этих основных просветителей и национальной идентичности является Садри Зия.

С.Айни в «Истории Бухарской революции» рассуждал о социальной деятельности Садри Зии представив важные документы о его жизни и работе. Эти сведения не может быть найдено в других исторических источниках, даже произведениях самого Садри Зии.

История Бухарской революции является наиболее достоверным, историческим и научным источником в Бухарском Эмирате, который отражает идею революции в Бухаре.

Ключевые слова: *С.Айни, «История Бухарской революции», просветители, Садри Зия, общество «Воспитания детей», новая методистская школа, эмир Алимхан, «Невероятная история», Регистан, Насруллах-куибеги, судья Бурхониддин, Миллер, Коганская область, тюрьма.*

A REVIEW OF SADRI ZIA'S SOCIAL WORK AND OUTREACH ACTIVITIES «THE HISTORY OF THE BUKHARA REVOLUTION»

«The History of the Bukhara Revolution» is one of the key works of Ayni, and specializes in the subject of awakening the mind and enlightenment in Bukhara.

The article tells about one of the most important works of S. Aini, «The History of the Bukhara Revolution», which presents the necessary information about the life, social work, and educational activities of Sadri Zia.

Educational activity in the Bukhara emirate, which was considered the center of Tajik civilization, was one of the most important social, political, scientific and cultural issues of the time. Meanwhile, Bukhara intellectuals and scholars, who considered themselves responsible for overcoming the deepest crisis, tried to solve these global problems through extensive intellectual and cultural activities. One of these key educators and national identities is Sadri Zia.

S.Aini in the «History of the Bukhara Revolution» talked about the social activities of Sadri Zia, presenting important documents about his life and work. This information cannot be found in other historical sources, even the works of Sadri Zia himself.

The history of the Bukhara revolution is the most reliable, historical and scientific source in the Bukhara Emirate, which reflects the idea of a revolution in Bukhara.

Keywords: *S.Aini, «The History of the Bukhara Revolution», enlighteners, Sadri Ziya, «Parenting Children» society, new methodist school, emir Alimkhan, «The Incredible History», Registan, Nasrullah-kushbegi, judging by Burkhoniddin, Miller, Kogan region, jail.*

Сведения об авторе:

Абдулхаев Зоҳид Муҳаммадович – Таджикский национальный университет докторант, доктор Ph.D кафедры теория новейший персидско – таджикской литературы. Телефон: 000-2020-94, E-mail: zohidiabdulhay@gmail.com

About author:

Abdulhaev Zohid Muhammadovich - Tajik National University doctoral student, Ph.D. doctor, Department of Theory of the Newest Persian - Tajik Literature. Phone: 000-2020-94, E-mail: zohidiabdulhay@gmail.com

ШАҲРОШҮБ ВА ТАҲАВВУЛИ ОН ДАР ОСОРИ АДИБОНИ АҲЛИ ҲУНАРИ ФОРСУ ТОЧИК

Насриддиниён Б.Х.

Донишгоҳи тижорати Тоҷикистон

А. Мирзоев дар рисолаи «Сайидо ва макоми ӯ дар таърихи адабиёти тоҷик» пиндошта буд, ки чунин шеър ба адабиёти тоҷик бори нахуст аз адабиёти турк гузаштааст ва зери таъсири ашъори адиби турк Масеҳои Албанӣ (в. 1512) шахрошӯби Сайидо арзи вучуд кардааст [18, 110-111].

«Дар ин масъала, - менависад У. Каримов, - А. Мирзоев бо А.Е. Кримский ҳамфикр гардидааст. А. Е. Кримский ханӯз дар «История Персии, её литературы и дервешской теософии» барғалат қасидаи Оғаҳии Хуросониरो дар таъсири маснавии «Шахрангез»-и Масеҳои Албанӣ шуморида буд. Ҳол он ки зотан чунин нест, «Шахрошӯб»-и Оғаҳӣ назира ба қасидаи «Дарёи аброр»-и Хусрави Дехлавист (ваф. 1325)» [15,51].

А. Мирзоев ин ақидаи ғалатро дар мақолаи дигари худ баъди дарёфтани шахрошӯб аз осори адибони асрҳои XV-XVI-и форсу тоҷик – Мавлоно Озарӣ ва Муҳаммад Ҳошим ислоҳ намуд [19, с.41-42]. Дар масъалаи он ки шеъри шахрошӯб дар адабиёти форсу тоҷик ангезаву заминаи хоси худро дорад, мулоҳизаҳои А.Н. Болдирев қомилан саҳеҳ аст [13,605; 14, 306; 2, 273]. Аҳли илмро равшан аст, ки бо саъй ва эҳтимоми Аҳмад Гулчини Маонӣ осори адибони шахрошӯбсарои форсу тоҷик дар як тазкира гирд оварда шудааст [11].

Ҳанӯз дар замони худ (асри XII) шоири ҳунарманд Сӯзанӣ дар натиҷаи муносибат ва робитаи худ ба аҳли касбу ҳунар чи дар ҳаҷв ва чи дар тасвири онҳо шеърҳо навиштааст. Аммо ҳамаи ин шеърҳо худ аз худ намунаи ашъори ҳунармандӣ шуда наметавонанд.

Таъбири ашъори ҳунармандӣ равияи махсуси адабиёро ифода мекунад, ки он ба тасвири зиндагӣ ва меҳнати хоссаи аҳли меҳнату ҳирфат нигаронида шудааст. Ин гуна тасвиrot дар тамоми ашъори ба ҳунармандон унвон кардаи Сӯзанӣ ба пуррагӣ мушоҳида намешавад. Шоир роҷеъ ба ин ё он пешавар суҳан ронда, аксаран ба ҳирфаи ӯ ишора карда бошад ҳам, вале на ҳамеша ба тасвири зиндагӣ ва кори хоссаи ӯ майл намудааст. Инъикоси муҳити зиндагӣ ва касбу кори ҳунармандонро дар шеърҳои ба ҳаҷви ин тоифа бахшидаи шоир мебинем. Дар ҳаҷвияи зерин, ки ба Муайиди дуредгар равона шудааст, касбу кори дуредгарӣ ва фаъолияти меҳнатии соҳиби ин санъат тавассути тасвири лаҳзаҳои муайяни ҷараёни меҳнати ӯ, истеъмоли калимаю истилоҳоти махсуси дуредгарӣю бинокорӣ ва зикри олоти он ба қалам дода шудааст:

*Шод бош, эй Муайиди сугуна,
Эй ҷавонмарди меҳтари ҳунари.
Нашавад аз ту санъате пайдо,
То ки бар мағз кармае нахварӣ.*

*То хавоза ба дутана накашианд,
 Заррачӯби нардаро набарӣ...
 Ҳамчу болор баргирифта ду тан,
 Ранҷ ороӣ ба ёрони дигаре.
 Ҳамчун паргор баркашидӣ хат,
 Гирди ин чанд омии ҳашиарӣ.
 Моли эшон чу ранда мерандӣ,
 Моли эшон ба зеру ту забарӣ.
 Ба расме гаитай авониро,
 Ки зи алмос тезнӯгтарӣ.
 Бе барандоқи гирд гардани ту,
 На бигардию на фуру гузарӣ...
 Ҳамчун букрон ба зери бор шавӣ,
 Чун тароша зи пешу нас бибарӣ... [8,465].*

Ин ҷо Сӯзанӣ калимаю истилоҳот ва забони дар санъати дуредгарӣ ва бинокорӣ ҷорибударо ба кор бурдааст. Онро дар дигар ҳаҷвияҳои Сӯзанӣ ҳам каму беш дучор мекунем. Васфу ситоиши хунармандонро Сӯзанӣ махсусан дар ғазалу рубоӣёт акс кунонидааст. Дар байни ин ашъори лирикӣ адади тағаззулоти ӯ дар васфи Начми кӯлоҳдуз бисёртар аст.

Шоир дар 9 ғазалу тағаззули мадҳомези Начм ғайр аз васфи худӣ ӯ меҳнати кӯлоҳдӯзиашро низ тавсир кардааст.

*Чунончи:
 Метофт ба каф риштаю медӯхт ба сӯзан,
 Тарки кулаҳ он рӯӣ чу рӯи гули Наврӯз.
 Ман шишта ба назораю ангушт ҳамегаз,
 Об аз мижа бикиодаю галтон шуда чун гӯз [8,375].*

Ғайр аз тағаззулоти Начми кӯлоҳдӯз Сӯзанӣ дар васфи козур (як рубоӣ ва як ғазал), дарзӣ (як рубоӣ), кафшгар (як рубоӣ), мевафуруш (як рубоӣ), палосфуруш (ду рубоӣ), табарзан (як рубоӣ) шеърҳо гуфтааст [8,329,385,388,389,499].

Аз мазмуни онҳо кас зуд пай мебарад, ки ин ашъор дар мавқеи сайри бозорҳо, мушоҳидаи меҳнати косибон ва шӯғли пешаварони мазкур бадоҳатан суруда шудааст.

Тасвири чунин ҳаёт ва меҳнати хоссаи хунармандӣ дар баъзе шеърҳои Сӯзанӣ хеле батафсил аст. Масалан, ғазали васфи козурро гирем:

*Сапедкоро, карди дидаам ба шиқ сиёҳ,
 Ба козури – ба мо нақӯ набурди роҳ.
 Ту козури сара донӣ ба чома шӯстан, лек
 Чу дил ба дасту ту афтад, сиёҳ куню табох.
 Сапедкору сиёҳкор дасту зулфи туанд,
 Ту бегуноҳӣ аз ин ҳар ду, эй сапедаи моҳ.
 Сапедкорӣ мар чомаро ба дасту сапед,
 Сиёҳкорӣ дилро ба зулфакони сиёҳ.
 Ба рӯзи абр ба нури рӯхат, чу аз хуришед,
 Сапеду хушк шавад дер шӯстай ту то пагоҳ.
 Биозмой маро, то чи гунаам дар об,
 Ба санг барзану андарнавард гоҳ ба тоқ.
 Ба дорчӯби ту сар барниҳам, каланг бизан,
 Зи шиқи рӯи ту безорам, ар бигӯям оҳ.
 Маро зи шиқи ту он бас бувад, буро, ки бувад,
 Назорагоҳи ду чашимам чамоли ту гаҳ-гоҳ... [8,329].*

Аслиддини Самарқандӣ ҳам бахшида ба хунармандони ҷавон рубоӣҳо мегуфтааст ва Авфӣ як рубоӣи дар ҳақи кокпазписар (нонпаз) сурудаи ӯро дар тазкирааш сабт кардааст [1,396]. Дар эҷодиёти шоирони Мовароуннаҳр пайдо шудани ашъори лирикӣ дар васфи хунармандон қадамҳои нахустине буд дар таълифи жанри шаҳрошӯб.

Микдори шеърҳои ба хунармандон бахшидаи Сӯзанӣ зиёд нестанд ва ӯ мисли муосири худ Масъуди Саъд дар шакли махсуси шаҳрошӯб эҷод накардааст. Бо вучуди ин, лирикаи хунармандии Сӯзанӣ аз ҷиҳати мазмун, яъне аз ҷиҳати тасвири ҷараёни меҳнат ва ҳаёти хоссаи косибон қамаҳамият нест.

Аввалин намунаҳои шеъри шаҳрошӯбро аз девони Масъуди Саъди Салмон (в. 515/1122) ба даст меорем. Ин далел шаҳодати он аст, ки шеъри шаҳрошӯб дар адабиёти мо таърихи қадима дорад. Дар девони Масъуди Саъд 92 қитъаи шаҳрошӯб ҳаст, ки ҳар кадоми онҳо ба як аҳли хунару соҳиби касб марбут ба шӯғли онҳо бахшида шудааст. Дар ин қитъаҳо шоир ба

тасвири чигунагии аҳволи зиндагии соҳибони ҳар кадом касбу кор ва чараёни кори ҳар хунарманд ба таври мушаххас мурочиат кардааст. Дар ин мавридҳо ӯ вожаву ибора, таркиб, ташбеҳу истиора ва симоҳои ба ҳар касбу хунар хоси мушаххасро тавассути лирикаӣ маҳрамона истифода бурдааст. Гумони ғолиб ин вазъ оғози дар шеърӣ лирикӣ ворид гардидани вазъияти зиндагӣ ва чигунагии фаъолияти кори аҳли касбу хунар ва заҳмат буд. Чунончӣ, Саъди Салмон чараёни амали хунари оҳангареро чунин ба қалам додааст:

*Агар оҳангарист пешаи ту,
Ба ман, эй дилрабоӣ, дар деҳ тан.
Аз дили хеш в-аз дилам барсоз,
Аз паи кор кураву оҳан.
К-оҳане нест сахт чун дили ту,
Курае нест гарм чун дили ман [11, 11].*

Дар қитъаҳои дигари шоир низ ҳамин гуна тасвиргарӣ ба мушоҳида мерасанд.

Баъди муқатбаоту маснавии Масъуди Саъд ва маснавии Санойӣ, дар ин навъи шеър Маҳастии Ганҷавию Амир Хусрави Деҳлавӣ силсилаи рубоӣти шаҳрошӯб офаридаанд. Аҳмад Гулчин дар тазкираи «Шаҳрошӯб дар шеърӣ форсӣ» намунаи 19 рубоӣи Маҳастиро овардааст. Бояд қайд кард, ки ӯ ин намунаи рубоӣёти Маҳастиро аз «Мунис-ул-аҳроф фи дақоқиқ- ул ашъор»-и Муҳаммад ибни Бадри Ҷочармӣ интиқол намудааст ва дар айни ҳол ишора кардааст, ки дар фарҳангҳои тазкираҳо намунаҳои дигар мастур аст. аз наشري охири китоби Маҳастӣ, ки аз ҷониби Суҳайлии Хонсорӣ таҳия шудааст, яқсаду ҳафт рубоӣ дар навъи шаҳрошӯб сабт аст. Як қисми ин рубоӣёт дар девони шуароӣ дигар низ ба ҷашм расид. Чунончӣ, аз девони Санойӣ Ғазнавӣ чаҳор рубоӣи шаҳрошӯб бо рубоӣёти Маҳастӣ яқсон омадааст, аз ҷумла:

*Қассоб, чунон, ки одати ӯст маро,
Бифканду бидушту гуфт, к-ин хӯст маро.
Сар боз ба узр мениҳад дар поям,
Дам медамадам, то биканад нӯст маро.
* * **

*Андар ақби декони қассоб гавест,
В-он ҷо зи сари гарқа ба хунаи гаравест.
Аз хун шудани диле, кӣ меандешад,
Он ҷо, ки ҳазор хуни ноҳақ ба ҷавест.
Чун нӯст кашад, корд ба дандон гирад,
Оҳан зи лабаи қимати марҷон гирад.
Ў корд ба даст хеш мизон гирад,
То ҷон гирад, ҳар он чи бо ҷон гирад.
* * **

*Бо абр ҳамеша дар итбаи бинам,
Ҷӯяндаи нури офтобаи бинам.
Гар мардуми дидан ман нест, чаро,
Чун ҷашм кушоям, андар обаи бинам. [17, с.121]*

Ё худ рубоӣи зерини Маҳастӣ дар «Лубоб-ул-албоб» моли Хусайни Марвазӣ доништа шудааст:

*Дилдори кулаҳдӯзи ман аз рӯи ҳавас,
Медӯхт кулоҳе зи насичу атлас.
Бар ҳар тарке ҳазор зеҳ меғуфтам,
Бо он ки ҳазор таркро як зеҳ бас.*

Ҳамчунин дар ҳаққи наълбанд рубоӣёти Маҳастӣ ва Амир Хусрав бетафовут ҳастанд:

*Дӣ он бутӣ наълбанд наъле дар даст,
Барбаст миёрову дузону бинишаст.
Дигар чи тавон гуфт дар ин олами паст,
Бадре ба суми асп ҳилоле барбаст. [17, с.122]*

Манзури мо аз ин навиштаҳо он аст, ки шаҳрошӯбӣ Маҳастӣ бо шаҳрошӯби шуароӣ дигар махлут шуда, ва ба ҷуз истинод ба нусхаҳои қадимтарин дар ҷудо кардани онҳо ҷораи дигаре нест, хоса, ки тамоми рубоӣёти шаҳрошӯб ба ҳам хеле шабоҳат доранд. Аз ин нуқтаи назар, қаробати шаҳрошӯби Маҳастӣ ва рубоӣёти ҳамгунаи Санойӣ, Амир Хусрав, Ҳолатӣ, Файзӣ, Ишқӣ, Лисонӣ Шерозӣ на танҳо аз лиҳози мавзӯву мундариҷа, балки истифодаи санъатҳои бадеӣ, тарзи маъни -гузорӣ, сабки шеърӣ аз назар пинҳон нест.

Дар «Нусхат-ул –маҷолис», ки аз кӯҳантарин сарчашмаи ашъори суҳанварони асрҳои XI-XIII, аз ҷумла рубоӣёти Маҳастӣ аст, танҳо як рубоӣи шаҳрошӯб маҳфуз мебошад:

*Ҳар корд, ки аз қуштаи худ баргирад,
Андар лабу дандони чу шаккар гирад.
Гар бори дигар ба гардани қушта барад,
Аз бӯи лабаи зиндагӣ аз сар гирад.* [17,123]

Ба ҷуз ин рубой дар «Мунис-ул- аҳрор» 18- намунаи дигари шахрошӯб мундариҷ аст, ки дар таърифи писари хокбез, кӯлохдӯз, кафшдӯз, порадӯз, хайёт, қассоб, начҷор, хаббоз, наълбанд, нассоҷ, баззоз, сарроҷ, муаззин, кабетарбоз, тирандоз гуфта шудааст.

Шахрошӯб илова бар он, ки мазмун ва маонии дилкаш дорад, аз аҳамияти иҷтимоӣ ва таъриҳӣ низ ороӣ нест, зеро тавассути он метавон аз машғулияти ҳунармандон ва кайфияти онҳо огоҳ шуд. Чунончӣ, шахрошӯби Маҳастӣ дар 24 наъи ҳунар гуфта шудааст.

Аз назари таъриҳӣ иттилое, ки дар бораи ин ҳунарҳо аз шахрошӯб мегирем, хеле ҷолиб аст. масалан дар бораи кабӯтарбозӣ Аҳмад Гулчини Маонӣ дар «Шахрошӯб дар шеъри форсӣ» гуфтааст: «Дар ҳар ҷо, ки суҳан аз кабӯтарбозӣ, ҷуз он чи ки маълум ва роиҷи асри мост, тасаввури дигаре намекунем, дар сурате, ки аз як рубоии шахрошӯб ин нукта ба мо макшуф мегардад, ки кабӯтарбозӣ дар рӯзгорони пеш ба сурати шикори кабӯтар маъмул буданд, бад ин тарик, ки нахуст кабӯтарбоз ба сари най насб менамуда. Он гоҳ аз чиргаи кабӯтарон якеро, ки зоҳиран ба шартбандии қаблӣ нишон карда буда, дар ҳинни парвоз ҳадафи мирзоб ё найзаи кӯчаки хеш қарор меоданд.

Чунонки Маҳастӣ гуфтааст:
*Мизроб зи зулфу най зи қомат сози,
Дар шаҳр туро расад кабӯтарбозӣ.
Дилҳо чу кабӯтаранд дар сина тапон,
То ту найи васл дар кадом андозӣ.*

[10,6]

Дар натиҷа мифтоҳе барои доништан ва дарёфтани ин байти Ҳоҷа Ҳофиз, ки пеш аз ин сурати муаммо дошт, ба даст меоварем, ки фармудааст:

*Ҳар мурғи фикр, қ-аз сари шоҳи суҳан бичаст,
Бозаи зи турраи ту ба мизроб мезадем»*

«Мутолеаи шахрошӯби Маҳастӣ ба ҳулосае овард, ки менависад Матлубаи Мирзоюнус, беш аз ҳама дар васфи қассоб (9 рубой), дарзӣ (6 рубой) ва патакзан (5 рубой) шеър гуфта будааст. Шояд ҳамин нукта боис шуда бошад, ки ўро соҳибони баъзе тазкираҳо маъшуқаи қассоб пиндоштаанд, ҳоло он ки наъи шахрошӯб тақозо дорад, ки пешавар ба ҷои маъшуқ қарор бигирад ва зебоии сурат ва ҳунари ў ба таври бадеъ манзум бишавад. Рубоӣёте, ки дар васфи қассоб гуфтааст ин нуктаро бегумон собит мекунад:

*Ҳар корд, ки аз қуштаи худ баргирад,
Андар лабу дандони чу шаккар гирад.
Гар бори дигар ба гардани қушта барад,
Аз бӯи лабаи зиндагӣ аз сар гирад.*
* * *

*Гуфтам, ки аз аввалам харидӣ ба ниёз,
Бифрӯхтиям чу қушта буди-м ба ноз.
Гуфто, ки на қассоб чунин дорад соз,
Зинда бихарад чу қушт, бифрӯшиад боз.*
* * *

*Қассоби манию дар гамат меҷӯшам,
То корд ба устухон расад, меҷӯшам.
Расмаст туро, ки чун қушӣ, бифрӯшӣ,
Аз баҳри Худо агар қушӣ, нафрӯшам.*
* * *

*Эй лӯъбати қассоб, агар бистезӣ,
Бояд, ки маро ба пой ман овезӣ.
Аввал ба сари зулф бибандӣ поям,
В-он гаҳ ба теги гамза ҳунам резӣ.* [17, с.125-126]

Ҷои таъкид аст, ки дар маҷмӯаи шахрошӯби Маҳастӣ, ки аз ҷониби Сухайлии Хонсорӣ таҳия шудааст, ғайр аз рубоӣёт дар васфи пешаварон як силсила рубоӣёти дигаре дар хусуси мӯй шона қардан, об хурдан, ҳино бастан, гулоб афшондан, лаб газидан, арақ қардан, шарм қардан, камон кашидан, ниқоб кашидан, силоҳ пӯшидан, занҷири қаландарона задани маъшуқ фароҳам омадааст. Ҳамчунин, рубоӣёте дар васфи писари тарсо, тифли майзада, ҷухуд, дар тоқ ва ҷуфт, зиндонӣ ва банд, намоз хондану рӯза доштан, ид гирифтани ва ғайра ба

назар мерасад, ки дар таърифи аҳли ҳунар набуда, балки аз аҳволи шаҳрвандон ва рӯзгори онҳо иттилоъ медиҳанд.

«Муҳаммад Чаъфари Маҳчуб, Мансури Растагори Фасоӣ ва дигар муҳаккиқоне, ки дар бораи шаҳрошӯб нахустин тадқиқот ба қалами онҳо тааллуқ дорад, аз «Шаҳрошӯб»-и Амир Хусрав танҳо ном бурдаанд ва ҳеҷ қадом онро надидаанд. Маҳчуб маълумоти хешро аз китоби «Мабоҳис»-и Сайид Абдуллоҳ - донишманди покистонӣ гирифтааст. Ин китоб ба забони урду буда, қисматҳое аз онро ба ӯ донишҷӯи покистониё тарҷума кардааст. Аҳмад Гулчини Маонӣ, ки ба унвони «Шаҳрошӯб дар шеъри форсӣ» китобе таълиф кардааст, ин асарро дида ва дар бораи он мухтасар маълумот ҳам додаст.

«Хушбахтона, ҳангоми азназаргузаронии феҳристи китобхонаи Фарҳангистони адаб ва ҳунари Эрон китоберо бо унвони «Луолии Уммон», мавсум ба «Чавоҳири Хусравӣ», яъне маҷмӯаи расоили ҳазрати Амир Хусрави Деҳлавӣ дастрас намудем, ки дар радифи чанд асари шоир бо номи «Рубоӣҳои пешаварон» шаҳрошӯби вайро ҳам дар бар мегирад. Акнун нусхаи аз ин асар дар шакли нусхабардоршуда пешорӯи мо қарор дорад. Нусхаи мавҷуд чопи сангии соли 1336 ҳ (1918м.) мебошад. Инак, рубоӣҳои пешаварони Амир Хусрави Деҳлавӣ дар асоси ҳамин нусха барои аввалин бор пешкаши хонандагони азиз мегардад», менависад Мисбоҳиддини Назриқул ва 64 рубоӣ меорад, ки бо овардани намунаи 2-тои он иктифо кардем:

*Дар сифати козурбача
Козурбачае дар дили худ мир кунам,
Аз гиря туро чашмаи погир кунам.
Ҳар рӯз зи гиря чомаҳо мешиҷам,
Доги ту намеравад, чӣ тадбир кунам?
Дар сифати расанбоз
Он шиҷи расанбоз, ки моҳи зебост,
Дар зери алам чу гул ба шоҳи рағност.
Не, не галатаи, ки офтоби маҳшиар,
Як найза баромаду қиёмат барност.*

Мувофиқи аҳбори Навоӣ [4,58], Хондамир [9,324], Абдуллоҳи Кобули [3,171б-172а] ғазали шаҳрошӯбро бори нахуст шоири маъруфи асри XV Сайфии Бухороӣ сурудааст. А. Мирзоев ин дарёфти муҳимро дар мақолаи алоҳидаи худ тавзеҳ дода, таъкид менамояд, ки «ҳарчанд дар девони шоири нимаи аввали асри XV Котибии Нишопурӣ ду ғазали шаҳрошӯбро мебинем, вале онро Сайфии Бухороӣ то ба дараҷаи девони шаҳрошӯб расонидааст» [20, 285]. Бад-ин сабаб ақидаи Навоӣю Хондамир, ки Сайфиро мухтареи ғазалиёти шаҳрошӯб шинохтаанду андешаи онҳоро Абдуллоҳи Кобули ҳам тасдиқ мекунад, комилан саҳеҳ аст.

Дар девони зикршудаи Сайфии Бухороӣ 48 ғазали шаҳрошӯб ҳаст, ки ба васфи 48 намояндаи аҳли санъату ҳирфат бахшида шудаанд. Аксари ин ғазалҳо дар як вазнанд, ки ба тақозои жанри шаҳрошӯб сурат гирифтааст [23, 241].

Сайфӣ дар ҳар яке аз ин ғазалҳо амсоли тартиби қитъаҳои Саъди Салмон, рубоӣҳои Маҳастия Амир Хусрав ба намояндаи як санъати ҳунар мурочиат мекунад. Нахуст вай диққати соҳиби санъати мавриди тасвириро бо мурочиати маҳсус дар матлаи ғазал мувоҷеҳи худ гардонида, пас аз он аломату фазилатҳо ва моҳияту мақоми иҷтимоии санъати ӯро яқояк баён мекунад. Дар ин раванд сифатҳои умдаву фазилатҳои шахсии соҳибҳунар омехта ба аломатҳои ҳосаи ҳунари ӯ ба воситаи ташбеҳу истиорот ва образҳои мушаххаси бадеӣ аз тариқи лирикаи марҳамона бо ҳасосияти зотан гулгулаангезу шаҳрошӯбе ифода мегарданд. Чун дар ҳар яке аз ин ғазалҳо мавзӯи асар тасвири санъати танҳо як соҳибҳирфа: (заргар, харрот, қаннод, дарзӣ, рангрёз ва табиб) қарор гирифтааст, аз ин рӯ ташбеҳу истиорот ва ҳамаи образҳои он табиӣ буда, зимни ин ҳуди ғазал хусусияти комилан конкретӣ касб кардааст.

Маълум аст, ки мавзӯи ғазал ба шакли он – пайдарҳамии мазмуни мантиқии байтҳои он таъсири аниқ гузоштааст. Аммо ин таъсири мавзӯ ҳоло дар рӯҳи умумӣ – психологияи адабию бадеӣ баёни ғазалҳои Сайфӣ мушоҳида намегардад. Аз ин ҷост, ки мавзӯи умумии ғазал изҳори эҳсоси ошиқонаву маҳрамона аст, Сайфӣ ҳоло аз ин анъана ва одоби иброз берун баромада наметавонист. Бо вучуди ин, умдатарин хусусияти ғазалҳои Сайфӣ нишон медиҳад, ки дар ашъори лириқии ин давра тасвири аҳволи зиндагонии ҳунармандону қосибон зиёдтар гардидаанд. Чунин хусусиятро дар ғазалҳои маъмулии ин вақт тақрибан мушоҳида намекунем. Дучор ҳам ояд, хеле ба нудрат аст.

Ба ин газалиёти шахрошӯби Сайфӣ дар аввалҳои асри XVI қасидаҳои шахрошӯби Мирмуҳаммад Ҳошим ва Ҷамолиддини Огаҳӣ зам шуданд.

Ба шаҳодати Хондамир Мирмуҳаммад Ҳошим «дар мазаммати аёну ашрофи дорулсалтанаи Ҳирот қасидаи шахрошӯб манзум кардааст, ки матлааш ин аст:

*Шукри Худо, ки қозии шаҳри Ҳарӣ наям,
Дар силки одамисифатонам, харе наям [9,335].*

Хондамир чиҳати аҳволи Огаҳӣ маълумот оварда, таъкид мекунад, ки ин шоир дар санаи 926/1520 «қасидаи шахрошӯб дар мазаммати тамоми ҳуккуму умаро ва содоту уламо ва ашрофу аёни Ҳирот дар сикли назм кашид» [9,340].

Хондамир барои исботи фикраш аз шахрошӯби шоир танҳо матлаашро овардааст. Соммирзо қайд мекунад, ки «ин қасидаи шахрошӯб дар ҷавоби қасидаи «Дарёи аброр»-и Амир Хусрав чиҳати суккони Ҳирот назм гардида буд [7,207]. Дар тазкираи Соммирзо аз ин қасида шаш байт дарҷ ёфта, ки мазмуни саҳт танкидӣ дорад. Аз он ҷумла ӯ ҳукуматдорони Ҳироти замонашро бо суҳанони «ҷамъе парешонрӯзгори абтар» мазаммат мекунад. Ӯ ҷутурҳои рӯи яке аз ақобирони шаҳр – Ҳоҷа Муини Миколро «ба кафгири кӯҳнаи матбахи Намруд» монанд кардааст. «Филвоқеъ, - менависад Соммирзо, - агар қасе ӯро (Ҳоҷа Муинро) дида бошад, медонад, ки турфа ташбеҳе карда», ки бо овардани ду байт аз он иктифо шуд:

*Бар Муин, бин, аз нишонҳои наҷосат сад ҳазор,
Ахтари бад з-обила бар рӯи он бадахтар аст.
Рӯи зиштаи аз қасофат матбахи Намрудро,
Кӯҳна кафгирест, аммо лоқи хокистар аст [7,118].*

Соммирзо аз шоири маъруфи охири асри XV ва аввалҳои асри XVI Ваҳиди Табрзӣ хабар медиҳад, ки ин адиб «маснавии шаҳрангез (шахрошӯб) аз барои мардуми Табрз гуфта, дар ниҳояти хушӣ ва ғояти шӯҳрат аст» [6,227-228]. Ӯ ба далели фикр нахуст ин ду байтро меорад, ки зоҳиран аз оғози маснавий аст:

*Шукри Иллаҳ, ки баҳри шаҳрангез,
Аз Ҳарӣ омадам сӯи Табрз.
То ба васфи бутони табрзӣ,
Ҳамчу тӯтӣ кунам шаққарезӣ [7,228].*

Аз мазмуни ин шаҳрангез пай мебарем, ки дар ин асар низ авсофи аҳли санъату ҳирфат – мардуми заҳматкаш омадааст. Чунки ду байти дигари он дар васфи санъати шишагар аст:

*Дилбари шишагари барное,
Мардуми дидарост биное.
Баски шуд шишаи писандида,
Ҳамчу айнак ниҳанд бар дида [7,228].*

Соммирзо аз аҳволу ашъори Мавлоно Хуррамӣ, ки муддати мадиде умр ба сар бурдааст, мулоҳиза ронда менависад, ки ин адиб «ба Гелон рафт ва шахрошӯбе ба чиҳати он шаҳр гуфт» [7,278-279]. Шоирони нимаи аввали асри XVI бо унвони «шахрошӯб», «шаҳрангез» ва «дахрошӯб» аксар шеър гуфтаанд.

Ба ин тарик, аз мазмуну мундариҷаи ҳамаи он далелу мулоҳизаҳои боло ошкор мегардад, ки шоирони форсу тоҷик аз давраи Масъуди Саъд то миёнаҳои асри XVI ашъори шахрошӯби худро дар шаклҳои маъмулӣ: китъа, рубоӣ, ғазал, қасида ва маснавий сурудаанд.

Муаллифони сарчашмаҳо низ кайфияти ашъори ин адибонро бо унвонҳои «муқаттаоти шахрошӯб», «рубоӣҳои шахрошӯб», «ғазалиёти шахрошӯб», «қасоиди шахрошӯб» ва «маснавии шахрошӯб» дарҷ кардаанд. Аз ин ахбороти муаллифони сарчашмаҳо ва махсусан таҷрибаи бевоситаи эҷодии адибони асрҳои нимаи дуими XI-XVII яқинан ошкор аст, ки ашъори шахрошӯб монанди жанри соқинома ягон шакли муайяни худро надоштааст ва ҳама чунин шеърҳо танҳо дар шаклҳои маъмули шеъри классикӣ суруда мешудааст.

Ҷои эътибор аст, ки муқаттаоти Масъуди Саъд ба васфу ситоиши ҷараёни меҳнати аҳли санъату ҳирфат бахшида шуда, ба таври лирикаӣ маҳрамона сурат гирифтааст. Дар баъзеи ин китъаҳо якҷоя бо ҷараёни қор образи соҳибхунароқ низ инъикос ёфта бошанд ҳам, дар бисёри онҳо асосан раванди меҳнати санъатгарон таҷассум ёфтаанд. Азбаски дар ҳаҷми як китъаи хурд тасвири санъатҳои ҳунари гурӯҳи муайяне имкони ғунҷоиш надорад, бинобар ин шоир маҷбур шудааст, ки ба шугли ҳар соҳибхунароқ як китъаи худро бахшад. Ба ин тарик, ӯ тавассути офаридани силсилаи китъаҳо кайфияти раванди қори соҳибони санъату ҳунароқ яқинан таҷассум намудааст.

Дар силсилаи рубоиёти Маҳастино Амир Хусрав ва ғазалҳои Сайфӣ низ айни ҳамин тарзи образонави ва тасвири якояки аҳволу машғулияти кори хунармандонро мебинем.

У. Каримов менависад: «аммо дар маснавиёти Масъуди Саъду Санои Ғазнави, Ваҳиди Табриву Мавлоно Хуррамаи ва қасидаҳои Мирмуҳаммад Ҳошиму Оғаҳи Хуросонӣ бо усули «тасвири якҷоя» ба қалам овардани вазъи аҳволи зиндагонии гурӯҳи дарбориёни султони Шерзои Ғазнави; мадҳу ситоиш, тийботи бузургони Ғазнин, танқиду мазаммати аъён ашрофи доруссалтанаи Ҳирот ва ниҳоят авсофу тийбот ва танқиди табақоти муайяни шаҳрҳои Табриву Гелон ҳоҷате намонда буд, зеро ки ҳаҷми калони маснавию қасида ба ин адибон имконият додааст, ки тасвири аҳволи зиндагонӣ ва чигунагии шугли гурӯҳҳои муайяни иҷтимоии шаҳру вилоятро танҳо дар як қасида ё маснави бигунҷонад» [16, 256].

Як нишонаи муҳими жанри шаҳрошӯб дар ин силсилаи қитъаҳо, рубоӣҳо ва ғазалҳо дар заминаи лирикаи маҳрамона якҷоя бо афзори кори худ авсофи аҳли санъату хирфат мебошад. Ҳарчанд тасвири маҳрамонаи фазилатҳои аҳли хирфат дар он муҳит гулгулаву ошӯб андохта метавонист, вале ҳоло ин аломат нишонаи пурраи жанри шаҳрошӯб набуд.

Зеро дар шаҳрошӯбҳои нимаи дуюми асри XI то миёнаҳои асри XVI боз як нуқтаи хеле ҷолиберо мушоҳида мекунем.

Ҳамон шаҳрошӯбҳо, ки аз силсилаи қитъаҳо, рубоӣҳо ва ғазалҳо иборатанд, асосан дар ситоиши аҳли санъату хирфат ва афзори олоти кории онҳоянд. Ба фикрам, ин амр як ҳолати тасодуфӣ нест. Аслан ин жанрҳои хурди лирикӣ мабдаи комилан халқӣ дошта, одатан дар онҳо ағлаб орзуву омол ва наҷибтарин дархостҳои аҳли заҳмат иброз гаштаанд.

Шаҳрошӯбҳо, ки аз қасидаву маснавию иборатанд, зиёдтар дар ҳазлу тийбат, нақӯиш ва мазаммати тарзи зиндагонии табақои ҳукумронии ҷамъият ва нуқсу камбудихо, бесарусомониҳои кори онҳо баҳс мекунанд. Ба таври равшантар гӯем, дар қасидаву маснавиҳои шаҳрошӯб нуқсу камбудихои ҳаёту ғайбати шахсӣ ва ҷамъиятӣ ва бесарусомониҳои тартиби ҳукуматдорӣ амалдорони замон рӯи рост мазаммат гардидаанд. Ин мазамматҳо дар шаҳрошӯбҳои Мирмуҳаммад Ҳошим, Ҷалолиддини Оғаҳӣ, Аҳмади Табасӣ (в. 932/1526, [7,209-210]) Мавлоно Ҳайратӣ ва Мавлоно Хурамаи [7,278] ба таври возеҳ ифода ёфтаанд. Аз ин ҷост, ки аксари ин муаллифон бо амри фармонфармоён аз фишори саҳти маънави то ба ҷазоҳои хунин маҳкум шудаанд. Дар асрҳои XV-XVI шартӣ дигари жанри шаҳрошӯб ба миён омад, ки он танқиду мазаммат ва ҳаҷву тийботи гурӯҳҳои мухталифи иҷтимоии шаҳр, махсусан фармонфармоёни муҳити нобасомон мебошад.

Муҳаммад Ҷаъфари Маҳҷуб дар замимаи асари «Сабки Хуросонӣ дар шеърӣ форсӣ»-и худ дар бораи шаҳрошӯб мақолае дорад [22, 677-696]. Муаллиф дар ин мақола дар хусуси назми шаҳрошӯб далелҳои дарҷ намуда, сипас таъриферо, ки доир ба ин навъи шеър дар фарҳанги «Онанд Рӯч» аст, меорад: «Он ки дар ҳусну ҷамол ошӯббанди шаҳр ва фитнаи даҳр бошад, ва мадҳу зам, ки шуаро аҳли шаҳрро кунанд» [22, 684]. Аммо ин таърифи шаҳрошӯб бисёр ноқис аст, чунки «он ки дар ҳусну ҷамол ошӯббанди шаҳр ва фитнаи даҳр» аст, ҳамон шохидон, маҳбубагон буданд, ки шуаро дар тағаззулу ғазалиёт онҳоро бисёртар сутудаанд. Баҳши дуюми таъриф, ки «шуаро аҳли шаҳрро кунанд», ба як шартӣ шаҳрошӯб наздиктар аст. Аз ин боис Маҳҷуб доир ба ин нуқта мулоҳизаи адабиётшиноси ҳинд доктор Саид Абдуллоро меорад, ки вай гуфтааст: «нахустин шартӣ он ин аст, ки дар ин назм табақоти мухталифи шаҳр ё мамлакате, ҳоса санъатварон ва пешаварон ва коргаронро васф кунанд» [22, 686-696].

Ин таъриф муҳимтарин хусусияти шаҳрошӯби то асри XV-ро асосан ифода кардааст. Аммо вай низ ба дараҷот яктарафа аст. Вай ҳоло шарту аломат ва хусусиятҳои дигари шаҳрошӯбҳои асрҳои XV-XVI-ро ифода накардааст. Таърифи жанри шаҳрошӯбро У.Каримов ба ин қарор баён кардааст: «Шаҳрошӯб шеърест, ки шоир дар силсилаи муқаттаоту рубоиёт, ғазалиёт ё дар қасида, маснави ва муҳаммас умдатарин хусусияти табақоти муайяни иҷтимоии шаҳр, махсусан ҷараёни қору зиндагонии аҳли санъату хирфатро якҷоя бо афзори кори онҳо тавассути истилоҳу образҳои хоси ҳар қадоме аз нигоҳи лирикаи маҳрамона васфу ситоиш ё тарзи зиндагониву тартиби корғузори гурӯҳи ҳукумронро аз тариқи ҳазлу тийбат, ҳаҷв ва ё ҷиддӣ танқиду мазаммат менамояд. Дар як қасида ё маснави ситоиши гурӯҳе омехта бо ҳазлу тийбат, ё ҳазлу тийбат омехта бо ҳаҷви рақике низ омада метавонад. Шартӣ умдатарини жанри шаҳрошӯб он аст, ки фарди муайяни шаҳр не, балки гурӯҳи табақоти иҷтимоии он дар муҳити конкретии худ мавзӯи асосии шеър мегардад. Дар акси ҳол, шеър танҳо васфу ситоиш, танқиду мазаммат ва ё ҳаҷву тийбати оддӣ ҳисоб меёбад» [15,55].

Шаҳрошӯб – ин шеърӣ ҳаҷвие, ки қатъи назар аз шакли шеъриаш зуд диққати мардумро ба худ ҷалб карда, дар шаҳр гулгула меандохт. Ин ном баъдҳо ба шеърҳои ба хунармандон баҳшидашуда мансуб гардид. Шаҳрошӯб дар асри XI аз Саъди Салмон (1046-1121) оғоз ёфтааст. Дар асри XV шаҳрошӯби Сайфии Бухороӣ шӯҳрат меёбад. Асри XVII дар эҷодиёти Сайидо ба жанри маҳсус мубаддал гашта, дар он ба тариқи ихом ва ҳазлу шӯҳихо фикрҳои

гуногуне, ки предмети он хунармандон мебошанд, акс ёфтааст. Ба ин васила дар бораи хунарҳои замони шоир маълумоти этнографӣ ҳам мегирем. Шахрошӯб ба адабиёти аҳолии шаҳр мансуб аст ва доираи мавзӯҳои адабиёти классикиро, ки дар асрҳои XV-XVII ва баъд аз он ҳам танг шуда буд, васеъ менамояд. Қаҳрамони лирикии шахрошӯб худи шоир, қаҳрамони эпикаш шахси маҳбӯб – хунарманд аст:

*Бути начҷори ман сарвест якто,
Зи сар то пой пайванд аз таманно* [5,168]

Аз зумраи маъруфтарики намояндагони шахрошӯбсарои асри XVII форсу тоҷик инҳоянд: Ашрафи Мозандаронӣ (в. 1670), Ваҳиди Қазвинӣ (в. 1698), Сайидои Насафӣ (в. 1722), Мирзо Бедил (в. 1722), Фағфури Лоҳурӣ, Неъматхони Олӣ.

Сайидо 8 маснавиё дорад, ки ба хунармандони ҷудогона ва аҳли касбу ҳунари муайян бахшида шудаанд: «Дар таърифи Хоча Мирзочони баққол», «Дар таърифи Хоча Мирзомуҳаммади шустагар», «Дар таърифи Хоча Шафеи наққош», «Дар таърифу тавсифи нонво», «Дар таърифи шотирписар», «Дар таърифи начҷор», «Дар таърифи таштгар», «Дар таърифи қасоб».

Ин маснавиё нисбат ба маснавиёи таърихӣ шоир ҳаҷман хурдтар буда, аз 23 то 53 байтро фаро гирифтаанд ва ҳамагӣ 290 байтро тақсир мекунад.

Манзумаҳои ба хунармандон бахшидашуда ё ба истилоҳ манзумаҳои «хунармандӣ» Сайидо дар адабиёти форсу тоҷик собиқае надоштанд. Онҳо навъи тозаи осори манзум мебошанд, ки ба туфайли робитаи мустақами Сайидо ба доираҳои хунармандии шаҳр ва дар эҷодиёти ӯ вусъату инкишоф ёфтани мавзӯи «хунармандӣ» ба вучуд омадаанд.

Сайидо асари дигаре дорад, ки саропо ба хунармандон бахшида шудааст, ки бо номи «Шахрошӯб» шӯҳрат пайдо кардааст. Асари мазкур 405 байтро фаро гирифтаасту дар эҷодиёти шоир мақоми сазовор қасб кардааст.

Аз мазмуну мӯҳтавои шахрошӯбҳои дастраси мо возеҳ мегардад, ки шахрошӯбҳои ба намояндагони аҳли сарвату чоҳ ва ҳукмронон бахшидашуда ҳаҷвию мутоибавӣ буда, ба намояндагони аҳли ҳирфату санъат бошад, тавсифианд.

Ҷои баҳс нест, ки ҳамаи гуяндагони жанри шахрошӯб ба аҳли санъату ҳирфат иртибот дошта ё баромади иҷтимоияшон аз ҳамин табақаи аҳолист ва ба аҳли неъмату чоҳ рӯҳияи эътирозӣ зоҳир менамунд, хоса ба золимону чоҳилон. Таваҷҷуҳ ба мардуми заҳматкаш ва ситоиши меҳнати шарафмандонаи онҳо, ки боиси ободии дунё воқеан онҳоянд, аз зубдатарин аркони ин жанри зотан мардумӣ маҳсуб меёфт. Ба тақрор ҷои зикр аст, ки шахрошӯб шакли шеърӣ мустақиле нест. Вай бештар аз силсилаи шеърҳои ба вучуд меояд, ки дар яке аз шаклҳои маъмулии назм – фард, қитъа, рубоӣ, ғазал, қасида ва маснавиё офарида мешавад.

«Шахрошӯб»-и Сайидо дар асоси хурдтарин шакли назм – фард (байт) таълиф гардидааст. Дар таърихи жанри шахрошӯб ин ҳодисаи тоза буд. Агар дар рубоӣ, қитъаот ва ғазалиёти шахрошӯб то Сайидо ба ҳар як соҳиби ҳунар як рубоӣ ё ғазал, ё як қитъа тахсир гардида бошад, дар шахрошӯби Сайидо ба ҳар як намояндаи санъатҳои хунармандӣ як байт бахшида шудааст, аз ин рӯ гуфтадан ҷоиз аст, ки асар асосан аз силсилаи байтҳои ҷудогона таркиб ёфтааст.

Агар бевосита ба асар таваҷҷӯҳ кунем, Сайидо пас аз овардани як ғазал: «Бути чарчинфурӯш» ба ҷои муқаддима ба ҳар кадоми намояндаи 212 навъи касбу ҳирфат аз ду то ҳашт мисраи шеър мебахшад.

Мундариҷаи асари мазкур ду мабдаъ – лирикӣ ва меҳнатиро фаро мегирад, аҳли ҳунар дар ҳар байти он ҳам ба ҳайси як инсонӣ меҳнаткаш ва ҳам ба мисли ёру маҳбӯби шоир қаламдод шудаанд. Фарқи кулӣ ва имтиёзи шахрошӯби Сайидо ҳамчун асари лирикӣ-хунармандӣ аз осори лирикӣ-ишқӣ анъанавӣ дар ҳамин аст.

Аҳли таҳқиқро возеҳ аст, ки дар лирикаи анъанавӣ образи маъшук берун аз муҳити қору зиндагии ҳаррӯзаи худ танҳо ҳамчун воситаи дӯстдоштанӣ бо дилрабоии худ ба риштаи тасвир кашада мешавад, аммо дар шахрошӯб ва дигар асарҳои «хунармандӣ»-и Сайидо объектҳои тасвир ёри заҳмати дар муҳити зиндагии хунармандӣ, коргоҳи қосибӣ дӯкони худ дар ҷараёни меҳнат, истеҳсоли неъматҳои моддӣ ё доду ситад тасвир ёфтааст.

Ин андешаи С. Саъдиев тақвияти назари болост: «Дар ду мабдаи ягона – меҳнати истеҳсолӣ ва ишқӣ-лирикӣ тасвир гардидани аҳли ҳунар ба ҳукми қонуни адабиёт сурат гирифтааст: шоир барои шавқовар тасвир намудани зиндагии муқаррарӣ ва қору бори ҳаррӯзаи аҳли ҳунар онҳоро чун ёру маҳбӯби худ сифат кардааст» [21, 181].

Дар мисоли сартарош:

*Тег бар каф сартарошам қасди қуштан кардааст,
Ошиқонро футай зорӣ ба гардан кардааст.*

*Қисматаи ҳаргиз намегардад сари мӯе зиёд,
 Гарҷи дар дӯкони худ аз мӯй хирман кардааст [18, 184].*
 Ё ба ҳавлогар:
*Дилбари ҳавлогарамро ҳаст теги дилхарош,
 Аз ғами ӯ қоматам ҳам ғашт чун ҳалвотарош.
 Гуфтам: «Аз оби наботат коми ман шириш нашоуд»,
 Пушиттеге зад, ки шуд мағзам чу ҳалво пош-пош. [18, 184].*
 Ё ба камонгар:
*Шӯҳи камонгари ман, дил шуд нишонаи ӯ,
 Афтод бар сари ман савдои хонаи ӯ.
 Дар ғӯшае нишинам бо қомати хамида,
 Сар созам аз рағу пай рӯ дар фасонаи ӯ [18, 184].*
 Ё ба бофанда:
*Бо маҳи бофанда ҳар кас ҳолаш огаҳ мекунад,
 Оқибат худро ба пои хеш дар чаҳ мекунад.
 Мондаам дар кӯи ӯ карбос ҳар дам меравам,
 Ман зи як сӯ медиҳам оҳар, ӯ таҳ мекунад [18, 184].*

Дар ин абёт вазъи ҳаёту фаёлияти рӯзмарраи аҳли санъату ҳирфат бо як муҳаббату самимияти хоса ба риштаи тасвир кашида шудааст, ки шаҳодати иртиботи қавӣ доштан ва таваҷҷуҳи беандозаи муаллиф ба аҳли заҳмату касб аст. Вожаю истилоҳоти хунармандӣ низ нозукона ва устокорона бо маҳорати ҳайратовар дар офариниши образҳо, яъне дар бадеияти шеър нақши муассир доранд, ки дар маҷмӯъ ба мазмуну муҳтавои онҳо алоқаи ногусастанӣ пайдо кардаанд. Шоир барои ҷазобияту ҳадафрас баён шудани мавзӯи тасвир аз санъатҳои лафзию маънавӣ ва луғоти истилоҳоти касб образҳои барҷастаи табиӣ аҳли заҳмату ҳирфатро офарида тавонистааст. Ҳамин тарзи офариниш забон ва тарзи тимсоллофарии шоир асарҳои ӯро аз қайди анъана берун оварда, ба онҳо таровату тозагии маҳсул бахшидааст.

Ҳар як байти ин асар эҷодкории Сайидоро дар соҳаи тасвири бадеӣ нишон медиҳад, аз санъаткорӣ ва маҳорати бузурги ӯ дар офариниши образҳои шеърӣ далолат менамояд. Гузашта аз ин, Сайидо дар «Шахрошӯб» санъати ихомро, ки аз духӯра ва чандмаъногии калимаву мафҳумҳо ба даст меояд, дар ниҳояти нозуқӣ ва камоли устодӣ истифода кардааст. Мисли:

деворзан:
*Дилбари деворзан дорад аҷоиб корҳо,
 Хеширо молида гардад бар сари деворҳо.*
 нонкаш:
*Шӯҳи нонкаши ошиқони хеширо хонад падар,
 Нонталабро аз сари ихлос бардорад ба сар [18, 186].*
 босмагар:
*Гарҷи бо ман он нигори босмагар ҳаммақтаб аст,
 Кардаҳояи бе таҳ асту гуфтаҳояи қолаб аст... [18, 187].*
 сеторӣ:
*Шӯҳи сеторӣ маро ҳар рӯз мегардад дучор,
 Лек меояд ба сӯи хонаам шабҳои тор [18, 188].*

Бо вучуди ин, дар «Шахрошӯб» шоир дар ҳаҷми як байти ба як намояндаи санъати хунармандӣ бахшидаи ҳеш ба зикри чузъиёти бештари зиндагӣ ва нигориши васеътари авзои корию истеҳсолии ӯ имконият надошт. Вале дар манзумаҳои том, ки ҳар яке танҳо ба аҳли як касб ихтисос ёфтаанд, ӯ чунин имкониятро дошт ва аз он дар ниҳояти устодӣ барои қаламдод кардани тафсилоти зиндагӣ ва раванди фаёлияти меҳнатии объекти тасвираш истифода кардааст.

Дар ашъори ба хунармандон бахшидаи Сайидо низ ду мабдаи тасвир ба ҳам омадаанд: яке васфи лирикий аҳли хунар ба сифати дилбар ва дигаре ситоишу маҳди ӯ ҳамчун соҳибхунари варзида. Шоир аз як тараф, камолоти хусну хулқи инсонии аҳли хунарро маҳрамона тавсиф кунад, аз тарафи дигар камолоти дар хунару санъати ҳеш пайдо кардаи ӯро бо сарафрозӣ ситоиш менамояд, ки шаҳодат аз тафоҳури як марди санъаткору аҳли ҳирфат аст. Тафриқа байни силсилаи шеърҳои ба хунармандон бахшида ва «Шахрошӯб» дар он зоҳир мегардад, ки агар дар «Шахрошӯб» муносибати маҳрамонаи худро нисбат ба намояндагони табақаи иҷтимоии ҳадаш ба тариқи ҳазлу шӯҳии латиф баён намуда бошад, дар шеърҳои

«хунармандӣ» онҳоро чиддан васфу ситоиш намудааст. Дар ин манзума васфи хусни кор, фараҳфизоии ҳосили ранҷ, на тавсифи шаҳс ё соҳибҷамолии соҳибхунар мақоми асосӣ дорад.

«Сайидо ба воситаи таърифу тавсифи касбу кори аҳли хунар гӯё вазифаи амалии як навъ «реклама»-и хунар ва маҳсули меҳнати ин табақаро адо намудааст, ба гарм кардани бозори хунар ва дастраничи онҳо кӯшидааст», - менависад С. Саъдиев, ки табиист [24, 183].

Дар таърифи нонво:

*... Чи нон рухсори хубони гуландом,
Чи нон – дар чарбу нармӣ мағзи бодом,
Тамошояи барад аз ҷон гадоро,
Таманнояи кунад соф шитиҳоро.
Бувад сурху сафеду пухтаву нарм,
Кунад савдои ӯ бозорро гарм,
Ҳароби пушти рӯяи хонумонҳо,
Қабоби мағзи ӯ дастурхонҳо,
Танураи сурхрӯ аз оташи гул,
Ҳасу хораи бувад миҷғони булбул,
Ҳамири ӯ намакро об карда,
Гурӯсначаширо дар хоб карда,
Маҳу хуришд ноннеҳи дӯконаи,
Фалак як тахтае дар пеши хонаи,
Ба рӯи пешхонаи орамида,
Ҳамираи чун ҷавонони расида,
Пару парвезанию гардиши чарх,
Ҳаридорам сабусаиро ба ҳар нарх... [18, с.169].
Ё таваҷҷӯҳ шавад бар ғазали сӯзангари Сайфӣ.
Моҳи сӯзангар, ки дар дил мехалад миҷғони ӯ,
Он ки дил мехонамаи ман, ҳаст сӯзандони ӯ.
Он бути маснаднишин, ҳар гаҳ ки хезад аз дӯкон,
Ҳамчу сӯзан хезаму овехт дар домони ӯ.
Бо ғамаш саррост гаштам ҳамчу сӯзан оқибат,
Чун басте паҳлутихӣ мегардам аз сӯҳони ӯ.
Дар дили нӯлоди ӯ оҳам наояд коргар,
Нест ин хоискро таъсир дар сандони ӯ.
Чаими Сайфӣ баста буд аз дард то рӯи ту дид,
Боз шуд чун чаими сӯзан аз фараҳ чаимони ӯ [2, с.308].*

Дар манзумаи «хунармандӣ» ва «Шахрошӯб»-и Сайидо таъбирҳои халқӣ фаровон истифода шудаанд, монанди:

Гандумнамои ҷавфурӯш – касе, ки чизеро бар хилофи ҳақиқат нишон медиҳад:

*Гуфтамаи бо моҳи арзанкор: «Бо ман гӯи дор,
Будай дар аҳди худ гандумнамои ҷавфурӯи».*

Чашм бар пушти по дӯхтан – аз шарму ҳаё сар хам кардан:

*Шӯҳи маҳсидӯзро дӯи гуфтам муддао,
Дар ҷавобам дӯхт чаими хешро бар пушти по.*

Бо собуни касе ҷома шӯстан – ба пуррагӣ аз хислати касе воқиф набудан:

*Шӯҳи собунназ, ки мегӯянд: «бошиад тундхӯ»,
Ҷомаи худ борҳо шӯстем бо собуни ӯ.*

Теша бар пой худ задан – бар зарари худ кор кардан:

*Дилбари наҷҷори ман берун шуд аз маъвои худ,
Хонаи ман омаду зад тешаро бар пой худ.*

Коҳи кӯҳнаро бод додан – гапу кори ногувори гузаштаро ба ёд овардан:

*Каҳфурӯи, он ки ба коҳе кард бо мо мочаро,
Гуфтамаи: бар бод хоҳам дод коҳи кӯҳнаро.*

Кишмишигӯи кардан – хурду резагуфторӣ, ба ҷузъиёти ночиз аҳмият додан:

*Шӯҳи баққол аз даҳони нистаи гуфтам сухан,
Хонаи ман рафту гуфто: «кишмишигӯи макун»*

Гул бе хор набудан – бе душман, бе рақиб набудани инсон:

*Бо нигори хоркаи гуфтам: «Туро агёр нест»,
Гуфт: «Роҳи хона сар кун, ҳеч гул бе хор нест» [24, с.186–188]*

АДАБИЁТ I. Сарчашмаҳо

1. Авфии Бухорӣ, Муҳаммад. Тазкираи Лубоб-ул-албоб [бо саъй ва эҳтимоми Муҳаммади Қазвинӣ], ҷ. 1 – Техрон: 1361 х.- 417 с.
 2. Гулшани адаб [асрҳои XIV-XV, ҷ. 3, тартибдихандагон: Аълоҳон Афсаҳзод, Ҷобулқо Додалишоҳ]. – Душанбе: Инфон, 1976,-384с.
 3. Кобулӣ, Абдуллоҳ Тазкират-ут-таворих, № 2093, ХВР ИВ АНРУ, - Кобул, 1335х.
 4. Навоӣ, Алишер. Маҷолис-ун-нафоис. – Техрон: 1323ш,- 200 с.
 5. Сайидои Насафӣ, Асарҳои мунтахаб.- Душанбе: Ирфон, 1977,-702 с
 6. Сафавӣ, Сом Мирзо. Тӯҳфаи Сомӣ [бо тасҳеҳи Ваҳиди Дастгардӣ]. – Техрон: 1314/1936,- 438 с.
 7. Сафавӣ, Сом Мирзо. Тӯҳфаи Сомӣ [тасҳеҳ ва муқаддимаи Рукниддин Ҳумоюн Фарруҳ]. – Техрон: 1347,- 438 с
 8. Сӯзани Самарқандӣ. Девои [бо тасҳеҳ ва муқобалаи Носириддини Шоҳхусайнӣ]. – Техрон: 1338,- 498
 9. Хондамир, Ғиёсиддин бини Ҳумомиддин. Ҳабиб-ус-сияр, ҷопи сангӣ. – Бомбей, 1273, 1857,- 1513 с.
- II. Таҷқиқоти илмӣ
10. Аҳмадов М. Дарвешӣ Деҳакӣ. - Душанбе: Дониш, 196,-134с.
 11. Аҳмад Гулҷини Маонӣ. Шахрошӯб дар шеъри форсӣ. – Техрон: 1347х.
 12. Болдырев А.Н. Зайниддин Восифи-таджикский писатель XVI в. – Сталинабад: 1957,- 354с.
 13. Болдырев А.Н. Шахрошӯб. Краткая литературная энциклопедия. – М.: 1975, Т.8,-615с
 14. Болдырев А.Н. Шахрошӯб. Большая советская энциклопедия. – М.: 1978, Т.29,-с.30
 15. Каримов Усмон. О жанре «Шахрошӯб» в в персидско-таджикской литературе, АФ РСС Тоҷикистон 1990, №2[18].-с.52,-57.
 16. Каримов Усмон. Литературно-исторические источники и основные тенденции таджикской литературы XVI в. – Душанбе: Дониш, 2000,-406с.
 17. Матлубаи Мирзоюнус. Шамъи тироз,- Хучанд: «Ношир», 2001-323 с.
 18. Мирзоев А. Сайидо ва мақоми ӯ дар таърихи адабиёти тоҷик. – Сталинобад: Нашдавҷоҷик, 1947.-199с.
 19. Мирзоев А. Шахрошӯб ва «Шахрошӯб»-и Сайидо //Шарқи сурх, 1948, № 2.-с.41-42.
 20. Мирзоев А. Боз як аҳамияти муҳими тазкираи Малехо. //Шарқи сурх, 1961, № 7,-39-48.
 21. Мирзоев А. Абӯисҳок. – Душанбе: 1971,-148с
 22. Муҳаммад Ҷаъфарӣ Маҳҷуб. Сабки Хуросонӣ дар шеъри форсӣ. – Техрон: 1345,-750 в.
 23. 22 с.
 24. Ҳодизода Р., Каримов У., Саъдиев С. Адабиёти тоҷик [асрҳои XVI-XIX ва ибтидои асри XX]. – Душанбе: Маориф, 1988,-414 с.

ШАХРОШУБ И ЕГО РАЗВИТИЕ В ПЕРСИДСКО-ТАДЖИКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ РЕМЕСЛЕННЫХ КРУГОВ

В этой статье впервые о появлении и развитии жанра Шахрошуб в основе литературных источников в истории персидско-таджикской литературы было исследовано. Автор отвергает тот идею с неопровержимыми фактами, которая якобы жанр шахрошуб в персидско-таджикской литературе переиёл от тюркско-османской литературы. Он подтверждает, что этот жанр непосредственно возникло в процессе развития персидско-таджикской литературе объективно и в последствии выявил, свои важнейшие особенности и никогда не основывалось на базе других литератур.

Ключавые слова: Шахрошуб, литературный жанр, влияние, развитие, обоснование, литература, турецко-османский, персидско-таджикский, происхождение, перевод, рост, предыстория.

SHAHROSHUB AND ITS DEVELOPMENT IN THE PERSIAN – TAJIK REGION CRAFT LITERATURE

In it to clause for the first time about occurrence and development of genre Шахрошуб in a basis of references in history of the персидско-Tadjik literature it has been investigated. The author rejects that idea with incontestable facts which ostensibly the genre шахрошуб in the персидско-Tadjik literature has passed from the тюркско-osmanli literature. It confirms, that this genre has directly arisen during development to the персидско-Tadjik literature objectively and in a consequence has revealed, the major features and never was based on the basis of other literatures.

Keywords: Shahroshub, literary genre, influence, development, justification, literature, Turkish-Ottoman, Persian-Tajik, origin, translation, growth, background.

Сведения об автор:

Насриддиниён Бобишохи Хасанпур - кандидат филологических наук, и.о. доцент

кафедры языков Таджикский государственный университет коммерции, 734055, Республика Таджикистан г. Душанбе, ул. Дехотил/2. Тел: (+992) 918688926, E-mail: Bobishoh.tj@mail.ru

About the author:

Nasriddiniyon Bobishohi Hasanpur - candidate of Philology Science, ex. pos. dotcent chair of languages Tajik State Commerce University; 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Dehoti Street Tel: 918688926, E-mail: Bobishoh.tj@mail.ru

УДК 882+891.550

**ПРОБЛЕМА ПЕРЕВОДА СКАЗКИ «АШИК-КЕРИБ»
М.Ю.ЛЕРМОНТОВА НА ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК**

Кувватова С.М.

Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни

Таджикские переводчики всегда интересовались произведениями русской литературы. Они старались черпать из русской литературы все то, что могло представлять интерес для таджикского читателя, и что могло духовно обогатить их народ, и считали своей задачей способствовать культурному сближению России и Таджикистана. Здесь мы вполне согласны с высказываниями известного таджикского писателя и поэта А. Дехоти: «Если представим себе, что таджикская литература - это река, то художественные переводы из языка великого русского народа являются каналами, которые присоединяясь к этой реке, делают ее полноводной и ее течение все более сильным» [4, с.103].

В 30-40-е годы XX века в Таджикистане начинает бурно развиваться переводческая деятельность. Переводы произведений А.С. Пушкина, М.Ю. Лермонтова, Л.Н. Толстого, М.Горького, А.П. Чехова выходят не только в периодической печати, но и отдельными изданиями.

Важно отметить, что большой интерес выдающимися таджикскими просветителями проявляется к жизни и творчеству М.Ю.Лермонтова. По мнению многих исследователей, причиной этому является то, что творчество Лермонтова было близко восточному человеку. Многие произведения русского классика отражали образ жизни восточного человека, и именно такие произведения переводились на таджикский язык в первую очередь. Опираясь на статьи известных ученых А.З.Розенфельд, Х.Шодикулова, мы выявили, что за исключением двух переводов Сухайли Джавхаризаде, Хабиб Юсуфи одним из первых обратился к переводу стихотворений величайшего русского поэта и писателя Лермонтова. А традиции переводов прозаических произведений Лермонтова была заложена Вадудом Махмуди переводом в 1936 году романа «Герой нашего времени» («Қахрамони даврони мо»).

Гениальный русский поэт и писатель М.Ю.Лермонтов известен как лирический поэт, автор стихотворений «Парус», «Смерть поэта», «Утес», поэм «Мцыри», «Демон», романа «Герой нашего времени». Но мало кто из таджикских читателей знает о еще одной грани творчества великого поэта – сказках. К жанру литературной сказки, который возник в русской культуре в XVIII веке, обращались такие русские литераторы, как А.С.Пушкин, Н.В.Гоголь, П.П.Ершов и другие. Конечно же, и М.Ю.Лермонтов не мог остаться в стороне от данного направления. Так в 1837 году, во время его первой ссылки была написана сказка «Ашик-Кериб». По мнению Андроникова, Лермонтов мог услышать и записать сказку «Ашик-Кериб» в Тифлисе и что в его сказке зафиксировано взаимопроникновение элементов фольклора закавказских народов.

Сказку «Ашик-Кериб» переводили на многие языки мира, на таджикский язык впервые она была переведена в 1939 году Хабибом Юсуфи как «Ошик ва Фариб». Издание сказки было осуществлено Ленинградским отделением Таджикского государственного издательства. Сказка была издана латинским шрифтом. Это был первым и единственным в течение долгого времени переводом.

Позже в 1951 году в Сталинабаде (нынешний Душанбе) был издан сборник избранных произведений Лермонтова на таджикском языке под редакцией Р.Ходизаде. Сборник был приурочен к 110-летию со дня смерти поэта. Кроме стихотворений, переведенных Х.Юсуфи, в книгу вошла проза Лермонтова, в том числе и сказка «Ашик-Кериб». Это был расширенный и отредактированный перевод. Тираж этого издания составил 5000 экземпляров, который считался высоким тиражом и свидетельствовал тогда о высоком спросе. В выходных данных было указано, что перевод является коллективным. Данный перевод был качественно новым по отношению к переводу Х.Юсуфи. Именно этот перевод и оригинальное произведение Лермонтова выступили в данной статье в качестве материала для анализа. Для достижения

поставленных целей, которые включают в себя рассмотрение сказки Лермонтова «Ашик-Кериб» с точки зрения адекватности в таджикском варианте лексических единиц, национальной специфики, мы обратимся к сравнительно-сопоставительному анализу подлинника и перевода.

Обращаясь к переводу сказки «Ашик-Кериб», таджикские переводчики ставили перед собой две цели. Во-первых, познакомить читателей с творчеством Лермонтова, произведений которого они сами прочесть не могут из-за не знания того языка, на котором он писал. Во-вторых, воспитательную цель, так как сказка Лермонтова учит людей беречь честь и достоинство, любить родную землю и дом, заботиться о семье, быть верным и сохранить любовь всю жизнь.

В первую очередь обратим внимание на то, как переведено название произведения. В таджикском варианте название сказки передано как «Ошиқ-Ғариб», которое восходит к двум таджикским словам: «ошиқ» означает «влюбленный», «ғариб» - «чужестранец», имеющее непосредственное отношение к данной теме. В имени героини сказки Магуль-Мегери тоже сочетаются персидские элементы: Мохгул-Меҳри, что означает «луна любви».

Таджикские переводчики сохранили свойственную для жанра сказки композицию. В сказке Лермонтова особенный зачин, в котором наблюдается неопределенная временная характеристика, но обозначено конкретное место: «Давно тому назад, в городе Тифлисе, жил один богатый турок» [6, с.264] – «Дар замонҳои қадим, дар Тифлис, як турки бадавлат зиндагӣ мекард» [9, с. 133] - В древние времена в Тифлисе жил один богатый турок» (досл.). Как видим, таджикские переводчики сохранили неопределенность времени действия, используя при этом сочетание «дар замонҳои қадим», которое наиболее характерен для таджикского фольклора. Место действия в таджикском варианте сохраняется, передается, так же как и в оригинальном тексте, топонимом «Тифлис».

С первых строк сказки можно наблюдать, как отчетливо Лермонтов передает уклад жизни иного народа, как лексические единицы, которыми насыщено произведение, передают неповторимый восточный колорит. Чтобы перевод литературной сказки получился качественным и полноценным, переводчику необходимо обратить особое внимание на подобную лексику, недооценка которой может привести к искажению перевода. Иногда передача слов-реалий для переводчика может являться невыполнимой задачей.

В сказках, как известно, содержится безэквивалентная лексика, так называемые слова-реалии (наименование героев, предметы быта и культуры и т.д.), при переводе которых возникают трудности. В.А.Жуковский некогда писал: «Все языки имеют между собою некоторое сходство в высоком и совершенно отличны один от другого в простом или, лучше сказать, в простонародном» [5, с.404]. В лермонтовском тексте сказки часто встречаются слова-реалии, которые отражают различные стороны жизни кавказского народа. Следуя основным принципам, соблюдение которых гарантирует качественный и полноценный перевод, таджикские переводчики механически переносят слова-реалии, стараясь предельно воссоздать их фонетический/графический вид: «Аяк-Ага» (Аёқ-Оғо), «сааз» (соз), «каравансарай» (корвонсарой), «бек» (бек), «намаз» (намоз), «салам- алейкум» (саломуалейкум), «паша» (пошо). «ана» (она), «оглан» (ўғлим). Как видим, переводчики в большинстве случаев нашли в таджикском языке эквиваленты: «Аяк-Ага» (Аёқ-Оғо), «сааз» (соз), «каравансарай» (корвонсарой) и др. Но они не всегда находили эквиваленты, например слово «ана» (мать) переведено, как «она», «газель» - «гӯзал». Данные слова относятся к узбекскому языку. Переводчикам нужно было прибегнуть к эквивалентной замене из таджикского языка: «ана» (мать) - «модар», «газель» (в значении красавица) – «соҳибчамол». Также слово «оглан» в оригинале из азербайджанского языка приведено в значении «юноша», но в таджикском тексте не раскрыта семантика слова, оно передано как «ўғлум» из узбекского языка в значении «сынок», которое можно было средствами переводящего языка воспроизвести в точности. Как видим, переводчики в данном случае использовали невыразительные тусклые копии. С нашей точки зрения, такой переводческий подход выглядит весьма комичным. Такие неточности допустимы, если переводчик не находит точные эквиваленты в своем родном языке. На наш взгляд это снижает качество перевода. Видимо таджикские переводчики для создания национального колорита, хотели, чтобы в переводном тексте присутствовало как можно большое количество слов тюркского происхождения. «Как показывает история, - рассуждал Гиви Ражденовича Гачечиладзе, - художественный перевод колеблется между двумя крайними принципами: дословно точный, но художественно неполноценный перевод, и художественно полноценный, но далекий от оригинала перевод. Теоретически нет ничего легче, как синтезировать эти два принципа и объявить идеалом точно воспроизводящий оригинал и художественно полноценный перевод. Но на практике подобный принцип невозможен: на

различных языках пользуются совершенно различными средствами для выражения одной и той же мысли. Дословная точность и художественность оказываются в постоянном противоречии» [2, с.87-88].

Передача собственных имен, которые тоже являются носителями национального колорита, для таджикских переводчиков не составило особого труда. Здесь они использовали метод транскрипции, характерный для перевода имен собственных: «Магуль-Мегери» - «Мохгул-Мехри», «Ашик-Кериб» - «Ошик-Фариб», «Арзинган-гора» - «кӯхи Арзингон», «Куршуд-бек» - «Хуршедбек», «Карс» - «Қорс» и т.д.

Другая сторона вопроса – это передача средств художественной выразительности: эпитетов и сравнений. Таджикские переводчики старались максимально сохранить то немалое количество эпитетов, существующих в сказке Лермонтова и мастерски передали их на таджикском языке, умело находили в родном языке подходящие эквиваленты. Итак, примеры эпитетов в подлиннике и в таджикском варианте сказки: «милая» - «азизам» (с таджикского «милая»), «высокое сердце» - «валлоҳматӣ» (с тадж. «великодушный»), «жаркие слезы» - «хун-хун гирист» (с тадж. плакал кровавыми слезами) и т.д.

Следующим примером идеального перевода является перевод сравнений, которые богато представлены в оригинальном тексте. В таджикском варианте сказки не наблюдаются трансформации при передаче сравнительных конструкций. Например: «он стал грустен, как зимнее небо» - «осмони зимистон барин андӯхгин буд», «девушка порхнула прочь, как птичка» - «духтарак парранда барин парвоз карда, гурехта рафт», «конь летит, как ветер» - «асп бод барин мепарад», «он скакал быстро, как плясун по канату» - «вай ба монанди дорбози мохир хез зада омад» и т.д. В приведенных примерах можно наблюдать, как дословная точность и художественность взаимодополняют друг друга.

Большое количество метафор, найденных в оригинальном тексте, переводчики пытались максимально сохранить и без существенных потерь передать в таджикском варианте. Для наглядности проанализируем некоторые из них, чтобы определить степень эквивалентности метафор из исходного текста метафорам в тексте перевода. Метафора «Много Аллах дал ему золота» в переводе на таджикский язык имеет следующий вид: «Оллоҳ ба вай давлати бисъёре дода буд». Метафора передана верно, всем словам оригинала найдены соответствующие слова из переводящего языка. Следующая метафора «Пророк не дал ему ничего кроме высокого сердца и дара песен» переведена следующим образом: «Парвардигор ба ӯ гайр аз валлахматӣ ва овози форам, дигар ҳеҷ чизе надода буд». В лермонтовском тексте мы видим прямой порядок слов в предложении: сначала подлежащее «Пророк», затем сказуемое «не дал» и далее идет дополнение. В таджикском варианте члены предложения выстроены согласно правилам синтаксиса таджикского языка, где сказуемое стоит в конце предложения: сначала подлежащее «Парвардигор», затем дополнения, только потом сказуемое «надода буд». При передаче метафоры «своими речами ты истерзал сердце моё в куски» - «ту бо суханҳои худ диламро кабоб карди», переводчики подобрали для него имеющийся эквивалент в языке перевода, сохранив при этом смысл и эмоциональную окраску метафоры. В ходе анализа перевода было установлено, что переводчики обратились к следующим переводческим трансформациям: опущения, добавления, грамматическая замена и перестановка.

Известно, что все художественные произведения имеют ритмическую основу. «Именно ритм объединяет всю речевую поверхность, превращает простую последовательность внешне обозримых и непосредственно ощущаемых речевых элементов в последовательность значимую. Существует соотношенность ритма и стиля художественного произведения» [3, с.79]. Художественная проза тоже обладает ритмом, его ритмико-речевыми единицами являются фраза, фразовый компонент, абзац.

Текст сказки Лермонтова обладает особым ритмом, формирующимися необычными длинными абзацами, которые иногда могут начинаться или заканчиваться репликой того или иного героя. При переводе переводчикам необходимо соблюдать эти особенности текста Лермонтова, поступив иначе можно нарушить композицию и этим исказить смысл произведения.

Авторы таджикского текста в некоторых случаях разделили длинный лермонтовский абзац, состоящий из непривычных для русского языка предложений, на несколько абзацев. Например, второй абзац у Лермонтова занимает целую страницу, состоит из шести предложений, а в таджикском варианте он разделен на два и состоит из 13 предложений (первый абзац состоит из девяти предложений, а второй – из четырех). Важно отметить, что лермонтовский абзац может занимать несколько страниц (например, четвертый абзац занимает почти четыре страницы). Здесь даже если независимость предложений не сохранены,

но таджикским переводчикам удалось не нарушить гармонию построения данного элемента композиции и в достаточной мере воспроизвести смысл оригинала.

Переводчики иногда не обращают внимания на передачу прямой речи, которая также относится к композиционно-ритмическим особенностям сказки. Неправильно оформленная диалогическая реплика нарушает ритм текста. **Например, у Лермонтова:**

...Увидев его печальное лицо, Магуль-Мегери стала его спрашивать и утешать; «Как мне не грустить, - отвечал Ашик-Кериб, - я тебя люблю, и ты никогда не будешь моею». – «Проси мою руку у отца моего, - говорила она, - И отец мой сыграет нашу свадьбу на свои деньги и наградит меня столько, что нам вдвоем достанет» [6, с. 265].

В таджикском варианте:

... Моҳгул-Меҳри хафагӣ ва ғамгинии Ошиқ-Ғарибро дида, сабаби инро аз вай пурсид ва дилбардорӣ намуд.

Ошиқ-Ғариб ҷавоб дод ки:

- «Чаро ман хафа наштавам, ман туро нағз мебинам, ту бошӣ ҳеҷ вақт аз они ман намешавӣ» - Моҳгул-Меҳри гуфт: «Хостгор фиристону аз падарам хоҳиш кун, вай бо пули худаш тӯямонро карда медихад ва ба ман пулу чизи бисъёр медихад, ки ба ҳар дуямон ҳам мерасад» [9, с.134].

Дословный перевод:

...Магуль-Мегери, увидев, как печален Ашик-Кериб, спросила у него причину и стала утешать.

Ашик-Кериб ответил:

- «Как мне не грустить, я люблю тебя, а ты никогда не будешь моей» - Магуль-Мегери сказала: «Отправь сватов к моему отцу и проси у него, он сыграет нашу свадьбу на свои деньги и отдаст мне много денег, что нам вдвоем хватит» (досл.).

Как видим, диалоги оформлены по-разному. В оригинале диалоги включены вместе с авторской речью внутрь абзаца, а в переводе на таджикский язык авторская речь выводится за пределы абзаца. Известно, что нарушение авторского оформления диалога приводит к изменению ритма текста.

Следует отметить, что лермонтовские предложения построены необычным образом и несут определенную ритмическую нагрузку. При переводе на таджикский язык иногда одному русскому предложению могут соответствовать несколько таджикских. В следующем примере, хотя довольно точно передан смысл исходного текста, независимость длинного русского предложения не сохранена, оно передано четырьмя таджикскими предложениями: «Был также в Тифлизе бедный Ашик-Кериб; пророк не дал ему ничего кроме высокого сердца – и дара песен; играя на сазе (балалайка турецкая) и прославляя древних витязей Туркестана, ходил он по свадьбам увеселять богатых и счастливых; - на одной свадьбе он увидел Магуль-Мегери, и они полюбили друг друга [6, с.264] / «Инчунин дар Тифлис Ошиқ-Ғариби камбагал ҳам зиндагӣ мекард. Парвардигор ба ӯ гайр аз валлахматӣ ва овози форам, дигар ҳеҷ чизе надода буд. Вай ба тӯю маъракаҳо рафта, созаширо навохта, паҳлавонони қадими Туркистонро таъриф намуда, боён ва одамони хушбахтро шод ва хуррам мекунонд. Дар як тӯй вай Моҳгул-Меҳриро дид, онҳо ҳар ду якдигарро нағз диданд, ошику маъшук шуданд» [9, с.133].

Анализируемые примеры можно характеризовать как признак несоблюдения в переводе ритмики исходного текста, следовательно, и особенностей его композиции.

Итак, изучив перевод сказки «Ашик-Кериб» Лермонтова на таджикский язык, можно сделать вывод, что таджикские переводчики в некоторых случаях не смогли, умело воспользоваться богатством родного языка, вследствие чего в тексте перевода встречаются «чужие» слова, диалектизмы, от которых язык перевода становится шероховатым. Иногда они не соответствуют никаким нормам таджикской грамматики.

Итак, приведем несколько примеров:

Аз кӯҳи баланд тикка ба замин партофтани шуд (вместо «аз кӯҳи баланд рост ба замин партофтани шуд»); Ҳомиаш дигар ҳеҷ кас набуда, фақат ҳазрати Ильёс будаанд (вместо «Ҳомиаш на ягон каси дигар, балки ҳазрати Ильёс будааст»); чимилик (вместо «чодар»); саломуалейкум (вместо «ассалому алейкум»); гӯзал (вместо «ғизол, соҳибчамол, нозанин»); кишлок (вместо «деха»); ба занӣ мерасад (вместо «ба шавҳар мебарояд») и др.

Таким образом, подстрочный перевод, поиски эквивалента не образу, а к каждому слову, равнодушное отношение к экспрессивной окраске всегда становится причиной творческих неудач. Об этом в свое время В.Г.Белинский писал: «Близость к подлиннику состоит в предании не буквы, а духа создания. Каждый язык имеет свои, одному ему принадлежащие средства, особенности и свойства, до такой степени, что для того, чтобы передать верно иной образ или фразу, в переводе иногда их должно совершенно изменить. Соответствующий

образ, так же как и соответствующая фраза, состоят не всегда в видимой ответственности слов: надо, чтобы внутренняя жизнь переводного выражения соответствовала внутренней жизни оригинала» [1, с.76].

Исследование показало, что в таджикском варианте сказки Лермонтова, наряду с некоторыми переводческими ошибками, встречаются немало удачно переведенных моментов. Необходимо отметить, что таджикским переводчикам удалось передать как форму, так и содержание произведения русского классика, в переводе сохраняется то представление о любви, которое является ключевым для Лермонтова. Несмотря на это, перевод сказки «Ашик-Кериб» на таджикский язык, вышедший 70 лет назад, сейчас устарел, соответственно, возникла необходимость перевести сказку заново.

ЛИТЕРАТУРА

1. Белинский, В.Г. Полное собрание сочинений / В.Г. Белинский. -М.: Изд. АН СССР, 1954. –Т.4. (рецензии и статьи). -665 с.
2. Гачечеладзе Г.Р. Художественный перевод и литературные связи. –М.: Советский писатель, 1980. -255с.
3. Гиршман М.М. Ритм художественной прозы / М.М. Гиршман. –М.: Издательство «Советский писатель», 1982. -366 с.
4. Дехотӣ, А. Барои сифати баланди тарҷимаи асарҳои назм=[За высокое качество перевода поэтических произведений] /А. Дехотӣ // Шарқи сурх [Красный Восток], 1952. -№11. – С. 101-112.
5. Жуковский, В.А. О басне и баснях Крылова // В.А. Жуковский. Собр. сочинений в 4 т. –М.-Л., 1960. – 404 с.
6. Лермонтов, М.Ю. Проза. Письма. / М.Ю. Лермонтов. –М.-Л.: Изд-во Академии наук СССР, 1959. – 825 с.
7. Лермонтов и литература народов Советского союза. –Ереван, 1974. -502 с.
8. Лермонтов, М. Ошиқ ва Ғариб. Афсонаи турки. Сталинобод-Ленинград: Нашрдавтоҷик, 1939. -18 с. /Бо алфавити кухна/
9. Лермонтов, М.Ю. Асарҳои мунтахаб. –Сталинобод: Нашрдавтоҷик, 1951. -269 с.
10. Литературный энциклопедический словарь / под общ.ред. В.М.Кожевникова, П.А.Николаева. –М.: Сов. энциклопедия, 1987. -752 с.
11. Пропп, В.Я. Русская сказка / В.Я. Пропп. –М.: Лабиринт, 2000. -416 с.

ПРОБЛЕМА ПЕРЕВОДА СКАЗКИ «АШИК-КЕРИБ» М.Ю.ЛЕРМОНТОВА НА ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК

Гениальный русский поэт и писатель М.Ю.Лермонтов известен как лирический поэт, автор стихотворений «Парус», «Смерть поэта», «Утес», поэм «Мцыри», «Демон», романа «Герой нашего времени». Но мало кто из таджикских читателей знает о еще одной грани творчества великого поэта – сказках.

В данной научной статье автором рассматривается известная сказка М.Ю.Лермонтова «Ашик-Кериб». В статье в качестве материала для анализа выступили оригинальное произведение Лермонтова и его таджикский перевод, выполненный в 1951 году. Для достижения поставленных целей, которые включают в себя рассмотрение сказки Лермонтова «Ашик-Кериб» с точки зрения адекватности в таджикском варианте лексических единиц, национальной специфики, автор обращается к сравнительно-сопоставительному анализу подлинника и перевода. Особое внимание уделяется проблемам, связанным с передачей образной лексики. На основе сравнительно-сопоставительного анализа разноязычных текстов выявляются способы передачи в переводе национальной специфики оригинала. Отдельное внимание автором уделяется передаче образной лексики, единиц с национально-культурным компонентом.

Ключевые слова: перевод, оригинал, прозаические произведения, ритм, национальный колорит, эквивалент, слова-реалии, сравнительно-сопоставительный.

THE PROBLEM OF TRANSLATING THE TALE “ASHIK-KERIB” M.LERMONTOV IN TAJIK

The ingenious Russian poet and writer M.Yu.Lermontov is known as a lyrical poet, author of the poems “Sail”, “Death of a poet”, “Cliff”, poems “Mtsyri”, “Demon”, the novel “Hero of our time”. But few Tajik readers know about facet of the great poet’s work – fairy tales.

In this scientific article, the famous fairy tale M.Yu.Lermontov “Ashik-Kerib”. In the article, the original work of Lermontov and his Tajik translation, made in 1951, were made as material for analysis. In order to achieve the set goals, which include examining Lermontov’s tale “Ashik-Kerib” from the point of view of the adequacy of the lexical units, national specifics in the Tajik version, the author turns to a comparative analysis of the original and the translation. Special attention is paid to the problems associated with the transmission of figurative vocabulary. On the basis of a comparative analysis of multilingual texts, the ways of transmitting in translation the national specifics of the original are

revealed. The author pays special attention to the transfer of figurative vocabulary, units with a national-cultural component.

Key words: transfer, original, prose works, rhythm, national character, equivalent, reality-words, comparative.

Сведения об авторе:

Кувватова Саломат Мусоевна - Таджикский государственный педагогический университет имени С.Айни, старший преподаватель общеуниверситетской кафедры русского языка. Адрес: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 121. E-mail: salomat.kuvvatova@bk.ru. Тел.: (+992) 988554141

About the author:

Kuvvatova Salomat Musoevna – Tajik State Pedagogical University named after S. Aini, senior teacher of the all-university chair of the Russian language. Address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Prospect Rudaki, 121. E-mail: salomat.kuvvatova@bk.ru. Tel: (+992) 988554141

ОСОРИ АДАБИИ ҲОМИДИИ ИСФАҲОНӢ

Исматзода Н.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар ташаккули адабиёти классикии тоҷик саҳми хонадонҳои подшоҳӣ, ҳукуматҳо ва ричоли таъсиргузори сиёсӣ хеле бузург аст. Тавассути ибтикороти шахсиятҳои сиёсӣ ва алоқаи онҳо ба забону адабиёти тоҷик (порсӣ, дарӣ) адабиёти тоҷик дар паҳноӣ чуғрофии васеъ доман паҳн кардааст. Масалан, салотини Ғазнавӣ, аз ҷумла Маҳмуди Ғазнавӣ ва фарзандони вай забону адабиёти тоҷикро ба қаламрави таърихӣ шибҳи қораи Ҳинд бурданд. Салчуқиён ҳамин забону адабиётро ҳамроҳ бо фарҳанги умумизеронӣ ба сарзамини Рум бурданд. Дар густариши забон ва адабиёти тоҷик дар кишвари охир саҳми Низомулмулки вазир хеле бузург аст. Ҳамин сиёсатро дар баробари забон ва адабиёти тоҷик подшоҳони Усмонӣ аз охири инкирози ҳукумати Салчуқиён дар Рум то ибтидои асри бист идома доданд. Дар натиҷа, дар қаламравҳои мазкур чехраҳои намоён ва адибони тавоно дар авҷи салтанати фарҳанг ва тамаддуни умумизеронӣ ба камол расида, осори арзишманде ба вучуд оварданд, ки ба туфайли осори ҷунин адибон «забони порсӣ ҳеҷ гоҳ рӯ ба завол наниҳода, баръакс дар давраҳои мухталифи таърих фотехони сиёсӣ низомии ғайрифорсро тахти таъсир қарор дода, онҳоро ба забону адаби порсӣ алоқаманд сохтааст. Давраи ҳукумати Ғазнавӣён ва Салчуқиён аз намунаи боризу қобили зикр бар ин муддао мебошад. Таъсири султаи забони форсӣ бар туркӣ дар тамоми давраҳои адабиёти ин забон қобили мушоҳида аст» [2, с.128]. Яке аз намояндагони адабиёти порсии асри XV, ки дар ҳавзаи адабии Осӣи Сағир нашъу намо ёфта, аз худ осори арзишманде ба забони форсии тоҷикӣ боқӣ гузоштааст, Мавлоно Ҳомидии Исфаҳонӣ мебошад. Ин шоир дар миёни тоҷикон чехраи адабии ношинохта аст. Бинобар ин, дар борааш муҳаққиқони тоҷик чизе нанавиштаанд. Мо дар ҷустуҷӯи ҷустуҷӯи баъзе донишмандони хорӣ, ки перомони эҷодиёти Ҳомидии Исфаҳонӣ ба таври кулӣ таҳқиқ анҷом додаанд, истифода хоҳем кард.

Аз Мавлоно Ҳомидӣ то замони мо ҳам дар қолаби назм ва ҳам наср асарҳо боқӣ мондаанд. Инчунин, ӯ дар баробари шоири забардасту баландэҷоз буданаш хаттоти чирадаст ва олими даврони худ низ будааст. Аз ин рӯ, осори ӯро ба се гурӯҳ дастабандӣ қардан мумкин аст: а) осори адаби; б) таълифоти илмӣ; в) асарҳои санъатӣ. Дар идома ба муаррифӣ ва баррасии осори адабии боқимонда аз Ҳомидии Исфаҳонӣ пардохта мешавад.

Дар миёни мероси адабии то ба рӯзгори мо боқӣ гузоштаи Ҳомидии Исфаҳонӣ осори адабиаш беш аз бахшҳои дигар қобили тавачҷӯ буда, маҳз ҳамин гуна асарҳо чехраи ӯро ҳамчун адиб муаррифӣ мекунанд.

Бузургтарин ва ҷомеътарин асари адабии Ҳомидӣ «Куллиёт»-и ӯст, ки тахти унвони «Куллиёти девони Ҳомидӣ» чоп шудааст [6]. Ин асарро, ки шоир онро ба хатти худ истинсоху тадвин карда, ба Султон Муҳаммади Фотех тақдим кардааст, наздик ба 8700 байт шеър дорад. Асари мазкур дар ду нусхаи асли дар китобхонаҳои Истанбул маҳфуз мебошад. Яке аз онҳо дар Китобхонаи Осорхонаи бостоншиносии Истанбул [таҳти рақами 1184] ва дигаре дар Китобхонаи Таъсиси таърихи Турк [таҳти рақами Y/0068] нигоҳ дошта мешаванд [4]. Тибқи баррасии Четин Каска, нусхаи «Девон»-е, ки дар Китобхонаи Осорхонаи бостоншиносии Истанбул маҳфуз аст, нисбат ба нусхаи Китобхонаи Таъсиси таърихи Турк комилтар мебошад. Ҷунончи ӯ дар ин бора менависад: «Нисбат ба нусхаи Китобхонаи Таъсиси таърихи Турк мурағабтар аст ва шеърҳои бештаре дар он вучуд дорад. Ғалатҳои имлоии он каматар аст, маҳсусан, ашъори танз, ки ҳеҷ кадомаш дар нусхаи маҳфуз дар Китобхонаи Таъсиси

таърихи Турк дида намешавад. Девон муташаккил аз қасидаҳо, қитъаоти таърихӣ, ғазалиёт, рубоӣҳо, мусамматҳост. Аммо бархе ашъор, монанди маснавиҳо, дар нусхаи Китобхонаи Таъсиси таърихи Турк вучуд дорад, ки дар ин нусха дида намешавад. Илова бар ин, байни унвонҳои ашъор тафовутҳои кӯчаке дар ду нусха дида мешавад. Асар бо ин байт шурӯъ мешавад:

Бисмиллоҳир-рахмонир-рахим
Омада китоби унвони карим.
Ва бо ин байт тамои мешавад:
В-ар чамъ кунад, зуд мушавваши гардӣ,
Дар паҳлуи ӯ чу тир таркаи гардӣ» [4, с.45].

Ҳамин донишманд нусхаи маҳфуз дар Китобхонаи Осорхонаи таъсиси таърихи Туркро чунин тавсиф мекунад: «Як нусха аз “Девон”-и Ҳомидӣ дар Китобхонаи Осорхонаи таъсиси таърихи Турк аст ва 265 varaқ дорад. Ибтидои ҳар манзума ба ранги сурх ва номи подшоҳ бо тило навишта шудааст. Муаллиф ҳудаш ин нусхаро ба хатти настаълиқ барои тақдим ба Султон Муҳаммади Фотеҳ навиштааст. Ибтидо ривоят мешуд, ки ин нусха дар китобхонаи қаср аст, аммо баъд аз даст ба даст шуданҳои зиёд дар ниҳоят ба дасти Шайхулҳарам Муҳаммад Саъид расид. Ӯ ҳам онро ба чамъияти “Иттиҳоди тарокӣ” дода ва дар Китобхонаи таърихи Усмонӣ ниғаҳдорӣ шудааст. “Девон” муташаккил аз маснавиҳо, қасидаҳо, ғазалҳо, рубоӣҳо, мусамматҳо ва қитъаот аст. Дар чилди китоб таърихи китобати он ба хатти форсӣ навишта шудааст. Ин нусха дар соли 1949 ба муносибати панҷсадумин солгарди фатҳи Истанбул аз тарафи Донишқадаи адабиёти Донишгоҳи Истанбул бо муқаддимаи профессор Исмоил Ҳикмат Эртайлан чопи аксӣ шудааст [6]. Асар бо ин байт шурӯъ мешавад:

Илтиҷо кардам ба шоҳе, к-ӯ самӣ асту алим,
То ниғаҳ дорад маро аз шарри шайтони раҷим.
Ва бо ин байт тамои мешавад:
Ту моҳи тамомиву рақиб абри сиёҳ,
Ӯ меназорад, ки бубинам рӯят» [4, с.23].

Нусхае, ки Эртайлан онро чопи аксӣ кардааст, дастраси мост [6]. Агар ҳамин нусхаро ҳамчун айни нусхаи хаттӣ бипазирем, дар ин сурат ба таври васеътар нусхаро, аз рӯйи сохтори маълум дар феҳристнигорӣ, чунин муаррифӣ кардан мумкин аст: муқоваи хокистарранг, шерозадор абъоди он 245x158 мм., дорои 268 varaқ бо абъоди 170x95. 17 сатр. 2 сутун. Бо ранги сиёҳу сурх ва баъзе бо ранги тилоӣ навишта шудааст. Хатташ настаълиқ.

Нусхаи мавриди назарро аз рӯйи сохтор метавон ба чаҳор бахш тақсим кард: бахши аввал «Дебоча», бахши дувум «Ҳасбиҳолнома», бахши сеюм «Қасоид ва таворих», бахши чаҳорум «Ғазалиёт ва муқаттаъот».

«Дебоча» аз як қасида, панҷ маснавӣ ва як ғазал иборат буда, маълум мегардад, ки шоир бо қасди нишон додани ҳунару тавоноӣ тамоми қудрат ва лаёқати худро дар эҷоди муқаддимаи «Девон»-аш сарф кардааст. Дар айни замон, барои баён кардани фикру ақида ва нишон додани эҳсосоти ҳаёлпардозии шоирона аз доираи танги қолаб бурун ҷаҳтааст. Ҳарчанд дар оғоз дар қолаби қасида муноҷот гуфта бошад ҳам, вале дар идома муноҷоте дар қолаби ғазал низ сурудааст. Чунончи:

Худовандо, гуноҳам афв фармой,
Зи лутфи ҳеши чурми ман бибахшой.
Маро аз ҷумлаи мустағфирин соз,
Ҳалосам деҳ зи дасти нафси худхоҳ.
Ду чашмам лоиқи дидори худ кун,
Забонамро ба шукри худ биорой.
Зи мироти руҳат, яъне дили ман
Ба дасти худ гӯбори гайр бизудой [4, с.8].

Тавре мебинем, Мавлоно Ҳомидӣ хангоми сурудани муноҷот ва талабидани афву мағфират ва ҳидоят аз Худованд ба пайравӣ аз анъанаи муноҷотсароии классикӣ аз қолабҳои гунони шеърӣ истифода кардааст, ки ба иловаи тарзи маҳсули баёни андеша аз муҳтавои маҳсул ва маҳорати шоирӣ вай дарак медиҳад.

«Ҳасбиҳолнома» яке аз бахшҳои муҳими «Девон»-и Ҳомидӣ мебошад, ки шоир онро дар қолаби маснавӣ бо тамоми ҳиссиёту ҳаяҷон эҷод кардааст. Аз муҳтавои он маълум мешавад, ки Ҳомидӣ ин маснавиро бо хоҳиши яке аз дӯстонаш сурудааст. Ӯ дар ин бахш хусуситарин ва пинҳонитарин масоили зиндагиашро ба риштаи назм мебарорад. Чун дар манобеи дигар аз зиндагии Ҳомидии Исфаҳонӣ маълумоти муфассал мундариҷ нест, аз ин лиҳоз, маснавии

мазкур дар таъйини шарҳи ҳоли шоир аҳамияти зиёд дорад. Инчунин, шоир хангоми баёни шарҳи ҳолу равиши зиндагӣ ба тавзеҳи авзову шароити сиёсӣ иҷтимоӣ ҳамон даврон низ мепардозад, ки ин ҷиҳат аҳамияти таърихӣ иҷтимоӣ доштани асари мазкурро ба намоиш мегузорад.

Ҳомидӣ дар ибтидои маснавиҳояш нахуст ба даргоҳи Ҳудованд дуову тазарруъ мекунад, сипас аз Расули Худо (с) сухан мегӯяд ва аз ӯ талаби шафоат менамояд. Баъд аз баҳор мегӯяд ва боғову боғчаҳоро тавсиф мекунад. Дар идома сабаб ва мақсади эҷод кардани маснавиро баён менамояд. Пайгирии чунин сохтор аз ҷониби шоир риоят шудани анъанаи сурудани ҳамд, наът ва дигар бахшҳои муқаддиманависии асарҳои калонҳаҷми адабиёти классики форсу тоҷикро нишон медиҳад.

Бахши дигари девони Ҳомидии Исфаҳонӣ қисмати «Қасоид ва таворих» аст, ки аз назари ҳаҷм бузургтарин бахши «Девон»-и шоирро дар бар гирифта, зиёда аз 289 саҳифаи девони мазкурро ташкил медиҳад. Ба далели иттилоот, забон ва услубе, ки дар ашъори мундариҷ дар ин бахш ба кор рафтааст, қасоид ва таворихи шоир ҷойгоҳи муҳимме доранд. Дар ин ҷо маълум мешавад, ки чун шоирони дигари он даврон, ки аз хориҷ ба дарбори шоҳ барои нишон додани маҳорату малакаи худ омада, иддаои шоирӣ доранд, Мавлоно Ҳомидӣ низ дар бахшҳои мухлатифи шеърӯ адаб мавриди имтиҳон қарор дода шудааст. Ӯ ҳам дар назм ва ҳам дар наср ва ҳатто дар санъати хушнависӣ бо устодон бузурги форсу тоҷик ҳампанҷа шуда, ба онҳо назираҳо нигоштааст [4, с.70, 74, 102].

Мавзӯи марказии қасидаҳои шоир мадҳу ситоиши шоҳ аст, ки шоир онҳоро, пеш аз ҳама, барои гирифтани инъом ва мусоид сохтани зиндагӣ навиштааст. Ӯ дар баъзе аз қасидаҳояш асп, шамшер, лашкар, сарбозон, тӯбу туфангҳои Султон Муҳаммади Фотехро ба тасвир кашидааст, ба мисли намунаи зерин:

*Моршакле, аждаҳотабъе, ки андар рӯзи базм,
Мехӯрад чун аждаҳари Заҳҳок мағзи саркашон [4, с.159].*

Дар баъзеи дигар қасидаҳояш Ҳомидӣ аз омодагӣ барои фатҳ, аз қалъаҳо, сохтмонҳо ва табиати ҷойҳои фатҳшуда сухан мегӯяд. Дар ин тасовир иттилои беш доир ба рафтори сарбозон, тафтиши подшоҳ ва қалъаву шаҳру навоҳии фатҳшуда метавон ёфт. Дар мавриди футӯҳоти Султон Муҳаммад метавон иттилооти ҷолибе аз қасоид ва дигар осори Ҳомидӣ ба даст овард. Фатҳҳое, ба мисли фатҳи Қалъаи Гӯла, фатҳи Куния, фатҳи Оғрибаз, фатҳи Мадилӣ ва Афлок, фатҳи Арнабуд, фатҳи Куфа ва Қаромон, фатҳи Яман, фатҳи Истанбул ва ғайра. Дар чунин навъи қасидаҳояш, ба назар мерасад, ки Ҳомидӣ анъанаи шоирони дарбори Ғазнавиёро идома дода, ба муносибати ҳар як воқеаи таърихӣ дар замони мамдӯх рӯй дода қасида сурудааст.

Ҳамчунин, Ҳомидӣ илова бар шакли қасида баъзан дар жанри тарҷеъбанд ҳам мадҳия навиштааст. Дар ин мадҳияҳо ӯ аз маҷлисҳои илмию адабӣ ва завқу сафое, ки подшоҳ, шоҳзодаҳо, умарову вузаро тартиб медоданд, маълумот медиҳад ва дар ин миён аз ақобиру шуаро ва уламои он маҷлис ёд мекунад. Як намунаи ин тарҷеъбандҳои шоир чунин аст:

*Субҳ аз офоқ баромад анвари меҳр дар дил,
3-ӯ хейли шомро шуд дар таҳти Арз манзил [4, с.399].*

Ин равиши эҷодӣ мусамматҳои Манучехрии Домғониро ба хотир меорад, ки онҳо ҳам фарогири мадҳ ҳастанд. Масалан, мусаммати машҳури Манучехрӣ, ки бо байти зерин сар мешавад, дар васфи ҳазон ва мадҳи Султон Масъуди Ғазнавӣ суруда шудааст:

*Хезеду хаз оред, ки хангоми хазон аст,
Боди хунук аз ҷониби Хоразм вазон аст [1, с.144].*

Ҳомидии Исфаҳонӣ ҳам бо матлаи зерин қасидаи мусаммате дорад, ки мавзӯи асосии он мадҳ аст:

*Эй, аз лаби ширини ту ҷон оби ҳайвон ёфта
В-эй аз хатти мушкини ту мискин дилам ҷон ёфта [4, с.232-236].*

Бо эҷоди чунин шаклҳои шеърӣ Ҳомидӣ донишу малакаи худро ба дарбориён исбот кардааст.

Албатта, ақсарияти қасидаҳои шоир маҳсули мадҳи Султон Муҳаммади Фотеханд, чунки Ҳомидӣ дар рӯзгори ҳамин подшоҳ зиндагонӣ кардааст. Ӯ қасидаи мувашшаҳе дорад, ки бо байти зерин оғоз мешавад ва дар сурати чамъ овардани ҳарфҳои аввали байтҳо чунин ҷумлаи «Султон Муҳаммад бин Султон Муродхон, халада-л-Лоҳу мулкаҳу ва султонуҳу» ҳосил мешавад:

*Саҳар, ки меҳр ба тасхири арсаи офоқ,
Чу шохӣ Рум барафрохт аз уфуқи санҷоқ [6, с.115-117].*

Шоир дар мадхияҳояш на танҳо шахсияти подшоҳро ситудааст, балки зебоии шаҳри Истанбулро ба кудрату азамати Султон Муҳаммад рабт додааст:

*Ба юмни иззу иқболаш чунон шуд шаҳри Истанбул,
Ки гуфтан метавон раиқи Ироқайну Хуросонаш [4, с.86].*

Ҳомидӣ ба шеърҳои дар пайравии шоирони форсу тоҷик навиштааш ҳам аз мавзӯи мадҳ дурӣ начустааст. Масалан, ба шеъри Заҳири Форёбӣ назира навишта, дар он ҷо низ Муҳаммади Фотехро ситоиш кардааст:

*Чу бӯи сунбулу гул оварад насими баҳор,
Шавад чу зулфу узорат латиф лайлу наҳор.
Зи эътидоли аносири насими рӯҳафзо
Кунад зи хоби банот наботро бедор [4, с.74].*

Мавлоно Ҳомидӣ дар қасидае ҳаммоми Султон Муҳаммади Фотехро, ки дар зерӣ қалъаи Истанбул мавҷуд будааст, ба тасвир кашидааст. Ин ҳаммом, ки дар даврони Муҳаммади Фотех (1451-1481) бино шудааст, яке аз қадимтарин осори Истанбул ва аз бузургтарин ҳаммомҳои шаҳр мебошад [4, с.70].

Ҳомидӣ қасидаҳои зиёде доир ба дигар ричоли машҳури давлати Усмонӣ, ба монанди вазирони аъзам: Маҳмуд Пошо, Масех Пошо, Маҳмад Пошо ва ғайра дорад. Аз муҳтавои чунин қасидаҳо маълум мешавад, ки Ҳомидӣ бо ин вазаро дар тамос будааст. Маҳсусан, аз қасидаи бо матлаи:

*Баҳор аст, эй гули хандон мушарраф соз бӯстонро,
Ки мебахшад маҳи рӯят шараф хуришеди тобонро [4, с.6].*

Маълум мешавад, ки шоир нахуст дар Рум бо Маҳмуд Пошо шиносӣ пайдо карда, ба востай ӯ ба дарбори подшоҳ роҳ ёфтааст. Ҳамчунин, ба ҳамин равиш Ҳомидӣ ба ричоли давлатии дараҷаи поёнӣ низ қасида эҷод кардааст [6, с.306].

Ҳомидӣ дар баъзе аз қасидаҳояш вижагиҳои аспу шамшери шоҳро ҳангоми рафтани ӯ ба ҷанг, дар дигаре лашкару тӯбу туфанги вайро ва дар баъзеи дигар қалъаву иморатҳо ва табиату боду ҳавои диёри фахткардаи Султон Муҳаммади Фотехро ба риштаи тасвир кашидааст. Баъзан ҳангоми тасвири футӯҳоти шоҳ чараёни ҷангу набарди лашкари Оли Усмонро нишон додааст. Ба ақидаи Эргтайлан, шоир бо навиштани чунин қасидаҳо худро ба сифати «шоҳноманавис» муаррифӣ кардааст, ки «дар ҳақиқат, агар ӯ ҳамаи ин қасидаҳоро дар як маҷмӯа аз рӯи хронология ҷамъ меовард, як навъ «Шоҳномаи Оли Усмон» ба миён меомад» [6, с.41].

Воқеан, манзумаҳое, ба мисли «Арз додани шоҳ лашкарро дар саҳрои Куния» [4, с.411], «Ҳарб кардани лашкари шоҳ бо ёғиёни боғӣ дар қалъа» [4, с.411], «Наҳзати асокири мансура аз роҳ бар сӯи он хиттаи маъмура» [4, с.88], «Сифати қалъаи шаҳри Эғрибоз» [4, с.87], «Дар сифати шаҳри Истанбул» [4, с.86] як навъ таъриҳчаи манзуми Усмонӣ мебошанд, зеро дар қасидаҳои мазкур шоир расму русуми лашкардории шоҳҳои Усмонӣ, шаҳру қалъаҳои фатҳшуда, шикор ва айшу нӯши салотин дар аснои сафар ба ҷанг, сахнаҳои ҳарбу зарбро, ки бевосита шоҳид будааст, муфассал тасвир кардааст. Масалан, дар мавриди ҷанг бо арнаудиён (албониён) ва фатҳи ин қаламрав қасида сурудааст, ки навҳаи фатҳи қалъаи Арнауд, кӯҳҳо ва атрофи он чоро таъриф кардааст:

*Ҳар кӣ рӯзе дида бошад рӯи ин кӯҳу камар,
Баъд аз ин ҳар гӯшае аз қушта бинад пуштаҳо [4, с.14].*

Ҳомидӣ дар баробари навиштани мадҳияи марсия низ навиштааст. Аз миёни онҳо марсияе ба унвони «Марсияи шоҳзодаи оламиён Мустафохон...» мебошад, ки аҳамияти таъриҳӣ дорад. Шоир ин марсияро ба марги шоҳзода Султон Мустафо эҷод карда, ҷавонмардиву шучоат ва истеъдоди ӯро ёдрас шуда, ишора бар он кардааст, ки аз падараш – Султон Муҳаммади Фотех маҳз шоҳзода Мустафоро валиаҳди хонадон таъйин карданӣ будааст. Чунончи:

*Ҷавонбахте, ҷаҳонгире, ки ҳар к-ӯ бишнавад мавташ,
Чу абри навбахораш дида аз ғам хунфишон гардад.
Шаҳи олинасабхон диловар Мустафохон он,
Ки уммеи падар он буд, ки ӯ шоҳи ҷаҳон гардад [4, с.36].*

Аз ин ҷо маълум мегардад, ки дар маҷлисҳои хусусии Султон Муҳаммади Фотех Мавлоно Ҳомидӣ низ иштирок дошта ва ин хабарро шунидааст.

Пахлуи дигари мухтавоии қасидаҳои Ҳомидӣ мавзӯи таърих мебошад, ки метавон онҳоро ба таври зайл тақсим кард: а) таърихи футӯҳот; б) таърихи бунёди биноҳо; в) таърихи таваллуд ва вафот; г) таърихи истинсохи китобҳо.

Таърихи футӯҳот. Дар аввалҳои «Ҳасбиҳолнома» таърихи футӯҳот ба мушоҳида мерасад, вале аксарияти чунин мазмунҳоро шоир дар қасидаҳои ҷой додааст. Ҳомидӣ ин фатҳномаҳоро дар ҳоле навиштааст, ки шоҳиди он шудааст ва ё ҷараёни онҳоро аз шоҳидон шунидааст. Масалан, дар соли 865 х. / 1460 м. қасидае бо унвони «Таърихи фатҳи қалъаи Синоб ва Қастамону» навишта, бо он зафари Султону тасъид карда, таърихи фатҳро чунин баён кардааст:

*Синобу Қустамуня шуд фатҳ шоҳро,
Чун бурҷи чарх, агарчи ҳисораи мушайяд аст.
Ҷ кард итоати шаҳу таърихи байъатаи:
Аз ҷон мутеи давлати Султон Муҳаммад аст [4, с.360].*

Мисраи чорум таърихи фатҳ буда, дар сурати аз рӯи ҳисоби абҷад шуморидани ҳарфҳои он рақами 865 х. / 1460 м. ҳосил мешавад, ки таърихи зарурӣ аст.

Таърихи бунёди биноҳо. Бахши дигари қасоиди Ҳомидӣ таърихи бунёди биноҳои мебошад, ки дар даврони Султон Муҳаммади Фотех ба вуқӯ пайваستاанд. Баъзе аз ин биноҳо бо дастури подшоҳ сохта шудаанд ва баъзеи дигар аз ҷониби вазарову умарои он давр.

Маҳмуд Пошо давлатманде буд, ки дар замони Султон Муҳаммади Фотех садри аъзам буд. Вай дар замони садри аъзам буданаш дар шаҳрҳои Истанбулу Бурса иморатҳои зиёда сохтааст ва Ҳомидӣ дар шеърҳои таърихи баъзе аз онҳоро баён кардааст:

*Алминнату ли-л-Лоҳ, ки Истанбул аз ин аҳд,
Шуд қуббаи ислом ба юмни назари шоҳ.
Аз баҳри Ҳақ ин буқъаи олий чу бино шуд,
Таърихи вай ин омада: ка-р-рифъату ли-л-Лоҳ. [4, с.372]*

Модаи таърих дар ин ҷо “ка-р-рифъату ли-л-Лаҳ” мебошад, ки аз рӯи ҳисоби абҷад ба соли 868 х. / 1464 м. баробар аст.

Ё худ, баъд аз фатҳи Истанбул дар соли 1453 Султон Муҳаммади Фотех дар соли 1460 шурӯъ ба сохтмони қалъаи «Топ капӣ» кард. Бинои қаср дар соли 1478 ба итмом расид. Ҳомидӣ низ дар бораи итмоми бинои ин қалъа шеъре суруда, таърихи онро баён кардааст:

*Ба гирди хонаи худ чун бурҷи чархи мудаввар,
Ки ёфт шаҳр зи вазъаи ҳазор равнақу зиннат,
Тамом гаит буруҷи ҳисору таъриҳаи:
Фиканд ҳамчу намое ба мулки сояи давлат [4, с.363].*

Мисраи чорум модаи таърих буда, аз рӯи ҳисоби абҷад ба соли 882 х. / 1478 м. баробар мебошад.

Таърихи таваллуд ва вафот. Модаҳои таъриҳии дар таърихи таваллуд ва вафот сурудаи Ҳомидӣ аксар ба фавти шоирон ва шахсиятҳои ҷудоғонаи сиёсӣ оиданд. Шоир дар таърихи таваллуд камтар модаи таърих гуфтааст.

Қабулӣ, шоири эроннасли дарбори Султон Муҳаммади Фотех буда, дар соли 841 х. / 1437 м. ба дунё омадааст. Ба монанди Мавлоно Ҳомидӣ муддате дар Шервон зиндагӣ карда, ба рағми алокаи Шарвоншоҳ ба ӯ, ба далели номаълуме он чоро тарк мекунад ва ба қаламрави Усмонӣ меояд. Қабулӣ «Девон»-ашро комил карда, дар соли 880 х. / 1475 м. онро ба Султон Муҳаммади Фотех тақдим кардааст [6, с. 8]. Аммо бо тавачҷуҳ ба гуфтаҳои Ҳомидӣ, вай дар соли 883 х. / 1478 м. дар факру нодорӣ аз дунё гузаштааст. Ҳомидӣ дар чанд қасида таърихи марги ӯро гуфта ва аз ӯ ба некӣ ёд кардааст, ки яке аз онҳо чунин аст:

*Шуд Қабулӣ ба сӯи дори бақо,
Ҳамдамаи моҳу ҳур соқӣ бод.
Омад аз баъди мурдани таърих:
Давлати подшоҳ боқӣ бод! [4, с.368]*

Бо вучуди чунин муносибати Ҳомидӣ ба Қабулӣ, аз мазмуни баъзе қасоиди Ҳомидӣ бармеояд, ки вай нисбат ба шеъри Қабулӣ хушбин набудааст [4, с.10].

Шоҳзода Мустафо, ки писари дувуми Муҳаммади Фотех буд, дар соли 1450 ба дунё омадааст. Ӯ дар Омасия, Монисия ва Қарамон фармондорӣ мекард. Маҳз дар замоне ки вай ҳокими Қарамон буд, дар соли 878 х. / 1473 м. аз дунё рафт [6, с. 108]. Ҳомидӣ дар мавриди марги ӯ шеъре дар ҳудуди ҳашт байт суруда, таърихи марги вайро овардааст:

*Аз гами он сарви гулзори ҷавонӣ дар ҷаҳон
Бар руҳи мардум зи дида хун равон шуд, ҷӯй-ҷӯ.
Бо дили пуроташу ҷаҳми пур аз хун, Ҳомидӣ,
Гуфт таърихи вафотаи: раҳмати Эзад ба ӯ [4, с.381].*

Дар ин чо “рахмати Эзад ба ӯ” моддаи таърих мебошад, ки дар сурати шуморидани он аз рӯи ҳисоби абҷад соли 878 х. / 1473 м. ҳосил мешавад.

Инчунин, шоир таърихи марги Соҳилро, ки яке аз шоирони эронитабори дарбори Султон Муҳаммади Фотех буда, оид ба ҳаёт ва эҷодиёти ӯ итгилоте дар даст нест, шеър сурудааст [4, с.367]. Шоири дигари эронинасли дарбори подшоҳи мазкур Воҳидӣ мебошад, ки Ҳомидӣ дар мавриди таърихи марги вай шеър гуфта, баён кардааст, ки ӯ дар соли 879 х. / 1474 м. аз дунё гузаштааст [4, с.384]. Гузашта аз модаи таърих, дар ин ду маврид итгилои судманд муаррифии шахсияти шоироне мебошад, ки ҳамасри Ҳомидӣ будаанд. Шояд дар оянда шахсияти ин шоир ҳам муайян шавад.

Дар миёни қасидаҳои Мавлоно Ҳомидии Исфаҳонӣ таърихи таваллуд ниҳоят кам ба чашм мерасад. Мо дар ду қасида таърихи таваллуд дидем, ки яке ба муносибати таваллуди фарзандаш – Маҳмуд зери унвони «Таърихи валодати фарзанди азизам Маҳмуд ибни Ҳомидӣ» [6, с.156-159] ва дар мавриди таваллуди писари Мавлоно Муҳаммади Хусрав, ки яке аз фуқаҳои мазхаби ҳанафӣ ва шайхулисломи дувуми Усмонӣ буд, шеър гуфтааст [4, с. 376].

Ҳомидӣ модаҳои таърихро ба ду равиш сурудааст: зикри модаи таърих аз рӯи ҳисоби абҷад ва овардани таърихи дақиқ.

Таърихи истинсохи китобҳо. Мавлоно Ҳомидӣ аз он ки хушнавис буд, баъзе китобҳоро дастнавис карда, ба Султон Муҳаммади Фотех тақдим кардааст. Масалан, «Муфрадот»-и Ибни Байторро, ки яке аз олимони арабӣ буда, дар китоби мазкур тақрибан 1400 навъ гиёҳи доруро овардааст ва тахминан 300 аз он гиёҳҳои шифобахшро худаш кашф кардааст, дар соли 868 х. / 1464 м. истинсох кардааст [4, с.21]. Ахбор дар мавриди дар кучо будани китоби мазкурро дар даст надорем. Таърихи китобати «Муфрадот»-и Ибни Байторро Ҳомидӣ чунин баён кардааст:

*Дар Истанбул ба амри шоҳи олам,
Навиштам «Муфрадот»-и Ибни Байтор,
Дили ман хост таърих аз лаби дӯст,
Мазиди давлати Султон зи ҳайёр [4, с.371].*

Дар мисраи чоруми шеър моддаи таърих оварда шудааст, ки дар сурати ҳисоб кардани харфҳои он аз рӯи абҷад соли соли 868 х. / 1464 м. ҳосил мегардад.

«Далоил-ул-эъҷоз» асарест, ки Абдулқоҳири Чурчонӣ онро барои таъйини вачҳи адабии Қуръони Карим навиштааст. Ҳомидӣ бо дастури подшоҳ ин китобро дар соли 868 х. / 1464 м. истинсох карда, бо зикри таърихи истинсох ба ӯ тақдим кардааст [4, с.372].

Қисмати дигари девони Ҳомидиро баҳши «Ғазалиёт ва муқаттаот» дар бар мегирад. Баҳши мазкур бо муноҷоту наът шурӯъ мешавад ва пур аз ғазалҳои нобу зебост, ки бо забони содаву раван суруда шудаанд. Мавлоно Ҳомидӣ дар ғазал ҳам маҳорату малакаи шоирии хешро нишон дода, аз бузургони адабиёти классикии форсу тоҷик, чун Саъдӣ, Низомӣ ва Ҳофиз пайгирӣ кардааст. Ӯ дар ғазалҳояш аз ибороти туркӣ ва арабӣ низ баҳра будааст. Инчунин, дар миёни ғазалҳо мувашшаҳоте мебинем, ки ба унвони баъзе аз бузургони даврони салтанати Султон Муҳаммади Фотех суруда шудаанд. Аз ҷумла, Аҳмади Чалабӣ, Қабулӣ, Шоҳ Қосим, Мирзо Иброҳим, Дарвеш Умар, Лутфӣ Пошо, Мавлоно Ҳусейн, Шайх Абӯисҳок ва ғайра.

Мавзӯи баҳси ғазалҳои Ҳомидӣ гуногун аст. Баъзан ӯ дар қолаби ғазал подшоҳро низ мадҳ кардааст [4, с.199]. Баҳши дигари ғазалҳои шоирро ғазалҳои тасаввуфӣ ташкил медиҳанд ва чунин мазмин дар ашъори Мавлоно Ҳомидӣ кам нестанд, ба мисли ғазале, ки бо байти зерин сар мешавад:

*Дило, аз сар ҳаёли ғайр мебояд бадар кардан,
Пас он гоҳе ба сӯи олами ваҳдат гузар кардан [4, с.281].*

Ба ғайр аз ин, дар таркиби «Куллиёти девони Мавлоно Ҳомидӣ» ашъоре дар қолаби рубой, мусаммат, тарҷеъбанд, таркиббанд ва фард мавҷуд аст, ки мавзӯи онҳоро аксаран мадҳ ташкил медиҳад. Дар ин хусус таҳқиқи дигар анҷом хоҳем дод.

АДАБИЁТ

1. Баргузидаи ашъори Рӯдакӣ ва Манучехрӣ; таълифи дуктур Исмоили Ҳокимӣ. – Техрон: Дебо, 1371. – 158 с.
2. Воҳид, Асадуллоҳ. Таъсири забон ва адабиёти форсӣ дар адабиёти девонии Усмонӣ / дуктур Асадуллоҳи Воҳид, дуктур Мирчалил Акрамӣ, Маҳноз Самандари Юсуфоб // Забон ва адаби форсӣ. – шумораи 231 – Техрон, 1384. – С. 138.
3. Каска, Четин. Тасҳеҳи «Девон»-и Ҳомидии Исфаҳонӣ / поённомаи дуктурӣ / Четин Каска. – Техрон: Донишгоҳи Техрон, даймоҳи 1394. – 584 с.
4. Ҳомидӣ, Мавлоно. Куллиёти «Девон»-и Мавлоно Ҳомидӣ / Мавлоно Ҳомидӣ : ба қўшиши Исмоил Ҳикмат Эртайлан. – Истанбул, 1349. – чопо аксӣ. – 91+530 с.

ТВОРЧЕСТВО ХАМИДИ ИСФАХОНИ

В статье рассматривается литературное наследие одного из представителей персидской литературы XV века Мавлоно Хамиди Исфохони, который вырос в литературном кругу Малой Азии и оставил ценные произведения на таджикско-персидском языке. Есть много интересных работ от этого поэта до наших дней, в том числе “Насихат ва васиятнома” (“Наставление и заветы”), “Чоми сухангуй” (“Говорящая чаша”), “Таворихи оли Усмон” (“История оли Усмона”). Кроме того, другое литературное наследие поэта состоит из научных и художественных произведений. Хамиди внес значительный вклад в литературную связь классической персидской и таджикской литературы с произведениями писателей Османской империи.

В развитии и формировании таджикской классической литературы вклад литературных кругов за пределами родной территории иранского народа, сформированных королевскими семьями, правительствами и политическим влиянием, очень велик. Благодаря инициативам политических деятелей и их связи с таджикским языком и литературой (персидский, дари), таджикская литература распространилась по широкому географическому региону. В частности, салджуки принесли этот язык и литературу вместе с иранской культурой в римскую страну, где были созданы литературные кружки, было создано много писателей, которые создавали произведения, которые сохранились на протяжении всей истории. Одним из таких авторов является Мавлоно Хамиди Исфохони, который является неизвестным лицом для таджикского читателя. Поэтому таджикские исследователи ничего не написали о нем. В этой статье исследователь использовал исследования некоторых зарубежных ученых, которые провели всестороннее изучение работ Хамиди Исфохони.

Ключевые слова: Мавлоно Хамиди Исфохони, творчество, диван, стихотворения, “Насихат ва васиятнома” (“Наставление и заветы”), “Чоми сухангуй” (“Говорящая чаша”), “Таворихи оли Усмон” (“История оли Усмона”), Малая Азия.

CREATIVE WORK OF HAMIDI ISFAHANI

The article examines the literary legacy of one of the representatives of the Persian literature of the XV century, Mawlana Hamidi Isfahani, who grew up in the literary circle of Asia Minor and left valuable works in the Tajik-Persian language. There are many interesting works from this poet to the present day, including “Nasihath wa vasiyatnoma” (“Instruction and Testament”), “Jomi suhanguy” (“Talking bowl”), “Tavorihi Oli Usmon” (“Story of Ottoman Empire”). In addition, the poet's other literary heritage consists of scientific and artistic works. Hamidi made a significant contribution to the literary connection of classical Persian and Tajik literature with the works of writers of the Ottoman Empire.

In the development and formation of Tajik classical literature, the contribution of literary circles outside the native territory of the Iranian people, formed by Royal families, governments and political influence, is very great. Thanks to the initiatives of political figures and their connection with the Tajik language and literature (Persian, dari), Tajik literature has spread across a wide geographical region. In particular, the saljuks brought this language and literature along with the Iranian culture to the Roman country, where literary circles were created, many writers were created who created works that have been preserved throughout history. One of these authors is Mawlana Hamidi Isfahani, who is an unknown person for the Tajik reader. Therefore, Tajik researchers have not written anything about it. In this article, the researcher used the research of some foreign scientists who conducted a comprehensive study of the works of Hamidi Isfahani.

Keywords: Mawlana Hamidi Isfahani, creative work, “Divan” of Hamidi, “Nasihath and vasiyatnoma”, “Jomi suhanguy”, “Tovarikhi oli Usmon”, Asia Minor.

Сведения об авторе:

Исматзода Некруз – Таджикский национальный университет, соискатель кафедры истории таджикской литературы. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 918711234. E-mail: nekaruz@gmail.com

About the author:

Ismatzoda Nekruz – Tajik national University, postgraduate student of the department of the history of Tajik literature. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17, 734025. E-mail: nekaruz@gmail.com Phone: (+992) 918711234.

ТАСВИРИ ВАТАН ДАР ТАРҶЕОТИ МУҲАММАД ҒОИБ

*Каримов Ш.Б.**Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни*

Дар адабиёти даврони Истиклол тасвири Ватан аз масъалаҳои калидию меҳварии эҷодиёти Лоик Ш., Бозор С., Муъмин Қ., А. Сафар, Ҳ. Ғоиб, М. Ғоиб ва дигарон ҳисоб шуда, кӯшидаанд, ки дар шеърӣ худ ин масъаларо бо ифтихори баланди ҳештаншиносиву меҳанпарастӣ тасвир намоянд. Муҳаммад Ғоиб аз зумраи он шоироне ҳисоб мешавад, ки дар адабиёти муосири тоҷик мавзӯи Ватан – Модар, хуввияти миллию ифтихори ватандориро дар рубой, дубайтӣ, ғазал ва мусаммату тарҷеоти худ яке аз масъалаҳои меҳварӣ қарор додааст. Ин мавзӯро мо танҳо дар мисоли тарҷеоти шоир ба риштаи таҳқиқ кашидаем ва ба дигар навъҳои лирикийи ӯ қор нагирифтаем. Шоир дар эҷоди жанри тарҷеот ва навъҳои он қувваозмоя намуда, кӯшидааст, ки анъанаи адабиёти классикиро аз рӯи шаклу мазмун нигоҳ дорад. Мавзӯи тасвири Ватан дар тарҷеоти шоир бо номҳои «Худшинос» чор банд, «Васфи диёр» се банд, «Тоҷикистон» се банд дар маҷмӯаи «Ифтихор» (2011), «Тоҷикистон» се банд, «Нақдина» се банд, «Ватанро дӯст медорам» шаш банд дар маҷмӯаи «Дарди номус» (2014), «Истиклолият» се банд, «Сарвати ҳастӣ» се банд, «Файзи истиқлол» се банд дар маҷмӯаи «Шеърӣ зиндагӣ» (2017) оварда шудаанд, ки дар шакли тарҷебанд эҷод шудаанд. Дар навъи таркиббанд бошад, Муҳаммад Ғоиб ба ин мавзӯ дар маҷмӯаи «Девон» (2009) бо номи «Меҳри беохир» ва дар китоби «Дарди номус» бо номи «Даъват» намуна овардааст.

Мавзӯи васфи Ватан, ватанпарварӣ, ватандорӣ, меҳри Ватан дар тарҷебанду таркиббандҳои Муҳаммад Ғоиб мавзӯи марказӣ махсуб мешавад. Масалан, шоир дар «Тоҷикистон» ном тарҷебандаш, **чаҳонро ангуштарин, Тоҷикистонро нигин, агар чаҳон тахт бошад, Тоҷикистонро тахтнишин, ту мулки нозанин, ҷаннати рӯи замин, хору хасаш, ҳар гӯшае сабз, садҳо гулу гиёҳ, боғи пур аз сарву санавбар, бенаворо дилнавоз, дардро дармон, сарчашмаи оби ҳаёт, бахшандаи умри дароз** ин ҳамаро Ватани ҳеш медонад, ки агар касе қадри онро надонад дӯзахӣ мешуморад, чунончӣ:

*Чаҳон ангуштарин бошад, нигинӣ,
Чаҳон тахт аст агар, ту тахтнишинӣ.
Бинозам бо ту, мулки нозанинӣ,
Диёрам, ҷаннати рӯи заминӣ.
Худо гарчи гунаҳбахшу сахӣ аст,
Қасе қадратро надонад, дӯзахӣ аст [3, с. 22].*

Шоир ва нависандаи халқии Тоҷикистон Маҷид Салим дар мақолааш чунин гуфтааст: «Шоир Тоҷикистонро ҷаннати рӯи замин медонад ва хонандаро ба сайри ин сарзамин бурда, хушдор меदिҳад, ки ба қадри ин обу хоки пайвандӣ бирасем ва дар ободӣ, шуқуфоии он хиссагузор бошем» [5, с. 86].

Дар тарҷебанди дигараш бо номи «Нақдина» Ватанро дар сурати ганҷинаву ойинаи ҳастии худ доништа, ба андешаи адабиётшинос С. Саидов «Дар мағз андар мағзи қалбаш чойгузин будани меҳри Ватанро эътимодбахш таъкид ва тасвир намудааст. Аз ин бармеояд, ки садоқати шоир ба диёраш, Ватани ҳамешабахораш беохир аст ва ифтихори васфи чунин Ватанро ҳунару пешаи худ ва дафтари андешаи худ медонад» [6 с. 24] чунончӣ.

*Тӯӣ ганҷинаву ганҷинаи ҳастии манӣ,
Тӯӣ оинаву оинаи ҳастии манӣ.
Нест нася, ту нақдинаи ҳастии манӣ,
Боми тақдири ману зинаи ҳастии манӣ.
Аз дарди дидаи пӯшида туро мебинам,
Балки бе мардумакӣ дида туро мебинам [3, с. 23].*

Ва дар «Васфи диёр» ном тарҷебанди Муҳаммад Ғоиб ба мисли дигар тарҷебандҳои дар боло зикр гардида, ба тасвири Ватан бахшида шудааст, ки бо ибораву таркибҳои **қуллаҳои кӯҳхояш - минбару тахт, санги побарҷо – осори сари сахт, кафи хоку қатраи обат – зару гуҳар, суфраи бахт, дони армон** ва дар байти васила бошад, **дунёро бо ҳама пахнояш, бе Ватан танг медонад ва олами равшанро бе Ватан торикитон** мешуморад, ки оҳанги худшиносии миллиро дар шеър дучанд гардонидаст:

*Қуллаҳои кӯҳхоят минбару тахти ман аст,
Санҳои побарҷоят осори сари сахти ман аст.
Ҳар кафи хокат зару ҳар қатраи обат гуҳар аст,
Панҷаи пур аз сахоят суфраи бахти ман аст.*

*Танг дунё баҳри ман, эй Тоҷикистон, бе ту ҳаст,
Олами равиан ба чашиам тоҷикистон бе ту ҳаст [2, с. 8].*

Дар тарҷеъбанди дагари ӯ бо номи «Ватанро дӯст медорам», ки бандҳои 1, 2, 6 мусаммати мусаддаси тарҷеъбанд ва 3, 4, 5 мусаммати мураббаи тарҷеъбанд омадааст. Вале ин шеър дар қофиябандии маснавӣ **аа, бб** ва аз банди шашум, мисраи шашум аз қофия озод эҷод шудааст ва ин шеърро чунин таҳлил кардаанд: «Шоир боз ҳам мутантантар садо додани шеъраш қофияи бандҳоро вобаста ба мундариҷаи ғоявии онҳо иваз кардааст. Шоир боварии қавӣ дорад, ки танҳо зи гумноӣ санги Ватан ғуру номи моро эмин дошта метавонад ва онро бояд чун мардумакӣ чашм ҳифз намоем. Маълум мешавад, ки иваз кардани қофияи бандҳо, тағйири ҳаҷми бандҳо, ҳадафи услуби дошта, бо мақсади муассир намудани тарзи тасвир, баланд намудани ғояи марказии шеър, афзудани бадеиёти он ба вучуд омадааст. Шоир ба ин васила талқини ғояи марказии шеър – ватанхоӣ ва ватанпарвариро хеле пурқувват намудааст» [6, с. 22]. Воқеан дар ин тарҷеъбанд мо он ҳиссиёте, ки Муҳаммад Ғоиб нисбати Ватан дорад, «Суруди миллӣ ояд ҳар ғае бар ғӯш, мегирям, Дами болошавии парчамаш хомӯш мегирям» бифаҳмам. Санъатҳои тавсиф, муболиға, тазод ва муқобала дар шеър моҳирона истифода гардидаанд, ки ба шеър таровати тозае бахшидаанд. Байти василаи он бошад дар ҳар банд бе тағйир зикр меёбад, ки мавзӯи шеърро қолибтар гардондааст.

*Фиристам дуртар нури ватанҷӯи нигоҳамро,
Бубинам мардуми заҳматкӯши ояндахоҳамро.
Раҳи беҳавфу нақбу истгоҳи барқ месозанд,
Диёри хеширо машхуртар дар Шарқ месозанд.*

*Худамро, соҳиби мулки қуҳанро дӯст медорам,
Ватанро дӯст медорам, ватанро дӯст медорам [3, с.35 - 36].*

Дигар тарҷеъбандҳои шоир ба мисли «Қиблаи умед» ва «Кишвари ҳастӣ» дар худ оҳанги ватандорӣ касб кардаанд.

Дар таркиббандҳои шоир низ оҳанги ватандориву ватанпарастӣ ва дӯст доштани Ватан суруда шудааст. Ин таркиббандҳо «Меҳри беохир» ва «Даъват» мебошанд. Дар таркиббанди «Меҳри беохир» ҳама **шеърӯ сухан, нирӯи тан, пурқадр ба ҳар анҷуман, машҳури давр, дунёи вучуд, ҷон дар бадан ва ҳама сарбайту қиссаву шеърашро Ватани азиз** ҳисоб мекунад:

*Бе ту бечораи бечора шавам,
Бе ту овораи овора шавам.
Бе ту дилреши ҷигарпора шавам,
Бе ту ман хор шавам, хора шавам.*

*Аз ҳама дил канаму аз ту вале дил наканам,
Тоҷикистон, ватанам, эй ватанам, эй ватанам [2, с. 417].*

Ба ин мавзӯи иҷтимоии набзи замон, яъне тасвири Ватан дар шеъри шоир ба андешаи шоирон ба монанди Муҳаммад Аҷамӣ: «... мавзӯи ишқ ва Ватан дар шеърҳои шоир бештар аз ҳар мавзӯи дигар қалам хӯрдааст» [5, с. 38], ё Зиё Абдулло: «Агар шеър зинда доштан ва парвардани муҳаббат ба Ватан ва миллат аст, қозибтарин ва самимитарин муҳаббат дар ашъори ӯ меҷӯшад» [5, с. 54], ва адабиётшиносон - Саидрахмон Саидов: «Дар мағз андар мағзи қалбаш ҷойгузин будани меҳри ватанро таъкид ва тасвир намудааст» [6, с. 24] ва Шамсулҳақи Орёнфар «Ишки меҳан дар хоки вучудаш реша дорад» [7, с. 8], ба маврид таъкид шудааст.

Ба таври фишурда таҳқиқи баррасии тарҷеоти шоир маълум гардид, ки Муҳаммад Ғоиб дар адабиёти даврони Истиқлол мавзӯи Ватан, меҳри ватандориву ватанхоӣ ва ҳуввияти миллиро бо калима, таркибу ибораҳои обнарасида: **қасри мурод, маскани осудагино зиндагӣ, дилфаротар, дони армон, сози хомӯшам, давобахшам, ҳавобахшам, Боми Чаҳон, садои мурғакону бонги азон, соҳиби мулки қуҳан, муҳаббатнома, нури ватанҷӯӣ, қафи хоқаш зар ва хораш гулранг, савти булбулу товус, оби чашм, меҳри пурнанг, санги Ватан, қалбҳои сард, боронаш ғубору гард, сад дард, некбахту соҳибистиқлол мушқил, соҳиби ганчи иқбол мушқил** ин ҳамаро аз файзи Истиқлолият медонад, тасвир намудааст, то ки дар вучуди хонандаи худ худшиносии миллиро бедор намояд.

АДАБИЁТ

1. М. Ғоиб. Девон. - Душанбе: Пажухишгоҳи фарҳанги форсӣ – тоҷикии Сафорати Ҷумҳурии Ислонии Эрон, 2009. - 1015 с.
2. М. Ғоиб. Ифтихор. – Душанбе: Ирфон, 2011. – 224 с.
3. М. Ғоиб. Дарди номус. – Хучанд: Ношир, 2014. – 235 с.
4. М. Ғоиб. Шеърӣ зиндагӣ. – Душанбе: Адабиёти бачагон, 2017. – 98 с.

5. Чароғи андеша. (Мачмӯаи мақолаҳо), - Душанбе: Ямини Содик, 2007.–95 с.
6. С. Саидов. Шъри шоири асил ва рисолати он. – Душанбе: Шарқи озод, 2013. – 79 с.
7. Ш. Ориёнфар. Муҳаммад Ғоиб шоире аз гунаи дигар. Дарди номус. (Пешгуфтор). - Хучанд: Ношир, 2014. – 235 с.

ОПИСАНИЕ РОДИНА В ПРОИЗВЕДЕНИЕ МУХАММАДА ГОИБА

Хотя место предпочтения и сочинения в поэзии народного поэта Таджикистана Мухаммеда Гойба меньше, чем в других видах лирической поэзии, но он сохранил традиции классической литературы с точки зрения формы и содержания и посвятил большую часть своих переводов социальным вопросам. В частности, тема Родины - материнство, самопознание и патриотизм и национальная идентичность, которая является одной из социальных проблем, в его переводах с поэтическими композициями и словами в литературе периода независимости, которые принесли лирическому герою поэта национальное пробуждение и национальное самосознание. Защищать национальные интересы и границы своей любимой страны, оставаться верным своей любимой родине и всегда быть на его стороне. На самом деле патриотическая независимость неразрывно связана с отсутствием Мухаммеда Гойба, что свидетельствует о его любви к миру.

Ключевые слово: стихи, тарджебанд, таркиббанд, рифма, бейт, образ, описание, аллегория, метафора, родина, самопознание, национальный, любовь, тема, Мухаммеда Гойба.

EXPOSITION OF MOTHELAND IN THE WORK'S OF MUHAMMAD GOIB

Although the place of preference and composition in the poetry of the national poet of Tajikistan, Mohammed Goib, is less than in other types of lyric poetry, he preserved the traditions of classical literature in terms of form and content and devoted most of his translations to social issues. In particular, the theme of the Motherland is motherhood, self-knowledge and patriotism and national identity, which is one of the social problems, in his translations with poetic compositions and words in the literature of the independence period, which brought the poet's lyrical hero a national awakening and national identity. protect the national interests and borders of your beloved country, remain faithful to your beloved homeland and always be on its side. In fact, patriotic independence is inextricably linked with the absence of Muhammad Goyb, which testifies to his love of the world.

Keywords: poem, tajebband, tarkibband, rhyme, verse, exposition, feature, allegory, motheland, consciousness, national, love, subject, Muhammad Goib.

Сведения об авторе:

Каримова Шарифхуджа - докторант (PhD) первого курса кафедры теории и истории литературы Таджикского государственного педагогического Университета имени С. Айни. Телефон +(992) 918186768

About the author:

Karimov Sharifkhuja - first year Doctorate (PhD) of the theory and history of literature Department, Tajik State Pedagogical University named after Sadriiddin Ayni. Телефон (+992) 918186768

ХАРАКТЕРИСТИКА ТВОРЧЕСТВА ХАСАН ИРФОНА В РАЗВИТИИ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА

Султонова Ш.Б.

Таджикский государственный педагогический университета имени С. Айни

Сейчас особое место в таджикской литературе занимает творчество известного таджикского современного писателя XX века Хасана Ирфона, где в своих произведениях показывает различные проблемы современной таджикской жизни.

Следует подчеркнуть, что творчество Хасана Ирфона исследовали с одного языка на другой при помощи произведений и жанра его романов и стихотворений таджикского критика произведений современной литературы, особенно его критические статьи и романов известного таджикского современного писателя XX века, которые посвящены исторической, литературной, социально-психологической и любовной темы, которые показывают истории таджикского народа. В своих критических работах великий современный таджикский поэт Хасан Ирфон исследовал проблемы современной реалистической жизни, особенно воспитание молодого поколения, которые учатся различными темами современной жизни, где в современном литературоведении встречаются проблемы экономики, политики и жизнь молодого поколения.

Особое внимание в творчестве известного современного таджикского писателя и поэта XX века занимает художественный перевод, где он перевел с русского языка на таджикский язык огромное произведение поэтов и писателей русской литературы, особенно повести и рассказы основоположника русской классической литературы Александра Сергеевича Пушкина, поэтов М.Ю. Лермонтова, Н.В. Гоголя, И.С. Тургенева и других поэтов и писателей русской литературы XIX века.

В поэтических стихах, где автор Хасан Ирфон показал в своих произведениях проблемы современной жизни таджикского народа, которые были опубликованы в конце 19 века различными поэтами и писателями таджикской литературы, где разрабатывали темы истории таджикского народа и вопросы нравственного воспитания молодого поколения, которые разрабатывали человеческой жизни.

Известный таджикский ученый и литературовед Шодидулов Х. отмечал: «Поэзия таджикской нации, который охватывает огромный промежуток времени показывает различные проблемы истории таджикского народа в произведениях писателя Хасана Ирфона были актуальными» [2, с.58].

Следует сказать, что изучение истории перевода произведений Хасана Ирфона на русский язык показывает, что после Октябрьской революции 1917 года явилась своеобразной гранью для проникновения произведений американской культуры в культурную жизнь таджикского народа.

Принято считать, что знакомство таджикского народа с творчеством великого таджикского писателя стало возможным только после Октябрьской революции 1917 года.

Известно, что переводы произведений Хасана Ирфона на таджикский язык появились еще во второй половине XX века в большинстве случаев они представляют собой, своеобразные переделки, приспособленные к новым условиям.

Так были сделаны переводы Хасана Ирфона произведений «Девушка и девочка», «Досвидание человек!», «Черный карандаш», «Приходит Ахмед», «Своеобразие мальчика», «К человеку», «За жизнью солдат», «Мужчина и море», «Белые деревья», «Батанический рай», «Переделки жизни» и др.

В 1963 году на таджикский язык было переведено и опубликовано в журнале «Шарки Сурх» повесть «Девушка и речка» (Духтар ва даре) таджикского писателя Хасана Ирфона в переводе известного таджикского переводчика Камола Носирова. С этого года в периодической печати появляются переводы произведений Хасана Ирфона на таджикский язык, большинство из которых отличаются достаточно высокими художественными качествами.

Надо отметить, что в средстве массовой информации в журнале «Памир» познакомили таджикских писателей с романами и стихотворениями таджикских поэтов и писателей: «Кто читал журнал каждый день познакомился и создал определенное мнение о писателях, поэтах известных в таджикском литературоведении, например, о Садриддине Айни, А.Лахути, П. Сулаймони, Мирзо Турсунзаде, Мирсаиде Миршакаре и др.» [1, с.88].

Следует отметить, что переводы произведений Хасана Ирфона на русский язык, большинство из которых отличаются достаточно высокими художественными качествами появились в середине XX века. Так, Хабиб Ахрори в 1967 году перевел «За рекой, в тени деревьев», «Старик и море», «Острова в океане», «Райский сад», «Проблеск истины» и другие повести Хасана Ирфона.

Это первая попытка познакомить таджикского читателя с творчеством таджикского писателя, который возросшего в культурной жизни края.

Яковлев Н.П. писал: «В своих произведениях великий таджикский писатель Хасан Ирфон показал различные темы русской жизни и развивал нравственные темы и сюжетов из реальной действительности и сатирически развивал в своих произведениях» [5, с.77].

Также появляются переводы Хасана Ирфона, которые завоевали большую популярность не только в Таджикистане, но и среди интеллигенции других народов.

Огромное значение в популяризации творчества Хасана Ирфона имели и переводы известного таджикского писателя Рахима Хошима. К работе над произведениями Хасана Ирфона он начал еще в 1962 г.

Он перевел: повести «Мужество женщины», «Закон жизни», «Острова в океане», «Райский сад», «Проблеск истины», «Дума», и некоторые другие произведения. Его переводы, отличающиеся простотой и ясностью стиля, выполненные на высоком поэтическом уровне, способствовали укреплению и развитию реалистических и новых тенденций в таджикской литературе. Надо

отметить, что в литературе «особенно в Таджикистане, но в таджикской классической литературе можно применить произведения, относящихся к Востоку, которые писали восточные поэты приемлемым приемом в показателе проблемы нравственных жизни» [1, с.5].

Проза Хасана Ирфона свидетельствует тот факт, что в послереволюционные годы проза его получает большое распространение в республиках Средней Азии. В 1924 г. К. Баялинов перевел другие произведения таджикского писателя.

В таджикской литературе первый перевод Хасана Ирфона был опубликован в 1950 г., и с этого времени его проза прочно входит в жизнь таджикского народа. В 27 сентября 1950 году в газете «Тоҷикистони Сурх» был напечатан перевод повести Хасана Ирфона «Чаллодонро аз суди халқо чоӣ гурез нест» («Не уйти палачам от суда народа»). Это дает основание предполагать, что переводчиком названного повести был писатель широко образованный, прекрасно владеющий русским языком и техникой прозы.

ЛИТЕРАТУРА

1. Хасан Ирфон Генерали сиёҳ. - Душанбе: Афсона, 1999.- 68 с.
2. Шодикулов Х. Хасан Ирфон и его стихи. // Памир.- 2002.-№3.- С.56-59.
3. З.Смирнов А.Н. Особенности творчества Хасана Ирфона. - М.: Наука, 2001.- 276 с.
4. Давронов А. Обновление М.Шукуров. - М.: Наука, 1998.- 276 с.
5. Яковлев Н.П. Характеристика творчества таджикского писателя Хасана Ирфона. - М.: Наука, 2002.- 254 с.

ХАРАКТЕРИСТИКА ТВОРЧЕСТВА ХАСАНА ИРФОНА В РАЗВИТИИ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА

В этой статье автор исследует творчество известного таджикского писателя Хасана Ирфона. На основе обширного материала автор статьи показывает характеристику творчества Хасана Ирфона в развитии таджикского языка.

Следует отметить, что переводы произведений Хасана Ирфона на русский язык, большинство из которых отличаются достаточно высокими художественными качествами появились в середине XX века. Так, Хабиб Ахрори в 1967 году перевел «За рекой, в тени деревьев», «Старик и море», «Острова в океане», «Райский сад», «Проблеск истины» и другие повести Хасана Ирфона. Эта первая попытка познакомить таджикского читателя с творчеством таджикского писателя — бесспорный показатель возросшего интереса у русской интеллигенции к таджикской литературе. Однако эти переводы не сыграли заметной роли в культурной жизни края.

Проза Хасана Ирфона свидетельствует тот факт, что в послереволюционные годы проза его получает большое распространение в республиках Средней Азии. К. Баялинов перевел другие произведения таджикского писателя.

Ключевые слова: Хасан Ирфон, таджикский писатель, творчество, произведений, переводчик, таджикский язык.

CHARACTERISTICS OF HASAN IRFONS CREATIVITY IN THE DEVELOPMENT OF THE TAJIK LANGUAGE

In this article, the author explores the works of the famous Tajik writer Hassan Irfon. Based on extensive material, the author of the article shows a characteristic of Hassan Irfon's work in the development of the Tajik language

Tajik writer Hassan Irfon used other words to literally translate the Russian poet. We can give several examples from the translation, where the Tajik translator used the same word for different works of Hassan Irfon. An analysis of the translation of the Tajik poet shows that Tajik translators investigated moral issues in the novels of this writer and poet.

Tajik writer Hassan Irfon used other words to literally translate the Russian poet. We can give several examples from the translation, where the Tajik translator used the same word for different works of Hassan Irfon. An analysis of the translation of the Tajik poet shows that Tajik translators investigated moral issues in the novels of this writer and poet

Currently, the study of the literary works of the Tajik poet and writer Hassan Irfon from the perspective of modern life is relevant for each researcher, therefore, the Tajik translator Em. Mullokandov presents a broader outlook for translating the verses of Hassan Irfon. Translations of the works of a Tajik poet, special attention should be paid to the nature of the names of works of art.

Keywords: Hassan Irfon, Tajik writer, creativity, works, translator, Tajik language.

Сведение об авторе:

Султонова Шукрона Бободжонова - преподаватель кафедры стилистики и теория перевода факультета романо-германского языков Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. Телефон: (+992) 938358586

About the author:

Sultonova Shukrona Bobojonovna - lecturer at the Department of Stylistics and Translation Theory, Faculty of Romance and Germanic Languages, Tajik State Pedagogical University named after Sadridдин Aini. Tel.: (+992) 938358586

УДК 8г2+32+8 тоҷик+1с

**ТАШАККУЛ ВА ТАҲАВВУЛИ ЭҶОДИЁТИ
МИРЗО ТУРСУНЗОДА ДАР СОЛҶОИ СИҶОМ**

Эшонова М.А.

Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон

Ҷар давра хусусиятҳои хоси ташаккул ва таҳаввули андешаи бадеи ва ҷанбаи миллии идроки бадеии шоирро таҷассум менамояд.

Мирзо Турсунзода ғаёлияти адабиашро дар ибтидои солҳои сӣ шуруъ кардааст. Маҳсули эҷодиёти индавраинаи ӯ маҷмӯаи “Байроқи зафар” (1932) мебошад. Назар ба мушоҳидаи Ю. Бобоев “дар ин китобча ҳикояву очерк ва шеърҳои ибтидои эҷодиёти ӯ гирд оварда, мавзӯоти давраи муборизаҳо, раванди худшиносӣ ва бедории шуури синфии одамони одии меҳнатӣ мавқеи асосӣ дорад” [1, с.58].

Солҳои сивум, ки давраи аввали ташаккулёбии эҷодиёти шоир аст, пурсамар низ ҳаст. Ҷамҷунон ки А. Сайфуллоев таъйид намудааст, шоир дар ин давра “на танҳо дар сохтмонҳои азими мамлакат – Каналҳои калони Фарғона ва Ҷисор, роҳи Душанбе-Хоруғ ширкат варзида, дар мавзӯи бунёдкорӣҳои халқ ва ободии ҷумҳурӣ шеърӯ дostonҳо эҷод мекард, балки ҷаҳонбинияшро васеъ менамуд ва ба туғайли ковишҳои эҷодӣ маҳорати адабии худро такмил меод. Дар охири солҳои сивум ӯ ҷамҷун яке аз шоирони пешқадам ва драматургҳои соҳибистеъдод шинохта шуд” [4, с.76]. Ба мушоҳидаи М. Шукуров (М. Шакурӣ) шеърҳои индавраинаи ӯ – “Мамлақати тиллоӣ”, “Оҳанрабо”, “Халқи далер” ва “Ҷаманистон” аз пайдо шудани услуби тозаӣ шеъри тоҷикӣ гувоҳӣ меоданд. Солҳои сивумро метавон давраи ташаккулёбӣ ва таҷаллии ташаккули фардиятии милли–бадеии шоир ба шумор овард. Ин марҳилаи эҷодиёти вай хусусиятҳо ва поэтикаи хос дошта, аз мағзи адабиёт, фарҳанг ва тамаддуни милли маншаъ мегирад ва бо вучуди хусусияти равиши мавзӯӣ ва иҷтимоӣ доштанаши, ҷанбаҳои хоси миллии онро наметавон инкор кард. Бинобар ин аз аввалин навиштаҳои сар карда, ҷанбаи миллии осори вай ҷам дар мӯҳтавою мундариҷа ва ҷам шакл зоҳир мегадид.

Худой Шарифов дар мавриди муҳити зиндагӣ, парвариш ва манбаҳои таъсирпазирии Мирзо Турсунзода сухан карда, “муҳити фарҳангӣ ва ҷаҳони қадимии милли”-ро [10, с.325] яке аз омилҳои парвариши истеъдод ва ҳунари шоир доништааст.

Воқеан ҷам, Мирзо Турсунзода парвардаи ҷамин гуна муҳит ва русуми зотии фарҳангию адабии суннатӣ ва мардумӣ буд, ки аз оғози ғаёлияти эҷодӣ василаи таъмини хусусиятҳои миллии ҳунари гардида буд. Завқи таҷриба ва тарбияти суннативу таърихӣ милли низ дар ин замина бетаъсир набуд. Ба ифодаи нависандаи Эрон Ш.Қадқанӣ “шоири ҳақиқиро хирад ва заковати халқи ӯ ғизо медахад. Ҷар қадаре, ки вай аз маҳзани афкори халқӣ, таҳайюлотӣ эстетикӣ, анъанаҳои бостонии маданияти халқӣ бештар баҳра бардорад, ҷамон қадар фардият ва лаёқати ӯ, шахсияти эҷодӣ ба назари мо намоён мешавад. Барои мо фарзанди арзандаи халқи тоҷик, восифи ҳушиломи кишвари офтобу меҳнат, зебой ва шеър - Мирзо Турсунзода ҷамин тавр як шахс аст” [2, с.17].

Зиёда аз ин шеъри Мирзо Турсунзода дар қатори осори устод Айни, Пайрав Сулаймонӣ, Абулқосим Лоҳутӣ, Муҳаммадҷон Раҳимӣ, Мирсаид Миршакар ва дигарон на фақат ба бедории иҷтимоиву таърихӣ халқи тоҷик ва таҷкими пояҳои худшиносии миллии он мусоидат кардааст, балки дар зинаҳои баъдӣ ифодагарӣ савияи баландтари худогоҳии халқ низ будааст. Маҳсули эҷодии солҳои сивуми Мирзо Турсунзода ба мо имкон медахад, мушоҳида кунем, ки ҷӣ гуна хусусиятҳои хоси андешаҳои бадеи, милли, интернационалӣ ва консепсияи бадеиву зебоишинохтӣ дар тафаккури адиб ташаккул ёфта, тадриҷан ҷилои хос пайдо кардааст. Бо вучуди он ки сиёсати вақт кӯшиш дошт миллати тоҷикро, баҳусус дар солҳои сӣ, беҳувият кунад, аҳли қалам, аз ҷумла Мирзо Турсунзода дар ин давраи душвор рисолати инсонӣ ва ҳунариашро ба қадри ҳол иҷро кардааст. Сиёсати вақт зери мафҳуми

«шакли милливу мазмуни сотсиалистӣ» аҳли каламро дастур меод, ки завқи “миллати сотсиалистӣ”-ро ба эътибор гиранд. Ҳадафҳои сиёсӣ, бузургдавлатӣ ва интернационалистӣ василае буд барои кӯтоҳ кардан ва тадриҷан аз байн бурдани ҳофизаи таърихӣ милли. Ин, пеш аз ҳама, аввалан барои коркарди рӯҳи миллат ва миллатро аз бегонагон миннатдор сохтан буд ва сониян тадриҷан ҳар чизи фардиро аз хислати миллат ва ормонҳои берун андохтан.

Вале, хушбахтона ахлоқ, маънавият ва боигарии зехнии миллат дар тамоми даврони ҳуҷуми бегонагон дар дасти афроди хушёр буд. Адабиёт ва фарҳанги мо бо саъй ва амали шоиру нависандагон хислати миллиашро ҳифз карда тавонист. Айниву Турсунзода ва ҳамсафону пайравонашон на танҳо барои миллат навиштаанд, яъне сарнавишти миллатро таҷассум намуданд, балки ўро бедор ва ба зистан савқ доданд. Ба ў ном ва зиндагинома доданд ва ўро ҳамеша барои таърих ҳифз намуданд. Осори Мирзо Турсунзода дар солҳои сӣ ҳамин гуна рисолатро иҷро кард. Осори ин давраи шоир хусусиятҳои хоси шаклгирии тафаккури бадеӣ ва ҷанбаи милливу интернационалистии эҷодии ўро ифода мекунад.

Ин навиштаҳои шоир, ки мутаассифона, аз ҷопҳои минбаъдаи куллии ў берун мондаанд, шогирдона бошанд ҳам, консепсияи хоси идроки бадеӣ ўро, ки ҷанбаи милли низ дорад, ифода мекунад. Ҳамчунон ки профессор А. Сатторов (А Сатторзода) барҳақ навиштаанд, “шеърӯ ҳикояҳои аввалини Мирзо Турсунзода ҳамчун намунаҳои нахустини маҳсули қалами эҷодкоре, ки баёни ғояи муайяни сотсиалистиро пеша намудааст, хусусияти баёни ва хитобаҳои дошта, табиист, ки ҳанӯз аз тасвири амиқи зиндагӣ дур буданд” [7, с.20]. Вақте аз фосилаи замони таърихӣ ва фарҳангӣ ба осори индавраинаи шоир меандешем, муҳимтарин нуқтае, ки ба ёд мерасад ин аст, ки онҳо аз сарнавишти миллат чун набуда, шоир ба воситаи ин осор як давраи душвор ва пурҳангоми таърихӣ милли, масъалаҳои иҷтимоӣ, фарҳангӣ, хусусиятҳои хислати милли, тасвири зиндагии ҳаммиллатонаш ва ҳақиқати тоҷикиро таҷассум намудааст, ки ҳарчанд амиқ набоданд ҳам, ифодагари моҳияти миллии осори дар он рӯзгор офаридаи ў мебошанд.

Муҳимтарин унсуре хусусияти хоси миллии асарҳои мансури манзуми индавраинаи Мирзо Турсунзода мавзӯи дигаргунӣ дар зиндагиномаи миллати тоҷик аст, ки мундариҷаи осори ўро ташкил медиҳад ва ҷанбаи ҳам милли ва ҳам интернационалистӣ дорад. Шоир дар заминаи воқеияти таърихӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии солҳои сивум, қиёси гузаштаву ҳол ҷанбаи иҷтимоӣ ва миллии умуминсонии шеърро ба ҳам пайваст. Агар аниқтар бигӯем, Мирзо Турсунзода дар солҳои сивум аз зумраи суханвароне буд, ки садди замонро шикаст, дар асоси маводи таърихӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, сарнавишти ақвоми дигар ҳолу кайфияти ҳаммиллатони худро ташхис дод ва дар даврони минбаъдаи эҷодӣ ба ҷамъбасти муҳими бадеӣ зебоиҳои даст ёфт.

Дар иртибот бо масъалаи ҷанбаи миллии осори индавраинаи шоир метавон гуфт, ки Мирзо Турсунзода ҳангоме ки аз фоҷиаҳои гузаштаи миллат дар қиёс ба оянда сухан мекард, наметавонист мафтун ва фараҳманд набоданд. Дар ин замина ҳарфи ў, пеш аз ҳама, аз манфиатҳои иҷтимоӣ сиёсӣ ва фарҳангии халқу миллат буд ва диди хоси милли иҷтимоӣ ва бадеӣашро ифода мекард. Дар ин боб андешаи зерини Н. Салимов саҳеҳ аст: “Адабиёт дар ниҳоди худ қонунмандие дорад, ки бо вучуди маҳдудият ё маҳдудгардонии назари иҷтимоӣ ва ҷаҳонфаҳмӣ, тавассути шаклҳои бадеӣ ва хосияти маърифати эстетикӣ асарҳои адабӣ арзиши ғоявӣ иҷтимоӣ пайдо мекунад. Қазияи мазкурро осори адибони забардасти шӯравии тоҷик, аз ҷумла Мирзо Турсунзода, ки ҳеҷ гоҳ озодии комили эҷодӣ надоштаанд, ба хубӣ собит менамояд” [6, с.16-21]. Албатта сиёсати миллии шӯравӣ ба қиёс ба комили гуфтани ҳақиқат имкон наметавонист. Бо вучуди ин ба Мирзо Турсунзода тасвири манзараҳои воқеии зиндагии тоҷикони муосир, баёни дарди дил ва орзуи омили онҳо танҳо дар баъзе мавридҳо даст дода бошад ҳам, ҳақиқат ин аст, ки мазмуно моҳияти осори ў ба сарнавишти таърихӣ ва фарҳангии миллат дар замони мушаххас иртиботи ногустастанӣ дошта, ҷанбаи миллии осори ўро муайян менамояд. Солҳои сӣ ва баъди он низ суханони зерини шоир моҳияти консепсияи идроки бадеӣ ва хусусиятҳои хоси ҷанбаи миллии осори ўро муайян мекунад: “Ман ҳамеша тақдирӣ халқамро пеши назар меорам” [8, с.118].

Мирзо Турсунзода дар қараёни ҳаводиси замон ҳузури ғаёлона дошт ва аз ин баландӣ дари уфӯқҳои тоза эҷод барояш боз мегардид. Ба ифодаи саҳеҳтаре, агар шахсият ва ҳунари шоирии Мирзо Турсунзодаро воқеии таърихӣ фарҳангӣ нақд арзёбӣ кунем, муқолиға намешавад агар гӯем, ки дар ҳамин марҳила низ ў соҳиби тавоноҳои адабӣ ва шахсияти комили ҳунари будааст, ки онро то поёни умр дар зиндагӣ ва эҷод ҳифз кардааст. Зиндагӣ ранги ҳунаро дораду ҳунараш мояи милливу инсонӣ. Аз ин назар яке аз нахустин шеърҳои ибтидоӣ солҳои сӣ эҷод кардаи ў “Ба эҷодкӯрон” хусусияти барномавӣ дошт ва шоир аз тағйир сарнавишти миллаташ, тадриҷан рӯ ба беҳӣ овардани кишвари тоҷик наметавонист

наболад. Дигар дар шеърҳои дар ин давра эҷодкардаи ӯ “Офтоби мамлакат” низ мушаххасоти зиндагии иҷтимоии ӯ ва ҷавонони тоҷикро ифода мекунад. Ҳамчунон ки Ю. Бобоев хотирнишон мекунад, “Турсунзода бо ин асарҳои аввалини худ дар назми советии тоҷик саҳифаи нав накушодааст, вале онҳо дар пешрафти эҷодиёти шоир ҳақиқатан як гардише буданд” [1, с.60].

Мо дар боло доир ба поэтикаи хоси осори солҳои сивуми шоир ишора кардем. Воқеан ҳам шеърҳои аввалини шоир гувоҳи меҳанд, ки ӯ бештар ба фарҳанги касбии адабии миллӣ таъя дошта, дар қолабҳои сунатӣ шеър мегуфт. Бо вучуди равиши мавзӯӣ ва иҷтимоӣ гирифтани шеъри тоҷикӣ бахусус афзудани ҷанбаи синфиатгарӣ ва бартариҷӯӣ идеологӣ дар солҳои сиву чиҳил шеъри индавраинаи Мирзо Турсунзода дар баробари ранг ва моҳияти замониву интернационалистӣ доштан замина ва ранги миллиро ҳифз намудааст. Ба ифодаи дигар, мавзӯҳои замони нав алоқаманд ба сарнавишти тозаи миллат ва афроди он дар замони таърихӣ ва фарҳангӣ ба тасвир омада, моҳияти замон, низоми ҳоким ва ҳолу ҳавои афроди як миллатро ифода кардаанд.

Аз ин назар он чӣ Мирзо Турсунзода солҳои сӣ эҷод кардааст, ба сарнавишти миллат дахл дошта, воқеияти сиёсӣ иҷтимоӣ он рӯзгор манфиатҳои ҳақиқии халқу миллатро ифода мекард. Бо вучуди гирифтори банди қолабу расмиятҳои замон будан, Мирзо Турсунзода дар солҳои сивум симои фардии миллиашро ҳам дар амал (ҳангоми кор дар рӯзномаи “Комсомоли Тоҷикистон”), ҳам ба василаи осораш ҳифз карда тавонист. Яке аз вижаҳои таҳаввули эҷодии ӯ дар давраи аввали эҷодиёташ, яъне солҳои сӣ, ҳамоно садоқат ба суннати меросбарии адабии миллӣ мебошад, ки ин равиш низ хусусияти хоси ҷанбаи миллии осори индавраинаи шоирро ифода мекунад. Ҳамчунин шакли бадеӣ ва хусусияти маърифати зебоишинохтӣ паҳлуи дигари ҷанбаи миллӣ ва таҳаввули эҷодии шоир дар солҳои сивум аст.

Мирзо Турсунзода дар солҳои сивум дар осори назмӣ, насрӣ ва драмавиаш бо тасвири хусусиятҳои зиндагии тоҷикон дар замони ҷунбишҳои иҷтимоӣ мафкуравӣ истиқлоли ҳунарии худро таъмин намуд. Шоир дар қиёс бо гузаштаи таърихӣ ва воқеияти онзамонии рӯзгори тоҷикон дар осораш ҳолу кайфияти миллати худро ташхис дода, то ҷое ба ҷамъбастиҳои иҷтимоӣ фалсафӣ даст ёфт.

А.Сайфуллоев фаъолияти пурҷӯшу хурӯши Мирзо Турсунзодаро дар матбуот, иштироқашро дар муборизаҳои идеологӣ, шиносии наздики ӯро бо ҳаёти халқ сарчашмаи асосии ташаккули эҷодии шоир дар солҳои сивум шуморида, барҳақ таъкид мекунад, ки “омӯзиши эҷодкоронаи мероси классикии тоҷик, аз худ кардани таҷрибаи нависандагони рус, ҷамъ ва фароҳам овардани фольклори халқи худ низ аз манбаҳои муҳими тақомули маҳорати шоирӣ ӯ ба ҳисоб меравад. Ҳамаи ин сарчашмаҳо доираи ҷаҳонбинии шоирро васеъ карда, боиси бештар шинос шудани ӯ бо зиндагонӣ ва тафаккури халқ мегардад ва суръати инкишофи эҷодии М. Турсунзодаро афзуда, халқияти назми ӯро тақмил медеҳад” [5, с.55]. Аз ин ҷиҳат Мирзо Турсунзода дар ин давраи эҷодиёташ тавонист рӯҳияи замон ва воқеияти ба сари миллат омадаро ба тарзи бадеӣ инъикос намояд ва дар ин замина комёб низ гардад. Ҳамчунон ки А. Сатторов (А. Сатторзода) таъкид менамоянд, “аз шеърҳои ҳикоя ва очерку мақолаҳои нахустини Мирзо Турсунзода низ, ки дар ҳамаи солҳо навишта шудаанд, оҳанги ғолибият, суруди шодӣ, ифтихору қаноатмандӣ, худшиносӣ ва ҷӯшу хурӯши меҳнати озод ба гӯш мерасад, “Зафару ғалаба” аз ҷумлаи писандидатарин ва серистеъмолтарин қалимаҳои мебошад, ки шеърҳои ҳикоя ва очерку мақолаҳои маҷмӯаи аввали ӯ “Байроқи зафар”-ро зеб додааст” [7, с.35].

Ба ифодаи дигар, шеърҳои дар ибтидои фаъолияти эҷодӣ офаридаи шоир таърихномаи бадеии солҳои сивуми миллати тоҷик ва кишвари тоҷикон буда, орзуву омол ва талошу муборизаи насли он рӯзгорро таҷассум месозад. Шеърҳои “Ба эҷодкорам” (1934), “Офтоби мамлакат” (1935), “Суруди ҷавонӣ” (1937), “Мамлақати тиллоӣ” (1938), “Халқи далер” (1939) ва ғайра бо ҳама қамиву қастҳои ҷузъӣ таърихи тоҷикон буда, аз матни сарнавишти таърихӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии миллат ҷудо нестанд. Ҷояи ободкорӣ, ифтихор аз озодии халқу кишвар, ормонҳои инсондӯстӣ дарунмоӣ аслии андешаи бадеии шоирро ифода мекунад, ки ифодагари ҳислатҳои ободгарӣ, озодихоҳӣ, шодхорӣ ва ояндабинии миллат низ мебошад.

Аксари шеърҳои ҳикояҳо ва осори драматӣ дар ин давра эҷод кардаи Мирзо Турсунзода тарзи нави шинохт ва идроқи бадеии ӯро аз хувияти тоҷикӣ дар заминаи воқеияти сиёсӣ иҷтимоӣ замон инъикос мекунад. Осори солҳои сивуми шоир оғози ин таҳаввулотӣ эҷодӣ ӯст, ки дар давраҳои баъдӣ тадриҷан тақомул ёфта, ҷанбаҳои умуминсонии он афзалият пайдо мекунад, ки низ ифодагари ҷеҳраи хоси миллии шоирӣ ӯст.

Барои Мирзо Турсунзода шеър гуфтан аз оғоз заминаи миллию воқеӣ ва меросӣ дошт. Шеър ёди ӯро зинда мекард, ҳофизашро ба гузашта мепаиваст ва дар оини адабиёт неку бадро дар сарнавишти миллаташ ҷудо мекард. Ба ифодаи дигар, шеърҳои аз оғоз махсусиятҳои

кишвараш ва сарнавишти миллаташро дар худ фаро гирифта буд. Аз ин чихат, таъсири воқеияти замон, сарнавишти таърихии кишвараш ва осудагии нисбии ҳаммиллатонаш ва ниҳоят табиати диёр дар ташаккули ҳунари шоирии ӯ созанда буд, ки афзалиятҳои ҳунари ва миллиашро аз вобастагии замониву сийёсӣ ва иҷтимоӣ бартар ҷилва меод.

Ҳамзамон, Мирзо Турсунзода аз ибтидо шоири миллӣ буд. Миллияти воқеии осори ӯ аз тасвири зоҳири иборат набуд, балки дар ифодаи рӯҳиёт ва маънавиёти миллат буд. Ӯ дунёи беруна, воқеияти замонро бо ҷашми як фарди миллӣ меидид, ки он диди мардумро низ ифода мекард. Тарзе меидид, тарзе ҳис мекард ва тарзе мегуфт, ки гӯё ин ҳамаро ҳамватанонаш дида, ҳис карда ва гуфта бошанд.

Огоҳии комил, дилбастагии хирадмандона ба адабиёт, фарҳанг, таърих ва тамаддуни гузаштаву имрӯза ба Мирзо Турсунзода имкон додааст, ки бо озодагӣ ва ҷавонмардии тамом гузаштаи пурифтихорро дар осораш забт намояд ва зинда дорад, арзишҳои ҷовидонаи онро таблиғ ва ба ин васила дар ҳифзи асолати таърихӣ, наҷодӣ ва фарҳангии миллат ҳиммат бигуморад. Чунин равиши хирадмандона ва миллатдӯстона омили аслиест, ки хонандаи имрӯз дар саҳифаҳои осори ӯ амалан ба кашфи ҳувияти миллӣ ва унсурҳои созандаи он даст меёбад ва шинохти меёрҳои он дар истиқрори ҳувияти миллӣ муҳим мебошанд.

Коре, ки Мирзо Турсунзода дар ин замина дар давоми фаъолияти босамари эҷодиаши анҷом дод, пеш аз ҳама, посдорӣ аз шаъну шукӯҳи миллат буда, барои ҳештаншиносии маънавию ахлоқӣ ва таъмини бақои ҳастии таърихӣ ва фарҳангии тоҷикон муҳим ва арзишманд аст.

АДАБИЁТ

1. Бобоев, Ю. Сипаҳсолори назм. /Ю. Бобоев. –Душанбе: нашриёти “Ирфон”, 1971. – 287с.
2. Кадканӣ, Ш. Сувари ҳаёл. /Ш. Кадканӣ. – Техрон, 1986. –732с.
3. Маъсумӣ, Н. Достони табадуллоти ҳаёт. / Н. Маъсумӣ. Ҷаҳонбинӣ ва маҳорат . Душанбе: нашриёти “Ирфон”, 1966. –С.58-72.
4. Сайфуллоев, А. Мирзо Турсунзода ва давраҳои эҷодии ӯ. / А. Сайфуллоев. Мирзо Турсунзода ва масоили фарҳанги навини тоҷикон. –Душанбе, 2011. – С.59-98.
5. Сайфуллоев, А. Роҳи эҷодии шоири мубориз. / А. Сайфуллоев. Тафаккур ва образ. –Душанбе: нашриёти “Ирфон”, 1968. –С.3-55.
6. Салимов, Н. Осори Мирзо Турсунзода ва таҷдиди назар ба адабиёти навини тоҷик. / Н. Салимов. Суханвари мумтоз. Маҷмуаи мақолаҳо. –Ҳучанд, “Нури маърифат”, 2011. – С.15-21.
7. Сатторов, А. Қайдҳо дар хошияи куллиёти шоир. / А. Сатторов. Нуктаи пайванд. –Душанбе: нашриёти “Ирфон”, 1982. –С. 16-36.
8. Турсунзода, Мирзо. Адабиёти тоҷик дар мубориза барои идеалҳои коммунизм / Мирзо Турсунзода. Куллиёт. Ҷилди III. – Душанбе: Ирфон, 1979. – С. 118 – 185.
9. Шақурии Бухорӣ, М. Як нигоҳи умумӣ ба адабиёти тоҷикии садаи бист. / М. Шақурии Бухорӣ. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист. –Душанбе, 2006. –С. 399-433.
10. Шарифов, Х. Сухан аз адабиёти миллӣ. Маҷмуаи мақолаҳо. / Х. Шарифов. –Душанбе, 2009. –476с.
11. Шодиқулов, Ҳ. Хусусиятҳои миллӣ ва умуминсонии назми Турсунзода. / Х. Шодиқулов. Ҷашномаи Мирзо Турсунзода. –Душанбе: нашриёти “Ирфон”, 1970. –С.71-91.

СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСТВА МИРЗО ТУРСУНЗАДЕ В ТРИДЦАТЫЕ ГОДЫ

Мирзо Турсунзаде осуществляет свою деятельность в начале 30-ых годов в результате создания таджикской литературы которая дает возможность нам взглянуть на то что как характерны черты национальных идей интернационализации и концепции художественного самосознания, сформировались в литературном мышлении и с учетом того что политика вакантности была направлена на улучшения в 30-е годы человеческой природы. Сам он писал что не мог говорить о будущем общедоступном и широко распространенном понятии в этом контексте. Его характер был прежде всего интерес со стороны социальных политических и культурных интересов народа и выражал свое чисто национальное достояние. Мирза Турсунзаде позволил с полным освобождением записать образцовое прошлое и сохранить свою великую ценность и тем самым сохранить мировую культуру нации.

Ключевые слова: Мирзо Турсунзаде, процесс, формирование творчества, тридцатые годы, стихотворение, драматические произведения, литература, история, культура, прошлая цивилизация.

FORMATION AND DEVELOPMENT OF MIRZO TURSUNZADE WORK IN THE THIRTIES

Mirzo Tursunzadeh has been operating since the early 30s. As results of the creation of Tajik Literature. Mirzo Tursunzadeh gives us an opportunity to look at how the characters features of national ideas of internationalization and the concept of artistic identity were formed in the literary thinking of the whole year and taking into account the fact that the vacancy policy was aimed at improving human nature in the 30s. Mirzo Tursunzadeh could not talk about the future public and widespread concept in this context his character was primarily an interest from the social political and cultural interest of the people and expressed his pure national and heritage. Mirzo Tursunzadeh will allow with complete liberation and full youth to record the exemplary past in his Museum and preserve the world culture of the nation.

Keywords: *Mirzo Tursunzade, process, creation of creativity, thirties, poem, dramatic works, literature, history, the culture, past civilization.*

Сведения об авторе:

Эшоновой Мутрибахон Асадхоновна - старший преподаватель кафедры таджикского языка, Технологического университета Таджикистана, E-mail: eshonova2020@mail.ru тел: (+992) 989036464

About the autor:

Eshonova Mutribakhon Asadkhonovna - Senior teacher, Chair of Tajik Language, Technological University of Tajikistan, E-mail: eshonova2020@mail.ru тел: (+992) 989036464

ВИЖАГИҶОИ ЖАНРИИ ҚИССАИ «СПИТАМОН»-И СОРБОН

Муҳаммадохирова Х.

Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи С. Айни

Сорбон яке аз бехтарин нависандагонест, ки дар осораи жанри қисса бартарият дошта, бо як вежагии хос, камоли ҳунар, завқи баланд, баёни андешаву афкори бикру балеғ тавонистааст, дар ин чода муваффақ шавад. Ӯ ҳанӯз бо таълифи нахустин асараш дар ин жанр «Занги аввал» аз омадани носии ҷавон ва хушсалиқа ба адабиёти тоҷик дарак дода, таваҷҷӯҳи мухлисону адабиётшиносро ба худ ҷалб карда буд.

М. Шакурӣ доир насри он солҳоро баҳо дода гуфта буд:

«Жанри асосии нависандагони ҷавон ва миёнасол асосан повест буда, муваффақият ва камбудихояшон дар ин жанр бештар падидор» мешуд.

[Таърихи адабиёти советии тоҷик. Инкишофи жанрҳо. ҷилди 4. Душанбе-1980. 380 с. с. 160.]

Сорбон низ агарчӣ ба адабиёт бо ҳикояҳои нахустин ворид шуда бошад ҳам, маҳз повестхояш ӯро ба мухлисон ва ҳаводорони адабиёт муаррифӣ намуда, чун адиби ҷирадаст ва носии камназир шиносонд. Яъне, бо он, ки Сорбон дар тамоми жанрҳои адабӣ асарҳои ҷолиб ва мондагор эҷод кардааст, дар миёни осори ӯ повестхояш бо ҳадафи тадқиқи бадеи воқеият, бо ғановати бадеӣ, усул ва сабки ҳунари, ифшоӣ ҳунари нависандагӣ бартарӣ доранд.

Як нуқтаи дигар мавриди зикраст, ки даврони истиқлолият ба адиб майдони фароҳи эҷодӣ, баёни мавзӯи навутоза, ибрази ормону андешаҳои миллӣ фароҳам овард. Адибе, ки дар даврони шӯравӣ бовучуди танқиди саҳти замон, фишори сиёсатмаобон ва дастуроти хушкӣ сиёси мазмуни даврон асарҳои ҷолиб ва хонда боб меофарид, акнун боқулбори таҷрибаи зиёд батаълифи асарҳои воло мазмун варангин оғоз намуд.

Қиссаи «Спитамон», ки аз қиссаҳои ҷадиди Сорбон ба шумор меравад, аз тақдирӣ фарзанди зиндамондаи Спитамени диловар, ки дар мубориза бо Искандари макдунӣ ҳалок гардида буд, нақл мекунад. Шубоне писари хурдсоли Спитаменро ёфта, ба тарбияи хеш мегирад. Қиссаи мазкур рӯзгори талх ва пурфочиаи замони тохтутози макдунӣ, аламу ҳасрат ва кинаву нафрати мардуми бумиро нисбат ба онон дар симои Шубону ҳамсараш Бону ва ҳамдеҳагони онҳо тасвир менамояд. Асар бо ёфтани писарикахрамони муборизаи зидди лашкари Искандари Макдунӣ Спитамон оғоз шуда, идомаи он интиқоми Шубон аз Томири хиёнаткор мебошад. Тохтоварони макдунӣ хангоме, ки Шубон бо ёфтани писари Спитамон саргарм аст, шубонписари навраси ӯ-Озаррахшро мекушанд. Анҷоми набарди Искандар бо пирузии ӯ, ёфт шудани писари Спитамони диловар, қатли Озаррахши наврасу маъсум дар ин тохтутозӣ; мусибатҳои зиёде ба сари Шубон паи ҳам боридаанд, вале ҳайкали баланду бошаҳомати ӯ аз миёни оташу дуди фочиаҳо баланд шуда, ӯро бо амалкардаш чун марди рӯзгоридандаи хирадманд ва ботамкин менамоёнад. Шубондар он лаҳзаи пурҳасос баъди ёфтани мурдаи писар ба Спитамон ба чашми ҳамдардиву меҳр ва ҳатто умед менигарад:

«Шукр бояд кард, ки Худованд худ ин корро раво дид: инак ба тамошои марги писари пеши падар мурда барояд: Яке гоҳе, ки писар пеши падар мурад: гоҳи дигар ҷавони пок ва духтари бокира бо ҳам издивоч бикунанд» Боз нигарист ба тифл.

- Якero дидам. (Манзур марги писари Шубон-Озарраш аст. Шархи мо-М. Ҳ.) Дигаре шояд издивочи ту бошад».

[Сорбон. Садои Шарқ. Спитамен. 2011. №11, с.14].

Албатта агар муаллиф бачои ибораи ҷавони пок ҷавони заннодидаро истифода мекард, хеле беҳтар мебуд. Вале бояд зикр кард, кидар рӯзи марги писар орзуи дидани рӯзи шодӣ, рӯзи дидани сури издивочи Спитамонро кардани Шубон аз хиради баланд, инсондӯстӣ, меҳанпарастии ӯ далолат мекунад. Аз муносибати Шубон чунин бармеояд, ки ӯхамчун як ватандор парвариши як тифли ятимро, ки волидонаш аз дасти тохтоварон кушта шудаанд, қарзи худ медонад.

Адабиётшиноси шинохта М. Шакурӣ дар мавриди таълифи асари таърихӣ гуфта буд:

«Бунёди тадқиқи бадеии нависандагони таърихнигор бар материали сершумор ва фактҳои воқеист».

[М. Шукуров. Таърихи адабиёти советии тоҷик. Ҷилди 4. Душанбе-1980. 380 с. с. 236].

Бешубҳа Сорбон дар қиссаи мазкур, ки дар асоси сарчашмаҳои таърихӣ таълиф шудааст, як пораи рӯзгори дур ва фоҷиабори мардуми моро инъикос намудааст. Томири сақои сари Спитамени диловарро ба Искандар пешкаш мекунад ва ба подоши ин «хизмат» Искандар ҳокими Суғдаш меҳонад. Аз рӯи маъхазҳо низ сари Спитамони диловарро на мақдуниҳо, балки бумиёни ватандор пеши Искандар оварда буданд, ки ин низ дар хати суҷа мисли ёфта шудани писари Спитамон аз рӯи ҳуҷҷатҳои таърихӣ пайдо шудааст.

«Гумоштаи юнониён Томири сақоӣ низ омада буд, ки бино ба фармуаи Искандар ҳокими Суғд ба шумор мерафт ва ӯ оварда буд сари Спитамони Суғдиро пеши Искандар».

[Сорбон. Садои Шарқ. Спитамен. 2011. №11. Саҳ. 14].

Шубон низ ба интиқоми фарзанди кӯчак ва Спитамон Томири хойинро зинда ба зинда пӯст мекунад. Томирро зинда пӯст кардан нишони бераҳмӣ не, балки ифодаи интиқоми саҳти падари чигарбандгумкарда ва ватандоре чун Шубон аст, ки аз ҳамватанони нохалафе чун Томир меситонад. Нависанда дар симои Шубон интиқомхоҳӣ ва интиқомҷӯии мардуми бумиро, ки дар тохтутози лашкари мақдунӣ бераҳмона қатлу ғорат шуда, таҳқиру озор меид, овардааст. Барои Шубон аз тохтутоз ва қатлу куштори мақдуниён дида, хиёнати Томир барин ноқасон аламноқ ва дардноқтар аст, ки на танҳо Томирро зинда ба зинда пӯст мекунад, балки уқоби шикории ӯро низ луқмаи лошаҳорон намуда, нест мекунад.

Манзараи гуфтугӯи Шубон бо Томири нимҷону нимҳуш баёни дарди дили як ватанхоҳе, ки меҳанаш зери пой суми асбони яғмогарон талаву тороч мегардад, аст:

«...савганд Худойро, ки барои Озар кина нагирифта будам! Ту – ноқас онеро, куштӣ, ки чун Суруш мулку мардум посбонӣ мекард ва шабзандадор буд; Спитамони далерро. Суғдро бесарвару бесардор кардӣ!»

[Сорбон. Садои Шарқ. Спитамен. 2011. №11. с.18].

Барои Шубон аз марги фарзанд дида, марги Спитамон сӯзноктар аст, зеро марги фарзанд мусибат ва фоҷиаи хонаводаи ӯст, вале марги Спитамон, ки барои озодии меҳан меҷангид, мусибати Суғдзамин буда, бо марги ӯ мардуми ватанхоҳи шӯрида беҳомиву бесарвар гардид.

Бешак талхтар аз марги фарзанд барои шахс мусибати дигаре вучуд надорад, аммо нависанда бо ин таъкид мекунад, ки шахс бояд меҳан ва сарзaminaшро аз хеш боло гузорад, манфиати меҳанро болотар аз манфиати худ донад, дар мусибату фоҷиаи миллату меҳан бештар аз мусибати хеш сӯзад.

Аммо бо вучуди ин дастовардҳо асар аз камбудихо оро нест ва баъзе аз манзараҳо хонандаро қонё намесозад. Адабиётшиноси машҳури рус В.Г. Белинский дар мавриди таълифи асари таърихӣ гуфтааст: «Наздик шудани санъат бо ҳаёт, наздик шудани бофтаи бадеӣ ба ҳақиқат дар асри мо маҳсусан дар романи таърихӣ ифода ёфтааст».

[В.Г. Белинский. Назаре ба адабиёти русии соли 1847. Сталинобод. 1949, с.63.]

Дар асари таърихӣ ҷузъиётҳо таърих месозанд, таърихро менигоранд, таърихро инъикос мекунанд. Нависандаро зарур аст, ки дар инъикоси таърих на танҳо ба ҳодисаву воқеаҳо, балки ба хурдтарин ҷузъиётҳо, ки рӯзгори он айёмро фаро гирифта буданд, таваҷҷӯҳ намояд.

Шубон Томирро рӯзи дафни писараш, ки гӯё ба ҷаноза омадааст, дида, бо ёрии ҳамдеҳагон асир мегирад. Аслан дар он шабу рӯз, ки дар Суғд лашкари Искандар тохтутоз дошту борони марг меборид, на танҳо ҷанозаҳои зиёде буд, ки имкони иштироку сӯғворӣ дар онҳо набуд, балки аксар маврид мурдаҳо бечанозаву бесоҳиб монда, ғизои лошаҳӯрон мешуданд, зеро тани зиндае намемонд ва ё зиндамондагон мегурехтанд. Гумоштаи юнониён

Томир, ки Искандар ҳокими Суғдаш хонда буд, набояд дар чанозаҳои ҳатто шахсиятҳои бонуфузе, ки дар набардҳои юнониёну мақдуниён кушта мешуданд, иштирок мекард, зеро аввалан ин рафтор писанди қавми бегонаи торочгар набуд ва Томири хушомадгӯ низ ҳар амали хеш бо майлу хоҳиши дили Искандару ёрон ва лашкариёнаш анҷом меод, вагарна Искандарҳокими Суғдаш нахонда буд. Баъдан агар Томир дили дардошное меод, ки ғамшарикӣ мардуми Суғд мебуд, сари Спитамони ватанхоҳба Искандар намебуд. Пас бачанозаи писари Шубон омадани Томири хойин ва ноҳалаф хеле ғайритабӣ менамояд. Барои Томирро дидани Шубони интиқомталаб муаллиф бояд вазъ ва макони дигарро интиҳоб мекард, на чанозаи барои Томир беарзиши як писаракро.

Муаллиф овардааст, ки «Шубон моноӣ пайкони аз тахтапушти писар кашидаро андаруни нимланги сарбозони Томир дида, хангаш канд ва ёр чамъ карда шӯриду исён кард бар зидди дастаи Томир ва *суғдиёни диловар* бархостанду ситезиданд ва ба гардани сатрапи худном каманд андохта чун ҳайвони саркашу сур доштанд ва ба Шубон супориданд».

[Сорбон. Садои Шарқ. Спитамен. 2011. №1, с.14.]

Хонанда ҳайрон мешавад, ки дар он айёме, ки дар Суғд лашкари Искандар тохтутоз дошт, Шубон чӣ осон «ёрон чамъ кард». Дар он шабу рӯз мардони баркамолу танумандро ду роҳ буд, яке ба хидмати Искандар бояд бираванд, дуом бар зидди ӯ бичанганд. Нависанда бояд ба ин вазъ равшанӣ андохта, тавзеҳ меод, ки ин «ёрони чамъовардаи Шубон» ё «диловарони суғдӣ»-ро дар деҳ чӣнигоҳ меодства чаро онҳо барои ҳимояи марзу бумбо Искандар намечанганд?

Пайдо шудани боғи Спитамон низ, ки Шубон Томири бандиро ба он ҷо бурда аз по меовезад, хонандаро ба шубҳа мебарад:

«Шубон ўро (Томирро. Ҳ.М.) ба боғи Спитамон бурдва дар шохи дарахти чавз аз пояш овехт».

[Сорбон. Садои Шарқ. Спитамен. 2011. №11, с.14.]

Агар боғи Спитамон, яъне манзили ӯ дар деҳаи Шубон буд, чаро зани Спитамон барои ӯ ношинос намуд:

«Пасон ба сохтмони хонаи охирати зани ношинос пардохт: санг чида, девор гирифт гирдогирд, вале тораширо пӯшида натавонист».

[Сорбон. Садои Шарқ. Спитамен. 2011. №11, с.8.]

Агар Спитамену Шубон ҳамдеҳа буданд, пас ӯ хонаводаи ин қаҳрамон, занашу писарашро низ бояд мешинохт. Аммо ҳатто ҳамсоҳҳои Шубон низ, ки дар ҳавлии ӯ чамъ омада, дар сӯги ӯ шарик мешуданд, «хайрон буданд, ки писараки сурхмӯй кӣ бошад?»

[Сорбон. Садои Шарқ. Спитамен. 2011. №11, с.14.]

Пас пайдо шудани «боғи Спитамон» ин ҷо мисли чумлаи зер, ки ба андешаи мо хонандаро раҳгум зада, ҳисси норизоиро ба вучуд меорад, бемаврид ва нозарур аст:

«Зани Шубон Бону дами дарвоза чунин ҳол дида, ангушт газид ва пиндошт, ки падари писарро куштаанд ва шӯ бор карда овард».

[Садои Шарқ. Спитамен. 2011. №11, с.13.]

Падари писар ва шӯ дар ин қисса як шахс ҳастанд, ки он Шубон аст, пас суоли хонанда, ки чӣ гуна падари писар мурдаи хеш бор карда меорад, бепосух хоҳад монд.

Ҷои дигар муаллиф овардааст:

«Худою бахти хонадону рама мегуфт, аз оламу одам андешид, ки чӣ офаридаест одам, ки бирезанд хуни якдигар барбеҳуда».

[Садои Шарқ. Спитамен. 2011. №11, с.8.]

Дар ин набард, набарди мардуми диловари Суғд бо лашкари мақдунӣ мақдуниёне, ки барои талаву торочи ин кишвар омада буданд, барбеҳуда кушта шуданд, зеро ҷанги онон ҷанги истилогарона, аз ҳавои хирсу нафс буда, бачои молу сарват марг насибашон гардид. Аммо барои суғдиён ин ҷанги ватанхоҳона ва озодихона мебуданд ва агар нафаре аз онон дар ин набард кушта мешуд, барои озодии меҳан аз торочгарону тохтовароне ба мисли мақдуниён кушта мешуд ва ин набарду талафотро «барбеҳуда» номидан ҳаргиз дуруст намебуд.

Шубон бо мурочиат ба Томири хомӯшу мадхуш андешаҳои хешро доир ба маънии ҳаёт, ҳастии инсон, натиҷаи рафтору кирдори одам, зарари ҷангу куштор ба инсон иброз мекунад, ки баъзан ихтилофдоранд:

«Бубин, ки косаи давр чун шавад? Ту куштӣ Спитамонро, ту куштӣ Озарро! Ман кушам туро! Ӯ кушад маро!»

[Садои Шарқ. Спитамен. 2011. №11, с. 15.]

Косаи давр гардон аст, мегӯянд, яъне касе ба мазлуме зулму ситам раво бинад, аз золиме ӯ низ ҳатман зулм хоҳад дид. Аммо Шубон ба мулки касе тохт накардааст, моли касе ғорат

накардааст, балки дод меситонад, бераҳмона бошад ҳам, адолатро барқарор мекунад, ба интиқоми фарзанди бегуноҳ кушташуда-Озаррахши наврас, ба интиқоми Спитамони диловар, ба интиқоми дигар ҳамватанони бегуноҳ, ба интиқоми моли яғмографта Томирро зинда пӯст меканад. Пас ин зулм нест, ки Шубон низ бояд ба подош зулм бинад. Рамабоникаҳрамон бояд дар ин маврид марги хешро аз ӯ(Худованд-шарҳи мо. Ҳ.М.) ба подоши куштани Томир интизор набошад. Ва агар макдуниён ӯро бикӯшанд, бе интиқом ситонидан низ ҳар рӯзу ҳар соатҳаммеҳанони ӯ аз теги ачнабиёни тохтовар кушта гарданд, пас бехтар нест, ҳоло, ки зинда аст, чун ватандоре аз бегонагон қасос бигирад.

Аммо бояд зикр кард, ки қатъи назар аз ин камбудихо асари номбурда як қиссаи пураарзиши таъриҳӣ буда, мутолиаи он барои насли нав муфид ва тарбиятбахш мебошад.

Улуғзода дар як мактубаш ба М. Шакурӣ гуфта буд, ки «**масъулияти нависандаи «таърихнигор» қалон аст».**

[Мактуби С. Улуғзода ба М. Шакурӣ. 11.11.1968.]

Бояд гуфт, ки Сорбон ин масъулиятро, ки таи чандин сол аст, ба таълифи асарҳои таъриҳӣ шуруъ карда, дар ин самт хеле комёб низ шудааст, хеле хуб дарк мекунад.

Тасвири воқеаву ҳодисаҳои суҷаи қиссаи мазкур; ёфт шудани фарзанди Спитамон аз он мавзее, ки набарди Искандар бо бумиён руҳ дода буд, Рухшонро бо худ бурдани Искандар воқеан аз рӯи ривоятҳои таъриҳӣ буда, кушта шудани Томири сақой бо дасти Шубон низ ба ҳақиқати таъриҳӣ наздик аст.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар яке аз баромадҳои гуфта буд:

- Таърихи гузаштаро надониста, ояндаро бунёд кардан имконнопазир аст.

[Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии ҶТ дар соли 2011.]

Яъне, аз гузашта бояд омӯхт ва ифтихор кард. Қиссаи мазкур бо тасвири манзараҳои кушта шудани Томири хиёнаткор ва уқоби дастомӯзи ӯ бо дасти Шубон дар ниҳоди хонанда ҳисси муҳаббат ва парастии ба ватан, дарки масъулияти ватандорӣ, ҳимоят ва ҳифозат аз марзу бумро тавлид месозанд.

АДАБИЁТ

1. Эмомалӣ Раҳмон. [Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии ҶТ дар соли 2011.]
2. М. Шуқуров. Таърихи адабиёти советии тоҷик. Ҷилди 4. Душанбе-1980.380 с.
3. В. Г. Белинский. Назаре ба адабиёти русии соли 1847. Сталинобод. 1949. – 63 с.
4. Мактуби С. Улуғзода ба М. Шакурӣ. 11.11. - 1968.
5. Сорбон. Садои Шарқ. Спитамон. 2011. №11. С. 7-22.

ОСОБЕННОСТИ ЖАНРА РАССКАЗА «СПИТАМОН» СОРБОНА

В статье рассказывается об исторической истории Сорбона под названием «Спитамон», отражающей прошлую жизнь нашего древнего народа. Автор кратко и талантливо описал самые трагические сцены жизни Согдийского народа, например, после окончания борьбы Искандара с местными патриотами, когда он обнаружил ребенка Спитамона, героя Согда, в подмышке мертвой женщины, убийство невинного сына Шубона, Озаррахши, мести Шубона предателем Томири. Отражение мести Шубона Томири является символом защиты родины и патриотизма смелых людей Согда. Они не жалели своих врагов ради защиты своей нации и территории.

Ключевые слова: Искандар, Рушон, Шубон, Спитамон, Томир, Согд, Томир, Озаррахши, пулевое ранение, конец, территория, история, туземец, исторические факты, писатель-историограф, ответственный историограф, черный падаль-орел, охотничий орел, Бону, согдийский герой, президент, защитник, защитник нации и территории, историческая ценная история и т. д.

GENRE PECULIARITIES OF “SPITAMON” STORY OF SORBON

The article tells us about historical story of Sorbon entitled “Spitamon” that reflects past life of our ancient nation. The writer has described briefly and with a great talent the most tragic scenes of Soughdian people life such as after the end of Iskandar’s fight against local patriots finding a baby of Spitamon, hero of Sughd, in armpit of a dead woman, murder of Shubon’ young son, innocent Ozarrakhsh, revenge of Shubon by traitor Tomiri. The reflection Shubon’s revenge by Tomiri is a symbol of protecting the motherland and patriotism of brave people of Sughd. They were not sorry about their enemies for the sake of protection their nation and territory.

Keywords: Iskandar, Rushon, Shubon, Spitamon, Tomir, Sughd, Tomir, Syzd, Ozarrakhsh, a bullet wound, end-piece, territory, history, native, historical facts, writer-historiographer, a historiographer

responsibility, black carrion-eagle, hunting eagle, Bonu, Sughd hero, head, protector, defender of nation and territory, historical valuable story, etc.

Сведения об авторе:

Мухаммадтоирова Ханифа - ассистент кафедры таджикского языка Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, тел. : (+992) 939290924

About the author:

Muhammadtoirova Hanifa - assistant in the Department of Tajik Language of Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ayni, Tel.: (+992) 93-9290924

ББК. 83.3 +84 тоҷик 7-4

X-94

УДК 891.550-3 (092)

**БОЗТОБИ ЗАМОНУ МАКОНИ БАДЕЙ ДАР ПОВЕСТИ
«БАЪД АЗ САРИ ПАДАР»-И АБДУЛҲАМИД САМАДОВ**

Адибаи Х.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

«Баъд аз сари падар» (1979) аввалин қиссаест, ки нависандаро ба роҳи насри мухташам мебарад. Мавзӯи асосии ин қисса аз ҳаёти мардум гирифта шуда, ҳалли масоили маишӣ, иҷтимоӣ ва ахлоқии мардум мебошад.

Замону макон аз зумраи унсурҳои нахустини тахайюли эҷодии нависанда мебошанд. Адиб, қабл аз ҳама замон ва макони ҳодисаҳоро фикр мекунад. Ӯ аввалан дар кучо ва кай сураат гирифтани воқеаҳоро ба инобат гирифта, баъдан ба тасвири пейзаж ва ё образ мепардозад. Замону макони бадеӣ дар асари бадеӣ баробари ҳаракати персонажҳо ва амалиёти онҳо тӯл мекашад ва инкишоф меёбад. Замону макон ҷузъи ҳастии инсон ва амалиёти ҳаррӯзаи ӯ ба шумор мераванд. Ҳаёти инсон бо онҳо тавбаам аст. Пайванди фаъолияти одамон бо замон ва макон зич буда, бе иштироки ҷузъе аз онҳо амалиёт вучуд дошта наметавонад. Аз ин рӯ, агар замон ва макони бадеӣ унсурҳои асосии созмондиҳандаи асари бадеӣ бошанд, пас замон ва макони воқеӣ унсурҳои асосии созмондиҳандаи ҳаёти ҳаррӯзаи инсонҳост.

Замону макони бадеӣ асоси қиссаро ташкил намуда, ҳамчун унсурҳои шаклию мазмунӣ нақши асосиро дороанд. Замони бадеӣ дар асар тавассути хотира нақл карда шуда, ифодакунандаи замони ёд мебошад. Дар аввал замони қисса каме аз ҳаракат боз монда- ба қафо баргашта, хотираҳои гузаштаре ба ёд овардаву мавриди таҳлил қарор медиҳад. Қисса аз тасвир ва муқоисаи ду парранда дар хотираи Хусрав оғоз ёфта охира – охира ба лаҳзаҳои дигар мегузарад. Замони бадеӣ дар асар аз ҳуди номи асар «Баъд аз сари падар» оғоз меёбад. Муаллиф замони асарро муайян намуда, баъд паҳноӣ фаъолияти қаҳрамонро дар доираи замони муайяншуда ба риштаи тасвир мекашад. Дар сохтори жанри муайян порчаи вақт моҳияти концептуалию эстетикӣ пайдо менамояд. Азбаски замони қисса замони тӯлонию пайваста, дорои сифатҳои тӯл, канда- канда, анҷомдору беанҷом, пӯшидаю кушода аст, муаллиф замони қиссаро дар номаш сабт намудааст. Дар дохили асар замони бадеӣ ба таври ҷузъӣ ифода меёбад. Замони бадеӣ бо ифодакунандаи ҷузъиётҳои замони мисли «зимистон, тирамоҳ, чанд сол пеш, пас аз сари Ҳайдар, беғоҳӣ, шаҳар, шаб» ва ғайраҳо ифода ёфтаанд.

Замон ҷузъе аз хронотоп буда, дар сохтори асари бадеӣ арзиши эстетикӣ пайдо мекунад. Ба истилоҳи Д. Лихачев «Замони бадеӣ ҳодисаи марбути тору пуди асари бадеӣ буда, аз рӯи вазифаи бадеӣ замони грамматикӣю фалсафии асари адабиро тобеи худ месозад[4, с.214].

Дар ҳақиқат ҳодисаву воқеаҳо дар маҷрои тасвири бадеӣ тавассути робитаҳои замони ба низом дароварда шуда, ҳудуди замони асари бадеиро ба вучуд меоваранд. Дар қиссаи «Баъд аз сари падар» ҳудуди замони ба маъноӣ васеаш маълум аст. Дар қисса паҳлуи замони: гузашта, ҳозира ва оянда дида мешавад. Нависанда образи асосии асар Хусравро дар замоне тасвир мекунад, ки вай аллакай тамоми ҳодисаҳоро аз сар гузаронидааст. Ӯ замони гузашта, ҳодисаву воқеаҳо ва хотираҳояшро тагу рӯ карда, онҳоро ба замони ҳозира муқоиса ва таҳлил намуда, дар замони оянда ба чӣ рӯ ба рӯ шуданашро муайян мекунад.

Нақши замон дар муайян намудани чехраи асосии тағои Хусрав – Аҷик хеле калон аст. Хусрав симои аслии тағояшро дар охири қисса дарк мекунад. Замони бадеӣ барои равшан нишон додани ҳаракату амалиётҳои образи мусбати асар Аҷик хизмат мекунад. Вақт довар аст. Ва охира – охира чехраи аслии ҳама гуна инсонро муайян мекунад.

Замон дар асар пурра муайян аст. Замони тасвир ҳозира буда, воқеаҳо дар замони гузашта сурат гирифтаанд. «Хусрав аз талу теппаҳои сердолу дарахт чашм намеканд, аммо хушу ёдаш ба ҷои дигар банд буд. Вай гузаштаро ба ёд оварда, ҳоло ба худ иқрор кард, ки аз марги падар он қадар ғамгин нашуда буд. Чаро? Сабабашро худаш ҳам намедонад» [1, с.12].

Замон ин ҳамаро барои Хусрав равшан мекунад. Баъди гузашти падар қорхое, ки тағояш дар ҳақи модарашу онҳо қард, саги бегона намекунад. Дар раванди инқишофи сюжет, ки асоси онро хотираҳо ва таҳлили онҳо ташкил медиҳад, муайян мекунад. Замони бадеӣ дорои арзиши ғоявӣ фалсафӣ ва эстетикӣ ахлоқиро дорост. Хамаи ин арзишҳои замони асар дар ғояи марказии он нухуфтаанд. Ҳадафи эҷодии нависанда тавассути пурра ифода гардидани замони бадеӣ дар асари ҳунари муайян мегардад. Хулосаҳои маънавӣ ахлоқие, ки хонанда аз асар мегирад, аз ҳамин замина бармеояд. Тасвири омилҳои замони ва зухури он дар пахноӣ бадеӣ имконият медиҳад, ки муаллиф ба дарки амиқу баррасии моҳияти ахлоқӣ иҷтимоӣ тазодҳои рӯзгор қомеъ гардад. Адиб гузаштаю ҳозираро дар маҷрои нақл, дар сухани муаллифи нақлгӯй ва диалогу монологҳои зоҳирию ботинии қаҳрамони марказии асар равшан баён мекунад. Вале оянда дар печидагӣ ба консепсияи эҷодии муаллиф мушаххас баён намешавад, танҳо ҳангоми мутолиаи асар тасаввур мешавад. Хонанда аз он хулосабарорӣ намуда, натиҷагирӣ менамояд. Муаллиф натиҷагирӣ ва хулосабарориро ба зиммаи хонанда вогузор мекунад.

Муаллиф ба асари худ хеле қунҷковона назар қардааст. Вай амалиёту ҳаракати образҳои асари худро вобаста ба ҳаракату рафтор ва ҳислати онҳо дар замони гуногун тасвир мекунад. Масалан, Аҷик ки баъдан ба гузашти замон нависанда онро Аҷики гург таҳаллус медиҳад, тамоми амалиётҳои шабона сурат мегиранд. Вай доимо дар торикии шаб ҳаракат мекунад. Тамоми амалиётҳои нопокашро дар зулмати шаб анҷом медиҳад. Аҷик шабона ба дуздӣ полези харбузаву тарбуз ва раммаи ғусфандон мебаромад. Онҳо азбаски дили сиёҳ доранд, амалиётҳои сиёҳашонро низ дар шаб ба охир мерасонанд. Муаллиф замони ба дуздӣ полез рафтани Аҷикро тавассути хотираи Маҳингул чунин нақл мекунад.

«Маҳингул аз қай мисли обу оташ носоз шудани Аҷику Қурбонро ёд дорад. Чанд сол пеш, як шаби торик Аҷик хонаи Қурбонӣ подабон рафта, ӯро ҷеғ зада, гуфтааст, «биё як ҷо равем».

- Қучо, ҷӯра? – ташвишомез мепурсад Қурбон. Ба гумони вай дар деҳа ягон нохушӣ рӯй додааст.

- Каме ризқу рӯзи биёрем мегӯм... » [1, с.47].

Адиб дар ин диалоге, ки аз хотираи Маҳингул нақл қарда мешавад, ҳислату ҳаракати образҳои мусбату манфиро вобаста ба замони бадеӣ тасвир намуда, роҳи дурусту бадро ба хонанда нишон медиҳад. Адиб замони ба дуздӣ рафтани Аҷикро дар шаби торик тасвир мекунад. Аммо Қурбонӣ подабон амалиёти рӯзи равшанро ба Аҷик тавсия мекунад. Яъне замони қушоду равшан, роҳи дуруст «пурс як не, ду ҳувол медиҳад». Нависанда бо овардани ин диалог хусусиятҳои зоҳирию ботинии образҳоро равшан намуда, ҳадафи асосии худро ба хонанда мекушояд. Ҳадафи эҷодии муаллиф низ ба хонанда нишон додани роҳи дуруст аст. Ин роҳро тавассути овардани ду мафҳуми ба ҳам муқобил «рӯзи равшан» ва «шаби торик» ба хонанда мерасонад. Хонанда ҳангоми муқоисаи ин ду образ бо хулосаи амиқу дуруст омада метавонад. Роҳи дурустро интихоб мекунад. Ин ду ҷузъиёти ифодакунандаи замони, ду инсонро ба ҳам муқобил мегузорад, ду навъи ҳаракат, ду навъ ҳислат ва инчунин ду навъи образро.

Муаллиф ин ҷо боз ду масъалаи дигарро низ мавриди таҳлил қарор медиҳад. Яъне, меросӣ будани ҳислату ҳаракат ва шуглу касбро. Қурбонӣ подабон авлоди худро покиза муаррифӣ мекунад. Аҷик бошад, дуздиро касби падарӣ медонад. Муаллиф ин масъаларо низ ба хонанда пешкаш намуда мавриди таҳлил қарор медиҳад.

Нақши замони бадеӣ барои обуранги манзара дар асар ҷолиби диққат аст. Муаллиф тасвири пейзажро бо истифода аз масолаҳои соҳтмони асари бадеӣ чунин тасвир қардааст:

«Зардақоғтоби тирамоҳ, ки мисли як анқабути бузурги тиллогун дар домани уфуқ овезон буд, торҳояшро бафурсат чамъ қарда дар паси қуллаҳо нопадид шуд. Таллу теппа ва дараҳо оҳиста- оҳиста ба назар ғуборолуд, сиёҳфом мешуданд. Хусрав аз сари баландӣ, аз пеши чормағи кӯрак, ки ҳар шаб аз он ҷо навҳаи бум ба ғӯш мерасид, ба деҳа нигарист» [1, с.60].

Дар тасвири пейзаж муаллиф бештар аз санъатҳои бадеӣ ба монанди тавсиф, ташбеҳ, сифатчинӣ истифода намуда, нақши замону макони бадеиро ҳамчун унсурҳои асосии соҳтмони асари бадеӣ баръало нишон додааст. Нависанда аввалан тасвири ҳуби деҳаро дар рӯзи равшан ва баъд ҷи гуна намудор шудани онро дар торикии шаб ба қалам медиҳад. Дар ҳама ҷои қисса ду чиз ба муқобили якдигар тасвир шудаанд. Ин ҳам торикӣ бар равшанӣ, некӣ бар бадӣ, дуруст бар нодуруст. Ин мафҳумҳо танҳо мафҳум нестанд. Инҳо асоси ҳастии инсонро ташкил мекунанд. Ин фалсафаи ҳаётро барои инсоният муайян мекунад. Зери ин антонимҳо дунёи

зохирию ботинии қахрамони касса нухуфтаанд. Муаллифро низ мақсади ягона ҳамин аст. Нақши инсон дар дунёи имрӯза. Барои ин мафҳуми замон муайянкунандаи тамоми ҳастии инсон аст. Замони муаллиф фишурда гашта, ба замони оянда тавассути хотира ва орзуҳои Хусрав пайванд мегардад.

Нақши макон низ чузъе аз хронотоп дар ҳама ҷои касса баръало дида мешавад. Макон унсури асосии ташкилбодии ҳодисаву воқеа аст. Дар асар макони бадеӣ барои кушодани симои образҳои мусбату манфӣ вобаста ба ҳислату характери онҳо тасвир ёфтааст. Муаллиф дар касса маконҳои зиёдеро ном мебарад, ки ҳар яки онҳо барои ба хотир овардани ҳодисаву воқеае хизмат мекунад. Макони асосии ҳодисаву воқеаҳо ҳавлии Аҷик муайян шудааст. Маконҳои дигар, ки воқеа дар он ҷойҳо сурат мегирад, танҳо барои равшан ва пурра гардидани макони асли, нақши қахрамони марказӣ хизмат мекунад. Дар асар макон макони кушода буда, паҳноӣ фаъолияти қахрамон дар он васеъ аст. Муаллиф образро дар маконҳои меофарад, ки ба ҳолату вазъияти рӯҳию равонии ӯ хос бошад. Масалан, Хусрав дар аввали касса дар «Дар теппаи болои хонаҳо» тасвир шудааст. Ӯ дар он ҷои офтобрӯ нишаста, ба манзараҳои деҳа назар андохта, хотираҳои шроба ёд меорад. Ин макон ба ҳолати писарак мувофиқ аст. Чузъиёти маконӣ аз қабилӣ деҳа, соҳили дарёи Сафедоб, ҳавлии падари Хусрав, мактаб, сари теппаю адири деҳа, ҳавлии Аҷик, лаби чашма ва ғайраҳо дар асар қорбурд шудаанд. Соҳили дарёи Сафедоб маконест, ки барои ором намудани Хусрав каме ҳам бошад, дар аввалҳо кӯмак мекард. Ӯ замоне ки падарашро хоб медид, зуд ба он ҷо рафта хобашро ба об гуфта, ба мавҷҳои ороми дарё назар андохта, каме гамгинии худро берун меандохт. Хусрав дар макони кушода озод тасвир шудааст.

Макони бадеӣ ҳамчун унсури шаклию мазмунӣ дар пурра кушодани симои образҳои асар нақши муҳим дорад. Симои Аҷик ҳамчун образи манфӣ дар макони торик, ки ҳам барои амалиёти ӯ мусоид аст, пурра кушода мешавад.

Аҷик бегоҳ пас аз офтобшин ба тарафи кӯҳсор мерафт ва як бегоҳ Хусравро низ бо худ бурд.

«- ...Тағой ин гӯсфандро аз кучо гирифтӣ?

- Аз сари қабри отат! – бо ҷаҳл ҷавоб дод Аҷик.- Қорат чӣ? Чанд бор таъкид кардам, ки ба ҳар ош пашша нашав...» [1, с.39].

Чунон ки маълум гашт, Аҷик дар маконҳои гуногун амалиётҳои шроба ба анҷом мерасонад, аммо замонҳои амалиёт як аст, фақат дар торикии шаб. Ин ҷо макони бадеӣ «домани кӯҳсор» буда, макони кушодаест, барои анҷом додани ҳама гуна ҳаракатҳо.

Дар асар чузъиёти макониро нависанда вобаста ба ҳолати рӯҳию равонии қахрамононаш меофарад. Масалан, шомӣ ба хостгории оҷаи Хусрав омадани он марди ғӯл чунин тасвир ёфтааст:

«Шомгоҳон буду тӯи оҷаи Хусрав бо ҳамин анҷом ёфт. Ҳавлӣ ва деҳаро сукунат фаро гирифт. Танҳо аккоси сағи пиру бодандони бобои Саид, ки чонҳавлӣ гурехтани аспҳо дар дилаш таҳлука ва ташвише андохта буд, канда- канда ба гӯш мерасид.[1, с.55]

Муаллиф дар ин эпизод, ҳолати рӯҳию равонии аҳли оиларо ба назар гирифта, маконро дар умум деҳа ва ҳавлӣ ном гирифта, баъд онро хона ном мегирад. Хона макони пӯшида буда, ҷои танг аст. Ҳама дар он хона ба қори худ, ба фикру андешаи худ банд буданд. Аз ҳолати гамгинию маъюсӣ касе ба касе ҳарф намезад. Ҳама хомӯш буданд. Замони вуқӯи ҳодисаро низ муаллиф «шомгоҳон» ном мебарад, ки ин вобаста ба хусусияти ҳамон воқеа аст. Як нохушӣ, дилсиёҳӣ мисли шомӣ торик. Албатта, хусусияти рамзиро дорост. Боз муаллиф дар ин ҷо вақти бурдани зан ва ё арӯси шавҳардидаро дар айни шомгоҳон нишон додааст, ки ин мувофиқи расму русум ва анъанайи тоҷикон аст. Дар мо ақидае аст, ки зани шавҳардидаро дар равшанӣ ба хонаи домод намебаранд, зеро як навъи беморӣ, ки онро «кабудсулфа ё сулфайи кабудак» меноманд, тамоми деҳаро фаро мегирад. Адиб ин паҳлуӣ масъаларо ба инобат гирифта, омадани домодро ба хонаи Аҷик дар шомгоҳон тасвир намудааст.

Тарзҳои зуҳури замонӣ макони бадеӣ низ дар касса гуногун мебошанд. Замонӣ макони бадеӣ ҳам барои обуранги сюжет, ҳам барои таркиби нақл ва ҳам барои пурра кушодани чеҳраю амалиётҳои образҳои асар хизмат мекунад. Аммо нақши замони бадеӣ дар асар бештар дида мешавад. Зеро бо гузашти вақт Хусрав ҳам чеҳраи асосии тағойи Аҷикашро мешиносаду ҳам ба дарки масъалаҳои дигари зиндагӣ сарфаҳм меравад. Баъд аз гузашти чанд вақт Хусрав шӯълаи ишқи Садафро низ дар дили худ эҳсос мекунад. Вай дарк мекунад, ки падари Садаф амаки Бурҳон, ки бо падараш дӯсти наздик буданд, чаро ҳавлии онҳоро харид. Чаро бобои Саид ба хонаи тағояш омадани онҳоро аз аввали касса нағз накард, ҳавлиро фуруҳтед – гуфта буд? Ҳамаи инро гузашти вақт ба Хусрав нишон дод. Ӯ дар натиҷаи бархӯрди тазодҳои зиндагӣ ба дарки фалсафии ҳаёт сарфаҳм рафт. Чеҳраи аслии тағойи Аҷики Гургаширо дид, шинохт. Ҳамаи ин воқеаҳо тавассути замони бадеӣ дар асари хунарӣ фароҳам

омадаанд. Нависанда ҳадафу мақсади ҳешро аз ҳаёт тавассути ба низом даровардани масъалаҳои зиндагӣ ва дар чорҷӯбаи асари бадеӣ ҷой додани онҳо ба хонанда мерасонад. Замону макони аспиро дар асари бадеӣ бо истифода аз санъатҳои бадеӣ ба замону макони бадеӣ табдил дода, масъалаи зиндагиро мавзӯи асосии асар ва ҳадафи ҳешро ғояи аслии он қарор медиҳад ва асари бадеӣ меофарад.

АДАБИЁТ

1. Самадов Абдулхамид. Баъд аз сари падар: Повест ва ҳикояҳо. – Душанбе: Маориф, 1982 - 112с.
2. Саидов С. Назарияи адабиёт.- Душанбе: Ирфон, 2014 – 305 с.
3. Солеҳов Шамсиддин. Поэтикаи жанри ҳикояи солҳои 70-80 қарни ХХ (масъалаи замон ва макони бадеӣ).- Душанбе: Дониш, 2006 – 169 с.
4. Лихачев Д.С. Избранные работы. т.1.-Л.: Худож. литература, 1987, 456 с.
5. Лихачев Д. С. Поэтика древнерусской литературы. – Москва. Наука, 1973, - С.209 - 251.
6. Литературный энциклопедический словарь. - Москва: Сов. Энциклопедия, 1987 – 48 с.

ОБЗОР ХУДОЖЕСТВЕННОГО ВРЕМЕНИ И МЕСТА В ПОВЕСТИ АБДУЛХАМИДА САМЕДОВА «ПОСЛЕ СМЕРТИ ОТЦА»

Из анализа повести можно сделать вывод, что время и пространство, для воссоздания структуры художественно рассказа, его содержания и жанровых особенностей оказывает непосредственное влияние. Особенно мы это видим в повести «После смерти отца», в котором время играет решающую роль в структуре повести. В произведении автор повествует как от лица автора, так и от лица своих персонажей. Изображение художественного пространства времени непосредственно связано с психологическим внутренним миром персонажей и решением главной проблематики произведения.

Ключевые слова: художественное время и пространство, сюжет, рассказ, содержание, смысл, художественное изображение, автор, персонаж.

OVERVIEW OF ARTISTIC TIME AND PLACE IN THE STORY OF ABDULHAMID SAMEDOV "AFTER THE DEATH OF HIS FATHER"

From the analysis of the story, we can conclude that time and space, to recreate the structure of the artistic story, its content and genre features has a direct impact. We see this especially in the story "After the Father's Death", in which time plays a decisive role in the structure of the story. In the work, the author narrates both on behalf of the author and on behalf of his characters. The image of the artistic space and time is directly related to the psychological inner world of the characters and the solution to the main problems of the work.

Key words: artistic times and space, plot, story, content, meaning, artistic image, author, character.

Сведения об авторе:

Адибаи Хушвахтшо – докторант (PhD) второго курса кафедры теории и истории литературы таджикского филологического факультета Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддин Айни. Тел: (+992) 907748387.

About the author:

Adibai Khushvakhtsho - Second-year doctoral candidate (PhD), Department of Theory and History of Literature, Tajik Philological Faculty, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Phone: (+992) 907748387.

МАСОИЛИ АХЛОҚӢ ДАР ҲИКОЯИ ЗАМОНИ ИСТИҚЛОЛ

Маҳмудов М.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Ҳикояи замони истиқлол дар заминаи ҷустуҷӯҳои эҷодии нависандагони тоҷик, ки “дар солҳои 70 – 80 қарни гузашта дар ҳикоянависии тоҷикӣ оғоз гардида буданд, идома ёфта, дар адабиёти давраи истиқлол ба роҳи тозаи инкишоф ворид гардид” [1, с.204). Яке аз равишҳои арзишманди ин ҷустуҷӯҳо пайғирӣ аз тамоюли равшангарии ахлоқӣ ва тозақориҳо дар ин самт мебошад, ки дар насри тоҷикӣ собиқаи омӯзишӣ дорад.

Муҳимтарин тамоюле, ки дар шинохти ҳикояи ахлоқии ин давра ба назар мерасад, ба таври возеҳ дарк кардани моҳияти фазилат ва разилат мебошад. Ин ба маъноии таъйиди ормонгароии номаҳдуди ахлоқӣ нест, зеро маълум аст, ки он чӣ беш аз ҳад ормонӣ шавад, ҷунун аз хонанда фосила мегирад, ки ба ӯ чизе омӯзонда наметавонад. Ба ифодаи дигар,

хонанда ба он чӣ наметавонад бовар кунад, ҳаргиз пайравӣ нахоҳад кард. Аз ин ҷиҳат меҳонад фазилатҳои инсонҳои зотан хубро, ки шоистаи тақлиданд, мавриди таъйид қарор диҳад. Ин равиш таваҷҷӯҳи хонандаро ба намунае, ки бояд аз он ибрат гирад, ҷалб мекунад.

Дар ин равиш мавқеи аксари нависандагоне, ки дар замони истиқлол ҳикоя навиштаанд, ба ин гуфтаи Арасту мувофиқ аст, ки “хунарро роҳнамои ахлоқии инсон ва хунармандро омили омӯзиши ахлоқ” [2, с.59] медонад. Аз ин ҷиҳат аксари нависандагони баркамолӣ мо дар ҳикояҳои улғӯи ахлоқии комилан мушахасро ироа кардаанд, ки қобили таҳсин аст. Дар ин равиш баъзе аз нависандагон барои сабти фарояндҳои замири огоҳ, ё зехн ба ҳангоми фаъолият, аз усулҳои хунари огоҳона истифода кардаанд. Онҳо фарояндҳои зехнии шахси одиро ба хонанда нишон дода, ба ин васила имконро дар ихтиёри ӯ гузоштаанд, ки таҷрибаи хусусии шахсияти ҳикояро ҳамчун таҷрибаи қобили истифода бипазирад. Ин ба он маъност, ки хонанда метавонад ба осонӣ худро бо шахсияти ҳикоя ҳамҳувият ва ҳамэҳсос донад.

Ҳамчунин вақте ки хонанда ба хоҳири ҷалб шудани алоқааш ба ин шахсияти бадеӣ ӯро бештар мешиносад, метавонад худашро ҳам бештар бишносад. Ҳамон гуна ки дар поён хоҳем дид, аз ин тарзи нигоҳиш, ки манзур рушангари ахлоқӣ асту гоҳ ба муборизаи ахлоқӣ бадал мешавад, аксари нависандагони мо ба қадри тавоноии хунари истифода кардаанд. Ин таҷриба, пеш аз ҳама, дорои арзиши ахлоқӣ аст ва ба ин тартиб “реализми суварӣ, ё сабти зиндагии воқеӣ, амалан ба манзури хушёр кардани мо аз аҳамияти ахлоқии аъмоламон аст” [3, с.58]. Албатта аксари нависандагони баркамолӣ мо ҳамин ҳадафро дунбол кардаанд.

Чустуҷӯҳои ҳикоянависони мо дар давраи мавриди назар баёнгарӣ он аст, ки воқеан ҳам хунарманд метавонад беш аз аҳкоми ахлоқӣ хонандаро зерӣ таъсири намунаҳои ахлоқӣ қарор диҳад. Агар ин гуфта дар бораи он чӣ нафратангез ва нақӯҳиданӣ аст содиқ бошад, дар мавриди он чӣ дилпазир ва сугуданӣ аст, ба маротибаи бештар сидқ пайдо мекунад.

Таҷрибаи ӯрун Кӯҳзод, Сорбон, Абдулҳамид Самад ва чанди дигар нишон медиҳад, ки намунаҳои ахлоқӣ майл ба ҳамчашмиро ба муассиртарин шакл дар хонанда ва ҷомеа афзоиш дода, бозгӯи маҳорати хунарии соҳибонашон дар шинохти тамоюлҳои ахлоқии ҷомеа ва инъикоси воқеиятҳои он аст [4, с.221].

Дар ҳикояи ӯрун Кӯҳзод “Гудоз” Маҳмадамин ва модараш-Ҳолдона намунаҳои ахлоқӣ буда, яке нақӯҳиданиву дигаре дилпазир аст. Нависанда дар ин ҳикоя воқеияти ҷанги бародаркушро тасвир карда, ба ин васила амалу кирдор ва сирату сурати инсонҳоро менамояд. Ҷанг барои яке (Маҳмадамин) сахнаи намоиши паҳновар бо орзуи даст ёфтан бар ҳадафҳои бузург, барои дигаре (Модар) ҷуз дарбадариву талафоти ҷонӣ ва бенавоӣ чизи дигаре нест.

Нависанда дар ин ҳикоя бо ба қор гирифтани намунаҳои ахлоқӣ (модару писар) аввалан бар таъсири ҳикоя меафзояд, сониян масъалаи тақдирсоз-бадиву бадқорӣ инсонҳоро, ки амну осоиши мардумро аз байн бурдаанд, матраҳ месозад. Як шайъ ва воқеияти сода мазмуни печидани ахлоқиро бозгӯ карда, сирату сурат ва хилқати мусбату манфии одамонро менамояд. Нависанда як шайъ ва ду шахсро намуди ахлоқӣ қарор додааст, ки намудори ду гуруҳе аз мардум буда, сифоти якхелаву ба ҳам монанд надоранд ва ба ҳам даргиранд. Хонанда ҳангоме ба нируи ахлоқии ҳикояи “Гудоз” пай мебарад, ки воқеиятҳои аз сари писар ва модар гузаштаро чун намуде бубинад. Яъне ду нафаре аз миллионҳо тан қурбонии ҷанги шаҳрвандӣ, ки қасолати маънавӣ ва ахлоқии гуруҳе чунин фоҷиаи инсониро ба сарашон овардааст.

Намодҳои дигари ҳикоя низ хусн ва маънии амиқи ахлоқӣ дошта, бар он зиндагӣ ангушт мегузоранд, ки ба сабаби раҳгум задани фарзанд модар дигар ҳаргиз бо он рӯбарӯ нахоҳад шуд. Ҳикояи “Гудоз” аз тарҳи куллии ахлоқӣ бархӯрдор буда, ин тарҳро амал ва кирдори ҷисмонӣ қаҳрамон (Муҳаммадамин) тақмил мебахшад. Густариши равонӣ ва отифӣ паҳнаи ғоявии ҳикояро вусъати чашмигир бахшида, моҳияти ахлоқи вайронгар ва созандаро рӯнамоӣ мекунад.

ӯрун Кӯҳзод ба тариқи зайл ба тавсифи тамомии сахнаи фоҷеа мепардозад, ки ба нахве намоёнгарӣ фоҷеаи ахлоқии ба сари кишвар ва мардумаш омада мебошад: “Соли 1992 дар водии Вахш ҳодисаҳои рӯй дод, ки ба гуфтани навиштан тамомӣ надорад, чунон ки зуҳуру сифатҳои неку бади одамон аз насл ба насл мегузарад ва асрҳост, ки гуфтаанду навиштаанд, вале на некияш оламгир мешавад ва на бадияш аз байн меравад...” [5, с.132]. Ин ишора ва байте, ки нависанда дар поёни ҳикоя овардааст, ба хонанда имкон медиҳад, ки ба ҳаде дарёбад: кушанда кушта мешавад! Вале сахттар аз ин нигоҳи танзомези нависанда онҳоро чустуҷӯ мекунад, ки бо айби онҳо қасоне, ки дар ҷанг ширкат надоштанд ва аҳли сиёсат нестанд, ҳамеша ранҷ мебаранд. Ин тарзи тасвир робитаи хонандаро ба матни воқеият қавӣ сохта, моҳияти ин робита, ки мизони муҳокотӣ (муқобила) будани ҳикоя онро таъйин мекунад, нишондиҳандаи навъе арзиши ахлоқӣ аст.

Баъзе ҳикояҳои дигари нависанда, аз ҷумла “Очаи бачаҳо”, “Ҳосили умр”, “Буротар зи тег” ва ғайра аз як тараф аносирӣ ахлоқӣ ҳикояро ба ҳам оварда бошанд, аз сӯйи дигар сиришти ахлоқӣ худӣ нависандаро бозгӯ менамоянд, ки таҷрибаи арзишманд аст [6, с.115-119].

Урун Кӯҳзод яке аз он нависандагонест, ки дар осораш, бахусус ҳикояҳои ҳаҷвиаш ба ҷанбаҳои равонӣ зиндагии шахсиятҳо пардохта, ин усули тасвирро барои амалӣ сохтани нияти ахлоқӣ боҳадаф ва ҳунармандона ба қор гирифтааст. Дар ин замина ӯ таҷрибаи кофӣ дошт ва дар ҳикояҳои ҳаҷвиаш “тангназарӣ, бесуботии ахлоқӣ...” [7, с.119] барин сифатҳои бади инсониро зерӣ тозиёнаи танқид мегирифт. Ҳикояҳои ҳаҷвие, ки нависанда солҳои баъд эҷод кардааст, аз нигоҳи тарзи ироаи матлаб ва ҳунари нигоҳи фарқдоранд. Дар ин замина метавон аз ҳикояҳои “Мусоидат мекунад”, “Нархи одам”, “Мо барин буд, боз мо барин шуд”, “Савия”, “Фикри бедор” (памфлет) ва баъзеи дигар ёд кард, ки бо танзи тақондихандаи ахлоқӣ диққатангезанд.

Дар ҳикояи “Мусоидат мекунад” мавқеияти риққатангези ду шахсияти ҳикоя тасвир шудааст. Муфаттиш мепурсад, гунаҳкор ҷавоб медиҳад ва ҷавобҳои гунаҳкорро муфаттиш дар дафтараи менависад. Саранҷом маълум мешавад, ки аз болои гунаҳкор барои даҳону биниашро зада хуншор кардан “муҳаррири ахбори телевизион шикоят навиштааст” ва сабаби ин мочаро паҳши ахбори беаҳамият ва ба тамошобин нодаркор будааст. Ин рӯйдоди рӯзҳои мо воқеан ҳам танзим аст, зеро ки тафсире аз ҷаҳоне ба даст медиҳад, ки дар он ҳама чиз саробуна шуда ва инсон метавонад дарди хешро танҳо бо ҳайвоне дар миён бигзорад. Кӯҳзод ҷаҳони ҳикояро тарзе ироа додааст, ки кинаҷӯёнаву ситамгарона ба назар расида, решаи ҳамаи ин мочароро дар касолати ахлоқӣ гурӯҳе аз одамони манфиатхоҳу тамаъҷӯ мебинад. Ин маънӣ дар ҳикояҳои “Нархи одам”, “Мо барин буд, боз мо барин шуд” ва “Савия” тақмил ёфта, гувоҳи камолоти ҳунарии нависанда дар эҷоди ҳикояи ахлоқӣ аст.

Муҳимтарин тамоюле, ки дар инъикоси масоили ахлоқӣ дар ҳикояи замони истиқлол ба назар мерасад, самт ва сӯйи муҳокотӣ ва фаҳвоӣ (маънии) ахлоқӣ он аст. Дар ин гуна ҳикояҳо муҳокот васила ва ахлоқӣ ҳадаф буда, хости нависанда ин аст, ки ахлоқи инсонро беҳтар кунад. Он чӣ нависандагон дар ин замина навиштаанд бе рабт бо дунёи воқеӣ нест. Дар ин равиш тарзи бархурди Сорбон ва Абдулҳамид Самад ба воқеияти ахлоқӣ аз баъзе ҷиҳадҳо ҷолиб ба назар мерасад.

Сорбон бо наشري китоби ҳикояҳои – “Мағреза” зинаи дигари ҳунари ҳикоянависиро, ки хоси ӯст, ба намоиш гузошт. Дар ҳикояҳои ин китоб масоили ахлоқӣ ҷойгоҳи хос дошта, нависанда “дидаву шунида ва мушоҳида”-ҳояшро [8, с.3] ба қалам додааст, ки мазмуну сужети тоза ва ҳикматнок доранд. Муҳимтарин хусусияти ҳикояҳои индавраинаи нависанда “мутаҳаррикии таҳқиқи муҳтасар, ки имкон медиҳад моҳияти зиндагӣ кашф шавад” ва “умқи кашфи вазъияти мушаххас, воқеият, ҳислати инсон, ки фақат ба насри бадеӣ дастрас мебошад” [9, с.76]. Аз ин мавқеъ дар ҳикояҳои Сорбон “Бистари марг”, “Бочӯрабой”, “Русбача”, “Ҳар лаҳза мекушанд, боз зинда шавем”, “Одамшиносӣ”, “Чӣ фарқ дорад?” ва ғайра сиришт ва ҳуно ҳислати инсонҳо ба тасвир омадааст, ки паёми мушаххаси ахлоқӣ доранд.

Мисли воқеае, ки дар ҳикояи “Бистари марг” ба тасвир омадааст, дар зиндагӣ ҳазорон аст. Нависанда эҳсосоти манфии занеро дар ҳикоя хеле одӣ ва табиӣ тасвир кардааст. Зан дар ҳоле, ки мурданаширо яқин доништааст, эҳсоси гунаҳкорӣ ва аз шавҳараш талаби омурзиш мекунад. Нависанда дар ҳикоя ба воситаи гуфтугӯи шахсиятҳо (зану шавҳар) феъл ва инфийоли афкор, вижагиҳои даруниву хулқу ҳуӣ онҳоро нишон медиҳад. Мо аз ин гуфтугӯи шахсиятҳо аз ахлоқи онҳо пай мебарем, ки яке аз василаҳои ироаи паёми ахлоқӣ нависанда мебошад.

Ҳикояи “Бистари марг” тарҳи қавӣ ва маҳкаме дошта, воқеиятҳои сарнавишти шахсиятҳо бо риштаҳои сабабу натиҷа ва мантиқӣ ба ҳам гирех меҳӯранд, ки хулосаи муҳими ахлоқӣ зеро дар бар мегиранд: ҳиммати эътирофи гуноҳ ва узрҳои барои пок кардани гуноҳон ва ором кардани вичдони нороҳат. Дар ҳикоя, мисли аксари чунин таълифотҳои Сорбон, воқеият ҳислатҳои ахлоқӣ шахсиятҳо бозгӯӣ мекунад.

Ҳикояҳои ахлоқӣ Сорбон паёми хоси ахлоқӣ дошта, ниқоб аз чеҳраи табаҳкорон бармедоранд ва сирату сурати онҳоро, чунон ки ҳаст, нишон медиҳанд. Ҳикояи ёдшуда ҳақиқатнамои зулму ситами ҳонаводагӣ ва бадахлоқиву беиффатии зан аст. Дар ин гуна ҳикояҳои нависанда ҷашмандози дунёи воқеӣ бар дунёи тахайюлӣ ва бофта имтиёз дошта, ба хусусияти хоси идроки бадеии ӯ ишора мекунад. Аз ин назар вай дар заминаи воқеияти маъмулии рӯзгор ва сарнавишти одамони маънии ахлоқи шахсиятҳои ҳикояҳои ҳаҷвиашро падида меоварад. Ҳикояи “Бочӯрабой” ба ҳамин тарз эҷод шуда, мавқеи ногувори ахлоқӣ инсонро дар ҷомеа бозгӯ мекунад. Хулосаи нависанда, ки дар паёми ҳикоя омадааст, чеҳраи Бочӯрабойро ҳамчун намунаи ахлоқӣ ба ҳонанда мешиносонад: “Қас рафтори ӯро дидаву

мушохида карда, пиндорад, ки дунё танҳо барои Бочӯрабой барин касон сохта шудааст, ки дар бораи он фикру андеша накарда, умр ба сар мебаранд” [10, с.12].

Дар ҳикояҳое, ки Сорбон тайи понздаҳ соли охир таълиф кардааст, бештар масоили ахлоқии ҷомеа, аз ҷумла нақӯкориву бадкорӣ, кинтӯзиву гайёбӣ барин ҳислатҳои бади инсонӣ мавриди таваҷҷӯҳ будаанд. Нависанда дар ин гуна ҳикояҳо хӯю ҳислати инсонро дар оинаи воқеият менамояд. Ҳикояҳои “Ду дӯст”, “Насихат”, “Модари пир”, “Гадо”, “Домод” ва ғайра сифатҳои бади инсониро, ки пояҳои ахлоқи иҷтимоӣро меғусиланд тасвир карда, ангеаҳои зехнӣ ва иҷтимоии ин тамоюли ахлоқиро бармало мекунад.

Нависандаи дигаре, ки дар ҳикояҳои дар замони истиқлол таълиф кардааш ба инъикоси масоили ахлоқӣ таваҷҷӯҳи хос доштааст, Абдулҳамид Самад мебошад. Дар ҳикояҳои ӯ аксаран сурати ҳикояву ашхос ва воқеъ абзорҳои ҳастанд, ки як паёми одӣ ва маълуми ахлоқиро баён мекунад. Мазмуни ин гуна ҳикояҳои нависанда сода ва идроки он осон аст. Дарунмоя низ як нуктаи ахлоқии маъмулӣ аст ба гунае, ки ҳамагон аз он огоҳӣ доранд. Ин тарзи идроки бадеии нависанда суннатӣ буда, аз насри ахлоқии пешин маншаъ мегирад ва бар баёни як ҳақиқати ахлоқӣ устувор аст. Ба ин далел ин нависандаи ҳолшинос дар ҳикояҳоиаш даст аввал аз масъалаҳои ахлоқии барои инсон ва ҷомеа муҳим, аз қабилӣ “бемехрӣ, бепарво будан нисбат ба падару модар, шахсони наздик, ба зодгоҳ” ва ғайра кор гирифта, паёми ахлоқиаширо ироа мекунад.

Китобҳои А. Самад “Талош” ва “Ёр дар бари ёр” бештарин ҳикояҳои ахлоқиро фаро гирифтаанд. Нависанда саъй кардааст, дар ҳар ҳикоя як паҳлуи масоили ахлоқиро, ки заминаи ҳаёти доранд, тасвир намояд. Ҳикояҳои “Танҳои”, “Ишқи тирамоҳӣ”, “Ноком”, “Муколама”, “Дудила”, “Ғамхӯрак”, “Булбулони шаҳр ва зог” ва ғайра хӯю ҳислат, амалу кирдор, моҳияти олами маънавию ахлоқии инсонро ба тасвир гирифтаанд, ки тарзи ҳоси идроки бадеии муаллифро аз маънавиёт ва ахлоқи инсонҳо бозгӯ мекунад. Дар ин замина Ҳикояи “Ёр дар бари ёр” ҷолиб ба назар мерасад.

Ҳикояи ёдшуда воқеӣ буда, қаҳрамон шахсест, ки эҳтироми хонандаро ҳам ба далели доштани мавқеияти мумтози иҷтимоӣ ва ҳам ба сабаби бархӯрдорӣ аз вижагиҳои ахлоқӣ бармеангезад. Дар тасвири нависанда шахсияти ҳикоя аз зоҳир ва рафторе мутаносиб бо ахлоқи мақоми баланди худ бархӯрдор аст. Ӯ роҳбари аввали ҳизб ва давлат буд, бо беадолатиҳову душманиҳо сарбасар нашуд, балки бо аъмол ва кирдору рафтораш бар бадиву худкомагӣ монета эҷод кард. Аз ин назар, тасвири нависанда иҷоза намедихад, ки хонанда ба хусни ахлоқи қаҳрамонаш гувоҳ набошад, ё онро пас гирад. Дарёфти ҳақиқати сарнавишти қаҳрамон ва тасвири бадеии он ҳамдардии хонандаро нисбат ба ӯ маҳфӯз медорад, ки маҷнун хунари нависанда аст. Бартари дигари ин ҳикоя он аст, ки рӯйдодҳо бидуни ёри аз тафсириҳои нависанда вазъи мусбати ахлоқии қаҳрамонро ба беҳи мучассам сохтаанд, ки камназир аст.

Чунин тарзи идроки бадеии воқеияти ахлоқӣ дар ҳикояи дигари нависанда “Ишқи тирамоҳӣ” низ ба назар мерасад. Муаллиф фасоди ахлоқиро решаи ҳамаи бадбахтиҳои инсонии имрӯза ва намоди “ишқи тирамоҳӣ” дониста, вафова садоқатро василаи наҷот ва идомати насли солим таъбир мекунад. Намунаҳои ахлоқие, ки нависанда тасвир карда, паёми муҳаббат ва зиндагии солимро ироа мекунад.

Атахон Сайфуллоев навишта буд, ки “...ҳикояҳои Абдулҳамиди Самад мавзӯву масъалаҳои иҷтимоӣ, ахлоқӣ, ишқӣ, ҳаҷвию мутоибавӣ ва амсоли инҳоро дар бар гирифтаанд”. Ба мушоҳидаи мо дар аксари ҳикояҳое, ки нависанда дар давраҳои баъд эҷод кардааст, паёми содиқонаи ахлоқии ӯ “ватанхоҳӣ, инсонпарварӣ, башардӯстӣ, муҳаббату садоқат, меҳнатдӯстиву ободгарӣ, ҳифзи табиат ва муҳити зист, одамият” [11, с.183] будааст, ки баёнгари хостҳои ахлоқиву инсонии нависандаи хунарманд ва некбину некхоҳ аст.

Ба ин тартиб, дар заминаи таҳлили анҷомгирифта метавон хулоса кард, ки масоили ахлоқӣ дар ҳикояи давраи истиқлол ҷойгоҳи хос дошта, зеро таъсири воқеиятҳои ҳаёти ҷомеа шакл гирифтааст. Тамоюлҳои мусбату манфии ахлоқие, ки дар охири солҳои навадум ва баъди он, бахусус давраи ҷанги ҳамватанӣ дар ҷомеаи тоҷикон роҳандозӣ шуд, омилҳои аслии густариш ёфтани паёми ахлоқӣ дар ҳикояи тоҷикӣ мебошад, ки бозгӯии ҷустуҷӯҳои бадеии нависандагони ҷудоғона аст.

АДАБИЁТ

1. Солеҳов, Ш. Андешаҳо дар бораи ҳикояи имрӯз / Ш. Солеҳов. Адабиёт ва шинохти он. – Душанбе: Ирфон, 2009, – 28 с.
2. Қӯҳзод, Ӯ. Гардани ғам бишканем / Ӯ. Қӯҳзод. – Душанбе: Эр-Граф, 2018, -59 с.
3. Қӯҳзод, Ӯ. Гардани ғам бишканем, -58 с.
4. Сайфуллоев, А. Ҷону ҷаҳони наср. – Душанбе: Ирфон, 2007, -221 с.
5. Қӯҳзод, Ӯ. Гардани ғам бишканем, -саҳ.132.
6. Қӯҳзод.Роҳи паси ағба.-Душанбе:Ирфон,1987,-С.115-119.

7. Набавӣ, А. Зиндагонӣ сар ба сар савдост / Куллапаймои сухан. – Душанбе: Деваштич, 2009,-119 с.
8. Сорбон. Мағзреза. -Душанбе: Адиб, 2013,-3 с.
9. Бақозода, Ҷ. Абдуҳамиди Самад ва инкишофи ҳикоя / Ҷ. Бақозода. – Душанбе: Эҷод, 2007,-76 с.
10. Сорбон. Мағзреза. - Душанбе: Адиб, 2013,-12 с.
11. Сайфуллоев А. Ҷону ҷаҳони наср.–Душанбе:Ирфон,2007,-183 с.

ВОПРОСЫ НРАВСТВЕННОСТИ В ТАДЖИКСКОМ РАССКАЗЕ ПЕРИОДА НЕЗАВИСИМОСТИ

В статье рассматривается роль и место нравственности в таджикском рассказе периода независимости на основе творческого опыта Уруна Кухзода, Сорбона и Абдулхамиды Самада и анализируются основные тенденции развития назидательного рассказа в современной прозе. Подчеркивается, что творческие искания современных писателей в этом направлении являются логичным продолжением нравственной тенденции таджикской прозы 80-90-ых годов XX века. Тем не менее, современные писатели в художественном исследовании нравственного мира современника стараются проникать в проблему с позиции сегодняшних нравственных принципов общества, которая является главным признаком новаторского подхода в изображении нравственных проблем современного человека.

Ключевые слова: проза, рассказ, независимость, нравственность, личность, реализм, символ, добро, зло.

MORAL ISSUES IN THE STORY OF TAJIK INDEPENDENCE PERIOD

This article explores the role and place of morality in the story of Tajik independence period based on the creative experience of Urun Kuhzod, Sorbon and Abdulhamid Samad and analyzes the main trends in the development of the instructive story in modern prose. It is emphasized that the creative searches of modern writers in this direction are a logical continuation of the moral tendency of Tajik prose of the 80-90s of the twentieth century. Nevertheless, modern writers in an artistic study of the moral world of a contemporary try to penetrate the problem from the standpoint of today's moral principles of society, which is the main sign of an innovative approach in depicting the moral problems of modern man.

Keywords: prose, story, independence, morality, personality, realism, symbol, good, evil.

Сведение об авторе:

Махмудов М. – соискатель кафедры теории и истории литературы Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. Тел: (+992) 918182221

About the autor:

Mahmudov M. – post –graduate deparment of Theory and History of Literature of the Tajik State Pedagogical Universite named after Sadriddin Ayni. Phone: (+992) 918182221

УДК:891550-93

АБДУСАЛОМ ДЕХОТӢ – МУТАРҶИМИ АСАРҶОИ БАЧАҶОНА

Норова Г.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Абдусалом Дехотӣ ханӯз дар оғози фаъолияти адабиаш нуктасанҷона зарурати ба вучуд овардани адабиёти бачаҷонаро ҳис намуда, соли 1930 мақолаеро дар рӯзномаи «Тоҷикистони Сурх» (1930.15.04) таҳти унвони «**Адабиёти бачаҷона қафо монда истодааст**» ба таъб расондааст. Дар ин мақола муаллиф ба рушди адабиёти бачаҷона дар даҳ соли охир ишора намуда, таъкид кардааст, ки китобхое, ки дар ин ҳусус аз нашр баромадаанд, аз тарафи бачаҷон бо шавқӣ беандоза мутолиа карда мешаванд. Дар ин муддат, асарҳои адибони классикии рус – А.С.Пушкин, М.Ю.Лермонтов ва ҳикояҳои А. М.Горкий ба забони тоҷикӣ тарҷума ва нашр мешаванд.

Инчунин дар мақола А. Дехотӣ дар бораи ниҳоят қафо мондани адабиёти бачаҷонаи тоҷик таъкид намуда, навиштааст: “Мо ҳоло барои бачаҷон дар бораи қаҳрамонҳои эпохаамон, дар ҳусуси лётчикҳо, дар бобати разведчикҳои сурх ва қаҳрамонҳои меҳнат китобҳои мароқовари бачаҷонаи заруриро кам тартиб додаем. Чунин китобҳо шуурнокии одами навро тарбият медиҳанд, ба онҳо сифатҳои аъло: қаҳрамонӣ, нотарсӣ ва муҳаббати беҳад доштан ба ватан, ба одами ояндаи бинокори ҷамъияти нав бисёр зарур аст, инкишоф меёбад” [2, с.156].

А.Дехотӣ дар масъалаи тарҷумаи бадеӣ ҳам ба дигарон ва пеш аз ҳама, ба худ саҳтгир буд. Аз тарҷумаҳои А. Дехотӣ равшан мегардад, ки ӯ на танҳо забон ва услуб, ҳусусият ва

қонуниятҳои назму насри халқӣ ва миллии тоҷикро хуб медонист, балки ба адабиёт ва забони руси тавачҷуҳи беандоза дошта, онро пайваста меомӯхт, тарҷумаи бадеиро воситаи хеле муҳимми ба ҳам наздикшавии миллатҳо мешумурд. Дар ин маврид, ӯ ақидаи асосгузори адабиёти нави рус А.М. Горкийро, ки ба тарҷумаи бадеӣ эътибори ҷиддӣ меод ва масъулиятшиносии тарҷумон – адибонро ҷиддан талаб мекард, ҷонибдорӣ намудааст. Дар ин ҳусус А.М.Горкий менависад: “Кори идеалӣ мебуд, агар ҳар асари бадеии ҳар халқ, ки дар Иттифок ба таъби мерасад, ба забони тамоми халқҳои Иттифоқи Советӣ тарҷума карда шавад. Дар ин сурат мо имконияти ҳарчи зудтар дарк кардани хусусиятҳои миллий, анъана, урфу одати ҳамдигарро пайдо мекардем. Ин баҳамоӣ барои бунёд намудани ҷамъияти нав, тезонидани протсессе ба ҳам наздикшавии маданияту миллатҳо, маданияте, ки дар худ бехтарин, нодиртарин, баргузидатарин сифатҳои характерҳои миллиро марбут сохтааст, соҳиб гардем” [4, с.108].

Маҳз ҳамин гуфтаҳои А.М.Горкий дар мавриди аҳамияти тарҷумаи бадеӣ дар тарбияи насли навини Шӯравӣ, ки заминае барои ташаккули умумияти нави таърихӣ одамон хоҳад шуд, аз тарафи А.Дехотӣ ҳамчун дастури роҳнамо пазируфта шуда, минбаъд ӯ ба таври ҷиддӣ ба тарҷумаи бадеӣ пардохтааст.

Фаъолияти тарҷумонии А.Дехотӣ дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ равнақи тоза касб кард ва ӯ ба тарҷумаи насри адибони рус ба мавзӯҳои гуногуни ҷи характерии афсонавӣ ва ҷӣ воқеаи дошта шурӯъ намудааст. А. Дехотӣ чун мутарҷим кӯшиш ба ҳарч додааст, ки ба дуруст инъикос намудани мазмуну мундариҷаи матни асл дар тарҷума тавачҷуҳи бештар зоҳир намояд. Чунончи, ҳуди адиб таъкид мекунад, ки “Адабиёти советӣ дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ ягонагии сиёсӣ-маънавӣ ва моддии халқӣ советиро ба таври васеъ инъикос мекард. Нависандагони советӣ ҷӣ дар фронт ва ҷӣ дар ақибоҳ тамоми қувваи худро барои ғалабаи мо бар зидди душманон сарф мекарданд. Онҳо дар асоси талаботи реализми сотсиалистӣ образи одами нав - бунёдкори ҷамъияти навро, ки ба даст яроқи ҷангӣ гирифта, бо душман мечангид, нишон меоданд” [1, с.17].

Чунончи аз тарҷумаи тоҷикии осоре, ки Абдусалом Дехотӣ тарҷума кардааст, бармеояд, ки зимни тарҷумаи ин асарҳо маҳорати ҳосаи адабии нависанда ба таври возеҳ рӯшон мешавад. Ҳангоми тарҷума ӯ барои ба таври пуробуранг ба қалам додани воқеияти тасвиршуда аз ғановати забони тоҷикӣ, баёни сода ва услуби халқӣ -гуфтугӯӣ, таркибу ибороти реҳта ва мақолу зарбулмасалҳои халқӣ ба таври муассир истифода намудааст, ки матни тарҷумаро барои хонандаи хурдсол ва наврас қобили фаҳм ва шавқовар намудааст. Тарҷумаи асарҳои “Чор ҳодисаи ҷанговарона”- и Лев Успенский, “Хон ва писараш”- и Максим Горький”, “Саргузашти Чипполино”- и Ҷ.Родари ва ғайра гувоҳи равшани нуктаи мазкур мебошанд.

А.Дехотӣ таъкид намудааст, ки барои бачагони тоҷик асарҳои ҷолиби диққати забони русиро бояд тарҷума намуд, то барои хонандаи давраи баъдичангӣ дастрас гардад. Тарҷумаи ҳикояи “Чор ҳодисаи ҷанговарона”- и Л.Успенский ба забони тоҷикӣ, ки барои хонандаи синни хурд ва миёнаи мактабӣ пешниҳод шудаанд, бо забони мутобиқ ба ҳамин синну сол таълиф гашта, хонандаро дар руҳияи ватандӯстиву қаҳрамонӣ, таҳаммулпазирию пуртоқатӣ ва зиракӣ парвариш менамояд.

Дар асари номбурдаи Лев Успенский ҷаҳор воқеаи мансуб ба зиндагию корномаҳои фармондеҳ Климент Ефримович Ворошилов тасвир шудаанд, ки дар тарҷумаи А. Дехотӣ бар пояи имконоти сабқии забони тоҷикӣ бо обуранги маҳсуси бадеӣ ба хонандаи наврас тарҷума мегардад ва дар ӯ шавқу ҳаваси пайравӣ кардан ба қаҳрамониҳои маршал К.Е.Ворошиловро бедор месозад.

Воқеан, дар солҳои пас аз Ҷанги Бузурги Ватанӣ насли ҷавони Иттиҳоди Шӯравӣ ба рӯзгор ва корномаҳои қаҳрамонони ин ҷанг шавқу рағбати бениҳоят бисёр доштаанд ва фармондеҳонеро чун Ворошиловро ниҳоят дӯст меодоштаанд ва худро ворис ва пайравони онҳо меҳисобидаанд. Барои онҳо давраҳои кӯдакии Ворошилов, давраҳои мактабхонии ӯ, ҷӣ тавр ба сафи большевикон пайвастанӣ ӯ , ҷӣ гуна ба мақоми фармондеҳии Артиши Сурх расиданаш, ҳамчунин ҷӣ тавр дивизия ва корпуси афсарони шӯравиро ба ҷанг бар зидди сафедҳо раҳнамун сохтан ва пирӯз шуданаш ниҳоят завқовар буд.

Барои дар бораи тамоми фаъолият ва қаҳрамониҳои фармондеҳи Шӯравӣ Климент Ворошилов сухан рондан, таълиф намудани асарҳои бисёрчилда ва муддати тӯлонӣ зарур буд, аз ин лиҳоз Лев Успенский лаҳзаҳои аз ҳама хотирмони ҳаёти Ворошиловро ба сурати бозгӯ кардани ҷаҳор корномаи ӯ, ки дар солҳои ҷанги граждани ба вуқӯъ пайвастанд, ба риштаи тасвир кашидааст. Ҳуди асар аз 4 ҳикоя таркиб ёфтааст, ки ба сурати силсилавӣ пайи ҳам омада, ҳар кадоме номҳои мустақил доранд: “Станитсаи Пятизбенная” [3, с.70-74],

”Разведкаи часуруна” [3, с.74-77], “Дар сари пулемёт” [3, с.77-81],” Боз як лаҳзаи пурхатар” [3, с.81-83].

Муқоисаи матни асл ва тарҷумаи тоҷикии А.Дехотӣ нишон медиҳад, ки мутарҷим асолати матни аслро дар тарҷума нигоҳ доштааст, тарҷумаи ӯ айнӣ ва тахтуллафз набуда, балки эҷодкорона ва бо истифодаи аз ғановати луғавию дастурии забони тоҷикӣ баргардон шудааст.

Ба таври намуна пораҳоеро аз матни асл ва тарҷума ба суръати муқоиса меорем. Ҳикояи “Станица Пятиизбенная” бо тасвири майдони ҷанг чунин оғоз мешавад:

“Днем и ночью шли бои. Днем и ночью пробивались красноармейские части на восток, к Волге, к городу Царицыну (теперь он называется Сталинградом). Путь был трудный. Белые наседали со всех сторон. Отовсюду слышались трескотня винтовок, стрельба орудий, грохот взрывов...” [5, с.5].

Дар тарҷума :

“Шабу рӯз ҷанг мерафт, шабу рӯз қисмҳои Армияи Сурх ба шарк, ба тарафи Волга, ба тарафи Царицын (ҳозир ин шаҳр Сталинград номида мешавад) ба худ роҳ мекушоданд. Роҳ пурмашаққат буд, сафедҳо аз ҳар тараф ҳучум мекарданд. Аз ҳар тараф садоҳои қарс-қурси милтиқпарронӣ, гулдурроси тӯп ва тарқишҳо ба гӯш мерасиданд...” [3, с.70].

Дар идома тасвири манзараҳои майдони ҷанг ва воқеаҳо, ки рух додаанд, пайиҳам зери қалам оварда мешаванд. Дар ин порчаи баргардон маҳорату образофарии А.Дехотӣ бараъло намоён аст, ки ба тарҷумаи бадеӣ бештар рӯҳи бадеӣ додааст.

Ё тарҷумаи лаҳзаи зерин:

“И вдруг, в тот миг, когда вдали перед собой наши войска увидели небольшую казачью деревню , станицу Пятиизбенную, все вокруг неожиданно утихло. Ни криков, ни выстрелов. Враг точно бесследно провалился куда-то. Куда он делся? Откуда вылетит вновь? Неизвестно!” [5, с.5).

Ин матн дар тарҷума чунин баргардон шудааст:

“Ҳамин ки баноҳост ба назари аскарони мо аз дур қишлоқчаи казакӣ, станикаи Пятиизбенная намудор шуд, атроф тамоман хомӯш гардид. На доду фаръёд монду на овози тирпарронӣ. Душман дар ким – кучо чиму ғоиб шуда рафт. Вай кучо шуд? Аз кучо боз ҳучум мекунад? Маълум нест!” [3, с.70].

Дар матни асл:

“На войне такая непонятность хуже самого жестокого боя” [5, с.5].

Чунин тарҷума шудааст:

“Дар ҷанг чунин номафҳумӣ аз саҳттарин задухӯрдҳо ҳам бадтар аст ” [3, с.70].

Ё дар матни асл омадааст:

“Решили послать на разведку броневичок- боевой бронированный автомобиль с пулемётом. Броневик был старый и потрепанный, но лучшего поблизости не нашлось. Да и вообще у Красной Армии в те дни хороших машин было еще мало” [5, с.6].

Ин порча чунин тарҷума шудааст:

“Қарор доданд, ки ба разведка броневичка-автомобили ҷангии зирехпӯши пулемётдорро фиристонанд. Броневик кӯҳна ва шалақ буд, аммо ғайр аз ҳамин дар даст чизи дигаре набуд ” [3, с.70].

Аз мазмуни матн маълум мешавад, ки дар наздики чизе дигар, яъне автомобили сохта аз он оё маҳсул дар Армияи Сурх набудани мошинаҳои хубу қоршоям пурра маълум набудааст, дар он аём таминоти Армияи Сурх бо мошинаҳои ҷангӣ ҷандон пурра набуд.

Дар матни асл Успенский кӯшиш кардааст, ки ба тасвири лаҳзаҳои ҷангӣ дар бораи ҳолати иҷтимоии Армияи Сурх, ки тамоми лавозимоти ҷангӣ барои мубориза бар зидди фашистон сарф карда шуда буд баён намояд ва бо ин мақсад низ маҳз ибораи Армияи Сурхро ба назар гирифтааст. Аммо мутарҷим А. Дехотӣ ин масъаларо ҳамчун ҳолати ҳаррӯзаи ҷанговарӣ мавриди тарҷума қарор додааст.

Ё дар матни асосӣ мехонем:

“Главная улица станицы была пуста. Но враги могли спрятаться в боковых переулках “ [5, с.6].

Чунин тарҷума шудааст:

“Кӯчаи асосии қишлоқча холӣ буд. Аммо дар тангкӯчаю паскӯчаҳои атроф пинҳон шуда ҳобидани душманон мумкин буд” [3, с.71].

А.Дехотӣ дар ин ҷо калимаи русӣ “станица” ро истифода кардаасту дар дар давоми тарҷума бо калимаи “қишлоқча” иваз кардааст. Мебоист бо як ифода ишора кунад ё станица ё қишлоқча, зеро маънои “станица” аз калимаи русӣ дар тарҷума деҳаи казакҳо мебошад.

Ё ҷумлаи зерин дар матни асл чунин аст:

“Водитель замер. Лицо его стало белым, как мел ” [5, с.7].

Чунин тарчума шудааст:

“Ронанда машинаро нигоҳ дошт. Ранги рӯи вай канда, пахта барин сафед шуд” [3, с.71].

А.Дехотӣ ба ҷои ҷумлаи “Водитель замер” “Ронанда шах шуда монд” - мегуфт ифода мушаххас мегашт. Бингаред, ки дар ташбеҳ намудан муаллифи асосӣ аз бӯр истифода намудаасту Дехотӣ ҳамчун тарҷумон барои ҷоннок шудани ҳолати эмотсионалии тасвири персонаж дар забони тоҷикӣ аз пахта истифода кардааст. Мақсади муаллифи асл ва тарҷумон низ танҳо нишон додани ҳолати руҳии эмотсионалии персонаж мебошад.

Хуллас, дар ин ҳикояи хурд А. Дехотӣ ҳамчун мутарҷим барои хушсифат баромадани тарчума, ба ивази ибораҳо аз забони модарии худаш (тоҷикӣ) ибораҳои мувофиқро ҷӯстааст, ки ба ин гуна даъво ҳақ дорад.

Ҳикояе дувум бо номи “**Смелая разведка**”, яъне “Разведкаи ҷасурона” омадааст. Дар ин ҳикоя низ тасвири қаламии лаҳзаҳои ҷанговарона, яке аз супоришҳои муҳим ба ҳисоб мерафтаи он давра разведка тасвир шудааст.

Дар матни асл мехонем:

“Второй случай произошел уже около Царицына, на Волге.

Белые армии, идя по пятам за отходившими красными, подошли к Царыцину почти вплотную, окружили его тесным кольцом с трёх сторон.

Одна из батарей белых - четыре пушки и около сотни солдат-остановилась в ожидании битвы в степи, за пригородными деревнями.

Рано поутру из штаба белых на эту батарею прискакал верховой. Он привез приказ: быть готовыми к наступлению! “ [5, с.12]

Дар матни тарчума омадааст:

“Ҳодисаи дуйӯм дар қарибии Царицын, дар канори Волга рӯй дод. Армияи сафедҳо қадам ба қадам аз паи қисмҳои сурх гашта, ба Царицын наздик омада, қариб тамоман ба вай расиданд, аз се тараф зич ҳалка карда вайро печонида гирифтанд.

Яке аз батареяҳои сафедҳо - чор тӯп ва тақрибан сад нафар солдат-мунтазири задухӯрд шуда дар биёбон, дар ақиби қишлоқҳои атрофи шаҳр қарор гирифт. Аввали пагоҳ аз штаби сафедҳо ба тарафи ин батарея як кас асп давонда омад. Вай фармон овард: ба ҳучум тайёр шудан лозим” [3, с.74].

Дар ин матн тарчума хеле ба дараҷаи баланд ва моҳирона сурат гирифтааст. Сабку услуби тарчума ба хонанда дастрасу фаҳмо мебошад.

Ҳикояи савум : ”У пулемёта”(“Дар сари пулемёт”) ном дорад.

Дар матни асл:

“Третий случай произошел на станции Воропоново, недалеко от того же Царицына. Вот как на этот раз было дело.

Осенью, в октябре, на фронте снова загремели орудия. Белые решили еще раз попытать счастья, подумали прорваться к Волге.

Ворошилов никогда не любил управлять боем издали, из города. Восемнадцатого числа штабной вагон привез его на станцию Воронпоново. К самой линии боя. Тут в эти дни невесть что творилось” [5, с.18].

Дар матни тарчума:

“Ҳодисаи сейум дар станцияи Воропоново, дар наздикии ҳамон Царицын рӯй дод. Ана, ин мартаба кор ҷӣ тавр буд.

Тирамоҳ. Дар моҳи октябр , дар фронт боз ҳам тӯпҳо гулдуррос задан гирифтанд. Сафедҳо қарор доданд, ки боз як бори дигар толеашонро озмуда, ба Волга зада гузаранд.

Ворошилов, чи тавре ки ҳамеша одаташ буд, аз дур-аз шаҳр истода идора кардани ҷангро нахост. Дар ҳаждаҳуми моҳ вағони штаб вайро ба станцияи Воропоново овард. Маълум набуд, ки дар инҷо имрӯзҳо ҷӣ воқиаҳо шуда гузаштаанд” [3, с.77].

Аз тарҷумаи матни мазкур маълум мегардад, ки А.Дехотӣ дар мавриди тарҷумаи ибораву калимаҳо баъзе ҳолатҳои кӯтоҳбаёниро пеша кардааст ва ин барои сатҳу сифати баргардони зарар надорад.

Ҳикояи охири “Чор ҳодисаи ҷанговарона”- “На волоске” - “Боз як лаҳзаи пурхатар” ном дорад. Дар ин тарчума матни асл чунин баён мегардад:

“Война с белыми подходила к концу. Советская страна добивала одного из последних своих страшных врагов-барона Врангеля. Отряды буденновской Первой конной армии, идя по пятам за противником, заняли селение Отраду. Враг отступил. Утром командиры Конной, во главе с Ворошиловым и Будённым, собрались обсудить дела в одной из деревенских изб ” [5, с.24].

Дар матни тарчума:

“Чанг бо сафедхо кариб охир шуда истода буд. Мамлакати советӣ яке аз охирин душманони дахшатноки худааш - барон Врангельро зада маҳв кард. Отрядҳои Яқӯми Армияи Аспакӣи Будённовӣ қадам ба қадам аз паи душман рафта деҳаи Отрадари ишғол карданд. Душман ақиб нишаст. Пагоҳӣ командирҳои Армияи Аспакӣ, бо сардори Ворошилов ва Будённовӣ дар яке аз хонаҳои чӯбини кишлоқ чамъ омаданд, ки масъаларо ҳал кунанд “ [3, с.81].

Дар ин ҷо А.Дехотӣ : «**барои ҳал намудани масъала**» гуфта тарҷума кардааст, дар асли матн бошад «**обсудити дела**» – «**масъаларо ҳал кунанд**»- оё бо тарзи «**қорхоро ҳал намоянд**» тарҷума намояд.

Вале чи тавре ки дар матнҳои боло зикр гардид , Абдусалом Дехотӣ дар соҳаи тарҷумаи асарҳо барои бачагон хизмати назаррас кардааст. Махсусан, дар солҳои Чанги Бузурги Ватанӣ Дехотӣ ҳамчун мутарҷим барои рушди адабиёти бачагони тоҷик тавассути тарҷумаи осори адабиёти рус ва ҷаҳон саҳме босазо гузоштааст. Дар давоми тарҷума ба нигоҳ доштани оригинали асар мазмун ва мӯҳтавои ӯ диққати ҷиддӣ додааст. Аз забони муаллифи асарҳо забон , сабк, услуб ва шакли асари тарҷума шударо то қадри имкон пурра бо аслаш ба хонандаи Иттифоқи Советӣ расонида тавонистааст.

Дар матни асл:

- Ну, как Климент Ефримович? Как же это вы?

А Климент Ефримович с трудом вынимает оставленную врагом пику из складок бурки, к которой она запуталась. Он вытирает пот со лба. Он улыбается товарищам...

-Ничего, ничего, ребятки! – говорит он. - Ничего, спокойно! Ещё повоюем ! [5, с.28].

Дар матни тарҷума:

“-Хуб, кани, Климент Ефримович? Чӣ шуд ба шумо? Климент Ефримович бошад, зӯр зада найзаи душманро, ки ба чинҳои буркааш дармонда буд, кашида мебарорад. Вай арақҳои пешонаашро пок мекунад. Вай ба рафиқонаш бо табассум нигоҳ мекунад...

– Ҳеч гап не, зарар надорад, бачаҳо ! - меғӯяд вай. - Ҳеч гап не, хотирчамӣ! Ҳолӣ боз мечангем “ [3, с.83].

Мутарҷим лаҳзаҳои пуршиддати чанговаронаро аз матни асл айнан бо ифодаи бадеӣ тавонистааст ки баргардонаду дастраси хонандаи тоҷик созад. Дар матни тарҷумаҳои А.Дехотӣ мазмун пурра нигоҳ дошта шудааст. Тарҷумаҳои ӯ аҳамияти тарбиявии матни аслии тарҷумаҳои ӯро қомилан дуруст ва хотирмон нигоҳ доштаанд.

АДАБИЁТ

1. Дехотӣ А. Куллиёт. Ҷилди - I. Назм. Душанбе; “Ирфон”, 1965. -373 с.
2. Дехотӣ А. Куллиёт. Ҷилди - V.Мақолаҳо. Душанбе; “Ирфон”, 1966.-472 с.
3. Дехотӣ А. Куллиёт. Ҷилди - IV.Тарҷумаҳо. Душанбе; “Ирфон”, 1966. -768 с
4. Горкий А.М.О детской литературе, детском и юношеском чтении. Избранное (изд. 4-перераб и дополн. сост, вступ статьи и комментарии Н.Б.Медведовой). - Москва; “детская литература”, 1989. - 224 с.
5. Успенский Л.В. Четыре боевых случая. Москва; “Издательство детская литература”, 1941. – 30 с.

АБДУСАЛОМ ДЕХОТИ – ПЕРЕВОДЧИК ДЕТСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ

Данная статья посвящена творчеству Абдусалома Дехоти как переводчика детских произведений для таджикских детских читателей и поколений 30-ых годов в период Великой Отечественной Войны.

В статье автор показывает творчество А.Дехоти как выразителя детских чувств с переводами произведений таких писателей, как М. Горький, Дж. Родари и Л.Успенский и др. Автор данной статьи анализирует перевод рассказа русского писателя Льва Успенского про отважного командира Красной Армии Климента Ефримовича Ворошилова, который в своё время являлся идеалом для детей советской эпохи. Автор использует сравнительно-сопоставительный метод анализа оригинала и его таджикского перевода и выявляя особенности стиля перевода А.Дехоти, показывает мастерство переводчика при передаче содержания названного рассказа.

Ключевые слова: А. Дехоти, перевод, идеал, Великая Отечественная Война, рассказы, отважный, командир, Климент Ефимович Ворошилов, советская эпоха, творческий, особенности.

ABDUSALOM DEHOTI - TRANSLATOR OF CHILDREN APOS;S WORKS

This article is devoted to the work of Abdusalom Dekhoti as a translator of children's works for Tajik children's readers and generations of the 30s during the Great Patriotic War.

In the article, the author shows the work of A. Dekhoti as an exponent of childhood feelings with translations of works by writers such as M. Gorky, J. Rodari and L. Uspensky and others.

The author of this article analyzes the translation of the story of the Russian writer Lev Uspensky about the brave commander of the Red Army Kliment Efrimovich Voroshilov, which at one time was an ideal for children of the Soviet era. The author uses a comparative method of analyzing the original and its Tajik translation and revealing the features of the translation style of A. Dekhoti, shows the skill of the translator when transmitting the content of the named story.

Key words: A. Dekhoti, translation, ideal, Great Patriotic War, stories, brave, commander, Kliment Efrimovich Voroshilov, Soviet era, creative, features.

Сведения об авторе:

Норова Гулчехра – старший преподаватель кафедры теории и истории литературы Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни: тел: (+992) 935314731.

About the author:

Norova Gulchehra – a senior lecturer in the Department of Theory and History of Literature of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ayni: tel: (+992) 935314731.

НАҚШИ ТЕЛЕВИЗИОНИ ВИЛОЯТИ СУҒД ДАР САБТ ВА ИНЪИКОСИ ИЧЛОСИЯИ XVI- УМИ ШҶРОИ ОЛИИ ҶУМҶУРИИ ТОҶИКИСТОН

Нурматова М.Р.

Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи А.И.Сино

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар яке аз суҳанрониҳояш ба алоқаи телевизион ва радио баҳои баланд дода, қайд намуданд, ки “Телевизион ва радио васоити дастрастарин ахбороти омма буда, тавассути он тамоми иқдомҳои пешбарандаи ҷомеа баррасӣ мегардад” [1, с.4]. Васоити ахбори омма бахусус телевизион ва радио дар ҷаҳони муосир низ мақомашонро гум накарда, балки беш аз пеш аҳамияти калонро касб менамоянд. Мавзӯе, ки ба риштаи тадқиқ қашида шудааст перомуни он ягон навъи кори илмӣ анҷом дода нашудааст. Танҳо дар алоҳида тадқиқотҳои муаррихону сиёсатшиносон вобаста ба Иҷлосияи таърихӣ XVI -уми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва нақши он дар ҳифзи истиқлолияти давлати маълумот оварда шудааст халос.

Иҷлосияи XVI -уми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки аз санаи 16. 11.1992 то 02.12.1992 дар Қасри Арбоби хочагии ба номи Саидхуҷа Урунхуҷаевичи шаҳри Хучанд баргузор шуда буд, ҳамчун ҳодисаи муҳим дар саҳифаҳои таърихи замони муосири халқи тоҷик бо ҳарфҳои заррин сабт гардидааст. Ин падидаи муҳими таърихӣ дар замоне сурат гирифт, ки Ҷумҳурии тозаистіқлоли Тоҷикистонро оташи ҷанги шаҳрвандӣ фаро гирифта пояи ҳокимияти қонунӣ фалаҷ гардида , давлату миллати тоҷикро хавфи фаноӣ ба таҳдид менамуд.

Аз интиҳоботи президентӣ (моҳҳои ноябр соли 1991) то даъвати Иҷлосияи XVI-уми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (моҳи ноябри 1992) давраи хавфноктарин ва мудҳиштарин ба ҳисоб мерафт. Оғози гирдиҳамоиҳои моҳи сентябри соли 1991, аз тарафи мухолифини давлат ғасб шудани телевизиони марказӣ, гирдиҳамоиҳои майдонҳои «Шаҳидон» ва «Озодӣ» (апрел-майи соли 1992), бо зӯри силоҳ аз вазифа барканор намудани Президенти қонунии кишвар Раҳмон Набиев, ночор Ҷукуматро ба истеъфо маҷбур кардан, аз ба гирдоби ғоҷеаи мудҳиш қашидани мамлакат дарак меод [2, с.56].

Муаррих, профессор Ҳайдаршо Пирумшоев ин масъаларо тадқиқ намуда, он лаҳзаҳои мудҳишро ҷунин ёдоварӣ кардааст: «Ақнун вазъияте ба амал омада буд, ки соҳибмансабони нав ё «болоиҳо» ҳукуматро идора карда наметавонистанд, халқ ё «поёниҳо» тамоман аз итоати онҳо баромада буданд, вале замоне фаро расида буд, ки имрӯз ҳам ба ёд оварданаш кас меларзад. Тоҷикон гуё ба ҳадди охири ни мавҷудияти давлату давлатдорӣ ба амри тақдир эҳёгаштаи худ

расида, аз носипосиву ғаразхоии фарзандонаш боз аз нав ба қаъри гумноии таърихи ғӯта мезананд. Ҳамаро интизори имтиҳони нави таъриху тақдир фаро гирифта буд [3, с.102].

Дар таърихи 9 ноябри соли 1992 қарори Раёсати Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи 16-уми ноябри ҳамон сол дар шаҳри Хучанд даъват намудани Иҷлосияи XVI-уми Шӯрои Олии (даъвати 12-ум) баромад, Вазифаи асосии Иҷлосия хотима бахшидан ба хунрезӣ, барқарор сохтани ҳокимияти қонунӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин созмони роҳбарияте, ки ба халқ чиҳати бунёди давлати ҳуқуқбунёд, демократӣ ва дунявӣ раҳнамоӣ мекунад, маҳсуб меёфт.

Акбаршо Искандаров аз он давра ёдовар шуда, қайд мекунад, ки аксари намоёндагон ҳатто барои рафтани ба Иҷлосияи Хучанд худдорӣ ҳам мекарданд ва бархе аз онҳо ҳатто ариза навишта аз қор рафтанд [4, с.57].

Кори иҷлосия мувофиқи вақти муайянгардида дар қасри Арбоби хоҷагии Саидхӯча Урунхучаевичи шаҳри Хучанд оғоз гардид. Аз 230 нафар вакилони халқ 193 нафарашон дар иҷлосия иштирок намуданд. Дар қатори намоёндагони халқ, арбобони илму фарҳанг, намоёндагони ҳизбу ҳаракатҳои муҳолифин, меҳмонон аз давлатҳои ҳамсоя ва ташкилотҳои байналхалқӣ ҳузур доштанд. Дар ҷойи намоёни Қасри Арбоб чунин шиор овозон карда шуда буд: «Вакилони мӯҳтарам! Шумо ба инҷо бо мақсаде омадед, ки ба хунрезӣ хотима гузоред. Дар сарзамини тоҷикон бояд сулҳ тантана кунад» [5, с.298].

Рӯзномаи иҷлосия 23 масъала, азҷумла бозхонди раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Акбаршо Искандаров, баррасии аризаи Раҳмон Набиев оид ба истеъфо аз мақоми Президентӣ, мурочиат ба Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил, дар бораи авфи умум, интиҳоби раиси Шӯрои Олии, ташкили Шӯрои Вазирони Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар бораи аз муҳосираи иқтисодӣ раҳо додани минтақаҳои ҷудогонаи ҷанграфтаистода, дар бораи ба эътидол овардани вазъияти ҷамъиятию сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ғайраро дар бар мегирифт.

Дар ҷаласаи машваратии 17-ноябр баргузор гардида Раиси комитроияи вилояти Кӯлоб Эмомалӣ Раҳмонов суханронӣ карда, аз нугувории вазъи озуқавии вилояти Кӯлоб изҳори ақида намуд. Ӯ фикрашро доир ба масъалаи ба эътидол овардани вазъи ҷумҳурий чунин баён намуд: «Ҷанги шаҳрвандӣ ҳисороти азимеро ба бор оварда, сабабгори ҳалокати даҳҳо ҳазор нафар одамон гардид. Даҳсолаҳо лозим мешавад, то захму ҷароҳатҳои ин фалокат муолиҷа шаванд. Давом додани хунрезӣ беақлист ва ба он мекӯшем, ки дар ҳар як хонавода сулҳ, оромӣ ҳукмфармо бошад. Маҳз бо ҳамин мақсади олии мо ба Иҷлосия омадаем. [6, с.103]. Суханронии ин шахс кӯтоҳ бошад, ҳам, бо масъалагузориҳои мушаххас фарқ мекард.

Рӯзи 19-уми ноябри соли 1992 дар иҷлосия масъалаи интиҳоби Раиси нави Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба миён гузошта шуд. Ба ин вазифа аз ҷониби намоёндаи халқ А. Мирзоев номзадӣ вакили мардумӣ Эмомалӣ Раҳмон пешниҳод карда шуд. Аз 197 вакил, ки дар иҷлосия иштирок доштанд, 186 нафарашон ба ҷонибдорӣ Эмомалӣ Раҳмон овоз доданд.

Баъд аз он ки макони баргузори Иҷлосия аниқ гардида буд, масъалаи иштироки ҳайати эҷодиву техникаи телевизиони вилояти Ленинобод (ҳоло вилояти Суғд) низ ба миён омад. Бояд қайд кард, ки телевизиони вилояти Ленинобод дар асоси Қарори Шӯрои Вазирони ИҶШС (соли 1982), баъдан солҳои 1982-1986, Қарори Шӯрои вазирони РСС Тоҷикистон «Дар бораи ташкили телевизиони вилояти Ленинобод» таъсис ёфта ва санаи 15 декабри соли 1990 нахустин наattoқи ин телевизион Башорат Ашурбекова бо арзи саломии меҳрбори хеш аз оғози фаъолияти телевизиони вилояти Ленинобод (ҳозира Суғд) мужда расонида буд [7, с.16].

Вобаста ба вазъияти онвақта инъикоси кори Иҷлосия аз ҷониби телевизиони марказӣ ғайримқон буд. Аз ин рӯ васоити техникаи телевизионӣ, аз қабилӣ пойгоҳи сайёри телевизионӣ, дастгоҳҳои статсионари наворгирӣ ва ғайра аз ҷумҳурии Узбекистон ҷалб карда шуда буд. Лекин васоити техникаи мазкур тибқи формат ба кори телевизионҳои Тоҷикистон мувофиқат намекард. Бо ин сабаб вазифаи сабт ва инъикоси пурраи рафти Иҷлосия бар души ҳайати эҷодиву техникаи телевизиони Ленинобод вогузор гардид. Маврид ба зикр аст, ки муовини аввали ҳамонвақтаи раиси Кумитаи давлатии телевизион ва радиои Тоҷикистон Ғулом Маҳмудов дар якҷоягӣ бо Муҳаббат Мирсаидова нахустсарвари Кумитаи телевизион ва радиои вилояти Ленинобод тайи солҳои 1989-1993, Абдуалӣ Халилов- директори онвақтаи маркази техникаи ин кумита ва бо дастгирии қорамандони масъули соҳаи алоқа ҷораандешӣ намуданд, то ки чиҳати сабт ва намоиши рафти ин воқеаи муҳими сиёсӣ шароити мусоид фароҳам оварда шавад. Абдуалӣ Халилов дар сӯҳбат бо муаллифи китоби “Симои Суғдиёна” Ҳадя Набизода аз он лаҳзаҳо ёдовар шуда, чунин ибрози ақида намудааст: «Вақте ки ба души мо инъикоси пурраи ҷараёни иҷлосия вогузор шуд, ростӣ гап, мо-роҳбарияти онвақтаи телевизиони вилояти Ленинобод ба таҳлуқа афтодем. Дар ҳақиқат он рӯзҳо ин рисолат барои аҳли қорамандони телевизиони вилоят аз як тараф пуршараф маҳсуб гардад, аз ҷониби дигар масъулиятталабу ташвишовар ҳам буд. Зеро кумитаи телевизиони навтаъсиси вилоят аз нигоҳи эҷодӣ ва техникаӣ танқисҳои зиёде дошт ва собиқаи ҳамагӣ дусолаи қорӣ мушқилоти дучандро барои қорамандони наворбар ба бор оварда буд. Хавфи ҳар лаҳза барбодравии нақшаҳо ҷой

дошт. Дастгоҳҳои касбии садо ва наворбардории босифат мавҷуд набуд. Новобаста аз ин мушкилиҳои ҷойдошта телевизиони вилоят мебоист сабт ва инъикоси пурраи кори Иҷлосияро таъмин мекард [8, с.6].

Илҳом Ҷамолӣён, ки гурӯҳи эҷодиро сарварӣ мекард, мушкилоти кори аҳли гурӯҳи бардӯшдошташро чунин зикр намуд, ки: «Паҳши мустақими иҷлосия бароямон қазияи ниҳоят ҷиддӣ буд, чунки мо дар ин кор умуман таҷриба надоштем» [9, с.7].

Ба ин мушкилиҳо нигоҳ накарда ҳайати эҷодиву техникаи ин кумита бомасъулиятон ва пуршарафона аз ӯҳдаи иҷрои вазифаи гузошташуда баромада тавонистанд. Тамошои рафти иҷлосия тариқи симо ба мардуми ҷумҳурӣ аз ҷониби Кумитаи телевизион ва радиои вилояти Ленинобод таъмин карда шуд. Собиқадорони кумитаи мазкур дар хогираҳои хеш вазъи ногувори кориашонро ин тавр баён намудаанд: «Зиёда аз 20 шабонарӯз машаққати зиёд кашида, шабхоро бо бедорхобиву давутоз рӯз намудем ва хушбахтона аз ӯҳдаи иҷрои ин вазифаи пурмасъулу пуршараф баромада тавонистем» [10, с.7].

Муҳимтар аз ҳама дар он давра ин буд, ки тариқи телевизиони мазкур нахустпайки сулҳ бо савганди фарзанди фарзонаи миллат Эмомалӣ Раҳмон дар ин иҷлосияи сарнавиштсоз садо дод. Таъмини сабт ва инъикоси пурраи чараёни чунин падидаи муҳими таърихӣ аз ҷониби ҳайати эҷодиву техникаи Кумитаи телевизион ва радиои Суғд дар сатҳи зарурӣ ба роҳ монда шуд. Рӯзноманигорон, наворбардорон, коргардонҳо ва дигар кормандони ин кумита бо сарвари Илҳом Ҷамолӣён бо меҳнати заҳматталаби хеш дар паҳши мустақими иҷлосия нақши созгоре гузошта буданд.

Мавзӯро бо далелҳои дар боло овардашуда ҷамъбаст намуда ба чунин хулосаҳо омадан мумкин аст.

1. Иҷлосияи XVI-уми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба муқобили қувваҳои даргир хотима гузошт ва истиқлолияти воқеии Тоҷикистонро ҳифз намуд.

2. Нақши телевизиони Суғд дар инъикоси Иҷлосияи XVI-уми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ниҳоят арзишманд буда, имрӯзҳо ҳамчун далели воқеӣ аз мушкилоти солҳои аввали соҳибистиклолӣ ба ҳисоб меравад.

3. Бойғонии телевизиони Суғд имрӯзҳо бо намоиши ин воқеаи муҳими таърихӣ сиёсӣ метавонад барои насли ҷавон – ояндасозони Ватан ҳамчун дарси хештаншиносӣ ва сабақ аз таърихи навини кишвар хизмат намояд.

4. Ҷамасола дар арафаи таҷлили солгарди Иҷлосияи XVI-уми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон истиқболи ҷашнҳои Истиқлолияти давлатӣ ва Ваҳдати миллӣ тамоми шабакаҳои телевизионии кишвар ин рӯйдоди муҳимро намоиш медиҳанд, ки бевосита метавонад дар замири ҷавонони зодаи соҳибистиклолии Тоҷикистон ҳифзи арзишҳои миллӣ, ифтихор аз мероси ниёгон ва расидан ба қадри Ваҳдати миллиро бедор намояд.

АДАБИЁТ

1. Набизода Ҳадя “Симои Суғдиёна” – Хучанд, 2010. – 4 с.
2. Абдурахмонов З.В. “Нақши иҷлосияи XVI-уми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар эҳёи давлатдорӣ навини тоҷикон” / - Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз”, Пайём №4 (59) – 2017 - 56 с..
3. Пирумшоев Ҳ. “Таърихи халқи тоҷик дар тарозуи таърихнигорӣ” - Маҷмӯи мақолаҳо. - Хучанд, 2014 – 102 с.
4. Абдурахмонов З.В. “Нақши иҷлосияи XVI-уми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар эҳёи давлатдорӣ навини тоҷикон” / Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз”, Пайём №4 (59) – Душанбе, 2017 – 57 с.
5. Муродов С. С. «История таджикского народа» - Душанбе, 2014. - с. 298.
6. Пирумшоев Ҳ. “Таърихи халқи тоҷик дар тарозуи таърихнигорӣ” //Маҷмӯи мақолаҳо. - Хучанд, 2014.- 103 с.
7. Ғафоров У. “Симои сафобахшу зебоифар”/Набизода Ҳ. “Симои Суғдиёна” – Хучанд, 2010. – 16 с.
8. Набизода Ҳадя “Симои Суғдиёна” – Хучанд, 2010. – 6 с.
9. Набизода Ҳадя “Симои Суғдиёна” – Хучанд, 2010. – 7с.
10. Набизода Ҳадя “Симои Суғдиёна” – Хучанд, 2010. – 7 с.

РОЛЬ СОГДИЙСКОГО ОБЛАСТНОГО ТЕЛЕВИДЕНИЯ В ЗАПИСИ И ТРАНСЛЯЦИИ XVI-Й СЕССИИ ВЕРХОВНОГО СОВЕТА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассматривается одно из важнейших исторических и политических событий XVI-й сессии Верховного Совета (12-го созыва) и роль тогдашнего ново созданного Ленинабадского областного (ныне Согдийского) телевидения в его трансляции. Роль того прежнего областного телевидения заключалась именно в том, что те тяжкие для таджикского народа дни были размещены в его архивных страницах, и теперь, поколение времен независимости, посмотрев их, может с определенными заключениями осознать сложные пути сохранения независимости страны. Поэтому, в данной статье усилия направлены на то, чтобы все неясные аспекты темы были изучены, и трансляция этого важного события новейшей истории страны посредством

телевидения может поставить точку на беспочвенный спор ряд людей, поднимающих провокацию вокруг этой темы.

Ключевые слова. Сессия, Верховный Совет, Таджикистан, Худжанд, Телевидение, Ленинабад.

THE ROLE OF SUGHD REGION TELEVISION IN RECORDING AND BROADCASTING 16 SESSION OF THE SUPREME COUNCIL OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article provides analysis of the scale of historically and politically important events of XVI Session of the Supreme Council (12 call) and the role of newly established television of the then Leninabad region (now Sughd region) in broadcasting it. It was the role of the then region's television to put those dark days for Tajik people in their archive file, so by watching them today, the independence generation can realize, with concrete conclusions, difficult ways of achieving country's independency. Therefore, this article put all efforts so that unclear aspects of this subject were clarified, and bring to a close the groundless arguments of a number people, raising uproar over this subject, by broadcasting this important event of country's new history through television.

Keywords: Session, television, Supreme Council, Tajikistan, Khudjand, Leninabad.

Сведения об авторе:

Нурматова Малика Рустамовна – Таджикский государственный медицинский университет имени А.Сина, преподаватель кафедры, «Общественных дисциплин». Телефон: (+992) 918912491, Электронная почта: asad76.76@mail.ru.

About the autor:

Nurmatova Malika Rustamovna – Teacher of the department of social sciences Avicenna Tajik State Medical University. E.mail: asad76.76@mail.ru, тел.:(+992) 918912491

НАЗАРЕ БА ТАЪРИХИ ТАШАККУЛИ НАШРИЯИ “ШАХРИЁР”

Кутбиддинов А.Х.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Рӯзномаи «Шаҳриёр» нашрияи маҷлиси вакилони халқи шаҳри Ваҳдат мебошад, ки соли 1933 ҳамчун нашрияи Кумитаи ҳизбӣ ва Кумитаи иҷроияи Шӯроӣ намояндагони халқи ноҳияи Орҷоникидзеобод (Ваҳдат) таъсис ёфтааст. Шумораи аввалинаш 3 ноябри соли 1933 бо номи «Коммуна» чоп шудааст: “Дар пешбурди корҳои маданӣ-равшаннамоӣ, тарғиботи воситаи асосӣ рӯзномаи ноҳиявии “Коммуна” (ҳоло “Шаҳриёр”) буд, ки соли 1933 аз чоп баромад, ки инро душманони ҳаёти нав чаҳми дидан надоштанд” [5, с.112]. Мавриди зикр аст, ки дар шаҳри Ваҳдат дар оғози солҳои сиёҳ матбааи пуриқтидоре таъсис дода мешавад, ки заминаву асоси таъсисёбии рӯзномаи “Коммуна” низ ба шумор меравад. Шояд маҳз ташкил гардидану ба фаъолият падохтани он сабаб гардидааст, ки дар ноҳияи имрӯза Ваҳдат дар қиёс бо дигар ноҳияҳо рӯзномаи маҳаллӣ андаке барвақттар таъсис дода шавад. Ин матбаа дар афзуншавии теъдоди рӯзномаву маҷаллаҳо ва китобҳои илмиву оммавӣ нақши амиқ доштааст: “Соли 1933 кушодашавии чопхона дар ҳаёти маънавию иқтисодии мардуми диёр ҳақиқатан ҳам ҳодисаи хурсандибароҳе буд. Зеро таъсисёбии чопхона, бешак ба афзуншавии теъдоди рӯзномаву маҷаллаҳо, китобҳои илмию бадеӣ роҳи нав мекушод” [5, с.31]. Дар мавриди нақши таъсирбахши матбааи ноҳия бобати таъсиси рӯзномаи “Коммуна” чунин андешаи дигар низ ҷой дорад, ки он бозгӯи дар замони худ дар роҳи хуб ба роҳ мондани кори рӯзнома афзалият доштани ноҳияи Янгибозор мебошад. Матбаа бо ин иқтидори худ чандин вазифаҳои муҳими дигарро низ ба субот мерасонид. Қиёсҳо нишон медиҳанд, ки дар ноҳияҳои ҳамсояи Ваҳдат (Рӯдакӣ, Варзоб, Ҳисор, Шаҳринав, Турсунзода) нашрияҳо мутаносибан солҳои 1934-1935 таъсис ёфтаанд. Маълумотҳо гувоҳи онанд, ки ин матбаа кори нашри рӯзномаҳои чанд ноҳияро ба ўҳда дошт: “Кори нахустине ки матбааи шаҳр оғоз бахшид, нашри рӯзномаи “Коммуна” буд. Баъдтар кормандони матбаа ба чопи рӯзномаҳои маҷаллаҳои мухталиф камар бастанд. Рӯзномаҳои ноҳияҳои Ленину Данғара, Файзободу Ёвон низ дар ҳамин матбаа нашр мешуданд.” [5, с.112]. Ин ақидаро муаллифону муҳаққиқони дигар низ таъкид менамоянд. Баъзе таҳқиқу далелҳо нишон медиҳанд, ки «...матбааи ноҳияи Орҷоникидзеобод дар баъзе ноҳияи гирду атрофи филиалҳои худро дошт, ки ноҳияи Данғара аз ҷумлаи онҳо буд» [16, с.163]. Ҳолати мазкурро яке аз сармуҳарирони нашрияи “Меҳнати коммунистӣ” Раҷабалӣ Аҳмад низ иброз мекунанд. Номбурда дар соли 1970 дар кори аз нав оғозкардаи нашрияи маҳаллии ноҳияи Файзобод нақш дошт ва мушкилоти набудани матбааро то соли 1970 бевосита қайд кардааст, ки гувоҳи қариб сил сол маркази ягонаи таъбу нашри чандин рӯзномаҳо будани ин матбаа мебошад: “Ибтидои ташкилшавии газетаи матбааи вучуд надошт. Ба мушкилиҳо, яъне дурии роҳ нигоҳ накарда, газета қариб 7 моҳ дар матбааи

райони Орчоникидзеобод нашр гардид” [4, с.36-38]. Дар ҳақиқат кори рӯзномаро бидуни пояи полиграфӣи устувор тасаввур кардан душвор мебошад. Ҳарчанд он заҳмати эҷодӣ набошад ҳам, вале дуруст, беҳато ва саривақт нашр кардани рӯзнома ба фаъолияти кормандони матбаа саҳт алоқаманд аст. Заҳмати сангину пурмасъул будани кори хуруфчинон дар солҳои аввали фаъолият монеаи нашри рӯзнома намегардид. Ҳар як ҳарфи курғошимини саҳифаҳои рӯзнома дастӣ чида мешуданд, ки заҳмати зиёди коркунони матбааро талаб мекард. Баъдтар мошини калони чопӣ ва дастгоҳҳои хуруфчинӣ дастрас гардид, ки боиси осонтар гардидани заҳмати матбаачиён шуд.

Маълумотҳо гуногун нишон медиҳанд, ки рӯзномаи “Шаҳриёр” дар фаъолияти қариб навадсолаи худ худ се маротиба табдили ном кардааст. То соли 1990 бо номи «Коммуна», аз соли 1991 то соли 2009 бо номи «Ваҳдат» ва аз он пас бо номи «Шаҳриёр» ба таъб мерасад. Ба истиснои солҳои ҚБВ, ки шумора ва таъдоди нашри он андаке коҳиш ёфтааст, рӯзнома дигар ҳолати таваққуф надоштааст. Солҳои 1960 - 1969 бо сабаби муттаҳид шудани ноҳияи Орчоникидзеобод (имрӯза Ваҳдат) бо ноҳияи Файзобод нашри рӯзнома васеътар гардида, бо таъдоди 10 ҳазор нусха ба таъб расидааст. Анъанайи муттаҳидсозии нашрияҳо дар давраҳои ҷанг кам набуданд ва рӯзномаи “Коммуна” на дар солҳои ҷанг, балки баъдтар бо сабаби муттаҳидшавии ду ноҳия (Орчоникидзеобод ва Файзобод) фаъолияти нашрияи “Меҳнати сотсиалистӣ” як муддат аз байн бурдааст. Як омили давоми қариб як даҳсола вусъат пайдо намудани фаъолияти нашрия ҳамин муттаҳидшавии ду ноҳия ба ҳисоб меравад: “Файзободро соли 1963 ба ноҳияи Орчоникидзеобод (ҳозира шаҳри Ваҳдат) ҳамроҳ намуданд ва соли 1969 боз ба он мустақилият бахшиданд” [9, с.18-19]. Марҳилаи аввалини инкишофи матбуоти маҳаллӣ ба эълони панҷсолаи аввали меҳнати сотсиалистӣ иртиботи қавӣ дорад. Матбуот дар ин раванд ба сифати оинаи рӯз амал намуда, дар ин марҳилаи аввали инкишоф матбуоти маҳаллӣ бо вучуди қадамҳои нахустин комёбиҳои назаррасро соҳиб мегардид. Матбуоти маҳаллӣ дар инъикоси ҳаводису руҳдоди замон, босаводгардонии мардум, маънавияту маърифатнокии ҷомеа, мубориза бо боқимондаҳои соҳти феодалий, боло бурдани ҳисси ватанпарастиву ватандӯстӣ, худшиносиву худоғоҳӣ ва дар ниҳоят тарғибу ташвиқи куллии соҳти нав нақши устувор мегузошт. Ҳамин буд, ки дар як давраи ниҳоят кӯтоҳ таъдоди нашрияҳои маҳаллӣ ҳамчун ўҳдадорӣ қатъӣ иеодологӣ зиёд мегардид: «...шумораи газетаҳои районӣ дар республика сол аз сол зиёд мешуд. Дар охири панҷсолаи якум шумораи онҳо аз 3 ба 29 расид» [14, с.18].

Рӯзнома дар ҳаёти мардум дар он солҳо як чизи тамоман нав буд, ки ба он тавачҷӯҳ доштанд ва идеологияи замона низ аз он хеле осону густурда истифода мекард. Аз ин ҷиҳат, нақши тарғиботию ташвиқотию рӯзномаи “Коммуна” ҷун дигар рӯзномаҳои маҳаллии кишвар муқаддамтарин ҳадаф ба ҳисоб мерафт. Дар баробари ташвиқи тарғиби мақсаднок рисолати омӯзандагиву тарбиявӣ ахлоқии рӯзнома сарфи назар набуд: “Байни аҳли заҳмат на танҳо нақши тарғибгарӣю ташвиқгарӣро ба ҷо меовард, балки вазифаи ташкилотчигиро ҳам ба субот мерасонд. Ин се вазифа дар рӯзномаи “Коммуна” дар якҷоягӣ ба иҷро расонда мешуданд” [5, с.112]. Панҷсолаи аввал барои тамоми халқи шӯравӣ ҳамчун зинаи нахустини ислоҳоти маданӣ саҳифаҳои воқеан нави зиндагиро кушод. Таъиноти махсусияти матбуоти даврии солҳои сиёмо бештар дар он дидан мумкин аст, ки он тавонист дар раванди «инқилоби маданӣ-фарҳангӣ» [1, с.9] таъсири рӯзмарраи худро гузорад. Муҳаққиқон низ бар он назаранд, ки ҳамчун як ҷузъ ва баҳши ин инқилоби маданӣ матбуот низ дар тамоми ҷабҳаҳо таҳаввулоти ҷиддиро аз сар гузаронид ва шаклгирии журналистикаи тоҷик маҳз ба ин давра хос доништа мешавад: «...дар замони инқилоби маданӣ – даҳсолаи аввали таърихи Тоҷикистони мустақил журналистикаи тоҷик шакл гирифт» [1, с.79]. Нашрияи “Коммуна” низ дар ин равандҳо ва сабақҳо фаъолу пешрафта буд. Дар ҳаҷми ду саҳифа бо хуруфи лотинӣ дар бораи дастовардҳои ҳаёти нав ба хонандагонаш мужда меод. Саҳифаҳои онро дар навбати аввал мавзӯи донишу саводомӯзӣ, ба мактаб ҷалб кардани фарзандони халқ, соҳтмони мактабҳо, мубориза бо бойҳову кулакҳо, аз байн бурдани мафкураи динӣ, меҳнати садоқатмандона, ёфтани ва нест кардани душманони соҳти нав ва амсоли ин ба шумор мерафт. Душманону нотавонбинони соҳт низ ором набуданд ва талош мекарданд, ки дар кори рӯзнома ҳалал ворид намоянд: “Бо ҳар роҳу васила мекушиданд дари рӯзномаро ба рӯи муштариёнаш банданд. Кормандони онро таъқиб мекарданд. Рӯзнома бо мурури айём миёни аҳли ҷомеа мавқеи хоса пайдо кард” [5, с.62].

Рӯзнома то соли 1940 давоми ҳафта ду маротиба, рӯзҳои якшанбе ва чоршанбе дар ҳаҷми ду саҳифа ба таъб мерасид. Нархи он гоҳо 8 тин ва гоҳо 15 тин ишора карда мешавад. Дар давоми 6-7 сол рӯзнома тавонист, ки ба ҳаёти мардуми маҳалл ворид гардад. Дар он солҳо муаллифони фаъоле ба монанди Н.Бухоризода, А. Нурматова, А.Азизов, А.Ғайюров, Н.Алиев, С.Назаров, Ҳ.Қосим, Неъматов Б.Назаров, Қ.Носиров дар саҳифаҳои рӯзнома

бештар мавод нашр кардаанд. Маводи хроникавии ТАСС низ дар шакли таҳия зиёд истифода мегардид, ки бештари онҳо мавзӯи маҳкум намудани ҷанг ва империализм буданд. Оғози ҷанг барои рӯзнома душвориҳоро пеш овард. Теъдоди нашр кам гардид ва баъзе мухбирони фаъол ба майдонҳои ҷангу набард рафтанд. Аммо фаъолияти рӯзнома қатъ нагардид ва рисолати тарғибиву ташвиқии он ба маротиб зиёд мегардид. Дар ин маврид гоҳо ақидаву афкоре вучуд дорад, ки замони ҷанг замони таназзули матбуоти тоҷик аст. Ин ақида саҳеҳ нест ва ҷанг монеаи қатъии инкишофи матбуот гашта натавонист. Баъзе ҷузъиёти иқтисодӣ ба назар расанд ҳам, аммо матбуот муҳимтарин сармояи худ – маънавиятро аз даст надода буд. Баръакс, руҳияи матолиби нашрияҳо шиддати бештари таблиғу ташвиқро фаро мегирифт. Дар ин масъала танҳо душвориҳои таъбу нашр вучуд доштанд ва мардум бо дилгармиву умед рӯзномаҳои мекард, то ки аз авзои ҷанги хонумонсӯз хабардор гардад. Бо вучуди ҳамаи ин дар Тоҷикистон шумораи зиёди рӯзномаю маҷаллаҳо аз ҷоп мебаромад. Масалан, «моҳи сентябри соли 1942 дар Тоҷикистон 3 газетаи республикавӣ, 5 вилоятӣ, 52 районӣ ҷоп мешуд. Танҳо дар вилояти Сталинобод -24, Ленинобод-11, Кӯлоб-9, Фарм-6 ВАБК-2 газетаҳои районӣ ҷоп мешуданд»[13, с.196]. Дар солҳои ҚБВ бинобар мушкилоти иҷтимоиву иқтисодӣ муттаҳидгардонии баъзе нашрияҳо сурат мегирифт, ки ин барои минтақаву маҳалҳои алоҳида хос бошанд ҳам, аммо бештарини нашрияҳои ноҳиявӣ шаҳрӣ мавҷудияти худро нигоҳ доштаанд: «25 августи соли 1941 КМ ПК (б) Тоҷикистон зарурятӣ якҷо ҷоп шуда баромадани газетаҳои «Комсомолец Таджикистана»-ро бо «Коммунист Таджикистана», «Комсомоли Тоҷикикикистон»-ро бо «Тоҷикистони сурх», «Комсомоли Бадахшон»-ро бо «Бадахшони сурх» маъқул ёфт. ...дар натиҷа шумораи нашрн журналҳо дар соли 1942 нисбат ба соли 1941 12 адад, шумораи газетаҳо аз 79 ба 62 кам шуд»[13, с.196].

Бедор кардани муҳаббати ватан ва ҳисси нафратро ба душман зиёд кардан вазифаи ҷонии нашрия дар солҳои ҷанг ба шумор мерафт. Маълумоти муҳаққиқони таърихи матбуот дар солҳои ҳафтодум ҳақӣ аз он аст, ки «Коммуна» дар он солҳо бартариятҳоеро низ соҳиб будааст. Аз ҷумла шумораи обуначиён ва мухбирони ҷамоатии нашрия дар он солҳо дар қиёс ба шароити рӯз ҷандон кам набуд: «Дар қатори газетаҳои республикавӣ газетаҳои районӣ ва вилоятӣ низ дар қатори тарбияи сиёсии меҳнатқашон, мустақкам кардани интизоми меҳнат ва бештар ёрӣ расондан ба фронт ҳиссаи қалон гузоштаанд. Таҷрибаи қорӣи газетаи районии «Коммуна» (Орчоникидзеобод), дар ин бобат шаҳодат медиҳад. Соли 1942 ба ин газета 4100 кас обуна шуд. Дар қатори газета 104 мухбири қорғару деҳқон иштирок дошт»[14, с.43].

Фаъолият ва самти мавзӯи барои нашрияи «Коммуна» тағир ёфт. Дар он солҳо ду мавзӯъ – меҳнати содиқона ва ҷанги ватанӣ барои масъулини нашрия меҳварӣ ба ҳисоб мерафтанд. Ин вазифаи маҷмӯии тамоми матбуот дар он солҳо ба шумор мерафт ва «матбуоти ақибгоҳ бо хидматҳои худ дар мағлуб гардонидани душман нақш мегузошт»[10, с.71]. Табиист, ки дар он солҳо публитсистикаи матбуотӣ дар саҳифаҳои нашрия ривҷ пайдо кардааст. Қудрат ва нерӯи публитсистика дар он солҳо руҳбаланд сохтан ва боварӣ бахшидан ба ҳисоб мерафт. Нашр кардани баъзе матолиби расмӣ низ аз номи роҳбари вақти Давлати Шӯравӣ И.В.Сталин руҳбаландиву баланд гаштани садоқати мардум ба шумор мерафт. Дар солҳои аввали ҚБВ раиси колхохи «Иҷтимоӣ» ба Сталин мактуб навишта, изҳор медорад, ки аз ҳисоби пасандозҳои худ 55 ҳазор сӯро барои сохтани қолоннаи танкии «Қолхозчии Тоҷикистон» ҷудо менамояд. Дар ҷавоб аз И.Сталин мактуб меояд, ки дар саҳифаҳои «Комунна» ба нашр мерасад: «Ба қолхозчиён рафиқон Қобил-ота Ҳамроев, Юсуф Вазиров, Шамс Рахимов, Тағой Бердиқулов, Шермат Уралов, Бибӣ Рачабова, Қузӣ Қаримова, Қароқул Холматов, Бибичон Раҳимова, Раҳим Давлатов, Тутӣ Ҳочмақулов, Қобил Норбутаев, Сулаймонва, Зариф Нозиров, Нозов ва дигарон. Ба қолхозчиён ва қолхозчизанони райони Орчоникидзеобод, ки барои сохтани қолоннаи танкии «Қолхозчии Тоҷикистон» 871 ҳазор сӯм ҷамъ намуда ва барои Армияи сурх туҳфаҳо, картошка, биринҷ сабзавот супурданд, саломи бародарии ман ва миннатдорӣ Армияи сурхро расонед. И.Сталин. » [6]

Очерку лавҳаҳо аз майдони меҳнат дар ақибгоҳ ва таҳияи очерку лавҳаҳо мавзӯи ҷанг аз саҳифаҳои матбуоти марказӣ шеваи аслии фаъолияти давраи ҷангии нашрия мебошад. Афкори иҷтимоии мардум дар як навъ назорати қатъӣ қарор дошт. Мардум аз ҷанги даҳшатбор набояд руҳафта мегардид. Ин вазифа ҳамчун ӯҳдадорӣ қатъӣ барои тамоми эҷодқорон муқарар гардида буд: «...аз рӯзҳои аввали ҷанг жанрҳои публитсистӣ зиндагии ақибгоҳ ва руҳдодҳои майдони ҷангро бо эҳсоси маҳсус инъикос мекарданд»[10, с.78]. Дар давраҳои ҚБВ Умаруф ва Қ.Ҳақимзода ҳамчун муҳаррирони масъул бештар ишора карда мешаванд.

Баъди ҚБВ барои матбуоти маҳаллӣ марҳилаи нав оғоз мешавад, ки он мутаносибан аз солҳои 1950 шуруъ мешавад. Ин марҳила даврони барқарорсозиву бунёдқорҳои баъди ҷангӣ мебошад, ки то солҳои 1960 идома меёбад. Марҳилаи бунёдқориву азнавсозӣ барои худи

рӯзнамаҳо низ хос буд. Баъди солҳои душвори ҷанг рӯзнамаҳо аз нав дар фазои осоишта матлаб интишор мекарданд. Шаклу мазмуни худро дигар намуда, истифодаи аксҳои мазмундорро зиёд мегардониданд. Бо нишондоду таълимоти ҳизб оммаро барои бунёди ҳаёти шукуфон даъват менамуданд. Ба андешаи аксар муҳаққикон дар замони ҶБВ (1941-1945) ба сабабҳои душвории моддӣ, кадрӣ ва сиёсӣ аксарияти матбуоти маҳаллӣ баста шуданд ва бо фаро расидани фурсат дар соли 1945 аз нав матбуоти вилоятӣ ва ноҳиявӣ эҳё шуданд. Ин эҳёшавӣ нафаси тозаии “Коммуна” барин нашрияҳои маҳаллӣ ба ҳисоб мерафт. Акнун рӯзнама боз ба таври густурда масъалаи бунёдкориву меҳнати софдионаро тарғибу ташвиқ мекард. Дар бораи диловарии меҳнаткашон матолиб ба нашр мерасид ва дар симои онҳо нақши тарғибиву тарбиявии нашрия боло мерафт.

Дуруст аст, ки матбуоти маҳаллӣ дар ин раванд ҳамчун «яроки бузурги сиёсӣ, хоҷагӣ ва маданӣ» [15, с.122-124] нақши сазовори худро иҷро мекард. Рӯзнамаи “Коммуна” дар ин давра тағироти ҷашмасеро дар фаъолияти худ ба роҳ мегузорад. Микдори саҳифаҳои рӯзнама зиёд шуда, аз нигоҳи имлоиву услубӣ сатҳу сифати мавод беҳтар гардонида мешавад. Дар идораи рӯзнама эҷодкорони касбӣ бештар ҷалб карда мешаванд. Дар ин давра Ш.Азизов ҳамчун ҷонишини муҳарири масъул фаъолият кардааст. Назар ба маводи нашрнамудаи рӯзнама Н.Фузайлов, А.Саъдуллоев, А.Ҳафизов, К.Мамадов, Ф.Улмас, Г.Саидов, И.Сайдалиев, Қ.Шаропов, Н.Розиқов дар солҳои 1950-1960 аз фаълтарин муҳбирон ба назар мерасанд. Давраи пурсамари фаъолияти рӯзнама солҳои 70-80-уми асри гузашта ба шумор меравад. Рӯзнама дар тамоми самтҳо дастовардҳо дошт. Инъикоси авзои ҷомеа дар руҳияи баланди ватандӯстӣ ҷараён ёфта, касбияту маҳорати кормандони он баланд мегардид. Акнун рӯзнама ба даргоҳи тарбияи адибон мубаддал гардид: “Идораи рӯзнамаи “Коммуна” тӯли солҳои мавҷудияташ ба мактаби бузурги эҷодии аҳли илму адаб ва қаламкашони диёр бадал шудааст. Шоири ширинкалом Нуъмон Розик, шоир ва нависандаи хушсалиқа Мирзо Файзалӣ, шоирон Абдусаттор Раҳмон, Муҳаммадӣ Курбонов, Нуриддин Амриддин, нависанда Амирбек Карим ва даҳҳо нафарони дигар аз ин дар гоҳи маърифат сабақҳои нахустин гирифтаанд. Ҳамчунин, идораи рӯзнама дар тарбияи журналистон нақши босазое дорад” [5, с.112]. Дар вазифаи муҳаррири нашрия дар солҳои гуногун онҳое қарор доштанд, ки бо гузашти солҳо ба зинаҳои бадеии эҷодӣ расидаанд. Ин падида ро корманди собиқадори нашрия, сардабири имрӯзаи он чунин баён кардааст: “Дар солҳои гуногун вазифаи пурмасъулияти муҳаррири рӯзнамаро эҷодкорони бо лаёқат Давлатхоҷа Додаров, Нишон Фузайлов, Раҳматулло Аҳмадов, Зоир Алиев, Холиқ Ризоев, Нуъмон Розик, Алӣ Зайниддин, Исмаилюлло Ибодов, Рустам Мукаррамов ва Мирзо Файзалӣ ба уҳда доштанд. Ҳар кадоме аз онҳо ба кадрҳои онҳо ба кадрҳои имкону тавони хеш дар пешрафтаи кори рӯзнама ва обурую нуфуз пайдо карданаш саҳм гузоштаанд. Хушбахтона, банди ба ҷуз аз ду нафари аввал, бо боқии ин шахсиятҳои шинохта саодати ҳамнишинию маслиҳату машваратгирӣ доштам. Ҷаҳор сарвари охири рӯзнама бошанд, ба ман ҳаққи устодӣ доранд” [3].

Кормандон ва адибони собиқадори шахри Ваҳдат, ки замоне дар ин даргоҳ фаъолият мекарданд, андеша доранд, ки фазои маънавии диёрро бе рӯзнамаи “Шаҳриёр” (собиқ “Коммуна”) тасаввур кардан имконнопазир аст. Дар ҳамаи давраи замони қаламкашони рӯзнама баҳри ободию оромӣ ва рушду такомули ҷомеа талош доштанд ва доранд. Ин навъ эътиқодмандиву садоқат буд, ки рӯзнама дар айни шукуфои худ сазовори мукофотҳои олии ватан гаштааст: “Подоши чунин хизматҳо бо Укази Президиуми Совети Олии РСФСР Тоҷикистон соли 1983 рӯзнамаи “Коммуна” бахшида ба 50-солагии таъсисёбиаш бо Грамотаи Фаҳри мукофотонида шуд” [5, с.112].

Нашрия дар замони шӯравӣ дар оғоз ҳафтае ду маротиба, баъдан ҳафтае се маротиба ба забонҳои тоҷикӣ ва русӣ ҷоп мешуд. Алҳол моҳе ду маротиба дар ҳаҷми ҷор саҳифа бо теъдоди зиёда аз 3 ҳазор нусха ба забони тоҷикӣ нашр мешавад. То имрӯз дар фаъолияти пурсамари нашрияи мазкур 11 нафар муҳаррирон саҳм гузоштаанд ва аввалини онҳо Давлатхоҷа Додаров доништа мешавад: “Аввалин сармуҳаррири нашрия Давлатхоҷа Додаров будааст. Баъдан дар солҳои гуногун Нишон Фузайлов, Раҳматулло Аҳмадов, Зоир Алиев, Холиқ Ризоев, Нуъмон Розик, Алӣ Зайниддин, Исмаилюлло Ибодов, Рустам Мукаррамов ва Мирзо Файзалӣ вазифаи муҳаррири рӯзнамаро ба уҳда доштанд. Аз 19 апрели соли 2010 Нуриддини Амриддин вазифаи сармуҳарриро ба дӯш дорад” [7, с.141].

Дар пешрафти кори рӯзнама дар солҳои ҳокимияти шӯравӣ нақши даҳҳо нафар журналистону муҳбирони фаъл дар саҳифаҳои гуногуни таърихӣ зикр карда мешаванд. Онҳо дар ин даргоҳ тарбия ёфтаю ба камол расида, ба халқу Ватан содиқона хизмат кардаанд ва дар тарбияи маънавии ҷомеа ҳиссаи сазовори худро гузоштаанд. Дар ин бора сардабири имрӯзаи рӯзнама Нуриддини Амриддин, ки собиқаи ҷилсолаи кори дар ин рӯзнама дорад, номи нафарони зеринро дар таҳкими фаъолияти нашрия назаррас медонад, ки мактаби эҷодии рӯзнаманигорони соҳибистеъдодро ба вучуд овардаанд: “...Амонулло Ғуломов, Асо Назаров, Рашид Шарифов, Амрбек Каримов, Самад Нуоров, Ислом Нуоров, Муҳаммадӣ Табаров, Раҳмат Зайдулло, Сироншо

Диловаров, Ризо Риоев, Файзиддин Латифов, Абдулахад Гулов, Нуриддин Хайридинов, Хайдарзода Ислон, Ислон Ниёзов, Мирзомурод Шарифов, Мирзо Асозода, Усмон Чураев, Салоҳиддин Эргашов, Зебунисо Пиракова, Лола Ҳамзаева, Лилия Милдзихова, Раҳмон Шарофов, Ҷӯрабек Саъдуллоев, Талабшо Амиршоев, Аноргул Воҳидова, Раҷабмурод Қараев ва дахҳо нафари дигар дохил мешаванд, ки дар баланд бардоштани сифату мазмуни ғоявии рӯзнома сахми арзанда гузоштаанд” [2].

Давраи мушкилу печидаи матбуоти замони истиқлол солҳои 1991-1992 ба шумор меравад, ки он давраро муҳаққикон «ба ҳадди анархия расида» меноманд. Фазаи озоди уфукнадошта ба он ҳадде расида буд, ки матбуоти давлатӣ зидди давлат баромад мекард. Заминаи муборизаҳои сиёсии хавфнок дар ҷомеа ба вучуд омаданд ва дар ин роҳ нашрияҳои нав бо услу услуби нав мусоидат ҳам мекарданд. Рӯзномаҳои маҳаллӣ дар миёнароҳ қарор гирифтанд ва чун ҳудуди 60 сол дар мадди назари давлату ҳизб қарор доштанд, наметавонистанд, ки муҳолифи муассиси худ андешапардозӣ намоянд. Муҳимтарин анъанаҳои шаклгирифтаи рӯзномаҳои маҳаллӣ хеле зуд аз байн рафтанд. Низомии иқтисодии сотсиалистӣ шикаста гардид ва бухрони иқтисодиву маънавӣ фаъолияти рӯзномаи “Коммуна”-и ҳафтае 5-6 ҳазор нашршавандаро душвору тира гардонид. Ин аҳвол то соли 2000 идома мекард. Рӯзнома ба моҳномаву фаслнома ҳам табдил ёфт. Чун бухрони иҷтимоиву сиёсии ҷумҳурӣ андаке паси сар гардид, фаъолияти рӯзномаҳои маҳаллӣ низ дар кишвар дар қолаби нав ҷараён пайдо кардан гирифт. Дар ин давраҳо дар ноҳия баъзе нашрияҳои хурдроираи дигар низ таъсис ёфтаанд. Аз ҷумла соли 1997 аз ҷониби рӯзноманигор Ҷӯрабеки Саъдулло нашрияи “Муҳаббат” ташкил карда мешавад. Ин нашрияро шӯъбаи маорифи шаҳри Ваҳдат сарпарастӣ мекард ва нашрия “аз ҳаёти мактабу маориф мақолаю очеркҳоро дарҷ менамуд” [11, с.342]. Соли 2000 бошад бо дастгирии шӯъбаи маорифи шаҳр нашрияи дигар бо номи “Шамъи ирфон” таъсис дода мешавад. Рӯзнома “бо мақсади баланд гардонидани рӯҳияи эҷодии хонандагону омӯзгорон” [11, с.342] ташкил карда мешавад. Сармуҳаррири нашрия рӯзноманигор ва омӯзгори ботачриба Саидмурод Искандарӣ буд.

Феълан, дар қору фаъолияти имрӯзаи рӯзномаи “Шаҳриёр” нақши фаъоли рӯзноманигорони касбӣ - Тағоймурод Нуралиев, Амрулло Забиоров, Музаффар Имомов, Ситора Ёрова, Аҳтам Каримов” [2] назаррас аст, ки сарфи назар аз дигаргун гаштани фазаи иттилоотии собиқи рӯзнома анъанаҳои неки он идома дода мешавад. Анъанаи фаъолияти назарраси муҳбирони ҷамоатӣ, ки замоне онҳоро муҳбирони коргару деҳқон мегуфтанд, то имрӯз дар нашрия боқӣ мондааст. Имрӯз ҳайати эҷодӣ ва роҳбарии рӯзнома аз фаъолияти муҳбирони ҷамоатӣ Саидмурод Искандарӣ, Баҳриддин Ҳамроқулов, Рустам Мукаррамов, Қиёмиддин Абдуллозода, Нурулло Норзода, Низомиддин Давлатзода, Ҳикмат Розик, Туйдинисо Каримов ва дигарон қаноатманд мебошанд, ки бо матолиби гуногуни худ дар нишон додани набзи маҳал сахм мегузоранд. Меҳнату натиҷаи эҷодкории онҳо имрӯз низ кадр дорад. Онҳо имрӯз низ ба ҳамкориву робитаҳо даъват карда мешаванд. Имрӯзҳо нашрияи “Шаҳриёр” зери шиори «Ин ҷаҳонро нигар бо чашми хирад!» навгониҳои ҳаёти сиёсиву иҷтимоӣ, иқтисодӣ, адабию фарҳангии ноҳияро инъикос намуда, ба ин васила дар рушду нумӯ ва равнақи корҳои созандагиро ободонии маҳал нақш мегузорад. Он моҳе як, ё ду маротиба ба таъб мерасад. Аз ҳайати 15-16 нафараи ҳайати эҷодии рӯзнома дар солҳои 80-уми асри гузашта имрӯз 4-5 нафар боқӣ мондаанд, ки бештарини онҳо қаламкашони тачрибадор мебошанд. Рӯзнома таҳти рақами № 66 дар Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон номнавис шудааст. Рӯзнома имрӯз ғайриҳизбист ва дар наشري ҳамагуна мавод, ки ба нафъи ҷомеа аст, монеа намегузорад.

Дар ниҳоят метавон гуфт, ки рӯзнома имрӯз низ иқтидори хубу чашмраси эҷодӣ дорад ва ин даргоҳ эҷодкоронро камол бахшидааст, ки берун аз ҳудуди ноҳия дар миқёси ҷумҳурӣ нуфузу шӯҳрат пайдо кардаанд. Аз натиҷаи баъзе таҳқиқҳо бармеояд, ки онҳо бештар мактаби меросмондаи замони шӯравиро муаррифӣ мекунанд. Ба ҳеҷ вачҳ замони истиқлолро гунаҳкор ва инкор карда наметавонем, ки имрӯз мактаби эҷодии нашрияи “Коммуна” насли пиршудаи он аст. Ногузир аст, ки имрӯз бояд хусусиятҳои фаза, муҳит ва равандҳои иҷтимоиро ба инобат гирифт. Дар навбати аввал хонандаи имрӯзаи матбуоти маҳаллӣ қохил ва беҳавсала аст ва ҳамин аст, ки «.бетарафӣ ва бетаваҷӯҳии хонанда»[8, с.39] нисбат ба матбуоти маҳаллӣ бухрону мушкилоти аслии боқӣ мемонад. Насли ҷавон ба матбуот майлу рағбату завқ надорад ва ба ҷои матбуот бештар аз васоити нави коммуникативӣ истифода мекунад.

АДАБИЁТ

1. Азимов А. Матбуот ва маҳви бесаводӣ (1928-1940) / А.Азимов. – Душанбе, 2013. – 83 с.
2. Амриддин Н. Суханро вазну тамкини замин бояд / Н.Амриддин // Шаҳриёр. – 2019. – 8 март. – №11-12 (8661)
3. Амриддин Нуриддин. Раҳи қисмат / Н.Амриддин // Шаҳриёр. – 2017. – 8-март. – № 10-11 (8552)
4. Аҳмадов Р. Супориш / Р.Аҳмадов // Набзи қалам, набзи Файзобод. – Душанбе: Шарқи озод, 2013. – С.36-38.
5. Гулов И.М. Файзи Кофарниҳон / И.М.Гулов. – Душанбе, 2001. -300 с.
6. Миннатдорӣ. // Коммуна. – 1943. – 16 апрел.

7. Муродов М, Кутбиддинов А, Чумбаев М, Исоев Қ, Матбуоти маҳаллии Тоҷикистон.– Душанбе Муродов М ва диг. – 2018. – 200 с.
8. Муродов М. Истиклолият ва рушди матбуоти даврӣ / М. Муродов. – Душанбе: Аржанг, 2017. – 320 с.
9. Начмиддинов Ф. Файзобод (Вашигирд)-ёдгори Ориё / Ф.Начмиддинов – Душанбе, 2014. – 235 с.
10. Нуралиев А.Н. История отечественной журналистики XX в. Часть 4. Журналистика советского периода (1917-1991). Учебное пособие / А.Нуралиев. – Душанбе: РТСУ. – 2018. – 212 с.
11. Салохов Т. Пайроҳаи маорифи шаҳри Ваҳдат / Т.Салохов. – Душанбе: Шарқи озод, 2012. – 368 с.
12. Усмон И. Таҳкими сулҳ ва таҳаввулоти Тоҷикистон (маҷмӯаи мақолаҳо ва мусохибаҳо) / Усмон И. – Душанбе, 2016. – 672 с.
13. Усмонов И, Давронов Д. Таърихи матбуоти тоҷик / И.Усмонов, Д.Давронов. – Душанбе, 2008. – 280 с.
14. Усмонов Ҷ, Гаффоров У. Матбуот ва муҳбирони коргару деҳқон / Ҷ. Усмонов, У.Гаффоров. – Душабе: Ирфон, 1975. – 96 с.
15. Хайруллоев Н. Аввалин рӯнома дар Бадахшон / Н.Хайруллоев // Хоруғ – нигини Бадахшон. –Душанбе: Шарқи озод, 2013. – С.122-124.
16. Шерхон У. Дангара / У.Шерхон. – Душанбе: Шарқи озод, 2005. – 736 с.

ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ ГАЗЕТЫ «ШАХРИЁР»

В данной статье рассматриваются функционирование и история развития газеты «Шахриер», выпускающейся в городе Вахдат. Отмечается, что эта газета является одним из первых периодических изданий, в котором отражены не только проблемы, касающиеся социальной и политической жизни общества, но и история развития города Вахдата. В таком контексте автор выделяет два периода в изучении газеты. Первый период берет свое начало с 1933 года и продолжается до распада Советского Союза. В этот период газета выходила под названием «Коммуна» и для нее были характерны информационная функция и пропаганда коммунистической идеологии. Вторым периодом, начавшимся после 1991 года, является судьбоносным периодом для газеты. По мнению автора, специфика газеты в это период заключается в использовании различных видов иллюстративных материалов, дизайнерского оформления и новых способов подачи информации. Тем не менее, на основе анализа публикаций газеты, автор приходит к выводу, что на фоне развития Интернета, новых технологий и новых способов коммуникации, круг читателей прессы уменьшается. Особенности функционирования газеты заключается в том, что она не только освещает проблемы, охватывающие все сферы жизни общества, но и дает читателям возможность выразить свое отношение к происходящим событиям посредством публикации своей позиции. Частным примером являются публикации публицистического характера, авторами которых выступают местные писатели и поэты.

Ключевые слова: «Шахриёр», статус, солидарность, пропаганда, газета, история, редактор, местная газета, партия.

SOME SHARES OF HISTORY OF "SHAHRIYAR" EDITION

This article will tell you about the history of formation and evolution of the newspaper "Shahriar" in Vahdat. According to the author, creation of the "Kommuna" newspaper (today's "Shahriyar") is the first basis for the first printing in the area of NTM. Present day edition of "Shahriar" was established by the decision of the Executive Committee of the Central Committee of the Communist Party of Tajikistan in 1933 as a body of the district committee of the Republic of Tajikistan and the Council of People's Deputies of the district. The newspaper "Shahriyar" has changed three times in its nearly ninety-year activities. It was published in 1990 under the name of "Komuna", from 1991 to 2009 under the name of "Vahdat" and afterwards by the name of "Shahriyar". With an exception of the years of World War II, when the number and circulation of newspapers have declined slightly, the newspaper has not stopped. In different years, especially in the aftermath of World War II press publications have become more and more popular. The power of publicism in those years was to encourage and rebuild trust in the new social system. The most fruitful period of the newspaper activity is 70-80 years of the last century. The circulation, social spirit, professionalism, and quality of materials have grown to a great extent during this period. At the beginning of independence, the newspaper was facing some difficulties. The weekly has become a fortnight and monthly newspaper. The number of publications has decreased. The activity of the newspaper has been improving for the last few years. The school of local writers wants to continue the tradition. As a non-partisan publication, its role in the local information space was to some extent.

Keywords: "Shahriyar", status, solidarity, propaganda, newspaper, journalist, invitations, history, editor, local newspaper, party.

Сведения об авторе:

Кутбиддинов Абдулмумин Хошимович – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент кафедры международной журналистики. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Электронная почта: adab-75@mail.ru.

About the author:

Qutbiddinov Abdulmumin Hoshimovich - the Tajik national University. Ph.D. in Philology, Associate Professor, Department of the International Journalism. Address: Tajikistan, 734025, Dushanbe, Rudaki Ave., E-mail: adab-75@mail.ru.

УДК-82
ББК-83.3(5т)

АШЎЛА ДАР ПОВЕСТИ ВОҚЕИИ «МАЪВОИ ДИЛ»-И РАҲИМ ЧАЛИЛ

Юсунова М.И.

Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон

Ашӯла яке аз жанрҳои фолклори тоҷик аст, ки бештар дар шимоли Тоҷикистон ва дар байни тоҷикони вилоятҳои Фарғона, Кӯканд ва Тошканд паҳн гаштааст [2, с. 139]. Дар шаҳри Хучанд ва ноҳияҳои Бобоҷон Ғафуров, Конибодом, Ашт ва Исфара низ жанри мазкур ба таври фаровон дар эҷодиёти лафзии халқ ҷой дорад.

Фолклоршинос Мардон Нёматов таърифи фаровони ашӯлашиносро таҳлил карда, ба қароре омадааст, ки нисбати ин жанр чунин таъриф истифода гардад: «Шакли шеърӣ, ки аз чор мисраи тараннумии кӯтоҳ иборат буда, оҳанги шӯху сабуки рақси дорад ва фаври эҷод мегардад, ашӯла номида мешавад» [3, с.4].

Муҳаққиқон таърихи пайдоиши ашӯларо ба замони бостонӣ нисбат додаанд ва ишорат ҳам мекунанд, ки шеърӣ машҳури мардуми Хатлон, ки ҳангоми мубориза бо арабҳо ва ҳуҷуми бебарори волии араб дар Хурӯсон Асад ибни Абдуллоҳ суруда шуда буд, як нави ашӯла мебошад, ки матнаш чунинаст:

Аз Хуталон омазия,

Рӯ ба табаҳ омазия.

Овор боз омазия,

Бедил фароз омазия [2, с. 141; 3, с.4].

Дар адабиёти илмӣ ашӯларо бо номи «тарона» ҳам муаррифи кардаанд [3, с.4].

Муҳаққиқони фолклор қайд кардаанд, ки ашӯлаҳо бештар дар шаҳрҳо рушд кардаанд. Чунончи, дар ин бора навиштаанд: «...ашӯлаҳо аз ҷиҳати ба ҳаёти мардуми шаҳр... алоқаи зич доштани худ аз байту рубой фарқ мекунанд ва ин ҳодиса ба мавзӯ ва мундариҷаи онҳо бетаъсир намондааст. Дар гузашта дар байни аҳолии шаҳрҳо, махсусан дар байни ҷавонон шахсоне, ки якҷанд ашӯла надонанд, кам дучор мешуданд. Ашӯлаҳоро ҳар кас, ҳар ғах, ки майл пайдо мекард, меҳонд» [2, с.140].

Дар фолклори шаҳри Хучанд ашӯла мавқеи муҳимро дорад. Муҳаққиқ Н. Муродӣ барҳақ қайд кардааст: «Ашӯлаҳои мардуми ин диёр ба касбу кор, муҳиту шароит ва тарзи зиндагии мардумонаш алоқаи зичдоранд. Ҳар ҳодисае, ки аз сари мардум гузаштааст, маҳз дар ашӯлаҳо инъикоси худро ёфтаанд. Аз ин рӯ, ашӯлаҳои халқ оинаи равшани ҳаёти халқ мебошанд» [4, с.6].

Муҳаққиқи номбурда аз лиҳози таърихӣ ашӯлаҳои Хучандро ба тоинқилобӣ ва баъдиинқилобӣ ҷудо кардааст [4, с.6]. Ба гумони мо дар замони муосир, яъне баъди ба даст овардани истиқлолият низ ашӯла дар Хучанд эҷод мегардад. Чунон ки муҳаққиқон қайд мекунанд, ашӯлаҳои замони истиқлол мисли пешина инъикосгари воқеаҳои замон буда, ба муносибати ҷашнҳои мардумӣ низ ба вучуд меоянд. Чунончи, дар бойчечакхонии бачагони хучандӣ ашӯлаи навро ба мушоҳида мегирем:

Тахтаҷаю тахтаҷа

Ҳудо тияд писарча.

Рекаҷаю рекаҷа,

Ҳудо тияд духтарча.

Дар ин ашӯла тахта ва рейка истифода гаштааст, ки маҳсулоти сохтумонии зарурӣ ба ҳисоб мераванд ва дар баробари ин боячечакхониро дар муассисаҳои хӯроки умумӣ, ки нишастгоҳҳои аз тахта ва ӯ рейкаҳои сохта шудаанд, инъикос мекунад.

Н.Муродӣ тибқи мавзӯи ашӯлаҳои Хучандро ба се гурӯҳ: сиёсӣ иҷтимоӣ, лирикӣ-ишқӣ ва мавзӯҳои мухталиф тақсим кардааст [4, с.6].

Гирдоварии ашӯлаҳои ханӯз аз соли 1938 оғоз гаштааст. Дар китоби «Фольклори тоҷик» (1954) бо номи «Ашӯлаҳои пештари бачагона» 7 банд ашӯлаҳои ҷой дода шудааст [6, с.436 - 437], дар маҷмӯае бо номи «Сумане аз ҳар чамане» (1966) ашӯлаҳои Ленинобод – Хучанди кунунро Ҳочимурод Тоҷибоев дар 30 банд [5, с.115 – 121], Аштро Нурмад Мирзоев дар 17 банд [5, с.122 – 126] ва ашӯлаҳои Исфараро Ғолибҷон Маҳмадалиев дар 17 банд [5, с.127 – 130] ҷамъ карда ба нашр расонида буданд. Дар маҷмӯаи гирдоварии Н.Муродӣ ашӯлаҳои дар мавзӯи сиёсӣ иҷтимоӣ 125 банд [4, с.24 – 39], лирикӣ-ишқӣ 15 банд [4, с.39 – 41], дар мавзӯҳои мухталиф бошад, 25 банд ашӯла [4, с.41 – 44] гирдоварӣ кардааст. Муҳимтарин ва айни замон калонтарин маҷмӯаи ашӯлаҳои – «Ашӯлаҳои мардумии Хучанд» мебошад, ки гирдоварандаш фольклоршинос М. Неъматов мебошад.

Маълум аст, ки нависанда Раҳим Ҷалил дар муҳити шаҳри Хучанд ба воя расидааст ва нисбат ба жанри ашӯла муносибати муҳлисона доштааст. Дар ҳикоя, повест ва романҳои аз забони қаҳрамонҳои ашӯлаҳои оварда мешавад. Ҳатто фольклоршиносон чанд банд ашӯлаҳои Хучандро аз осори Раҳим Ҷалил гирифта ба маҷмӯаи ашӯлаҳои ҷой додаанд.

Нависанда ҳангоми инъикоси ин ӯ он воқеаи таърихӣ ва ӯ сиёсӣ-иҷтимоӣ ба фольклор рӯй меорад ва дар мисоли Раҳим Ҷалил гирем, барои нишон додани ҳаёт ва рӯзгори мардум вай ба фольклор хеле таъҷиб кардааст. Дар истифодаи зарбулмасалу мақол ва таъбири ибораҳои халқӣ Раҳим Ҷалил устои беназир аст. Аммо доир ба истифодаи ашӯлаҳои дар осори нависанда таҳқиқоте ба назар намерасад. Дар ин мақола перомунҳои истифодаи ашӯлаҳои ҳамчун маводи фольклорӣ дар повести воқеии «Маъвои дил» сухан меронем.

Дар повести воқеии «Маъвои дил» бештар ашӯлаҳои сиёсӣ иҷтимоӣ истифода гаштаанд ва нависанда онҳоро барои инъикоси воқиятҳои замони тавсиршаванда истифода кардааст. Чунончи, дар бораи ба лой афтодани тӯра нависанда тасвири хуберо овардааст: «Ҷаҳораткунон моро ба ҳар тараф пеш кард, ки ҳама ҷоро ифлосу ба шӯро ғавғо гӯшаширо кар менамоем. Вале ханӯз чанд қадам аз мо дур нарафта, лағжида ба лой афтод. Салла ба як тараф рафту кафшҳои ба тарафи дигар. Ба болои мурда садҷӯб, як духтарчаи нотарс байтеро, ки мо ба он тӯра бахшида будем, ниҳоят дар мавридаш бо овози баланд хонд:

Чақариш чуқурӣ,

Ман афтамӯ ту мури,

То кай эй зикна тӯра,

Мо ёбемӯ ту хурӣ» [7, с.41].

Аз мисоли зикршуда чанд хулосаи илмӣ баровардан мумкин аст. Яқум, ҳолати вайронии кӯчаҳои дар замони тавсиршаванда инъикос ёфтааст. Дуюм, бори дигар ишорат мекунад, ки офарандаи ашӯла – мардум ва гоҳо кӯдакон мебошанд. Сеюм, калимаҳои лаҳҷаи Хучанд «чақарӣ» - маҳаллӣ, «зикна» - хасис мавриди истифода қарор гирифтаанд, ки чунин ҳолат ҳосил ашӯлаҳои мардуми ин шаҳр аст.

Ашӯларо мардуми Хучанд на танҳо ҳангоми ҷашну маросимҳо, балки дар фурсати андармон шудан ба қор хам меҳондаанд. Ҳангоми пухта расидани ангур дар токистон зангӯлаҳои овозон мекардан, ки он аз оҳан ва тунукаҳои сохта мешу два вақти ба сарҳои ангур хучум кардани селани парандагон зангӯлаҳои садо меод. Боғбонҳои бошанд, «ҳой-ҳой», «киш-киш» гуфта, парандагонро меҳонданд. Ин намунаи зиндагии мардумро Раҳим Ҷалил дар тасвири рӯзгори Бобомаруфи Қистакӯзӣ, ки ба таъбири нависанда: «боғбони дасташ сабз» буд, истифода карда, аз забони ӯ ашӯлаҳои овардааст:

Ангур ало шуд, ҳой,

Чумҷуқ боло шуд, ҳой!

Ин боғи қозӣ, ҳой,

Нахур, ки норозӣ, ҳой! [7, с.404].

Дар ин ашӯлаҳои рӯзгори боғбон ва масъулияти ӯ дар дур кардани парандагон инъикос ёфтааст. Варианти дигари ин ашӯлаҳои низ мавҷуд аст:

*Ангур ало шуд,
Чумчук бало шуд.
То киш гуфтана,
Дилам адо шуд* [3, с.187].

Ба назар мерасад, ки нависанда варианти қадимтари ин ашӯларо дар повест истифода кардааст, варианти дуом бошад, дертар ба вучуд омадааст.

Дар «Маъвои дил» як дубайтӣ ҷой дорад, ки онро аз лиҳози истифодашавияш ашӯла номидан дуруст аст. Ин дубайтӣ дар повест аз забони як нафар хеши нависанда, ки ба пиллакашӣ машғул буд, гуфта шудааст. Гап дар сари он аст, ки ҳамон хеши нависанда, Раҳим Ҷалилро замони бачагиаш водор мекардааст, ки чархро гардонад ва вақте ки хаста мешудааст, ба таври истехзо он дубайтиро мехондааст:

*Ман он паҳлавони аҳману даҳманам,
Дарахти кадуру зи беҳаши канам.
Манам паҳлавони сари деги ош,
Кунам лашқари пашиаро пош-пош* [8, с.116].

Аз лиҳози жанр мисоли дар боло оварда дубайтӣ аст, аммо аз сабаби он ки дар он ҳаҷв истифода гаштааст, фавран нисбати як воқеа хонда шудааст, аз лиҳози иҷро ва лаҳзаи корбарӣ онро ашӯла номем хато нахоҳад буд.

Табиист, ки дар «Маъвои дил» ҳикояҳо аз рӯзгори шоирон ба монанди Тошхӯча Асирӣ, Фаҳрии Рӯмонӣ, Абулқосим Лоҳутӣ, Мирзо Турсунзода оварда шудааст.

Шоир Тошхӯча Асирӣ баъди шунидани шикоят аз дехқонон, ки ба кишти бедашон мироб – Ашрафхоча об надодааст, ҳаҷвияти намакине навиштааст. Он дар ҳавои ашӯла таълиф гаштааст:

*Хушкӯ беоб ҷамъ нанмуда,
Сар баровард аз замин беда.
Сеюним моҳ шуд, ки қоштаем,
Ҳоли ҳам як бугум наёзида.
Кишти хушиқаро надодӣ об,
Бод умрат ҷу кишти хушиқида* [7, с. 100-101].

Дар «Маъвои дил» шеърӣ мазкур ҳамчун асари Асирӣ муаррифӣ гаштааст. Аз ин хулоса қардан мумкин аст, ки шоирон барои танқид ва ҳиҷо тарзи баёни ашӯларо ҳам истифода мекардаанд, то ин ки гуфташон нишонрас гардад ва матлабашон ҳосил шавад. Чунин асарҳо зуд дар байни халқ паҳн мешаванд ва ба асари фолклорӣ табдил меёбанд.

Барои инъикоси воқеият нависанда ашъори шоиронро истифода кардааст, ки дар жанри ашӯла суруда шудаанд. Масалан, ашӯлаи зеринро мебинем:

*Инқилоб озодам қард,
Комбинат ободам қард.
Мактабу илми шӯро,
Комилан дилиодам қард* [8, с. 168].

Нависанда таъкид кардааст, ки муаллифи ин шеър Абулқосим Лоҳутӣ мебошад. Аммо чун ба тарзи баёни он назар меафканем, ошқор мегардад, ки коргардухтарони комбинати абрешим аз Абулқосим Лоҳутӣ навиштани шеърро хоҳиш карда буданд ва шоир бо назардошти дарк ва фаҳми коргарони ҷавон дар қолаби ашӯлаҳои халқӣ онро навиштааст. Лоҳутӣ аз ашӯлаҳои Хучанд огоҳ будааст ва дар ҳамон қолаб шеър офаридааст, ки минбаъд ҳамчун ашӯла ба моли фолклор табдил меёбад.

Раҳим Ҷалил инчунин аз шеърӣ дигари Лоҳутӣ ёдовар мешавад, ки ба суруди пионерон табдил ёфта буд. Дар он низ хусусияти вазн ва оҳанги ашӯлаҳои хучандӣ ба назар мерасанд:

*Дар қишлоқи мо якто домоллю,
Аз амалдорони амир буд.
Занҳояи ҷавон, ҳирсаи бепоён
Агарчи худаш хеле тир буд...* [8, с.353].

Дар замони нав пионерон ин мисраъхоро ба таври суруд мехонданд ва роҳ мепаймуданд, ки онро идомаи мантиқии ашӯлаҳои пешина номидан мумкин аст.

Раҳим Ҷалил дар «Маъвои дил» ашӯлаҳоро нисбати зарбулмасалу мақолҳо хеле кам истифода бурдааст. Маълум аст, ки дар таҳияи повест хоҳ-нохоҳ таъсири идеологияи шӯравӣ дида мешавад. Ашӯлаҳои дар мавзӯи сиёсӣ-ичтимоӣ гуфташударо дар асараш зикр мекунад, ки он ҳам барои ғанӣ гардонидани халқияти асар фоида мебахшад. Бо вучуди кам истифода гаштани ашӯла дар повест, нависанда аз лиҳози назариявӣ маълумот дода, қайд мекунад, ки дар эҷоди онҳо бачагон иштирок доштанд.

Дар тасвири нависанда мавриди истифодаи ашӯла чой дора два дар кадом ҳолат хонда шудани он ишорат мегардад. Навиштаҳо бо ашӯлаи овардашуда тақвият меёбанд.

Баъди ташкил гаштани комбинати шоҳибофии Хучанд ашӯлаҳои фаровон дар байни халқ паҳн гашта буданд. Масалан, ашӯлаи зеринро мисол меорем:

*Аз мӯрӣ дуд баромад,
Хучандба атлас омад.
Қандаши хурад Шӯравӣ,
Шоҳӣ ба кор даромад* [3, с.15].

Нависанда метавонист, ки ин ашӯларо дар мавридаш истифода барад, аммо он дар повест ба назар намерасад. Ва ё метавонист, ки аз забони бофандагон ин ашӯларо истифода барад:

*Фабриканда корӣ ман,
Ба халқам даркорӣ ман.
Ба шавҳари корнодон,
Намекунам зорӣ ман* [5, с. 118].

Бо вучуди ин нависанда тавонистааст, ки барои инъикоси руҳияи халқ ва воқеаҳо аз ашӯлаҳо моҳирона истифода барад.

Яке аз хусусияти ашӯлаҳои Хучанд дар он аст, ки дар онҳо номи маҳалҳо ва мавзӯҳои шаҳр ба монанди Панҷшанбе, Таги Сада, Тути Калон, Сарв ва амсоли инҳо оварда мешавад. Дар ин ашӯла номи чанд маҳаллаи Хучанд оварда шудааст:

*Қӯшҳавзу Таги Шотут,
Сарибаландива биё.
Чойхонааш ҳаст обод,
Чамъ гашта аҳли зиё* [4, с.43].

Дар ашӯлаи мазкур номи маҳаллаҳои Қӯшҳавз, Таги Шохтут, Сарибаландӣ зикр гаштааст, аммо табиист, ки нависанда бо навиштаҳои худ мавзӯҳоро дар повесташ тавзеҳ медиҳад ва ниёз ба овардани чунин ашӯлаҳо надошт.

Дар ашӯлаҳои Хучанд инчунин номи сокинони шаҳр, ки бо ин ё он сабаб дар байни халқ ном баровардаанд ба монанди Мирзобаҳодур, Ходими Ҷамолак, Усмонбойи пирдомод, Исмаҷони каттача ва ғайраҳо мавҷуданд. Аммо ашӯлаҳое, ки номи онҳо зикр шудааст, истифода нагаштааст, зеро асар асари бадеӣ аст ва дар бораи ин шахсон нависанда дар повесташ ишора мекунад ва худаш маълумот медиҳад.

Ба қавли Н.Азимов «ашӯла дар адабиёти шифоҳии халқи тоҷик, ҳаёти маънавии тоҷикон бо хушоҳангӣ, равонӣ, содагӣ, мазмуну мундариҷаи чолибаш...қимати баланди бадеӣ, тарбиявӣ ва тарбияи завқӣ зебоишиносӣ арзиши баланд дорад» [1, с.201]. Ашӯлаҳое, ки дар «Маъвои дил» истифода гаштаанд, фикри нависандаро аз ин ё он ҷиҳат тақвият мебахшанд ва ба асар руҳияи халқӣ мебахшанд.

АДАБИЁТ

1. Азимов Н. Ашӯла. / Энциклопедияи миллии тоҷик. Ҷ.2. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣи ЭМТ, 2013. С. 201.
2. Асрорӣ В., Амонов Р. Эҷодиёти даҳонакии халқи тоҷик (фольклори тоҷик). – Душанбе: Маориф, 1985. – 304 с.
3. Ашӯлаҳои мардумии Хучанд./ Мураттибон Мардон Неъматзода, Шаҳноз Неъматзода. – Хучанд: Ношир, 2012. – 344 с.
4. Муродӣ, Низомиддин. Инъикоси ҳаёти мардум дар фольклори Хучанд (ашӯлаҳо). – Хучанд: Наргис, 1998. – 50 с.
5. Сумане аз ҳар чамане. / Тартибдиҳандагон А. Назарова, Р.Ширинова. – Душанбе: Ирфон, 1966. – 380 с.
6. Фольклори тоҷик / Тартибдиҳандагон М.Турсунзода ва А.Н. Болдырев. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1954. – 511 с.
7. Ҷалил, Раҳим. Маъвои дил. Китоби 1. – Хучанд: Нашриёти давлатии ба номи Раҳим Ҷалил, 2003. – 431 с.
8. Ҷалил, Раҳим. Маъвои дил. Китоби 2. – Хучанд: Нашриёти давлатии ба номи Раҳим Ҷалил, 2003. – 395 с.

ЧАСТУШКИ В ПОВЕСТИ «МАЪВОИ ДИЛ» РАХИМА ДЖАЛИЛА

Частушка является одним из самых популярных жанров среди таджиков Ферганской долины, таджикский писатель Рахим Джалиль использовал этот жанр народного творчества в своей повести «Маъвои дил» и доказал, что это подлинно народное творчество. В «Маъвои дил» частушки являются отражением жизни людей, описанных в повествовании. Стало известно, что Рахим Джалиль в своей повести больше всех использовал общественно-политические частушки. Ясно, что одним из создателей частушек были дети. Вместе с тем частушек писали народные и профессиональные поэты. В частушках не использовались топонимы и имена людей, которые обычно использовались в худжандских частушек, потому что писатель хотел, чтобы частушки были понятны читателями всех регионов Таджикистана.

Ключевые слова: частушки, Рахим Джалиль, Худжанд, политическая и общественная жизнь, народное творчество, детское творчество, народные поэты, изобразительное искусство, фольклор.

DITTIES IN THE STORY “MAVOI DIL” BY RAHIM JALIL

Ditty is one of the most popular genres among Tajiks in the Fergana Valley. Tajik writer Rahim Jalil used this genre of folk art in his novel “Mavoi Dil” and proved that it is truly folk art. In “Mavoi Dil”, the ditties are reflection of the life of the people described in the story. It became known that Rahim Jalil in his story most of all used socio-political ditties. It is clear that one of the creators of the ditties was children. At the same time, folk and professional poets wrote ditties. The ditties did not use toponyms and names of people, which were usually used in Khujand’s ditties, because the writer wanted them to be understood by readers of all regions of Tajikistan.

Keywords: Ditties, Rahim Jalil, Khujand, political and public life, folk art, children's art, folk poets, art, folklore.

Сведения об авторе:

Юсупова Мусабе Исломовна – преподаватель кафедры русского языка, Таджикский государственный университет, право, бизнеса и политики. Адрес: 735700, Таджикистан, г. Худжанд, 17 мкр., 1. Электронная почта: yusupova.musabehhon@gmail.com Телефон (+992) 929055969

About the author:

Yusupova Musabe Islomovna - Lecturer, Department of the Russian Language, Tajik State University, Law, Business and Politics. Address: 735700, Tajikistan, Khujand, 17 microdistrict, 1. Email: yusupova.musabehhon@gmail.com Phone (+992) 929055969

АНАЛИЗ СОЗДАНИЯ КОМИЧЕСКОГО И ТРАГИЧЕСКОГО ЭФФЕКТА В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ Н.А. ТЭФФИ

Ганина Е.В.

Финансового университета при Правительстве РФ, Москва, Россия

Матвеев В.Э.

Языковой центр YCODE, Сочи, Россия

Н.А. Тэффи (настоящее имя – Надежда Александровна Лохвицкая, в замужестве – Бучинская) – русская писательница, поэтесса, переводчица, автор многочисленных сатирических рассказов и пьес. Творческое наследие Н.А. Тэффи мало исследовано в филологии, однако оно занимает по праву значительное место. Н.А. Лохвицкая (Тэффи) родилась в мае 1872 г. в Санкт-Петербурге в семье Александра Владимировича Лохвицкого и его жены Варвары Александровны. Отец Тэффи был юристом, криминалистом, публицистом, редактором журнала «Юридический вестник», автором книги «Обзор современных конституций», сестры Надежды – Мирра, Варвара и Елена – писали стихи. С детства Н.А. Тэффи любила писать сатирические стихи и рисовать карикатуры.

В 1890 г. Н.А. Тэффи окончила Литейную женскую гимназию. Весной 1905 года было напечатано стихотворение Н.А. Тэффи «Пчелки», которое получило одобрение В.И. Ленина и было

многократно перепечатано. С 1906 года ее сатирические стихи, фельетоны, пародии, эпиграммы начали печатать в журналах «Сатирикон», «Новая жизнь», «Нива», «Зарница», «Сигнал», «Красный смех», «Русское слово» и др., она вошла в клуб символистов – салон Ф. Сологуба. В 1906 одновременно с А. Блоком ее приняли в кружок поэтов «Вечера К.К. Случевского», входила в Союз драматических и музыкальных писателей. В 1908 году Н.А. Тэффи стала одной из участниц нового петербургского театра «Кривое зеркало». Осенью 1919 г. она эмигрировала во Францию, где продолжала публиковать свои литературные работы в парижском журнале, организовывала творческие встречи. Именно драматические произведения Тэффи (пьесы, скетчи) составили значительную часть репертуара Русского театра в Париже, который был открыт в 1936 году. В Советской России долгое время ее книги были неизвестны. Как пишет О.В. Бондаренко: «После 1928 г. о Тэффи в СССР надолго забыли. Небольшие сборники юмористических рассказов появились в 1965, 1966 и 1972 гг. Затем до 1990-х годов имя Тэффи оставалось неизвестным массовому читателю» [Бондаренко 2015: 47].

Творческое наследие Тэффи огромно (многочисленные рассказы, пьесы, фельетоны, стихи), однако мало изучено, так как проза писателей-эмигрантов начала привлекать внимание ученых сравнительно недавно. Отдельное место в литературном наследии Н.А. Тэффи занимают рассказы о детях, которые составляют объемную часть творчества писательницы («О нежности», «Кишмиш», «Неживой зверь», «Приготовишка», «Лиза» и др.). В рассказах о детях автор подчеркивает чистое, наивное, доброе детское восприятие всего происходящего вокруг, сопоставляет с грубостью, злостью, душевной испорченностью и окостенелостью, раздражительностью взрослых. Как пишет Е.В. Бочкарева, «основным объектом изображения в рассказах о детях становится трагическая судьба ребенка во взрослом мире. Комический эффект основан на противопоставлении крылатой детской фантазии и приземленной, бытовой рассудительности» [Бочкарева 2009: 6].

Особого внимания из цикла произведений о детях заслуживает рассказ «О нежности»: «Нежность встречается редко и все реже... Современная жизнь трудна и сложна. Современный человек и в любви стремится прежде всего утвердить свою личность» [4]. Далее автор рассказывает историю о том, что, когда ей было 7 лет, ей и ее младшей сестре Лене подарили слоников из картона и ткани. Сама автор решила своего слоника передарить, а ее сестра отнеслась к картонному животному с нежностью и заботой, спеленала его, уложила спать: «Положив голову на подушечку, лежал спеленутый слоник, безобразный, жалкий, носатый. Вылезавший из сложенной чепчиком тряпки хобот и часть отвислого уха – все было так беззащитно, покорно и кротко. И еще увидела я под хоботом у слоника огрызок пряника и два ореха» [4]. Старшая сестра сдернула одеяло с игрушки, начала смеяться над безобразным слоником и глупостью младшей сестры. «И Лена бежит, красная, испуганная, с таким отчаянием в глазах, толкает меня, прячет своего слоника. И Лена бьет меня крошечным своим кулаком и прерывающимся шепотом говорит: «Не смей над ним смеяться!» [4]. Н.А. Тэффи ярко описывает детское желание защитить слабого, которое с годами часто исчезает или искажается в зависимости от ситуации. Жалостливое отношение ребенка к некрасивому, но нуждающемуся в заботе существу (даже не живому – игрушке) доказывает изначально заложенную природой от рождения доброту в каждом человеке, которая под действием социума в дальнейшем либо укрепляется, развивается, либо гибнет и заменяется на жестокость, которую взрослые называют просто - реальностью.

В рассказе «О нежности» автор описывает и другую историю, живо подтверждающую наличие у детей ввиду их возраста еще имеющиеся чувства сострадания, милосердия, жалости: четырехлетнему мальчику Мише в комнату поставили большой, старый медный подсвечник, так как больше в доме места не было для этой уже отслужившей свое вещи. Но Миша отнесся к этому старому подсвечнику как к живому старому человеку: уложил подсвечник в кровать, укрыл его одеялом, «а сам Миша свернулся комком в уголке и ноги поджал, чтобы не мешать подсвечнику» [4]. На следующий день Миша отнес старому подсвечнику шоколадку: «Он угостил, отдал все, что было в его жизни самого лучшего, и, отдав, плясал и пел от радости» [4]. В понимании ребенка, старый подсвечник – это не ненужная вещь, которую пришла пора выбросить, а вещь, которая служила долго, помогала людям, и она, равно как и старый человек, нуждается в бережном отношении.

Сатирические рассказы для взрослых отличаются высокой психологичностью, тонкостью юмора, высмеивают человеческую жадность, глупость, человеконенавистничество. Например, рассказ «Когда рак свистнул» отличается ярким содержанием: после новогоднего приема гостей мать и отец мальчика Пети Жаботыкина убрали елку. Мать пожаловалась отцу, что свекор даже не прислал к празднику подарок, на что отец ответил: «Когда рак свистнет». Мальчик Петя поинтересовался, почему именно рак должен свистнуть, отец объяснил, что, если рак свистнет, тогда точно желание исполнится. После этого разговора свистящий рак стал навязчивой идеей Пети: «Мысль эта так засела у него в голове, что вся остальная жизнь утратила всякий интерес. Стал Петя расти, стал больше задумываться. Неужели же не может наука воздействовать на рачий организм? Всю свою жизнь посвятил он этому вопросу» [Тэффи 2011: 309].

Уже взрослый, Петя пытался найти связь между рачьим свистом и человеческим счастьем, изучал строение рака, его жизнь, нравы, происхождение, возможности. Петр женился, но счастлив не был. «Он ненавидел свою жену за то, что та дышала легкими, которых у рака не было. Развелся с женой и всю остальную жизнь служил идее» [Тэффи 2011: 309]. Умирая, он сказал сыну, чтобы тот изучал строение рака, Жаботыкины должны из поколения в поколение работать над этим вопросом, потому что все желания сбудутся, когда рак свистнет. Сын, внук, правнук продолжали исследовательское дело отца – раскрыть секрет рачьего свиста. «А праправнук, находя, что в России трудно заниматься серьезной научной работой, переехал в Америку» [Тэффи 2011: 310], где его переименовали из Жаботыкина в мистера Джеба.

Через некоторое время в газетах было опубликовано объявление: «Люди! Готовьтесь! Труды многих поколений движутся к концу! Акционерное общество «Мистер Джеб энд компани» объявляет, что 25 декабря сего года в первый раз свистнет рак, и исполнится самое горячее желание каждого из ста человек (1%). Готовьтесь!» [Тэффи 2011: 310]. В газетах были размещены фото изобретателя, его лаборатории в разных ракурсах, а также изображение самого рака. Начались массовые продажи акций компании «Мистер Джеб энд компани», граммофонные фирмы всего мира приготовились записывать впервые в истории звук рачьего свиста. 25 декабря все люди планеты вышли на улицы в ожидании рачьего свиста, который должны были передавать в 2 часа, и ровно в 2 часа желания людей начались сбываться, но какие это были желания? «Какой-то высокий толстый полковник вдруг стал как-то странно надуваться, весь разбух, звонко лопнул и разлетелся брызгами во все стороны. Бледный солдатик махнул рукой: «Мой грех! Это я ему пожелал – чтоб те лопнуть!» [Тэффи 2011: 312].

«Все в ужасе смотрели на дико визжавшую длинную старуху; она вдруг закружилась и на глазах у всех словно юркнула в землю. – Провались, подлая! – прошамкали чьи-то губы» [Тэффи 2011: 312]. Людей всей планеты охватила паника: они поняли, что не только они сами, а все желают друг друга только зла и ничего больше. «Люди гибли как мухи. В целом свете только одна какая-то девчонка в Северной Гвинее выиграла от рачьего свиста: у нее пропал насморк по желанию тетки» [Тэффи 2011: 312]. Человечество спасла смерть рака, который очень быстро переутомился от свиста. Рассказ «Когда рак свистнул» показывает читателю, что нужно быть не только аккуратными со своими желаниями, но и добрее в отношении других людей.

Другой рассказ Н.А. Тэффи – «К теории флирта» - повествует о женской глупости, лживости, жеманности и искусственности. Автор произведения дает советы женщинам, как вести себя с противоположным полом, но при этом удивительно тонко высмеивает женскую неестественность, игру чувствами, желание обмануть, а не найти судьбу. В этом рассказе разоблачается человеческая пошлость и глупость.

« - А я уже хотела уходить...

- Боже мой! Отчего же?

- Я ждала вас почти полчаса.

- Но ведь вы назначили в три, а теперь еще без пяти минут...

- Конечно, вы всегда окажетесь правы...

- Но ведь часы...

- Часы здесь ни при чем» [Тэффи 2011: 150].

В этом рассказе Н.А. Тэффи дает «советы», как вести себя на свидании: «Сцены ревности всегда устраиваются в Таврическом саду. Там и печальные дорожки, и тихие пруды («я желаю только покоя!...»), и вид на Государственную Думу («... и я еще мог надеяться!...»). Если вам удастся зевнуть совершенно незаметно, то вы можете поднять на «него» или «нее» свои «изумленные глаза, полные слез» и посмотреть с упреком» [Тэффи 2011: 151]. «Если же вы ненароком зевнете слишком уж откровенно, то вы можете, скорбно и кротко улыбнувшись, сказать: «Это нервное» [там же].

Творчество Н.А. Тэффи – это огромный, малоизученный литературный пласт, включающий многочисленные рассказы для детей и взрослых, пьесы, фельетоны. Произведения Н.А. Тэффи представляют собой искусное сочетание комического и трагического, грустного и смешного. Комизм и трагизм достигаются как происходящей ситуацией (комизм и трагизм положений), так и посредством языка (языковой комизм), которым они описаны, точным выбором слов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бондаренко О.В. Издательская судьба рассказов Н.А. Тэффи в СССР в 1920-е гг. // Филологические науки. Вопросы теории и практики. № 12 (54). 2015. С. 46-50.
2. Бочкарева Е.В. Комическое в художественном мире Н.А. Тэффи. Автореф. ... к.филол.н. Ульяновск: Ульяновский государственный педагогический университет им. И.Н. Ульянова, 2009. 22 с.
3. Денисова Е.А. Детское восприятие «прекрасного» и «безобразного» в рассказах Тэффи // Сюжетология и сюжетография. 2016. № 1. С. 141-147.
4. Тэффи Н.А. О нежности. [Электронный ресурс] http://ocr.krossw.ru/html/teffi/teffi-nejnost-ls_1.htm Дата последнего обращения 10.07.2020.
5. Тэффи Н.А. Собрание сочинений: В 5 т. Т. 1: Юмористические рассказы. М.: Книжный клуб Книговек, 2011. 480 с.
6. Тэффи Н.А. Собрание сочинений: В 5 т. Т. 5: Юмористические рассказы. М.: Книжный клуб Книговек, 2011. 400 с.

АНАЛИЗ СОЗДАНИЯ КОМИЧЕСКОГО И ТРАГИЧЕСКОГО ЭФФЕКТА В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ Н.А. ТЭФФИ

В статье предпринята попытка выявить языковые особенности создания комического и трагического эффекта в рассказах Н.А. Тэффи, способы достижения автором сатирической кульминации в произведениях. Рассмотрены темы, которые наиболее часто освещала в своем творчестве Н.А. Тэффи: жалость и безжалостность, человеческая глупость, жадность. В качестве примера проанализированы комическое и трагическое в рассказах «О нежности», «Когда рак свистнул», «К теории флирта».

Ключевые слова. Творчество Н.А. Тэффи, сатира, комизм, трагизм.

THE ANALYSIS OF COMIC AND THE TRAGIC CONTENT IN THE N.A. TEFFY'S STORIES

The article attempts to identify the comic and tragic component N.A. Teffy's stories, ways of reaching of the satirical effect by the author. There are analyzed the topics that are most often covered in work of N.A. Teffy: compassion and ruthlessness, human stupidity, greediness. As an example, the comic and tragic stories "About tenderness", "When cancer whistled", "To the theory of flirt" are studied.

Key words: literary creativity of N.A. Teffy, satire, comicality, tragic.

Сведения об авторах:

Ганина Елена Викторовна - доцент, заместитель руководителя Департамента иностранных языков и межкультурной коммуникации Финансового университета при Правительстве РФ, Москва, Российская Федерация. Электронная почта: el.ganina2012@yandex.ru

Матвеев Вероника Эдуардовна - кандидат педагогических наук, Языковой центр YCODE, Сочи, Российская Федерация. Электронная почта: veronikabelle@mail.ru

About the authors:

Ganina Elena Viktorovna - Associate Professor, Deputy Director of the Department of Foreign Languages and Intercultural Communication of Financial University under the Government of the Russian Federation, Moscow, Russian Federation. E-mail: el.ganina2012@yandex.ru

Matveenko Veronika Eduardovna - candidate of pedagogical sciences, Language Centre YCODE, Sochi, Russian Federation. E-mail: veronikabelle@mail.ru

НАҚШИ ҚЎШУНҲОИ САРҲАДӢ ДАР ТАҲКИМИ АМНИЯТИ МИЛЛӢ

Сино Э., Хонали Қ.

*Институти ҷумҳуриявии тақмили ихтисос ва бозомӯзии
кормандони соҳаи маориф*

Яке аз нишонаҳои давлат ин ҳудуди муайяни ӯ мебошад ва давлат бидуни артиш бепаноҳ аст ва ин бепаноҳи омили аввалини шикаст дониста мешавад. Тоҷикистонро солҳои 90-уми асри XX ҳолати аз байнравӣ таҳдид мекард ва пеши роҳи ин таҳдидро ягон мақомоти қудратии ҳамон солҳо гирифта нагавонист, танҳо Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар ш. Хӯҷанд аз 12.11 то 25-уми декабри соли 1992 баргузор гардид, аз байн бурд.

Аз рӯзҳои аввали соҳибистиклол гардани Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳдиду фишорҳо барои боз ҳам ноором сохтани соҳти конститусионӣ ба авҷи аълояш расид ва кишварро ба ҷанги шаҳрвандӣ оварда расонид. Сабабҳои онро муҳаққикон ва таърихшиносон ба таври хос шарҳу тавзеҳ медиҳанд. Аксарияти онҳо заифии ҳукумати онвақта, ба маҳалҳо ҷудо гардидани роҳбарони сохторҳои давлатӣ, аз қор мондани объектҳои иқтисодии кишвар ва зиёд шудани сафи бекоронро асоси таҳаввулот медонанд.

Ташаккули сарҳад худ ин раванди хело мушкил буда, дар худ омилҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, таърихӣ, этнографӣ ва ҳарбию дорад ва ҳар яке аз ин омилҳо, баъзан боиси ба амал омадани ҳар гуна муноқишаҳо мегарданд, ки ҳатто асрҳо баъзе кишварҳо наметавонанд, роҳи ҳали онро ёбанд. Чунин марҳилаҳои душворро Тоҷикистон низ бо кишварҳои ҳаммарзи худ (Чин, Қирғизистон) дорад ва бо роҳҳои дипломатӣ онҳоро зина ба зина баргараф намуда истодааст.

Дар он лаҳзаҳо кишвар қудрати пурра ва ҳаматарафа муҳофизат намудани сарҳади худро надошт ва яке аз омилҳои, ки ҷанги шаҳрвандиро ба муддатҳои тӯлонӣ давом дод, ин ба мустақам набудани сарҳад рабт дошт. Умуман дар ҳамон солҳо ягон заминаи моддӣ-техникӣ барои ҳимояи марз вучуд надошт ва инро Сарфармондеҳи Олии Қувваҳои Мусаллаҳи кишвар, генерали артиш, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон борҳо дар суханронӣҳои худ дақиқан таъкид намуданд.

Барои таҳия ва ба расмиёт даровардани ҳуҷҷату санадҳо ва муҳимтар аз ҳама бо мутахассисони баландихтисоси кадрӣ, силоху лавозимот, техника ва бинову иншоот таъмин намудани ҷузъу томҳои Қўшунҳои сарҳадӣ вақт ва маблағ лозим буд. Лекин муҳимтар аз ҳама масъалаи асосӣ-таъминии амнияти шахс, ҷомеа ва давлат дар мадди аввал буд. Вобаста ба масъалаи вақт ва маблағ-ҳаминро бояд таъкид намуд, ки баъди пошхӯрии Иттифоқи Шуравӣ аксари мутахассисони баландихтисоси соҳаи ҳифзи ҳуқуқ, ки ғайритаҳҷойи (русҳо, украинҳо, тоторҳо, арманҳо ва озарбойҷонҳо) буданд, аз рӯзҳои аввали соҳибистиклолии кишвар, онҳо ҷумҳуриро тарк намуданд. Чунин ҳолат ба ҳайати шахсии кормандони қудратӣ таъсири манфии худро расонид. Барои тайёр намудани як мутахассиси ҳирфай пеш аз ҳама маблағ ва вақт лозим аст, ки ӯ тавонад, бар зидди муқовиматҳои ҷаҳони имрӯза бо истифода аз техникаву технологияи ҳозиразамон истодагарӣ ва манфиатҳои милливу давлатиро ҳимоя карда тавонад.

Аз ин рӯ, Тоҷикистон ба кӯмаки низомиву техикӣ ва кадрҳои баландихтисоси ҳарбӣ ниёз дошт ва ҷиҳати ҳалли масъалаи мазкур Федератсияи Россия тавонист саҳми беғаразонаи худро дар таҳкими сулҳу суббот ва амнияти мардуми тоҷик расонад. Ин буд, ки дар Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (даъвати дувоздаҳум) масъали 12-ум “Дар бораи муроҷиат ба мамлакатҳои ИДМ оид ба дохил кардани қувваҳои сулҳхоҳ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон” мавриди амал қарор мегирад ва дар навбати аввал аз Федератсияи Россия, Қазоқистон ва Ўзбекистон кӯмакҳои ҳарбӣ ба кишвар расонида мешаванд.

Бо вучуди ҳамаи ин, ҳимояи марзи Тоҷикистону Афғонистон барои сарҳадбонони рус мушкилиҳои зиёдеро эҷод намуд. Ҳимояи пурраи сарҳад дар он рӯзҳои сангин дар ҳақиқат душвор буд ва ин масъала ҷандин маротиба дар маҷлисҳои Президуми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди муҳокимаҳо қарор гирифтааст. Аз ҷумла, дар протоколи №115, аз 29 апрели соли 1992, чунин омадааст: “...вақтҳои охир ҳодисаи қочоқчиӣ, марзшиканӣ ва нашъамандӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон хусусан дар Вилояти мухтори Бадахшонӣ Кӯҳӣ зиёд шуда истодааст. Сабаби чунин ҳуқуқвайронкуниҳо пеш аз ҳама нарасидани хизматчиёни ҳарбӣ дар қўшунҳои сарҳадӣ, техникаю воситаҳои лозимӣ, шароити

душвори табиӣ географии сарҳад, нокифоя бурдани муборизаи зидди онҳо аз тарафи мақомоти дахлдор ва ба шароити имрӯза пурра ҷавоб надодани қонунгузори амалқунанда мебошад”.

Аз рӯйи ҳодисаҳои дар марз ба амал омада ва натиҷаи қарорҳои вобаста ба он қабул гардида, ҳулоса баровардан мумкин аст, ки санаду ҳуҷҷатҳои қабулгардида ба таври пурра мавриди татбиқ қарор нагирифтаанд. Ҳарчанд вобаста ба ҳар як ҳодиса далел дошганд ва ин амал бозгӯйи он аст, ки Ҳукумати ҳамондавра, барои рафъи ҳар як ҳодиса ба кӯмаки амалӣ ва моддӣ ниёз дошт. Ҷиҳати ҳавасманд гардонидани сарбозону афсарон, таъмин намудани онҳо бо силоҳу лавозимоти ҷангӣ ва макони зисту хизмат аз ҳамаи имкониятҳо истифода карда мешуд, аммо он нокифоя буд. Дар ин самт боз фармонҳои алоҳида таҳия ва бо мақсади мустаҳкам намудани заминаи модди-техникӣ, баланд бардоштани ҳисси ватандӯстӣ ва дастгирии моддӣ ба тавсиб мерасиданд. Аз ҷумла Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 18 августи соли 1992, ФП-173 “Дар бораи ба фармондихии Қӯшунҳои сарҳардӣ дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, гирифта додани маблағҳое, ки аз вайронқунандагони сарҳади давлатӣ мусодира шуданд” ба тавсиб расида буд. Ҳамаи ин кӯшишҳо танҳо ба хотири таъмин намудани амнияти шаҳрванд, давлат ва ҷомеа равона гардида буд. Аммо, наметавонист ба пуррагӣ вазъи ҳамонвақтаи сарҳаду сарҳадбонро ҳаллу фасл намояд. Ин аст, ки зарурияти таъсис додани воҳиди махсуси Ҷумҳурии сарҳадро дар назди Ҳукумати Тоҷикистон ба миён гузошт.

18 декабри соли 1992 бошад, дар Иҷлосия XVI Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи таъсис додани сохтори алоҳида вобаста ба ҳифз ва Ҷумҳурии сарҳади давлатӣ мавриди муҳокима ва баррасӣ қарор гирифта он ҳамаҷониба дастгирӣ ёфт.

Ин аввалин санади ҳуқуқие буд, ки барои таъсис ёфтани сохтор дар ҳифзи Ҷумҳурии сарҳади давлатӣ амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳисоби аъзоёни Фронти Халқӣ ва бригадаи таъиноти махсуси марзбонон иборат аз 1200 нафар таъсис ёфт.

Ҳолати ҳамонвақтаи сарҳад ва вазъи муташаниҷи кишвар боз тақозо менамуд, ки ҳар чӣ зудтар масъалаи мустаҳкам намудани сарҳад ҳаллу фасл карда шавад. Бо дарназардошти вазъият 28-уми декабри соли 1992 Раёсати ҳифзи сарҳади давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар сохтори Кумитаи давлатии амнияти миллии таъсис дода шуд ва бригадаи таъиноти махсус ба сохтори ин раёсат ворид карда шуд. Ин ду санад дар ташкилҳои Қӯшунҳои сарҳади Тоҷикистон нақши асосӣ бозиданд.

Баъдан, марҳила ба марҳила ҷузъу томҳои ин навъи қӯшун дар кишвар рушд кард ва ҷуноне, ки имрӯз мо шоҳид ҳастем, бо дастгирии ҳукумат ва давлат, хусусан ибтиқори ташаббусҳои созандаю ватанпарваронаи Сарфармондеҳи Қувваҳои мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон сол ба сол, марҳила ба марҳила тавонманду пуриқтидор гардида истодааст. Дар ин замина дахҳо санадҳои меъёрий-ҳуқуқии вобаста ба ташаккули Қӯшунҳои сарҳадӣ рӯйи кор омаданд. Аз ҷумла 28 майи соли 1994 Қӯшунҳои сарҳади Тоҷикистон созмон дода шуд, ки вазифаи аввалиндараҷаи он муқовимату мубориза ба хатару таҳдидҳои ҷаҳони муосир, аз ҷумла паҳншавии терроризму экстремизм, қочоқи силоҳу маводи муҳаддир ва ҷиноятҳои муташаккили трансмиллӣ махсус меёфт. Ба ин васила, яъне пешгирӣ намудани ҳама гуна зуҳуроти номатлуби ҷаҳони муосир, ки тавассути сарҳад ба амал меояд, зиндагии осоиштаи мардумони кишвар ва минтақа аз ҷониби нерӯҳои марзбони Ҷумҳурии таъмин карда мешавад.

Ин аст, ки хизматҳои шабонарӯзии меҳанпарварона, дастоварду муваффақиятҳои хизматчиёну афсарони Нерӯҳои марзбонӣ дар суҳанронҳои Президенти мамлакат дар маросими парадҳои ҳарбӣ ва дар маҷлисҳои тантанавӣ бахшида ба санаи таъсисёбии ин ниҳод махсус таъкид мегарданд. Пешвои миллат зикр менамоянд, ки: *«Ва ҷуноне, ки имрӯз мебинем, Қӯшунҳои сарҳадӣ дар марҳилаи начандон тӯлоии мавҷудияти худ, ҳамчун сохтори алоҳидаи низомӣ, дар самти таъмини дахлнопазирии сарҳади давлатӣ, ҳифзи тамомияти арзӣ ва соҳибхотириву амнияти давлат, таъмини ҳаёти осудаи мардуми кишвар ва Ҷумҳурии сарҳади давлатӣ соҳибистиқлолии мамлакат, ба эътиқоди эҳтироми хурду бузурги аҳолии мамлакат ноил гардиданд. Ҳамчунин, дар ин муддат Қӯшунҳои сарҳадӣ ба сохтори низомии нерӯманду зудамали Қувваҳои мусаллаҳи кишвар мубаддал гардида, ҳоло бо дастгирии давлату ҳукумати мамлакат бо ҳамаи заминаҳои моддӣ ва шароити муосир ва муҳимтар аз ҳама, ҳаёти фармондеҳӣ ва мутахассисони баланд ихтисоси низомӣ таъмин мебошанд».* Пешвои миллат барои минбаъд дар назди марзбонон вазифаҳои масъулиятборро, аз қабилӣ дар шароити мураккабу печидани ҷаҳони муосир ва торафт шиддат гирифтани бархӯрди манфиатҳои миёни қудратҳои ҷаҳонӣ аз ҳарвақта дида хушёру зирак ва омода будан ба ҳар вақти зарбаҳои ҷавобӣ задан ба ҳама гуна нерӯҳои бадҳою душман, мегузоранд.

Бояд таъкид намуд, ки вобаста ба тараққиёти босуръати илму техника, дар ҷаҳони муосир проблемаю мушкилотҳо низ дар масири хидмати неруҳои марзбонӣ ба миён меоянд ва вобаста ба талаботи рӯз, доир ба таъмини сарҳадбонон бо шароити боз ҳам беҳтари зиндагиву хизмат, техникаву таҷҳизоти махсус ва ба роҳ мондани тарзу усулҳои муосири пешбурди хизмат муҳайё гардад.

Новобаста аз он, ки ҳимояи манфиатҳои давлатӣ ва таҳкими истиқлолият вазифаи аввалиндараҷаи давлату ҳукумат мебошад, инчунин шаҳрвандон низ вазифадоранд, ки саҳми худро дар таҳкимияти амнияти кишвар, истиқлолият ва иқтисодии муҳофизатии он гузоранд. Чунин шарҳ, дақиқан дар моддаи 43-юми Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дарҷ гардидааст: *“Ҳифзи Ватан, ҳимояи манфиати давлат, таҳкими истиқлолият, амният ва иқтисоди муҳофизатии он вазифаи муқаддаси шаҳрванд аст”*

Дар ин раванд муқовимат ва мубориза бо гурӯҳҳои террористӣ - экстремистӣ, қочоқи маводи муҳаддир, гузаронидани силоҳи гуногун аз он сӯйи марз, пешгирии аз паҳншавии бемориҳои сироятӣ бо назардошти вазъияти мураккаби иқтисодӣ ва иҷтимоӣ дар ҷаҳон ва амсоли ин на танҳо ҷасорату иродат, тавонмандиву шучоат, балки аз ҷиҳати рӯҳию равонӣ, донишмандию ҷаҳонбинӣ қавию рушдёрфта будани сарбозону хизматчиёни неруҳои марзбонӣ, нақши муассир мебошад. Яке аз масъалаҳои муҳим, ки ба он бояд ишора шавад, ин ҳангоми пешбурди корҳои тарбиявӣ ва маърифатӣ дар байни сарҳадбонон таваҷҷуҳи бештар зоҳир кардани раҳбарони ҷузъу томҳои Қӯшунҳои сарҳадӣ мебошад.

Тавре ки маълум аст, баланд бардоштани сатҳи маърифати ҳуқуқии аҳолии назди сарҳадӣ яке аз омилҳои махсус мешавад, ки барои мустақкамии марзи кишвар пайванди ногусастанӣ дорад. Гузашта аз ин, бояд ёдрас намуд, ки дуруст ба роҳ мондани тарбияи маърифати ҳуқуқии сокинони назди марзӣ имконият фароҳам меорад, ки сатҳи ҷинойту ҷинойткорӣ дар хати марз бо маротиба кам шавад. Бинобар ин, роҳбарияти қисмҳои сарҳадиро зарур аст, ки бо дарназардошти вазъияти феълӣ ва тақозои замони муосир фаъолияти касбии худро мунтазам таҷдиди назар намоянд.

Дар воқеъ, афсарону сарбозони мақомотҳои қудратӣ дар тӯли солҳои охир, вобаста ба муборизаҳои шадиди ҷизбу ҳаракатҳои ифротгароии динӣ, террористиву экстремистӣ ва дигар амалҳои номатлуб, ҷасорату мардонагӣ зоҳир намуда, ба ин васила эҳсоси баланди миллӣ ва худшиносиву ҳудогоҳии ҳешро нишон доданд. Дар ин росто бояд, таъкид намуд, ки дар шароити кунунӣ, ҳамагон, алаҳусус, ҷавонон, ки неруи пешбарандаи ҷомеа эътироф гардида, дар мақомоти ҳифзи ҳуқуқ садоқатмандона хидмат ба ҳарч меҳанд, бояд масъулияти азими ватандӯстиву ватанпарастиро аз ҳарвақта дида, бештару беҳтар дарк намоянд.

Вобаста ба масъалаи ҳифзи сарҳади мамлакат бояд ҳар як шаҳрванд, таваҷҷуҳи ҳамешагӣ зоҳир намояд ва муҳим аз ҳама бетараф набошад. Неруҳои сарҳадӣ қабили амният ва сулҳу осоиштагӣ дар ҷумҳурӣ мебошанд. Мусаллам аст, ки баҳри пешбурди кор дар воҳидҳои Қӯшунҳои сарҳадӣ кадрҳои соҳиблаёқату варзида, дорои фаҳмишу ҷаҳонбинии амиқ, маърифатманду зақӣ зарур мебошад.

Хусусиятҳои вижаи фаъолияти марзбонон бояд дар мабноси таҷрибаи ҷаҳонӣ роҳандозӣ шаванд, яъне мутахассисони ин ниҳод аз асосҳои илми лимнология (Лимнология – аз кал. лотини гирифта шуда, limes – сарҳад) бархурдор бошанд.

Мунтазам, зимни баланд бардоштани савияи дониши сиёсӣ ва эҳтирому арҷгузорӣ ба арзишҳои фарҳанги миллиро, ки аз адабиёти классики форсу тоҷик сарчашма мегирад, дар байни хизматчиёну афсарони Қувваҳои марзбонӣ афзалтар шуморида, ҷанбаи ватандӯстиву ҳувиятҳои ва ҳештаншиносии неруҳои марзбониро дар самти ҳифзу ҳимояи сарҳади давлат ба таври амиқ ҷиддан таъкид намудан зарур аст. Дар воқеъ, масоили дӯст доштани ҳар ваҷаб хоки ин марзу бум, эҳтиром гузоштан ба таърихи пушарафи миллат, ки вобаста ба қаҳрамонию диловарии фарзандони баору номуси тоҷик мебошад, ба ҳар як сарбоз аз қарзҳои вичдонию имонӣ махсус меёбад. Аз ин хотир, қулли хизматчиёни ҳарбии кишвар бояд аз таърихи ибратомӯзи миллати сарбаланду сулҳпарвар, соҳибмаърифату тамаддунсоз ва ободгару созандаи тоҷик сабақи ҷонисориву мардонагӣ омӯзанд. Ба андешаи ғолиб, ҳар як ҳомии марзу буми Ватан бояд дар хотир дошта бошад, ки фарзандони далеру шучои аҷлоди шарафманди тоҷик дар ҳама даври замониҳо бо ҷасорату мардонагӣ ва эҳсоси баланди ватандӯстиву адолатҳои шаъну эътибори миллати худро ҳифз намудаанд.

Дар навбати худ сарбозонро лозим аст, ки риояи қатъии талаботи Оинномаҳои низомӣ, интизоми ҳарбӣ, тартиботи ҳуқуқӣ ва итоати бечунучаро ва фармонҳои командирону сардорон шартӣ муҳимтарини омодагии ҷангиву қобилияти муҳофизатӣ ва нишондиҳандаи мустақкамии сафҳои Қувваҳои Мусаллаҳ, аз ҷумла Қӯшунҳои сарҳадӣ мебошад.

Бо мақсади беҳтару хубтар иҷро намудани вазифаҳои ба зимма доштаи марзбонон, яъне ҳифзу ҳимояи сарҳади давлатӣ, пешгирӣ ва ошкор намудани ҷиноятҳои вазнин аз қабилӣ убури ғайриқонунии гурӯҳҳои трансмиллӣ аз марз, хариду фуруши маводи муҳаддир, одамон ва дигар амалу кирдорҳои, ки ба суботу оромии кишвар хатар эҷод мекунад, ҳамавақт дар мадди назари роҳбарони ин ниҳодҳо бошад. Дар ин самт ҳамкориҳои байни ҳамдигарии сохторҳои низомӣ, мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии шаҳру ноҳияҳои назди сарҳадӣ бо Қўшунҳои сарҳадӣ бағоят зарур ва судманд мебошад. Ҳамзамон, густариши ҳамкориҳои дучониба бо давлатҳои ҳамҷавор ба таъмини амнияти кишвар мусоидат мекунад. Маҳз дар натиҷаи кӯшишу ғайрати роҳбарияти Қўшунҳои сарҳадӣ ба роҳ мондани ҳамкориҳои дучониба бо кишварҳои ба мо дӯст ва озмунҳои бонуфузи байналмилалӣ тӯли солҳои соҳибистиклолӣ 3 раёсати минтақавӣ, 17 отряди сарҳадӣ, 2 отряди таъиноти маҳсус, Донишкадаи сарҳадӣ, эскадрилияи алоҳидаи ҳавоӣ, 7 комендатураи сарҳадӣ, 158 дидбонҳои сарҳадӣ, 34 нуктаи гузаргоҳи сарҳадӣ, 4 маркази таълимӣ, 3 госпитали ҳарбӣ ва 5 қисми ҳарбии таъминоти техникӣ таъсис ва бунёд карда шудааст. Дар баробари ин, чиҳати таҳкими ҳимояи минтақаҳои осебпазири сарҳади давлатӣ дар ҳамкорӣ бо дигар сохтору мақомот 92 дидбонҳои сарҳадии иловагӣ таъсис дода шуда ва ин раванд идома дорад. Ҳамаи ин рақамҳо гувоҳи онанд, ки роҳбарияти кишвар, пайваста, дар беҳтар намудани шарту шароити хизмат ва ободу осудагии мардум саъю кушиш ба харҷ медиҳанд. Чунки хизматчиёни Қўшунҳои сарҳадӣ дар сафи пеши ҳифзи арзишҳои миллӣ ва суботу оромии сокинони Ватани маҳбубамон қарор доранд.

Новобаста аз қорҳои ба анҷомрасида моро зарур аст, ки дар ҳифзу ҳимояи сарҳади давлатӣ чиддан аҳамият дода, иҷрои қорҳои зеринро дар ин самт ҷоннок намоем:

- мунтазам ташкил ва гузаронидани чорабиниҳои ҳарбӣ-ватандӯстӣ бо иштироки мутахассисони соҳавӣ ва собиқадорони ҷузъу томҳои Қўшунҳои сарҳадӣ ва инъикос намудани он ба воситаи ВАО;

- ҷалби омӯзгорони ихтисоманди фанни Омодагии дифоъи ҳарбӣ дар МТМУ;

- мунтазам баргузор намудани озмунҳои сатҳи гуногун дар байни сарбозону афсарони Қўшунҳои сарҳадӣ ва паҳн намудани онҳо дар миқёси кишвар;

- ба таври доимӣ ташкил ва ҷоннок намудани фаъолияти гуруҳҳои дружиначиёни ихтиёрӣ дар шаҳру ноҳияҳои минтақаи назди сарҳадӣ;

- тақвият додани ҳамкориҳои мутақобила байни хизматчиёни Қўшунҳои сарҳадӣ бо сокинони назди марзӣ.

АДАБИЁТ

1. Бойгонии марказии Ҷумҳурии Тоҷикистон, фонди № 297, феҳристи № 40, протоколи 115, саҳифаи 16;
2. Бойгонии марказии Ҷумҳурии Тоҷикистон, фонди №297, феҳристи № 40, протоколи 184, саҳифаи 8;
3. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон;
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи сарҳади давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон”;
5. Сулҳнома. И.Усмон. Душанбе 2001. саҳ.229;
6. Суханронии Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар маҷлиси тантанавӣ ба муносибати 25-солагии таъсисёбии Қўшунҳои сарҳадӣ. Рӯзномаи Садои мардум., №62 (4012) 30.05.2019;
7. Паёми шодбошии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба муносибати Рӯзи сарҳадбонон, “Ҳифзи амнияти кишвар вазифаи ифтихорист”. Нашрияи “Омӯзгор”., №23 (12247) 4.06.2020.

РОЛЬ ПОГРАНИЧНЫХ ВОЙСК В УКРЕПЛЕНИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Вопрос изучения защиты государства для каждого народа и национальностей является одним из сложнейших вопросов. В Республики Таджикистан защиту границы возложена на пограничные войска Государственного Комитета национальной безопасности Республики Таджикистан. После приобретение независимости перед Республики встало вопрос-организация пограничных войск. Для организации таких заставок в пустом месте, нужно было здание со всеми удобствами, то есть оборудованием всех видов военной техники, новейшие современное вооружения, надо было время и конечно же финансов, как видно вопрос был решён поэтапно, все возникшие проблемы для обеспечение пограничных войск в Республике были решены в кратчайшие сроки.

Ключевые слова: Пограничных войск, пограничник, патриот, защита граница.

THE ROLE OF BORDER TROOPS IN STRENGTHENING NATIONAL SECURITY

The question of studying the protection of the state for each people and nationalities is one of the most difficult questions. In the republic of Tajikistan, border protection is entrusted to the border troops of the state committee for national security of the republic of Tajikistan. After Independence, Republic faced to the question of organizing border troops.

To organize such screen savers in an empty place, needed a building with all the convinients, with all types of military equipment, the latest modern weapons, needed time and, of course finance, as you can see the issue was resolved in stages, all the problems that arose for providing the border troops in Republic were decided as soon as possible.

Key words: Border troops, border guard, patriot, border protection.

Сведения об авторах:

Сино Эгамбердиев – начальник управления науки и инновации Государственной учреждение “Республиканский институт повышения квалификации и переподготовки работников сферы образования”, 734024, г. Душанбе, улица Нисормухаммад, 15, тел: 227-63-94; +(992) 918907737, Электронная почта: somonjon-2014@mail.ru

Хонали Курбонзода – доктор исторических наук, ректор Государственного учреждение “Республиканского института повышения квалификации и переподготовки работников сферы образования”, 734024, г. Душанбе, улица Нисормухаммад - 15;

About the author:

Sino. Egamberdiev - Head of Department of Science and Innovation Teaching Methods, 734024, city of Dushanbe, street Nisormuhammad 15, E- mail: somonjon-2014@mail.ru phone: 2-27-63-94: (992) 918907737

Khonali Qurbonzoda - doctor of historical sciences, rector of state department “Republican Institute of Professional Development in Education”. 734024, city of Dushanbe, street Nisormuhammad 15

ЧАНГИ ДУЮМИ ЧАҲОНӢ ВА МАВҶЕИ КИШВАРИ ИРОН АЗ НИҶОҶИ МУАРРИХИНИ ОН

Давлатов М.

Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б. Гафуров

Имсол тамоми мардуми сулҳхоҳу озодичӯ 75-ин солгарди ғалабаи бузургро аз болои фашизми гитлерӣ таҷлил менамоянд. Агарчанде дар ин чанг урдуи тавонои Шӯравӣ зафар карда бошад ҳам, вале дар давраи ҷаҳонишавии олам бисёр замонасозҳо кишвари худашонро ба ин пирузӣ тааллуқдор карда, бо ҳамин мақоми аввалиндараҷа доштани қудрати Артиши Иттиҳоди Шӯравиро ба зери шубҳа андохтанианд. Ин аст, ки муаррихин ва сиёсамадорони баъдинаи Ҷумҳурии Ислומии Ирон ҳам, нақш ва мақоми кишвари худро дар пирузии ин чанг ҷои хоса дода, ситоиш менамоянд.

(Ин ҷониб овардаҳо, асосан андешаҳои аз матбуоти даврии худии Ирон буда, бетағирот ба сабт расидаанд).

Бо оғоз ёфтани Ҷанги дуюми Ҷаҳонӣ дуюми сентябри соли 1939 кишвари Ирон бетарафӣ худаширо эълон карда буд. Мебоист ин мамлакат зиндагии осоиштаро пеша мекарду рӯ ба инкишофи ҳарҷӣ бештари маҳсулоти зироатӣ-кишоварзӣ ва саноатию нафтӣ меандохт. Аммо даъводорони тақсимои нобаробари ҷаҳон аз асари ҷанги якуми он ва пайомадҳои бӯхрони иқтисодии соли 1929 барои ситонидани гӯё “Ҳақашон” боз ба ҳамон ду блоки бо ҳам зид тақсим ёфта буданд. Ҳамон муттаҳиддини (иттифоқи сегона-М.Д.) пешина. ки дар ҷамъи Олмон, Италия ва Ҷопон ва аз самти муқобил мутафакқин (иттифоқи Антанта-М.Д.) дар рости Англия, Франция, ИМА ва Россияи подшоҳӣ нақшаҳо тартиб дода буданду ҳар қадом даъвои ҷаҳонгирӣ доштанд, боз низои худро эҳё кардаву бо рақобатҳои мутақобил алайҳи ҳамдигар дарафтоданд. Вале дар ин маротиба Россияи подшоҳӣ аз байн рафтаю ивази он мамлақати Бузурги Шӯравӣ чогузид гардид. Олмони фашистӣ, ки аз натиҷаи ҷанги аввали ҷаҳон худро бенасиб доништа буд, барои аз худ кардани ҷаҳони нав ҷанги дуюми ҷаҳониро оғоз кард. Ва дар нақшаи аввал як қисми Аврупоро тасарруф карда, сипас ба истилои хоки Шӯравӣ шурӯъ намуд. Ин ҳамон маъноро дошт, ки дигар ягон мамлақате аз ин даргириҳо бетараф монда наметавонист.

Дар оғоз талошҳо барои ишғоли Лаҳистон аз Ғарб ҷониби Олмон ва аз Шарқ ҷониби Иттиҳоди

Шӯравӣ тӯли як моҳ кашол ёфтанд ва билохира хоки Лахистон қурбонии ишғолгарон шуд. Аз ин бенсӣбӣ дил ба ғаш оварда Англия ва Амрико бо рақибӣ пешинашон Олмон эълони ҷанг карданд.

Олмон бошад бо муттаҳидонаш Финландия, Маҷористон, Руминиё, ва

Италиё дар тамоми ҷабҳаи Мағрибу Машриқи Аврупо ва Ховари Миёна ба пирӯзиҳои густурдагӣ (пахноварӣ-М.Д.) даст ёфтанд. 22 июни соли 1941 Артиши нирӯманди Олмон хоки Шӯравиро мавриди ҳамла қарор дод ва дар зарфи ҷанд рӯз шикастҳои фохашӣ (ваҳшона) ба Артиши Сурх ворид кард ва ба дунболи он қисмати бузурге аз хоки он кишварро мутасарф гардонд (тасарруф кард-М.Д.). Ҳадафи олмониҳо дар аввал маҳв кардани Артиши Шӯравӣ ва ишғоли шаҳрҳои Киев, Москов, Ленинград ва Ҳавзаи нафтҳои Қафқоз гардид. Аз самти Ховари Миёна бошад, олмониҳо қасд доштанд, ки бо тасарруфи Миср, Урдуи дар Африқои Шимолӣ будаи англисхоро несту нобуд созанд ва баъд аз он ба Артиши аъзоми (номдори-М.Д.) Руссияи Шӯравӣ аз тариқи Ирон талоқӣ (дархурд-М.Д.) намуда, ҳамзамон ба Ҳиндустон ҳамла кунанд. Ва бо тасарруфи нафти Ховари Миёна ва манобеи ҳаётии Ҳинд, императории англисхоро ба зону дароваранд. [1, с.401] Бо ҳучуми Олмон ба Иттиҳоди Шӯравӣ шоҳи Ирон Ризошоҳ гароишу тамоили худро сӯи ишон кард, агарчанде ки дар оғози Ҷанги дуюми Ҷаҳонӣ мамлакати Иронро бетараф эълон карда буд. Ба ин эътибор Англия, пойгоҳи муҳими худ, яъне Иронро, ки дар Шарқ дошт, намехост дар домони (ихтиёри-М.Д.) Олмон бубинад. Ба иллати он, ки қоршиносони зиёди олмонӣ дохили Ирон гаштанду ҳузури рӯзафзунӣ онҳо амалан бандҳои иқтисодии режими Ризошоҳро аз Англия буридаю ба Берлин пайванд кардани буданд, мутафаккиро осуда намегузошт. [2, с.46] Ин буд, ки англисҳо ба пешдастӣ омада, аз самти Ғарби Ирон ва Шӯравиҳо аз тарафи шимолу шарқии кишвар алорағми интишори маншури (созиши ризоят-М.Д.) Атлантик (қадоме, ки Черчел ва Рузвелт пиромуни эътирофи озодӣ ва истиқлолӣ бошад, таъини сарнавишт карда буданд) поймол гардиду Ирон низ мавриди таҷовузи нирӯҳои Англисӣ ва Шӯравӣ қарор гирифт ба Ҷанги дуюми Ҷаҳонӣ кашида шуд. [3, с.137]

Шаҳрҳои осоиштаю бедифои Ирон дар ҷурёни ҳамлаи ҳамоханг ва муштараки Шӯравию Британӣ шадидан бомбардон шуданд ва нирӯи баҳрии Ирон дар Халиҷи Форс ва баҳри Каспий бар асари ҳамлаи шадиди нирӯҳои маҳочим (ҳучумкунанда-М.Д.) зарфи ҷанд соат ба кулӣ нобуд шуд. Дар баробари ҳучуми мутафаккин муқовимати Артиши Ирон ҷуз ҷанд мавриди маҳдуд комилан бе асар буд. Ба ҳамин далел дастури тарки муқовимат баъди се рӯз аз тарафи Ризошоҳ содир шуд. Ин забти Ирон барои интиқоли кӯмакҳои Британия ва Амрико ба Иттиҳоди Шӯравӣ хеле мувофиқ гардид. [3, с.191] Артиши Ризошоҳи Паҳлавӣ, ки дар муқовимати юриши мутафаккин истодагарӣ карда натавонист, минҳал шуд ва худи шоҳ аз тарафи англисҳо дастгир шуда, ба ҷазираи Мавритания ру ба бадарға оварду писари ӯ бо номи Муҳаммад Ризо чогузини падар гардид. Ба ишғоли Ирон мутафаккини Ғарбӣ кӯтоҳтарин роҳи кӯмакро ба Иттиҳоди Шӯравӣ матраҳ карданд. Роҳи оҳани саросари Иронро аз Халиҷи Форс то Баҳри Ҳазар роҳи мураттаб (роҳи робита-М.Д.) номиданд.

Дар ҷараёни Ҷанги дуюми Ҷаҳонӣ фақат тавассути роҳҳои оҳану автомобилгарду баҳрии Ирон мутафаккин 5,5 миллион тонн аслиҳа, муҳимоти маводи ғизоӣ ва дорувориро ба хоки Шӯравӣ интиқол кардаанд. [4;94] Бархе аз муҳаққиқин ба ин ақида ҳастанд, ки кӯмакҳои сарозершудаи (интиқолшуда-М.Д.) аз масири Ирон ба Иттиҳоди Шӯравӣ буд, ки ғалабаи Артиши Шӯравӣ аз болои Олмон дар муҳорибаи Сталинград таъмин гардад ва ба ҳамин ҷиҳат мутафаккин Иронро пули пирӯзӣ хонданд. [5, с.235]

Ҳамин тарик, хоки Ирон аз Шимол тавассути нирӯҳои Иттиҳоди Шӯравӣ ва аз Ҷануб тавассути нирӯҳои Британӣ ишғол шуду тамоми кӯмакҳои ҳарбӣ аз ду самт, яке аз тариқи Ободон-Техрон бандари Анзали ва дигаре аз роҳи Техрон ба бандари Туркман, ки аз роҳи оҳани бандари Шохпур ба он ҷо иртибот дошту ба сӯи Шӯравӣ сарозер мешуд, ба хидмат даромад.

Яке аз бузургтарин пулҳои роҳи оҳани Ирон Вараск дар даромадгоҳи Мозандарон қарор гирифта буду низ Техрону Шимолро бо ҳам васл мекард, ниҳоят пули стратегии Ирон ба ҳисоб мерафт. Ин пулро муҳандисони Олмонӣ сохта, замонати 70 солаи комили истифодабарихо эълон карда буданд. Ин пул дар даврони Ҷанги дуюми Ҷаҳонӣ аз тарафи Черчел пули пирӯзи ном гирифт. [6]

Бо вучуди мутафаккин дар Ирон гӯяҳои “Ҳама пулҳо минагузорӣ шудаанд” паҳн гардиданд, ки дар ҷумла ҳамон пули асосии роҳи оҳани Вараск низ шомил мешуд. Хушбахтона ягон пул дар ягон гӯшаи Ирон мунфачар нашудааст (натаркидааст-М.Д.). Бозҳам эътибори зиёде ба амнияти пули роҳи оҳани Вараск дода мешуд, ки воқеъан ин пули пирӯзӣ аҳамияти зиёде дошт. Ба қавли фармондеҳони мутафаккин, агар роҳи оҳани Ирон намебуд, нақшаи ҷаҳон ба таври дигаре буд. [7, с.76]

Барои ҷилавгирӣ аз шикасти Шӯравӣ ва ҳамлаҳои ногаҳонаи олмониҳо 75 қатор адвоти (дастгоҳи алоқа-М.Д.), низомӣ ва аслиҳаҳои ҳарбиро аз бандари Шохпур (ҳоло Имом Ҳумайнӣ-М.Д.) ба бандари Шох (ҳоло бандари Туркман-М.Д.) мерасонданд. Ба ҳисоби миёна сари ҳар 25

дақиқа як қатор аз рӯи пули Вараск убур мекард. [7, с.75]

Тирамоҳи соли 1941 дар Техрон шартномаи сетафафа дар роси нахуствазири онвақтаи Ирон Алӣ Фуруғин ва сафирони англисию русӣ ба имзо расид. Тарафайн тамомияти арзии Иронро иқроп шуда, ўҳда ба дўш гирифтанд, ки баъди хотима ёфтани Чанги Чаҳонӣ дар муддати чор моҳ тамоми нируҳои ҳарбии мутафакқин аз хоки Ирон бароварда мешаванд. Тарафи Ирон ўҳдадор шуд, ки бо нируҳои русу англис ҳамкорӣ хоҳад кард. Ҳамаи роҳҳои коммуникатсионии кишварро бо системаи муҳобирот ба ишон медиҳад. Ҳамчунон аз қувваҳои корию абзори (масолеҳи-М.Д.) қобили ниёз таъмин менамояд. Илова бар ин матбуоти кишварро сонсур, (цензур-М.Д.) мекунад, ки дар бораи ишғоли Ирон ва истифодаи манобеи кишвар ба огоҳии миллат нарасонанд. Баъдан тирамоҳи соли 1941 нируҳои амрикоӣ низ вориди Ирон гаштанд ва оғози сохтмони Паршан (коридор-М.Д.) карданд. Ин Паршан роҳе буд, ки муҳимоти ҳарбию аз Чануб, яъне Халиҷи Форс то ба Шимол ё баҳри Арал интиқол меод, то он ки аз он ҷо ба Иттиҳоди Шӯравӣ супоранд. Соли 1943, Черчел, Рузвелт ва Сталин баъди конфронси муштарак қарордоди мутафакқинро имзо карданд, ки мо баъди хатми Чанги Чаҳонӣ хоки Иронро тарк намуда, ба кишвари Ирон ғаромат (контрабутсия-М.Д.) ё чуброне хоҳем дод. Танҳо бо як шарт, ки давлати Ирон мустақиман ба давлати Олмон эълони чанг кунад ва сентябри ҳамина сол Ирон ҳам худро ба чанги зидди Олмон эълон дод. [8, с.88]

Олимони Ирон бар он ақида ҳастанд, ки аз ин мутафакқ (иттифокӣ) шудан, мардуми Иронро рӯ ба қашшоқию марг андохтанд. Зеро чанг сулҳ нест, ҳар гуна чанг ба молу чони одамон марговар мебошад. Гузашта аз ин баъди ба чанг даромадани Ирон дар мамлакат кашмакашиҳои қавмӣ ва мазҳабӣ шакл гирифтанд. Дар Табриз даргириҳои байни мусалмонону масеҳиён рух дод, ки ҳатто консули Британия аз эҳтимоли тарк кардани нируҳои мутафакқин хоки Иронро хушдор дода буд. Ирон ба думболи ҳамлаи мутафакқин саргармиҳо карда, ба мушкилоти зиёди иқтисодӣ рӯ ба рӯ шуд. Турм (инфилятсия-М.Д.), дуздӣ, гуруснагӣ, қаҳтӣ, маризӣ, фосикӣ ва ғайра пайомади чанг гаштанд. Теъдоди зиёди ғайринизомииёни осоиштаи кишвар зери бомбарборони шаҳрҳои мухталиф гашта, ҷон ба Ҳақ доданд.

Кишвар дучори қаҳтӣ шуд ва мардум аз нону арзок (озуқа-М.Д.) дар мазиқа (мушкилӣ-М.Д.) қарор гирифтанд. [8:87] Ин ҳама баъди ду моҳи ишғоли Ирон аз тарафи мутафакқин буд. Шаҳрҳои Ирон, баҳусус Техрон, ончунон ба камбудии нон ва соири дигари арзок рӯ ба рӯ шуданд, ки акнун нонро ба речаи купон меоданд. Шумораи бисёри мардум аз дасти гуруснагию беморӣ ҷон ба Ҳақ доданд. Кишваре, ки дар Чанги Чаҳонӣ даҳолате надошту борҳо бетарафии худро ба ҳар ду сӯи даргирӣ эълон карда буд, осебҳои зиёдеро аз чанг таҳаммул кард. Мутафакқини ба Ирон омада аз лаҳзаҳои аввали вурӯдашон барои мардум таҳмилоте (андозҳоеро-М.Д.) бор карда, муҳомилашонро дар умури Ирон ҷорӣ намуданд. Чӣ тавре қайд карда будем, муҳомила дар умури роҳҳои нақлиётӣ, роҳҳои оҳан, фурудгоҳҳо, сонсури матбуот, почта, радио, умури пулӣ, молӣ, марокази сохтмонҳо таъдид ба ҷону моли ҳуқуқии мардум, тасодуфҳои ронандагӣ, қатлу ғорати амволи мардум ва ғайра, ки ба як узви муттаҳду ҳампаймон раво донистанд. Яъне дар баҳши иқтисодӣ зарари беандоза расонданд. Курби пули Иронро ба таври сунъӣ ба паст фароварданд. Ба таври мисол, қабл аз ишғоли Ирон арзиши як фунт стерлинги англисӣ баробари 65 риёли Ирон буд. Фақат дар 14 майи соли 1942 арзиши як фунт стерлинг ба 130 риёл баробар шуд, ки акнун хариди молу чинси Ирон ба онҳо ду баробар арзон гашт. Чӣ тавре мегӯянд, акнун мутафакқин ба ин иқдом амалан ба нисфи қиммати воқеӣ аҷносро аз иронӣён меҳариданд.

Баъди чанги дуҷуми чаҳонӣ нируҳои амрикоӣю англисӣ ба тахлияи ҷои ишғолкардашон пардохтанд. Иттиҳоди Шӯравӣ бошад, қабл аз хотимаи чанг дар садади (фикри-М.Д.) даст задан ба истихроҷи нафти шимолии Ирон гардид. Вале бо тасвиби қонуни манъи дарёфти нафт, ки дар маҷлиси Шӯрои Миллӣ қабул шуда буд, аз истихроҷ худдорӣ карданд. Боз ҳам русҳо нируҳои худро аз хоки Ирон набароварда, ошкоро “пуштубонӣ” худашонро аз наҳзатҳои мухторияҳои курдҳои озарбойҷонҳои сокини Ирон эълон намуданд. Фақат пас аз мурочиати Ирон ба Шӯрои Амният ва сафари Аҳмади Қавом ал-Салтана, нахуствазири вақти Эрон ба Маскав, ки протоколи дорой имзои маҳталаби (омехта-М.Д.) мутафакқинро пешниҳод намуд, дар ордибиҳишти соли 1325 (1945) нируҳои худро аз хоки Ирон хорич кард. Ҳукумати худмухтори Озарбойҷон ва Курдистон ҳам баъд аз 7 моҳи хуруҷи русҳо аз хоки Ирон давом наёварданд. [5, с.235]

Ҳамина тавр нақш ва аҳамияти ҷуғрофӣ, сиёсӣ ва иқтисодии Ирон то бадон ҷо буд, ки дар конфронси Техрон соли 1943 сарвазири вақти Британиё Черчел лақаби “пули пирӯзӣ” ба Ирон дод. Аммо дар давоми чор соли ишғоли кишвар афзои иқтисодии он бисёр ваҳим (хатарнок-М.Д.) гардид ва маишати умумӣ таназул ва қаҳтсолии тӯдаҳои мардумро гирифтори мушкилоти печида кард. [10]

АДАБИЁТ

1. Заргар-Алӣ Асгар. Тарихи равобити сиёсии Ирон ва Англия дар давраи Ризошоҳ. Техрон, “Парвин” 1993.
2. Сэр Ридар Белард. Шутурҳо бояд бираванд. Тарҷумаи Ҳусайни Абу-Гуробиён. Техрон. Нашри Нав. 1362, С.46. Завқии Эраҷ. Ирон ва кудратҳои бузург дар чанги чаҳонии дуҷум. Техрон, Пужанг, 1989. С.14-18
3. Мадни Саид Чалолӣдин. Тарихи муосири сиёсии Ирон. Қум. Дафтари интишороти исломӣ. 1982. Ҷ.1 С.135-137

4. Фардуст Хусайн. Зухур ва сукути салтанати Пахлавӣ. (Хотирот). Техрон. Иттилоот. 1992. С.93-94
5. Хушанги Маҳдави Абдулризо. Тарихи равобити хорҷии Ирон аз ибтидои Сафавия то поёни Чанги Чаҳони дуюм. Техрон, Амири Кабир, 1998, С.235-246
6. Маърафии роҳи оҳани Шимол. Пойгоҳи иттилоърасони роҳи оҳани Чумхурии Исломии Ирон. (харита)
7. Сидиқӣ Паймон. Вараск – пули пирӯзӣ. Фаслномаи паёми баҳористон. Техрон. 2009
8. Фулом Ризо Адҳамӣ. Ҳаёт ва замони Шох. Донишгоҳи Калифорния. 2009. С.87-88
9. Чамъе аз навиштагони “Тузашта – ҷароғи роҳи ояндааст”. Техрон. Интишороти Қақнус. 1988. С.33-71
10. Рӯзномаи “Рисолати муаррих”. 11.4.1390 – Техрон. 2011

ВТОРАЯ МИРОВАЯ ВОЙНА И ПОЗИЦИИ ИРАНА С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ЕГО ИСТОРИКОВ

Оценка выдаваемой иранскими публицистами и историками относительно привлечение нейтрального Ирана во второй мировой войне имеет весьма историческое значение. В данной статье приводятся мнение историков о причинах образования двух антагонистических лагерей и на этом основании разжигание мировых войн. Также говорится о печальных негативных последствиях наступления Английскими, Американскими и Советскими войсками Иранской земле в результате которого наступило страшные бедствия, голодания, убийство, воровство, бандитизм и прочие. По мнению иранских источников, именно Иран стал плацдармом победы Советских войск под Сталинградом и обуздание походов Германии по направлению на Востоке СССР.

Ключевые слова: *Иран, Англия, Америка, Россия, Антанты (дружеское соглашение), Германия, Кабул, союзники, порты, мировая война, курс денег, экономика, пути, король Ирана, компенсация.*

WORLD WAR II AND THE SITUATION OF IRAN FROM THE POINT OF VIEW OF HISTORIANS

The estimation of the chronologists of the Islamic Republic of Iran in the involvement of the neutral country in the World War II and becoming a begging country at last. This article describes the terms associated with the Second world war, the long-standing disagreement between two opposed blocks, the involvement of the neutral country and its devastating consequences for the people, socio-economic devastation and starvation of the people. Scientific source indicates, that in consequence of Iran Soviet Army defeated the Germans in the Stalingrad fighting and prevented the subsequent movement of Germany to the East of the Soviet Union.

Keywords: *Iran, England, America, Russia, Entente, Germany, Kabul, confederates, ports, world war, currency rate, economy, ways, king of Iran, compensation.*

Сведения об авторе:

Давлатов Муллошо - доктор исторических наук, профессор кафедры отечественной истории и археологии, Худжандского государственного Университета имени академика Б. Гафурова.

About the author:

Davlatov Mullosho - Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of Russian History and Archeology, Khujand State University named after Academician B. Gafurov.

СИФАТҲОИ ШАХСИИ ДИПЛОМАТҲО АЗ НИГОҲИ МУҲАҚҚИҚОНИ ВАТАНИВУ ХОРИҶӢ

Хусайнов А.К.

Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Пеш аз он, ки сифатҳои дипломатҳоро таҳлил намоем, албатта каме бошад ҳам ба таърихи пайдоиши он назар бояд кунем. Дипломатия аз вожаи юнонии (diploma - хуччат, катъкардашуда) гирифта шудааст. Дар Юнони Қадим тахтаҳои дуқатшударо чунин ном мебуданд. Ин тахтаҳо бо муми сафед руйпуш карда шуда, дар болои он матни салоҳияти сафирро менавиштанд ва онҳоро болои ҳам мегузоштанд то матн осеб набаинад. Дар асрҳои XVI - XVII бо пайдоиши намояндагони доими дипломатҳо дар дарбори монархҳо, фаъолияти ҳаррӯзаии дипломатия ба вучуд омад. Дар низоми муассисаҳои давлатӣ вазифаи асосии дипломатия ин мукотиба ва нигоҳ доштани алоқа миёни дорандагон, қабули ҳайати вакилони хориҷӣ, сафирон ва гузаронидани гуфтушунид ба шумор мерафт. Масалан, дар Англия аввалин маротиба калимаи дипломатия соли 1645 истифода шудааст. Соли 1693 файласуфи машҳури немис, математик ва забоншинос Г. Лейбнис асари худ «Аҳбори ҳуқуқи дипломатӣ» - ро нашр кард, ки дар он калимаи латинии «diplomatikus» истифода гардид ва аз

хамон вақт сар карда, чизеро ки ба муносибатҳои байналхалқӣ алокаманд буд, дар бар мегирифт. Истилоҳи «дипломатия» - ро дар мафҳуми хозиразамон бори аввал дипломати машҳури Фаронса Франсуа де Кальер (сафири Людовиқи XIV, ки дар якҷанд давлатҳои Аврупо иштирокчи гуфтушунидҳои мушқилтарин буд, ва гуфтушунидҳо барои Фаронса бомуваффақият анҷом ёфта буданд), дар китоби худ «Оиди гузаронидани гуфтушунид бо монархҳо», ки соли 1716 нашр гардид, истифода кардаст.

Вақте, ки сухан дар бораи сифатҳои дипломатҳо меравад, чунин савол пеш меояд: Оё дипломат чи гуна сифат (хислат) дошта бошад? Директори Агентии Марказии Иқтишофӣ (ЦРУ) А. Далес ба хусусият ва сифати разведчикҳо таъя намуда, дипломатҳоро чунин баҳо медиҳад: «Вай бояд аз ҷониби одамон қабул карда шавад, онҳоро фаҳмад, қодир бошад бо онҳо ҳатто ҳангоми шароитҳои душвор ва мураккаб қор карда тавонад, бояд фарқи байни далел ва чизи бофта, воқеӣ ва ғайривоқеиро дида тавонад, ихтироҷкору эҷодкору, ба ҷузъиётҳо бодикқат бошад, возеҳ, дақиқ ва мушаххас андешаву фикрҳои худро ифода намояд, ҳамсухбати ҷолиб буда тавонад, хомӯш истода тавонад, нуқтаи назари каси дигарро бифаҳмад, аз тарзи рафтор ва тафаккури худ фарқ мекунад».[12, с.38]

Дипломати англис Мак Деморт, ки солҳои зиёд дар ин соҳа қору фаъолият доштааст, мегӯяд, ки: «Дипломати касбӣ касест, ки ҳама бӯҳрон ва монеаҳо, аз ҷумла нофаҳмиро аз ҷониби роҳбарони худ, ба мисли духтуре, ки февран тамоми дардҳои беморро аз остана табобат кунад ва мушқилотро ошқор кунад, ки бояд бо зеҳни сард ва солимаш ҳал карда шавад, ҳал намояд. [7, с.182]. Ӯ инчунин, илова мекунад, ки дипломатро зарур аст, дар оянда анъанаҳои англисиро фаромуш карда тавонанд ва тавачҷуҳашро на ба гузашта, балки ба рушди ояндаи ҷаҳони мутамарказ нигаронад.

Вай чунин мешуморад, ки сафир бояд дӯсти боэътимод ва мушовири ҳукумати худ бошад, ки ба он вақолатнома додааст: вазифаи дипломат имрӯз ва фардо мисли менечери як ширкати байналмиллалӣ ё узви бузургчуса хоҳад буд, ва ягона фарқияти ин тичорат дар он аст, ки аз ин тичорат ӯ набояд ба манфиати шахсии худ ягон манфиате ба даст орад. Вазифаи дигари дипломатҳо – қайд мекунад. Мак Дермотт – дили инсонҳоро ба даст овардан, махсусан шахсиятҳои бонуфузро, аз ҷумла шояд онҳое низ бошанд, ки на он қадар ба мамлакати шумо меҳрубонанд, мебошад. [7, с.182]

Аз нуқтаи назари раваншиносон, ки онҳо одатан хислатҳои одамонро ба чор гурӯҳ тақсим мекунанд – сангвиник, меланхолик, холерик ва флегматик - сифатҳои дипломатҳоро ба сифатҳои холерик ва флегматик баробар медонанд.

Мичози холерикӣ ҷараёни босуръат ва шадиди равандҳои рӯҳӣ, ҳаракатҳои босуръат ва пурмасъули қиёфаҳои ифодакунандаи имову ишора, ҳаяҷонбахшии баланди эҳсосотӣ, тағйироти ногаҳонии гузаштан аз як рӯҳия ба рӯҳияи дигар, вале бо бартарӣ доштан, ҳаракатҳои ҷусту ҷолокона ва босуръат тавсиф карда мешавад. Мичози флегматикӣ бошад бо ҷараён ва ҳаракатҳои нарм ва оромонаи равандҳои рӯҳӣ, имою ишраҳои камифоданок, кам шудани ҳаяҷони эмоционалӣ, устувории рӯҳҳо дар тағйирёбии тадриҷӣ ва оромона фарқ мекунад. [13, с.224-225]

Шояд барои фаъолияти дипломатҳо беш аз ҳама шахси дорои мичози флегматикӣ дошта рост меояд. Дуруст аст, ки тасвири намудҳо дар андозаи муайян абстраксияи илмӣ ба ҳисоб мераванд, зеро ки дар ҳаёти як гурӯҳи одамон аломатҳои як намуд нисбат ба дигараш бартарӣ доранд. Яъне, боз як намуди нисбати дигар – панҷум – намуди омехта илова мегардад. Вай шояд барои дипломатҳо нисбатан мувофиқ бошад.

Саволе ба миён меояд, ки оё шахсе бо хислатҳои муайян таваллуд мешавад ё ин натиҷаи тарбия аст? Нуқтаи назари ягона оид ба ин масъала дар байни раваншиносон вучуд надорад. Ақидаи маъмултарин дар бораи хислати шахс, ки ба он омилҳои гуногун таъсир мерасонанд ин - ирсият, тарбия, таҳсилот ва дар ниҳояти қор, вақте ҳуди касб ба вучуд меояд, ҳамзамон инкишоф додани аломатҳои муайяни хислат мебошад.

Масалан, таҳаммулпазирӣ, ботамкинӣ маҳорати худро нигоҳ доштан, табу рӯҳияи бади худро нишон надодан, агар, ҳатто шумо ин сифатҳоро надошта бошед ҳам, онҳо тадриҷан инкишоф меёбанд. «таҳаммулпазирӣ ботамкинӣ – инҳо сифатҳои ҳатмии дипломатҳое мебошанд, ки гуфтушунидҳоро пеш мебаранд» [6, с.21] – гуфта буд Ж.Камбон.

Талейран ба дипломатҳои ҷавон маслиҳат дода буд, ки «пеш аз ҳама аз қори онҳо, ба ҳаяҷон наоянд».

Дипломат бояд фурутан, боадаб, хоксор ва меҳрубон бошад, на ин ки баръакс, ки дигаронро аз худ дур созад. Калер ба дипломатҳо чунин маслиҳат додааст: «Ӯ бояд бо шахсиятҳои бонуфуз бо эҳтиром, бо худ баробарҳо – меҳрубон, бо аз худ пастиҳо – навозишқор, бо ҳама боадабона ва поквичдонона муносибат дошта бошад». Дастовардҳо аз ҳуди дипломат ва аз фаъолияти ӯ вобаста аст, аммо дар назди худ вазифа гузоштани он, ки

муваффақияти шахсӣ аз ҳама боло бошад ва барои ноил шудан ба он ҳадафи асосӣ қарор гирад, дуруст намебошад. [12, с.41]

Дипломатҳои амриқӣ, ки ба донишҷӯён дар донишгоҳи Чорчтауни ИМА таълим медиҳанд, қайд мекунад, ки муваффақияти дипломатҳо «аз хислатҳои шахсии дипломат вобастааст», [15. С. 65] ки вай бояд барои рушду такомули он кор кунад. Дар идомаи ин мавзӯ, оид ба дигар сифати дипломатҳо ба монанди шуҳратпарастӣ ё ҳавобаландӣ сухан гуфтаи лозим меояд. Г.Николсон дар ин бора чунин менависад: «шуҳратпарастӣ ба рушди ақидаҳои субъективӣ мусоидат мекунад. Ин амр дипломатҳоро водор мекунад, ки аз ғалабаҳои худ мағрур гардида, боиси бадбинии мағлубшудагон гардад. Шуҳратпарастӣ метавонад, ҳатто дар лаҳзаи душвор боиси он гардад, ки ӯ ба ҳукумати худ иқрор шавад, ки пешгӯи ва иттилоотҳои ӯ хато буданд. Шуҳратпарастии такаббурӣ – решаи амалҳои беаҳтиётӣ ва бетарафӣ мебошад». [11, с.41]

Ва боз як иловаи дигар, вале хеле муҳим. Ба дипломатҳо донишҷӯён андоза дар ҳама чиз муҳим аст: дар суханҳо, муроҷиатҳо, ҳуҷжатҳо, дар амалу рафтор. Ба дипломатҳо (бидуни зарурати мутлақ) аз ҳад зиёд будани хислат, суханони баланд бегона аст. Дар луғати дипломатии Дал суханони дигарро дар ин мавзӯ ёфтаи мумкин аст: «Андозаи худро худ дон», «Нӯшед, аммо андозаро донед», «Андоза корро зеб медиҳад», «Ҳар қадам дуруғро дар худ санҷед», «Чен кардан корро рангу бор медиҳад» ва монанди инҳо.

Дар адабиёти форсу тоҷик низ дар масоили сифатҳои шахсии дипломатҳо (ки бештар бо номҳои фиристодагон ва расулон машхуранд), суханҳои бештаре гуфта шудааст. «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавӣ яке аз намунаҳои беҳамтои осори бадеӣ ба ҳисоб меравад, ки дар он шоир дар баробари дигар масоили давлату давлатдорӣ, инчунин масоили сафорат ва сафиронро низ ба тасвир додааст. [5, с.248]

Фирдавӣ дар шоҳасари худ «Шоҳнома» чунин овардааст, ки фиристода (сафир) шахсе бошад, ки супоришҳои роҳбарӣ давлаташро, аз қабилӣ расонидани нома ва дар ҳолатҳои ҷудоғона тӯхфҳо ба шоҳӣ кишварӣ дигар, муҳокимаи масъалаҳои гуногун бо ҷониби дигар, чамъ овардани ҳама гуна ахбор дар бораи кишварӣ сафаркардаш ва ғайра ба иҷро мерасонд. Аз ин рӯ, талаботи шоир нисбати фиристода дар ду мисраи он бисёр хуб тасвир ёфтааст:

Фиристода бояд ки доно бувад,

Ба гуфтаи далери тавоно бувад.

Масалан, нахустин фиристоде, ки дар “Шоҳнома” ном бурда мешавад “Ҷандал” пайки Фаридун аст, ки барои хостгори аз духтарони Сарв шоҳи Яман ба ин кишвар меравад. «Фаридун бисёрхӯш» бо баргузидани Ҷандал ва маликаҳое, ки дар интиҳоби ӯ ба кор мебарад, дар ҳақиқат, маҷмӯаҳои аз вижаҳои фиристода барои анҷоми маъмурият дар берун аз ҳавзаи иқтисоди ҳукуматро ошкор мекунад:

Фаридун аз он номдорони хеш,

Якero гаронмоятар хонд неш.

Кучо номи ӯ Ҷандали роҳбар,

Ба ҳар кор дилсӯз бар шоҳ-бар. [1, с.128]

Ки бедордил буди покизамағз,

Забончарбу шоистаи кори нағз. [1, с.129]

Хусусиятҳои, ки Фаридун барои баргузидани фиристода бар онҳо таъкид намудааст, дар тамоми давраҳои «Шоҳнома» сифатҳои зикршуда ба унвони шароити интиҳоби фиристода такрор мешаванд, ки шароити аслии барои интиҳоби сафир ба шумор омадаанд. Ба ақидаи Фирдавӣ, фиристода бояд дорои чунин хислатҳо бошад: гаронмоя, пурхунар, дилсӯз, бедордил ва хирадманд, покизамағз ва бошарм, ҷаҳондида ва далер, чарбзабон ва суханвар, боодоб, амонатдор ва монанди инҳо.

Фиристодае омад аз Файлақус,

Хирадманду бедору бо нуъму бус. [2, с.74]

Ё ин ки дар ҷои дигар:

Ки сӯи Фаридун фиристанд кас,

Ба нӯзиш, кучо чора ин буд бас.

Биҷустанд з-он анҷуман ҳарду он

Яке покдил марди чиразабон.

Бад-он марди борою боҳушу шарм,

Биғуфтанд бо лоба бисёр гарм. [1, с.180]

Ё ин ки дар ҷои дигар:

Ниҳоданд бар нома-бар муҳри шоҳ,

Саворе гузиданд аз он боргоҳ.

Чунон чун бибойст чиразабон,

Ҷаҳондидаву гурду равианравон. [3, с.391]

Ва дар ҷои дигар:

Чу ғашт аз навиштан нависанда сер,

Ниғаҳ кард қайсар саворе далер,

Сухангӯву равиандилу ёдгир,

Ҳирадманду донову гурду дабир. [5, с.30]

Абуалӣ Ҳасан ибни Алӣ ибни Исҳоқ, ки **бо** унвони Низомулмулк машҳур аст, дар «Сиёсатнома» - и худ маълумоти зиёде оид ба расулон додааст. Аввалин маълумотро Низомулмулк дар “Сиёсатнома” дар бораи сафирон дар фасли саввум зикр намудааст. Ин фиристодаи халифаи Бағдод ба назди Яъқуби Лайс мебошад. Ҳангоме ки Яъқуби Лайс лашкари Хуросону Ироқро чамъ карда ба Бағдод раҳсипор мешавад, халифа расул мефиристад, то ба Бағдод наояд. Чунончи, муаллиф зикр намудааст:

“Ҳарчанд ки халифа гуфт ва расул фиристод, ҷавоб ҳамон бозмедод. Халифа бар ӯ бадгумон шуд, бузургони ҳазратро бихонду гуфт: “Чунон гумон мебарам, ки Яъқуб ибни Лайс сар аз чанбари тоати мо берун бурдаасту ба хиёнат ин ҷо меояд, ки ӯро нафармудаем ба даргоҳи мо ояд ва мефармоям, ки бозгардад, бознамегардад.” [10, с.18]

Дар ҷои дигари ҳамин матлаб меоварад: “чун Яъқуб номаи халифа бархонд, ҳеч гуна дилаш нарм нашуд ва бар он карда пушаймонӣ нахӯрд ва бифармуд, то тараву пиёзу моҳӣ чанд бар табақи ҷӯбин ниҳода, пеши вай оварданд. Он гоҳ бифармуд, то расулро дароваранду бинишонданд. Пас, рӯй ба расул карду гуфт: — Бирав ва халифаро бигӯй, ман марде рӯйгарзодаам ва аз падар руйгарӣ омӯхтаам ва хӯрдани ман нони ҷавину моҳӣ ва пиёзу тара будааст. Ва ин подшоҳию ганҷу хостаро аз сари айёри гирифтаам ва аз роҳи мардӣ ба даст овардаам, на аз падар мерос ёфта ва на аз ту дорам. Аз пой нанишинам, то сари туро ба ҳадя нафиристам ва хонаводаи туро вайрон накунам! Ё он ҷӣ гуфтам ба ҷой оварам, ё бар сари нони ҷавину моҳӣ ва пиёзу тара шавам. Ва расули халифаро гусел кард». [10, с.20-21]

«Ҳарчанд халифа косиду нома фиристод, албатта, аз сари ин ҳадис дарнагузашт. Ва ӯ лашкарҳо гирд карду рӯ сӯи Бағдод ниҳод». [10, с.21]

Ҳамчуноне ки аз баёни матлаб маълум шуд, дар ин матн муаллиф саркашӣ ва беэҳтиромӣ нисбат ба сафир ва фиристодаи халифаро зикр намудааст. Бо ин мақсад Низомулмулк фасли 21-уми “Сиёсатнома”, ки «Андар маънии аҳволи расулон ва тартиби кори эшон» ном дорад, пурра ба қору шахсияти расулон бахшидааст.

Низомулмулк менависад, ки «подшоҳон ҳамеша ҳурмати якдигар дошаанд ва расулонро азиз гирифта, ки бад-он қадру ҷоҳ эшонро зиёдат шудааст» Ва ҳатто дар вақте, ки миёни подшоҳон муҳолифате ва ваҳшате будааст ва расулон, ки барои иҷрои рисолати худ омадаанд «ҳаргиз эшонро наёзурдаанд ва аз некудошт ҳеч одате кам накардаанд». [10, с.80]

Ба андешаи Низомулмулк сафирро бояд ҳама ҷо «неку доранду ба хушнудӣ гусел кунанд ва неку бад ҳамчунон бошад, ки ба ин подшоҳ карда бошад, ки ӯро фиристода бошад». Расулон дар баробари вазифаҳои асосии худ боз вазифаи дигаре низ доранд. Ӯ дар ин масъала чунин гӯфтааст: “Дигар, бибояд донист, ки подшоҳон, ки ба якдагир расул фиристанд на мақсуд ҳама он нома бошад, ки бармало изҳор кунанд, ки сад мақсуду сир пеш бошад ва аз ин гуфтаи Низомулмулк бармеояд, ки расулон бояд зираку доно, дорои ҳофизаи хуб бошанд, то ҳама маълумотро тавонанд дар майнашон ҷой диҳанд.

Расулон бояд ҳеч гоҳ ба шитобзадагӣ роҳ надиҳанд, чунки ин сифот ба касби онҳо ҳеч мувофиқат намекунад, мегӯяд Низомулмулк. «Шитобзадагӣ қори дев аст ва диранги қори Худой ва қорҳои ноқардари тавон қардан, валекин қардари натавон ёфтанд». «Шитобзадагӣ аз сабуксорӣ бошад ва ҳар, ки шитобзада бошад, пайваста пушаймону ғамнок бошад. Ва шитобзада ҳамеша андар сарзаниш бошад ва ҳар замон тавба мекунаду узр меҷӯяд ва маломат мешунавад». [10, с.104]

Бояд дар назар дошт, ки дар замони Низомулмулк сафирони доими набуданд, фақат тавассути сафарҳо вақолатӣ худро иҷро мекарданд.

Ҳамин тариқ Низомулмулк ҳислатҳои расулонро дар “Сиёсатнома”- и худ чунин ба тасвир додааст: «...расулиро марде шояд, ки ӯ хидмати подшоҳон карда бошад ва ба суҳан гуфтан далер ва сафари бисёр карда ва аз ҳар донише баҳрае ёфта ва ҳофизу пешбин ва хушқадду некуманзар. Ва агар марде ва саворе пиру олим бошад, беҳтар ва агар надимеро фиристанд, бад - ин шуғл, эътимод зиёдтар бувад. Ва агар мардери ба расули фиристанд, ки уро далерӣ бошад ва мардонаю бо адаб ва силоҳу саворӣ нек донад ва мубориз бошад, беҳтар бошад, то бад - эшон намуда бошад, ки мардумони мо ҳама чунин бошад. Ва агар ин расул марди шариф бувад ҳам, нек бошад, ки аз баҳри шараф ҳурмати зиёди кунанд ва бо ӯ бади натавонанд қард. Ва агар касе бувад, ки шаробхора набошад ва мозуху кимор ва бисёрғую маҳқул, беҳтар бувад. Ва бисёр вақт подшоҳон расул фиристодаанд, бо ҳадя ва тароифи бисёр

ва аз хештан аҳзу нармгардани намуда ва бад–ин ғурур бар асари расул лашкар сохта ва мардони қор фиристода ва хасро шикастаанд».

Абулфазл Муҳаммад ибни Хусайни Байҳақӣ, ки аз тамоми масъалаҳои сиёсатӣ дохилӣ ва хориҷии давлати Ғазнавиён бохабар буд, тамоми ҳуччатҳои муҳими давлатӣ, аз ҷумла, дипломатӣ, мукотибаи рамзии маҳфӣ ба сафирон аз дасти ӯ мегузашт, ба ҳама гуна иттилоии маҳфию ошкоро дастрасии мустақим дошт ва дар девони «Рисолат ё расоил» қору фаъолият ва муддате роҳбарии онро низ ба уҳда дошт дар асари таърихии худ «Таърихи Масъудӣ» чунин овардааст, ки: “тамоми чараёни истиқбол, пазирай, гусел, навиштани нома, ақди қарордод ва дигар қорҳои хориҷии давлатиро девони «Рисолат ё рисола» дар якҷоягӣ бо даргоҳу девони вазир ҳаллу фасл мекарданд”. Байҳақӣ, ки чандин сол дар ин девон қору фаъолият намудааст, сифатҳои шахсонро, ки ба ин девон ба қор қабул менамуданд, чунин тасвир намудааст: «Раёсати девони рисолат ба касе супорида мешуд, ки аз одобу хирад ва тариқати сиёсату хаттотӣ огоҳии комил дошта бошад».[14, с.104 - 105]

Байҳақӣ донишмандони забонҳои гуногунро барои сафирон таъкид намудааст. Дар ҳолати надонишмандони забони хориҷӣ ҳангоми роҳандозии равобити беруна ва боздиду ташрифоти расмии сафирон ва дигар намоёнҳои корпуси дипломатӣ тарҷумонҳо низ ба девони рисолат ҷалб мегаштанд. Байҳақӣ аз ду тарҷумон, яке Баҳром ва дигаре Тилак ном мебарад, ки аз девони рисолат моҳона мегирифтанд. [15, с.106]

Муҳаммади Ғаззоли дар “Насихат-ул-мулк” фармудааст: «ободонӣ ва вайронии ҷаҳон аз сарварон аст, ки агар сарвар одилу адолатпеша бошад, аввал ҷаҳон ободон ва халқ эмин бошад, чунон ки ба вақти Ардашер ва Фариддун ва Баҳроми Ғӯр... Ва чун сарвар ситамгар бувад, ҷаҳон вайрон шавад, чунон ки ба Заҳҳок, Афросиёб ва монанди инҳо. Халқ сарвари ситамгарро дӯст надорад. Инро бояд фаромӯш насозем, ки гармию сардии ҷомеа аз сарвар вобастагии қалон дорад. [8, с.953]

Ғаззоли ҳислатҳои зиёнкории расулро таъкид намуда чунин овардааст, ки маликero пурсиданд, ки «Аз ношоистагон кадом зиёнкортар?» Гуфт: «Онон, ки ба русули раванду аз баҳри мақсуди хеш хиёнат кунанд ва ҳама вайронии мамлакат аз эшон хезад, чунон, ки Ардашер гуфт: «Чанд хунҳо ки бирехтаанд ва чанд лашкарҳо, ки ҳазимат кардаанд ва чанд аҳли ҳарам, ки пардаи эшон даридаанд ва чанд хоста, ки ғорат кардаанд ва чанд савганд, ки он ба дурӯғ кардаанд ба хиёнатҳои расулону ношоистагии эшон».[9, с.101-102]

Дар ҳикояти фиристодани Искандар расули худро ба назди Доро низ Ғаззоли ин ҳислати ношоистаи расулро нишон додааст. ӯ чунин қайд мекунад, ки: «Искандар расуле фиристод ба наздики Доро ва ҷавоб боз оварад. Искандар дар як сухан ба шак афтод ва бар расул биғирифт. Расул гуфт: «Эй Худованд, ман ин сухан аз ӯ бо дуг уши хеш шунидам». Сикандар бифармуд то лафз набиштанд ва ба дасти касе дигар ба Дорой ибни Доро фиристод ва бар ӯ арза карданд. Чун нома бихонд, қорде бихост ва он лафзро аз миён бибурид ва ба Сикандар фиристод ва нома набишт ва гуфт: «Бунёди мулкбар некӯии офариниши малик асту ростии таъби ӯ ва бунёди қори малик ба ростзабониву гуфтори расулон аст, зеро ки расул он ҷӣ гӯяд, аз забони малик гӯяду ҷавоби он ба гӯши малик оварад. Акнун ин суханро бибуридам, сухани ман набуд ва роҳ наёфтам ба забон буридани расули ту».

Расул боз ома два Искандар нома бихонд ва расули пешинро овоз до два гуфт: «туро бар он кӣ дошт, ки ба як сухан мулкero табоҳ кунӣ?». Расул иқрор шу два гуфт: «Эшон дар қори ман тақир карданд, ман аз он озурда шудам».

Сикандар гуфт: «Эй субҳоналлоҳ, ту пиндошти, ки мо туро аз баҳри он фиристодем, то салоҳи қори хеш созиву қори мо зоеъ биғузори ва дар хуни мардумон сайъ кунӣ». Он гоҳ бифармуд то забонаш берун кашиданд. [9, с.102 - 103]

Ҳамчунон, ки ҳануз дар ҳазорсолаи I –и пеш аз мелодӣ мутафаккири Ҳинди Қадим Ману гуфта буд, ки: «Сулҳ ва ҷанг аз сафирон вобастагии қалон дорад ва фақат онҳо метавонанд иттифоқчиёро ба ҳам муттаҳид созанд, ё ин ки ҷанг андозанд. Дар дасти онҳо қорҳои мебошад, ки аз барои он байни подшоҳон сулҳ пойдор мемонад, ё ин ки ҷанг бар меҳезад». [17, с.31] Ба ақидаи Ману сарвари давлатро мебошад дар интихоби дипломатҳо аз интихоби васеъ, мушоҳидаҳо ва омӯзишҳои тӯлонӣ васеъ истифода намояд. Дипломат бояд шахсе бошад, ки ба сину соли қобили эҳтиром расида бошад, ба вазифааш содиқ бошад, бовиҷдон, моҳир, соҳиби хотира ва зеҳни хуб, шахсе бошад, ки давлати худро муаррифӣ карда тавонад, нотарс, ҷасур, хушгуфтор, «ҷой ва мавқеи сухан гуфтаниро донад», аз таҷрибаи қорӣ истифода бурда тавонад.

Хусайн Воъизи Қошифӣ оид ба ин масъала мегӯяд - роҳбар бояд дорои ҷиҳил сифати сутуда ва писандида бошад: боҳаё, покдоман, боадаб, баландҳиммат, боирода, устувору одил, нармдил, меҳрубон, бошафқат, сахӣ, муҳсин, фурутан, вафодор, росткор, хочатбарор, сабур, машваратҷиву соҳиби тадбир, дурандеш, шуҷоатнок, боғайрат, бовиқор дар қори мамлакат

бедору огоҳ аз ҳоли халқ, зираку доно, роздон, некном, риоякунандаи ҳукуки падару модар, пайваста бо аҳли илму дониш суҳбат кардан ва тарбияи зердастон. Ба фикри Кошифӣ, агар роҳбар дорой он чихил сифат бошад, дар қору давлатдорӣ ӯ заволе рӯй намедихад. [16, с.319]

Аҳмади Дониш, дар китоби худ “Наводир –ул –вақоеъ” барои пешбарӣ намудан ба рисолати сафирӣ чунин дастурот медихад. Масалан, агар қуввати тақрир ва идрок додаанд, ба сафорат ва рисолат номзад гардонад. Ва агар қуввати шучоат ва шаҳомат додаанд, барои дафъи душман бардорад. Ва агар қуввати зарофат ва шухӣ дорад ба мунодамаат, агар қуввати инсоф ва диёнат дорад, қазои ҳавоичи халқ бад-ӯ роҷеъ дорад... Пас, агар ин моя мурут накунад, ҳама умур муаттал монад, ба саранҷом нарасад. [18, с.49]

Ва ҳар сафир, ки ба мамлақати бегона гусел медорад, ратб-ул-лисон ва азбул-баён (ширинзабону хушбаён) бояд, мулоимхӯй ва муносибгӯй ва ба истилоҳ ва миллати он гурӯҳ вуқуфдор бошад; чи сафирон ба манзалаи забони подшоҳанд; мулоимати забон мучиби мулоимати дил гардад. [18, с. 53]

Ба ақидаи Аҳмади Дониш сафирон бояд шахсони босавод, аз сиёсат боҳабар, бомаънӣ ва бомаърифат бошанд. Дар ин замина ӯ таъкид мекунад, ки ҳайати сафорати Бухороро ба Русия шахсони камсавод, аз сиёсат дур, бемаърифат ва монанди инҳо роҳбаладӣ менамуданд.

Дониш таъкид бар он мекунад, ки яке аз вазифаҳои асосии давлат ин аст, ки шахсони бомаърифату бофарҳанг, забондон, нотарсу далер, зираку хушёрро ба мансаби сафирӣ таъйин намояд. Ва вақти бозгашт аз Русия Амир Насрулло аз Дониш натиҷаи сафарро мепурсад, ӯ мегӯяд, ки «Элҷӣ коре ба тариқи қасду амд накардааст, ки хилофи ҷонсупорӣ ва давлатхоҳӣ бошад. Илло он чӣ гуфт ва қард, бамавқеъ набуд ва дар ин боб гунаҳкор нест. Гуноҳи ӯ бар зиммаи давлат аст, ки дар аввал чунин қасонро бар сари маносиб ва аъмол бардоштааст». Вазирони русӣ, Қозимбеки тарҷумон бо ҳайрат аз Дониш пурсидаанд, ки «Магар дар мамлақати шумо чӯз ҳамин қисм одами дигаре пайдо намешавад? Ва дар ҳар мартабаи сонавӣ бадтар аз аввал аст. Ё амири шумо бисер беимтиёз аст, ки оқилу чоҳилро имтиёз наметавонад қардан?».

Ҳамин тавр, сифатҳои шахсие, ки дар боло оварда шуданд, заминаи хубест барои омӯхтан, шинохтан ва дарқ қардани сифатҳои касбии дипломатҳо дар ҳар давра замон.

АДАБИЁТ

1. Абулқосим Фирдавсӣ. Шохнома. Ҷ. 1. - Душанбе, 2007.
2. Абулқосим Фирдавсӣ. Шохнома. Ҷ. 7. - Душанбе, 2009.
3. Абулқосим Фирдавсӣ. Шохнома. Ҷ. 8. - Душанбе, 2009.
4. Абулқосим Фирдавсӣ. Шохнома. Ҷ. 10. - Душанбе, 2010.
5. Дипломатияи Тоҷикистон: дируз ва имрӯз. Ҷилди I. - Душанбе, 2009.
6. Камбон Ж. Дипломат.- М, 1945.
7. Мак Дермот Г. Дипломатия нав ва дастгоҳи он. - L., 1973.
8. Муҳаммад Абӯҳомид Ғаззоли Кимиёи саодат. Қисми I.-Душанбе, 2008.
9. Муҳаммади Ғаззоли. «Насихат – ул – мулуқ». – Душанбе, 2011.
10. Низомулмулки Тусӣ. Сиёсатнома. - Душанбе, 1989.
11. Николсон Г. Дипломатическое искусство. – М, 1962.
12. Папов В.И. Современная дипломатия: теория и практика. - М, 2004.
13. Психология /Под ред. К.Н. Корнилова и др. - М., 1941.
14. Сайфуллоҳи Муллоҷон. “Таърихи Масъудӣ”-и Абулфазли Байҳақӣ. – Душанбе, 2013.
15. Симпсон С. Учебные программы и курсы по дипломатической практике / Пер. с англ. В.М. Матвеева. - М., 1989.
16. Хусайн Воизи Кошифӣ Футувватномаи султони. Ахлоқи Муҳсинӣ. Рисолаи Ҳотамия. - Душанбе, 1991
17. Хусайнов А.Қ., Мирзоев Ф., Ҷонмуродов Ш., Шаҳлои Ш. Таърихи дипломатия. Китоби дарсӣ. – Душанбе, 2019.
18. Энциклопедияи насри тоҷику форс. - Душанбе, 2010.

ЛИЧНЫЕ КАЧЕСТВА ДИПЛОМАТОВ ПО ВЗГЛЯДАМ ОТЕЧЕСТВЕННЫХ И ЗАРУБЕЖНЫХ УЧЕННЫХ

В статье рассмотрены проблемы отражения личные качества дипломатов в трудах мыслителей - ученых. Автор отмечает, что в любом историческом периоде дипломат считался официальное лицо, представляющее интересы государства или полномочной международной организации. Таким образом, в трудах многочисленных отечественных и зарубежных мыслителей и учёных показаны основные личные качества профессионального дипломата.

Ключевые слова: Дипломатия, дипломаты, послы, апостол, характер, особенность, письмо.

PERSONAL QUALITIES OF DIPLOMATS ACCORDING TO

THE POINT OF VIEWS OF NATIVE AND FOREIGN SCIENTISTS

The problems of reflecting the personal qualities of diplomats in the works of scientists are reviewed in this article. The author notes that in any historical period, a diplomat was considered an official person representing the interests of a state or a plenipotentiary of international organization. Thus, the main personal qualities of a professional diplomat are shown in the works of numerous native and foreign researchers and scientists.

Keywords: *diplomacy, diplomats, ambassadors, apostle, character, feature, letter.*

Сведение об авторе:

Хусаинов Ахмаджон Курбонович - доктор исторических наук, доцент, заведующий кафедрой права Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни.

About the autor:

Khusainov Ahmadjon Qurbonovich - Doctor of Historical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Law, Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni.

ПЕРЕОСМЫСЛЕНИЕ ИБН РУШДОМ РЯДА ФУНКЦИЙ ВЫПОЛНЯЕМЫХ АКТИВНЫМ ИНТЕЛЛЕКТОМ

Давлатов Р. Л.

Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни

Ибн Рушд переосмыслил ряд функций, выполняемых активным интеллектом (ал-‘акл ал-фа‘ал). Как было указано ранее, по сравнению с ним Ибн Сино не признавал роль активного интеллекта в рождении подлунных существ и представил активный интеллект как исходящий из самого себя, через процесс эманации, материального субстрата всего подлунного мира и всех, или практически всех природных форм в подлунном мире. Также как было отмечено, что Ибн Рушд исключает эманацию исходной материи подлунного мира. Обрисовывая процесс транслунного истечения, он не признает причину существования тел сфер и в том же ключе утверждает, что действительная причина подлунной материи и подлунного мира невообразима. Действительная причина (ал-‘иллат ал-фа‘ил), или изначальная причина производит вещь, предоставляя ей вещество, через которое он является тем, что он есть, другими словами, предоставляя ему форму.

Однако, сама по себе первичная материя sublunного мира не имеет формы, благодаря которой она могла бы иметь эффективную причину. Более того, первичная материя не может иметь иной материи, из которой она вылеплена, ибо она сама является первой материей. Всё, что не сделано из предшествующей материи, вообще не сделано, первичная материя не сделана из предшествующей материи, следовательно, первичная материя не может иметь эффективной причиной. Материя, в некотором смысле, имеет формальную и окончательную причину. Прежде всего, поскольку формы четырех элементов вкладывают в материю неопределённую материю с детерминированным свойством, и поскольку материя существует для того, чтобы позволить элементам возникнуть, формы элементов являются непосредственной, формальной и конечной причиной существования первичной материи.

Ибн Рушд, критикуя некоего философа-натуралиста, отмечал, что именно естественный философ объясняет материальные и эффективные причины движимого вещества. Формальные и конечные причины находятся вне его власти, но именно специалист в этой науке объясняет причину движимого вещества, которое описывается как формальное и конечное, ибо он знает, что движущий принцип, существование которого было продемонстрировано в естественной философии, - это принцип разумной субстанции как формы и конечной причины. Именно с этой точки зрения специалист в этой науке ищет элементы разумной субстанции, которые являются элементами бытия [3, с.161].

Поскольку небесные тела порождают элементарные формы в первичной материи, небесные тела могут рассматриваться как конечная формальная и конечная причина существования первичной материи. Ведь понятие «материя» основано на транслунной и подлунной материи в одном из нескольких положений «предшествующее и последующее». «Предшествующее» в любом слове может считаться «причиной существования последующего», и «поэтому материя небесных тел тоже в этом смысле является причиной существования подлунной материи». Таким образом, подлунная материя не имеет истинной деятельной причины, хотя она может быть описана как имеющая причину в различных свободных смыслах.

Когда Ибн Рушд в «Тафсир ма ба'д ал-таби'а» обращается к причине форм четырёх элементов, он развивает натуралистическую теорию, которую поддержал ал-Фараби, но которую Ибн Сино отверг. Ибн Рушд со ссылкой на Аристотеля объясняет, что натуралисты утверждают, что активные способности активного интеллекта - это только четыре качества, т.е. тепло, холод, влажность и сухость, и что в материи нет ничего, что влияло бы на что-либо, кроме этих, и что они действуют только на свои подобные. Но, как подчеркивает мыслитель, субстанциональные формы не действуют друг на друга, Он приводит пример, что, когда огонь производит огонь, подобный самому себе из плотного тела, он не действует на субстанциональные формы, находящиеся в нём, например, на лёгкость в этом тяжёлом теле, которое он превратил в огонь.

Далее он разъясняет: «... если это так, то появление формы огня, например, в теле, подожжённом другим подобным ему образом, должно происходить одним из двух способов: либо появление формы огня в горящем теле следует за появлением в нём пламени, так как несчастные случаи следуют за появлением форм, что является абсурдным, так как в этом случае форма исходила бы из не формы. Обобщая они, считают, что по отношению души и всех субстанциональных форм, мы видим душу, порождённую не душой, и только не душой... Это было объяснено Фемистием в его трактате о душе, в конце книги, в которой он имеет дело с интеллектом. Он также объяснил это, подчеркнув, что душа является той, которая постулируется Платоном, как созданная вторичными богами и Аристотелем, и как созданная солнцем и эклипкой» [3, с.107-108].

Ибн Рушд признаётся, что этот вопрос чрезвычайно труден и непонятен, и объясняет это тем, что по мере возможности и в соответствии с предпосылками и принципами, которые были установлены в науке мужами науки, и которые наименее подвержены сомнениям, наиболее адекватны бытию, приспособлены к нему, и наиболее свободны от противоречий. Тем не менее, Ибн Рушд продолжает разъяснять и доказывать суть движения небесных явлений посредством существования и движения подлунных явлений. Естественно, для этого он обращается к взглядам Аристотеля и со ссылкой на него отмечает, что быстрое движение небесных сфер нагревает материю, наиболее удалённую от центра подлунного мира и наиболее близкую к внутренней сфере, т.е. тепло влечёт за собой лёгкость, а лёгкость представляет собой «форму огня». Поэтому самая дальняя подлунная материя, которая движется наиболее быстрыми темпами, становится огнём. Самая близкая внутри материи, т.е. материи наиболее удалённой от небесных сфер, не перемещается и не нагревается, а остаётся тяжёлой и, будучи земной формой, эта тяжесть становится землёй. Промежуточная материя принимает форму воздуха или воды в зависимости от её относительной лёгкости или тяжести. Появление «гомеомерных» тел, т.е. смешанных соединений, образующих уровни существования непосредственно над четырьмя элементами, подчеркивает Ибн Рушд, также поддаётся натуралистическому объяснению.

В «Физике» Аристотеля гомеомерные тела были показаны как не требующие ничего для своего существования, кроме того влияние, которое небесные движения оказывают на четыре элемента. Мыслитель утверждает, что каждое существо порождается из того, что потенциально является этой порождённой вещью, т.е. из потенциальности, которая ей свойственна, отсюда существует столько же потенциальных возможностей, сколько видов порождённых существ. Но Аристотель считает, что первичная материя является одним как субстрат в нескольких диспозициях. Во-первых, диспозиции, которыми она обладает, предназначены для получения первичных контрастов, имеется в виду формы четырёх элементов. Во-вторых, она содержит потенциалы гомеомеров (ал-муташабихат ал-аджаз') при посредничестве форм четырёх элементов. Эти потенциалы в ней различаются в зависимости от разницы в смеси четырёх элементов, так что формы порождённых вещей будут различаться в зависимости от той разницы, которая в них есть [3, с.107-108].

Ибн Рушд также отмечает, что поскольку существование четырёх элементов и однородных смесей остальных элементов нужно учесть с помощью взаимодействия физических сил, то вышеупомянутая аристотелевская физика требует введения принципа «изнутри» только по отношению к существованию растений и животных, т.к. растения и животные обладают такими силами, как «питательная душа», которая совершает «определяющие действия, направленные на достижение заданной цели».

Появление таких способностей не может быть приписано ни элементам, которые обладают лишь примитивными физическими качествами, ни индивидуальному наследному предшественнику организма, ибо предшественник предоставляет только восприимчивую материю или инструмент, как, например, сперма, которая является инструментом, или менструальная кровь, которая является восприимчивой материей.

Ибн Рушд, снова со ссылкой на Аристотеля отмечает, что согласно учениям богословов, которые «сотворили» мир из ночи, и физиков, которые говорят, что «всё было вместе», оно не может быть ни тем, ни другим. Он имеет в виду то, что с 1570 года, все вещи порождаются спонтанно, без двигателя, о котором говорят богословы и высказывают некоторые физики. И возможно имеется в виду, что существа должны передавать движение самим себе, т.е. вещи должны двигаться без двигателя. Например, материя, используемая плотником, есть дерево, которое не может двигаться само по себе, если только плотник не двигает его. Также и менструальная кровь не может порождать человека, если сперма не двигает его, и земля не может производить растения, если семя не двигает его. Если только органические формы не появляются изнутри, то они должны проявляться извне, снабженные внешним началом, поддерживаемые внешними принципами [3, с.113-114].

Основополагающая материя подлунного мира, как объясняет Ибн Рушд, не может быть эффективной причиной его существования. Формы четырёх элементов возникают в результате движения небесной сферы, а естественные гомеомерные соединения появляются тогда, когда элементы в свою очередь, смешиваются с движениями небесных тел. Но формы или души живых существ кристаллизуются из эманации активного интеллекта, когда заданная часть материи становится склонной к получению заданной формы, как, например, когда женская менструальная кровь оплодотворяется мужской спермой. После чего Ибн Рушд добавляет неожиданные схолии.

Он пишет: «...вышеизложенное, было доказано в физической науке, в то время как с точки зрения метафизики активному интеллекту должна быть отведена более широкая роль. Ведь материальные формы могут привить материи только такие же материальные формы, а не формы, отделённые от материи, и конкретный материальный ум может производить только такую конкретную вещь, как он сам». Дело в том, что в небесном теле не должны быть силы разрушения, потому что у него нет противоположности. Оно длится своей сущностью и субстанцией, а не присущим ему смыслом (ма'на). Движение не может продолжаться по своей сути, потому что оно имеет противоположность - покой [3, с.150]. Чтобы объяснить постоянство движения, мы должны постулировать понятие «перманентное само по себе», в отличие от «постоянства в материи». Мы уже показали, что такая необходимость на самом деле не возникает, единственная возможность небес - это возможность остановиться.

Фактор или по выражению Ибн Рушда «ма'на» в подлунном физическом мире, делающим его «понятным», не является ни материальной, ни особенной вещью, т.е. форма физического объекта, может быть абстрагирована от объекта и воспринята разумом как понятная мысль. Небесные тела, сами по себе материальные объекты, обладающие материальными формами, следовательно, не могут привить материи ту форму, которую человеческий интеллект извлекает и воспринимает как понятную мысль.

То, что Ибн Рушд называет метафизическим, а также и то, что мы могли бы назвать эпистемологическим и перспективным, есть активный интеллект, который должен, таким образом, предположить, что он даёт не только формы растениям и животным, но и все другие формы, способные стать объектами мысли, в том числе формы простых тел или элементов.

В целом, Ибн Рушд, обобщая эту мысль со ссылкой на «большинство комментаторов», считает, что «материальный интеллект выживает», и что отдельный «активный интеллект» подобен форме в материальном интеллекте, как это происходит в соединении материи и формы. Следовательно, интеллект в потенциальности является для «активного интеллекта», как бы местом, а не материей, и если бы действие этого интеллекта, объединённого с материальным интеллектом, не было произведено, его действие было бы его субстанцией, и в этом не было бы ничего, чтобы могло заставить его объединиться с материальным интеллектом [3, с.65].

Так, Ибн Рушд выдвигает необычный тезис о том, что до тех пор, пока философ работает в области физических наук, он может объяснить существование четырёх элементов и неодушевлённых соединений через физические факторы, и ему приходится приписывать «активному интеллекту» только существование растений и животных. Когда философ переходит к науке метафизики, которая занимается изучением вразумительности физических объектов, он, напротив, находит, что «активный интеллект» должен расцениваться как источник всех форм, вплоть до самих элементов.

Таким образом, вывод, сделанный Ибн Рушдом по книге Аристотеля «Истории животных» заключается в том, что душа организма возникает в процессе, происходящем в физическом мире, - процесс, в котором «порождающая сила» изменяет материю, потенциально содержащую форму, до тех пор, пока «она не производит форму в материи на самом деле» [3, с.65]. Чтобы определить, что именно является порождающей силой, Ибн Рушд

добавляет аристотелевское понятие «душевное тепло», которым он пренебрёг в своей ранней трактовке о появлении органических форм, возможно, потому, что он ещё не был знаком с произведением Аристотеля «О возникновении животных».

Перефразируя текст Аристотеля, Ибн Рушд добавляет, что тепло души не связано с теплом элементарного огня, но принадлежит вместо этого к «роду небесной природы». Аристотель утверждал, что «способности каждой души связываются, по-видимому, с другим телом и более божественным, чем так называемые элементы, а поскольку души отличаются друг от друга по высшей или низшей ценности, постольку отличается и природа упомянутых тел. В семени всех существ пребывает то, что делает семя плодородным, так называемое тепло. Это ни в коем случае не огонь или подобного рода сила, заключённая в семени и в пенистом веществе «пневме» и природа «пневмы», аналогична элементу светил [1, с.102].

По Аристотелю, оно возникает в результате причинно-следственного процесса, восходящего к Солнцу и небесным сферам, и идентично физиологическому фактору, который «Гален назвал созидательной силой» [4, с.15].

Предложение Ибн Рушда о том, что «душа-тепло в семени... производит душу», может показаться на первый взгляд противоречащим аристотелевскому принципу, что «...душа должна согласиться по имени и по определению со своим эффектом», который является версией более широкого принципа, что само по себе имеет определённый характер в реальности, и может произвести нечто, имеющее тот же самый характер. Ибн Рушд разрешает очевидное противоречие, объясняя, что, хотя действующее, производящее данную фактическую форму, должно действительно быть по форме тем же, что и его продукт, то оно, по его утверждению, не должно существовать в том же виде материи, в котором производит новую фактическую форму. Например, действующее, производящее действительную форму кровати из дерева, является действительной формой кровати, существующей не в другом куске дерева, а в «душе ремесленника». Макрокосмический аналог формы в душе ремесленника, аналог действующего, который действительно производит кровать, совершенно отличающейся от души. Душа-тепло, которая действует в физическом плане, параллельно ремеслу, которым ремесленник обустроивает кровать [1, с.113]. Ибн Рушд прямо не говорит о том, каким он понимает аналог действительной формы в душе ремесленника. Однако он пишет, что причина, порождающее душевное тепло - это «навязывание бесплотной силы» интеллекта отличного от и стоящего под «Первой Причиной» мира.

Можно полагать, что смысл данной установки Ибн Рушда заключается в том, что аналог формы кровати есть в сознании мастера, а значит, и истинный агент, производящий природный объект, - это форма, содержащаяся в нетленном субъекте, который является конечной причиной душевного тепла. Поскольку нетленный субъект подчинён «Первой Причине», то это должно быть либо «активный интеллект», либо один из нетленных интеллектов - и, скорее всего, первый. Если правильно истолковать Ибн Рушда, то в его настоящем рассказе источник душевного тепла прослеживается за Солнцем и небесными сферами, либо до «активного интеллекта», либо возможно до двигателя силы этих сфер. Иными словами, «активный интеллект» или двигатель сферы использует тепло души таким же образом, как ремесленник использует своё ремесло.

Ибн Рушд наиболее полно и систематически обращается к вопросам о происхождении природных форм в своём «Талхис ма ба'д ал-таби'а». Позиция, которую он занимает там, согласуется с «Тафсир ма ба'д ал-таби'а», но и выходит за рамки комментариев к «Происхождению животных» Аристотеля. В них незначительным аргументом в пользу нетленного источника природных форм было то, что, когда огонь возникает при быстром движении, «...мы не можем сказать, что видим движение, порождающее субстанциональную форму огня, следовательно, и форму огня».

Он утверждает: «...поэтому нет необходимости, чтобы субъект был синонимом, идентичным во всех отношениях. То, что порождает душу, не означает, что оно имплантирует душу в материю, а просто означает, что она реализует то, что потенциально было душой. Вот почему мы обнаруживаем, что огонь генерируется как движением, так и огнём, таким как он сам» [3, с.73].

Этот аргумент упрощён, но Ибн Рушд также формулирует более сложный аргумент, с помощью которого его оппоненты могли бы отстаивать свои позиции. В его основе лежит аристотелевский принцип, который регулировал каждую стадию обсуждения, т.е. принцип, о том, что «...потенциал становится актуальным только через нечто уже актуальное в том же роде или виде». Особенно правдоподобен этот аргумент в случаях спонтанного генерирования, когда животные и растения оказываются «переходящими из потенциальности в актуальность» при отсутствии какого-либо семени от прародителя, похожего по форме на

новый организм. Поскольку ни один субъект фактически наделённый требуемой формой, не может быть обнаружен в физической среде, тогда «смысл пропорций и форм, существующих в вещах, порождающих животных, состоит в том, что они выявляют пропорции и формы, которые потенциально существуют в материи, и актуализируют их. Всё, что актуализирует что-то другое, должно каким-то образом иметь в себе то, что оно производит, а не то, что оно одинаково во всех отношениях. Потенциал, содержащийся в семенах, которые производят ожившие вещи, на самом деле не одушевлены, но существуют потенциально, тогда дом, который находится в душе архитектора, называется домом в потенции, а не в действительности». [3, с.73].

Этот аргумент, продолжает Ибн Рушд, может распространяться на растениях и животных, способных воспроизводить и даже неодушевленные вещества, вплоть до уровня четырёх элементов. Аргументом было бы то, что субстанциональные формы в каждом объекте - это нечто, добавляемое в смешанные формы (сувар мизаджийа), формы на физическом уровне, которые представляют собой не более чем смесь материальных компонентов, к появлению которых должны привести эти субстанциональные формы. «В происхождении растений, где на самом деле семя только потенциально не содержит души, и что бы ни было, потенциальному требуется нечто актуальное, чтобы привести его к актуальности. Ничто, фактически обладающее формой или душой - новое растение, способное производить ту же самую форму в растении, не присутствует в физической среде.

Мыслитель утверждает: «...что, если мы говорим, что должны быть в семенах способности и формы, напоминающие искусственные предметы и делающие обладателей семян, и предполагаем, что они зарождаются, то они должны иметь другие формы, которые производят их, и несомненно, должны иметь отдельные формы. Вот почему некоторые люди говорят, что все существенные формы производятся отдельной формой извне, которую некоторые называют «Даритель» форм» [2, с.397].

В «Большом Комментарии» к сочинению Аристотеля «О Душе», как бы продолжая эту мысль с уклоном на интеллект человека, Ибн Рушд этот тезис разъясняет на примере того, как цвет приводит в движение чувство зрения. Он утверждает, что чувство происходит только тогда, когда благодаря наличию света он стал актуальным цветом. Точно так же имажинативные интенции приводят в движение материальный ум только тогда, когда он становится актуальным интеллигибелем, после того как они были таковыми потенциально. Именно поэтому Аристотелю понадобилось постулировать деятельный ум - ум, который выводит имажинативные формы из потенциального состояния в актуальное [2, с.397].

Приведя аргумент к самой низкой ступени бесплотного царства, Ибн Рушд отмечает, что сторонники бесплотного дарителя форм могут утверждать, что даже в происхождении четырёх стихий, никакая физическая субстанция, наделённая формой элемента, не действует непосредственно на субстанцию, потенциально обладающую этой формой. Когда фактический огонь, например, якобы воспламеняет другое вещество и производит в нём огонь, то активным фактором на первом веществе, т.е. в фактическом огне, является свойство тепла, и только тепло передаётся второму веществу. Однако «субстанциональная форма» огня - это лёгкость, а не тепло, и лёгкость первого вещества никогда не переносится на второе. Таким образом, форма одной субстанции не действует на другую субстанцию и не является формой второй, возникающей при контакте с формой первой. Ибн Рушд заключает, что предположить, что порождение формы огня происходит не в субстанциональной форме и сопутствует порождению огненного тепла, так как его акцидентальные признаки сопутствуют ему, порождение формы было бы абсурдом.

Единственный оставшийся тезис, заключается в том, что форма вновь возникшего огня, или же вновь возникшего растения или животного, происходит из бесплотного царства. Мыслитель разъясняет это положение в следующем рассуждении: «...где же модели этих пропорций в тех, из которых эти животные рождаются, если они не были сформированы ранее в природе в пропорциях, подготовленных к производству любых возможных видов животных и сделанных пригодными для производства из них других животных?»

Ибн Рушд отмечает: «...что нет надобности обманываться презрением к таким животным, но подумайте, что мы больше восхищаемся мастерством ремесленника, который делает что-то из глины, или тем, что он делает из золота и слоновой кости. Если вы внимательно рассмотрите, что происходит с животными больше, вы увидите, что природа движется точно так же, как это происходит. Нет никаких сомнений в том, что элементы и формы были ранее вложены в природу, и что она производит то, что она производит в соответствии с ними» [3, с.70].

И они, согласно Ибн Рушду, являются основой теории Авиценны, согласно которой все природные формы - «душевные формы» растений и животных, независимо от того, воспроизводятся ли они сексуально или рождаются спонтанно, «субстантивные формы гомеомерных» соединений и «субстантивные формы элементов» истекают из «активного интеллекта», которого Ибн Сино называет «Дарителем форм». Ибн Рушд, рассуждая о трёх подходах к проблеме сотворённости или несотворённости мира, фокусирует своё внимание на учения мусульманских богословов (мутакаллимин), христианина Иона Грамматика и Абу Насра ал-Фараби и заключает: «Общим элементом этих трёх взглядов является то, что они предполагают, что появление рода является изменением существа. Для них ничто не исходит из ничего. Я имею в виду, что становление, для них, должно исходить из субстрата и порождённой вещи от того, что является одним и тем же родом в соответствии с формой. Одна из этих точек зрения заключается в том, что деятельный - это тот, кто создаёт форму и воплощает её в материю. Среди них есть такие, кто придерживается эту точку зрения, некоторые думают, что такой деятельный вовсе не является материей, и называют его Дарителем форм и Ибн Сина - один из них» [3, с.73].

В своих ранних работах Ибн Рушда, таким образом, следует за ал-Фараби и Ибн Сино, которые в свою очередь, были под влиянием метафизики и космологии Аристотеля с неоплатоническим оттенком. Транслунная область и, по крайней мере, живой сегмент подлунной области, в их формальном аспекте, проистекают из процессов эманации.

Помимо выполнения своей функции, которая никогда не рассматривалась Аристотелем в создании ряда естественных форм, «активный интеллект» выполняет функцию, для которой её разработал Аристотель.

Ибн Рушд отмечает: «Ты должен знать, что сказанное Аристотелем является совершенно необходимым, а именно: поскольку материальный ум есть субстанция и поскольку он принимает формы материальных вещей, или материальных форм, то в самом себе таковой не имеет материальной формы, а значит, не составлен из материи и формы. Он не выступает одной из материальных форм, ибо таковые неотделимы от тел. Этот ум также не представляет собой одну из тех простых форм, которые отделены от тел: он принимает формы только как различные и лишь постольку, поскольку те умпостежисмы потенциально, а не актуально» [2, с.386].

Ибн Рушд игнорирует тезис Ибн Сино о том, что, как естественные формы исходят из правильно подготовленных частей физической материи, так и интеллектуальные мысли исходят непосредственно из правильно подготовленных материальных умов. В этом он следует за ал-Фараби, а также за греческими комментаторами Александром Афродисийским и Фемистием, представляя «активный интеллект», как своего рода свет, который освещает образы на воображаемые способности, а также сам материальный интеллект. Когда материальный интеллект и образы на воображаемом объекте освещаются, материальный интеллект становится способным воспринимать вразумительные мысли, скрытые в изображениях.

В вышеуказанных своих работах Ибн Рушд неоднократно утверждает, что материальный интеллект может развиваться до такой степени, что он может обладать активным интеллектом в качестве непосредственного объекта мысли и соединяться с ним, становясь идентичным активному интеллекту в версии соединения, поддерживаемой в некоторых из его работ ах. Соединение достижимо при жизни организма и это в своем роде ордер на человеческое бессмертие. Неинтеллектуальные части человеческой души и теоретическая человеческая мысль, каким-либо образом связанные с восприятием физического мира, неизбежно гибнут со смертью тела, и единственным аспектом достижения бессмертия человеком остается материальный интеллект, находящийся в состоянии соединения с активным интеллектом.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аристотель. О возникновении животных. Пер. с греч., вступ. Ст. и прим. В.П. Карпова. М.: Изд-во АН СССР, 1940. С. 102.
2. Ибн Рушд. Большой Комментарий к сочинению Аристотеля «О Душе» (фрагмент). Перев. с латинского, предисл/ и коммент. Н. В. Ефремовой // Ишрак: ежегодник исламской философии: 2012, №3. Гл. ред. Я.Эшотс. - М.: Восточная литература, 2012.
3. Averroes. Book called Lām of the books of Metaphysics, p. 158.
4. Galenus. De naturalibus facultatibus, ed. J. Marquardt, I. Muller and G. Helm-reich, - Claudii Galeni Pergameni scripta minora, vol. 3, Leipzig: Teubner, 1893 (repr. Amsterdam: Hakkert, 1967:101-257.1.6.15).

ПЕРЕОСМЫСЛЕНИЕ ИБН РУШДОМ РЯДА ФУНКЦИЙ ВЫПОЛНЯЕМЫХ АКТИВНЫМ ИНТЕЛЛЕКТОМ

В статье показано, что философско-метафизическое описание мира Ибн Рушида пронизано отдельными признаками эманации, чуждыми Аристотелю и восточным перипатетикам, но в то же время одобряющими натуралистическую конструкцию человеческого материального интеллекта.

Он также настаивает на возможности наличия у материального интеллекта активного интеллекта как непосредственного объекта мысли и сопряжения с активным интеллектом, понятиями, никогда не выраженными в трудах указанных философов. Конечная модель Вселенной Ибн Рушида отвергает эманационизм и объясняет происхождение живых существ в подлунном мире натуралистически, и всё это тождественно подлинному аристотелевскому учению. Однако он отказывается от прежней натуралистической концепции человеческого материального интеллекта и превращает материальный интеллект в нечто совершенно не аристотельское, единое трансцендентное существо и номинально «спасает» человека с его соединением с активным интеллектом.

Ключевые слова: *отдельными признаками эманации, восточные перипатетики, материальный интеллект, активный интеллект, модель Вселенной, деятельный интеллект, даритель форм, нетленный субъект, переосмысление ряда функций, материальная субстрата, первичная материя сублиунного мира, промежуточная материя, снабжение внешним началом.*

RETHINKING IBN RUSHDOM OF A NUMBER OF FUNCTIONS PERFORMED BY AN ACTIVE INTELLECT

The article shows that the philosophical and metaphysical description of the outlook of Ibn Rushd is permeated with individual signs of emanation, alien to Aristotle and Eastern peripatetics, but at the same time approving of the naturalistic construction of human material intelligence.

He also insists on the possibility of a material intellect having an active intellect as a direct object of thought and conjugation with active intellect, concepts that have never been expressed in the writings of these philosophers. The final model of the Universe of Ibn Rushd rejects emanations and its idea and explains the origin of living beings in the sublunary world in a naturalistic way. All this is an identical to the true Aristotelian teaching. However, he abandons the previous naturalistic concept of human material intelligence and turns material intelligence into something completely non-Aristotle, a single transcendental being and nominally “saves” a person with his connection with active intelligence.

Keywords: *individual signs of emanation, eastern peripatetics, material intelligence, active intelligence, model of the Universe, active intelligence, donor of forms, imperishable subject, rethinking of a number of functions, material substrate, primary matter of the sublunary world, intermediate matter, supply of an external principle.*

Сведение об авторе:

Давлатов Р.Л. - кандидат философических наук, доцент кафедры философии Таджикского государственного педагогического университета им. С.Айни

About the autor:

Davlatov R.L. - Candidate of Philisophic Sciences, Associate Professor of Philosophy, Tajik State Pedagogical University named after S. Aini

ПОЗДНЕЕ СРЕДНЕВЕКОВЬЕ ИСТОРИИ ТАДЖИКСКОГО НАРОДА В АНГЛОЯЗЫЧНОЙ ЛИТЕРАТУРЕ (XVI – 60- Е ГГ. XIX ВЕКА)

Каландарова Л.И.

Таджикский государственный педагогический университет им С. Айни

XVI – 60- е гг. XIX века в отечественной историографии называют поздним средневековьем. В это время в Центральной Азии (Средней Азии) к власти пришла династия Шейбанидов и начала завоевание Мавераннахра. В 1560 г. столицей государства Шейбанидов становится г. Бухара.

Для правления династии Шейбанидов присущи междоусобицы, постоянная борьба за власть. И только одному из представителей династии Шейбанидов Абдаллах-хану II удалось прекратить междоусобные войны и закрепить за собой власть, что привело к улучшению хозяйственной жизни.

Однако после смерти Абдаллах-хана II вновь начинается борьба за власть. На смену Шейбанидам приходит династия Джанидов (Аштарханидов). Народам Средней Азии предстояло пережить тяжелые времена. Усиление феодальной реакции, политическая раздробленность, бесконечные междоусобные войны, обезлюдение городов, разорение оседлого населения, подвергавших постоянным поборам со стороны различных феодалов, грабивших оазисы и торговые караваны, - все это характерно для изучаемого периода.

Это и привело в XVIII в. к глубокому хозяйственному упадку и застою, особенно в центральных областях Средней Азии [1, с.567].

В начале XIX в. в Средней Азии существовали три самостоятельных государства: Бухарский эмират, Кокандское и Хивинское ханства, между которыми на всем протяжении первой половины столетия, велись войны из-за мелких соседних владений и городов Ташкента, Джизака, Ура-Тюбе (Истаравшана), Худжанда и др. Они стремились к расширению своих владений за счет этих районов, как дополнительных источников собственного обогащения. Поводом к ведению военных действий, помимо прочих, служили личные обиды ханов, ложные доносы явных и тайных агентов, интриги, переход влиятельных лиц одного ханства на сторону другого, обращение свергнутых правителей отдельных владений за помощью к другим ханам, письма духовных лиц с просьбой о наказании потерявших их доверие правителей и др. [2, с.252-253].

Рассматриваемый период нашел отражение и в работах англоязычных авторов. Труды Эд.Эверсмана, Дж.Гиттона, Ф.Фишера, Дж.Аббота, Дж.Вольфа, Г.Раулинсона посвящены деятельности английских агентов и разведчиков в Бухаре и англо-русскому соперничеству в Средней Азии [3]. Авторы приводят и интересные сведения из жизни среднеазиатских государей.

В 1876 г. издается работа Евгения Шулера "Turkistan. Notes of a journey in Russian Turkistan, Khokand and Kuldja" («Туркестан. Записки путешествия в русский Туркестан, Коканд, Кульджу»). Евгений Шулер – американский ученый, писатель, путешественник и дипломат. Он был переводчиком Тургенева и Толстова и первым американским дипломатом, посетившим Среднюю Азию Российской империи [4].

В этом исследовании есть данные относящиеся к изучаемому периоду. Так, автор говорит о том, что Самарканд посещали европейцы: Н.В.Ханыков и А.Леман в 1841 г., русский офицер Ефремов [5, р.240].

Однако Евгений Шулер только упоминает об этих поездках, поэтому обратимся к другим источникам, чтобы подробнее узнать, что это были за экспедиции.

В 1841 г. миссия К. Бутенева добрались до Бухары, а в августе «горная партия», в которую вошли также А.Леман, Н.В. Ханыков, Г. Богословский, Яковлев отправились в Самаркандский оазис. В сентябре 1841 г. экспедиция двинулась от Самарканда в Пенджикент и, перейдя на правый берег Зеравшана, занялась обследованием горных пород. На обратном пути в Бухару экспедиция целый месяц задержалась в Самарканде, где А.Леман снова делает множество карандашных набросков исторических памятников. Несмотря на кратковременность Зеравшанской экспедиции, А.Леманом и его товарищами были собраны богатые сведения по зоологии, ботанике, геологии, этнографии края. Записки рано скончавшегося Александра Лемана позже были опубликованы на немецком языке в Санкт-Петербурге [6].

В своей работе американский ученый Евгений Шулер приводит генеалогическую таблицу правителей Коканда от Шахрух-бека до Насреддин – хана, также дан список всех европейских путешественников, в Средней Азии начиная с начала XVII века до 1858 года (1690-1858 гг.). Этот список дается под заглавием: «Путешественники средневековья в Средней Азии». Торговцы и агенты совершили путешествия в Хиву, Бухару, Ташкент, Самарканд, Балх, Коканд, Мерв.

Английский путешественник Чарльз Томас Марвин в 1884 г. издал работу под названием "Reconnoitring Central Asia: Pioneering adventures in the region lying between Russia and India" («Разведывание Средней Азии: авантюра в регионе, лежащем между Россией и Индией»).

Чарльз Томас Марвин (1854-1890 гг.) провел детство в России, в середине 1870 гг. вернулся в Англию, получил место в Министерстве иностранных дел, но потерял его, продав в 1878 году копию тайного соглашения лорда Солсбери с Россией редакции газеты "Globe". Он присутствовал в 1883 г. при коронации императора Александра III и посетил Кавказ и Каспийское море, где исследовал залежи нефти [7].

В своей работе автор говорит о завоеваниях России в Средней Азии. В 1860 г. русские захватили кокандские крепости Токмак и Пишпек. Чарльз Марвин указывает, что Среднюю Азию посетили исследователи, среди которых: Бейли Фрейзер, Артур Конолли, Александр Борнс, Вольф, Аботт, Шекспир, Тейлор Томсон. Эти поездки были осуществлены с 1821 по 1841 гг. Провал английской экспедиции в Афганистан и жестокое убийство Стоддарта и Конолли в Бухаре, закрепило ужасную репутацию за Средней Азией. Путешественники избегали совершать поездки на эту территорию [8, р. 3].

Чарльз Марвин приводит интересные данные, подтверждающие насколько тяжела, была жизнь простого народа. В 1841 г., когда майор Аботт посетил Хивинское ханство из 2468500

человек населения 700000 человек или каждый третий был рабом. В Хиве проживало 12000 - гератцев и 30000 - персов, остальные рабы были разбросаны по ханству, занимаясь земледелием. Доктор Вольф путешествуя по Бухаре, подсчитал, что 2,5 миллиона человек составляют население Бухары, из них 200000 были рабами [9, р.3].

Следующей книгой, в которой отражен исследуемый период - это "Russian Central Asia, Kuldja, Bokhara, Khiva and Merv" («Русская Средняя Азия, Кульджа, Бухара, Хива и Мерв»), написанная Генри Лансдалем (1841-1919 гг.) – священника англиканской церкви, опубликованная в 1885 г. Генри Лансдаль в 1879 г. и в 1882 г. совершил два долгих путешествия по территории, называвшейся в то время Азиатской Россией: одно в Сибирь, а другое – в Русскую Среднюю Азию [10].

Автор пишет, что Ташкент подчинился Китаю в 1758 г. и после этого беки Андижана и Маргилана послали дань в Пекин.

Генри Лансдаль в своей работе описывает действия Нарбуты-бия, который был из династии Мингов и заложил основы кокандского влияния в Восточном Туркестане. Он установил союз с эмиром Бухары, воевал с правителем Ура-Тюбе и был разбит. В 1779 г. Нарбута-бий направляет экспедицию в Ташкент. Одни исследователи утверждают, что Нарбута-бий умер в 1780 г., другие – в 1806 г. У Нарбуты-бия было три сына. Во время правления одного из его сыновей – Олима, к Коканду были присоединены Ходжент, Ура-Тюбе и Ташкент. Олим был отравлен в 1821г. своим сыном Мухаммад Али, изменивший свое имя на Мадали, который захватил Каратегин и заставил Куляб, Дарваз и Шугнан признать его власть [11, р.505].

Именно при нем были установлены первые дипломатические отношения между Кокандом и Россией в 1835 г. Из-за того что Мадали женился на двух сестрах и на жене своего отца он стал непопулярным среди народа.

Стиль написания англоязычных авторов отличается от работ русских и отечественных историков. Многие англоязычные работы были написаны не профессионалами и по этой причине у них свой стиль изложения материала и свои хронологические рамки, отсутствует общепринятое деление российской и отечественной истории на политическое, общественно-экономическое положение, материальную и духовную культуру общества.

В 2003 году ЮНЕСКО был издан пятый том "History of civilization of Central Asia: Development in contrast: from the sixteenth to the mid-nineteenth century" («История цивилизации Центральной Азии: Развитие в контрасте: с шестнадцатого до середины девятнадцатого века»). Редакторами тома являлись Чабриар Адле из Франции (Директор исследовательского центра) и Ирфан Хабиб из Индии (профессор истории).

Раздел о династии Шейбанидов написан Р.Г. Мукминовой (1922-2007 гг.), историком-востоковедом, известным узбекским специалистом в области позднесредневековой истории Центральной Азии [12]. События освещаются с конца XV в., когда Ташкент перешел в руки Чингизида Юнус-хана, и восточные области Дашт-и Кипчака оккупировали кочевые и полукочевые тюркские племена. Автор описывает приход к власти Мухаммада Шейбани, установление Шейбанидского ханства, Бухарское ханство, его административное деление, социальную и экономическую жизнь.

Советским и таджикским историком, академиком АН РТ А.Мухтаровым (1924-2007 гг.) подготовлен раздел о Мангытах.

Материал о Памире и Шугнани написан известным таджикским историком, член-корреспондентом АН РТ, доктором исторических наук Х.Пирумшоевым. Раздел содержит информацию о Шугнани, Дарвазе, Бадахшане, о проникновении исмаилизма в Шугнан, о завоевании Бадахшана узбеками, персами, афганцами.

Указанный том содержит информацию об Афганистане, колониализме и Центральной Азии, усилении британского колониализма, русской экспансии, статусе женщин в Трансоксонии, Иране, Индии, экономике, товарах и торговле, обществе и технологиях, архитектуре в Трансоксонии и Хорасане.

Таким образом, англоязычными авторами проделана определенная работа и их издания представляют интерес для истории таджикского народа.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гафуров Б.Таджики. Древнейшая, древняя и средневековая история.-Москва, 1972. -663 с.
2. История таджикского народа. Позднее средневековье и новое время (XVI в. – 1917 г.). Т. IV. – Душанбе, 2009. -896 с.
3. Там же, - С. 21.
4. <https://ru.wikipedia.org/>

5. Eugene Schuyler. Turkistan. Notes of journey in Russian Turkistan, Khokand, Bukhara and Kuldja. Vol. I. – London, 1871. -411 p.
6. <https://www.google.com/Academia.edu/> Маликов А.М. Самарканд в начале XIX века.
7. <https://www.google.com/>
8. <https://www.google.com/> Charles Marvin. Reconnoitring Central Asia: Pioneering adventures in the region lying between Russia and India. – London, 1884.
9. Там же.
10. <https://ru.wikipedia.org/>
11. Lansdell H. Russian Central Asia, Kuldja, Bokhara, Khiva and Merv, in two volumes. London. Sampson Low, Marston and Rivingston 188, Fleet Street. 1885. -732 p.
12. <https://ru.wikipedia.org/>

ПОЗДНЕЕ СРЕДНЕВЕКОВЬЕ ИСТОРИИ ТАДЖИКСКОГО НАРОДА В АНГЛОЯЗЫЧНОЙ ЛИТЕРАТУРЕ (XVI – 60- Е ГГ. XIX ВЕКА)

В данной статье освещается политическое положение XVI – 60- х гг. XIX века в Средней Азии. Рассматриваемый период нашел отражение и в работах англоязычных авторов. Автор анализирует работы Евгения Шулера, Чарльза Марвина, Генри Лансдаля и Юнеско.

Ключевые слова: *средневековье, история, таджикский народ, англоязычный, литература, анализировать, политическое положение, Средняя Азия, Евгений Шулер, Чарльз Марвин, Генри Лансдаль, Юнеско.*

LATER MIDDLE AGES OF HISTORY OF THE TAJIK PEOPLE IN ENGLISH-SPEAKING LITERATURE (THE XVI – 60S OF THE XIX CENTURY)

In this article is highlighted the political situation of the XVI – 60s of the XIX century in Central Asia. The period under review has reflected in the works of the English-speaking authors. The authors analyses the works of Eugene Schuyler, Charles Tomas Marvin, Henry Lansdell and Unesco.

Keywords: *middle ages, history, the Tajik people, English-speaking, analyse, literature, political situation, Central Asia, Eugene Schuyler, Charles Tomas Marvin, Henry Lansdell, Unesco.*

Сведения об авторе:

Каландарова Лутфия - кандидат исторических наук, доцент кафедры истории таджикского народа Таджикского государственного педагогического университета им.С.Айни Республики Таджикистан E-mail-kalandarova61@mail.ru. Тел: (+992) 938082200

About the author:

Kalandarova Lutfiya - Associate professor, Candidate of historical sciences of the historical department of the Tajik State Pedagogical University named after S. Aini e-mail-kalandarova61@mail.ru

ЗАМИНАҲОИ ТАЪРИХИИ ПАЙДОИШИ БОЙГОНИҲО ДАР ОСИЁИ МАРКАЗӢ ВА ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Муҳидинов С.Р.

Донишгоҳи Славянии Россия ва Тоҷикистон

Обидов Р.Ҳ.

Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Дар замони бостон, асримиёна ва ибтидои замони нав бойгониҳо мустақил набуданд, вазифаҳои худро дар таркиби дафтаргузорӣ иҷро менамуданд. Вале асрҳои миёна низ, дар рушди бойгониҳо тағйиротҳои ҷиддӣ ворид намешавад. Вазифаи нигахдории санадҳо бо тартиби хронологӣ (солӣ) ва ҳифзи онҳо аз нобудшавӣ, асосан тағйир намеёбанд. Давраи дуру дарози бостон ва асри миёнаро ҳамчун замони ташаккули модели бойгонӣ, ҳамчун муассисаи мустақил, ҷудо аз дафтардорӣ, бо мақсади нигахдории ҳуҷҷатҳои мавҷуда маънидод кардан мумкин аст.

Дар Россия аз соли 1873 ба хоҳири чопи маводи ҳуҷҷатҳои таърихӣ дар саҳифаҳои матбуоти даврӣ, нашрияти шахсие бо номи «Бойгонии Рус» таъсис ёфт. «Бойгонии рус» маҷмуаи таърихӣ-адабӣ буда, ғолибан таърихи Россияро аз асрҳои ХУIII-XIX инъикос мекард. Бори нахуст маҷмуа аз ҷониби китобдор Чертовский ва баъдан аз тарафи ношири намоён П.И.Бартнев чоп гардид. Аз рӯи хислати манбаъҳо дар маҷмуаи мазкур бештар ёддоштҳои мухталиф ва мактубҳо чоп мегардид. Бағайр аз ин дар ин нашрия ҳуҷҷатҳои

расмии даврони Пётри 1 ва Екатеринаи 11 низ дарч гардида буданд. Мачмӯа (дар мавриди дигар онро мачаллаи калон мегуфтанд. Р.О.) аз соли 1863 то соли 1917 интишор гардид. Мачмӯа дар ҳамон давра дар чопи маводи бойғониҳо нақши бориз гузошта буд.[10, с.158-159].

Соли 1922 бо ибтикори В.В.Максаков мачаллаи «Бойғонии сурх» таъсис ёфт. Дар замони то ҷангӣ ин мачалла бо чопи мақолаҳо, бахусус дар бораи таърихи ҳаракати инқилобӣ дар Россия, муносибатҳои байналмилалӣ дар асри XIX-оғози асри XX, мақоми ҷаҳонӣ пайдо кард. Дар муддати 18 сол В.В.Максаков сармуҳаррири ин мачалла буда, зиёда аз 30 навиштаҳои худро дар мавзӯҳои таърихи иттиҳоди корғарии Россияи ҷанубӣ, Иттиҳодияи корғарони Москва, шӯриши ярокнок дар Москва в ғайраҳо чоп кард.[14, с.8].

Соҳаи бойғонидорӣ ба таври муттамарказу системанок танҳо дар нимаи аввали асри XX шакл гирифта, минбаъд ба қолаб даромаду тараққӣ кард. Як далел мусаллам аст, ки бойғонӣ дар ҳудуди имрӯзаи Тоҷикистон ҳанӯз дар Хучанди бостонӣ баҳори соли 1905 арзи вучуд кард. Уезди Хучанд барои барпо доштани хизмати бойғонӣ аз 9 апрели соли 1905 фармон баровард. Ва аз ҳамин рӯз кори бойғонӣ дар уезди Хучанд шурӯъ гардид [15, с.22].

Аз рӯзҳои аввали Инқилоби Октябр Ҳукумати Шӯравӣ барои ба даст овардани маводҳои бойғониҳои муассисаҳои давлатӣ ва ҷамъиятии Россияи подшоҳӣ кушиш ба харч дод. 1 июни соли 1918 В.И. Ленин ба декрет Шӯрои Комиссарони Халқи РСФСР «Оид ба азнавсозӣ ва марказонии фаъолияти бойғониҳо», ки ба оғози ташкилдиҳии Фонди яғонаи бойғониҳои давлатӣ замина гузошта буд, имзо гузошт. Барои роҳбарии он Сарраёсати корҳои бойғонӣ дар назди Комиссариати маориф ва органҳои маҳаллии он, ташкил ёфт [14, с.34]. Минбаъд онҳоро *Махзани яғонаи бойғониҳои давлатӣ номиданд*. Соли 1922 нуфузи бойғониҳо баланд гардида, онҳоро бевосита ба Кумитаи УмумироССИЯИ Иҷроияи Марказӣ доданд. Ҳамон сол барои роҳбарии умумӣ ба фаъолияти бойғониҳои Иттиҳоди Ҷамоҳири Шӯравии Сотсиалистӣ (ИҶШС) дар назди Президиуми Кумитаи Иҷроияи Марказии ИҶШС Раёсати марказии бойғонӣ (ЦАУ) ИҶШС таъсис дода шуд. Соли 1938 бошад, он ба тобеъияти Комиссариати корҳои дохилӣ ворид гардид. Ҳамзамон бойғониҳои ҷумҳуриҳои иттифоқӣ низ ба ҳамин комиссариатҳо ворид карда шуданд [16, с.18].

Ҳамин тавр, бойғониҳо ба таври расмӣ дар РСФСР бунёд ёфтанд, ки минбаъд он ба таъсисёбӣ ва сохтмони бойғониҳо дар ҷумҳуриҳои Осиёи Миёна аз ҷумла Тоҷикистон замина гузошт.

Албатта бойғониҳо дар ин минтақа то инқилоб ба тарзҳои гуногун вучуд доштанд. Вале, фаъолияти бойғониҳо дар Осиёи Миёна ва Қазоқистон ба шакли нав танҳо пас аз Инқилоби Октябр инкишоф ёфтанд. 31 – уми октябри соли 1917 Ҳокимияти Шӯравӣ дар Тошкент ва минбаъд дар тамоми Туркистон ғалаба кард. Анҷумани У-уми Шӯроҳои кишвари Туркистон (20-апрел-1 майи соли 1918) мухторияти Ҷумҳурии Туркистоноро дар ҳайати РСФСР эълон намуд. 5 ноябри соли 1919 Президиуми КИМ ҶМШС Туркистон дар бораи аз нав созондиҳӣ ва марказонии кори бойғонӣ қарор қабул кард. Тибқи ин қарор ҳамаи бойғониҳои собиқ муассисаҳои идоравӣ барҳам дода шуда, ҳуччатҳо ва паравандаҳои онҳо махзани яғонаи бойғонии давлатиро ташкил доданд [16,с.11-12]. Дар ҷамъоварии ҳуччатҳои бойғонӣ Сарфармондеҳи қувваҳои ҷабҳаи (фронти)-и Туркистон М.В.Фрунзе ва аъзои Шӯрои Ҳарбӣ-инқилобӣ (Ревкомсовет) В.В.Куйбышев кумаки зиёде расониданд. Ба хотири ҷамъоварӣ, ҷобачогузориҳои ҳуччатҳо, омӯзиш ва тасвири (сабти) онҳо моҳи майи соли 1920 Раёсати Ҳарбӣ-илмӣ таъсис дода шуд. Дар назди комиссариатҳои ҳарбии вилояти шӯъбаҳои бойғонӣ ва дар назди қароргоҳҳои артишҳо (армияҳо) ва дивизияҳо – ҳуччатгузориҳои бойғонӣ ташкил доданд [6, с.34-35].

Охири соли 1920 дар Ашқобод шӯъбаи бойғонӣ дар назди комиссариати вилояти Закаспийск кушода шуд. Бо қарори ШКХ Ҷумҳурии Туркменистон аз 21-уми майи соли 1921 вай ба ихтиёри Комиссариати вилоят гузашт. Шӯъбаи бойғонӣ дар давраи зикршуда ба ҷамъоварӣ ва муттаҳидсозии маводи бойғонӣ машғул гардид [16, с.112].

Бояд қайд кард, ки вобаста ба шароити таърихӣ сохтмони бойғониҳо дар Тоҷикистон нисбати дигар ҷумҳуриҳои иттифоқӣ дертар оғоз гардид. Ташкилёбии нахустин бойғониҳо ба солҳои 20-ум рост омад, ки дар ҷумҳуриҳои бойғониҳои Душанбе ва уезди Хучанд таъсис ёфта буданд [7,с.3].

28 декабри соли 1924 дар асоси қарордоди Комитети инқилобии РСС (ҶШС) Ўзбекистон Раёсати марказии кори бойғонии назди КИМ РСС (ҶШС) Ўзбекистон таъсис дода шуд. Ин тақсимот дар Ўзбекистон то соли 1931 арзи вучуд дошт. Соли 1927 дар асоси дастури аз Раёсати марказии бойғонии (РМБ) ҶШС Ўзбекистон гирифта шуда, дар ҶШС Тоҷикистон ба ташкили бойғонӣ шурӯъ намуданд. Дар айни замон дар пойтахти ҷумҳури шаҳри Душанбе дар назди Комитети Инқилобии ҶШС махзани душанбегӣ ба фаъолият оғоз кард [7,с.12-13].

Банди дуввуми қарори Кумитаи инқилоби Ҷумҳурии Мухтори Шуравии Социалистии Тоҷикистон аз 2 июни соли 1926 иҷро шуд ва Бойгонии Кумитаи инқилобӣ тавонист, маводҳои мавҷудаи муассисаҳои КИМ-и Бухорои Шарқиро ҳамчун намоҷд. Минбаъд ин бойгонӣ вобаста ба ҳуҷҷатҳои дар худ дошта ҳамчун «Маҳфузгоҳи душанбегӣ» (аз соли 1929 «Маҳфузгоҳи сталинободӣ», архиви КИМ) ва аз соли 1934 бошад, ҳамчун Архиви марказии РСФСР (ҶШС) Тоҷикистон ном гирифта мешуд. Бинобар сабаби набудани бино маводҳои «Маҳфузгоҳи душанбегӣ» аз соли 1927 сар карда дар ҷойҳои гуногун: зери зинаҳои иморати КИМ, дар роҳрави (долон) Банақшагирии давлатӣ (Госплан), дар бинои Савдои тамоку (Табакторг) ва дигар ҷойҳо ҷойгир ва нигоҳдорӣ мешуданд [18, с.13].

Ҳуҷҷатҳои бойгонӣ равшану возеҳ шаҳодати онанд, ки мақомоти бойгонӣ дар Тоҷикистон дар симои Бюрои бойгонӣ дар назди Мудирияти қорҳои КИМ ва ШКХ Тоҷикистон дар соли 1927 таъсис дода шудааст. Аммо он дар тӯли мавҷудияти худ ягон қори мушаххасро оид ба васеъ кардани фаъолият дар бобати марказонӣ ва ҳамчун кардани архивҳои Тоҷикистон ба анҷом нарасонидааст [5, в.35-36].

ҶМШС Тоҷикистон аз соли 1927 ба таъсиси мақомоти архивии мустақили худ оғоз кардааст. КИМ ва ШКХ ба Мудирияти қорҳои худ оиди ба таври таъҷилӣ таъсиси Управлениаи архивии Тоҷикистон дастурҳои қатъӣ медиҳад, ки дар асоси он Мудирияти қорҳои Тоҷикистон бо Управлениаи марказии қори архивии ҶШС Ўзбекистон мукотибаро оғоз мекунад. Дар барқия аз 16 майи соли 1928 таҳти №6924 фиристонида шуда чунин омада буд: «Мудирияти қорҳои КИМ ва ШКХ бо дастури Шӯрои Комиссарони халқи Тоҷикистон хоҳиш менамояд, ки ба таври таъҷилӣ ба воситаи авиапочта штати УМКА-ро бо нишондоди музди маош аз рӯи меъёрҳои давлатии таснифоти вазифаҳо (ухдадорҳои штатии ҳар як қораманд) равон кунед» [3, в.1]. Вале аз тарафи Ўзбекистон ба таври таъҷилӣ ин хоҳиш иҷро намешавад ва Мудирияти қорҳо ба намоҷндагии доимии ҶМШС Тоҷикистон дар Ўзбекистон муроҷиат карда, бо миёнаравии он маводҳои заруриро оиди ташкили қори бойгонӣ дастрас мекунад. Бо ҳуҷҷатҳои дархостшуда УМКА Ўзбекистон мактуби ҳамроҳӣ низ равон кард, ки дар он омада буд: «Вобаста ба ҳаҷми нисбатан ками маводҳои ҳамкардашудаи хазинаҳои муассисаҳои тоинқилобӣ дар шимолӣ Тоҷикистон ва шумораи нисбатан ками маводҳои давраи Шӯравӣ Управлениаи марказии қори архивии ҶШС Ўзбекистон тавсия менамояд, ки ба Тоҷикистон дар марҳилаи аввал ба таъсиси дастгоҳи ташкилӣ-дастурдиҳӣ барои ташкили бюроҳои архивии округию ноҳиявӣ ва дастурдиҳии қорамандони муассисаҳои архивӣ маҳдуд шудан зарур аст» [3, в.32].

Бо мақсади роҳбарии мутамарказ ба қори бойгонии ҷумҳурӣ дар соли 1928 Раёсати марказии бойгонии назди Комиссияи Марказии ҶМШС Тоҷикистон таъсис дода шуд. Дар солҳои 1928-1932 бошад шӯбаҳои Раёсати бойгонии Марказӣ дар Хучанд, Хоруғ, Қўрғонтеппа низ таъсис дода шуданд. Дар маҷлиси Президиуми КИМ Шӯрои ҶШС Тоҷикистон аз 1-уми марти соли 1931 таҳти рақами №174, қарори қотиботи КИМ Шӯроҳои ҶШС Тоҷикистонро аз 3 январи соли 1931 «Оиди таъсиси сохтори бойгонӣ дар ҶШС Тоҷикистон» тасдиқ намуд. Дар асоси он дар шаҳрҳои Хучанд ва Хоруғ бахшҳои раёсати марказии бойгонии ҶШС Тоҷикистон таъсис дода мешавад ва ба зиммаи шӯбаи Хучандӣ хизматрасонии ҳамаи ноҳияҳои собиқ округҳои Хучанд, Ўротеппа ва Панҷакент вогузор карда мешавад. Дар чунин вазъияти душвору мураккаб барои ташкили қори архивии Тоҷикистон дасти ёриро мудири Управлениаи марказии қори архивии ҶШС Ўзбекистон Сухоплюев И.И. дароз намуда, моҳи декабри соли 1930 ба Тоҷикистон яке аз қораманди пуртаҷрибаи худ Казачкин С.М.-ро равон кард. Дар ҷаласаи Президиуми КИМ Шӯроҳои ҶШС Тоҷикистон аз 22 декабри соли 1930 Казачкин С.М ба вазифаи Мудири Управлениаи Марказии қори архивии ҶШС Тоҷикистон тайин карда шуд [1, в.1].

Бо тайини Казачкин С.М. ба вазифаи мудири УМКА Тоҷикистон масъалаи асосии ташкилӣ-таъсиси мақомоти идоракунии қори архивӣ ҳалли ҳудро ёфт, ки барои он Тоҷикистон роҳи чандинсоларо тай карда буд ва ин яке аз ҳодисаҳои муҳими таърихӣ дар ҳаёти кишвар ба шумор мерафт, чунки маҳз ин идора ҳамчун пешоҳанги масъул дар масъалаи ҳамоварӣ, нигоҳдорӣ ва истифодаи мероси ҳуҷҷатии халқи тоҷик мавқеи муҳимро бозӣ кардааст. Натиҷаи фаъолияти ин муассиса буд, ки бори аввал мероси ҳуҷҷатии халқи тоҷик ба манфиати меҳнатқашон мавриди истифода қарор дода шуд [5, в.38].

Ба таъхир афтодани ташкили мақомоти идоракунии қори архивии Тоҷикистон дар симои УМКА, вазъи ташвишовари архивҳои Тоҷикистон, дар ҳолати нестшавӣ қарор гирифтани архивҳои Тоҷикистон ва барҳам дода шудани Бюрои архивии округи Хучанд нигаронии Управлениаи марказии архивии СССР-ро ба амал оварда буд. Вобаста ба ин аз тарафи муовини мудири ИМА СССР В. В. Максаков барқия ба унвонии Президиуми КИМ ҶШС Тоҷикистон аз 12.12.30, №68 ирсол мегардад [4, в.1].

Дар чавоби ин баркия нахустин мудирӣ навтаъйини Управлениаи марказии кори архивии Тоҷикистон Казачкин С.М. аз 26.12.1930 с. бо №9 1/86264 мактуби чавобӣ навишта, ибраз медорад, ки «аз 1-уми январи соли 1931 Управлениаи марказии архивии Тоҷикистон дар шаҳри Сталинобод бо шӯъбаҳои дар шаҳри Хучанд ва дар шаҳри Хоруғи ВМКБ ба фаъолият оғоз мекунад. Нисбати масъалаи барҳам дода шудани Бюрои архивии Хучанд ва нобудшавии архивҳои дар маҳалҳои маълумотҳои ба Шумо расидаро нодуруст шуморидан лозим аст, чунки Бюрои архивии Хучанд на барҳам, балки васеъ карда мешавад» [4.в.1].

Фаъолияти расмӣи Управлениаи марказии бойгонии ҶШС Тоҷикистон аз 1 январи соли 1931 бо сардории Казачкин С.М. оғоз гардидааст. 3 январи соли 1931 бо мақсади ба доираи муайяни фаъолият даровардани кори архивӣ ва таъсиси маҷмӯи архивҳои Тоҷикистон Казачкин С.М. ба котиботи КИМ Шӯроҳои ҶИШ Тоҷикистон» лоиҳаи қарорро «Оиди ташкили маҷмӯи архивҳои дар ҶИШ Тоҷикистон» пешниҳод мекунад, ки он 1 марти соли 1931 бо №174 аз тарафи Президиуми КИМ Шӯроҳои РСС Тоҷикистон тасдиқ карда шуд [2.в.9].

20 марти соли 1931 КИМ ва ШКХ ҶШС Тоҷикистон Доир ба тасдиқ намудан ва дар амал қорӣ намудани «Низомнома оиди ташкили кори бойгонӣ дар Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон» - ро қабул намуд [19, с.72-79]. Дар ҷои дигар санаи таъсиси бойгонии марказии давлатии ҶШС Тоҷикистон 20-уми марти соли 1930 кайд шудааст [16, с.13].

Дар асоси он Фонди ягонаи давлатии архивии ҶИШ Тоҷикистон таъсис дода шуд, ки ба он Идораи марказии архивӣ роҳбарӣ менамуд. Дар соли 1932 дар бойгонии Душанбе, Хучанд ва Қӯрғонтеппа 146 хазина мавҷуд буд, ки аз онҳо бештар аз 6 ҳазор воҳиди ниғаҳдорӣ қорқард карда шуда, 700 варақаҳои мавзӣ ба маводҳои дорӣ аҳамияти махсуси амалӣ ва илмӣ дошта тартиб дода мешавад [13, с.13].

Тибқи «Низомнома» ҳамаи маводҳои хучатӣ бояд дар бойгонии марказии таърихӣ, дар бойгонии марказии Инқилоби Октябр ва соҳтмони сотсиалистӣ, ҳам дар шӯъбаҳои онҳо, инчунин дар бойгонии шаҳриву ноҳияви муттаҳид мегардид. Вале, расман *Бойгонии марказии давлатӣ (БМД)* то соли 1934 бойгонии Сталинобод ном дошт. БМД соли 1935 номида шуд. Аммо ҳамон вақт ҳам он ба қисмати бойгонии Инқилоби Октябр, соҳтмони сотсиалистӣ ва бойгонии таърихӣ ворид мешуд. Фаъолияти васеи ҷамъоварӣ, бақайдгирӣ ва истоифодаи маводи хучатӣ оғоз ёфт. Соли 1939 идораҳои бойгонӣ ба ихтиёри Комиссариати қорҳои дохилӣ дода шуд [13, с.4].

Дар соли 1936 дар Тоҷикистон 9 шӯъбаи бойгонӣ ба расмият дароварда шуд, ки ҳар яки он якҷанд ноҳияҳоро хизматрасонӣ мекард.

Таъсис гардидани Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон ба амал баровардани кори бойгонидорӣ тоҷикро метезонад.

Аз 1 январи соли 1936 фаъолияти бевоситаи Бойгонии марказии Инқилоби Октябр ва соҳтмони сотсиалистӣ, аз 1 январи соли 1937 бошад Архиви марказии таърихӣ оғоз мешавад. Бо қарори Президиуми КИМ РСС Тоҷикистон аз 27 апрели соли 1938 «Дар бораи ҳолати кори архивӣ дар республика» бозсозии куллии маҷмӯи бойгонӣ ба амал бароварда шуд. Соли 1939 бинобар таъсиси вилоятҳои бойгонӣ вилоятҳои Сталинобод, Кӯлоб, Ғарм, Ленинобод, Ҷротеппа таъсис дода мешаванд.

29 марти соли 1941 Шӯрои Вазирони ИҶШС «Низомномаи фонди бойгонии давлатии ИҶШС ва шабакаи бойгонӣ давлатиро қабул кард, ки мувофиқи он бойгонии марказии Инқилоби Октябр ва соҳтмони сотсиалистӣ ва бойгонии марказии таърихӣ ба Бойгонии марказии давлати ҶШС Тоҷикистон муттаҳид карда шуданд. Вобаста ба имкониятҳои фаъолияти бойгонӣ оҳиста-оҳиста пеш мерафтанд.

Дар ин давра қарори Шӯрои Комиссарони халқии қорҳои дохилии ҶШС Тоҷикистон тахти №100-140 аз 19 июли соли 1943 «Дар бораи ба тартиб овардани қорҳои бойгонӣ дар ҷумҳурӣ ва таъмини бойгонӣ давлатӣ бо бино» баромад. Қарори мазкур имконият фароҳам меовард, ки соли равон ба иморати бинои Бойгонии Марказии давлатӣ оғоз намояд. Қарори мазкур ҳамчунин даст меод, ки бинои мавҷударо аз таъмири асосӣ бароранд. Ба ин мақсад барои бозсозии асосии ниғаҳдорӣ маводҳои хучатӣ таҷхизонидани бино 150 ҳазор сӯм маблағ ҷудо гардид [15.с.61]. Қарори мазкур қорҳои вилоятҳои Шӯроҳои шаҳриву ноҳиявии вақилони халқии меҳнатқашро маҷбур мекард, ки дар муҳлати як сол бойгонӣ давлатиро ба биноҳои чавобгӯи талаботи ниғаҳдорӣ маводҳои хучатӣ таъмин намоянд. Комиссариати Халқии Қорҳои Дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 1943-юм 113,5 воҳиди қорӣ мақомоти бойгониро тасдиқ намуда буд. Инҳо: шӯъбаи бойгонии давлати Комиссариати халқии қорҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон – 8 нафар; Бойгонии марказӣ – 10,5 нафар; Бойгонии марказии хазинаи суратҳои ва киноҳои хучатӣ -3 нафар; бойгонии

Давлатии ҶШС Тоҷикистон – 12 нафар; шӯъбаҳо 6 нафар, бойгонии шахрӣ – 3 нафар. То 1 июли соли 1943 дар бойғониҳо давлатӣ аслан 94 нафар кор мекард [15, с.75].

Бояд зикр кард, ки аз таърихи бойғониҳои солҳои 50 – ум маълумотҳо хеле каманд. Аслан дар ин солҳо дар фаъолияти бойғониҳо тағиротҳои ҷиддие ба амал наомадаанд. Шояд дар доираи Вазорати корҳои дохилӣ маҳдуд будани фаъолияти онҳо буд. Муаллифон аслан ба ин масъала тавачҷуҳ накардаанд. Минбаъд фаъолияти бойғониҳо маҳз дар солҳои 60-ум ҷоннок гардида, ба ҷорабиниҳои муҳими азнавсозиву марказонӣ пардохтанд. Ин аз ҳамон даврае буд, ки бойғониҳо аз ҳайати Вазорати корҳои дохилӣ ба ихтиёри Шӯрои Вазирони ҶШС Тоҷикистон дода шуданд.

Аз ҷумла, Қарори Шӯрои Вазирони ҶШС Тоҷикистон аз 22 июни соли 1960 таҳти №277 «Дар бораи тасдиқ гардидани Низомномаи Управлениаи архиви назди Совети Вазирони РСС Тоҷикистон» ба тасвиб расид [11, с.3-11]. Тибқи ин Қарори Совети Вазирони РСС Тоҷикистон Управлениаи архиви назди Совети Вазирони РСС Тоҷикистон ба Саруправлениаи архиви назди Совети Вазирони РСС Тоҷикистон табдил дода шуд. Ин қарор минбаъд барои таҳкими роҳбарӣ ба бойғониҳои ҷумҳурӣ ва рушди ин муассисаҳо мусоидат намуд.

Солҳои 60-ум Раёсати бойгонӣ азнавсозии шабакаи бойғониҳоро гузаронид. Бойғониҳои шахриву ноҳиявии солҳои 30-ум таъсисёфтаҳо, ки фаъолияти заиф доштанд, ба ҳам муттаҳид намуда, ба филиалҳо табдил доданд. Нахуст филиал ин дар шаҳри Ленинобод (ҳоло Хучанд) бунёд гардид, пас аз 24 майи соли 1962 барҳам додани вилояти Ленинобод (ҳоло Суғд) Бойгонии давлатии вилояти Ленинобод ба филиали Бойгонии Марказии давлатии ҶШС Тоҷикистон табдил дода шуд [7, с.3]. Тибқи нақшаи дурнамо (солҳои 1976-1990) ва панҷсола (солҳои 1976-1980) бояд шабакаҳои бойғониҳо васеъ гардида, дар ҷумҳурӣ ду филиали БМД ҶШС Тоҷикистон дар шаҳри Панҷакент ва посёлкаи Дӯстӣ бунёд мегардид [9, с.32-35].

Мувофиқи амри Шӯрои Вазирони ҶШС Тоҷикистон аз 5 апрели соли 1963 таҳти №145-р боз 3 филиали дигар ташкил дода шуд. Инҳо филиали дар Қурғонтеппа (ҳоло Бохтар), дар заминаи бойгонии шаҳрии Қурғон-теппа, бойғониҳои ноҳиявии Колхозобод (Ҷалололдин Балхӣ), Қумсангир (ҳоло Ҷайхун), Панҷ ва Ёвон буданд. Филиали БМД ҶШС Тоҷикистон дар посёлкаи типӣ шаҳрии Ҳисор соли 1963 дар асоси бойғониҳои шаҳрии Регар ва ноҳиявии Ҳисор бунёд шуданд. Соли 1964 филиали БМД ҶШС дар Орҷоникидзеобод (ҳоло Ваҳдат) дар асоси бойғониҳои шаҳрии Норақ, Орҷоникидзеобод ва ноҳияи Ленин (ҳоло Рӯдакӣ) таъсис дода шуд [9, с.4].

Миёни солҳои 1962-1972 бинобар ба амал бароварда шудани ислоҳоти зинаҳои поёни филиалҳои Бойгонии марказии давлатӣ минбаъд дар шаҳрҳои Қурғонтеппа, Ўротеппа, Панҷакент, шаҳраки Ҳисор ва Фарм таъсис дода мешаванд.

Соли 1972 шабакаи бойғониҳои давлатии ҶШС Тоҷикистон аз: - 2 Бойгонии марказии давлатӣ, 8 - филиалҳои БМД ҶШС Тоҷикистон дар шаҳрҳои Ленинобод, Қурғонтеппа, Кӯлоб, Орҷоникидзеобод, Конибодом, Ўро -Теппа, Ҳисор, Фарм, Бойгонии давлатии Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, бойгонии шаҳрии Панҷакент таркиб ёфта буданд. Ҳамин сохтор то охири солҳои 70-ум давом кард. Тибқи Қарори Шӯрои Вазирони ҶШС Тоҷикистон аз 4 сентябри соли 1980 таҳти №287 Раёсати бойгонии назди Шӯрои Вазирони ҶШС Тоҷикистон ба Сарраёсати бойғониҳои назди Шӯрои Вазирони ҶШС Тоҷикистон табдил ёфтанд [7, с.5].

Соли 1988 Саруправлениаи архиви назди Совети Вазирони РСС Тоҷикистон ба сифати шуъба ба тобеияти Вазорати адлияи ҶШС Тоҷикистон дода шуд. Соли 1989 Шуъбаи бойгонии Вазорати адлияи ҶШС Тоҷикистон ба Саридораи бойгонии назди Шӯрои Вазирони ҶШС Тоҷикистон табдил ёфт [12, с.11]. 21-уми августи соли 1989, таҳти №145 Совети Вазирони РСС Тоҷикистон «Низомномаи Саруправлениаи архиви назди Совети Вазирони РСС Тоҷикистон»-ро аз нав тасдиқ кард [17, с.3-11].

Баъд аз ба даст даровардани Истиқлолияти давлатӣ 9-уми сентябри соли 1991 Саридораи бойгонии назди Шӯрои Вазирони ҶШС Тоҷикистон ба Саридораи бойгонии назди Девони Вазирони Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 1992 ба Саридораи бойгонии назди Шӯрои Вазирони Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 1994 ба Идораи кулли бойгонии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, баъдан ба Саридораи бойгонии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон табдил дода шуд.

21 феввали соли 1996 бо №69 Низомномаи Идораи кулли бойгонии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ карда шуд, ки дар он вазифаҳо, уҳдадориҳо, мақсад, самти фаъолият, салоҳият, сохтори ИКБ (Идораи кулли бойгонӣ) ба таври мушаххас дар шароити нав муайян карда мешавад. 13 ноябри соли 1998 таҳти рақами 704 Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Ҳазинаи бойгонии миллӣ ва муассисаҳои бойгонӣ» қабул кард.

Хамин тавр, дар замони бостон, асримиёна ва ибтидои замони нав бойгоноҳо ба шаклҳои гуногун арз вучуд намуда, танҳо дар асри XIX ва ба таври расмӣ дар РСФСР бунёд ёфтанд. Он минбаъд ба таъсисёбӣ ва сохтмони боғониҳо дар ҷумҳуриҳои Осиёи Миёна аз ҷумла Тоҷикистон замина гузошт. Солҳои 1938-1960 фаъолияти бойгоноҳо дар ҳайати Вазорати қорҳои дохилӣ ба роҳ монда шуданд. Солҳои 60-70-ум марказони шабакаи бойгоноҳо гузаронида шуда, филиалҳои Бойгоии марказии давлатӣ дар вилояту ноҳияҳо ҷумҳури таъсис дода мешаванд. Солҳои 80-ум низ баъзе тағиротҳо дар сохтори саридораи бойгоноҳо ба вучуд омад. Пас аз баъд даст овардани Истиклолияти давлатӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳадамоти бойгонӣ меросхӯри Раёсати Марказии бойгоии ҚШС Тоҷикистон ҳисоб меёбад.

АДАБИЁТ

1. БМД Ҷумҳурии Тоҷикистон, х. Р-11, р.1, п. 29, в.1.
2. БМД Ҷумҳурии Тоҷикистон, х. Р-18, р.1, п. 5, в. 9.
3. БМД Ҷумҳурии Тоҷикистон х. Р- 882, р. 1, п.1, в1.
4. БМД Ҷумҳурии Тоҷикистон, х.Р-882., р. 1., п. 3, в.
5. БМД Ҷумҳурии Тоҷикистон, х. Р- 882, р. 1, п.40, в.35-36,38.
6. Вяликов В.И. Архивное строительство в СССР (1917-1945гг.). Учеб. пособие. -М.,1976. - 220 с.
7. Государственные архивы Таджикской ССР.Справочник. /Сост.: М.А.Спевак, И.А.Акрамов и др.- Душанбе,1982. -47 с.
8. Документальные материалы Центрального государственного архива Таджикской ССР: Путеводитель. - Сталинабад,1961. - С.4.
9. Каххоров А. Архивное дело в Таджикской ССР//Совесткий архивы. -1975. -№3. - С.32-35.
10. Корнева М.И., Тальман Е.М., Эпштейн Д.М. История архелграфии в дореволюционной России.Учеб. пособие. -М.,1969. (общ.227) С.158-159.
11. Қарори Совети Вазирони РСС Тоҷикистон «Дар бораи ба Саруправленияи архиви назди Совети Вазирони РСС Тоҷикистон таъин кардани Управленияи архиви назди Совети Вазирони РСС Тоҷикистон// Маҷмуаи қарорҳои Ҳукумати РСС Тоҷикистон. - Душанбе,1980. -№9. (257). - С.3-
12. Лангарӣ Ҷ.С., Обидов Р. Ҳ. Бойгонӣ – ганҷинаи таърих.-Душанбе: ЭРГраф,2018.- 87 с.
13. Лангарӣ Ҷ.С., Обидов Р. Саҳифаҳои таърихи бойгонидорӣ (дирӯзу имрӯз).-Душанбе:Промэкспо,2019.-176 с.
14. Максаков В.В. История и организация архивного дела в СССР (1917-1945гг.)-М.: Наука,1969.-.431с.
15. Мардонов Р. Кохи ҳуҷҷатҳои муқаддас. -Душанбе,2013. -256 с.
16. Муҳиддинов С., Каримов М. Бойгоншиносӣ: Дастури таълими барои донишҷӯёни факултетҳои таърихи макотиби олии Мухаррир н.и. т, доцент Н.К.Убайдуллоев. - Душанбе,2009. -52 с.
17. Низомномаи Саруправленияи архиви назди Совети Вазирони РСС Тоҷикистон аз 21 –уми августи соли 1989, таҳти №145 бо қарори Совети Вазирони РСС Тоҷикистон тасдиқ шудааст// Маҷмуаи қарорҳои Ҳукумати РСС Тоҷикистон. - Душанбе,1989. -№9. (365). - С.3-11
18. Рудницкий В. Архивное строительство в Таджикистане /Информационный бюллетень №1 архивного отдела МВД Таджикской ССР, Сталинабад, 1958, с. 13.
19. Сборник материалов по истории и организации архивного дела в СССР. -М.,1940. -Вып.У.-С.72-79.

ИСТОРИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ АРХИВОВ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ И РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье, рассматриваются исторические предпосылки появления архивов на территории Центральной Азии и Таджикистана и на основе источников исследуются особенности появления и функционирование архивов в древней, средневековой, новой и новейшего периода, особенно Советской эпохи. Отмечается, что в древней, средневековой и начале новой истории архивы существовали в разных видах. Архивы официально формировались в РСФСР. Этот в дальнейшем стало основой организации и строительства архивов в Средней Азии, в том числе в Таджикистане. Первые архивы в Таджикистане появились в 20-х годах как Дюшанбинский и уездный Худжандский архивохранилища. В 1939 году созданы Сталинабадский, Кулябский, Гармский, Ленинабадский и Уратьюбинский архивы. В 1938-1960 гг. архивы находились в ведении Министерства внутренних дел. В 60-70-х гг. в республике проходила централизация сети архивов. Были созданы филиалы Центрального Государственного архива в областях и районах республики. В 80-х гг. происходит некоторые изменения в структуре главного архивное управление. После обретение Таджикистаном Государственной независимости архивная служба стало правопреемником Центральное Унаравление архивов Таджикской ССР. В 1998 г. был принят Закон «О национальный архивный фонд и архивных учреждений». Согласно данному закону Национальный архивный фонд находится под охраной государством и направлена на обеспечение информационных, социально-культурной, научной и других потребностей общества.

Ключевые слова: архивы, история возникновения, задачи архивов, исторические предпосылки, Советский Союз, центральный государственный архив, Комиссариат внутренних дел, документальный материал, хранение архивов, сети архивов, Главное архивное управление, положение об архивах.

HISTORICAL BACKGROUND OF THE ARCHIVES OF CENTRAL ASIA AND THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

In this article, the historical prerequisites for the appearance of archives in the territory of Central Asia and Tajikistan are considered, and on the basis of sources, the peculiarities of the appearance and functioning of archives in the ancient, medieval, new and recent period, especially the Soviet era, are examined. It is noted that in the ancient, medieval and early new history, archives existed in different forms. Archives were officially formed in the RSFSR. This later became the basis for the organization and construction of archives in Central Asia, including Tajikistan. The first archives in Tajikistan appeared in the 1920s as Dyushanbinsky and the district Khujandskiye archivosto. In 1939, the Stalinabad, Kulyab, Garmsky, Leninabad and Uratyubinsky archives were created. In 1938-1960 archives were under the jurisdiction of the Ministry of the Interior. In the 60-70s. in the republic there was a centralization of the network of archives. Branches of the Central State Archive were created in the regions and regions of the republic. In the 80s there are some changes in the structure of the main archive management. After Tajikistan gained State independence, the archive service became the successor to the Central Department of Archives of the Tajik SSR. In 1998, the Law "On the National Archive Fund and Archival Institutions" was adopted. According to this law, the National Archives Fund is under state protection and is aimed at ensuring the information, socio-cultural, scientific and other needs of society.

Key words: archives, history, tasks of archives, historical prerequisites, the Soviet Union, the central state archive, the Commissariat of Internal Affairs, documentary material, storage of archives, sets of archives, the Main Archival Administration, regulations on archives.

Сведения об авторах:

Мухидинов С.Р. - доктор исторических наук, профессор, Славянский университет России и Таджикистана г. Душанбе, ул. М. Турсунзода, 30

Обидов Р.Х. – соискатель кафедры исторической народы Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни Тел.:(+992) 93521 9274; E-mail: raja1956@mail.ru

About the authors:

Obidov R.H. - applicant of the Department of Historical Peoples of the Tajik State Pedagogical University named after S. Aini Tel.: (+ 992) 93521 9274; E-mail: raja1956@mail.ru

Muhidinov S.R. - Doctor of Historical Sciences, Professor, Slavic University of Russia and Tajikistan, Dushanbe, st. M. Tursunzoda, 30

ГУСТАРИШ ВА ТАХКИМИ РОВОБИТИ СИЁСИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН БО ҶУМҲУРИИ ИСЛОМИИ АФҒОНИСТОН

Қудратов К.А.

Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи С. Айни

Қуёи М.

Донишгоҳи Ҷузҷони Ҷумҳурии Исломии Афғонистон

Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 9 сентябри соли 1991 эълонияи истиқлолияти давлатии Тоҷикистонро қабул кард ва Афғонистон аввалин шуда соҳибхитиёрии Ҷумҳурии Тоҷикистонро эътироф намуд.

Баъд аз ба даст овардани истиқлолият Ҷумҳурии Тоҷикистон дар катори барқарор намудани равобити хориҷии худ бо кишварҳои ҳамсоя ба Ҷумҳурии Исломии Афғонистон таваҷҷӯҳи хоса намуд. Ҷумҳурии Исломии Афғонистон яке аз кишварҳои ҳамҷавори дорои сарҳади 1400 км бо Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Аз тарфи дигар Ҷумҳурии Исломии Афғонистон кишварии бо мо ҳамзабон, ҳаммазҳаб ва дорои умумиятҳои ягонаи таърихӣ ва фарҳангӣ мебошад. Дар даврони собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ, миёни Ҷумҳурии Шӯравии Тоҷикистон ва Афғонистон робитаҳои илмию фарҳангӣ ва адабӣ чараён доштанд. Дар шароити навин Ҷумҳурии Тоҷикистонро мебоист ин равобитро бо Ҷумҳурии Исломии Афғонистон бо назардошти воқеияти муосири геополитикӣ таҷдид намояд ва мустақиман бо Афғонистон дар тамоми соҳаҳо равобитро барқарор намояд.

Муносибатҳои дипломатӣ миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ислонии Афғонистон 15 июли соли 1992 барқарор гаштанд. Аз он вақт то ба имрӯз беш аз 60 қарордодӣ байнидавлатӣ, байниҳукуматаӣ ва байниидоравӣ ба имзо расидаанд, ки онҳо барои густариши ҳамкориҳои байни ду кишвар заминаи шартномавӣ-ҳуқуқиро муҳайё сохтаанд.

Моҳи июли соли 1992 баъди барқарор шудани муносибатҳои дипломатӣ миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ислонии Афғонистон ҳайати ҳукумати Тоҷикистон бо сардории иҷроқунандаи вазифаи раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон А. Исқандаров ба Қобул ташрифи расмӣ овард [5, с.244]. 15 июл ҳайати вакилон бо президенти Ҷумҳурии Ислонии Афғонистон Бурҳониддин Раббонӣ, вазири мудофия Аҳмадшоҳ Масъуд, сарвазир Абдулсабур Фарид ва дигар шахсони воломақоми Афғонистон вохӯрданд. Дар натиҷаҳои вохӯрӣ қарордод оиди дар муддати як моҳ таъсис додани комиссияҳо оид ба ҳамкориҳо дар соҳаи иқтисодӣ, илмӣ, техникаӣ ва фарҳангӣ ба имзо расид ва вазирони қорҳои хориҷӣ ба ҳуҷҷатҳои зерин имзо гузоштанд:

а) Мувофиқатнома «Оид ба барқарор қардани муносибатҳои дипломатӣ миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ислонии Афғонистон»;

б) Мувофиқатнома «Оид ба ҳамкорӣ миёни Вазорати қорҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Вазорати қорҳои хориҷии Ҷумҳурии Ислонии Афғонистон».

Муносибатҳои дӯстӣ ва ҳамкорӣ миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ислонии Афғонистон, ки ҷавобгӯи манфиатҳои миллии дар таъмини рушди бемайлони иқтисоди кишвар, сулҳу субот ва амнияти минтақа мебошанд, яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор мераванд.

Дар он айём авзои сиёсии ҳам Тоҷикистон ва ҳам Афғонистон муташанниҷ буд. Новобаста аз мушкилоти вазъи дохилӣ ҳукумати Бурҳониддин Раббонӣ дар рафти муноқишаҳои сиёсӣ мекушид, ки миёни тарафҳои даргири тоҷикон кинаву душманиро дур сохта, онҳоро ба ҳам наздик ва ба муқолама ташвиқ созад. Ташрибаи талҳи муқовимати ҳарбии Афғонистон собит месохт, ки ҷанг роҳи ҳалли масъала нест ва аз ин мебоист, ки сабақ бардошт.

Аз охири моҳи августи соли 1993 бо ташаббуси Пешвои миллат, сарвари давлати тоҷикон Эмомалӣ Раҳмон алоқаҳои ҶТ бо ҶИА дар дараҷаҳои гуногун нисбатан зич ва густариш ёфтанд ва 19 декабри соли 1993 сафари расмӣ президенти Ҷумҳурии Ислонии Афғонистон Бурҳониддин Раббонӣ ба ҶТ сурат гирифт. Ин нахустин бозиди роҳбари давлати хориҷӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистони соҳибистиклол буд [5, с.244].

Сарвари давлати Афғонистон Бурҳониддин Раббонӣ бо мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон - Раиси Шӯрои Олии ҶТ мулоқот намуда аз рӯи масоли густариши равобити дучониба ва вазъи сиёсии ҳарду кишвар, масъалаи бозгашти гурезагон, низоҳои сарҳадӣ ва ғ. гуфтушуниди судманд доир намуд. Гуфтушунид бо имзои санадҳои зерин “Аҳдномаи дӯсти ва ҳамкорӣ миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Давлати Ислонии Афғонистон”, “Созишнома оид ба ҳамкорӣ дар соҳаи фарҳанг, илм ва маориф миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Давлати Ислонии Афғонистон”, “Созишнома оид ба содироти газ аз Давлати Ислонии Афғонистон ба Ҷумҳурии Тоҷикистон” анҷом ёфт [6, с.74].

Моҳи майи соли 1995 Президенти ҶТ мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо сафари расмӣ ба пойтахти Давлати Ислонии Афғонистон ш. Қобул ташриф овард. Аз рӯи ақидаи Қ. Исқандаров ин рӯйдод дар инкишофи муносибатҳои тоҷику афғонҳо ва ҳалли проблемаҳои ба танзим даровардани қазияҳои гурезагон ва мустаҳкам намудани сарҳадҳои давлатии миёни ду давлат воқеаи фароҳбахш ба шумор мерафт [5, с.245].

17-19 майи соли 1995 дар ш. Қобул бо иқдоми президенти ДИА Б.Раббонӣ вохӯрии Э. Раҳмон бо роҳбари иттиҳоди муҳолифини тоҷик С.А. Нурӣ барпо гашт. Дар изҳороти якҷояи онҳо оид ба ҳалли проблемаҳои асосии мамлакат қатъи ихтилофот ва хотима додан ба ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон, баргардондани гурезаҳо ва муътадил намудани вазъи ҷумҳурӣ суҳан мерафт [13, с.150-151].

Солҳои 1995-1996 ҳаракати “Толибон” дар Афғонистон васеъ доман паҳн қарда, қисми зиёди мамлакат ва пойтахти мамлакат шаҳри Қобулро ба тасарруфи худ даровард. Вазъияти сиёсии Афғонистон ба тадриҷ ташаннуҷ ёфт ва ташаннуҷии вазъият дар Афғонистон ба нафъи Ҷумҳурии Тоҷикистон набуд. 5 апрели соли 1997 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод намуд, ки бо ташаббуси СММ форуми ба танзим даровардани вазъи бӯҳрони Афғонистон гузаронида шавад. Ин ғояро ӯ дар Душанбе хангоми баромади худ дар маҷлиси машваратии роҳбарони вазоратҳои қорҳои хориҷии кишварҳои Осиёи Марказӣ ва Федератсияи Россия пешниҳод намуда буд [4, с.58].

Баъд аз ҳаводиси 11 сентябри соли 2001 ва оғози амалиёти зиддитеррористӣ дар Афғонистон, бо ҷонибдорӣи ҷомеаи ҷаҳонӣ Ҳукумати муваққатии Афғонистон бо сардории

Ҳомид Карзай таъсис ёфт. 22 декабри соли 2001 дар Кобул маросими сари кор омадани Ҳукумати муваққати Афғонистон доир гардид ва дар таърихи рушди муносибатҳои Тоҷикистону Афғонистон давраи нав оғоз мегардад, ки он ба муносиботи дучонибаи мутақобилан судманди Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Афғонистон робита дорад.

6 августи соли 2002 дар шаҳри Кобул маросими ба имзо расидани Шартнома байни вазоратҳои алоқаи ду кишвар дар бораи ҳамкорӣ дар соҳаи почта ва телекоммуникатсия баргузор шуд. Тибқи шартномаи имзошуда ҷониби Тоҷикистон омӯзиши кормандони соҳаи алоқаи Афғонистонро ба уҳда гирифт.

Бо мақсади инкишоф ва таҳкими муносибатҳои дучониба бо даъвати Вазири нақлиёти Афғонистон 5-7 августи соли 2002 ҳайати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо сарвари вазири нақлиёти кишвар аз Ҷумҳурии Афғонистон боздиди корӣ ба амал овард. Дар чараёни мулоқотҳо, ки дар онҳо вазири корҳои ҷамъиятии Афғонистон низ ширкат дошт, ҷонибҳо мавқеи худро оид ба баъзе масоили муносибатҳои дучониба муайян намуда байни Вазорати нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Вазорати нақлиёти Афғонистон инчунин байни Вазорати нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Вазорати корҳои ҷамъиятии Афғонистон ду ёддошти тафохум ба имзо расид.

Муносибатҳои байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Афғонистон шурӯъ аз оғози ин равобит дар маҷмӯъ, мавзӯи амниятиро дар бар мегирифтанд. Қайд кардан ба маврид аст, ки дар ин давра нақши Тоҷикистон дар ба танзим даровардани низои Афғонистон рушд менамояд, ки муҳимтарини он таъмини амнияти дастаҷамъӣ ва муборизаи муштарак ба муқобили терроризми байналмилалӣ ва сарчашмаҳои молии он ба шумор меравад. Бояд зикр карда шавад, ки ба ҳамин хотир бо дарназардошти ба миён омадани вазъияти нав дар Афғонистон ва зарурати муносиботи ҷадид ва дар сатҳи сифатан баланд дар равобити Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Афғонистон, 26 ноябри соли 2001 фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мавриди ифтитоҳи Сафорати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Афғонистон ба имзо мерасад.

Масъалаи рушди муносибатҳои Тоҷикистону Афғонистон, инчунин дар рафти сафари Пешвои миллат, Президенти ҶТ Эмомалӣ Раҳмон ба ҚИА 27-28 апрели соли 2005 муҳокима шуданд. Аз рӯи натиҷаҳои вохӯрӣ беш аз 10 шартнома ва аҳдноҳои байнидавлатву байниҳукумати, доир ба соҳаи энергетика ва ҷинойтҳои муташакили фаромиллӣ ва ғайра ба имзо расиданд, ки муҳимтарини ин ҳуҷҷатҳо «Шартнома оид ба дӯстӣ, ҳамкорӣ ва муносибатҳои неки ҳамсоғӣ миёни ҶТ ва ҚИА» ба ҳисоб мерафт, ки зминаи бунёди ҳамкориҳои дарозмуддатро барои оянда дар байни ҳар ду мамлакат гузоштанд.

Созишномаҳои номбурда ва иродаи сиёсии раҳбарони ҳар ду кишвари дӯст боиси он гаштанд, ки новобаста аз вазъияти хеле мураккаби иқтимоию сиёсӣ ва иқтисодӣ дар ин кишвар дар манотиқи сарҳади байни давлатҳо 3 нуқтаи тичорати байнисарҳадӣ таъсис дода шуд ва яке аз нишонаҳои беҳтарини муносибатҳои дӯстона миёни давлатҳо ба ҳисоб мераванд.

Аз ҷумлаи самтҳои афзалиятноки ҳамкориҳои дучониба байни кишварҳо, ҳамкорӣ дар соҳаи гидроэнергетика мебошад. Бояд тазақур дод, ки дар гузашта бинобар набудани суботи сиёсӣ ва амният дар ин кишвар ин самти афзалиятнок ба кадри зарурӣ рушд накарда буд.

Дар санаи 21 апрели соли 2006 дар шаҳри Душанбе созишнома дар робита ба ҳамкориҳо байни Вазорати энергетикаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Вазорати энергетика ва захираҳои оби Ҷумҳурии Ислонии Афғонистон ба имзо расид. Дар асоси ин Созишнома ҷонибҳо ба тафохум расиданд, ки кишвари Афғонистон шурӯъ аз охири соли 2008, баъди ба истифода дода шудани НОБ Сангтуда-1, Сангтуда -2, ва Роғун, аз тариқи қаламрави худ метавонад ба кишварҳои сеюм нерӯи барқро ба миқдори 1000 до 1200 мегаватт интиқол диҳад.

Бо дарназардошти он ки соҳаи гидроэнергетика яке аз соҳаҳои муҳим ва зарурӣ барои ҳама кишварҳо ба шумор меравад ва дар ин бора санадҳои зиёде ба имзо расидаанд, ки на танҳо аҳамияти дучониба балки бисёрчанбадоранд. Барои мисол метавон аз сохтмони нерӯгоҳи Роғун ном бурд, ки он метавонад барои рушду нумӯ ва густариши ҳамкориҳои бисёрҷониба байни Ҷумҳурии Тоҷикистон, Афғонистон, Покистон, Ҳиндустон, Ирон ва дигар кишварҳо мусоидат намояд.

Дар рафти сафари навбатии президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба ҚИА 25 - 26 октябри соли 2010 ба муайян кардани роҳҳои рушди ҳамкориҳои минтақавӣ ва дучонибаи тичоратӣ - иқтисодӣ, аз ҷумла васеъ кардани алоқаҳои тичоративу истехсолӣ бо роҳи ташкили бозорҳо ва минтақаҳои озоди иқтисодии наздисарҳадӣ диққати калон дода шуд. Масъалаҳои рушди электроэнергетика, ҳамкориҳои нақлиётӣ, коммуникатсионӣ, аз ҷумла ба воситаи ҳудуди Афғонистон пайваست намудани роҳҳои автомобилӣ роҳҳои оҳан ва хатҳои интиқоли барқӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Эрон, Покистон ва Туркменистон муҳокима шуданд. Дар ин вохӯрӣ шаш ҳуҷҷати нав ба имзо расиданд, ки муҳимтарини онҳо Қарордод «Оид ба ҳамкорӣ дар соҳаи рушд ва идоракунии сарчашмаҳои оби дарёҳои Панҷ ва Аму»,

«Оид ба тичорат», «Оид ба ҳамкорӣ дар соҳаи туризм», инчунин ду меморандум, «Оид ба ҳамкорӣ дар соҳаи энергетика», «Оид ба ҳамдигарфаҳмӣ миёни Агентии стандартизатсия, метрология ва сертификатсия ва нозироти савдои назди ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Департаментии миллии стандартизатсияи Ҷумҳурии Исломии Афғонистон расид» [12].

26 октябри соли 2010 президентҳо Э. Раҳмон ва Х. Карзай дар маросими расмӣ ифтитоҳи сафоратхонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Ҷумҳурии Исломии Афғонистон ширкат варзиданд.

21 октябри соли 2013 сафари расмӣ президенти Ҷумҳурии Исломии Афғонистон Х. Карзай ба Тоҷикистон сурат гирифт, ки ин охири сафари Х. Карзай ба ҳайси президенти Ҷумҳурии Исломии Афғонистон ба Тоҷикистон буд. Чорабиниҳо оид ба амалисозии лоиҳаҳои минтақавӣ, сохтмони роҳи оҳани Тоҷикистон – Афғонистон - Туркманистон, хати интиқоли барқии CASA - 1000 аз Қирғизистону Тоҷикистон ба Афғонистону Покистон муҳокима шуд.

CASA - 1000 ин лоиҳа интиқоли барқи тоҷику қирғизро ба Покистон, ба воситаи Афғонистон пешбинӣ кардааст ва талаботи ин ду давлатро пурра бо барқ таъмин мекунад. Аз рӯи ақидаи коршиноси британи Ширин Акинф иқтидорӣ ин хат аз рӯи аҳамият ба хати гази Туркманистон – Афғонистон – Покистон - Ҳиндустон дар як дараҷа қарор дорад [1].

Рушди муносибатҳои байниҳамдигарӣ миёни Тоҷикистон ва Афғонистон дар соҳаи энергетика ба Тоҷикистон имкон медиҳад сарчашмаи доимӣ ва дарозмуддати даромадро аз содироти қувваи барқ соҳиб гардад. Амалисозии лоиҳаи CASA - 1000 нақши Афғонистонро ҳамчун кишвари интиқолдиҳандаи (транзит) барқ боло бурда пешомадҳои рушди иқтисодии онро таъмин месозад.

Дар воҳурии 21 октябри соли 2013 оид ба рушди тичорат миёни ин ду давлат изҳори қаноатмандӣ баён гардида қайд кардашуд, ки дар тӯли 8-10 соли охир ҳаҷми гардиши мол миёни ду давлат беш аз 100 маротиба афзуда, Афғонистон дар миёни шарикони тичоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷойи панҷумро ишғол намудааст [3].

Дар интиҳоботи президентии Ҷумҳурии Исломии Афғонистон ки соли 2014 баргузор гардид доктор Муҳаммад Ашраф Ғанӣ Аҳмадзай ғолибият ба даст овард ва аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Раисҷумҳури тозаинтиҳоби Ҷумҳурии Исломии Афғонистон доктор Муҳаммад Ашраф Ғанӣ Аҳмадзай барқияи шодбошӣ фиристода шуд ва дар он қайд карда мешуд, ки муносибатҳои таърихан дӯстонаи ду кишвари ҳамнажоду ҳамзабон ва ҳамфарҳангу ҳамдини мо густариши матлуб ёбанд ва ҳамкориҳои судманд бо сайёю талоши муштарак ба сатҳи сифатан нав ворид гарданд [2].

Нахустин ташрифи Раисҷумҳури Ҷумҳурии Исломии Афғонистон Муҳаммад Ашраф Ғанӣ ба Тоҷикистон бо сафари расмӣ дар моҳи ноябри соли 2016 баргузор гардид.

Дар ин сафари расмӣ, баррасии масоили вобаста ба рушди муносиботи дӯстона ва ҳамкориҳои мутақобилан судбахш нахуст дар мулоқоти хосаи мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва Муҳаммад Ашраф Ғанӣ оғоз ёфта, сипас дар музокироти васеъ бо иштироки ҳайатҳои расмӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Исломии Афғонистон идома ёфт [11].

Мулоқот, ки дар фазои дӯстию ҳамдигарфаҳмӣ чараён гирифт, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ибраз доштааст, ки ҷониби Тоҷикистон ҳамеша хоҳони таҳкими амну осоиш дар Афғонистон ва пешрафти иқтисодии он мебошад ва ба ин манзур аз барномаи сулҳи Ҳукумати ваҳдати миллии Афғонистон истиқбол менамояд [11].

Зимни мулоқот иттилоъ дода шуд, ки дар соли 2013 ҳаҷми мубодилаи мол байни кишварҳо беш аз 170 миллион долларро ташкил дод, ки ин нокифоя аст [10].

Ҷоннок қардани фаъолияти Комиссияи муштаракӣ ҳамкориҳои иқтисодӣ, тичоратӣ, техникӣ ва фарҳангӣ зарур шумурда шуд, зеро ин омил метавонад, боиси рушди робитаҳо дар соҳаҳои ҳаёган муҳими тичорат ва бахшҳои мухталифи иқтисод, ҳамчунин густариши ҳамкориҳои гуманитариву фарҳангӣ барои ҳар ду кишвар гардад.

Тақвияти ҳамкориҳои дучониба дар арсаҳои мубориза бо терроризм, ифротгароӣ, қочоқи маводи муҳаддир, ҷиноятҳои муташаккили фаромиллӣ ва дигар таҳдиду хатарҳои замони муосир аз мавзӯҳои муҳими суҳбат буд.

Пас аз анҷоми мулоқот аз рӯи натиҷаҳои воҳурӣ, мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва доктор Муҳаммад Ашраф Ғанӣ “Эъломияи муштаракӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Исломии Афғонистон дар бораи густариш ва таҳкими муносибатҳои дучониба”-ро имзо карданд. Инчунин дар ҳузури Сарони кишварҳо Созишнома байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Исломии Афғонистон оид ба истирод ба имзо расид [14].

Соли 2016 дар доираи иштирок дар чаласаи Шӯрои сарони давлатҳои аъзои Созмони ҳамкориҳои Шанхай дар шаҳри Тошканд Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо Раисҷумҳури Ҷумҳурии

Исломии Афғонистон Муҳаммад Ашраф Ғанӣ мулоқот карда, маҷмуъи васеи масоили ҳамкориҳои Тоҷикистону Афғонистонро баррасӣ намуданд.

Дар оғози суҳбат Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз имкони дидору мулоқот изҳори хушнудӣ карда, таъкид дошт, “мо ҷонибдори тақвияти бештари низоми навини сиёсӣ ва таъмини субот ва амният дар Афғонистони бародар мебошем ва онро гавари амнияти пойдор дар Тоҷикистон ва қулли минтақа медонем” [8].

Ҷонибҳо аз густариши муносибатҳои дӯстонаву судманди бисёрҷониба, ки марҳила ба марҳила мазмуни амиқтарро касб менамоянд, изҳори қаноатмандӣ карданд.

Дар охир изҳори умед карда шуд, ки ду кишвари ба ҳам ҳамсоюву бародар бар асари талошҳои муштарак дар роҳи рушду такомули муносибатҳои дӯстӣ ба дастовардҳои назаррас ноил хоҳанд гашт.

Дар соли 2017 дар Тоҷикистон мулоқоти Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо Раисҷумҳури Ҷумҳурии Исломии Афғонистон Муҳаммад Ашраф Ғанӣ баргузор гардид.

Дар мулоқот, ки бо иштироки ҳайати расмӣ Тоҷикистон ва Афғонистон баргузор гардид ваъ ва дурнамои муносибатҳои байнидавлатӣ дар соҳаҳои мавриди таваҷҷуҳ баррасӣ шуд.

Боздиди навбатии Раисҷумҳури Ҷумҳурии Исломии Афғонистон ба Ҷумҳурии Тоҷикистон қадами устувору боварибахш дар роҳи густариш ва тақвияти равобити нек ва дӯстии таърихӣ мардумони Тоҷикистону Афғонистон арзёбӣ гардид.

Дар мулоқот, ки дар фазои дӯстӣ ва ҳамдигарфаҳмӣ комил баргузор гашт масъалаҳои вобаста ба ҳамкориҳои минбаъдаи Тоҷикистон ва Афғонистон, дар соҳаҳои иқтисоду тичорат, сармоягузори мустақим, инфрасохтори энергетикӣ, роҳҳои нақлиёт ва оҳан, инчунин истифодаи имкониятҳои муштаракунин минтақавӣ транзитӣ мавриди баррасӣ қарор дода шуд.

Ҷонибҳо ҳамчунин барои ҳамдастии минбаъда дар роҳи таъмини амнияти суботи сартосарӣ дар Афғонистон, мубориза бар зидди ҷинояти ҷинояткорӣ, терроризму ифротгароӣ, қочоқи маводи муҳаддир ва таҳкими сарҳади байнидавлатӣ таъбодули афкор намуданд.

Раисҷумҳури Ҷумҳурии Исломии Афғонистон Муҳаммад Ашраф Ғанӣ ба Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон барои талошҳои пайваста дар роҳи ба эътидол овардани ваъи сиёсӣ низоми Афғонистон, дастгирии ин кишвар дар сатҳи минтақа ва ҷаҳон арзи сипосу миннатдорӣ карда, таъкид дошт, ки ҷониби Афғонистон дар ҷавоб ба ин таваҷҷуҳ ва дастгириҳои ҷониби Тоҷикистон пайваста талош хоҳад кард, ки сатҳу сифати ҳамкориҳои байнидавлатӣ ба таври доимӣ ҷавобгу ба манфиатҳои миллии ҳарду давлат бошад [9].

Дар санаи 9 июни соли 2018 дар шаҳри Чиндаои Ҷумҳурии Мардумии Чин дар хошияи Ҷаласаи Шӯрои сарони давлатҳои аъзои Созмони Ҳамкориҳои Шанхай Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо Президенти Ҷумҳурии Исломии Афғонистон Муҳаммад Ашраф Ғанӣ мулоқот карданд.

Сарвари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар оғози суҳбат иброз доштанд, ки мо таъмини сулҳу суботро дар Афғонистон омили амнияти кишвари худ ва тамоми минтақа медонем.

Президенти мамлакат ҳамкориҳои зич ва пайвастаи ҳадамоти амнияти Тоҷикистону Афғонистонро дар самти муборизаи муштарак бо терроризм, ифротгароӣ ва қочоқи ғайриқонунӣ маводи нашъаовар, инчунин пурзур кардани ҳифзи сарҳадоти давлатии Тоҷикистон, зарур шумурданд [7].

Ҷонибҳо зимни мулоқоти судманд инчунин масъалаи таҳкими муносибатҳои дӯстонаи Тоҷикистону Афғонистонро дар соҳаҳои тичорату иқтисод, маориф, таълим ва фарҳанг, баррасӣ карданд.

Дар баробари густариш ва таҳкими равобити сиёсӣ ва ҳамкориҳои мутақобилаи судманд соҳаҳои мухталифи дигар, ба мисли маориф ва фарҳанг низ рушду нумӯ ёфтаанд.

Бо таваҷҷуҳ ба воқеаҳои Афғонистон ва чи гунагии ваъи минбаъдаи он, густариш ва таҳкими равобити сиёсӣ, ҳамкориҳои мутақобилаи судманд, роҳбурди иқтисоди бемарз, эҷоди манотиқи муттаҳид вазифаи асосии ҳарду кишвар аст. Ҳамгироии сиёсӣ, фарҳангӣ ва иқтисодӣ заминаест, ки дар он пояи таъомули манофеъи ҶТ ВА ҶИА гузошта шудааст. Гиреҳ хурдани манофеъи ҶТ бо ҶИА, кафили сулҳ ва суботи на танҳо Тоҷикистон ва Афғонистон балки минтақа аст. Ҳар гуна баргаричӯӣ вайронкунандаи сулҳ ва суботи минтақавӣ мебошад.

Дар анҷом қайд намудан лозим аст, рушди муносибатҳои дӯстӣ ва ҳамкорӣ бо Ҷумҳурии Исломии Афғонистон, ҳамчун яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати хориҷии Тоҷикистон

чавобгӯи манфиатҳои миллии кишвар буда рушди иқтисодии кишвар, инчунин сулҳ ва амниятро дар минтақа таъмин месозад.

Рушди минбаъдаи муносибатҳо миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Исломии Афғонистон аз бисёр ҷиҳат аз вазъи сиёсии ин кишвар вобастагии зиёд дорад. Мо чунин мешуморем, ки кӯмак ба эҳёи иқтисодӣ ва рушди иҷтимоии Афғонистон бехтарин роҳи истиқрори сулҳу субот дар ин кишвар ва таъмини амният дар минтақа мебошад. Чуноне ки дар ин бора Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд намудаанд – «... мо таъмини сулҳу суботро дар Афғонистон омили амнияти кишварӣ худ ва тамоми минтақа медонем».

АДАБИЁТ

1. Shirin Akiner. Regional Initiatives to Promote Stability and Development in Afghanistan. «Himalayan and Central Asian studies». 15. nov. 1-2 (2011)
2. Барқияи шодбоши ба Раисҷумҳури Ҷумҳурии Исломи Афғонистон Муҳаммад Ашраф Ғани // Хадамоти матбуоти Президенти Тоҷикистон. URL: <http://president.tj/node/11690> (санаи истифодабарӣ: 20/09/2018).
3. Встречи и переговоры высшего уровня Таджикистана и Афганистана // Сайт пресс службы Президента Республики Таджикистана. URL: <http://prezident.tj/ru/node/5459> (санаи истифодабарӣ: 20/09/2018).
4. Зафар Саидов. Актуальные аспекты внешне политического механизма и международной деятельности Республики Таджикистан. Душанбе., 2010. 310 с.
5. Искандаров К. Взаимоотношения Республики Таджикистан с Исламским государством Афганистан / К. Искандаров // Материалы научно-практической конференции «Место Таджикистана в новом международном порядке». – Душанбе, 1997. – С. 243–247.
6. Кудратов К.А. Влияние афганского конфликта на национальную безопасность Республики Таджикистан (1991-2014 гг.): дис. ... канд. исторических, наук / Кудратов К.А. – Душанбе, 2015. 216 с.
7. Мулоқот бо Президенти Ҷумҳурии Исломи Афғонистон Муҳаммад Ашраф Ғанӣ // Хадамоти матбуоти Президенти Тоҷикистон. URL: <http://president.tj/node/17733> (санаи истифодабарӣ: 20/09/2018).
8. Мулоқот бо Раисҷумҳури Ҷумҳурии Исломи Афғонистон Муҳаммад Ашраф Ғанӣ // Хадамоти матбуоти Президенти Тоҷикистон. <http://www.president.tj/node/12241> (санаи истифодабарӣ: 20/09/2018).
9. Мулоқот бо Раисҷумҳури Ҷумҳурии Исломи Афғонистон Муҳаммад Ашраф Ғанӣ // URL: <http://www.president.tj/node/15727> (санаи истифодабарӣ: 20/09/2018).
10. Мулоқоту музокироти сатҳи олии Тоҷикистону Афғонистон // Муассисаи давлатии телевизиони «Синамо» 2018. URL: <http://www.sinamo.tv/?q=node/214> (санаи истифодабарӣ: 20/09/2018).
11. Оғози сафари расмӣ Раисҷумҳури Ҷумҳурии Исломи Афғонистон Муҳаммад Ашраф Ғанӣ ба Тоҷикистон // Муассисаи давлатии телевизиони «Синамо» 2018. URL: <http://www.sinamo.tv/?q=node/213> (санаи истифодабарӣ: 20/09/2018).
12. Официальный визит в Исламскую Республику Афганистан // Сайт пресс службы Президента Республики Таджикистана. URL: <http://prezident.tj/ru/node/2327> (санаи истифодабарӣ: 20/09/2018).
13. Совместное заявление Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмонова и председателя Движения исламского возрождения Таджикистана С.А. Нури. Кабул, от 19 мая 1995 г. // Дорога мира (Документы межтаджикских переговоров). Душанбе, 1997. 250 с.
14. Эълומияи муштараки Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Исломи Афғонистон дар бораи густариш ва таҳкими муносибатҳои дучониба // Хадамоти матбуоти Президенти Тоҷикистон. URL: <http://president.tj/node/11690> (санаи истифодабарӣ: 20/09/2018).

РАЗВИТИЕ И УКРЕПЛЕНИЕ ПОЛИТИЧЕСКОГО ВЗАИМООТНОШЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН С ИСЛАМСКОЙ РЕСПУБЛИКИ АФГАНИСТАН

В статье дается анализ развития политических связей Республики Таджикистан с Исламской Республикой Афганистан, также показано его перспективы.

Развитие отношений дружбы и сотрудничества с Исламской Республикой Афганистан, являясь одним из приоритетных направлений внешней политики Таджикистана, отвечает национальным интересам страны, содействует обеспечению ее экономического развития, а также мира и безопасности в регионе. В регионе, где обсуждаются актуальные региональные проблемы и перспективы дальнейшего регионального сотрудничества Таджикистан с Афганистаном имеет тесное сотрудничество. Между двумя странами подписано более 60 соглашений и других официальных документов.

Ключевые слова: *Таджикистан, Афганистан, сотрудничество, политические связи, развитие и укрепление политических взаимоотношений.*

THE DEVELOPMENT AND STRENGTHENING OF THE POLITICAL RELATIONSHIP OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN WITH THE ISLAMIC REPUBLIC OF AFGHANISTAN

The article analyzes the development of political relations of the Republic of Tajikistan with the Islamic Republic of Afghanistan, also shows its prospects.

The development of relations of friendship and cooperation with the Islamic Republic of Afghanistan, as one of the priorities of Tajikistan's foreign policy, meets the national interests of our country, contributes to its economic development, as well as peace and security in the region. In the region, to discuss current regional issues and prospects for further regional cooperation of Tajikistan with Afghanistan has a close cooperation. More than 60 agreements and other official documents have been signed between the two countries.

Keywords: *Tajikistan, Afghanistan, cooperation, political relations, development and strengthening of political relations.*

Сведения об авторах:

Кудратов Комрон Абдунабиевич – кандидат исторических наук, заместитель начальника управления науки и инноваций Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, Электронная почта komron.kudratov@gmail.com. Тел: (+992) 935282862

Куёи Мухаммадуллах - ассистент кафедры истории Джузджанского Университета Исламской Республики Афганистан

About authors:

Kudratov Komron Abdunabievich - candidate of historical sciences Deputy Head of the Department of Science and Innovation, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, E-mail komron.kudratov@gmail.com. Phone: (+992) 935282862

Kuyosh Muhammadullah - assistant of Department of History Jowzjan University of the Islamic Republic of Afghanistan

ВАЗЪИ СИЁСИИ АФҶОНИСТОН ДАР СОЛҶОИ 90-УМИ АСРИ XX ВА ТАЪСИРИ ОН БА ДАВЛАТҶОИ МИНТАҚА

Искандаров К.

Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Абдусаматов Б.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Вазъи Афғонистон дар охири асри XX на танҳо хусусияти умуми миллӣ ва минтақавӣ, балки инчунин ҷаҳониро пайдо намуд. Воқеаи 26-уми сентябри соли 1996 дар Афғонистон аз тарафи дастаҳои мусаллаҳи ҳаракати «Толибон» забт шудани пойтахти давлат шаҳри Кобул дар тамоми ҷаҳон паҳн шуд.

Бо мақсади дуруст баррасӣ намудани масъалаи мазкур мебоҷад ба раванди ба сари ҳокимият омадани муҷоҳидин дар Афғонистон ва ҷанги шаҳрвандии он нигоҳе андозем.

Баъд аз ихроҷи артиши Шӯравӣ аз хоки Афғонистон, дар соли 1989 ҷанг дар ин давлат хотима наёфт, он миёни қувваҳои ҳукумати бо роҳбарии президент Муҳаммад Начибулло ва дастаҳои мусаллаҳи муҷоҳидин- муҷоҳиддин, ки аз ҷониби ИМА, Покистон ва дигар давлатҳо сармоягузори мешуданд, идома ёфт. Аз рӯи баъзе маълумотҳо баъди аз Афғонистон ихроҷ шудани артиши Шӯравӣ ҳукумати Афғонистон ба миқдори зиёд силоҳҳои нави ҳозиразамон ва техникаи ҳарбӣ ба маблағи 7 млн доллар соҳиб шуд. Ҳоло он ки дар ин давра Покистон ва ИМА тарафи муҷоҳидро ба миқдори 500 млн доллар дар ҳар сол ба силоҳу техникаи ҷангӣ таъмин мекард [8, с.43].

11 сентябри соли 1991 ҳангоми сафари котиби давлатии ИМА Ч. Бейкер ба Москва миёни ИМА ва Иттиҳоди Шӯравӣ шартномаи дучониба имзо шуд, ки тибқи ин шартнома ҳарду ҷониб уҳдадор шуданд, ки аз 1-уми январ соли 1992 ғайриқонунӣ ҳеҷро дар Афғонистон қатъ менамояд.

Баъди қатъ гаштани кумаки Шӯравӣ ба мардуми афғон ва ҳукумати расмӣ ин ҳукумат заиф шуд ва идораи он мушкул гардид. Аз ҳамин сабаб 18-уми март соли 1992 Муҳаммад Начибулло аз мансаби президентӣ ба истефо рафт.

24-уми апрели ҳамон сол дар Пешовар пешвоёни аҳзоби муҷоҳидони афғон Сибғатулло Мучаддадиро роҳбари Шӯрои муҷоҳидин интихоб карда, ба муддати ду моҳ ваколатҳои сарвари давлат ба ӯ вогузор шуд. 27-уми апрел дастаҳои низомии муҷоҳидини мусаллаҳ ба

Кобул даромаданд. 28- уми апрел мамлакат Давлати Исломии Афғонистон эълон шуд [3]. Баъд аз сипари шудани ду моҳ ва анҷоми ваколатҳои С. Мучаддадӣ 28 июни соли 1992 ҳокимият ба роҳбари ҳизби «Чамъияти исломии Афғонистон» Бурҳониддин Раббонӣ гузашт.

Баъди ғалабаи муҳолифин низоъҳои афғонӣ қатъ нашуда, мубориза барои ҳокимият миёни гурӯҳҳои гуногуни низомӣ-сиёсӣ авҷ гирифт. Натиҷаи кашмокашиҳо байни ҳизбҳои исломӣ ба он овард, ки Афғонистон ба қисматҳои ҷудоғона тақсим шуда, ҳокимияти марказӣ заиф шуд. Дар ин вазъият дар сахнаи сиёсии Афғонистон ҳаракати «Толибон» пайдо шуд. Ҳаракати «Толибон» ибтидои соли 90-уми асри XX дар байни намояндагони қабилаҳои паштун пайдо шуда буд. Чавҳари ин ҳаракатро 30- нафар толибилмони мадрасаи Қандаҳор бо роҳбарии мулло Муҳаммад Умар ташкил меод [2].

«Толибон» - як навъ Ҳаракати динӣ – сиёсӣ буда, меқӯшиданд бо зӯрӣ анъанаҳои исломӣ ва қонунҳои шариатро дар ҳудуди мамлакат ва берун аз он вобаста ба имконият паҳн намоянд. Асоси ғоявии ин ҳаракатро ақидаҳои динии равияи «салафияи навбаромад», ки натиҷаи омезиши таълимоти динии сӯфизм, ваҳҳобизм ва дигар равияҳо буд, ташкил меод.

Ҳукумати Бурҳониддин Раббонӣ толибонро олоғи даҳлати дасти хоричиён эълон карда, ҷонибдорони худро муттаҳид мекард. Давлати исломии Афғонистон Покистонро дар даҳлат ба қорҳои дохили мамлакат айбдор карда, эътирозгарон ҳатто сафоратхонаи онро оташ заданд. Дар изҳороти худ Бурҳониддин Раббонӣ Покистонро ба он айбдор мекард, ки толибонро бо миқдори зиёди силоҳу аслиҳа ва техникаи ҷанги таъмин карда, афсарони сершумори артиши Покистон дар ҷанубу шарқии мамлакат бо толибон ҳамкорӣ доранд.

Аз миёнаҳои соли 1994 толибон амалиёти фаъолонаи низомиро сар карданд. Онҳо ба осонӣ Қандаҳорро ишғол карданд ва он марказӣ ин ҳаракат эълон шуд. Дар ин сол Шӯрои амниятӣ СММ чор маротиба дар ҷаласаҳои худ вазъи Афғонистонро муҳокима намуда, дар изҳороти худ далели ҷангхоро дар Афғонистон тасдиқ намуд. Муҳосираи озуқаворӣ Кобул низ дар ин изҳорот қайд карда шуд.

Қайд гардид, ки ҷанги шаҳрвандӣ дар ин давлат ба оромӣ ва бехатарии дигар мамлакатҳои ин минтақа таҳдид мекунад ва Шӯрои амниятӣ СММ чунин ҳулоса баровард, ки тақлифҳои сӯлҳҷӯёнаи миссияи махсусро ҷонибдорӣ карда, нақши калидии онро дар раванди сулҳ дастгирӣ намоянд [1].

Дар моҳи феввали соли 1995 кӯшиши аввалини толибон оид ба ғасби Кобул ба муқовимати саҳти Аҳмадшоҳи Масъуд дучор гашт. Аммо дар рафти ҳуҷуми соли 1995 онҳо шаҳр ва вилояти Ҷиротро ишғол карданд.

Ассамблеяи Генералии СММ ба ҷомеаи ҷаҳонӣ муроҷиат карда, изҳор дошт, ки бо мақсади роҳ надодан ба истифодаи ҳудуди Давлати исломии Афғонистон дар қорӣ паҳн шудани терроризми байналхалқӣ, таҳдид ба бехатарии дигар кишварҳо таваҷҷуҳи махсус зоҳир кунанд, зеро дар акси ҳол паҳн шудани он ба дигар минтақаҳо оқибатҳои ниҳоят ногувор дорад.

Дар моҳи сентябри соли 1996 вилоятҳои Нангарҳор, Лағмон ва Қунар зерӣ тасарруфи толибон қарор гирифт. Ниҳоят 26 сентябри соли 1996 «Толибон» Кобулро ишғол ва пойтахти худхондаи Аморати Исломии Афғонистонро аз Қандаҳор ба Кобул овард. Толибон бо усулҳои асримиёнагӣ идораи давлатро ба роҳ монда, бедодгарӣ мекарданд. Чуноне ки И.Е.Катков менависад, ин ваҳшонияти онҳо характери намоишқорӣ дошта, аҳли ҷомеаро ба даҳшат овардан меҳостанд [4,с.44].

Ваҳшонияти ҳаракати «Толибон» ва тезу тундшавии вазъи дохилии ин давлат зарурат пеш овард, ки 4 октябри соли 1996 роҳбарони Қазоқистон, Қирғизистон, Федератсияи Россия, Тоҷикистон ва Ўзбекистон изҳороти муштарак нашр намоянд. Дар он гуфта мешуд, ки амалҳои режими нав дар Афғонистон вазъиятро пуршиддат карда, фоҷиаи умумимиллиро ба вучуд оварда, боиси парокандашавии давлати афғонҳо мегардад [5, с.47].

Запти Кобул роҳи толибонро ба шимол кушод. Вале онҳо ба як қатор шикастҳо дучор гашта, 22 октябри соли 1996 бо Аҳмадшоҳи Масъуд қарордоди муваққатӣ ба имзо расонданд. Ибтидои моҳи ноябр оромии нисбӣ барқарор гашт. Дар ин лаҳза се қувваи асосӣ дар сахна намоён буданд:

- ҳаракати «Толибон»

- қувваҳои ҳукумати Аҳмадшоҳи Масъуд

- дастаҳои генерал Абдурашид Дӯстум, ки шаш вилоятро дар шимолу шарқии Афғонистон зерӣ дасти худ нигоҳ меод.

Қайд бояд кард, ки муддати зиёд А.Дӯстум «Толибон»-ро дар муборизаи онҳо бо президент Б. Раббонӣ тарафдорӣ мекард. Дар ғалабаи толибон бар қувваҳои давлатӣ дар ғарб ва маркази мамлакат Абдурашид Дӯстум нақши қалон дошт.

Абдурашид Дўстум – миллаташ ўзбек буда, ба ҳеч вачҳ наметавонист ҳокимиятро пурра сохиб шавад, чун ки ўзбекҳо дар ин чо 9-10 % - и аҳолии ин кишварро ташкил медиҳанд аз ҳамин лиҳоз дигар гурӯҳҳои этникӣ намехостанд, ки намояндагони ақаллиятҳои милли дар сари қудрат бошанд. Номзадҳои асосӣ ба ҳокимияти марказӣ – паштунҳо ва тоҷикон буданд, ки миёни онҳо мубориза давом мекард.

Гурӯҳҳои пештар ба ҳам душман, дар моҳҳои сентябр - октябри соли 1996 дар шимолу ғарби мамлакат ба ҷабҳаи зидди толибон муттаҳид шуда, «Ҷабҳаи муттаҳиди исломии наҷоти Афғонистон»-ро таъсис доданд. Мақсади онҳо роҳ надодан ба запти шимол аз тарафи толибон ва дар оянда озод кардани пойтахт буд. Вале ин мақсади олии онҳо амалӣ нагардид, сабабаш дар он буд, ки роҳбарони ин гурӯҳҳо нисбати якдигар ҳисси бадбинӣ доштанд.

Муддати зиёд Абдурашид Дўстум воқеаҳои Афғонистонро назорат мекард. Ибтидои соли 1996 маълум гашт, ки ӯ байни «Толибон» ва давлати Бурҳониддин Раббонӣ мекалавид. Ниҳоят, Шўрои Олии мудофия таъсис дода шуд ва генерал Дўстум роҳбари он таъин шуд. Моҳи ноябри соли 1996 президент Бурҳониддин Раббонӣ Абдурашид Дўстумро ноиби президент бо ҳуқуқҳои таъин кардани вазирон ва масъулони вазорати мудофия ва қорҳои хориҷӣ эълон кард.

Шўрои амниятӣ СММ аз пуршиддат гаштани вазъи Афғонистон ба ташвиш омада, қарордоди 1076(с.1996)- ро қабул кард ва аз роҳбрии терроризм дар ин давлат бори нахуст дарак дод.

24 майи соли 1997 толибон Мазори Шарифро ишғол карданд. Генерал Абдурашид Дўстум ба Туркия фирор кард. Покистон ҳаракати «Толибон»-ро расман эътироф кард. Баъди чанд муддат ба он Арабистони Саудӣ ва Аморати Муттаҳидаи Араб ҳамроҳ шуд. Вале толибон шаҳрро зерӣ нуфузи худ нигоҳ дошта натавонистанд ва 27-28 май гурӯҳи толибон дар Мазори Шариф торумор карда шуд [6,с.67-69].

Вале моҳи августи соли 1997 толибон дубора Мазори Шарифро ишғол карданд. Қувваҳои «Толибон» ва «Ҷабҳаи шимол» баробарвазн буданд. Ҳама давлатҳои ба ин ҳодисаҳо манфиатдор ба ду гурӯҳ ҷудо шуданд. Ба гурӯҳи якум, ки ҳаракати «Толибон»-ро қонибдорӣ мекарданд. ИМА, Покистон, Арабистони Саудӣ ва Туркия; ба гурӯҳи дуюм, ки расман ҳуқуқати Афғонистонро эътироф мекард Россия, Қазоқистон, Қирғизистон, Тоҷикистон, Эрон ва Ҳиндустон дохил мешуданд.

Ассамблеяи Генералии СММ дар тӯли соли 1997 дастгирии тарафҳои муҳолифро аз қонибҳои давлатҳои хориҷӣ борҳо маҳкум карда, тамоми давлатҳоро даъват кард, ки феврал бо яроқи силоҳ, захираҳои ҳарбӣ, техникаи ҷанги, кӯмаки ҳарбиро дар ҳама гуна шакл ба тарафҳои даргири низои Афғонистон қатъ намоянд.

Моҳи декабри соли 1997 баъд аз даъвати СММ воҳӯрии ҳаштуми сарони мамлакатҳои Созмони Конфронси Исломӣ, ки дар Техрон баргузор гардид, қарор қабул кард, ки давлатҳои дар боло номбаршударо дар тезу тунд шудани вазъи фоҷиабори Афғонистон масъул донист.

То ба соли 1999 толибон аллакай 80-90-% ҳудуди Афғонистонро назорат мекарданд [9,с.237]. Маркази асосии муқовимат ба он вилоятҳои шимолӣ Афғонистон ба ҳисоб мерафт.

Аз ин гуфтаҳо бар меояд, ки таҳқиқи сабабҳои бухрони афғонӣ ва оқибатҳои он на танҳо ҷанбаҳои миллий, балки минтақавӣ ва байналхалқӣ доранд.

Таҳлили таърихи тавлиди ҷараёни нави радикалии афғонӣ шаҳодати он аст, ки ба сари ҳокимият омадани ҳаракати «Толибон» як қатор омилҳои худро дошт.

Аввалан, ин омилҳои этникӣ - динӣ мебошад. Дар ҷанубу шарқ, ҷанубу ғарби ҳудуди Афғонистон ва шимолу ғарб ва ғарби вилоятҳои сарҳадии Покистон, асосан паштунҳо сокин буданд, ки сабаби пайдо шудани қувваи нави сиёсӣ - ҳаракати «Толибон» гардид. Он даъвои ба даст гирифтани ҳокимияти сиёсиро дошт.

Баҳонаи чунин даъво асосан он буд, ки дар натиҷаи инқилоби соли 1978 паштунҳо мавқеаҳои қалидии худро дар мақомоти идоракунии давлатӣ аз даст доданд. Ин ҳолат ба он оварда расонд, ки зарурати муттаҳид шудани паштунҳои ҳудуди Покистон ва паштунҳои ҳудуди Афғонистонро ба миён овард [11,с.101].

Шароити дуюмро гурезаҳои афғон, ки ба Покистон рафта, аксари паштунҳои афғонӣ узви ҷараёни радикали динӣ «Толибон» буданд, ба миён овард.

Пайдо шудани ҳаракати «Толибон» ба қатъ нашудани ҷангҳои миёни муҷоҳидон, ки давлатро ба ҳавфи нестшавӣ мебард, робита дошт [7, с.42-43]. Дар чунин вазъ ҳуқуқати Покистон, Арабистони Саудӣ ва ИМА ба толибон, ҳамчун ба қувваи сиёсӣ, ки муҷоҳидонро аз парокандагӣ начот дода, давлати мутамарказро барқарор мекунад, менигаристанд. Вале сабабҳои тавлиди ҳаракати «Толибон» на танҳо дар вазъи душвори дохилии мамлакат ниҳон буд. Ҷанги дарозмуддати шаҳрвандӣ дар ин давлат ба пайдоиши ин ҷараёни ирриҷии динӣ

мусоидат намуд ва боиси даҳолати давлатҳои хориҷӣ гардид. Мамлакат аслан ба ҳудудҳои сершумори худмухтор тақсим гашта, дар онҳо қумандонҳои сахроӣ фармондеҳи мекарданд. Ба ҳокимияти Бурҳониддин Раббонӣ то ба охир муяссар нашуд, ки тамоми мамлакатро зери назорати худ дарорад.

Чунин вазъият собиқ иттифокчиёни муҷоҳидон – Покистон, Арабистон ва ИМА – ро, ки беш аз даҳ сол ба онҳо ёрии маънавӣ – сиёсӣ ва ҳарбӣ – молиявӣ мерасонид, қаноатманд карда наметавонист. Нақшаи ИМА оид ба он ки муҷоҳидон ба таъсири Эрон ва Россия дар ин минтақа хотима медиҳад, барбод рафт. Ғайр аз ин баъд аз пош хӯрдани ИҶШС Покистон қарор дод, ки ба бозорҳои Осиёи Марказӣ баромада, варианти нави «Роҳи абрешим»-ро дарёфт намуда, бехатарии роҳҳои нақлиётро ба воситаи Афғонистон таъмин созад.

Сеюм, мавҷуд набудани ҳифзи боэътимоди сарҳади давлатии Афғонистону Покистонро барои ташаккули дастаҳои толибон дар ноҳияҳои наздисарҳадии Покистон мусоидат намуд, ки баъдтар фаъолияти ҷангии худро ба вилоятҳои ҷанубӣ ва ҷанубу ғарбии Афғонистон паҳн карданд.

Чорум, зери назорати мақомоти ҷосусии давлатҳои хориҷӣ «Толибон»-ро машқ дода, ба Афғонистон сафарбар мекарданд.

Панҷум, ҳаракати «Толибон» бо ташкилоҳои гуногуни террористӣ, экстремистие, ки дар даҳҳо давлатҳои ҷаҳон фаъолият доштанд, робитаи зич барқарор карда, аз онҳо ёрии моддӣ ва молиявӣ мегирифт. Ғайр аз ин, дар амалиётҳои ҷангӣ аз ҷониби толибон садҳо фанатикҳои динӣ, ҷангчӯён ва зархаридони Покистон, Арабистони Саудӣ, Судон, Мавритания, Филиппин, Малайзия, Чеченистон, Осиёи Миёна, ширкат меварзиданд.

Баъди запти Кобул аз ҷониби «Толибон» Афғонистон ба лонаи терроризми байналхалқӣ табдил ёфта, толибон ин чоро ба макон ва қароргоҳи ташкилоти террористии фаромиллӣ бо сарвари Усома бини Лодан табдил доданд. Мамлакат ба маҳали даъватии мусулмонҳои радикалӣ, фанатикҳои динӣ, қароргоҳи муҳолифони давлатҳои гуногун табдил ёфт. Дар ҳудуди Афғонистон ҳар сол беш аз 15 ҳазор ифротгаро аз 20 давлати ҷаҳон аз тайёрии ҷангӣ мегузаштанд. Зархаридон тайёрии махсусро гузашта, дар Чеченистони Россия, Эрон, штати ҳиндӣ Ҷамма ва Кашмир, ноҳияи худмухтори Синзяну Уйғури Чин ва дигар мамлакатҳои Осиёи Марказӣ дар амалиётҳои ҳарбӣ иштирок мекарданд.

Оид ба ин масъала Шӯрои амнияти СММ дар ҷаласаи 3952-и худ моҳи декабри соли 1998 резолютсияи 1214 (1998) «Оид ба вазъи Афғонистон»-ро қабул намуд. Дар ин резолютсия ба толибон муроҷиат карда гуфта мешуд, ки онҳо додани паногоҳро ба ташкилот ва террористони байналхалқӣ ва дигар гурӯҳҳои афғонӣ хотима диҳанд ва оид ба маҳкамаи кашидани гунаҳгори ба терроризм айбдоршаванда ҳамкорӣ намоянд [10, с.10-15].

Афғонистон ба маркази ҷаҳонии истехсоли маводи муҳаддир табдил ёфта, толибон аз ҳисоби қочоқи он баҳри нигоҳ доштани низоми худ дар Афғонистон дастгирии молиявӣ медиданд.

Бо пайдо шудани ҳаракати «Толибон» дар арсаи сиёсӣ ва ҷорӣ кардани аҳкоми шарият, ҷуноне ба назар мерасид, онҳо зидди парвариш ва истехсоли маводи нашъовар мубориза мебаранд. Вале ин тавр нашуд. Баръакс истехсоли ин маҳсулот ҷандин маротиба афзуд.

Толибон ба сари ҳокимият омада ягон сарчашмаи даромад надоштанд ва мардуми маҳаллиро ба парвариши растаниҳои нашъовар водор месохтанд. Аз ин ҳисоб дорои захираҳои молиявӣ гардиданд. Ин ба онҳо имкон дод, ки аз зери назорати молиявии ИМА баромада, истиқлолияти молиявӣ ба даст оранд.

Вазъи ноороми Афғонистон, аз ҷониби «Толибон ғасб шудани ҳокимият» дар Кобул дар солҳои 1996 ба давлатҳои минтақа ва ҳамсояҳои худ, аз он ҷумла ба Ҷумҳурии Тоҷикистон бетаъсир намонд. Инчунин бухрони афғонӣ ба васеъшавии терроризм, ифротгароии динӣ ва гардиши ғайриқонунии маводи муҳаддир дар минтақаи Осиёи Марказӣ мусоидат намуд. Дар айни замон, воқеаҳои Афғонистон ба равандҳои сиёсии Тоҷикистон таъсир манфӣ расонид.

Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Афғонистон аз лиҳози ҷуғрофӣ, этникӣ, таърихи, сиёсӣ ва фарҳангӣ муштарақоти зиёд дорад. Баъди пош хурдани Иттиҳоди Шӯравӣ тақдир сиёсии Тоҷикистон ва ин мамлакат дар дараҷаи муайян бо ҳам алоқаманд ва ба ҳам вобаста мебошад.

Воқеаҳои Афғонистон инчунин ба бехатарии миллии Тоҷикистон таъсири ҷиддӣ мерасонанд. Баъди истиқлолият ба даст овардан дар соли 1991 Ҷумҳурии Тоҷикистон самтҳои ҳоси сиёсати берунии худро қор карда баромад. Дар давраи яқум сиёсати ҷудосозии худро аз воқеаҳои Афғонистон пеш гирифт. Дар тобистони соли 1992 миёни ду давлат муносибатҳои дипломатӣ барқарор гаштанд. Ба сари ҳокимият омадани толибон дар соли 1996 Тоҷикистонро водор сохт, ки дар муносибат бо Афғонистон роҳи навро пеш гирад.

Ҳамин тавр, бухрони Афғонистон ба фарҳанги афғонҳо зарбаи сахт зада, шароит ва меъёрҳои ҳаёти онҳоро халалдор сохт, ба психологияи миллӣ ва иҷтимоии онҳо таъсири худро расонда, ихтилофоти сиёсӣ, этникӣ ва диниро дар мамлакат тезтунд намуд. Ихтилофоти дарозмуддат истиқлолият ва яқпорчагии худудии ин давлатро зери хатар гузошта, таъсири манфии ин зухурот ба мамлакатҳои ҳамсоя, пеш аз ҳама ба Ҷумҳурии Тоҷикистон расид ва расида истодааст.

АДАБИЁТ

1. Заявление Председателя Совета Безопасности ООН по вопросу «Положения в Афганистане» от 30 ноября 1994 г.// ООН.URL S/PRST/1994/77: (Санаи мурочиат 01.12.2019).
2. Заявление Председателя Совета безопасности ООН по вопросу «Ситуация в Афганистане» от 24 января 1994 г. ООН. URL S/PRST/1994/77: (Санаи мурочиат 20.11.2019).
3. История Афганистана // Институт стратегического анализа и прогноза (ИСАП) «Время Востока (East Time)» URL.(Санаи мурочиат 20. 11.2019).
4. Катков И.Е. Социальные аспекты племенной структуры пуштунов // Афганистан: история, экономика, культура.-М., 1989.
5. Князев А. Влияние афганского кризиса на безопасность Центральной Азии (1990-е- начало 2000-х гг.). Дисс. док. ист. наук. Князев А.А. История афганской войны 1990-х гг. и превращение Афганистана в источник угроз для Центральной Азии Бишкек /: Изд-во КРСУ,. 2002.
6. Козырев Н.И. Афганистан. Вернутся ли талибы? // Международная жизнь.-М., 2007. №3.
7. Ляховский А.А., Забродин В.М. Тайны афганской войны.-М., 1991.
8. Маккамбаев А.А. Военно-политическая ситуация в Афганистане и ее влияние на пограничную безопасность государство Центральной Азии. -Ташкент, 2013.
9. Сажин В. «Талибы как угроза миру» // Зарубежное военное обозрение.-М., 2001.№6.
10. Умнов А.Ю. Общество и государство в Средней Азии и на Среднем Востоке // Мировая экономика и международные отношения.-М., 1996.№7.

ВОЕННО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ СИТУАЦИЯ В АФГАНИСТАНЕ В КОНЦЕ XX-ГО ВЕКА И ЕЕ ВЛИЯНИЕ СОСЕДНИМ СТРАНАМ

В данной статье рассматривается военно-политическая ситуация в Афганистане в конце XX-го века и её влияние на соседние страны. Этот период истории Афганистана охватывает приход к власти моджахедов к власти и гражданская война в Афганистане.

Нестабильная ситуация в Афганистане в 1992-м году отрицательно повлияла на другие соседние страны, том числе это касалось Республики Таджикистан. Афганский кризис стал причиной активизации терроризма и религиозного экстремизма в центрально - азиатском континенте. После приобретения независимости, в 1991года Республики Таджикистан разработала, свои новые внешне-политические векторы. В 1992 года между двумя странами были восстановлены дипломатические отношения. Приход к власти Талибана в 1996 году привел к тому, что Республика Таджикистан предпринял новые направления сотрудничества.

Таким образом, кризис нанёс большой удар их культуре и усложнил их условия жизни, повлиял на национальную и социальную психологию и привел к тому, что в стране прогрессировал политическое и этническое противостояние.

Ключевые слова: США, движение, Москва, Афганистан, Талибан, суфизм, ваххабизм, медресе, салафия, Кабул, Герат, Исламское Государство, история, культура, этнический, социальный, кризис, противоречие.

MILITARY-POLITICAL SITUATION IN AFGHANISTAN AT THE END OF THE 20TH CENTURY AND ITS IMPACT ON NEIGHBOURING COUNTRIES

This article describes about the military-political situation in Afghanistan at the end of the 20th century and its influence to the neighboring countries. This period of the history of Afghanistan covers the rise to power of the Mujahidin and the civil war in Afghanistan.

The unstable situation in Afghanistan in 1992 negatively affected to other neighboring countries, including the Republic of Tajikistan. The Afghan crisis has led to increasing terrorism and religious extremism in the Central Asian continent.

The unstable situation in Afghanistan in 1992 was negatively affected to other neighboring countries, among other things, have been concerned affected Tajikistan. The Afghan crisis has caused activism terrorism and religious extremism in Central Asian purchase Republic continent. After the Independence of the Tajikistan developed its new foreign and political vectors in 1992 with Afghanistan and between the two countries were restored diplomatic relations. The trial to power of Taliban in 1996 concerned the Republic of Tajikistan has taken on new and has led to the fact that the direction of cooperation.

Thus, the crisis brought a lot of problems culture of the Afghans dealt a significant blow and complicated their living conditions and influenced national and social psychology and led to the progress of political and ethnic confrontation in the country.

Keywords: *USA, movement, Moscow, Afghanistan, Taliban, Sufism, Wahhabism, Madrassa, Salafi, Kabul, Herat, Islamic state, history, culture, ethnic, social, crisis, contradiction*

Сведения об авторе:

Искандаров Косимшо - доктор исторических наук, старший учёный секретарь национальной Академии наук Таджикистана. тел: (+992) 904478989. E-mail: ikosimsho@gmail.com

Абдусаматов Бекбобо Бурихонович - докторант PhD факультета истории Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни. тел: (+992) 911146165 E-mail: b.abdusamadov@yandex.ru

About the author:

Iskandarov Qosimsho - doctor of historical sciences, the head of scientific secretary of national Academy of sciences of Tajikistan. тел: (+992904478989); E-mail: ikosimsho@gmail.com

Abdusamatov Bekbobo Burikhonovich - doctor PhD of the history faculty of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Phone: (+992911146165); E-mail: b.abdusamadov@yandex.ru

УДК 93

ББК 63.5(5Т)-3

ВОЕННОЕ СОСТОЯНИЕ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ И КОКАНДСКОГО ХАНСТВА В КАНУН ЗАВОЕВАНИЯ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ (ПЛАНЫ ЗАВОЕВАНИЯ, ВООРУЖЕНИЕ, ЧИСЛЕННЫЙ СОСТАВ АРМИЙ СТОРОН В СЕРЕДИНЕ XIX В.)

Турсунов Б.Р.

Худжандский государственный университет им. академик Б. Гафуров

Завоевание Российской империей Центральной Азии, в частности Кокандского ханства, началось не сразу, для этого понадобилась долгая и тщательная подготовка. Основные причины завоевательного похода России в Центральной Азии связано с намерением еще больше расширить территории империи. Британская угроза, турецкая угроза захвата Центральной Азии, нехватка хлопка сырья в промышленности России были поводами ускорившие процесс завоевания. Руководство Российской империи долго и тщательно готовились к военному походу, в течение несколько десятилетий ожидая удобный момент для этого. С начала XIX в. было разработано и обсуждено непосредственно в присутствии императора, десятки проектов программы завоевания Центральной Азии. Одним из первых был представлен проект, подготовленный графом В. Зубовым в 1801 г. В основе проекта лежало использование силового метода, учитывался захват территории и рынков от Каспия до Индии.[1] Тогда Кавказ и Закавказье находились за территорией империи. Как показывает содержание проекта, в нем был открыто отмечен захват территории Центральной Азии, куда входили казахская степная зона, государства Центральной Азии – Хива, Бухара и Коканд, далее Афганистан, государство Бабуридов (Империя Монголов), одним словом, завоевание территории от современного Казахстана до Индийского океана. За проектом В. Зубова на имя министра торговли Н.П. Румянцева, поступает «Замечание бывшего в 1803 г. в Бухаре поручика Якова Гавердовского о торговле России с Бухарой». В нем более подробно указаны пути завоевания среднеазиатских владений.[1] Автором другого проекта был граф И. Потоцкий, основное внимание он уделит установлению и развитию торговых отношений с Бухарой и другими владениями Средней Азии, а также пути укрепления роли России в этом регионе.[1] После проекта В. Зубова, «Замечаний...» Я. Гавердовского, предложений И. Потоцкого возникают десятки проектов и планов завоевания Центральной Азии, среди последних был решающим проект А.П.Ермолова, в котором было четко обозначено дальнейшее направление продвижения Российской империи на Восток. По проекту А.П. Ермолова Россия должна была продвигаться в Центральную Азию.[1] Он не забывал указать в проекте строительство крепости «... для защиты русских интересов в акватории юго-восточного Каспия».[1]

В конечном итоге именно его проект и лежал в основе плана России на пути завоевания Центральной Азии. Для окончательного решения вопроса о завоевании государств Центральной Азии был создан Азиатский комитет при канцелярии императора, 3 июля 1820 г. в его заседании участвовал император Александр I, были обсуждены все проекты и планы завоевания Центральной Азии. После долгих обсуждений одобрен проект А.П. Ермолова, который получил статус государственной программы, этим и была решена дальнейшая судьба народов Центральной Азии. Укреплять позиции России в казахской степной зоне и расширить территорию империи впервые предлагал в 1834 г. подполковник Веригин, производивший обзор степей по поручению военного министерства, и в 1841 г. генерал-адъютант Анненков, генерал-губернатор Западной Сибири, генерал от инфантерии Гасферт тоже выдвигали такое предложение. Но окончательное решение было принято все - таки специальным комитетом, где присутствовал лично император, а также присутствовали оренбургский генерал-губернатор Перовский и сибирский генерал-губернатор Гасферт.[14, с.24-25, 29]

Историю продвижения русских войск в Центральную Азию можно разделить на два этапа: первый этап начинается задолго до обсуждения отмеченных выше планов, с начала XVIII в., и связан с именем Пётра I и военным походом князя Бековича-Черкасского, и данный этап завершается неудачным походом в Хиву графа В.А. Перовского в 1840 г. Это период поражений и неудач русских военных отрядов на пути проникновения в Центральную Азию, который охватывает более ста лет – с 1717 до 1839/1840 гг. В первый период Россия, превратившись в мировую империю, уверенная в своих военных силах, не учла особенностей Востока. Эти особенности были связаны с историческим опытом ведения войны народами Востока, которые имели достаточный исторический опыт (хотя была техническая отсталость, но сохранились военная тактика и особенности восточной дипломатии). Так же были природные преграды: особенности климата степной зоны, летные и зимние катаклизмы, которое в ходе последнего похода в Хиву привели русских солдат к гибели.

Второй этап начинается с 1847 года, с того момента, когда, с построением крепости Раим, началось осуществление проект А.П. Ермолова о завоевании Центральной Азии, и завершается в 1895 году, с разделением Бадахшана на две части между Россией и Великобританией. Начало второго этапа тоже связано с именем В.А. Перовского, он организовал и руководил штурмом крепости Ак-Мечеть, заменив направление русских войск из Хивы в Коканд. Он, уже осторожничая, против 300 защитников крепости более чем с 3000 контингентом не решился на штурм крепости и, использовав все достижения военного искусства того периода, организует месячную блокаду и после этого организует штурм крепости Ак-Мечеть. Но в дальнейшем военным стали известны слабые стороны военных сил Кокандского ханства, поэтому русские генералы уверенно продвигались в Центральную Азию. Основные оборонные укрепления и крепости, при строительстве которых в основном использовались сырцовые кирпичи или пахса – ком глины, уже не были преградой для русской артиллерии того периода, поэтому не зря крепости Центральной Азии русские генералы иногда называли «глиняным горшком». Политическая раздробленность, усиление политической борьбы за власть в государствах Центральной Азии, вражда между ними в конечном итоге привели к их ослаблению и ускорили их завоевание Россией. Таким образом, второй этап завершается полным завоеванием Кокандского ханства, превращением Бухары и Хивы в вассальные владения.

Каково было военное состояние противоборствующих сторон: Российской империи и Кокандского ханства - в начале военных действий»? Численность Российской армии, по официальным источникам, на 1 января 1853 г. – на момент начала непосредственных военных действий в Центральной Азии и в период Крымской войны, была такова: русская армия состояла из регулярных и иррегулярных войск. Пехота делилась на отделения, взвод, роты, батальоны и корпуса. Кавалерия и артиллерийские подразделения тоже делились на кавалерийские дивизионы и артиллерийские дивизионы. Кавалерийские дивизионы объединялись в кавалерийский корпус. В составе регулярных войск было 9 пехотных и 2 кавалерийских корпуса, в которых служили 28 тыс. генералов и офицеров, свыше 911 тыс солдат и нижних чинов. Общая численность регулярных войск Российской империи была 939 тыс. генералов, офицеров и солдат. В иррегулярных войсках числились 3,5 тыс. генералов и офицеров, 250 тыс. солдат и нижних чинов. Если объединить иррегулярные и регулярные войска, они составляют еще более внушительную сумму: 31,5 тыс генералов и офицеров, 1161 тыс. солдат и нижних чинов, общая

численность армии Российской империи состояла из 1 192 500 человек. Это была современная армия того периода, вооружённая новейшей техникой своего времени. С 1832 г. Российская армия имела Военную академию Генерального штаба, с 1834 года срок несения военной службы был уменьшен с 25 до 20 лет.[15] Вооружением в империи занимался специальный Комитет об улучшении ружей и штуцеров, комитет позднее получил название «Оружейная комиссия». Также армия была обеспечена артиллерией нового типа, намного развитой сравнительно с кокандской артиллерией. Русская армия, которая имела гладкоствольную артиллерию, начала переходить к так называемой нарезной артиллерии, которая сильно отличалась дальностью полета снарядов. Дальность полёта снарядов последней была выше: 800 – 1000 шагов против 600-700 шагов гладкоствольной артиллерии.[16]

Кроме артиллерийских орудий, в армии имелись ракетные подразделения. Хотя ракеты тех времён считались не всегда эффективными, но в сражениях против среднеазиатских ханств они были широко применены. Как отмечалось в источниках: «... это было связано с их хорошей мобильностью (ракеты и станки перевозились на вьюках), с сильным психологическим действием на туземцев и, в последнюю очередь, с отсутствием артиллерии у противника».[19] Для кавалерии была разработана облегченная пусковая ракетная установка весом около 1 пуда – 16 кг, дальность стрельбы превышала более 4000 м, легко вьючилась на лошадь.[19]

В период покорения Центральной Азии в руках русских солдат было стрелковое оружие, – называемое штуцер (оно также называлось литгихский штуцер), также имелись винтовки Терри-Нормана (от имени создателей – англичанина Терри и тульского оружейника И.Г.Нормана), нарезное ружье, названное «русское переделочное нарезное ружье», русская 6-линейная дульнозарядная винтовка,[17] винтовка Баранова, ружье типа берданка № 1 (создателем которого был американец, полковник Хайрем Бердан, русский вариант винтовки создали А.П. Горлов и К.И. Гуниус, на вооружении русской армии использовалось с 1868 г.), также в тот период в русской армии широко применялась так называемая игольчатая винтовка.[12] Такова была вооруженная оснащённость регулярной армии Российской империи.

Что касается вооружения и состояния военных сил Кокандского ханства, то в источниках имеются хотя и отрывочные, но конкретные материалы, в которых дано характеристика на вооружение Коканда. Военные формирования Коканда до реформы Алим-хана (1800-1810 гг.) назывались «сипохи узбеки», «сартия», «каро казон» (в Ташкенте), «каро черик», «каро чайан», а также из рабов было собрано формирование, названное «бек-бача». Войско делилось на десять, пятьдесят, сто, пятьсот и тысячу единиц, которыми соответственно командовали унбоши, эликбоши-панжабоши, юзбоши, пансадбоши, туксоба.[22] Тысяча сарбозов, т.е. солдат, считалась одним «тугом». Туг и есть бунчук из хвоста яка, каждый туг имел своё знамя, называемое «байрок» - т.е. «знамя», и подвешенный к нему туг - бунчук. Государственное знамя Кокандского ханства называлось также «ялов», было белого цвета, по этому часто называлось «ок ялов». Регулярные войска назывались «аскария».[21] Пехота называлась «сипох», т.е. солдат, из нее выделялись «мерганы» - т.е. «стрелки», они вооружались ружьями.

Имелось ружье «каро кундок», что в переводе означает «черный приклад», производимый в Хорезме.[10, с.51] Но большинство огнестрельного оружия составляло фитильное ружье – «пилта милтик», также называемый «тур», который был низкоэффективным. Тур использовался намного раньше, как отмечалось в письменных источниках, во время сражений кокандцев против джунгар-калмыков встречается сведение об использовании кокандцами ружья без приклада - «тур».[9,с.164-166] Намного позже, в 1796-1797 гг., побывавший в Ташкенте подпоручик Д. Телятников, сообщая о вооружении ташкентцев пишет об использовании туров, отмечая, что часть сарбазов: «...вооружена турками по их обыкновению без замков с фитилями, другие имеют луки с стрелами, а иныя одни копья и сабли».[2] Также анонимный автор бухарского исторического хроника, описывая военные действия в 1841 г. кокандских защитников крепости Пешогар против бухарцев, подчеркнул использование кокандцами ружья под названием «шамхол», профессор Ш. Вохидов, называет этот ружье «произведенным в Иране».[5, с.53]

О создании кокандцами ружья пишет Аваз Мухаммад Аттор Хуканди, который отмечает: «... в краткий срок, были созданы 70-80 боевых пушек и несколько тысяч ружей султани длиной восемь-десять пядей».[3, с.125] Посетивший Урду – резиденцию, построенную Худаяр-ханом в последние годы существования Кокандского ханства, американец Южин Скайлер характеризовал

расположение в ней мастерских для подготовки оружия, отметив расположение в нем комнаты для создания ружья образца Бердана.[18, с.254]

Конница называлась «баходир» - т.е. «багатыри», также их называли «джаван» - «молодцы» или «молодые». Их также называли «гала батыр» - «много богатырей» или «толпа богатырей».[7] Кокандской кавалерией во время сражениях использовались латы и панцири.[21, с.128-129]

Среди подразделений встречается название «кирк ботир», «кирк мерган» и «махрам», все вместе они составляли личную охрану хана. «Кирк ботир» переводилось как «сорок богатырей», они были конницей, а «кирк мерган» - «сорок стрелков», они были пехотинцами. Особенно среди них выделялись махрамы, которые являлись потомственными воинами, поэтому их также называли «ота углиён», дословно - «сыновья отца», что подчеркивало их потомственность как воинов.[4, с.69] В составе кокандских военных подразделений, составлявших иррегулярную часть кокандского войска, имелись отряды, называемые «каро калтак», что в переводе означало «чёрная палица», и состояли из народного ополчения. Всеобщая принудительная мобилизация называлась «каро куйлук». В источниках, особенно периода правления Худаяр-хана, часто встречается этот термин в случае мобилизации всего населения.

Артиллерия в вооружении Коканда появляется в последние десятилетия его существования и называлась «туп» - «пушка», крупнокалиберное артиллерийское орудие называлось «тахтафаранг».[8, с.24] также были фальконеты, которые назывались «жазайил». Артиллеристов называли «түпчи», в составе войска также были конные разведчики и почтовые курьеры. Основное вооружение кокандских войск, кроме перечисленных видов оружия, было старинным, традиционным - пика, сабля, стрелы и лук, которое хотя в боях уже было неэффективным, но широко применялось.

Источники более подробно дают сведения о военной реформе, проведенной Алим-ханом в начале XIX в. Благодаря ей более четверти века Коканд из небольшого владения, охватывающего Ферганскую долину, превратился в одно из крупных государств Средней Азии, куда входила большая часть Средней Азии и частично территория Казахстана. До Алим-хана войско ханства собиралось в случае необходимости или опасности всеобщей мобилизацией - «килкуйрук». По указанию хана правители областей и вожди племен собирали ополчение и являлись в условленное место. После создания регулярных военных формирований Алим-ханом, существовавшее до реформы войско получило название «сипохи кухна», дословно «старые солдаты». После реформы Алим-хана вместе с «сипохи кухна», т.е. старой иррегулярной армией, в военных походах активно участвовали вновь созданные регулярные военные формирования. Войско Алим-хана стало более мобильным, благодаря чему Алим-хан победил сепаратистов в Фергане, захватил Ура-Тюбе, подчинил Кураму, Ташкент, Туркестан и Дашти Кипчак. С инерцией, полученной в период Алим-хана, кокандские войска продолжали военные успехи и в период правления Умар-хана, и в годы правления Мухаммада Али-хана. Краткую характеристику военным при Умар-хане даёт Ф. Назаров, по его сведениям, в Коканде имелись несколько подразделений, отличие каждого было видно по разноцветной одежде.[11,с.50-51] Вот как описывает он кокандские войска при Умар-хане: «... на расстоянии 15-ти верст выстроены были по обеим сторонам дороги конные войска, вооруженные саблями, копьями и ружьями с фитилями. Гвардия их, называемая Калечатери (Галаботир – толпа богатырей – Т.Б.), была на лучших аргамаках, в богатых платьях и в красных чалмах; прочие же войска имели чалмы белые».[11, с.50-51]

О численности и о состоянии кокандских войск в последние годы их существования дает сведения Ю. Скайлер, побывавший в Коканде. По его сведениям, общая численность войск кокандцев состоит из 12 000 сарбазов, но обмундирование и вооружение кокандцев было разнообразно, «... слабое и недисциплинированное», - характеризует Ю.Скайлер кокандское войско.[18, с.257-261]

В источниках отмечается, что во время сражений с русскими при Ташкенте, большинство ополченцев вооружились холодным оружием - саблями, пиками, луком со стрелами. «... Огнестрельное оружие было устаревшим и представленным преимущественно фитильными ружьями», - отмечали источники.[13] О пушках внушительных размеров, стоящих у площади перед входом во дворец хана в Коканде, другой источник отмечает: «... Когда же эти пушки попадались русским войскам, то начальников тех частей, согласно статусу, представляли к Георгию...».[20]

Таким образом, Российская империя вначале военного столкновения со среднеазиатскими государствами являлась одной из мировых держав, имеющей регулярную армию, оснащенную последним вооружением своего времени, также имелись резервные военизированные части. Кокандское ханство и другие среднеазиатские владения не только отстаивали от техники вооружения своего времени, но и не имели представления о тактике боя того периода. Внутренняя борьба за власть между членами династии Минг, противостояние разных этнических групп и их борьба за влияние на власть - все это отрицательно повлияло на ход событий и решило исход войны.

ЛИТЕРАТУРА

1. Архив внешней политики Российской империи (АВП РИ). Ф.161. Азиатский департамент. П-3. оп. 34. д.3. 1806.; д.7. л.2. 1803.; д.8. л. 13,136,138. 1803-1806.
2. Архив внешней политики Российской империи (АВП РИ). ФТД (Фонд Ташкентское дело), д. 1, лл. 8, 8а.
3. Аваз Мухаммад Аттор. Тарихи жахоннамои /Форс-тожик тилидан Ш. Вохидов таржумаси //Шарк юлдузи. 1991. №8. – С. 119-137. (на узб.яз.)
4. Бейсембиев Т.К. «Тарихи Шахрухи» как исторический источник. – Алма-Ата: Наука, 1987. – 200 с.
5. Зафарномаи Хусравий / Таржимонлар Ш. Вохидов ва Ш. Жураев. Масъул мухаррир Ш. Вохидов. – Тошкент: Тамаддун, 2011. – 219 б.(на узб.яз)
6. Илхомов З. Проблемы историографии истории государственности Кокандского ханства //Очерки историографии государственности Узбекистана. Том 1. – Ташкент: Navroz, 2018. – С.114-136.
7. Кокандское ханства – глазами русских исследователей. //http://www.stanradar.com/news/full/4965-istorija-kyrgyzstana-kokandskoe-hanstvo-glazami-russkih-issledovatelej.html Дата обращения: 22.04.2014 г.
8. Мирза Алим ибн Мирза Рахим Тошканди. Ансаб ас-салатин ва таварих ал-хавакин. /Перевод, примечания и указатели – С. Юлдашева. Введение, научная редакция – д.и.н., проф. Ш. Вохидова. – Ташкент, 2007. – 255 с.
9. Моисеев В.А. Джунгарское ханство и казахи XVII–XVIII вв. – Алма Ата: Гылым, 1991. – 236 с.
10. Набиев Р.Н. Из истории Кокандского ханства (Феодальное хозяйство Худаяр-хана). – Ташкент: Фан, 1973. – 388 с.
11. Назаров Ф. Записки о некоторых народах и землях средней части Азии. – СПб.: Императорский академии наук, 1891. – 98 с.
12. Огнестрельное оружие второй половине XIX века // Огнестрельное оружие. Ред. группа: С. Кузнецов, Е. Евлахович, И. Иванова. – М.: Аванта+, Астрель, 2008. – С. 102 – 109.
13. Полонский И. Хива и Коканд. Вооружённые силы туркестанских ханств.// https://topwar.ru/88557-hiva-i-kokand-vooruzhennye-sily-turkestanskih-hanstv.html. Дата обращения. 6.03.2018 г.
14. Романовский Д.И. Заметки по Среднеазиатскому вопросу. – СПб.: Типография второго отдела собственной Е. И.В. канцелярии, 1868. – 291 с.
15. Российская императорская армия — сухопутные войска Российской империи. https://ru.wikipedia.org/wiki. Дата обращения: 5.03.2018 г.
16. Русская артиллерия во второй половине XIX века.// http://www.artillery-museum.ru/ru/basic/istoriya-artillerii-s-serediny-xix-v-do-1917-g.html дата обращения: 6.03.2018 г.
17. Русское нарезное стрелковое оружие.// http://www.oposuu.com/guns.htm дата обращения: 6.03. 2018 г.
18. Скайлер Южин. Туркестон. – Тошкент: O`ZBEKISTON, 2019. – 336 с.
19. Соколов В. Ракетное оружие XIX века.//http://russkievesti.ru/novosti/istoriya/russkoe-raketnoe-oruzhie-19-veka.html дата обращения: 6.03.2018г.
20. Трионов К.К. В гостях у хана Нар-Эддина // Исторический вестник 1910. №7. https://rus-turk.livejournal.com/42843.html. Дата обращения: 6.03.2018 г.
21. Узбекистонда харбий иш тарихи. – Из истории военное дело в Узбекистане. – Ташкент: Шарк, 2012. – 256 с. (на узб.яз.)
22. Яншин В.П. Вооруженные силы Уйгурского государства Йеттишаар (1865 – 1877 гг.). // http://uyghurtoday.com/2016/05/29/vooruzhennye-sily-ujgurskogo-gosudarstva-jettishar-1865-1877-gg/ Дата обращения: 30.11.2017 г.

ВОЕННОЕ СОСТОЯНИЕ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ И КОКАНДСКОГО ХАНСТВА В КАНУН ЗАВОЕВАНИЯ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ (ПЛАНЫ ЗАВОЕВАНИЯ, ВООРУЖЕНИЕ, ЧИСЛЕННЫЙ СОСТАВ АРМИЙ СТОРОН В СЕРЕДИНЕ XIX В.)

Рассматриваются планы завоевания и военное состояние России в Центральной Азии, общая численность офицерского состава и солдат. Даны сведения о степени их вооружения, обмундирования, обеспеченности, степени готовности к военным действиям. В источниках имеются стратегически важные сведения: планы завоевания Россией территории от Каспия до Индии, о степени готовности регулярной армии. С периода правления Петра I Россия старается захватить рынки Центральной Азии до берегов

Индийского океана. Эти планы и проекты стали особенно актуальными в начале XIX в. Наконец в 1820 г. была принята программа дальнейших действий империи по данному вопросу. Архивные материалы дают сведения относительно проектов программы завоевания Центральной Азии. Это подтверждение тому, что высшие эшелоны власти в империи в течение нескольких десятилетий готовились осуществить замыслы Петра I. На основе заранее подготовленной государственной программы в середине XIX в. начали военные действия русских войск в Центральной Азии. Источники дают сведения о войсках России и их состоянии, оснащённости современной техникой. Как они готовились к войне и каково было состояние войск одного из государств Центральной Азии - Кокандского ханства. Относительно Кокандского ханства и состояния войск в источниках мало сведений, уточнить некоторые вопросы трудно. Несмотря на это, в общих чертах можно представить состояние войск и их готовность к военным действиям.

Ключевые слова: Пётр I, генерал В.А. Перовский, князь Бекович-Черкасский, империя России, планы завоевания Центральной Азии, Кокандское ханство, Хива, планы завоевания, крепость Раим, крепость Ак-Мечеть, готовность к военным действиям.

THE MILITARY STATUS OF THE RUSSIAN EMPIRE AND THE KOKAND KHANATE ON THE EVE OF THE CONQUEST OF CENTRAL ASIA (PLANS FOR THE CONQUEST, ARMAMENT, STRENGTH OF THE ARMY OF THE PARTIES IN THE MIDDLE OF THE XIX CENTURY)

The article discusses the plans for the conquest and the military status of the Russian Empire in Central Asia, the total number of officers and soldiers. Information is given on the degree of their armament, uniforms, security, degree of preparedness for military operations. The sources contain strategically important information: plans for the conquest by Russia - from the Caspian to India, on the degree of readiness of the regular army. Since the reign of Peter I, the empire of Russia has been trying to capture the markets of Central Asia to the shores of the Indian Ocean. This plans and projects, especially became relevant, at the beginning of the XIX century. Finally, in 1820, a program of further empire action was adopted on this issue. Archival materials provide information regarding the projects of the conquest program for Central Asia. This is confirmation that the highest echelons of power in the empire, for several decades, were preparing to implement the plans of Peter I. On the basis of a state program prepared in advance in the middle of the 19th century. military operations of Russian troops began in the direction of Central Asia. Sources provide information about the troops of the Russian Empire and its condition, equipped with modern technology. How was preparing for war, and what was the condition of the troops of one of the states of Central Asia - the Kokand Khanate. Regarding the Kokand Khanate and the state of the troops, there is little information in the sources, they will clarify, some issues will be difficult. Despite this, in general terms, one can imagine the state of the troops and their readiness for military action.

Keywords: Peter I, General V.A. Perovsky, Prince Bekovich-Cherkassky, Russian Empire, Central Asia, Kokand Khanate, Khiva, plans for conquest, Ak Mosque fortress, Raim fortress, readiness for military operations.

Сведения об авторе:

Турсунов Бустон Рахмонович – кандидат исторических наук доцент кафедры истории Отечество и археологии, Худжандского государственного Университета им. академика Б. Гафурова, Электронная почта istoriya_tj@mail.ru Тел: (+992) 928556437

About the author:

Tursunov Buston Rahmonovich – the candidate of history sciences, docent of the department History of Motherland and archeology, Khujand State University named after academician B. Gafurov Tajikistan, Khujand, E – mail: istoriya_tj@mail.ru Phone: (+992) 928556437

КУЛЬТУРНО-ЦИВИЛИЗАЦИОННЫЕ ПАРАДИГМЫ ТАДЖИКОВ В КОНТЕКСТЕ ГЛОБАЛИЗАЦИОННЫХ ПЕРЕМЕН СОВРЕМЕННОСТИ

Шомуродов Б., Назармонов Ш.

Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни

В последнее время в мире наблюдается повышение интереса к обсуждению культурно-цивилизационной парадигмы, как в круге науки, так и в отдельности среди политиков, культурологов и философов, и даже широкой общественности, в том числе журналистов, но чаще всего в таких измерениях Запад вставляется в противовес Востоку.

У нас в Таджикистане в последнее время эти сравнения связаны с бурной глобализацией общественных процессов, переструктурированием мирового геополитического пространства, глубоким кризисом в отношениях между светской и исламской религиозной общественности, а также необходимостью осмысления результатов общественно-политических преобразований в Таджикистане и необходимостью прогнозирования её будущего развития.

Цель нашего обсуждения обусловлена необходимостью анализа влияния культурно-цивилизационных факторов на проблемы национального единства и консолидации таджикского общества в будущем. При этом, применение геополитической концепции С. Хантингтона или концепции архетипа К. Юнга в аналитической психологии, так же, как и концепция дихотомия мировой культуры в нашем случае не применяются. Хотя эти концепции открывают широкие возможности для прогнозирования развития всяких процессов культурной бытие в долгосрочной перспективе.

Возможность восстановить свою подлинную историю, свои всемерно признанные богатейшие культурные и духовные ценности, а также гуманные традиции и обычаи. В основном культура и цивилизация народов, живущих в Таджикистане, с самого начала культурогенеза и истории развивались в их взаимной связи, путем обмена материальными и духовными ценностями, заимствованием тех или иных технических, технологических, научных, религиозных, философских, литературных и политических идей.

Однако, нельзя игнорировать тот факт, что любая цивилизация характеризуется определенной историко-духовной целостностью, проходит свой жизненный путь. Представители разных цивилизаций имеют разные взгляды на отношения человека и Бога, человека и общества, гражданина и государства, родителей и детей, мужчины и женщины. По-разному осознаются такие общественно значимые категории, как свобода и власть, права и обязанности, равенство и иерархия. Такие различия в таджикской культуре сложились на протяжении веков. Большинство цивилизационных аспектов у таджиков представлены теперь другими странами и регионами.

Прочти тысячелетиями на протяжении истории пределы таджикской цивилизации проходили через территории своих соседей, так как данная цивилизация не имела четких границ, и сами таджики не овладели свою независимость. Поэтому исторически таджики меняли свою идентичность, поскольку культуры таджиков взаимодействовало и взаимно-обогащалась с соседями, соответственно изменялись степень различия или сходства цивилизационных ценностей внутри региональной цивилизации.

Потому, на первый взгляд наверное, не нужны особые обоснования выделения в качестве отдельного объекта изучения таджикской цивилизации, но так как по древности существования и по своей характерных ценностей она сопоставима с великими цивилизациями, которые считаются колыбелями азиатской или ближневосточной цивилизации, а по четкости своего ареала она напоминает цивилизации более низкого порядка – иранскую арабскую, или даже индийскую и китайскую. Особенность ее заключается в том, что она почти не смешивается с окружающими (и даже проникающими в нее) культурами и потому аналитически легко выделяема, хотя и здесь невозможно этого утверждать.

В отличие же от расколотых, разорванных культур таджикская культура содержит в себе одну господствующую линию культуры (а не несколько противоборствующих, как в расколотой) и сегодня она соотносит себя с одной цивилизацией, хотя политика стремятся соотнести её к другой цивилизации. В этом смысле она не стремится изменить свою цивилизационную идентичность. Населения, проживающего на нынешней территории Таджикистана, всегда уверен в том, какую цивилизацию считать своей. Хотя по политическим теориям таджики являются примером разорванной культуры, так как на протяжении нескольких веков, она то присоединилась к одной то к другой. Сегодня, как правило, иногда она стремится достучится к Западу, а иногда к арабской, но история, культура и традиции имеют глубокие национальные корни (истоки), актуальные национальные интересы, которые не всегда совпадают с западными, так и арабской или тюркской. Тут вероятнее всего можно согласится с мнением С. Хантингтоном, а именно с его теорией о будущем столкновения культур и цивилизаций. Согласно его мнению, между культурой или

цивилизациями находятся так называемые «линии разломов» - границы и пределы, которые в связи с особенностями своего географического расположения, а также исторического, экономического и социально-политического развития. находятся в сферах интересов конкурирующих, или переходят от влияния то одной, то другой. Но именно на таких «линиях разлома» возможен новые конфликты, который уже будет происходить не по линии противостояния между двумя системами, а по линии различия между культурами, вдоль которых всегда будут вспыхивать схватки - как межгосударственного, так и внутреннего характера.

Итак, по мнению С. Хантингтона, современные конфликты - это конфликты цивилизаций. Причинами цивилизационных конфликтов могут быть нерешённые государственные и этнические границ, неодинаковый уровень жизни различных этносов, живущих в одной стране, экологические факторы, насильственная ассимиляция и тому подобное. У нас же конфликты могут иметь своеобразное этническое, религиозное, местное или региональное окраску. Наиболее важной и возможно оживлённой разделённой линии в Средней Азии является граница с Афганистаном и Ираном, как на территории Таджикистана, так и её соседней сформировавшийся в начале XX века, отделяя стран бывшего страны советов, но эта линия не совпадает с историческим рубежом между культурами или цивилизациями.

Права человека и свобода, индивидуализм и либерализм, конституционализм и власть закона, в том числе, и в религиозной сфере, отделение религии и государства. Ни один из этих факторов нельзя считать характерным только для нас, но именно их сочетание обуславливает своеобразие нашей культуры. Сегодня, когда все больше утверждают, что процессы модернизации должны завершаться отступлением религии в частную сферу, и где бы религия ни проявлялась в общественной жизни, это можно отнести к незавершенному или неудачному проекту модернизации. Возможно, не только теоретически, но на самом деле действительно, так называемое «отступление религии» было довольно простым делом даже с начала 19-го века. То есть разделении государства и религии, на самом деле было адаптировано к совершенно разным видам государства.

Хотя существуют совершенно разные способы, которыми переговоры между религией и политикой работают сами собой. Существуют различные виды чувств, даже в этих трех современных государствах и обществах. Есть разные виды реакции людей на то, что является нарушением «светских» принципов.

На самом деле, в вопросе об отношениях между религией и государством возникает много вопросов, связанных с секуляризмом. Результатом является недостаточное понимание вопроса о взаимоотношениях, таких как распределение полномочия, и рассматривается с точки зрения противоречия между ценностями взаимоисключающих: ценности религия и ценности современного государства. Кроме того, это смешивание происходит потому, что государство чувствует, что оно является носителем различных несовместимых значений со значениями религии, и это «чувство можно было бы получить, если бы не стало состояние нынешней части нового глобального исторического контекста и плоды его достижения - это больше, чем истинное выражение местного или общего консенсуса» [4].

Изучение религии против секуляризации было горячей темой для многих социологи на протяжении десятилетий, но стоит отметить, что «секуляризация» не является синоним слова «демократия», «свобода» или любой подобный модернистский термин. Действительно, некоторые версии светского общества потенциально столь же ограничительно и тоталитарны, как и строжайшая теократия (например, СССР или маоистский Китай); секуляризм не является синонимом свобода.

С веберовской точки зрения рационально-правовой авторитет предпочтительнее, чем традиционный и харизматичный; таким образом, функциональный / светский предпочтительнее священного /теократического. По словам Томаса Лукмана: «Светские» сегменты социальной структуры разработали прагматические нормы, чьи фактические (или предполагаемая) тенденция к «функциональной рациональности» оправдывала освобождение института национальные домены из ценностей, воплощенных в традиционном сакральном космосе». [5, с.121].

Но существуют и другие мнения, к примеру М. Сейид Кутб утверждает, что религия и государство неразделимы в исламе, поскольку Бог является единственный источник законодательства. М. Сейид Кутб поддерживает эту предпосылку, утверждая, что люди, принимающие законы своим коллективным разумом, наделяют их ложно божественными ролями. Идеи Кутба направлены на построение теократического государства, которое порождает его законность со стороны религии, а не общества. Это именно то, что современный джихадист верили в движениях в двадцатом и двадцать первом веках. Некоторые ученые рассматривать современные законы как «законы неверных», т. е. установленные неверными, которые делают мусульман следуйте за ними.

Западной цивилизации характерны другие идеи относительно культурных ценностей и религиозной идентичности. У С. Хантингтона: «Такие западные идеи, как индивидуализм, либерализма, конституционализм, отделение церкви от государства, как правило, не имеют резонанса в исламской, конфуцианской, японской, индуистской, буддистской или православной»

Если же взять вопрос о цивилизации шире, выхода за рамки "Восток-Запад", то за пределами анализа остаются целые континенты и народы мира. Цивилизация наших предков до сих пор поражает воображение исследователей. На поверхность начинает всплывать культура и цивилизация арийских племен, когда-то населявших обширную территорию от севера Индии и до степей и лесных массивов Центральной Азии и России, и переселившихся на Запад. Арийская цивилизация и есть тот мостик, который некогда связывал Восток и Запад. Арийцы были первыми оседлыми племенами этой большой территории. Они первыми пришли к монотеизму и высоким нравственным нормам социального и личного поведения. Именно у них мы находим первым мысли о взаимоотношениях человека и природы, Духа и Вселенной; у арийцев была развитая космологическая наука, выраженная в сложных символах- знаках, которые до сих пор сохраняют тайну их высокого мышления. Арийцам были известны законы природы. И мы обязаны им своими индоевропейскими языками, искусством, первыми философскими идеями и т.п.

Предки современных народов Востока открыли письменность, наука, промышленность (производства бумаги, фарфора, пороха, приборов и механизмов, красителей и т. д.), приучали животных, создавали различные виды полезных видов растений, орошаемое земледелие, формы литературы и искусства. Восточная цивилизация и культура, к которым с гордостью мы себя относим, всегда было присуще стремление нравственным, духовным образом подготовить народ к предстоящим переменам. Человечность, доброта, милосердие и взаимная терпимость уважение и сострадание таджиков, известные всем испокон века, образует атмосферу добросердечности и доверия.

Таким образом, могущество как арийской, так и исламской, конечно заключается в силе духовного развития. Этим цивилизациям характерные стремление абстрагироваться от мира материального, попытки самопознания и самосознания. Если для европейца главным является реализовать себя в земной жизни, то для нас на Востока, спасти душу и реализовать свой потенциал в потусторонних проекциях. Если для западно-христианского типа цивилизации характерна либерально индивидуалистическая идеология, то полностью противоречит восточным традиционалистской корпоративным концепциям, где община, коллектив, а не индивид, выступает субъектом политических, экономических и общественных отношений. Отсюда совершенно разное понимание человека, индивида в социокультурной системе. На Западе человек воспринимается как самодостаточная единица, носитель неотъемлемых естественных прав, время преобладают в своей значительности самого носителя этих прав. Теперь же и у нас в человеческих отношениях становится основным критерием становится рациональность и целесообразность, но у нас они также связаны с нравственностью, чего хватало всегда на Западе.

К тому же мы находимся в постоянном взаимодействии с социумом, что везде детерминируется религиозными нормами, запад же не лишён индивидуального статуса, тогда как мы рассматриваемся только как неотъемлемый элемент общественного организма. Для восточных цивилизаций характерными чертами выступают тотальный конформизм, самоизоляция и неприятия альтернативных моделей общежития. Для восточных цивилизации характерна сакрализация государства во главе с царем, императором, президентом и др.

После краха стержневой государства евразийцев, которой по А. Тойнби был СССР, на постсоветском пространстве начался сложный, но невыворотной процесс возвращения бывших республик в органическое, присущее им цивилизационное русло - исламское, западное или другое. По нашему мнению, Таджикистан относится к расколотым странам постсоветского пространства, на поле которого идет ожесточенная борьба геополитическая борьба разных цивилизаций. Несмотря на определенные колебания политических настроений таджикских граждан, время работает в пользу нашего полного и окончательного вхождения в семью цивилизованных стран. Очевидные преимущества демократических преобразований все больше осознаются таджикским обществом, особенно молодежью, которая будет определять исторический путь Таджикистана в будущем.

ЛИТЕРАТУРА

1. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон. - М.: АСТ, 2014. - 571с.
2. Тойнби А. Дж. Постигание истории / А. Дж. Тойнби. - М.: Прогресс, 1991. - 736с.
3. Гумилев Л. Н. Ритмы Евразии: эпохи и цивилизации / Л.Н. Гумилев. - М.: Мысль, 1989. - 764с.
4. Hassan al-Turabi, Dialogues in Islam, democracy, the state, the West', the new House, Beirut. 1995
5. Luckmann, T. (1979). The structural conditions of religious consciousness in modern societies. Japanese Journal of Religious Studies, 6, 121–137.

КУЛЬТУРНО-ЦИВИЛИЗАЦИОННЫЕ ПАРАДИГМЫ ТАДЖИКОВ В КОНТЕКСТЕ ГЛОБАЛИЗАЦИОННЫХ ПЕРЕМЕН СОВРЕМЕННОСТИ

Рассматриваются актуальные проблемы единства Таджикистан и таджикского общества в контексте цивилизационной парадигмы современности, анализируются основные современные тенденции преодоления искусственного раздела таджиков, их культурные корни и цивилизационные воздействия на них.

Автор уделяет внимание тому, что все перемены связаны с бурной глобализацией общественных процессов, переструктурированием мирового геополитического пространства, глубоким кризисом в таджикском обществе, связанные с событиями на «арабской весны», а также необходимостью осмысления результатов общественно-политических преобразований в странах постсоветского пространства и необходимостью прогнозирования их будущего развития.

Цель статьи обусловлена необходимостью анализа влияния цивилизационных факторов на проблемы национального единства и консолидации таджикского общества в будущем.

Ключевые слова: цивилизация, консолидация, глобализация, культура, ценности, линия разлома, рациональность и целесообразность, самопознания и самосознания.

TAJIK CULTURAL AND CIVILIZATIONAL PARADIGMS IN THE CONTEXT OF THE GLOBALIZATION CHANGES OF OUR TIME

Actual problems of the unity of Tajikistan and Tajik society in the context of the civilizational paradigm of our time are examined, the main modern trends in overcoming the artificial division of Tajiks, their are analyzed cultural roots and civilizational influences on them.

The author pays attention to the fact that all changes are connected with the rapid globalization of social processes, the restructuring of the world geopolitical space, the deep crisis in Tajik society, related to the events of the "Arab spring", as well as the need to comprehend the results of socio-political transformations in the countries of the former Soviet Union and the need predicting their future development. The purpose of the article is due to the need to analyze the influence of civilizational factors on the problems of national unity and the consolidation of Tajik society in the future.

Keywords: civilization, consolidation, globalization, culture, values, fault line, rationality and expediency, self-knowledge and self-awareness.

Сведения об авторах:

Шомуродов Баходир – кандидат культурологии, доцент кафедры философии культуры Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айни, E-mail: shomurodov1958@gmail.com, телефон: (+992) 933242344

Назарамонов Шабоз - кандидат философских наук, доцент кафедры философии культуры Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айни, E-mail: nshahboz@mail.ru, Телефон: (+992) 938868413

About the authors:

Shomurodov Bahodir - Candidate of Cultural Sciences, Associate Professor of the Department of Philosophy of Culture of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, E-mail: shomurodov1958@gmail.com, phone: (+992) 933242344

Nazaramonov Shaboz - Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor of the Department of Philosophy of Culture of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, E-mail: nshahboz@mail.ru, phone: (+992) 938868413

СВЕДЕНИЯ О РУИ ГОНСАЛЕСА ДЕ КЛАВИХО И ЕГО СОЧИНЕНИЯ «ДНЕВНИК ПУТЕШЕСТВИЯ В САМАРКАНД КО ДВОРУ ТИМУРА (1403-1406)»

Джонмуродов Ш.М.

Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни

О биографии Руи Гонсалеса де Клавихо в имеющиеся литературы почти отсутствуют необходимые материалы. Те незначительные сведения, которые нам доступны, получены из его труда «Дневник путешествия в Самарканд ко двору Тимура (1403-1406)». Руи Гонсалес де Клавихо был представителем богатого рода. Его год рождения не известен. Он являлся камергером кастильского короля Энрике III (1379-1406) сына Леоноры Арагонской, а позже, леонского короля Генриха III де Трастамара (1390 – 1407) [5, с.7].

В начале XV в. между Востоком и Западом через Средиземное и Черное моря, осуществлялась интенсивная торговля, в котором наряду с западноевропейскими купцами были заинтересованы и правящие круги среднеазиатских стран, так как пошлины, взимаемые

с транзитной торговли, пополняли их казну. В этой поприще особое место занимали генуэзцы и венецианцы [4, с.197]. В борьбе за господство в средиземноморском бассейне предпринимали попытки также Кастилия и Леон.

Во второй половине XIV в. над европейскими странами нависла угроза османского завоевания. Правитель турецких османов султан Баязид I (1389—1402) захватил ряд европейских стран. Европейцы для предотвращения вторжения турецких войск в их странах, пытались создать антитурецкие коалиции с другими странами.

В этот период возросло могущество среднеазиатского правителя Тимура (1336-1405) и это весть доходило до правителей европейских стран. После победы Тимура над султаном Баязидом под Анкарой в 1402 г. правители ряда европейских стран для их поддержки в борьбе против османов отправили в ставку Тимура своих посланников [3, с.66].

В свою очередь, для борьбы с султаном Баязидом Тимур рассчитывал на поддержку европейских стран, которые имели мощный флот. Он для создания союза против турков отправлял свои посольства и послания правителям европейских стран [11, с.175-183]. Таким образом, обе стороны, и Тимур и правители западноевропейских стран, были обоюдно заинтересованы в создании союза в борьбе против турков и укреплении торговых отношений.

Король Кастилии Энрике III был осведомлен об обмене посланиями между правителями европейских стран и Тимуром, поэтому накануне сражения Тимура с Баязидом он отправил Пайо де Сото Майора и Эрнана Санчеса де Паласуэлоса в Малую Азию в качестве своих послов, чтобы они собрали сведения о военной мощи Тимура и турецких войск [5, с.15, 8, с.40]. В этом противоборстве Тимур одержал победу и взял Баязида в плен. После победы Тимура испанские послы от имени своего правителя принесли ему поздравление. Тимур в свою очередь, направил в Мадрид своё ответное посольство.

Между Тимуром и королём Кастилии Энрике III для борьбы с грозным врагом были установлены мосты дружбы. В 1403 г. король Кастилии отправил во двор Тимура ответное посольство во главе Руи Гонсалесом де Клавихо с грамотой и драгоценными подарками. Кроме Клавихо в состав посольства входили магистр богословия Фра Альфонсо Паэс де Санта Мария и стражник короля Гомес де Саласар [5, с.16, 8, с.41].

Руи Гонсалесом де Клавихо отплыл из Кадиса 22 мая 1403 г. и после долгих путешествий и труднодоступным территориям в сентябре 1404 г. добрался до Самарканда. Ему пришлось оставаться в Самарканде около полугода и в течении этого периода он ознакомился с территориями, подвластными Тимуром, образу жизни местных жителей и их обычаев, встречался с многими известными персонами, в том числе жёнами, сыновьями, внуками и другими приближёнными Тимура и провёл с ними беседу. Всё это с тонкостью описано в его путевых заметках.

В Самарканде он имел встречу с Тимуром, который оказал ему большой почёт и неоднократно устроил в его честь пышные приёмы.

Клавихо пребывал в Самарканде три года и в течении всего этого времени он вёл дневник, где отмечал всё увиденное и услышанное.

Посольство Руи Гонсалеса де Клавихо после смерти Тимура, произошедшего 19 февраля 1405 г., покинул Самарканд и 24 марта 1406 г. прибыл Кастилию [5, с.161; 8, с.331]. Для преподнесения отчёта о поездке в Самарканд Клавихо был принят королём Генрихом III де Трастамаром.

В 1407 г. после смерти короля Генриха III де Трастамара, Клавихо перестал заниматься государственными делами и в капелле монастыря святого Франциска в Мадриде занимался постройкой фамильного склепа. 2 апреля 1412 г. он скончался и был погребён в фамильном склепе построенный им самым [5, с.7].

Путевые заметки Руи Гонсалеса де Клавихо известно под названием «*Дневник путешествия в Самарканд ко двору Тимура (1403-1406)*» до настоящего времени известно только в двух списках. Они хранятся в Национальной мадридской библиотеке. Одна переписана в первой половине XV века (А), а другая в конце XV в. (В).

О времени написания путевых заметок Клавихо среди учёных имеются разные мнения. Ле Стрендж и И.П. Магидович утверждают, что Клавихо после своего возвращения на родину приступил к доработке своих путевых заметок и затем опубликовал её. Однако, по мнению И.С. Мироковой, анализ материалов этого сочинения свидетельствует о том, что автор во время путешествия вёл свой дневник и не внёс туда изменения, так как местами он выражает свои мысли непоследовательно и собственные имена и географические названия приводит в разных вариантах [5, с.7].

В 1582 г. издатель Арготе де Молина на основе списка А в Севилье впервые издал сочинение Клавихо под названием «История великого Тамерлана» и посвящал его советнику

и государственному секретарю испанского короля Филиппа II (1556—1598) сеньору Антонио Пересу [5, с.3; 8, с.331]. По мнению иранского исследователя Хусейна Махбуби Ардакони, текст сочинения кончается изложением Клавихо до прибытия посланников в город Мессин, при их возвращении на родину. В тексте использовано много сокращений [8, с.37].

В 1779 г. Путевые заметки Руи Гонсалеса де Клавихо был включён в третий том сборника испанских хроник и мемуаров, посвященных испанским католическим королям, которого издал Амирола. Затем Николас Антонио де Санче в 1782 г. издал сочинение Клавихо в виде отдельной книги [5, с.8].

В 1943 г. путевые заметки Клавихо было издано в Мадриде Лопесом Эстрадой, где в качестве примечания были приведены исторические материалы об этой посольстве.

По мнению И.С. Мироковой сравнение двух печатных изданий путевых заметок Клавихо, осуществлённые в 1582 г. и 1779 г. показывает, что издание Амирола, выполненный в 1779 г. осуществлялась на основе издание Арготе де Молина, но во второй издании (1779) в староиспанский текст были введены ряд исправлений и унификаций отдельных слов, собственных имён и географических названий. Были введены также исправления и изменения в грамматические, орфографические и лексические упорядочения, после чего язык второго издания (1779) максимально был приближён к испанским языковым нормам XVIII века. Таким образом, можно считать, что второе издание являлся новым редакцией этого памятника [5, с.8].

Сочинение Руи Гонсалеса де Клавихо было переведено на разных языках мира.

В 1859 английский учёный Маркхэмом К. на основе текста, изданного в 1782 г. Николасом Антонио де Санче, перевёл это сочинение на английский язык и издал в Лондоне в 1859 г. По мнению Г. Ле Стрэнджа данный перевод был осуществлён некачественно [5, с.8].

В начале второй половины XIX в. известный русский востоковед, академик И.И. Срезневский с комментариями перевёл сочинение Клавихо на русский язык. Он разделил текст сочинения Клавихо согласно пребыванием посланников в населённые пункты или новых рассказов, приведённых в дневнике Клавихо на 159 небольших глав. Он, сопоставив некоторые сведения Клавихо с материалами записок Афанасия Никитина пришёл к такому выводу, что обе относятся к одному и тому же устному источнику [10, с.23 и сл.]. Сведения о Тимуре до 1360 г., отсутствовавшие в письменных источниках, были приведены со слов очевидцев, хорошо информированных о жизни и деятельности Тимура [12, с.53-54]. Академик И.И. Срезневский намеревался сопоставить материалы Клавихо также со сведениями автора XIII в. Марко Поло, однако он не успел это завершить. Перевод сочинения Клавихо на русский язык, осуществлённый академиком И.И. Срезневским был опубликован в 1881 г., после его смерти [2].

В 1928 г. Ле Стрэндж на основе испанского текста, изданного в 1779 г. Амиролой, вторично перевёл это сочинение на английский язык и издал её вместе с русским переводом этого сочинения, выполненным И.И. Срезневским. Ле Стрэндж при переводе согласно маршрутов посланников по населённым пунктам условно разделил путевые записки Клавихо на четырнадцать глав. По мнению И.С. Мироковой при переводе Ле Стрэндж смысл оригинала передавал верно, однако, при приведении собственных имён и географических названий, где он заменял их на современные озвучивания. И.С. Миронова считает, что это является неоправданным, потому что этим он модернизировал этот памятник [5, с.9]. Перевод Ле Стрэнджа снабжен обширным комментарием.

Два переиздания переводов сочинения Клавихо были осуществлены в Лондоне в 1970-1971 гг. Одно, переиздание английского перевода, выполненный Маркхэмом в 1859 г., а второе – перевод на русский язык, осуществлённый И.И. Срезневским в 1881 г., который был издан вместе с испанским текстом [5, с.9].

В 1990 г. сочинение Клавихо на основе первого испанского издания, выполненным Арготе де Молином был переведён на русский язык с обширным историческим комментарием И.С. Мироковой [5]. Этот русский перевод не разделён на главы. В тексте некоторые испанские термины, а также географические названия и собственные имена приведены в таком виде, как они написаны в тексте оригинала. Одним из преимуществ перевод И.С. Мироковой заключается в том, что перед изложением перевода текста написано обширное предисловие и в конце текста приведена объёмная историческая комментария к тексту перевода, при этом она использовала труды многих известных учёных таких как В.В. Бартольда, И.П. Петрушевского и др., а также средневековых письменных источников. В конце приведены указатель имён и указатель географических названий.

Сочинение *Руи Гонсалес де Клавихо «Дневник путешествия в Самарканд ко двору Тимура (1403-1406)» в 1337 г. х. (1958) Масъудом Раджабниё на основе испанского текста изданного в*

1881 г. И.И. Срезневским был переведён на персидский язык [7]. Масъуд Раджабниё во введении книги отмечал важность сочинение Клавихо в изучении истории Ирана, Хорасана и Мавераннахра. По его мнению Клавихо хорошо овладел турецким языком и во время своего путешествия по территории Ирана он ознакомился с персидским языком. Об этом свидетельствует, то, что при описании города Андхуда автор сопоставляя, таджикский язык с персидским, отмечает, что таджикский язык, на котором говорят жители этого города, немного отличается от персидского. Это, несомненно, показывает, что он хорошо был осведомлен об особенностях персидского языка [7, с.11-12].

В персидском переводе сочинение Клавихо Масъуд Раджабниё приведено предисловие в объеме 24 страниц, где описывается их изданиях и переводах на другие языки. политическое положение региона, сообщает о рукописях сочинение Клавихо, Текст перевода согласно содержанию условно разделена на 17 глав. В конце персидского текста приведены комментарии Ле Стренджа из его перевода текста Клавихо, изданного им в 1928 г. Редактором этой книги Хусейном Махбуби Ардакони были добавлены некоторые примечания к этому изданию.

В 1344 г.х. (1965) в Тегеране было осуществлено второе издание перевода сочинение Клавихо «Дневник путешествия в Самарканд ко двору Тимура (1403-1406)» на персидский язык [8]. В 1366 г.х. (1987) на основе второго издания было опубликовано гретое издание этого сочинения на персидский язык [9].

В 2016 г. в г. Душанбе на основе русского перевода, выполненной И.С Мироковой в 1990 г., Исломом Юсуфи был издан перевод сочинение Клавихо «Дневник путешествия в Самарканд ко двору Тимура (1403-1406)» на таджикский язык под названием «Рузномаи сафар ба Самарканд» [6]. Таджикский перевод по сравнению с русским переводом, осуществлённой И.С. Мироковой, имеет некоторые недостатки. Здесь отсутствует предисловие переводчика. В части комментарии отсутствуют первые два номера комментируемых слов, не приведены указатели собственных имён и географических названий.

Таким образом, вышеизложенные материалы свидетельствуют о том, что о жизни и деятельности Руи Гонсалес де Клавихо в научной литературе отсутствуют необходимые материалы и все сведения можно получить только из его же путевых записок. Что касается изданий и переводов сочинения Клавихо, то они изданы неоднократно и переведены на многие языки. Это свидетельствует о важности и уникальности сведений нашего автора.

ЛИТЕРАТУРА

1. История Самарканда. Т.1. Ташкент, 1969.
2. Клавихо Р.Г. Дневник путешествия ко двору Тимура в Самарканд в 1403-1406 гг. Подлинный текст с переводом и примечаниями, составленными под ред. И.И. Срезневского // Сборник Отделения русского языка и словесности Имп. Академии наук. Т. 28, №1. –СПб., 1881.
3. Магидович И.П. Очерки по истории географических открытий. Москва, 1967.
4. Петрушевский И.П. Государства Азербайджана в XV в. // Сборник статей по истории Азербайджана. Вып. 1. Баку, 1949.
5. Руи Гонсалес де Клавихо. Дневник путешествия в Самарканд ко двору Тимура (1403-1406). Перевод со староиспанского. Перевод, предисловие и комментарий И.С. Мироковой. –Москва: Наука, 1990. 211 с.
6. Руи Гонсалес де Клавихо. Рузномаи сафар ба Самарканд. Душанбе: Эр-граф, 2016.
7. Руи Гонсалес де Клавихо. Сафарномаи Клавихо (Путевые записки Клавихо). Перевод на персидский язык Масъуда Раджабниё. Под ред. Хусейна Махбуби Ардакони. -Тегеран, 1337 г.х. (1958).
8. Руи Гонсалес де Клавихо. Сафарномаи Клавихо (Путевые записки Клавихо). Перевод на персидский язык Масъуда Раджабниё. Под ред. Ихсана Ёршотира. Тегеран, 1344 г.х. (1965).
9. Руи Гонсалес де Клавихо. Сафарномаи Клавихо (Путевые записки Клавихо). Перевод на персидский язык Масъуда Раджабниё. Под ред. Ихсана Ёршотира. Тегеран, 1366 г.х. (1987).
10. Срезневский И.И. Чтения Хождение за три моря Афанасия Никитирна в 1466-1472 гг. –СПб., 1857.
11. Успенский Ф.И. История Византийской империи. Т.3. М.-Л., 1948.
12. Якубовский А.Ю. Тимур (Опыт краткой характеристики) // Вопросы истории. 1946. № 8-9.

СВЕДЕНИЯ О РУИ ГОНСАЛЕСА ДЕ КЛАВИХО И ЕГО СОЧИНЕНИЯ «ДНЕВНИК ПУТЕШЕСТВИЯ В САМАРКАНД КО ДВОРУ ТИМУРА (1403-1406)»

В статье рассмотрено жизнь и деятельности испанского посла Гонсалеса де Клавихо. Автор пишет, что о биографии Руи Гонсалеса де Клавихо в имеющиеся литературы почти отсутствуют необходимые материалы. Те незначительные сведения, которые нам доступны, получены из его труда «Дневник путешествия в Самарканд ко двору Тимура (1403-1406)». Руи Гонсалес де Клавихо был представителем богатого рода. Он являлся камергером кастильского короля Энрике III. Таким образом, вышеизложенные материалы свидетельствуют о том, что о жизни и деятельности Руи Гонсалес де Клавихо в научной литературе отсутствуют

необходимые материалы и все сведения можно получить только из его же путевых записок. Что касается изданий и переводов сочинения Клавио, то они изданы неоднократно и переведены на многие языки. Это свидетельствует о важности и уникальности сведений нашего автора.

Ключевые слова: Испания, Клавио, биография, сочинение, Темуриды, посол, посланник, король.

INFORMATION ABOUT RUI GONZALES DE CLAVIJO AND HIS WRITINGS «DIARY OF A JOURNEY TO SAMARKAND TO THE COURT OF TIMUR (1403-1406)»

The article deals with the life and work of the Spanish Ambassador Gonzales de Clavijo. The author writes that about the biography of Rui Gonzales de Clavijo in the literature there are almost no necessary materials. A little information that is available to us is obtained from his work «Diary of a journey to Samarkand to the court of Timur (1403-1406)». Rui Gonzales de Clavijo was a member of a wealthy family. He was Chamberlain to King Enrique III of Castile. Thus, the above materials indicate that about the life and work of Rui Gonzales de Clavijo in the scientific literature there are no necessary materials and all information can be obtained only from his travel notes. As for editions and translations of Clavijo's work, they have been published repeatedly and translated into many languages. This indicates the importance and uniqueness of our author's information.

Keywords: Spain, Clavijo, biography, essay, Temurids, Ambassador, messenger, king.

Сведение об авторе:

Джонмуродов Ш.М. - ассистент кафедры история народа Таджикского государственного педагогического университета им С. Айни

About the autor:

Jonmurodov Sh.M. - Assistant of the Department of History of the People of Tajik State Pedagogical University named after S. Aini

УДК 370 (574)(575+4)

ББК 74.03(5+4)Ч-86

МАОРИФПАРВАРӢ: ШАРҲИ МАЪНО, ҲАДАФ ВА ЗАМИНАҲОИ ПАЙДОШАВИИ ОН

Ахиева С.У., Чураев К.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Масъалаи растагорӣ - раҳой ва начот дар афкори иҷтимоии мутафаккирони тоҷик новобаста аз марҳилаҳои таърихӣ аз мавзӯҳои асосӣ ба ҳисоб меравад. Аз нимаи дуюми асри XIX дар навиштаҳои Аҳмади Дониш ва ҳаммаслақонаш растагории миллӣ фармудаи таърих шуморида шуда, маорифпарварон начоти миллатро аз «кушодани фикр» ва расидан ба дастовардҳои фарҳангии замон оғоз ниҳодан хостанд ва амалӣ намудани ин корро аз омӯзиши парвариши кӯдак ҷиҳати маърифатнокшавӣ, омӯхтани илмҳои замонавӣ зарур донистанд. [1, с.154] Бо назардошти ин гуфта, Садриддин Айнӣ яке аз намоёндагони варзидаи маънавиятгустарӣ ва начотбахши миллат «илму адаб»-ро «дурри ноёб» ва мактабро «сабаби начот»-и миллат шуморида, андешаҳои маорифпарваронаи устои худ Аҳмади Дониш ва ҳамасронашро сармашқи фаъолияти маорифпарварона - ислохотхонаи хеш пазируфт.

Саҳифаи таърих рӯшаникунандаи ҳамаи он воқеаву зухуроте, ки муттасил дар ҷомеа рух медиҳанд ва боиси тағйироту таҳаввулот мегарданд, мебошад. Аз ин нуқтаи назар омӯзиш, таҳқиқ ва таҳлили сарчашмаҳои мӯътамад, рисолаҳои таърихӣ ва асарҳои арзишманди таълифнамудаи муҳаққиқони ватанию хоричӣ собит кардаанд, ки дар таърихи башарият маорифпарварӣ ҳамчун равияи фалсафӣ-фарҳангӣ ва иҷтимоӣ-сиёсӣ дар асри XVII, дар Аврупо пайдо шуда, минбаъд дараҷаи рушд ва инкишофи худро дар кишвари Фаронса ёфтааст ва аз зумраи барҷастатарин намоёндагони он Д.Дидро, П.А. Голбах, К.А. Гелветси ва Ж.О.Ламетрӣ ба ҳисоб мерафтанд. Вобаста ба вазъи иҷтимоӣ-сиёсии замони зиндагии худ ин мутафаккирон бо диди нав, назари тоза, бо арзёбии ақидаҳои пешқадамона муқобили афкори схоластикӣ ва архаистии асрҳои миёна баромад карда, бо асарҳои таълифнамудашон эътирофи хешро миёни ҷомеаҳои илмӣ пайдо карданд. Аммо дар кишвари Россия ин равия охириҳои асри XVIII ва дар минтақаи Осиёи Марказӣ нимаи дуюми асри XIX пайдо шудааст. Асосгузори ин ҷараёни маърифатӣ ва ислохотхоҳӣ дар Осиёи Марказӣ мутафаккири варзидаи тоҷик Аҳмади Дониш мебошад.

Омӯзиш, таҳлили сарчашмаҳо ва корҳои тадқиқотии ба мавзӯ бахшидашуда собит мекунад, ки дар се даҳсолаи аввали асри XX дар минтақаи Осиёи Миёна мафҳуми маорифпарварӣ бо маъноҳои «чавонбухориён», «тараққипарвар», «тараққиҳо», «ислохотгалаб», «чадид», «соҳибфикрон» ва ғайра шарҳу тавзеҳ дода шудааст. Танҳо аз миёни муҳаққиқон Садриддин Айнӣ мафҳуми «маорифпарварӣ»-ро айнан дар асарҳои худ мавриди истифода қарор додааст.

Дар муқоиса бо минтақаи Осиёи Миёна дар таҳқиқотҳои муҳаққиқони эронӣ ба ҷойи мафҳуми маорифпарварӣ мафҳумҳои «мунаввар-ал-фикр», «рӯшанкалла», «рӯшанфикр», «танвири афкор» ва ғайра истифода бурда шудааст. Ҳамин тавр, бо чунин шарҳу тавзеҳнамоии мафҳум агар дар Аврупо, Россия ва Осиёи Марказӣ ин марҳала бо номи «давраи маорифпарварӣ» муаррифӣ карда шавад, дар кишвари Эрон ин давраро «асри хушмандон», «асри доноён» номидаанд. Дар корҳои тадқиқотии олимони тоҷик вобаста ба муҳтавои мафҳум ва тамоюлгирии афкор маорифпарварӣ ба ду маъно шарҳу тавзеҳ дода шудааст. Аз ҷумла донишманди тоҷик Ғ.Ашӯров оид ба маорифпарварӣ ду маънои асосиро қоиладарост:

1) Маорифпарварӣ - тарзи тафаккур, ҷаҳонбинии нав, равияи хос дар афкори иҷтимоӣ-фалсафӣ мебошад, ки дар фарҳанги ҷамъият зуҳур карда, ҳамчун идеология дар мубориза бар зидди сохти феодалӣ ва муносибатҳои архаистӣ баромад мекунад. Яъне, маорифпарвар он мунавварфикре буд, ки дар таълифоту фаъолияти амалии ӯ вазъи умумии ҷамъият дар шакли таҳлили илмӣ, фалсафӣ баррасӣ ва тарҳрезӣ мегашт. Ӯ худ маорифпарвар масъалагузориро оид ба рушд ва тараққи паҳлуҳои мухталифи ҳаёти ҷамъиятӣ ба миён гузошта, роҳи ислоҳ ва ҳалли онро нишон медод.

2) Маорифпарварӣ - тарғибкунандаву паҳнкунандаи илму дониш, арзишҳои фарҳангӣ дар байни мардум ва маърифатнок кардани омма мебошад. [2, с.10-11]

Аз ин нуқтаи назар мақсад ва барномарезии маорифпарварон дар Осиёи Марказӣ ба маърифатнок кардани омма, раҳой бахшидани онҳо аз шуури тақлидии динӣ, барҳам додани муносибатҳои феодалӣ, бедор намудан аз хоб ва ғафлати асримеёнагӣ, ислоҳи камбудиву норасоии ҳаёти иҷтимоӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ ва сиёсии ҷомеа нигаронида шуда буд. Равияи бар хилофи барномарезӣ ва ҳадафҳои маорифпарварӣ баромад намударо обскурантизм номидаанд. Обскурантизм (мракобесие) аз мафҳуми латинӣ “obscurans” гирифта шуда, ба маънои муносибати хусуматомезона, душманона доштан ба маориф, илм ва пешрафти ҷомеа фаҳмида мешавад. Ҳадафи асосии обскурантизм муқобил баромадан алайҳи тарғиби илму дониш ва дастовардҳои фарҳангии замон буд. Пайравони ин равиёро рӯҳониёни мутаассиб ва ҳаммаслақонашон ташкил медоданд, ки ҳамешагӣ аз ҷониби маъмурини расмӣ дарбор дастгирӣ карда мешуданд.

Аз ҷиҳати муҳтаво истилоҳи маорифпарварӣ аз решаи калимаи маориф, маърифат гирифта шуда, ба маънои илму дониш, шиноختан, доништан, фаҳмидан ва биниш шарҳу тавзеҳ ёфтааст. Нахустин мутафаккире, ки ба мафҳуми маорифпарварӣ ё худ рӯшанбинӣ таърифи арзишманди илмӣ додааст, файласуфи классики олмонӣ Иммануил Кант мебошад. Ӯ ба саволи “Маорифпарварӣ ё рӯшанбинӣ чист?” чунин посух додааст: «Рӯшанбинӣ ин берун шудани инсон аз ҳолати ноболиғӣ, ки дар он вазъ, ӯ бо гуноҳи худ қарор дорад, мебошад. Ноболиғӣ ин мустақилона, бе кӯмаки дигарон маҳорати истифода бурда натавонистани ақл аст. Ноболиғӣ бо гуноҳи худ ин чунин иллате аст, ки фарогири норасоии хирад не, балки истифода бурда натавонистани он бе ёрии дигарон мебошад...». [3, с.27]

Аз ин таъриф бармеояд, ки Кант ин бачагиро пеш аз ҳама дар умури динӣ дида, омили асосии рӯшанбиниро дар истифода бурдани ақли худ бе ёрии дигар ашхос барои ҳалли мушкилиҳои бавучудномада, меҷӯяд. Зеро дар ин ҳолат ӯ гуноҳи худро дарк карда, аз ҳолати ноболиғӣ берун мешавад, метавонад озодӣ ва ҳуқуққояшро дар ҷомеа ҳифз кунад ва мақому манзалати худро муайян намояд.

Тавре ишора намудем, маълум аст, ки ҷараёни маорифпарварӣ нахуст дар кишварҳои Аврупои ғарбӣ, баъдан дар Россия ва сониян дар Осиёи Миёна рушду камол ёфтааст, вале ин маънои онро надорад, ки инкишофи ҷараёни маорифпарварӣ дар тамоми мамлакатҳои олам якранг бошад. Аз ин нуқтаи назар олимони тоҷик Ғ. Ашӯров дуруст қайд менамояд, ки барномаи маорифпарваронаи асрҳои XVII-XVIII-и Фаронса, асрҳои XVIII-XIX-и Россия ва маорифпарварии оғози асри XX дар Бухоро, Самарқанд ва Хучанд, ҳам умумият ва ҳам фарқият доштанд. Умумияти ин ҷараёнҳоро Ғ.Ашӯров дар он мебинад, ки ҳама барномаҳои ин ҷараёнҳо бар зидди сохти феодалӣ ва институтҳои архаистӣ равона гардида буданд. Фарқияти онҳоро бошад муҳаққиқ дар шароитҳои таърихӣ мебинад, ки дар мамолики номбурда вучуд доштанд ва маорифпарварон дар доираи он шароитҳои иҷтимоии ба кулӣ аз якдигар фарқдошта, амал мекарданд [4, с.36].

Дар «Энциклопедияи советии тоҷик» бошад зери мафҳуми маорифпарварӣ таърифи зерин дода шудааст: «Маорифпарварӣ - чараёни адабию фарҳангӣ ва иҷтимоӣ-сиёсӣ мебошад, ки ба воситаи таблиғи ғояҳои хайр, адолат, илму маърифат иллатҳои сохти муайяни ҷамъиятро барҳам задан, анъанаю маишат ва сиёсати онро тағйир додан меҳост». Тавре мебинем дар энциклопедияи мазкур маорифпарвариро на ҳамчун як чараёни хушкӯ холи, балки ҳамчун як чараёни иҷтимоӣ бисёрсамта, ки ҳам ҷанбаҳои адабию фарҳангӣ ва ҳам иҷтимоӣ-сиёсиро доро буда, ба воситаи адабиёту фарҳанг ба ҷомеаю сиёсати замони худ таъсир расониданист, тавсиф менамояд.

Дар «Луғати энциклопедии фалсафӣ» бошад маорифпарварӣ ҳамчун идеологияи сиёсӣ, фалсафӣ ва фарҳангии давраи таназзули феодализм ва ба вучуд омадани муносибатҳои сармоядорӣ [5, с.35] маънидод карда шудааст. Таърифи луғати фалсафӣ дар шарҳи мафҳуми маорифпарварӣ аз таърифи энциклопедияи советӣ фарқ дорад. Агар энциклопедияи советӣ маорифпарвариро пеш аз ҳама чараёни адабӣ шуморида бошад, пас луғати фалсафӣ онро ҳамчун идеологияи сиёсӣ нишон додаст. Воқеан ҳам чараёни маорифпарварӣ дар ибтидо аслан ҷанбаи адабӣ дошт, вале бо сабаби муҳолифат доштан ба муносибатҳои феодалӣ, ки бо таъсири кишварҳои пешрафта дар ҳоли барҳам хӯрдан қарор доштанд, характери сиёсию идеологиро низ ба худ касб кард.

Муҳаққиқи эронӣ Муҳаммад Тақии Ҷаъфарӣ ба мафҳуми рӯшанбинӣ (маорифпарварӣ) таъриф дода, менависад ки: «Мафҳуми «рӯшанбинӣ» ё худ «рӯшанфикрӣ» ин фаҳмиши луғавии равшании физикӣ нест, балки ҳадафи он дарк намудан ва фаҳмидани воқеият бе ягон монеа, тарс, таассуб, бе гузашт кардан аз анъанаҳои классикӣ мебошад». [6, с.198]

Аз ин таъриф бармеояд, ки дарк ва шинохти воқеият бояд бе пардагирӣ аз олудагиҳои хурофотӣ, таассуб ва ҳамагуна фишорҳо сурат гирад. Ё худ ҳимоя кардан аз ҳуқуқҳо ва озодиҳо, роҳи расидан ба худшиносӣ ва арҷ гузоштан ба арзишҳои фарҳангӣ илмӣ мебошад ва ин амал танҳо тавассути истифодаи ақлу хирад бе кӯмаки дигарон муяссар мешавад. Минбаъд ин гуна фаҳмишро дар ибораи Муҳаммад Иқбол «аз ҳоби гарон хез», [7, с.540] яъне «аз ҳоби асримиёнагӣ, аз шуури тақлидии динӣ, аз муносибатҳои архаистӣ раҳо шав», дучор меоем.

Бо назардошти ин гуфтаҳо маорифпарварӣ ин чараёни маърифатӣ, иҷтимоӣ-сиёсӣ ва фарҳангӣ буда, муқобили идеологияи ҳукмрони давр баромад карда, ҳадафаш таблиғ, паҳнкунии андешаҳои навҷӯна ва афкори пешқадамона буда, кӯшишаш - тағйир додани ҷомеа ба воситаи татбиқи ғояҳои сиёсӣ, маърифатӣ, мисли озодӣ, баробарӣ, ҳамдиلى, ягонагӣ, риояи адолати иҷтимоӣ, инкишофи илму маориф ва арҷгузорӣ ба арзишҳои инсонӣ мебошад.

Аз ин нуқтаи назар маорифпарварӣ дар тафовут аз дигар равияҳои фалсафии марҳилаҳои гузаштаи таърихӣ маҳз бо ғояҳои сиёсию маърифатии худ, аз қабилӣ: озодӣ, баробарӣ, дӯстӣ, тифоқӣ, барқарорӣ ва риоя доштани рукҳои адолати иҷтимоӣ, рушди илму техника меҳост дигаргунсозиву навҷӯихоро дар ҷомеа амалӣ намояд. Бинобар ин, пайдоиши маорифпарварӣ дар Осиёи Миёна ҳамчун равия ва ҷаҳонбинии нав яке аз падидаҳои муҳими ҳаёти маънавӣ ба ҳисоб рафта, аз оғози пайдоиш ва ташаккули то инқилоби Бухоро ба худ тамоюлгирии хос - рӯҳияи маънавиятгустарӣ ва зиддимустамликавӣ касб мекунад. Аз ин ҷиҳат, ақида ва барномарезии маорифпарварона ва ислохотхоҳонаи рӯшанбинони тоҷик аз маорифпарварони Рус ва кишварҳои Ғарб тафовути кулӣ дошт.

Агар ин ҷо заминаҳои пайдошавии равияи маорифпарвариро дар Осиёи Миёна дар асоси сарчашмаҳо, маъхазҳо, маводи бойгонӣшуда, асарҳои илмӣ-тадқиқотии таълиф ва нашршудаи муҳаққиқони ватанию хориҷӣ мушаххас намоем, бояд зикр намоем, ки маорифпарварӣ худ ба худ пайдо нашудааст. Тавре донишманди тоҷик М.Қ. Ғаффарова менависад: «Анъанаҳои инсонпарварии маорифпарварии мутафакк ирони гузашта аз як тараф, баёнгари сатҳи пасти инкишофи иҷтимоӣ сиёсӣ ва иқтисодӣ, ҳокимияти мутлақи амиру хону тамоми аҳли ҳокимон, аз тарафи дигар, заминаи пайдоиши ҷунбишҳои маорифпарварӣ гардидаанд» [8, с.176]. Яъне ба ақидаи олими номбурда заминаҳои асосии пайдоиши маорифпарварӣ дар сатҳи пасти зиндагӣ ва рӯй овардани аҳоли ба анъанаҳои неки башардӯстонаю давлатдорӣ гузашта нухуфтааст.

Пеш аз ҳама дар Осиёи Марказӣ барои пайдоиш ва ташаккули ин равия:

- арзишҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ, ахлоқӣ ва динии мутафаккирони гузаштаи тоҷик;
- вазъи иҷтимоӣ сиёсӣ ва иқтисодиву фарҳангии аморати Бухоро, ки дар ин давра муносибатҳои феодалӣ хеле амиқ реша давонда, беадолатӣ ва риоя нагаштани меъёрҳои адолати иҷтимоӣ ба авҷи аъло расиданд;
- сафари маорифпарварони тоҷик ба кишварҳои мутараққӣ, хусусан, Россия ва боздиди онҳо аз дастовардҳои фарҳангӣ, илмӣ ва техникаи кишварҳои пешрафта;

- огаҳӣ пайдо кардан ва шинос шудани маорифпарварони тоҷик аз маводи дар рӯзномаву маҷаллаҳои ватанию хориҷӣ нашр гардида ва китобҳои тозанашири ҳамфикронашон дар дигар кишварҳои мусулмоннишин, аз ҷумла Афғонистону Эрон нақши асосӣ бозиданд. [9, с.156]

Аз ин нуқтаи назар агар давраи мустамликавӣ аз як тараф, барои мардуми Осиёи Марказӣ давраи вазнину сангин бошад, аммо аз тарафи дигар, барои бедор кардан ва худшиносии мардум таккони ҷиддӣ дод. Ба вижа, бунёди корхонаҳои саноатӣ, таъсиси мағозаву муассисаҳои туччорӣ ва инкишофи муносибатҳои бозорӣ, бунёди робита бо кишварҳои хориҷ ва бо ин васила шиносии мардум аз фарҳанг ва дастовардҳои илмиву техникӣ ба мардум имконият фароҳам овард, ки муқобили беадолатии амиронӣ маъмурони дарбор, фишорҳои беҳадди мустамликадорон, пофишорҳои рӯҳониён мубориза бурда, худро аз ин бенизомӣ раҳой диҳанд. Бинобар ин, пайдоиши маорифпарварӣ дар минтақаи Осиёи Миёна ба мардум яке аз заминаҳои асосӣ барои мубориза бурдан ба муқобили ҳама гуна беадолатҳои амалдорони идораҳои давлатӣ, зулму истибод ва таҳдиду фишорҳои аҷнабиён хизмат кард. Аз ин хотир, тамоюлгирии он ҷӣ тавре олимони тоҷик З.Раҷабов, Ғ.Ашӯров ва Ш.Абдуллоев таъкид намудаанд на танҳо хусусияти зиддифеодалӣ балки характери зиддимустамликавӣ дошт.

Асосгузори равияи маорифпарварӣ дар Осиёи Миёна файласуфи тоҷик Аҳмади Дониш мебошад. Ақидаҳои маорифпарварона ва ислохотхоҳонаи ӯро ҳаммаслақонаш Шамсиддин Шоҳин, Возех, Хайрат, Аҷзӣ, Садриддин Айни, Мунзим ва дигарон ҷонибдорӣ карда, ҷиҳати вусъат пайдо кардани ҳаводорони мактаб ва таблиғи идеяҳои созандаш талош варзиданд. Хусусан Айни дар асарҳои худ, аз ҷумла дар «Ёддоштҳо» аз мактаби Аҳмади Дониш ва андешаҳои маорифпарваронаи ӯ ёд кардааст. Вале барои ба ин мактаб ворид шудану ба камол расидани Айни, ҷуноне ки худи устод Айни дар ин хусус низ дар асарҳои ӯ, ба хусус дар «Ёддоштҳо» маълумоти ба тафсил додааст, дигар маорифпарварону донишмандони замонаш, ҷун Садри Зиё, низ хизмати арзанда намудаанд. Тавре адабиётшинос С. Табаров менависад, нишонаҳои ҷакидаҳои аввалини адабиву бадеӣ ва таҷрибаҳои нахустини эҷодкориву шоирӣ Айни аз доираву маҳфили адабии шабҳои таътил дар ҳавлии қозикалонзода Шарифҷон-маҳдуми Садри Зиё оғоз ёфтаанд ва ибтидо гирифтаанд [10, с.43]

Хулоса. Аз ин нуқтаи назар, омӯзиш, таҳлил ва муқоисаи андешаҳои Аҳмади Дониш ва дигар ҳамназаронаш собит менамоянд, ки маърифатнок намудани мардум дар ин марҳилаи пуртаззодаи таърихӣ аз ислоҳи низомии идоракунии аморат, мафкураи амалдорони давлатӣ, ислоҳи вазъи иҷтимоӣ ва фарҳангии кишвар, раҳо кардани рӯҳониён ва муллову мударрисони мадраса аз таассуб, шуури тақлидии динӣ, ислоҳи барномаҳо ва низомии таълим дар мактаби кӯҳна вобастагии амиқ дошт. Аз ин рӯ, маорифпарварон дар баробари таблиғи андешаҳои навҷӯёна ва тараққиохоҳона, инчунин барномаи ислоҳи вазъи иҷтимоӣ-сиёсӣ ва фарҳангии ҷомеа ва низомии раванди таълиму тадрисро дар мадрасаҳо пешниҳод карда, ҳамчун намояндагони варзидаи равияи ислоҳ ба ҳисоб мерафтанд. Бинобар ин, метавон гуфт, ки мафҳуми ислоҳ ва равияи ислохотхоҳӣ баробар бо равияи маорифпарварӣ дар як марҳилаи таърихӣ инкишофи афкори иҷтимоӣ-сиёсии мардуми тоҷик ба вучуд омадааст.

АДАБИЁТ

1. СамиевБ.Д.Социально - реформаторские взгляды Ахмада Дониша. Душанбе: Санадвора. 2000. – С.154.
2. Ашӯров Ғ. Маорифпарварӣ ҳамчун ҷаҳонбинии нав. Китоби «Ҷашнномаи Айни (Ҷилди X)» – Душанбе: 2003. – С. 10-11.
3. Иммануэл Кант. Сочинения: в 6 тт. – Москва:1976. – С.27.
4. Ғ.Ашӯров.Маорифпарварӣ ҳамчун ҷаҳонбинии нав//Ҷашнномаи Айни. Ҷилди X. – Душанбе, 2003. – 35с.
5. Ғ.Ашӯров. Маорифпарварӣ ҳамчун ҷаҳонбинии нав. //Ҷашнномаи Айни. Ҷилди X. – Душанбе, 2003. – 36с.
6. Энциклопедияи советии тоҷик. – Душанбе, 1983. - Ҷилди 4. – С. 198.
7. Философский энциклопедический словарь. – Москва.1972. – 40с.
8. Муҳаммад Тақии Ҷаъфарӣ.Шинохт аз дидгоҳи илмӣ ва аз дидгоҳи куръонӣ. – Техрон. Фарҳанги исломӣ. 1360. – 176 с.
9. Муҳаммад Иқбол. Паёми Шарқ. - Душанбе, 1987. – 156 с.
10. Ғаффорова М.Қ. Асосҳои фалсафа. - Душанбе, 2012. – С. 43.
11. С.Табаров. Зиндагиномаи Садриддин Айни (1875-1899). Душанбе, 2008. – 233с.

ПРОСВЕТИТЕЛЬСТВО: ОБЗОР, СМЫСЛА, ЦЕЛИ И ПРЕДПОСЫЛКИ ВОЗНИКНОВЕНИЯ

В статье автор дает обзор смысла, цели и предпосылки возникновения просветительства. Исследования изучения и просветительства в современной социологической науке показали что,

действительно просветительство не появился на пустом месте. С самого начала деятельности единственная цель просветителей была просвещение, образованность населения. Они были убеждены, что именно правильный подход к процессу обучения в школах способствует достижению этих целей. Государственная независимость способствовал исследователям освещать тёмные страницы своей истории. Изучение, анализ и сравнение существующих исследований доказали, что цель просветителей была привлечение общества к прогрессу, освобождения людей от суеверий и фанатизма.

Поэтому, просветительство имея образовательный и просвещающий аспект являлось проводителем передовых идей и формирующим национальную идентичность.

Ключевые слова: просветительства, реформ, профессионально, - школа, образовательные, издательства, метод савтия свобода, гуманизм,

ENLIGHTENMENT: REVIEW, MEANING, GOALS AND PREREQUISITES FOR OCCURRENCE

In the article, the author gives an overview of the meaning, purpose and prerequisites for the emergence of enlightenment. Research and enlightenment in modern sociological science have shown that, indeed, enlightenment did not appear in the empty place. From the very beginning of the activity, the only goal of educators was education, education of the population. They were convinced that it was the right approach to schooling that contributed to the achievement of those goals. State independence helped researchers illuminate the dark pages of their history. The study, analysis and comparison of existing studies proved that the goal of educators was to engage society in progress, liberate people from superstition and fanaticism.

Poem, enlightenment with an educational and enlightening aspect was the translators of advanced ideas and forming a national identity.

Keywords: enlightenment, reform, professionally, - school, educational, publishing houses, the method of saviour freedom, humanism.

Сведения об авторах:

Джурраев Комрон – кандидат философических наук ассистент кафедры фалсафа Таджикский государственный университет имени С.Айнӣ, Тел.: (+992) 918351970 E-mail: Komron 90 @mail.ru Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. С. Майяковски, 69. / I

Ахиева Саодат Умарбековна - кандидат политический наук заведуи одел магистратура Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айнӣ Тел: (+992)918440149

About the authors:

Juraev Komron - Candidate of Philosophical Sciences Assistant of the Department of Falsaf Tajik State University named after S. Aini, Tel.: (+992) 918351970 E-mail: Komron 90 @ mail.ru Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. S. Maiyakovsky, 69./I

Akhieva Saodat Umarbekovna - Candidate of Political Sciences, Head of the Magistracy of Tajik State Pedagogical University named after S. Aini Phone: (+992) 918441049

ББК 63.3
УДК 9
К 24

ГЕРМЕНЕВТИКАИ ТАЪРИХ: ОМИЛҲОИ АСОСИИ ИДЕАЛИЗАТСИЯИ АРДАШЕРИ I ДАР АҲДИ СОСОНИЁН

Камолов Ф.А.

Донишқадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон

Ниёгон тафаккур, таҷриба ва малакаи ҳешро аз замони қадим то даври интишори ислом оид ба масоили мухталифи ҳаёт, аз ҷумла ахлоқи сиёсиву иҷтимоӣ дар осори қадимаи диниву таърихӣ ва андарзномаҳо чун панду андарз, қонуни ҳаёт ва ҳикмати зиндагӣ навиштаанд. Илова ба ин, ахлоқи сиёсиву иҷтимоии шоҳон дар осори мухталифи халқиятҳои ориёиву юнониён тазаққур шудааст.

Таърихи давлатдорӣ шоҳони ориёитабор дар осори таърихиву ахлоқи юнониёну ориёиён чун намунаи ибрат ва идеал навишта мешуд. Аз ин ҷост, ки файласуфи машҳури юнонӣ Ксенофонт китоби худ «Киропедия (Курушнома)»-ро махсус ба Куруши кабир бахшидааст. Ксенофонт Куруши кабирро аз лиҳози ахлоқи сиёсиву тадбири идоракунии

империя чун шоҳи идеалӣ навиштааст. Ҳадафи таҳқиқ дар ин мақола масъалаи Куруши кабир нест, аз ин рӯ, аз давом додани суҳан оиди «Курушнома» худдорӣ мекунем, зеро ин масъала дар ҷои дигар мавриди пажӯҳиш қарор хоҳад гирифт.

Китоби дигаре, ки оид ба шоҳи идеалӣ навишта шудааст, «Корномаи Ардашери Бобакон» ва осори диниву ахлоқии зардуштиёни аҳди Сосониён Ардашери I-ро чун шоҳи идеалӣ муаррифӣ кардаанд. Ардашери Бобакон якҷанд амалро иҷро кард, ки дар назди халқиятҳои ориёитабори паҳлавизабон мавриди пазириши ҳамагон қарор гирифт:

I. Аз насли шоҳони каёнӣ ва меросбарандаи империяи бузурги Ҳахоманишиён эълон кардан

Пеш аз он ки Ардашер ба тахти шоҳӣ шинад, бояд қайд намуд, ки сарзамини империяи Ҳахоманишиён баъди ҳуҷуми Искандари Мақдунӣ зери султаи юнониён қарор гирифта, мамлакат ба тавоифи бисёр ҷудо шуда буд.

Искандари мақдунӣ дар асл мехост фарҳанги халқиятҳои ориёитаборро аз байн барад ва ба ҷояш фарҳанги ягонаи эллинистиро дар сарзаминҳои аз Ҳинд то Мақдуния паҳн намуда, этноси нав ба вучуд оварад (4, 325). Аз ин рӯ, Искандар китоби муқаддаси «Авасто»-ро ба забони сурёни нусхабардорӣ карда, боқимонда нусхаҳоро зери оташ қарор дод. Искандар кӯшиш менамуд шаҳрҳои таърихӣ фарҳангии халқиятҳои эронитаборро пурра вайрон карда, ба ҷояшон шаҳрҳои нав бунёд намояд, бо ин мафкураи мардумро бидуздад ва ба ҷояш мафкураи эллинистиро ҷой диҳад. Аммо, мансабталабии юнониён ва пора кардани империяи Искандар ба мамлакатҳои тавоиф ба амалӣ шудани ин нақшаи стратегии Искандар ва муборизаи мардуми эронитабор монеа шуд. Сарзамини империяи Ҳахоманишиён, ки ба итоати Искандар даромада буд, аввалан ба се қисм ҷудо мешавад, ки онҳо чун давлати шоҳигарии юнонии Птоломей дар Миср, шоҳигарии Селевкиён, давлати юнониасоси Бохтар пора мешавад ва баъдан ба ҷои шоҳигарии Селевкиёну давлати юнониасоси Бохтар шоҳигарии Кӯшониён ва шоҳигарии Ашкониён Порт (шоҳигарии Ашкониён аз тавоифи ниммустақил иборат буд) ба миён меоянд [11, с.160-180].

Ардашер аз хонаводаи Сосон буд. Тибқи маълумоти «Таърихи Табарӣ» бобояш Сосон шахси мубориз, бузурги рустоҳою деҳаҳо ва соҳиби оташхонаи Истахр буд. Падари Ардашер Бобак (Попак) баъди вафоти Сосон ба ҷои падараш соҳиби ошгашхонаи Истахр шуда, ҳамзамон бузурги рустоҳою деҳаҳо гардид [2, с.482]. Мувофиқи маълумоти «Корномаи Ардашери Бобакон» «пас аз марги Искандари Румӣ Эроншаҳро 240 қадхудой (мулук-ут-тавоиф) буд. Исфаҳону Порс ва навоҳии наздики он ба дасти Ардавон солор буд. Бобак марзбону шаҳриёри Порс ва гумоштаи Ардавон буд» [8, с.3].

Ардашери Бобакон қасди гирифтани қасоси Дороро дар дил мепарварид, зеро мувофиқи маълумоти «Таърихи Табарӣ» аслу насаби Ардашер ба Исфандиёр мерасид, ки Доро низ аз он шаҳара буд [2, с.481]. Дар «Корномаи Ардашери Бобакон» омадааст, Ардашер аз насли подшоҳони силсилаи Каёнӣ мебошад, ки «...Ардашери Кайи Бобакон аз тухмаи Сосон, нофи Дорои шоҳ!» [8, с.5].

Шоҳигарии Ашкониён Порт бо давлати Рум ҷангҳои дуру дароз дошт ва аз тарафи дигар марказгурезӣ ва мустақилҳои тавоиф ба ҷангҳои дохилӣ рӯбарӯ кард ва «ин подшоҳони хурд, ки пайваста ба пархошу талошҳои байниҳамдигарӣ овора буданд, дар садсолаҳои минбаъда, яъне то даври ба арсаи таърих омадани Сосониён шуҳрати собикаи Ҳахоманишиён ва давлати тавоною мутамаркази ориёиро барқарор карда натавонистанд» [11, с.340] ва сабаби заиф шудани давлат гашт. Аз вазъияти муносиб истифода бурда, Ардашери Бобакон ҷангро зидди Ашкониён оғоз кард.

II. Соҳиби «фарр» ва «хурра» будан

Ардашер ба «фарри каёнӣ» ва «хурра» [8, с.5] соҳиб мегардад ва ин боис мешавад, ки шоҳ дар ҳамаи муҳорибаҳои бо Ашкониён ғолиб меояд.

Ардавон доноён ва ахтаршиносони худро даъват намуд ва аз онҳо талаб кард, ки пешгӯӣ кунанд. Тибқи маълумоти Динкарт ахтаршиносон гуфтаанд, ки «ҳар кӣ аз худованди худ бигурезад ва бузургӣ ва подшоҳӣ расад» дар ҷои дигар «Дастур [мушовир ва ё вазири Ардавон] гуфт, ки он фарри худой ва каёнӣ аст, ки ханӯз бихиш [ба Ардашер] нарасида, бибояд ки ба вай сӯ борем [битозем] шояд, ки пеш аз он ки он фарра бихиш бирасад, шоем [битавонем] гирифтанд» [6, с.53].

Дар «Авасто» ва осори паҳлавӣ консепсияи шоҳи идеалӣ дар робита бо истилоҳи «фар», хусусиятҳо ва маҳакҳои он оварда шудаанд, ки маҳз ниёгони мо дар замонҳои қадим осори

мазкурро чун дастури давлатдорӣ истифода бурда, ба фарҳанг ва тамаддуни ҷаҳонӣ таъсири худро расонидаанд.

Шоҳи идеалӣ дар китоби «Авасто» ва осори паҳлавӣ чун намоянда, фиристода, соя ва таҷаллии Худо дар рӯи замин ҳисоб мешуд, ки вай аз тамоми фазилатҳои ахлоқӣ бархурдор буда, мақоми баланди ҳунари сиёсатмадориву идоракунии мамлакатро дошт. Ин назария дар сарчашмаҳои паҳлавӣ бо истилоҳоти «фар», «фарра», «фаррах» «фарри каёнӣ», «фарри эронӣ», «фарриманд», «фарри эзадӣ», «хурра», «куч» ва «бахт» ёд шудааст.

Мувофиқи маълумоти «Авасто» ҷойгоҳ ва азамати шоҳ ба воситаи «фар» ба инсон ноил мешавад. Истилоҳи «фар» дар «Авасто» дар шакли «xvarθnah», дар забони паҳлавӣ «xwarra», дар монавӣ «farrā» аст. Калимаи «фарра» дар маънии хешкорӣ, бахту иқбол, нуру рӯшноии илоҳӣ омадааст. Дар «Авасто» «фарра» ҳам оташ аст ва ҳам чун мояи зиндагибахш маънидод мешавад.

Фарри эзадии шоҳ ба шаҳриёр кафолат медиҳад, ки андешаҳои сиёсии хешро барои табдил ёфтани ба шоҳи ормонӣ ё худ идеалӣ мустақилона ифода намояд.

Дар «Қорномаи Ардашери Бобакон» истилоҳи «куч» низ омадааст: «...куче бас бузург ва чобук бо ӯ ба асп нишаста буд. Ардавон аз дастур пурсид, ки он кучаш, ки бо ӯ ба асп буд, чӣ намояд? Дастур гуфт: Анӯша бошад Ардашер фарри каён биҳиш расид ба ҳеч чора гирифтани нагӯн, пас хештан ва саворон ранҷа мадоред ва аспон маранҷонед ва табоҳ мекунад» [8, с.43].

Фар фуруғи эзадӣ аст ба дили ҳар кӣ битобад, аз ҳамагон бартарӣ ёбад, аз партави ин фуруғ шахс ба подшоҳӣ расад, шоистаи тоҷу тохт гардад, ороишгар ва одил шавад, ҳамвора комёб ва пирӯзманд бошад [5, с.158]. Дар «Қорномаи Ардашери Бобакон» омадааст: «Аз он чун хурраи каёнӣ ба Ардашер буд, Ардашер пирӯзӣ ёфт» [8, с.49].

Ба қавли академик Б. Гафуров «дар аввали соли 220 милодӣ ҳукмрони вилояти Истахр (дар Форс) Ардашери I Бобакони Сосонӣ ҳокими тамоми Форс гардид. Соли 224 Ардашери I лашкари охири намояндаи оли Ашкониён Ардавони V-ро торумор намуда, ҳокимиятро ба даст гирифт ва давлате таъсис дод, ки дар тамоми сарзамини Эрон вуҷуд дошт» [5, с.257].

Ардашери Бобакон баъд аз шикаст додани Ардавони V соли 224 мелодӣ хонадони Ашкониёро аз сари қудрат дур кард ва шоҳигарии силсилаи Сосониёнро асос гузошт.

Ардашери Бобакон худро меросбарандаи империяи Ҷаҳоманишиён мешуморад ва аз Рум баргардонидани ҳамаи манотиқи аз ҳайати форсҳо ба тахти идораи румиён қароргирифтаре талаб мекунад. Румиён, ки худро меросбарандаи Искандари Мақдунӣ мешумориданд, соҳиби қонунии сарзаминҳои мазкур низ медонистанд. Ба ин нигоҳ накарда, бо талошҳои Ардашери Бобакон, Шопури I ва минбаъд дар замони Анӯшервони одил аксарияти сарзамини собиқ империяи Ҷаҳоманишиён бо ҳам муттаҳид карда, аз дасти румиён баргардонидани шуд.

III. Барқарор кардани китоби муқаддаси «Авасто» ва эълони кардани дини зардуштия чун дини ягонаи давлатӣ

Бо фармони Ардашер китоби «Авасто» барқарор карда шуд ва дини Зардуштия дини давлатӣ эътироф гардид. Албатта, ба ҳамагон маълум аст, ки «Авасто» китоби муқаддаси зардуштия маҳсуб мешавад ва қисмати зиёди онро масъалаҳои ахлоқӣ дарбар мегиранд, ки зерини «Пиндори нек, гуфтори нек ва рафтори нек» навишта шудааст. Дини Зардуштия барои тавоно шудани империяи Сосониён нуфузи беҳамтаре соҳиб мегардад. Сосониён худро меросбарандагони империяи Ҷаҳоманишиён мешумориданд ва доимо дар мубориза бо румиён буданд. Мӯбадон ба Сосониён, алаҳхусус Ардашер, дар мубориза ба румиён ҳамаҷониба мусоидат мекарданд, зеро Сосониён дини Зардуштияро дини давлатӣ эълон намуда, аз он пуштибонӣ мекарданд ва дар навбати худ дини Зардуштия барои дар ваҳдат нигоҳ доштани мардум ва мубориза бо душманони Сосониён хидмат мекард ва робитаи дини Зардуштия бо давлат боис шуд, ки «...лашқари порсҳо чандин бор то наздикии Константинопол рафтанд. Онҳо ҳатто боре Мисро забт намуданд» [11, с.343]. Мӯбадони дини Зардуштия бо сардории Тансар барои ҷамъоварӣ ва китобати «Авасто» машғул шуда, он таълимотро то ба қадри лозима ба мардум меомӯзониданд, зеро тибқи таснифи табақабандии ҷомеа рӯҳониён дараҷаи аввал ва баландтаринро соҳиб мешуданд ва онҳо ҷомеаро ба розигии шоҳ ба ҷаҳор табақа ҷудо намуда буданд, ҳама ба шоҳ хидмат карда, нуфузи вайро дар саросари кишвар меафзуданд.

IV. Соҳиби ахлоқи ҳамаҷониба сиёсӣ ва иҷтимоӣ ва инсонӣ будан

Дар замони Сосониён пандномаи нависӣ ривоҷ меёбад. Дар осори ахлоқӣ фалсафӣ ва динии мардуми ориёнаҷод масъалаҳои ахлоқӣ сиёсӣ ва иҷтимоӣ ва таърихӣ ифода мегардиданд. Илова ба ин, аз номи шоҳон андарзномаҳо навишта мешуданд. Аз миёни

шоҳони сосонӣ ба ду тан, яке Ардашери Бобакон ва дигаре Анӯшервони одил пеш аз шоҳони дигар андарзу суханҳои ҳақимона нисбат дода шудаанд. Машхуртарин асаре, ки ба Ардашери Бобакон нисбат дорад, китоби «Корномаи Ардашери Бобакон» мебошад. Ин асар «тақрибан дар асри VI мелодӣ бо расмулхати паҳлавӣ нигошта шудааст [11, с.340]. Осори паҳлавӣ чун «Корномаи Ардашери Бобакон», «Динкарт», «Номаи Тансар», «Худойнома» асарҳои замони Сосониён ҳастанд, ки аз таърих ва ахлоқи Ардашери Бобакон маълумот бештар додаанд. Дар осори мазкур ахлоқи Ардашери Бобакон чун намунаи олий ва ибратангез оварда шудааст. Илова ба ин, Абулқосим Фирдавсӣ бо истифода аз осори паҳлавӣ андарзи Ардашерро ба бузургону ашрофон ва мардумони оддӣ ба таври алоҳида низ ба назм кашидааст [13, с.337-388].

Ардшер марди хирадманд буд. Хирад нерӯест, ки битавонад хубро аз бад ташхис кунад. Хирад барқароркунандаи тавозуни миёни имкон ва ормон аст. Дар «Минуи хирад» чунин омадааст: «аз [ҳама] некиҳое, ки ба мардум мерасад, хирад беҳтар аст, зеро ки гетиро ба нерӯи хирад метавон идора кард ва минуро ҳам ба [нерӯи] хирад метавон азони худ кард ва Урмузд ин офаридагони гетиро ба нерӯи хирад офаридааст ва идораи гетӣ ва мину ба хирад аст» [9, с.46-50]. Дар ҷои дигар омадааст: «ҳар инсоне, ки аз хирад баҳравари бештар дорад, баҳрааш аз бихишт бештар аст» [9, с.46-50].

Ардшер номдорони кишварашро дар замони худ андарз карда, аз онҳо талаб намудааст, ки тибқи рою хирад амал кунанд ва аз худ дар дунё номи нек боқӣ гузоранд, зеро амалҳои дигар бо заволанд. Фирдавсӣ аз забони Ардашер овардааст:

*Чунин гуфт, к-«Эй номдорони шаҳр,
Зи рою хирад ҳар кӣ доред баҳр... [13, с.371]*

Дар идома:

*Ба гетӣ мамонед ҷуз номи нек,
Ҳар он кас, ки хоҳад саранҷоми нек. [13, с.371]*

Агар мардум аз донишдор бошад, таърихи худро донанд ва аз дастовардҳои илмиву фарҳангии замони худ бархурдор гардад, бо дониши худ рӯҳияи созанда дошта, баҳри тараққиёт кӯшиш мекунад. Шохе ки донишро арҷ гузошта, донишмандро эҳтиром менамояд, дар назди мардум дараҷаи олиро сазовор шуда, дар дилҳои одамон бо некӣ қарор мегирад. Аз ин рӯ, Ардашери Бобакон низ ба дониш тавачҷӯҳи махсус зоҳир менамуд, далели ин гуфтаро дар барқарор намудани «Авасто», ки тамоми масъалаҳои ҳаётии он даврро дарбар мегирифт ва онро дар байни мардум паҳн намудан аз нишонаи шоҳи идеали махсуб меёфт. Фирдавсӣ андарзи Ардашерро ба мардум овардааст:

*Дигар он ки дониш магиред хор,
Агар зердастед, агар шаҳрёр. [13, с.371]*

Подшоҳони ориёитабор яке аз вазифаҳои худро адои адолат байни пайравони худ мешумурданд ва дар тамоми даврҳои дарози таърихи давлатдорӣ ориёӣён подшоҳон кӯшиш намудаанд, ки ба додгарӣ аҳамияти ҷиддӣ диҳанд. Додгарӣ аз сифатҳои фарқкунандаи фармонравии Ардашер шумурда мешавад, ҳимои заифон, додани ҳаққи шикояткунандагон, ҷазо додани қонуншиканон ва таҷовузукундагон ба мардум аз усулҳои муҳимтарини кишвардорӣ вай будааст. Ардашери Бобакон ба шохигарии Искандар «бедодшоҳии Искандар» ном ниҳодааст [8, с.31]. Ҳамчунин, дар «Корномаи Ардашери Бобакон» ҳокимияти Заҳҳок, Афросиёб ва Искандар чун ситамгарӣ ва бедодӣ зикр шудааст. Дар ҷои дигар дар «Корнома» омадааст: «Ардшер хашм гирифт, бо писари Ардадон гуфт, ки мардумиву хунар натвон ба зӯр ва беозарме ва бедод ва дурӯғ ба худ барбастан» [8, с.35].

Дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ Ардашер яке аз беҳтарин намунаҳои додгарӣ аст. Шох ба зердастон ва хидматгори худ фармон меод, ки дар умури кишвардорӣ боадолат рафтор ва тарки оз кунанд:

*Ҳама ростӣ ҷӯй ва фарзонагӣ,
Зи ту дур бод озу девонагӣ. [13, с.374]*

Ардшери Бобакон зиндагонии боадолат ва додгариро мавриди шодмонӣ махсуб доништа, ба аҳли раият ва давлатдорони худ андарз намудааст, ки ба додгарӣ пойбанд бошанд:

*Кунун ҳар чӣ хоҳед кардан зи дод,
Бигӯему аз дод бошем шод. [13, с.372]*

Дар чои дигар Ардашер андарз кардааст, ки зердастон аз доди шоҳ шод ҳастанд ва гетӣ дар навбати худ обод мешавад:

*Дили зердастони мо шод бод,
Ҳам аз доди мо гетӣ обод бод! [13, с.376]*

Ардашери Бобакон ба дини Зардуштӣ пайрав буд, қабл ва баъд аз ғизо хӯрдан дуои шукргузорӣ мекунад, ки онро дар «Корномаи Ардашери Бобакон» «замзама гирифтани мегӯянд [8, с.5]. Дар «Осор-ул-боқия»-и Абӯрайҳони Берунӣ шарҳ шудааст, «замзама дуост, ки оҳиста бар забон ронанд. Ба ҳар ҳол, зардуштиёнро оин чунин буда, ки пеш аз ғизо ва баъд аз он «воч» (вож) мегирифтанд, ки одоби тақдиси нон аст» [3, с.219].

Ардашер дар ҳамаи маконҳое, ки шоҳ ба он чо қадам ниҳодааст ба ободӣ даст задааст. Албатта, обод кардани сарзамини паҳновар ба баланд шудани обрӯю эътибори шоҳ боис мешавад ва шоҳро ба дараҷаи шаҳриёри идеалӣ баланд мекунад, ки ободкорию Ардашер дар «Корномаи Ардашери Бобакон» зикр шудааст: «Ардашер дар Порс чӣ мояи деҳ ободон кардӣ ва киштварз» [8, с.44].

Ардашер андарз намудааст, ки инсонӣ айбҷӯӣ дар назди шоҳ ва одамони нақӯкор ягон кадру манзалат пайдо карда наметавонад ва айбҷӯӣ ба ҳамкорию судманд намеорад:

*Ба панҷум сухан мардуми айбҷӯӣ,
Нагирад ба назди қасон обрӯӣ. [8, с.374]*

V. Ҳунари дабирӣ, аспсаворӣ, камонварӣ, чанговарӣ ва ғайра

Шоҳ бояд тавоноӣ ва истеъдоде дошта бошад, ки битавонад масъулиятҳои подшоҳиро анҷом диҳад. Шоҳ аз ҳунароҳои чангӣ, мисли аспсаворӣ, найзаандозӣ ва камонкашӣ варзида бошад. Дар шикоргарӣ ва паҳлавонӣ саромад бошад [12, с.47]. Дар «Корномаи Ардашери Бобакон» омадааст, ки Бобак – падари Ардашер ҳунароҳои мухталифро ба ӯ таълим дод. Ардашер ҳунароҳои гуногунро омӯхта, дар дабирӣ, аспсаворӣ, камонварӣ, чанговарӣ, шатранҷбозӣ ва ғайра беҳамто буд. Яке аз масъалаҳои ахлоқӣ ростгӯӣ буд, ки Ардашер аз хурдӣ ба он амал менамуд. Масалан, Ӯ (Ардашон – Ф.К.) нома ба Бобак кард, ки мо эдун шунидем, ки шуморо писаре ҳаст боиста ва ба фарҳанг ва саворӣ бисёр фарҳефта» [8, с.13] «...Ардашер ба ёрии Яздон ҳама раҳ, чиратар ва озмудатар омад» [8, 35]. Аз ин рӯ, ҳунароҳои мазкур барои шоҳ зарурӣ буда, онҳо дар ҳолатҳои мухталиф аз тарафи шоҳ мавриди қорбурд истифода мешаванд.

Ҳамин тариқ, аз баррасии масъалаи мазкур ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки Ардашери Бобакон бо истифода аз панҷ воситаи зарурӣ шоҳи идеалии аҳди Сосониён гардад:

1) Ардашери Бобакони Сосонӣ худро аз шачараи подшоҳони каёнӣ эълон карда, меросбарандаи империяи Ҳахоманишиён хондааст. Ин суханҳо барои муттаҳид шудани мардуми ориёитабор боис шуда, давлати абарқудрати ориёнро тахти шоҳигарии Сосониён ба миён овардааст;

2) Ардашери Бобакон тамоми мӯбадони зардуштиро муттаҳид карда, дини Зардуштияро дини давлатӣ эълон намуда, китоби муқаддаси «Авасто»-ро аз манотиқи мухталиф чамбоварӣ карда, қисматҳои асосии онро барқарор кардааст ва ин амал ба обрӯю эътибори шоҳ таъсири мусбӣ расонидааст;

3) Мувофиқи таълимоти дини Зардуштия, китоби «Авасто» ва осори динии паҳлавӣ шоҳ бо «фарр», «хурра», «фарри каёнӣ» ва «фарри эзадӣ» лоиқ доништа шудааст, ки қонуниятҳои шоҳигарии Ардашерро дар тамоми ҳафт кишвар таъмин мекард;

4) Ардашери Бобакон чун инсонӣ нек, хирадманд, арҷгузор ба илму дониш, додгар ва одил, соҳиби ахлоқи ҳамида дар дили одамони нақш баста, шоҳи идеалии аҳди Сосониён гардидааст;

5) Шоҳ бо ҳунароҳои мухталифи дабирӣ, чанговарӣ, аспсаворӣ, шатранҷбозиву чавгонбозӣ, суханварӣ ва ғайра мусаллаҳ буд, ки ин ҳунароҳо аз ҷониби Ардашер дар ҳолатҳои мухталиф истифода шуда, ба шоҳ бартариятҳо аз дигарон муяссар мегардонд.

АДАБИЁТ

1. Авасто. Қуҳантарин сурудҳо ва матнҳои эронӣ / Тарҷумаи Ҷалил Дӯстхоҳ. –Техрон: Интишороти марворид, ҷ. 1, –526 с., ҷ. 2, -1206 с.

2. Балъамӣ, Абӯалӣ Муҳаммад. Таърихи Табарӣ. Ҷилди 1, Техрон, 1380/2001. – 817 с.
3. Берунӣ, Абӯрайҳон. Осор-ул-бокия / Тарҷумаи Акбар Доносиришт. –Техрон: «Амири Кабир», 1386/2007. – 611 с.
4. Гафуров Б.Г., Цибукидис Д.И. Александр Македонский и Восток. –Москва: «Наука», 1980. – 456 с.
5. Гафуров Б. Ф. Тоҷикон / Б.Ф. Гафуров. –Душанбе, «Ирфон», 1998. –416 с.
6. Динкард. Китоби саввум / Тарҷумаи Фаридун Фазилат. –Техрон: Фарҳанги Деххудо, 2002. –120 с.
7. Ксенофонт. Курушнома / Тарҷумаи Ризо Машоихӣ. – 268 с. [манбаи электронӣ].
www.javidiran.wordpress.com
8. Корномаи Ардашери Бобакон / Тарҷумаи Қосим Ҳошимӣ Наҷод. –Техрон: Нашри Марказ, 1991. –84 с.
9. Минӯи хирад / Тарҷумаи Аҳмад Тафзилий. –Техрон: Интишороти Тӯс, 2000. –138 с.
10. Номаи Тансар ба Гушнасп / Тасхеҳи Мучтабо Минавӣ. –Техрон: Интишороти Хоразмӣ, 1975. – 251 с.
11. Раҳмонов, Эмомалӣ. Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён (нашри дувум) / Э. Раҳмонов. – Душанбе: “Ирфон”, 2016. -704 с.
12. Таҳомӣ, Муртазо. Шоҳи ормонӣ ва ормоншаҳрӣ / Т. Муртазо // Маҷаллаи Ҷусторҳои таърихӣ. Техрон, 2018. – с. 43-63.
13. Фирдавсӣ, Аблӯқосим. Шоҳнома / А. Фирдавсӣ. Ҷилди 5. – Душанбе: «Адиб», 2009. – 480 с.

ГЕРМЕНЕВТИКА ИСТОРИИ: ГЛАВНЫЕ ФАКТОРЫ ИДЕАЛИЗАЦИИ АРТАКСЕРКСА I В ЭПОХЕ САСАНИДОВ

Статья посвящена факторам идеализации царствования Артаксеркса I, известного как Ардашир Бабакан, в пехлевийских произведениях эпохи Сасанидов.

Автор, в статье, анализируя теоретические и практические аспекты проблем, рассмотрел пять факторов и причин идеализации Артаксеркса I Сасанидского.

Автор приходит к выводу о том, что Артаксеркса I Сасанидский становится идеальным царем после того, как он: а) объявил себя наследником арийской империи Ахеменидов и связывал своё родство с Каянидскими царями; б) собрал и восстановил святую книгу Авеста и объявил Зороастризм государственной религией; в) использовал политическую теорию и понятие, как: «фар», «хурра», «фарри эзидӣ», «фарри каёнӣ» («наместник бога на земле») и царь царей семи стран; г) имел лидерские и военные способности; д) обладал высокими человеческими, политическими и социальными нравами.

HERMENEUTICS OF HISTORY: MAIN FACTORS OF IDEALIZATION OF ARTAXERXES I IN THE SASANID EPOCH

The article has been devoted to the idealization factors of the reign of Artaxerxes I known as Ardashir Babakan in the Pahlavi works of the Sassanid era.

The author, analyzing the theoretical and practical aspects of the problem, researched the five factors and causes of the idealization of Artaxerxes I of Sasanids.

The author concluded that Artaxerxes I of Sasanids became the ideal king after he:

- a) declared himself the heir to the Aryan empire of the Achaemenids, and connected his kinship with the Kayanid kings;*
- b) collected and restored the holy book of the Avesta and declared Zoroastrianism the state religion;*
- c) used political theory and concepts as: “farr”, “khurra”, “farri ezidi”, “farri kayoni” (“governor of God on the earth”) and the king of kings of seven countries;*
- d) had leadership and military abilities;*
- e) had high human, political and social morals.*

Сведения об авторе:

Камолов Фарухдҷон Абдукадирович - кандидат филологических наук, доцент кафедры иностранных языков Института экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции. Адрес: Республика Таджикистан, 735700 г.Худжанд, проспект И.Сомони 169 Электронная почта: foteh122010@gmail.com. Тел: (+992) 928478616

About the author:

Kamolov Farrukhjon Abdukodirovich - Candidate of Science in Philology, Associate Professor of the Department of Foreign Languages, the Institute of Economy and Trade of Tajik State University of Commerce Address Republic of Tajikistan, 735700 Khujand, I.Somoni Avenue, 169 E-mail: foteh122010@gmail.com, Mobile phone: (+992) 928478616

РАВИШИ ТАЪРИХНИГОРИИ АБДУЛҲАЙ ИБНИ ЗАҲҲОКИ ГАРДЕЗӢ ДАР «ЗАЙНУ-Л-АХБОР»

Одинаев А. Н.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Аҳмади Шуъайб Муслимёр

Донишқадаи таълиму тарбияи муассисаи таҳсилоти олии Саманагон

1. Муқаддима

Таърихнигории ҳар қавму миллате сайри таҳаввулу идомаи таърихии он қавму миллатро дар худ дорад. Аз ин рӯ, манобеи таърихӣ ҳам аз манобеи мактуб ва ҳам ғайримактуб шомили маълумоти бисёр муҳим дар бораи бунёди фикрию фарҳангии ҷомеаҳо дар асрҳои мухталиф мебошад. Бинобар ин, «Таърихи Гардезӣ» низ нишондиҳандаи ҳаёти фикрию фарҳангии Хуросони бузург аст, ки аз сарчашмаҳои таърихнигорӣ ва таърихнигарии муҳимму муътабари мо дар қарнҳои чаҳорум ва панҷуми ҳиҷрӣ ба шумор меравад. Дарвоқеъ, таърихнигории хуросонӣ ба забони асили форсии дарӣ бо вижаҳои махсуси он, аз замони сомониҳо ва бо талхису тарҷумаи «Таърихи Табарӣ» ба унвони «Таърихи Балъамӣ» оғоз шуд. Сипас таърихнигории хуросонӣ дар аҳди Ғазнавиён, ки вориси ҳаёти илмиву фарҳангии сомониҳо буданд. Бо эҳтимоми ҷиддиати бештаре ҳамроҳ шуд, ки дар ҳукми посух ба ниёзҳои замона буд. Муҳимтарин осор ва навиштаҳои таърихнигоронаи он аср ба забони дарӣ «Таърих»-и Маҳмуд ибни Варроқ аст, ки як таърихи умумӣ буда, воқеаҳо то соли 409 х. қ. (1019 м.) дар бар мегирад. Сипас Абулфазли Байҳақӣ дар «Таърихи Масъудӣ» воқеаҳо аз ҳамин сол, ки ба эҳтимоли зиёд дар тақмили таърихи Ибни Варроқ буда, думбол кардааст, аммо он чи аз матн ва адабиёти навиштории «Таърихи Гардезӣ», асари Абусаид Абдулҳай ибни Заҳҳок бармеояд, мавсуф муосир ва ҳамаср бо Абулфазли Байҳақӣ ва Абурайҳони Берунӣ аз бузургони дарбори Ғазнавӣ буда ва тааллуқи хоҳири фаровоне низ ба даврони иқтидори ғазнавиҳо, ба вижа, асри Маҳмуди Ғазнавӣ доштааст. Гардезӣ то ҳадди зиёде таҳти таъсири осори он ду адиб, андешаманд ва муаррихи маъруф қарор гирифта ва бо бинишу равиши хос ба таърихнигорӣ мубодират варзидааст. Гардезӣ ҷойгоҳи таърих ва таърихнигории хуросонӣро ба забони дарӣ дар гуфтумони фарҳангии даврони сомонӣ ва ғазнавӣ собит кардааст. Аз ҳамин ҷиҳат аст, ки китоби «Зайн-ул-ахбор»-и Гардезӣ аз арзишу эътибори хосе бархурдор аст.

Аҳамият додан ба забон ва китобати форсии дарӣ дар ҳақиқат эҳсоси ниёз ба эҳёи хифзи хувияти хуросонӣ ва забони форсии дарӣ буд, зеро забон ба унвони бистаре, ки дар ду шакл: лафз ва маъно намуд пайдо мекунад, фарҳанг ва хувияти ҷомеаҳо ба намоиш мегузорад, ки дар арзиш додан ба хувияту моҳият ва талош дар мондагори қардани воқеиятҳои таърихии он, аз ҷумла фаъолиятҳои шуубӣ, дар баробари ифтихори арабӣ ва бартариталабии қавми араб, буд. Аз ин рӯст, ки муаррихони хуросонӣ алоқаи шадид ба хифзи тамаддун ва дostonҳои асотирии худ доштаанд; аммо бо тавачҷух ба аҳамияти «Таърихи Гардезӣ» (Зайн-ул-ахбор), ки ганҷинае аз иттилооти муҳиму муътабаре дар бораи ҳаёт ва тамаддуни мардуми Хуросон дар давраи ғазнавиҳо ва пеш аз он аст, ки то ҳанӯз ба сурати илмӣ ва муҳаққиқона баррасӣ нашуда ва бинишу равиши таърихнигоронаи вай ба дурустӣ мавриди пажӯҳиш қарор нагирифтааст, ки мақолаи ҳозир, сабки таърихнигорона, бинишу равиши Гардезиро ба баррасӣ гирифтааст.

2. Зиндагиномаи Абдулҳай ибни Заҳҳоки Гардезӣ

Абусаид Абдулҳай ибни Заҳҳок ибни Маҳмуди Гардезӣ, муаллифи «Зайн-ул-ахбор» аз мардуми Гардез, шаҳре дар ҷанубу шарқи Кобул аст. Танҳо ду нусха аз «Зайн-ул-ахбор»-и Гардезӣ боқӣ монда, ки бидуни муқаддима аст ва ҳамин мавзӯ боис шуда, ки дар бораи муаллиф ва шарҳи ҳоли ӯ иттилои ҷандоне дар даст набошад, аммо ба назар мерасад, ки Гардезӣ номи китоби «Зайн-ул-ахбор»-ро аз лақаби султони Ғазнавӣ – Абдуррашид ибни Маҳмуд ибни Сабуктегин (441-444 / 2 октябр 971 – 30 апрели 1030) гирифтааст. Ҳамчунин бояд ёдовар шуд, ки Абулфазли Байҳақӣ, адиб ва муаррихи машҳур ва ҳамзамони Гардезӣ низ китобе бо унвони «Зинат-ул-китоб» ва ё «Зайн-ул-китоб» дар фанни иншо таълиф намуда ва номи онро аз лақаби Абдуррашид ба мерос гирифтааст. [11, с.187] бо ин авсоф «Таърихи Гардезӣ» дар замони салтанати Абдуррашид ибни Маҳмуд (1049-1053) таълиф шуда ва ба яқин замони таълифи китоб низ пеш аз қатли амир Абдуррашид ба дасти Туғрул ғуломи зинуфузи дарбори ғазнавӣ маъруф ба “Туғрули кофарнеъмаг” будааст. Соҳиби «Зайн-ул-ахбор» дар авҷи иқтидори Ғазнавиён мезист ва бо шахсиятҳои бузурги дарбори ғазнавӣ ва хоса Абулфазли Байҳақӣ ва Абурайҳони Берунӣ ҳаширу нашр дошта ва ба хусус аз осори Берунӣ баҳра бурдааст [7, с. 510]. Босурро низ ақида бар ин аст, ки «Зайн-ул-ахбор» ба Абдуррашид ҳада

шудааст [4, с. 8]. Абдулхай Ҳабибӣ соли таваллуди Гардезиро эҳтимолан дар ҳудуди 400 х. қ. (1010 м.) медонад ва бад-ин бовар аст, ки Гардезӣ шоҳиди бархе аз вақеаҳои асри Маҳмуди Ғазнавӣ будааст [6, с. 19-20]. Дар натиҷа метавон гуфт дар асри футӯҳоти султони Маҳмуд ҳадди ақал 20 сола будааст. Гардезӣ фитнаи Туғрул дар аҳди султони Абдулрашидро дарк накарда, зеро барои султони дуои «идомусултона», ки ҳолати пайвастагиро мерасонад, навиштааст. Бар ин асос фавти Гардезӣ каме қабл аз 444 х. қ. (1010 м.) яъне соли, ки фитнаи Туғрул ва сукути Абдулрашид рӯй дода, будааст [3, с. 73-74]; Аммо ба назари Майсамӣ Гардезӣ, ки яке аз дабирони дунҷояи дарбори султони Маҳмуд буд. Майсамӣ меафзояд шояд вай бо он Гардезӣ, ки аҳду ливои халифа Алқодирро барои султони Масъуд оварда, нисбате дошта бошад [10, с. 95].

3. Мухтавои «Зайн-ул-ахбор»-и Гардезӣ

Гардезӣ дар китоби хеш ба мавзӯҳои гуногун пардохта, вале тамаркузи аслии вай дар таърихи Хуросон будааст. Ӯ ибтидо ҳулоса ба таърихи Хуросони бузург дар панҷ бахш мепарозад: 1. Подшоҳии Таҳурс то Таҳмосб (бо таваҷҷуҳ ба ин ки бахши нахустини китоб дар дастрас нест, ин қисмат аз Таҳурс оғоз шудааст). 2. Силсилаи Каъниён аз Кайқубод то Доро. 3. Маликуттавоиф, аз подшоҳи Искандар то Ардавон 4. Сосониён, аз салтанати Ардашери Бобакон то Қубод. 5. Ақосира, подшоҳии Хусрави Анушервон то инқирози Сосониён. Гардезӣ сипас боз ҳам мухтасаран таърихи паёмбар (с), ҳулафои рошидин, Банӣ Умайя ва Банӣ Аббос то халифа ал-Қоимро зикр мекунад ва дарвоқеъ дар ин бахш ишороте ба ин таворих кардааст. Гардезӣ бо поён ёфтани бахше аз таърихи ислом, рӯйи ахбори умарои Хуросон мутамаркиз мешавад ва аз ин қисмат ба баъд, муаррих иттилооти бештареро ба хонанда мунтақил менамояд. Аз ин рӯ, «Зайн-ул-ахбор» таркибе аз се намунаи шакли таърихнигорӣ исломӣ - хуросонӣ, яъне умумӣ, сулолаӣ ва маҳаллӣ ё минтақавӣ аст. Агарчи Майсамӣ танҳо бар таркиби таърихи сулолаӣ ва умумӣ дар «Зайн-ул-ахбор» таъкид мекунад [10, с. 109]. Бо оғозшудани таърихи сулолаи Ғазнавӣ, воқеаҳо бо алоқае зикр шудааст: «оғоз кардем ба гуфтани ахбори Яминуддавла ва раҳимахулло алайҳ бар тибқи эҷоз ва ихтисор» [6, с. 379]. Ҳамин исрори Гардезӣ бар ҳулосанависӣ ва адами ироаи ҷузъиёт, сабаб шуда то равиши таърихнигории вайро хушк, беруху беэҳсос тавсиф кард [16, с. 5]. Гардезӣ ҳодисаҳои таърихро то ба салтанат расидани Абулфатҳ Мавдуд ибни Масъуд идома медиҳад [6, с. 440]. Сипас бо қатъи ривоятҳо, ба баъни таворих [тақвим]-и ҷаҳоргона, аъён ва сабаби онҳо, аҳволу ансоб ва маорифи ҳиндӣ мепарозад. Бахши аслии ин фаслҳо «хосса аз китобҳои Хоҷа Абурайҳон Берунӣ аст» [11, с. 197]. Ба вижа аз ду китоб – «Осор-ул-боқия» ва «Таҳқиқи миллал-ил-Ҳинд» - рӯнависӣ шудаанд. Ҳамчунин бархе аз манобеи аслии Гардезӣ аз онҳо истифода намуда, ба сароҳат зикр шудааст: китоби «Масолик ал-мамолик» аз осарҳои Абулқосим Убайдуллоҳ ибни Хурдодбех, «Рубъ-уд-дунё» асари Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ, «Масолик ва мамолик» асари Абуабдуллоҳ Муҳаммад ибни Аҳмад Ҷайҳонӣ ва «Тавзеҳ-уд-дунё». Шояд «Рубъ-уд-дунё» аз ҷумлаи осори мактубест, ки Гардезӣ аз истифода бурдани онҳо худ ишора кардааст [ҳамон, с. 198-199]. Нуктаи муҳим дар бораи «Зайн-ул-ахбор» ривоятҳои марбут ба таърихи Ғазнавӣ аст. Гардезӣ худ шоҳиди вақеаҳо буда, дар оғози ривояти салтанати Маҳмуди Ғазнавӣ бар ин масъала таъкид зиёде кардааст: «аммо ин ахбор бештар аз онӣ вай будааст, ки ба рӯялайни хеш бидидем.» [6, с. 532 ва 548]. Масъалаи муҳимме, ки дар нигоҳи нахустин ба зехни хонандаи «Зайн-ул-ахбор» мерасад, аз ҳамгусехтагӣ, танаввуи ривоёт ва талхиси амдӣ беш аз ҳад аст. Ба назари Майсамӣ ин аз ҳамгусехтагӣ, баёнғари танҳо як амр ҳастанд ва он машрӯъиятбахшии ҳамроҳ бо каломи ситоишомез дар бораи Ғазнавӣ аст. Зеро «Зайн-ул-ахбор» маҷмӯае аз интиқоли қудратхост, ки Ғазнавӣён поёндиҳандаи ин занҷир ҳастанд [10, с. 96-109]. Агар ин ақидаи Майсамиро бипазирем, андешаву ангезаи таърихнигоронаи Гардезӣ бо Утбӣ қобили муқоиса аст. Утбӣ низ таърихи хешро бо ҳадафи машрӯъиятбахшӣ ба Султонмаҳмуд барои мухотабоне аз қабл мушаххасшуда, нигоштааст. Ҳоло пурсиши асосӣ дар бораи Гардезӣ ин аст: мухотибони ӯ чӣ қасоне будаанд? Саволе, ки Майсамӣ барои он чандин назарияро ироа медиҳад. Ба ақидаи Майсамӣ, сабаки содаву насри равони Гардезӣ дар «Зайн-ул-ахбор», ки ҳадафҳои омӯзишу тарбияти вайро нишон медиҳад. Аз ин рӯ, шояд «Зайн-ул-ахбор» барои таълими дарбориён, ё барои тарғиби султони Абдулрашид то падараш Маҳмуд, дар шукӯҳ рақобат кунад ва шояд ҳам барои омӯзиши ҳукуматдорӣ ба шохзодагон навишта шудааст [ҳамон, с. 110]. Ҳар яке аз ин эҳтимолҳо метавонанд дуруст бошанд. Аммо дар ин миён нуктаҳои дар бораи насри Гардезӣ фаромӯш шудааст: Истифодаи Гардезӣ аз насри сода лузуман ба маънои тарбиятӣ будани он нест. Дарвоқеъ «Зайн-ул-ахбор» аввалин матни таърихнигории мустақили форсии дарист, ки бидуни шак адабиёти форсии дарӣ дар марҳалаи нахустини осор беолоиш ҳастанд ва баъдан тайи гузашти замон такаллуф (печида ва сохта будани ҷумлаҳо) вориди насри форсӣ шуд. Муаррихи муосири эронӣ хонум Туркамани Озар, ҳадафи

дигареро барои Гардезӣ ёдовар шуда ва бад-ин бовар аст, ки мавсуф ба думболи «эҳёи хувияти эронӣ» будааст [13, с. 46]. Он чи аз пажӯхишҳои муосир дар мавриди матни «Зайн-ул-ахбор» ба даст меояд, ин аст ки бояд «Зайн-ул-ахбор»-ро яке аз беҳтарин намунаҳои иншои форсии дарию оғози асрҳои миёна донист [11, с. 200]. Чунончи Забехуллоҳ Сафо дар ин маврид менависад: «Насри он содаву равон ва мутамоил ба шеваи нависандагони аҳди сомонист ва аз мухтасоти он риояти ҷониби эҷод ва зикри рууси ҳаводис ва иҷтиноб аз татвилу адами вуруд дар ҷузъиёт аст [8, с. 298].

4. Равишу биниши таърихнигорӣ Гардезӣ

Гардезӣ дар асри эҳёи забони форсии дарӣ бо ҳудогоҳӣ ба таърихнигорӣ пардохт ва тавонист миёни ду мақулаи адабиётнигорӣ ва таърихи таърихнигорӣ фосила барқарор кунад. «Зайн-ул-ахбор» як таърихи умумӣ аст, ки ба таърихи Хуросони бузург ва қисматҳои шарқии он мепарозад. Аммо дар қисмати қавмҳо ва миллатҳои дигар низ мухтасаран пардохтааст. Аз ин рӯ, метавон Гардезиро дар раъси неҳзати таърихнигорӣ ба забони форсии дарӣ қаламдод кард. Зеро «Таърихи Балъамӣ» ба ҳар дараҷа, ки бошад, ба унвони аввалин муваррихи форсиабон моҳияти тарҷумаро дорад. Асари Байҳақӣ вачҳи адабии пуррангтар дорад ва таълифи «Таърихи Сиистон» мушаххас нест, таърихи Маҳмуди Варроқ аз миёна рафтааст ва Абурайҳон танҳо як асар ба забони форсӣ дорад [11, с. 194]. Равиши Гардезӣ, ки хеле наздик ба равиши Яъқубӣ ва гоҳ дақиқтар ва муфидтар ва ба тариқи гоҳшуморона ба таърих пардохтааст, ки нигариши мудорочӯена ва адолатталабона ба таърих доштааст. Равиши чамъоварии иттилооти худро баён дошта ва байни мушоҳидаҳои худ ва он чи аз китобҳои дигарон нақл намуда фарқ мегузорад.

Гардезӣ аз насри мурсал ва сабки хуросонӣ дар нигориши таърихӣ истифода намуда ва мафҳумҳои фаҳимро ба кор гирифтааст. Зарофати вай дар муқоиса бо Байҳақӣ инро мерасонад, ки Гардезӣ мехоста, байни таърихнависӣ ва адабиёти таърихӣ фарқ эҷод кунад. Зеро сохтори адабии асари Байҳақӣ фаҳимтар ва пуррангтар аз сохтори «Таърихи Гардезӣ» аст ва ҳамин мавзӯё ҷойгоҳи таърихнигоронаи Байҳақиро барҷаста ва қобили тааммул қаламдод мекунад. Гардезӣ муаррихе мутмаин буда, ки ба се шева воқеаҳои таърихӣ худро чамъоварӣ намудааст: 1. Шеваи ӯ бо истифода аз манбаҳои таърихӣ ва таърихнигорие, ки ба иқтисоии матлаб ба онҳо ишора намудааст. 2. Равиши айниву таҷрибӣ, ки марбути вақоеи ҳаёти муаллиф мебошад, ки ба тарзи мӯшиқофӣ гузориш кардааст. 3. Истифода аз манобеи шифоҳӣ ва ривоятҳоест, ки аз афроди мавриди итминон шундааст. Сабки «Таърихи Гардезӣ» ҷолибу қобили тааммул аст, ки ба лиҳози сохтори таърихӣ муаррихи мутааххид ба эҳё ва пайваस्ताгии мулаффаҳои хувияти Хуросонист, ки бо масъулият ба таърихнигорӣ пардохтааст [5, с. 89]. Ба лиҳози равишӣ, сабки содда ва воқеъгароёнаеро дар гузориши таърих ба кор мегирад ва аз манобеи худ иттилоъ медиҳад. Бо ин ҳама аз ёд набарем, ки Гардезӣ муаррихест, ки дар гузаштае зиндагонӣ карда, ки дар муқоиса бо даврони муосир дар асоси шароити суннатӣ ба таърихнигорӣ пардохтааст. Моҳияти интиқодӣ надорад. Аммо муҳим ин аст, ки ин навъи дид ва сабки таълифи онҳо ба гунаест, ки тариқи мухталиф таҳлилро ба рӯйи муҳаққиқи имрӯза мекушояд [11, с. 217].

5. Рӯйқардҳои иҷтимоӣ

Бар хилофи бисёре аз муаррихон, Гардезӣ шахсест, ки мавриди эҳтимоми муаррихон воқеъ нашуда ва дар бораи шахсияти ӯ сухани сарех баён нашудааст, аммо нигаришу бардошти ӯ ба таърих дар бисёре аз мавридҳо роҳ ёфт, иҷтимоиву фарҳангӣ дорад. Таваҷҷуҳ ба иқдомҳои умронӣ, ихтироот ва иқтишофот ва навоариҳои подшоҳони асотири дорад ва ба ахлоқи сулук ва робитаи мутақобилаи шохон ва мардум ишора мекунад ва аз мафҳуми. Чун сохтани танбур, парвариши абрешим, парвариши занбури асалу гирифтани асал, эҷоди шахрҳои Марв ва Қухандиз ва лафзи Эроншаҳр истифода намудааст. Аз баргузориҳои чашни Наврӯз ба поси лутфи Худо бар мардум то эҷоди осиебсанге, ҳафри конҳо ва маодин, истихрочи гавҳарҳои некӯ ва бофтани порчаҳои рангинро ёд намудааст [6, с. 59]. Аз тақсими ҷомеа ба ҷаҳор табақаи аслии дар замони Ҷамшед тазаққур додааст. Ба таври намуна: «мардумонро ба ҷаҳор гуруҳ кард ва аз ин ҷумла як гуруҳ доноён, дигар муборизон ва лашкариён ва се дигар дабирон ва мунаҷҷимон ва ҷаҳорум барзгарон ва бозаргонон ва пешаварон» [ҳамон, с. 87 то 88]. Аммо бидуни рӯйқарди интиқодӣ бад-он ишора кардааст. Ба бардошти Гардезӣ ҳангоме подшоҳони пешдодӣ ва Каёнӣ бо мардуми Эрон ҳамнаво мешаванд, навъе фараҳмандист. Рӯйқарди иҷтимоии Гардезӣ ба сунани чамъӣ дар воқеъ зариф ва бо диққат баён мешавад [ҳамон, с. 320]. Гурезе ба одоб ва сунани иҷтимоӣ ва хонаводагӣ ишороти дархури таваҷҷуҳе дорад. Ӯ дар китоби мазкур бо ҳассосияте, ки ба ҳулосанависӣ нишон медиҳад, аз шинохти ақвол ва милали гуногун ғофил намест. Нуқтаи авҷи ин амали ӯ дар баёни маншаи туркон ва қабоиلى эшон ва ақвоми шарқи Аврупову Чин аст. Гардезӣ дар аҳволу ансоби туркон аз Ибни Хурдодбех ва Ибни Муқаффаъ истифода намуда ва меафзояд, ки туркон аз наҷод чиниён

хастанд ва нух вилояти Туркистонро ба писараш Ёфис бахшид. Аз он чое, ки минтақаи беобу алаф аст, онро Турк номид. Гардезӣ турконро «тунукмӯй ва тунукхӯй» муаррифӣ мекунад» [6, с. 546-547]. Халх, киймок, яғмоиён, хирхизиён, тибитиён, барсахон, ғузон, бучнокиён, хизрон, бурдос, билкор, илонҳо, чигил ва таркашӣ аз ҷумла ақвومه хастанд, ки Гардезӣ ном мебарад. Халхиён: Гардезӣ менависад Халх марде аз бузургони туркон буд, раиси ин қабиларо ябоғу меноманд «ва аз ин қабилла ябоғу Халх андар Туркистон қабиллаҳо бисёр аст» [ҳамон, с. 548-549]. Киймок: ба назари Гардезӣ асли тоифаи киймок аз тоторон аст ва киймокиён ҳама бадхӯ, бахил ва ғарибии душман хастанд. Онҳо Обартишро мепарастанд ва ба он сачда мекунанд гӯй худовандгори эшон аст. Хонае надоранд ва дар сахроҳо чодарнишин хастанд. Ҳамагӣ дом доранд, ба ҷуз шутур, ки дар он ҷо талаф мешавад. Онҳо намак надоранд ва онро бо пӯсти самур муовиза мекунанд. Дар тобистон ғизои эшон шири асб аст ва дар замистон гӯшти домҳояшонро мехӯранд [ҳамон, с. 549-554]. Ишораи Гардезӣ ба номи тоторҳо, мабҳаси муҳим аст, зеро ҷуз манобеъи мутақаддима маҳсуб мешавад, ки дар бораи ин ақвом сухан гуфтааст. Яғмоиён: ин қабилла дар миёнаи қабоили халх ва киймок зиндагӣ мекунанд. «Ва эшонро меҳтаре бувад, марде бад ва шарпарвар ба номи Яғмо, мардуми сахткӯш ва дорои чаҳорпоёни фаровон хастанд ва маҳсули аслии эшон пӯсти самури чинӣ марғуб аст» [ҳамон, с. 544]. Хирхезиён: бузурги эшон аз меҳтарони сақлобиён буд. Ин қабилла дар воқеъ аз қабоили хастанд, ки тахт фармонроуии хзрон қарор доштанд. Онон сархаму сафедпӯст буданд ва аз ин ноҳия мушк ва анвоъи пӯст меоварданд. Мардумони хастанд, ки бархе гов мепарастанд ва бархе дигар бод ва хорпушт ва монанди хиндиён мурдагонро месӯзонанд, ки онро мояи покӣ ва таҳорат медонанд [ҳамон, с. 555- 560]. Ғузон: раиси ин қабоилро Тағузгузи хоқон мегӯянд. Умуми онҳо сахронишин хастанд ва хайма ва харгоҳ доранд, «либоси мулуки эшон дебои чинӣ ва ҳарир бошад ва аз он оммаи ҳарир ва карбос» ҳамагӣ дорои остинҳо ва доманҳои баланде хастанд. Мардон камарбанде ба ҳамроҳи анвоъи ханҷар ба камар мебанданд [ҳамон, с. 567- 570]. Бучнокиён: аз Хоразм ба роҳи Хазар пас аз ҳабдаҳ рӯз ба бучнокиён мерасем. Аз вилояти қипчоқ дар ин ҷойгоҳ шудаанд ва дорои мол, сутурон ва гӯсфандон ва силоҳи фаровон хастанд. Барои гузар аз ин ноҳия бояд ҳатман аз асб истифода кард, ки бисе саъбуллубур аст [ҳамон, с. 579]. Хазарон: вилояти Хазар васеъ аст. Подшоҳи эшон Алшод малик ном дорад ва малики бузургро Хазархоқон гӯянд. Шоҳ, сарҳангон ва бузургони ин вилоят яҳудӣ хастанд; вале умуми онҳо ба дини монанди дини туркони ғуз мебошанд. Ду шаҳр муҳимми Хазарон Созғаш ва Хатлаъ ном доранд ва дар ин шаҳрҳо ақаллияте аз мусулмонон зиндагӣ мекунанд, ки дорои ҳар навъ мазоҳири дини ислом хастанд. Хазарон ҳар сол ба вилояти бучнокиён ҳамлавар мешаванд ва аз он ҷо мол ва барда ба ғанимат меоваранд «ва андар вилояти Хазар киштзорҳо ва бустонҳои бисёр бошад ва неъматҳои фаровон бувад ва ангубини бисёр бошад ва муми нек аз онҷо оранд» [ҳамон, с. 580- 582].

Бурдос: ақвومه, ки дар миёнаи қаламрави хзрон ва блкорон мезистанд ва таҳти фармонравои мулк Хазар хастанд. Бурдос мардумони шучоъ ва зебо ва сафедпӯстоанд ва ба дини ғизон мебошанд. Дар миёни эшон сулҳ ва ошғӣ маъно надорад ва ҳар кас, ки хатое кард, айнан мучозот мешавад. Духтаронашон чун ба булуғ бирасанд дар интиҳоби ҳамсар озод хастанд ва аз итоати падар берун меоянд [ҳамон, с. 582-583]. Блкор: ин қавм ба ду гурӯҳ брсуло вослк тақсим мешаванд, ки ағлаб соҳилнишин хастанд ва маъмулан бо хзрон равобити бозаргонӣ доранд. Гардезӣ бо андаке шак дини ононро ислом медонад ва меафзояд, ки либосҳо ва ғӯристонҳояшон шабеҳи мусулмонон аст. Даромади аслии ин минтақа аз тариқи мубодилаи нуқра, ки аз қаламрави Сомонӣ ба онҷо мунтақил мешуд, таъмин мешуд. Чун эшон зар ва сим надоранд ва ин блкорон дирамҳоро ба варсҳо ва склобён мефурушанд [ҳамон, с. 585-586]. Гардезӣ дар муаррифии Чин онро кишвари васеъ васф менамояд. Вай менависад чиниҳо мардумоне хастанд бо биниҳои паҳн ва либосҳои фохир аз чинси ҳарир бо «остинҳои фарох ва доманҳои дароз», ки ҳатто бандагон ва дарвешон ҳам ҳарир мепӯшанд. Кӯчаҳо дар Чин сақфдор аст ва хонаҳояшонро ба анвоъи мучассамаҳо тазйин мекунанд [ҳамон, с. 573]. Дар идомаи Гардезӣ аз ақвоми «он сӯи Чин» сухан гӯяд, ба назар мерасад худ дар бораи ин ривоят итминон лозим надорад ва ҷумлааш бо «чунин гӯянд...» оғоз кунад ва ҳам чунин баръакс иттилооти ҷуғрофиёии дақиқе, ки дар бораи зистгоҳи туркон ва хизрон ба даст медиҳад дар мавриди ин ақвом фақат иборати мубҳами «он сӯи Чин»-ро ба кор мибрад. Гардезӣ аз қобилро сурхпӯст ва сархмӯй муаррифӣ мекунад, ки тӯли рӯзро дар даҳмаҳо хастанд ва дар шаб берун меоянд [ҳамон, с. 576]. Гардезӣ иттилооти пурарзиштеро аз маишат ва зиндагонии мардум ба даст медиҳад. Ҳарчанд Босурс ӯро муаррихе беотифа ва хунсард дар баробари ривоёти мухталиф муаррифи мекунад [4, с. 48]. Шояд ба ин далел, ки насри форсии содаи ӯ наметавонад монанди насри Утбӣ, мунтақилкунандаи эҳсосоти дарунии муаррих бошад, вале Гардезӣ мардумро мебинад чӣ дар

гузашта ва чӣ дар замони муосираш ва зиндагии ононро, то ҳаdde, ки ба мавзӯи таърихи умумияш латма назанад, шарҳ медиҳад.

Дар бораи шуюби вабо дар Бағдод ба рӯзгори халифа Муттақӣ Биллоҳ Гардезӣ менависад: «Мардумони бисёр бимурданд ва кор ба он чо расид, ки аз кафан кардан мурдагон очиз шуданд. Пас муфти бифармуд то ҳар рӯз дусад диноҳ андар баҳои кафани мурдагон бидоданд» [6, с. 196]. Ё вуқӯи зилзила дар Фарғона ба соли 224, ки сабаби нобудии манозил ва қанотҳо шуд. Мардум пайваста ба шикоят назди Абдуллоҳ меоманд; зеро дар боби корез дар фикҳ ва суннат мавзӯе вучуд надошт. Пас Абдуллоҳ уламои Хуросон ва бархе аз донишмандони Ироқро чамъ намуд то китобе дар аҳкоми қанот тадвин кунанд ва ин гуна мушкилоти мардум ҳал шуд [ҳамон, с. 301-302]. Хушкӣ таърихнигории Гардезӣ шояд дар ин ривоят аз зилзилаи ноҳияи Нисо намоён шавад. «андар зулҳичҷаи санаи аҳадӣ ва сулсин ва сулсмоъа зилзила хост ба ноҳияти Нисо ва бисёр деҳҳоро вайрон кард ва афзун бар панҷ ҳазор мардум зери гил шуданд» [ҳамон, с. 340]. Нуктаи асосӣ дар мавриди таърихнигории Гардезӣ дупора будани эҳсосоти ўст. Ба ин маъно ў ривоети пас аз чулуси сулгон Маҳмудро пурэхсостар ва бо иштиғқи бештаре васф мекунад. Дар мавориде монанди шикоятҳои мардум аз Алӣ Тегин назди Маҳмуд ва ё рӯзгори хеш оғози ҳукумати амир Муҳаммад ба вазъияти мардум дар асри Ғазнавӣ мепардозад. «Чун санаи ҳамса ушр ва арбаъмиа омад, амир Маҳмуд раҳималлоҳ қасди Балх кард, ки он чо шавад ва зимистон бибошад ва чун ба Балх расид ба ҳар вақт мутагаллимони Алӣ Тегин аз чониби Мовароуннаҳр ба наздики вай ҳамеоманд ва аз Алӣ Тегин тазаллум ҳамекрданд, ки норуоихои бисёр мекунад ва мардумонро ҳаме ба дард дорад ва бар рӯё ва аҳл салоҳ аз вай ранҷ аст ва чун тазаллум бисёр шуд, амир Маҳмуд қасд кард, ки он муслмонҳоро аз ранҷ ва бало бираҳонд» [ҳамон, с. 404]. Ва чун Амир Муҳаммад пас аз падар ба салтанат расид «корҳои вилоят бигушод ва айш бар мардумон хуш гашт», қиматҳо хоҳиш ёфт ва бозориён ва лашкариён шод шуданд ва чун ахбори равнақи Ғазнин ба шаҳрҳои дигар расид, бозаргонон аз дур ва наздик колоҳои баргузидаи худро ба пойтахт меоварданд. Дар ин ривоят ба чуз мабҳаси иҷтимоӣ нуктаи қобили тааммули дигаре низ нухуфтааст ва он пайравии муаррих аз Амир Муҳаммад дар баробари Масъуд аст. Гардезӣ дар идомаи ин ривоят меафзояд: «ва бо ин ҳама некӯӣ, ки ў [Амир Муҳаммад] ба ҷойи раият ва лашкари кард, ҳашам ва раъёро майл ба Амир Шихобуддавла Абусаид Масъуд ибни Яминуддавла буд ва ўро хостанд» [ҳамон: 420]. Ба назар мерасад, ки Гардезӣ дар ибтидо дар ҷиноҳи тарафдорони Амир Муҳаммад [падариён] буд, ки Ҳасанаки вазир дар раъси онҳо будааст. Ба чуз ин маворид, тавачҷуҳи Гардезӣ ба зиндагии милали дигар ҳам қобили тавачҷуҳ аст; масалан, вақте сарзамини Хутанро васф мекунад ин рӯйкарди вай намоён аст. Гардезӣ менависад дар Хутан маъобиди бисёре вучуд дорад ва ду қалисо ҳам доранд. «Андар бозори ў қаҳбагон бошанд ва занони бадкор. Ҳама мардумон ва занони эшон мӯй фарҳишта доранд», бо либосҳое ба монанди ҷомаи аъроб. Дар ин вилоят мева фаровон ёфт мешавад ва абрешим низ бисёр доранд. Ҳамчунон ки либосҳои абрешимӣ мепӯшанд [ҳамон, с. 577-578]. Гардезӣ низ баҳши марбут ба чадвали аъёд ва рӯзҳои муслмонон, яҳудиён, насоро ва ба гуфтаи вай «муғон»-ро аз “Осорулбоқия” навишта ва матлаби Абурайҳонро бо ихтисор нақл кардааст. Ба чуз ин мавориди такрорӣ, бахшҳои дар робита бо туркон дар ин мабҳас аҳамият дорад. Мисолҳои зер гувоҳии мизони аҳамияти Гардезӣ дар тавачҷуҳ ба масоили иҷтимоӣ ва ба хусус рӯйкарди мардумшиносона аст. Дар ин маврид шояд битавон ўро ҳампои Абурайҳон муаррифи кард; зеро дар инчо такрори мабоҳис матраҳ нестанд, балки мизони тавачҷуҳи муаррих дар таърихнигории хеш ба ин гуна матлаб, мелок аст. Гардезӣ ақвоми мухталиф ва мутанаввеъеро барои хонанда мавриди баррасӣ ва таҳлил қарор медиҳад. Ў ба одоби дафни мурдагон дар миёни ин ақвом тавачҷуҳ нишон медиҳад. Барои мисол Гардезӣ тавзеҳ медиҳад, ки дар миёни қавми бардос [барлос], ду гурӯҳ вучуд доранд. Дастҳои мурдари месӯзонанд ва дастҳои дигар онро ба хок месупоранд [6, с. 583]. Гардезӣ барои дафни мурдагон дар мамлақати сарир, ҷузъиёти бештареро ироа медиҳад. Ин мардум шер мепарастанд ва замоне, ки шахсе аз эшон мурд, онро дар майдони шаҳр ба муддати се рӯз қарор медиҳанд. Дар поёни рӯзи сеюм бо либоси разм ва шамшерҳо даври ҷасад чамъ мешаванд ва ба гумони худ онро метарсонанд ва сипас дафн мекунанд, «ки сабаби ин он бувад, ки марде аз эшон бимирад ва ўро ба гӯр карданд ва чун рӯз се дигар буд, аз гӯр бар омад ва чун аз вай пурсиданд, гуфт: Ҳол аз ман ғоиб шуда буд, шумо маро ба гӯр кардед. Пас ҷон андар гӯр ба наздик ман боз омад. Бар хостам ва берун омадам. Акнун чун касе аз эшон бимирад ўро се рӯз ба гӯр накунанд» [ҳамон, с. 593- 594]. Ин чунин ривояте нишон медиҳанд, ки Гардезӣ на танҳо бо биниши ҷаҳонӣ ба нигориши таърих пардохтааст, балки талош намуда зароиф ва нуқоти фарҳангии гуногунро зикр намояд.

6. Рӯйкардҳои эътиқодӣ

Бо таваҷҷуҳ ба ин, ки мусулмонон умуман таърихро ходими дин медонанд ва бо нигариши каломӣ ба таърих мепардохтанд, Гардезӣ низ ба ҳамчун муаррихи мусулмон аз ин қоидаҳои кулӣ хориҷ набуд, Гардезӣ чӣ дар пардохтан ба таърихи Хуросони пеш аз ислом ва чӣ таърихи даврони исломӣ ин вижагиро аз даст надодааст ва додаҳои таърихӣ дархӯри эътиное дар хусуси дин ва боварҳои эътиқодии онҳо ироя медиҳад [11, с. 18]; аз ҷумла: аз зуҳури Зардушт ва нашри мабонии ин дин ва таълифи «Авесто» ва ҳифзу ниғадории он ва дар хусуси пайдоиши мансаби мӯбадон ва ироаи иттилооте дар хусуси оташкадаҳо, аз ҷумла, намудҳои мушаххаси нигариш эътиқоди Гардезӣ ба таърих аст. Ишора ба зуҳури ҳазрати Мӯсо ва ҳазрати Исо ва зуҳури Монӣ ва густариши он дар Чин ва Мочин ва зуҳури Маздак ва шарҳи оини ӯ ва саранҷоми ӯ ва ҳамчунин ишора ба таваллуди ҳазрати Муҳаммад «с» ва зуҳури ислом ва ҳиҷрати паёмбар ба Мадина дорад. Сипас ба баррасии таърихи мухтасар ва муфиди ислом бо меҳварияти Эрон пардохта, ки аз ҷумлаи нишонаҳои рӯйкарди эътиқодии Гардезӣ ба таърих аст. Бар илова нехзати иртидод ва амалкарди аҳли рада дар замони Абубакр, исломи Умар ва исломи Алӣ ва сипас нехзати сафедҷомагон ва амалкарди хавориҷ ишора дорад ва аз саҳтгириҳои султон Муҳаммад алайҳи қаромита ва аз ақоиди ҳиндувон ва таърихи таҳрири Инҷилҳо ва ба эътиқодоти маънавии қабоили турк мепарозад, ки ин масоил, баёнғари раҳёфти Гардезӣ аз ҳайси эҳтимом ба умури эътиқодист [6, с. 51 то 87]. Нигоҳи эътиқодӣ ва мазҳабии Гардезиро метавон дар ахборе, ки дар мавриди Зардушт, халафои исмоилён ва ҳиндиён ироа медиҳад, дарёфт. Дар паси насри хушки Гардезӣ гароишҳои мазҳабии вай намоян мешавад; Ҳарчанд, ки боз ҳам ба далели мухтасарнависӣ маҷоле барои изҳори назарҳои комил ё мавзёгириҳои эҳтимолӣ дар баробар мазҳабе надоштааст. Ҷаҳонбинии Гардезӣ бар асоси каломии мотуридия шакл гирифтааст; зеро Гардезӣ дар сарзамине мезист, ки ин навъ тафаккури ҳоким буда, аз ин рӯ Гардезӣ тақдиргарои мутлақ набудааст [13, с. 167].

Гардезӣ дар асари худ дидгоҳи манфиашро нисбат ба зартуштигарӣ нишон дода ва талоше барои дури аз таассуб ё бетарафӣ накардааст, ӯ дини Зартуштро оташпарастӣ меномад ва менависад: «ки Гушгосб чун ба подшоҳӣ нишаст, ба рӯзгори ӯ Зардушт ибни Пуршасб ибни Фиросп берун омад аз мардумони Озарбойҷон, аз шаҳри муғон ва дини муғӣ ва оташпарастӣ, кеш овард. Чун вай биёмад китоби Авесто овард ва оташпарастӣ фармуд ва никоҳи аҳли хурмат ҷоиз кард» [6, с. 51]. Гардезӣ монанди Утбӣ, бо нигоҳе ақидатӣ чангҳои Султон Маҳмуд дар Ҳиндро васф мекунанд. «...пас суфҳое бикашиданд ва даст ба ҳарб бурданд. Худойи азза ва ҷалла мусулмононро нусрат дод ва Амир Маҳмуд раҳималлоҳ фирӯзи ёфт ва ҷипол макхур гашт ва кофирон нобуд шуданд ва мусулмонон андар он маърака панҷ хазор кофирро кушта буданд...» [ҳамон, с. 386]. Гардезӣ дар бораи сохт масҷид дар Ҳинд менависад: «ва андар ин сол [султон Маҳмуд] фармуд харҷое, ки кушод буд аз диёри куфр, масҷидҳои ҷомеъ сохтанд ва устодонро фармуд то ба ҳар ҷой фиристонданд, то мар ҳиндувонро шароити ислом биёмухтанд» [ҳамон, с. 395]. Нуктаи муҳим дар нигоҳи Гардезӣ бархӯрди вай бо исмоилиён аст. Ривоятҳои марбут ба исмоилиён дар муқоиса бо ривоятҳои соири муаррихони ин аср камтар ҷилва мекунад. Барои мисол Утбӣ ба ривояти тоҳиртӣ аҳаммияти зиёде нишон медиҳад. Гардезӣ харчанд, ки ҳамон талаққии умумии инодварзонаи Ғазнавиёнро дар баробари исмоилён дорад, вале ба ин масъала каме бетафовут аст. Ӯ дар ҷанд ҷумла достони тоҳиртиро ба поён мерасонад: «ва ҳам андар ин сол расули Азизи Миср омад, ки ӯро тоҳрти гуфтандӣ. Ва чун наздики Хуросон расид, фуқаҳо ва аҳли илм гуфтанд, ки ин расул ба даъвати Азизи Миср ҳамеояд ва бар мазҳаби ботиниён аст. Чун Маҳмуд ин хабар бишунид, низ мар он расулро пеши хеш нагузошт. Ва бифармуд то ӯро ба Ҳасан ибни Тоҳир ибни Мусалламулалавӣ сипурданд ва Ҳасан тоҳртиро ба дасти хеш гардан бизад ба шаҳр баст» [ҳамон, с. 393-394]. Вай дар ривояти марбут ба ҳамлаи дубораи Маҳмуд ба Мултон ақоиди зиддиисмоилии хешро нишон медиҳад, харчанд ин ҷумалот бештар ҷанбаи тавсифӣ доранд то мавзёгирии мазҳабӣ: «...ва боқӣ, ки аз вилояти Мултон монда буд ба тамомӣ биғирифт ва қаромита, ки дар он ҷо буданд бештар аз эшон биғирифт ва баъзеро бидушт ва баъзеро даст бибурид ва никол кард» [ҳамон, с. 391]. Гардезӣ дар мавриди халафои рошидин низ маворидеро баён доштааст ва ҷумалоте ба қор мебарад, ки қобили таваҷҷуҳ аст [6, с. 129].

7. Рӯйкардҳои интиқодӣ

Муаррихони мусулмони таърих то ҳадди мумкин мубтанӣ бар нақл ва айн устувор кунанд ва камтар маҷоле барои ақл ва андеша қоиладор бошанд. Ин интиқодӣ бар қавл ва таҷриба аз сӯи муаррихони мусулмон тамоми фарохноии таърихро дар бар мегирифт [12, с. 170]. Бар ин асос, усули интиқодӣ ҷойгоҳи ҷашмигире дар таърихнигории Гардезӣ надорад. Таъкид Гардезӣ бар эҷоз ва ихтисор, маҷоли ҳар гуна интиқод, ба вижа нақди манобеъро аз вай гирифтааст. Гардезӣ камтар

талаше барои чувтучӯи сихати ахбор ва тавзеҳи он барои хонандагон намудааст. Дар миёни сатрҳои “Зайн-ул-ахбор” нишонаҳое аз берағбатии нависанда ба нигориши таърих дида мешавад. Гардезӣ бо номидани худ ба унвони «гирдоваранда» ё «фарозоваранда»-и китоб [6, с. 379 то 5449] аз пазириши масъулиятҳои як муаррихи ҳирфай иҷтиноб мекунад. Бо вучуди ин, ки Гардезӣ ошкор таҳти таъсири осори Абурайҳон қарор дошта [15, с. 120]; Аммо ин амр таъсире дар равиши таърихнигории вай на доштааст. Оғози ривоёти марбут ба давлати ғазнавӣ замонаст, ки Гардезӣ дар бораи равиши таърихнигорӣ ва нақди манобеъ қалам мезанад. Чунонки гӯӣ таърихи вай аз ин қисмат шуруъ шудааст. Гардезӣ салтанати Маҳмуди Ғазнавиро бо ин ҷумалот оғоз мекунад: «Оғоз қардем ба гуфтани Яминуддавла раҳималлаҳ алайҳи, бар тибқи эҷоз ва ихтисор аз он чи аз ҳама ахбор, ки хондем, ҳеч чизеро он ҳол набуд, ки ихтиёр ӯро.», «ки он чизҳои дигар ба истимоъ шунидем ва аз кутуб хондем ва шояд буд, ки мусаннифон ва ровиён андар он таснифҳо ва ахбор каму беш оварда ва гуфтаанд аз баҳри тааҷҷуб суҳанро ва азиз қардан китобро, аммо ин ахбор бештар аз рӯи он будааст, ки ба раъйилаини хеш бидидем, ки Амир Маҳмуд андар Ҳиндустон ҷӣ қард...» [ҳамон, с. 379]. Гардезӣ дар ин сутур равиши таърихнигории хешро, ки мубтанӣ бар нақли ривоёт бар пояи ахбори қатбӣ, шифоҳӣ ва айнистро шарҳ медиҳад. Вай манобеъи мавриди истифодааш дар нигориши вақоъи пасоғазнавиёнро нақд мекунад. Ҳол пурсиши асоси ин аст, ки чаро Гардезӣ аз аввал ба нақди манобеъ ё ривоёт намебардозад? Ё дағдағашро дар бораи манобеъ бо муҳотаб дар миён намегузорад? Акнун ӯ эътироф мекунад, ки эътимоде ба манобеъи пешин на дошта, чун «гуфтаанд аз баҳри тааҷҷуб суҳанро ва азиз қардан китобро». Пас меъёри Гардезӣ барои ростгӯии ахбор ҷӣ будааст? Гардезӣ дар идома менависад: «...пас ман аз ҷумлаи ахбори давлати ин хонадон [яъне Ғазнавӣ]-ро идомаллоху саботаҳо, он чи хуштар ва аҷабтар буд, илтиқот қардам ва ин ҷо биовардам. Ҳарчанд, ки битавонистам муҳтасар қардам. Агар ба шарҳ машғул гаштаме бисёр омадӣ, пас аз он ахбор интиҳоб қардам ва ин ҷо биовардам» [ҳамон, с. 380]. Гардезӣ барои бузургнамоии ҳарчи бештари давлати матбуъӣ хеш талош мекунад то ҳар гуна шакл ва шубҳаро аз хонандагони худ дур кунад. Аз ин рӯ, бар дурустии ривоёти баъдӣ, шомили вақоъи ҳукумати Султон Маҳмуд сиха мегузорад ва барои итминони бахше бар айни будани ин ахбор таъкид мекунад [ҳамон, с. 379]. Гардезӣ нишон медиҳад, ки машруъиятсозӣ барои Ғазнавиён дар амал бар ӯ бисёр таъсир гузоштааст. Ба ҳақде, ки таърихи пешоғазнавиёнро биаҳмият ҷилва медиҳад ва барои нақди ахбор ва манобеъ тааххуде на доштааст. Интиқодоти Гардезӣ бештар бар нақди ашҳос устувор аст. Ин ашҳос афроди гуногунро ташкил намедиҳанд ва маъмулан шомили шохон ё амирон ва халафо ҳастанд. Гардезӣ дар муқоисаи байни Амин ва Маъмун, адолатпарварии Маъмунро дар баробари Амин қарор медиҳад. Дар ҳоле, ки «Маъмун андар Хуросон адл бигустурд ва расмҳои некӯ ниҳод» [6, с. 165], «Муҳаммад Амин дар Бағдод ба тараб машғул шуд ва қасе ӯро надида аз мастӣ ва лаҳв» [ҳамон ҷо]. Гардезӣ ин гуна интиқодотро дубора дар мавриди Муҳаммад ибни Тоҳир низ такрор мекунад, сабабҳое, ки дар ниҳоят боиси шӯриш дар Табаристон шуданд: «халифа мустаини Хуросон мар Муҳаммад ибни Тоҳирро дод ва Муҳаммад ибни Тоҳир ғофил ва беоқибат буд. Сар фуруд бурд ба шароб хӯрдан ва ба тарабу шодӣ машғул гашт то ба сабаби ғафлати ӯ Табаристон бишурид» [ҳамон, с. 303]. Гардезӣ таҳти таъсири андешаи мотуридӣ дар идомаи фасл таъйинҳои дугона дорад. Гоҳе ба решаёбӣ ва илалӣ ҳаводиси таърихӣ мепарозад ва гоҳе тақдирро омилӣ воқеа меҳонад. Гардезӣ дар бораи мочароӣ поёни зиндагии Абӯмуслим менависад: «Қазо омада буд, Абӯмуслимро басар бишуд» [ҳамон, с. 270]. Ҳамчунин аст дар бораи саранҷоми Султон Маҳмуди Ғазнавӣ, ки Гардезӣ бо ҷумалоти хузғангез онро зикр мекунад: «...ва чун амир шаҳид чунон дид ва ҷойи сиёсат ба қор бастан ва ҳарб қардан набуд, андар работ мориғла рафт ва он шаб андар работ бибуд ва чун рӯзи дигар буд, берун омад ва бисёре бикушид. Қазо омада буд ва ҳеч натавонист қард» [ҳамон, с. 440]. Дар нигоҳе кулӣ, Гардезӣ талош намудааст то аз ҷумалоти шақбарангез ва такрорӣ мисли «ва Худой беҳтар медонд...» иҷтиноб кунад. Ӯ дар бархе ҳаводис ба думболи таълил буда, омиле, ки сабаби истехкоми ин ривоёт шудааст. Сабқи нигориши Гардезӣ ба гунаест, ки нахуст бо ҷумлаи асл ва асоси воқеаро зикр мекунад ва сипас дар ҷумалоти баъди асбоби онро зикр мекунад. Ӯ ба илалӣ мухталиф, далоили кӯчак ва бузург ва авомилӣ тӯлонимуддат таваҷҷуҳ нишон медиҳад. Далоили қиёми устод сис, пешрафтҳои Яъқуб ибни лайс, аъдам Ҳасанак вазир, ҳамалот султон масъуд ба Мовароуннаҳр ва ҳатто далел истехком қалъҳои қолнҷор, намунаҳои аз таъйинҳои Гардезӣ ҳастанд [9, с. 285].

Гардезӣ далоили қиём устоди Сиро дар замони ҳукумати Асад ибни Абдуллоҳ бар Хуросон зикр мекунад: «...ба рӯзгори иморати ӯ [Асад ибни Абдуллоҳ] ба Хуросон, устод Сиси Бодғисӣ берун омад ва ба пайғамбарӣ даъват қард ва роҳи беҳофарид гирифт, сабаб он буд, ки беҳофаридиёни бодғисӣ сӯи маҳдинома қарданд, ки мо мусулмонон шудем бар дасти ту, моро тақдир кун» [ҳамон, с.

276]. Пас Маҳдӣ дастур дод то бодғисён барои ғизо ба Кобул раванд ва «эшонро аз ин фитакдири қард». Чун ҷанг поён ёфт ғиноими андаке ба бодғисӣён доданд, дар натиҷа «эшон ба хонаҳои хеш боз шуданд ва муртад куштанд ва устод Сис берун омад» [6, с. 277]. Дар ибороти дигар, Гардезӣ омилҳое, ки боиси авҷ гирифтани кори Яъқуб ибни Лайс шударо тавзеҳ медиҳад, омилҳое чун вижагиҳои ахлоқӣ ва шахсияти мусбат: «Яъқуб ибни Лайс марде мачҳул буд ва сабаби рушди ӯ он буд, ки ба он чи ёфтӣ ва дошти ҷавонмард будӣ ва бо мардумон хӯрдӣ ва низ бо он хушёр буд ва мардона ҳама қарибони ӯро хурмат дошти ва ба ҳар шугле биафтодӣ миёни ҳамшуглони хеш пешрав ӯ будӣ» [ҳамон, с. 305]. Гардезӣ дар бораи футӯҳоти Султон Маҳмуд, мушкилотеро, ки вай дар ҳамла ба қалъаи Колинҷор ба онҳо дучор шудро низ зикр мекунад, ки ба ақидаи вай далели муҳосираи тӯлонимуддат, мустаҳкам будани он қалъа будааст. «Гирдогирди қалъа лашқари ӯ [Султон Маҳмуд] фуруд омаданд ва тадбирҳо ҳамекард аз он чи ин қалъа бар ҷой саҳт баланд ва манъ буд. Чунонки хилатро ва мардеро бад-ӯ роҳ набуд. Ва низ бинои ҳисор бар санги хора буд, ки ҳафр кардан ва бариданро вачҳ набуд ва тадбири дигар даст надод. Фуруд нишаст ва чанд рӯз бимонд бар ончо...» [ҳамон, с. 403]. Амалкарди Гардезӣ ради ташреҳ ривояти далоили эдоми Ҳасанакро, метавон бо ривояти Байҳақӣ аз мочарои Ҳасанакӣ вазир муқоиса кард. Дар ин ҷо комилан мушаххас мешавад, ки то чӣ мизон Гардезӣ дар «Зайн-ул-ахбор» ба хулоса кардани ривоятҳо пардохтааст. Достони Ҳасанакӣ вазир ва далоили эдоми ӯ ба ривояти Гардезӣ фақат чанд сатр аст: «ва Мирҳасан ибни Муҳаммади Алмиқолиро боздошта буд, бифармуд то ӯро мусодира карданд ва моле аз вай ба ҳосил омад. Пас бифармуд то ӯро ба шаҳри Балх бар дор карданд ва сабаб он буд, ки андар он вақт, ки амири ҷанг аз Амир Муҳаммад дастур хост ва ба ҳаҷ рафт, чун аз ҳаҷ бозомад ба роҳи Шом аз он чи роҳи бодияи шӯрида буд ва аз Шом ба Миср рафт ва аз Азизи Миср хилъат ситад. ӯро мутғаҳам карданд, ки ӯ ба Азизи Миср майл кард ва бад-ин тухмат раҷм бар вай лозим шуд. Пас Амир Масъуд бифармуд то ҳуде бар сари ӯ ниҳоданд ва ӯро бар дор карданд ва сангрез кардандаш» [ҳамон, с. 424]. Дар поёни мочарои Ҳасанак Гардезӣ меафзояд, ки ин саранҷоми ҳамаи муҳолифони Султон Масъуд буд: «ва ҳар касе, ки Мир Масъудро хилоф карда буд ва бо ҳасми ӯ мутобиқат карда буд, ҳамаро ба даст овард ва ҳар якеро аз эшон укубате кард ва ҳамаро мустаъсал гардонид» [ҳамон, с. 425]. Дар ҳақиқат Гардезӣ ба навъе шахсан қазовате намекунад ва хонандаро дар қазовати роҷеъ ба Амир Масъуд ва иқдомоти вай мухтор мегузорад. Гардезӣ дар идома ба таҳлили ҳамлаи Султон Масъуд ба Мовароуннаҳр мепардозад ва далоиле, ки сабаб шуд Масъуд ҳамларо оғоз кунад бармешуморад: «ва хабар оваранд Амир Масъудро, ки сӯи Мовароуннаҳр шӯриш хостааст аз ҷиҳати Пуртегин ва лашқариёни ӯ, ки бар раёё аз эшон ранҷ ҳамерасад. Амири шахид қасд кард, ки онро тадорук кунад, зеро, ки хони бузург Қадирхон бимурда буд ва аз пулгини раёё нафрат гирифта. Андешид, ки магар андар ин фурсат Мовароуннаҳр хешганро гардонад [ҳамон, с. 434].

8. Натиҷазирӣ

«Таърихи Гардезиро метавон мачмӯае аз се шакли таърихнигории хуросонии исломӣ, яъне таърихи умумӣ, сулолаӣ ва маҳаллӣ номид. Шеваи таърихнигории муншиёнаи Гардезӣ ба забони форсии дарӣ нишон медиҳад, ки нигориши таърихҳои хуросониҳо аз таърихнигории матлули иснодӣ ва ҳадисмехвари арабӣ то ҳудуде ҷудо шуда, аммо ҳамчунин нақлгарой вачҳи ғолиб дар «Зайн-ул-ахбор» аст. Бо ин вучуд Гардезӣ талош намуда дар бархе ривоёт ба таҳлил ва табиинҳои ҳарчанд сатҳӣ даст бизанад. Дар натиҷа вай дар баробари рӯйкарди ақлонӣ ва нақлӣ мавзевӣ миёнаро баргузидааст. Нуктаи заъфи Гардезӣ пойбандии беш аз ҳад ба хулосанависӣ аст, омиле, ки боиси ғафлати муаррих аз пардохтан ба нақди манобеъ ва камранг будани иртибототи ӯ бо хонандагон шудааст. Яке аз нуқоти қуввати «Зайн-ул-ахбор» бахшҳои поёнии китоби ӯ, ҷоест, ки дар он муаррих ба муаррифии қабоиلى гуногун, одоб ва русум ва ақоиди милалӣ дигар мепарозад. Иттисоли ин бахш бо баданаи аслии китоб ҳарчанд номутавозӣ ба назар мерасад, аммо нишондиҳандаи аҳаммияти рӯйкарди иҷтимоӣ ва куллинигарӣ дар биниши таърихнигории Гардезӣ аст.

АДАБИЁТ

1. Бартольд В.В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия // Сочинения: в 9 т. Т.1. –М., Изд-во восточной лит-ры, 1963. – 761 с.
2. Бартольд В.В. Туркистоннома: Туркистон дар аҳди ҳучуми муғул. Тарҷумаи Карими Кишоварз. ҷ.2, ҷ 2. – Техрон: Муассисаи интишороти Оғох. 1366. – 672 с.
3. Бартольд В. В. Отчет о поездке в Среднюю Азию с научною целью. 1893-1894. СПб: Типография Императорской Академии наук, 1897. – 198 с.
4. Босурс, Клифорд Эдмунд. Таърихнигории давраи Ғазнавӣ, тарҷумаи Яъқуби Ожанд. – Техрон: Интишороти Густара. 1388. – 560 с.
5. Бечор, Фаффорӣ. Таърихнигории асри ғазнавӣ. Техрон: Интишороти Субҳи андеша, 1396. – 450 с.

6. Гардезӣ, Абдулхай ибни Захҳок. Зайн-ул-ахбор, ба тасхех ва тахшияи Абдулхай Ҳабибӣ. – Теҳрон: Интишороти дунёи китоб, 1363. – 450 с.
7. Донр, Виктор. Адаби арабӣ дар Эрон. Таърихи Эрон, Кембрич, тарҷумаи Ҳасан Анӯша, ҷ 4. – Теҳрон: Интишороти Амири Кабир, 1372. – 650 с.
8. Ёршотир, Эҳсон. Хузури Эрон дар чаҳони ислом, тарҷумаи Фаридуни Мачлисӣ. – Теҳрон: Нашри Марворид, 1393. – 450 с.
9. Иқбол, Аббос. Пирниё, Ҳасан. Таърихи Эрон. – Теҳрон: Интишороти Китобхонаи Хайём, 1370. – 452 с.
10. Майсамӣ, Чулия Скотт. Таърихнигории форсӣ. – Теҳрон: Интишороти Моҳӣ, 1391. – 420 с.
11. Разаӣ, Сайид Абулфазл. Даромаде бар таърихнигории Эрони исломӣ. – Теҳрон: Пажӯҳишгоҳи улуми инсонӣ, 1394. – 320 с.
12. Робинсон, Чисоф. Таърихнигории исломӣ, тарҷумаи Мустафо Субхонӣ. – Теҳрон: Интишороти пажӯҳишгоҳи таърихи ислом, 1389. – 450 с.
13. Туркамани, Озар Парвин. Таърихнигорӣ дар Эрон. – Теҳрон: Пажӯҳишгоҳи улуми инсонӣ ва мутолиоти фарҳангӣ, 1392. – 452 с.
14. Фрай, Ричард Нелсон. Бухоро (дастоварди куруни вусто). Тарҷумаи Маҳмуд Маҳмудӣ. – Теҳрон: Интишороти илмиву фарҳангӣ, 1365. – 270 с.
15. Daniel, L. Elton 2012 “The Rise and Development of Persian Historiography in Persian Historiography”, Charles, Melvill London: I.B.TAURIS.
16. Nazim, Muhammad 1931, The Life and Times of Sultan Muhammad of Ghazna, Cambridge University press.

МЕТОД ИСТОРИОГРАФИИ АБД АЛЬ-ХАЙЙ ИБН АД-ЗАХХАК В ЗАЙН АЛ-АХБАР [УКРАШЕНИЕ ИЗВЕСТИЙ]

Абу Са’ид Абд аль-Хайй ибн ад-Заххак ибн Махмуд Гардизи, автор книги Зайн ал-ахбар [Украшение известий], является ценным источником на персидском языке историков пятого века нашей эры. В связи с этим его историографический подход, понимание и метод историографии заслуживают серьезного изучения и исследования, так как он был наследником культурного и литературного движения эпохи Саманидов, достигшего Газневидов. Гардизи придавая большое значение персидской историографии и истории халифов на ее краях, устанавливает стиль и подход в историографии, которые стоит рассмотреть. Помимо политической истории как доминирующей черты в традиционной историографии, Гардизи уделяет пристальное внимание культурной, социальной и экономической истории рассматриваемых наций и обществ, а его историография развивает историю в повествовательной форме. Точность, деликатность, детализация и реализм Гардизи привели его к тому, что он оставил замечательную информацию о литературном, лингвистическом и историческом наследии персидскоязычной цивилизации. Но объем его данных по политической, социальной, культурной, юридической истории иногда достигает точки, которая открывает значительные горизонты для современного исследователя истории. Конечно, Гардизи не придерживался критического подхода к истории.

Ключевые слова: Абу Са’ид Абд аль-Хайй ибн ад-Заххак Гардизи, Зайн ал-ахбар, историография, газневиды и персидско-дарийский язык.

METHOD OF HISTORIOGRAPHY ABD AL-KHAI IBN AD-ZAHHAK TO ZAYN AL- AHBAR [JEWELRY]

Abu Sahid Abd al-Khayy ibn al-Zahhak ibn Mahmud Ghardisi, author of Zayn al-ahbar [Decoration of the News], is one of the Persian-speaking fifth-century historians of our era. In this regard, his historiographic approach, understanding and method of historiography deserve serious study and research; Because he was the heir to the cultural and literary movement of the Samanids that reached the Ghaznavids. Gardisi, attaching great importance to Persian historiography and the history of the caliphs at its edges, establishes a style and approach in historiography that are worth considering. In addition to political history as the dominant feature in traditional historiography, Gardisi pays close attention to the cultural, social and economic history of the nations and societies in question, and his historiography develops history in a narrative form. The accuracy, delicacy, detail and realism of Gardisi led him to leave remarkable information about the literary, linguistic and historical heritage of Persian-speaking civilization; But the volume of his data on political, social, cultural, legal, etc. History sometimes reaches a point that opens up significant horizons for the modern researcher of history. Of course, Gardisi did not take a critical approach to history.

Keywords: Gardīzī, Abū Sa’īd ‘Abd-Al-Ḥayy b. Ṣaḥḥāk b. Maḥmūd, «Zayn al-aḥbār», Historiography, Ghaznavids and Dari Persian Language.

Сведения об авторах:

Одинаев Абдумавлон Назирович, ассистент кафедры история таджикского народа, Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, тел: +992927648787 E-mail: abdumavlon1987@gmail.com

Доктор Ахмад Шуайб Муслимьяр – Профессор кафедры образование и обучения исторического факультета Саманганского института высшего образования, E-mail: muslimyar.786@gmail.com

About authors:

Odinaev Abdumavlon Nazirovich, assistant of the department of the history of the Tajik people of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ayni, E-mail: abdumavlon1987@gmail.com

Ahmad Shuayb Muslimiyar – Professor of Education and Training Department of the History Department of Samangan Institute of Higher Education, E-mail: muslimyar.786@gmail.com

**ЗАМИНАҲОИ ТАШАККУЛЁБИ ВА РУШДИ МАДАНИЯТ
ДАР ЗАМОНИ СОМОНИЁН**

Носирова Ш.Б.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Дар нимаи дуоми асри VII лашкари араб зери парчами ислом ба истилои сарзамини форс шурӯ намуд. Дар натиҷаи ҷангҳои шадиду ғураҷалотум на танҳо давлати Сосониён бо мулкҳои парокандаи Варазруд пош хӯрданд, балки осори моддӣ маънавии ҷандинасрии сарзамини форс хароб гашт. Ҷамҷунин ислом бо суръати баланд ба ҷойи дину мазҳабҳои мардуми форс истехком ёфт. Тавре Б. Гафуров менависад: “Лашкари араб дар баробари ислом ба ин сарзамин забони арабиро низ овард. Забони арабӣ ҳамчун забони муқаддас ва забони китоби осмонии ислом - Куръон дар қорғузори давлат, дар ҳаёти иҷтимоӣ фарҳангӣ ҷойгузини забонҳои бумии эронӣ гашт. Олимон шоирон ва адибони маҳаллӣ осори манзум ва мансури худро ба забони арабӣ таълиф менамуданд» [1, с.51-55].

Нахустин кӯшишҳои истиқлолҷӯӣ ва расидан ба ваҳдати сиёсӣ дар сарзамини форс аз ҷониби ашрофони маҳаллии Тоҳириёну Саффорӣён, баъдтар Сомониён ба миён омада, боиси шикасти мавқеи аҷнабиёни араб бар қавмҳои форс гашт. Дар натиҷа боиси пайдо шудани як давлати мустақилу нерӯманди миллӣ гардид. Дар доираи ягонагии худуди маъмуриву ҷуғрофӣ ягонагии таърихӣ-фарҳангӣ аз нав ба шакл даромад. Ташаккули ғояҳои ягонагии таърихиву маданият мардуми Хуросони бузург дар асрҳои IX-X муҳимтарин дастовардҳои Сомониён ба шумор рафта, заминаи мусоид барои ташаккули халқи тоҷик фароҳам оварданд. Сомониён тавонистанд бунёдгузори эҳёи миллат, забону маънавият, умуман маданият ва давлату давлатдорӣ тоҷикон шинохта шаванд [2, с.114].

Давлати тоҷикони Сомониён қавмҳои эрониро дар қаламрави Хуросони бузург муттаҳид намуда, дар саросари олами ислом бо маънавияти худ дар тамоми риштаҳои илму маданият мақоми пешқадамро ба худ касб карданд. Дар ин бора таърихшинос ва файласуфи бузурги араб Ибни Халдун парчамдорӣ ниёғони шарофатманди моро дар фарҳанги исломӣ дар асари гаронмояи худ “Муқаддима” чунин ба қалам овардааст: “Бештари уламо ва ноширони илму дониш эронӣён буданд ва аз ғурӯб камтар касе дар илму донишу маърифат даст доштааст. Ва агар дар миёни араб олиме падида меомад, қатъан нисбати ӯ ба эронӣён мерасид, ё тарбияти ӯ эронӣ буда ва ё он ки забони форсӣ омӯхта ва назди яке аз донишмандони эронӣ таҳсил карда буд”. Зимни ин Ибни Халдун теъдоде зиёд аз бузургони илму фарҳанги исломии вусторо, ки ҳама форснаҷод буданд, чунин қайд мекунад: “Ва бад-ин сон мисдоқи гуфтори паёмбар (с) падида омад, ки фармуд: “Агар дониш бар гардани осмон даровезад, қавме аз мардуми Форс бад-он ноил меоянд ва онро ба даст меоваранд” [3, с.159]. Яъне маданияту тамаддуни оламшумули замони Сомониён бар фармудаи расули ақрам (с.а) аст, ки дастовардҳои беназири фарҳангии он даврони пуршукӯҳи таърихи тоҷикон на танҳо боиси рушду нумӯи бисобиқаи олами ислом гардид, балки роҳи тараққиро барои тамоми башарияти мутамаддин ҳамвор сохт.

Илму маданият ва тамаддуне, ки дар замони Сомониён ташаккул ва рушд кард, идомаи дастовардҳои афкори илмиву фарҳангии қавмҳои ориёӣ буда, аввалин падидаҳои он бо

хазорсолаҳои то мелодӣ пайваст мегардад. Нахӯстин саҳифаҳои фарҳангу тамаддуни тоҷикон ҳанӯз дар давраи сулолаи Пешдодиён, ки давраи асотирии таърихии ориёӣҳост, рафта мерасад. Бо таъкиди Пешвои миллат мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, “модоме ки асотири Юнонзамин, Бани Исроил, Мисри қадиму Бобул чун як рукни таърихи ин кишварҳои қадим эътироф шуда бошанд, пас сулолаи Пешдодиёнро чун оғози таърихи давлату давлатдорӣ ниёғони тоҷикон ва дигар мардуми ориёинаҷод ҳисобидан раво” [4, с.35].

Анъанаҳои маданияту тамаддуни гузаштагони тоҷикон бо густариши суннатҳои давлату давлатдорӣ аҳди Каёниён, Ҳахоманишиниён, Ашкониён Порт, Кушониён, Ҳайтолиён ва Сосониён зинаҳои ташаккулу тақомулро паймуда, ба решаҳои тавонону борваре табдил ёфтанд, ки дарахти маданияту тамаддуни тоҷиконро дар аҳди Сомониён сарсабзу шукуфо ва неруманду пурсамар гардониданд. Аз Пешдодиён то Сомониён дар рӯзгори маънавию мафкуравии тоҷикон тағйироту таҳаввулоту муҳталиф ба вуқӯъ омад. Дар гули ин давраи таърихӣ омилҳои мавҷуд буданд, ки алоқамандии таърих, фарҳанг ва тамаддуни халқҳои ориёиро фароҳам оварданд. Аз он як омил беш аз дигарон дар пойдорӣ хувиат ва ҳасти маънавии форсизабонон муассир доништа шудааст, ки он ягонии фарҳангии форсизабонон ба шумор меравад. Маҳз ҳамин ягонагии фарҳангӣ буд, ки сарзамини форс ҳатто пас аз он, ки Искандар баъдтар арабҳои бодиянишин арзишҳои фарҳангӣ ва тамаддуни оламшумули онро ба ҳок яксон карданд, дар замони Сосониён ва баъд Сомониён аз нав эҳё гардид, кохи нави фарҳанги худро бо рангомезиҳои қадим ва ҷилои тоза бунёд кард. Ҳамин ягонагии фарҳангӣ буд, ки фарҳангу тамаддуни қавмҳои эронӣ бо вучуди фишори маънавий ва таъсири мафкураи бегона, ки борҳо хоستانд хувиати ориёӣҳоро аз байн баранд ва ҳофизаи таърихии ин мардумро лағв созанд, асолат ва чеҳраи миллии худро ҳифз карда тавонист.

Дар асрҳои I-X ҳифзи фарҳангу тамаддуни форсизабононро Сомониён ба дӯши хеш гирифта, бар асари рағбати пуриштиёк ба арзишҳои ҳаётбахши фарҳанги миллии, гароиш бар афқору ақоид ва одоби суннати аҷдодӣ, садоқат бар маънавияти аслофи хеш тавонистанд заминаи мусоид барои зуҳури фарҳанги ҷаҳонгире, ки чеҳраи миллии тоҷикона дошт, фароҳам оваранд.

Аз ҷониби дигар, ба фарҳангу тамаддуни аҳди Сомониён чунин хусусиятҳои, мисли “бегонабзорӣ” ва “маҳдудият дар худ” хос набуд. Баръакс, навпазирӣ ва омодагӣ дар истиқболи андешаҳои навин дарвозаи кохи муҳташами фарҳангу тамаддуни давраи Сомониён ба истиқболи бехтарин дастовардҳои фарҳангии ақвоми ғайр боз буд. Ин буд, ки донишварони он даврони тиллоии таърихи тоҷикон машъали донишро, ки дар Ҳинду Чин, Мисру Юнон ва Бобулисту Эрон афрухта буданд, бо нерӯи ақлу хиради хеш аз нав фурузон карданд ва фарзонагони он аҳди ҳумоюн дастовардҳои маънавии ҷаҳони бостонро таҷдид намуданд, ба дороиҳои он ғано бахшиданд ва ба замони нав интиқол доданд [5, с.35].

Дар мавриди пазириш аз ислом низ Сомониён вижагиҳои милливу маънавий ва ормонҳои фарҳангии мардумро дар мадди назари хеш қарор дода, истиқбол аз мазҳаби ҳанафия ва пуштибонӣ аз онро як василаи умдаи чеҳраи миллии ва мардумӣ пайдо кардани ислом дар қаламрави аморати хеш ба шумор оварданд. Бо гароиш ба ин мазҳаб имконе фароҳам меомад, ки мардуми Мовароуннаҳру Хуросон ҳамзамон бо имону эътиқоди пок ба дини муҳаммадӣ ойин, расму русум, забону таърих ва руҳонияти миллии хешро ҳифз намоянд ва барои рушди он расмияти сиёсату динӣ ва пойгоҳҳои шоистаи маънавий ба вучуд оваранд. Ба шарофати чунин сиёсати мудаббирона ва дурнигаронаи амирони сомонӣ тоҷикон бо ҳифзи хувиати миллии, забону фарҳанги ғании бостонӣ ва муҳимтарин суннатҳои фикриву отифии хеш ба ислом ворид шуданд, ки ин падидаҳо яке аз омилҳои сарнавиштсози таърихи Хуросони бузург ва яке аз мазиятҳои муқобалаву муқоламаи фарҳанги тоҷикон ва ислом маҳсуб метавон кард.

Фарҳангу тамаддуни суннатие, ки дар он даврони шукуфоии таърихи тоҷикон пайрезӣ гардид, бо поймардиву пуштибонии амирони олитабори сомонӣ ва вазирони он дар масири таърихи ҷаҳонӣ оғоз кард. Дар тарҳрезӣ, ташаккул ва тақомули он нақши давлат ва дарбори Сомониён созанда ва бағоят муассир буд. Тасодуф нест, ки дар манобеи таърихӣ ва тазкираҳои асрҳои миёна фарҳангустарӣ ва маънавиятпарастии Сомониёнро ситоиш карда, дар ин замина аҳбору қиссаҳои аҷибро ба ёдгор гузоштаанд. Донишманди араб Муқаддасӣ, ки дар даврони кишвардорӣ Сомониён зистааст, амирони ин хонадонро “хушрафтортарин ва фарҳангпарвартарини шоҳон” ба шумор оварда, ҳама пирузиҳои эшонро бар ин фазилат доништааст. Дар давлати Сомониён, хоссаган

дар давраи Исмоили Сомонӣ ва ворисони ӯ бунёди сиёсат бар маънавияту ахлоқ буд. Амирони нахустини сомонӣ ҷиҳати таҳкими пояҳои маънавии давлат чунин низоми мутаносиби давлатдорие вазъ карда буданд, ки дар он мақомоти фарҳангии девонсолорӣ бар қудратҳои сиёсӣ мавҷуд буд. Чунин як фазои сиёсӣ ба эҳёи руҳи ашрофон дар ойини кишвардорӣ ва маданияти шаҳрншинӣ, парвариши табақаи хосаи дабирон барои умуми идории кишвар, нуфузи аҳли фазл ва донишварон дар сохторҳои давлатӣ мусоидат кард. Тасодуф нест, ки вазорати амирони сомониёро солиёни дароз намояндагони хонадонҳои номвари Ҷайхониён, Балъамиён, Утбиён, ки аз ҷумлаи фарзонагони замон ба шумор меомаданд, ба ӯҳда доштанд ва дар рушду равнақи фарҳангу тамаддуни форсу тоҷик саъйю талош карданд. Ҷамчунин эшон на танҳо иштиққомандони илму фарҳанг ва адабу хунар, балки худ низ аз аҳли таълиф буданд ва дар ташвиқ, таблиғи фарҳангу тамаддун мақоми пешоҳангиро касб карданд. Дастгирӣ ва пуштибонии амиронро вазирони сомонӣ аз аҳли адабу фарҳанг ва илму хунар буд, ки Одамушшуаро Абуабдуллоҳи Рудақӣ бо лаҳни ифтихоромез шаъну шуҳрат ва ҷоҳу ҷалоли худро натиҷаи лутфу эҳсон ва инояти Оли Сомон доништааст ва кулли шоирону адибон ва олимони он аҳди ҳумоюн дар ин матлаб бо ӯ ҳамовоз буданд [6, с.222-226].

Аз ин лиҳоз маданият ва тамаддуни ҷаҳонгири аҳди Сомониёнро бар хилофи тасаввуроти мутадовил дар таърихнигории давраи шуравӣ, ки дарбори подшоҳони гузаштаре мазҳари зулму тааддӣ ва фасоди ахлоқиву маънавий мешумориданд, метавон фарҳангу тамаддуни дарборӣ ба маънои мусбӣ қаламдод кард. Маданият ва тамаддуни оламгири тоҷикон дар асрҳои IX-X натиҷаи фазои сиёсӣ мафкуравие буд, ки озодии фикриву мазҳабии инсон ҳусни онро фароҳам меовард. Ба шаҳодати манобеи таърихӣ дар қаламрави давлати Сомониён намояндагони мазҳаб ва ақоиди мухталиф қору зиндагӣ мекарданд ва касе ба таъйиқоти диниву мазҳабӣ, ки дар давраҳои баъдӣ ба қасрат мушоҳида мешавад, дучор намегардид [7, с.29].

Умуман, маданияти замони Сомониён худ мазҳари олии озодандешӣ ва озодманишии адибону донишмандони он даврони ҳуҷастаи таърихӣ тоҷикон маҳсуб мешавад. Бад-ин маънӣ, ки маданият ва тамаддуни он давра фарҳанги гуногунандешӣ ва озодманишӣ буд, ки амирони олитабори сомонӣ заминаҳои таҳқиқ ва василаҳои замонати онро фароҳам оварда буданд.

АДАБИЁТ

1. Фафуров Б. О причинах возвышения и падения Саманидов // Советское востоковедение, 1958, №1.-С. 51-55
2. Бартольд В.В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия // Соч. -Т.I. -М., 1963-С. 114.
3. Смирнов А.В. Историко-философский ежегодник 2007. М.: Наука, 2008, с.159
4. Раҳмонов Э. Тоҷикон дар ойнаи таърих. Душанбе 2006. –С. 35
5. Раҳмонов Э. Тоҷикон дар ойнаи таърих. Душанбе 2006. –С.35
6. Хромов А. О некоторых словах языка эпохи Рудаки, сохранившихся в таджикских говорах верховьев Зеравшана // Рӯдакӣ ва замони ӯ (Рудаки и его эпоха). -Сталинабад, 1958. -С. 222-226
7. Якубов. Национальное самосознание в эпоху Саманидов // Сомониён ва эҳёи тамаддуни форсӣ-тоҷикӣ (Саманиды и возрождение персидско-таджикской цивилизации.-Душанбе, 1998. –с.29

ОСНОВА ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ САМАНИДСКОЙ КУЛЬТУРЫ

В данной статье говорится о предпосылках формирования и развития Саманидской культуры.

Несмотря на то, что в национальной культуре арабский язык занимал важное место, автор утверждает, что первые попытки обретения независимости местной знати Тахиридов и Саффаридов и позднее Саманидов стали причиной ликвидации положения арабов над персами. В результате административно – географического и историко-культурного единства, Саманиды смогли подготовить благоприятные условия для возникновения культуры, имевшей национальный лик таджиков.

Ключевые слова: Саманиды, культура, история, независимость, развитие культуры, свободомыслие, политическое пространство.

EMERGENCE AND DEVELOPMENT OF CULTURE DURING THE TIME OF SAMANIDS

This article tells about emergence and development of culture during the time of Samanids.

The author confirms that despite the Arab language had an important place in the national culture, the first attempts of independence of the local elite of Tahirids, Saffarids and later Samanids become the

reason of elimination of the position of the Arabs over the Persians. As a result of the administrative and geographical, historical and cultural unity the Samanids could prepare favorable conditions for emergence of culture, which had the national face of the Tajiks.

Keywords: *Samanids, Bukhara, city, science, scientific center, world culture, culture of the Tajiks, scientists.*

Сведения об авторе:

Носирова Шахринисо - Таджикский государственный педагогический университет им. Садриддин Айни, магистр 2-го курса исторического факультета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, Душанбе, Маяковский 25. Телефон: +992 917061001

About the author:

Nosirova Shahriniso - the second year master's degree of the historical faculty, Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni, Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Borbad avenue-78, Telephone number: +992917061001.

ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ ТАДЖИКИСТАНА

Худжакелиев Х.Х.

Таджикский национальный университет

Многообразие и сложность международных отношений и кризисных ситуаций предполагают своевременную прогнозную оценку приоритетности каждой из них во внешнеполитической деятельности Республики Таджикистан.

Одну из ключевых ролей в международных отношениях занимает внешняя политика, которая напрямую связана с появлением государств в мире. Каждый союз как политический и государственный орган непременно взаимодействует с подобными политическими образованиями, а также взаимодействует с ними. Таким образом, ставится вопрос, перед исследователями, о соотношении таких понятий как «мировая политика», «международная политика» и «внешняя политика», которые, до сих пор, обсуждаются, рассматриваются и изучаются в различных научных сообществах. [1, с.207]

Некоторые исследователи этой сферы заменяют данные понятия и используют их для обозначения актуальных определений. Несомненно, существуют различия между этими понятиями. Категории и понятия «мировая политика» и «международная политика», обозначают комплекс действий государств и других акторов на мировой арене. Следует отметить что составной частью мировой политики является внешняя политика различных государств, которая влияет на поведение государств как акторов международной политики.

Особое значение имеет работа американского специалиста международных отношений, профессора политических наук Дж. Розенау «Предтеории и теории внешней политики», в которой он определяет внешнюю политику как обобщающую теорию для объединения информации, полученной в результате проведения многоуровневого анализа, что позволяет в комплексе изучить внешнюю политику. Упомянутый труд Розенау считается фундаментальной, внесший существенный вклад в теорию уровневой внешней политики. [2, с.171-197]

Неоспоримый вклад в изучении уровней анализа внешней политики имеет книга Валерии М.Хадсона «Анализ внешней политики: классические и современные теории», в котором выделены пять уровней анализа внешней политики:

- принятие внешнеполитических решений индивидуальным образом, на основе которого лежит участие психология лидера в ходе разработки и осуществления внешней политики;
- определение и оценка решений по внешнеполитическим вопросам группой;
- анализ культурной, социальной и национальной идентичностей в ходе принятия внешнеполитических решений;
- изучение воздействия внутривнутриполитических факторов на внешнюю политику;
- исследование и анализ специфики и особых свойств государства, таких как географическое положение, масштаб, природные и демографические ресурсы, военный и экономический потенциал, политическая система.

В целом эти факторы определяют специфику внешней политики. [3, с.234]

Прежде всего внешняя политика представляет собой более широкий спектр вопросов, которые реализуются в различные программы, проекты и действия. Внешнеполитические приоритеты представляют собой широкое изложение будущих целей, действий и выражает

пути и средства их достижения. Это рамки государственного вмешательства, охватывающие различные виды деятельности. Андерсон определяет государственную политику как целенаправленный курс действий, за которым следует участник или группа действующих лиц при решении проблемы или вопроса. [4] Стюарт, Хедж и Лестер, [5] с другой стороны, определяют государственную политику как схему правительственной деятельности или решений, направленных на решение некоторых социальных проблем.

Успех внешней политики зависит от того, насколько успешно она реализована. Даже самая лучшая политика не имеет смысла, если она не реализуется успешно или должным образом. Одна из проблем успешной реализации политики заключается в том, что ей не хватает надлежащего руководства или руководящих принципов по ее реализации.

После распада Советского Союза и с приобретением независимости Таджикистан начал свою независимую политику, направленную на благополучие и развитие страны. Необходимо отметить что Таджикистан что в начале своей внешнеполитической деятельности столкнулась с проблемами гражданской войны, и нескоординированная политика молодой независимой страны потерпела некоторые убытки и восстанавливалась после этой серьезной проблемы очень долго.

Республика Таджикистан сегодня проводит политику, направленную на создание стабильной и устойчивой системы международных отношений, опирающейся на международное право и основанной на принципах равноправия, взаимного уважения, невмешательства во внутренние дела государств. Такая система призвана обеспечить надежную и равную безопасность каждого члена мирового сообщества в политической, военной, экономической, информационной, гуманитарной и иных областях.

Использование политико-дипломатических, правовых, военных, экономических, финансовых и иных инструментов при решении внешнеполитических задач должно быть в соответствии их реальному значению для обеспечения внешнеполитических интересов Республики Таджикистан и осуществляться при должной скоординированности действий всех ветвей власти и соответствующих учреждений.

В день открытия нового здания Министерства иностранных дел Республики Таджикистан 16 марта 2013 года Лидер Нации Уважаемый Президент Эмомали Рахмон обращаясь к сотрудникам дипломатической службы, отметил что в течении всего периода независимости остро ощущалась необходимость в подобном обустроенном здании, отвечающем требованиям внешнеполитического ведомства и с его сдачей, сбылось мечта не одного поколения таджикских дипломатов. Так же он подчеркнул причины, по которым государство уделяет особое внимание вопросам дипломатической жизни и отметил что в процессе формирования и развития Таджикистана как суверенного независимого государства огромную роль играет его внешняя политика и основные исторические этапы развития страны, характер и содержание международного развития на стыке двух веков естественным образом определили особое значение внешнего фактора в жизни нашего государства, а также неразрывную связь внутреннего развития с международными реалиями. [6]

Начало XXI века ознаменован глубокими изменениями в мире, которые возникли в результате переустройства мировой системы. В геополитической карте мира появились новые политические и экономические реалии, которые предопределили трансформацию системы международных отношений в современном мире. [7]

Процессы, возникшие в мире, на современном этапе охватили политические, экономические, социальные и духовные сферы. Одним из основных процессов влияния на природу и содержание международных отношений, а также на выбор государствами внешнеполитических направлений является процесс глобализации.

Как отмечает профессор А.Сатторзода, после обретения независимости Республика Таджикистан столкнулась именно с проблемой метода в выстраивании внешнеполитической линии. У молодой республики не было еще налаженной методики ведения внешней политики. Государство столкнулось с таким багажом проблем, что необходимо было делать конструктивные шаги не только во внешней политике, но и во внутренней в особенности. Начиная с конца 90-х и начала 2000-х внешняя политика Таджикистана все более обретает черты многовекторности, что олицетворяется принятой политикой «открытых дверей». [8, с.33-34]

Следует отметить высказывания Лидера Нации о том, что Таджикистан прошел тяжелый путь для участия и выхода на мировую арену. После обретения независимости Республика Таджикистан не имела компетентного учреждения или государственной структуры, которая бы занималась внешнеполитическими вопросами, а Министерство иностранных дел после распада Советского Союза имело всего одиннадцать сотрудников. Таким образом, можно с

уверенностью утверждать, что Министерство иностранных дел – является истинным плодом выстраданной нами государственной независимости. [6]

В своих внешнеполитических приоритетах Таджикистан придерживается общих подходов к развитию отношений со всеми зарубежными партнерами и ориентирует свою внешнюю политику на наиболее важные и перспективные направления.

Достижения в области международных отношений современного Таджикистана стали итогом формирования устойчивой и рациональной концепции внешней политики, способствующей сотрудничеству с Россией, Китаем, со странами Центральной Азии, с Европейским союзом, США и другими. [9, с.90-92]

Заявление Лидера Нации Уважаемого Президента страны Эмомали Рахмона в начале 2003 года о политике «открытых дверей» способствовало расширению приоритетов внешней политики. Суть внешнеполитического курса означало, что Республика Таджикистан готова для сотрудничества со всеми странами мира, которые хотели бы поддерживать с ней взаимовыгодные и дружественные отношения на основе равноправия, невмешательства во внутренние дела других государств, уважения суверенитета и сбалансированности интересов. [10, с.25]

Другим важным направлением внешней политики страны является многосторонняя дипломатия. Республика Таджикистан, сотрудничает с соседними странами по обеспечению региональной безопасности и старается внести свой вклад в решении глобальных проблем, противодействовать современным вызовам и угрозам, активно участвует в деятельности ООН и других международных организаций, имеет постоянные представительства при международных организациях, вырабатывает подходы и инициативы для объединения всех членов международного сообщества.

Многосторонняя дипломатия Республики Таджикистан доказывает, что в условиях расширения глобализации и поступательного углубления политических и экономических интеграционных процессов в мире, налаживание многостороннего сотрудничества с международными и региональными организациями и институтами является приоритетным направлением внешней политики современного Таджикистана. [11, с.42-77]

Сегодня Республика Таджикистан имеет свою позицию на мировой арене по противодействию современным вызовам и угрозам, а также рассматривает организации и институты как важнейший механизм объединения усилий стран мира. В рамках сотрудничества с международными организациями решаются споры и проблемы международного сообщества и основополагающей целью выступает укрепление стабильности в мире, а также внесения своего вклада в формирование новых и устойчивых отношений в мире.

ЛИТЕРАТУРА

1. О соотношении понятий подробно см.: Лебедева М.М. Мировая политика и международные отношения: ключевые слова и понятия / под общ. ред. М.М. Лебедевой, С.В. Устинкина; МГИМО(У) МИД РФ; Нижегородский гос. ун-т им. Н.И. Лобачевского. – М.: Н.Новгород, 2000. – 207 с.
2. См.: Rosenau J. The Study of World Politics: Theoretical and Methodological Challenges. N.Y.: Routledge, 2006.P. 171-197
3. См.: Hudson V. Foreign Policy Analysis: Classic and Contemporary Theory. Lanham: The Rowman and Littlefield Publishing Group, 2007. 234 p.
4. Anderson, J.E. (2010). Public policy making-An introduction (7th ed.). Boston MA: Wadsworth.
5. Stewart, J.J., Hedge, D. M., & Lester, J. P. (2008). Public policy: An evolutionary approach (3rd ed.). Boston: Thomsom Wordsworth.
6. Выступление Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона по случаю открытия нового здания Министерство иностранных дел Республики Таджикистан 16.03.2013 <http://tajgenconsul-eka.ru/novosti/27642/> (Дата обращения: 20.03.2020)
7. Современные международные отношения и мировая политика: под ред. А.В.Торкунова. – М., 2004.\
8. Юсуфджанов Фаридун Мухаммадиевич. Место и роль Таджикистана в системе современных международных отношений. Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук. Душанбе – 2018. С.33-34.
9. См.: Назаров Т., Сатторзода А. Дипломатияи муосири тоҷик. Душанбе, 2006. С.90-92.
10. Юлдашев К. Эмомали Рахмонов-основатель дипломатии и внешней политики суверенного Таджикистана. 25 с.
11. Саидов Зафар Шералиевич. Внешняя политика Республики Таджикистан (1991-2017 гг.): Учебное пособие. – Второе, дополненное издание. – Душанбе: Контраст, 2017. С.42-77.

ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ ТАДЖИКИСТАНА

В данной статье рассматриваются приоритетные направления Республики Таджикистан, а также актуальность внешнеполитических процессов в современном мире. В статье был сделан краткий анализ соотношений таких понятий как «мировая политика», «международная политика» и «внешняя политика», которые, до сих пор, обсуждаются, рассматриваются и изучаются в различных научных кругах. Так же были рассмотрены работы зарубежных исследователей, которые интерпретировали внешнюю политику с теоретической точки зрения и дали обобщающие понятия его актуальности в современном мире. Отечественные авторы уделяли особое внимание трансформации таджикской внешней политики и ее приоритетности. Особое внимание в статье уделяется выступлениям Лидера Нации Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона который призывает таджикский народ к тому что бы не забывали про тяжелый пройденный путь до достижения успехов в сфере внешней политики и дипломатии страны. Сегодня Республика Таджикистан благодаря своей многосторонней дипломатией и политикой «открытых дверей» утвердила свою позицию на мировой арене. Таджикистан активно участвует с мировым сообществом по противодействию современным вызовам и угрозам, а также рассматривает организации и институты как важнейший механизм объединения усилий стран мира. В рамках сотрудничества с международными организациями решаются споры и проблемы международного сообщества и основополагающей целью выступает укрепление стабильности в мире, а также основополагающим приоритетом страны является внесения своего вклада в формирование новых и устойчивых отношений в мире.

Ключевые слова: *мировая политика, глобализация, приоритет, сотрудничество, внешняя политика, международные организации, институты, дипломатия, стабильность, формирование.*

PRIORITY DIRECTIONS OF TAJIKISTAN'S FOREIGN POLICY

This article examines the priority directions of the Republic of Tajikistan, as well as the relevance of foreign policy processes in the modern world. The article provides a brief analysis of the relations of such concepts as "world politics", "international politics" and "foreign policy", which are still discussed, considered and studied in various scientific circles. The works of foreign researchers who interpreted foreign policy from a theoretical point of view and gave generalizing concepts of its relevance in the modern world were also considered. Domestic authors paid special attention to the transformation of Tajik foreign policy and its priority. Special attention is paid to the speeches of the Leader of the Nation President of the Republic of Tajikistan Emomali Rahmon who calls on the Tajik people not to forget about the hard way they have passed before achieving success in the field of foreign policy and diplomacy of the country. Today, the Republic of Tajikistan, thanks to its multilateral diplomacy and open-door policy, has established its position on the world stage. Tajikistan actively participates with the international community in countering modern challenges and threats, and considers organizations and institutions as the most important mechanism for uniting the efforts of the world's countries. Within the framework of cooperation with international organizations, disputes and problems of the international community are resolved and the fundamental goal is to strengthen stability in the world, as well as the fundamental priority of the country is to contribute to the formation of new and stable relations in the world.

Keywords: *world politics, globalization, priority, cooperation, foreign policy, international organizations, institutions, diplomacy, stability, formation.*

Сведения об авторе:

Худжакелдиев Х.Х. – Таджикиский национальный университет, магистр факультета международных отношений, Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, пр. Рудаки, 17. Тел: (+992) 929881617, E-mail: holiqov959595@mail.ru

About the autor:

Khujakeldiev Kh. – Tajik National University, master of the faculty of international relations, TNU. Address: 734025, Republic of Tajikistan, 17 Rudaki Ave., Tel: (+992) 929881617, E-mail: holiqov959595@mail.ru

НАХУСТКИТОБХОНАИ ОММАВИИ ТОҶИКИСТОН

Акбарӣ М.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Шаҳри Хучанд, ки таърихи беш аз 2500- сола дорад, дар гули ин муддат садҳо нафар бузургони илму адабро дар домани худ парвариш намуда, ки сарчашмаи дониши ҳамаи онҳо китоб мебошад. Яъне ин маркази тамаддун ва илму фарҳанги тоҷикон дар масири беш аз 2500 - солаи худ дорои китобхонаҳои зиёди хусусӣ ва оммавӣ будааст.

Дар ин мақола мо танҳо доир ба яке аз китобхонаҳои оммавии ин шаҳр, яъне Китобхонаи оммавии вилоятии ба номи Тошхӯҷаи Асирий бар асоси маводи бойгонӣ, оморӣ ва адабиёти илмию оммавӣ роҳи 70- соли тайнамудаи онро дар аҳди шӯравӣ мавриди омӯзиш ва таҳқиқу баррасӣ қарор додаем.

Бояд гуфт, ки ҳанӯз дар соли 1879 дар шаҳри Хучанд барои хонандагони Омӯзишгоҳи правослаӣ китобхона таъсис дода шуд, ки он дорои 763 ҷилд китоб буд. Баъдан соли 1895 дар шаҳрҳои Хучанд ва Уротеппа (Истаравшан) таъсис дода шуданд. [2, с.16]. Нахустин китобхонаи умумӣ дар шаҳри Хучанд бо ташаббуси сардори уёзди Хучанд С. Ликошин ифтитоҳ ёфт [7, с.102]. Китобхона дар паҳлуи қароргоҳи сардори уёзд, дар маҳаллаи Ҳазрати Бобо ҷой дошт. Ҳазинаи ин китобхона асосан аз ҳисоби чамбоварии китоб аз аҳолии шаҳр бахусус русзабонон пурра мегардид. Нахустин феҳристи китобхонаи мазкур аз ҷониби шахси китобдӯст Б.В. Черновский тартиб дода шуда буд.

Нахустин китобхонаи давраи шӯравӣ дар ҳудуди Тоҷикистони имрӯза китобхонаи гарнизони артиши сурх воқеъ дар шаҳри Хучанд мебошад, ки он бо ташаббуси Шӯрои коргарон ва сарбозони шаҳри Хучанд таъсис дода шуда буд.

Дар моҳи март соли 1917 дар ҷаласаи Шӯрои коргарон ва сарбозони шаҳри Хучанд қарор қабул гардид, ки дар Хучанд китобхонаи оммавии шаҳрӣ таъсис дода шавад. Бояд гуфт, ки Китобхонаи вилоятии ба номи Тошхӯҷаи Асирий аз он сарчашма мегирад ва ин мақола низ ба фаъолияти ин китобхона дар аҳди шӯравӣ ихтисос дорад. Қарори таъсиси китобхонаи оммавии шаҳрӣ дар суратҷаласаи маҷлиси Шӯрои намоёндагони сарбозони гарнизони шаҳри Хучанд аз таърихи 12 март соли 1917 дар филиалии Хучандии Бойгонии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикитсон маҳфуз аст [6, с.29]. Китобхонаи оммавии шаҳри Хучанд, ки дар Хонаи озодии шаҳр ҷойгир буд, дар ҳаёти фарҳангии мардум нақши муҳим мебозид. Ба хотири ҳифзи захираи китобхона моҳи ноябри соли 1918 комиссари халқии маорифи уёзди Хучанд А. Волошин эълония ба тасвиб расонид бо чунин мазмун:

«Бо мақсади ҳифз намудан ва пешгири қардани ҳодисаҳои дуздиро ғорати сарвати мардум китобҳо танҳо дар мавриди гарав мондан ба маблағи панҷ сӯм барои ҳар як ҷилди он дода мешаванд» [1, с.8].

Маводи бойгонӣ шаҳодат медиҳанд, ки китобхонаҳо дар ихтиёри Комиссариати (Вазорати) маорифи халқ буданд. Дар суҳанронии мудире шӯъбаи маорифи уёзди Хучанд М. Хочавев дар анҷумани севуми Шӯроҳои шаҳри Хучанд, ки моҳи августи соли 1920 доир гардида буд, гуфта шуда, ки дар шаҳр ду китобхона :яке аврупоӣ воқеъ дар қисмати ҷадиди шаҳр ва дигаре китобхонаи миллӣ ва ё мусулмонӣ дар шаҳри кӯҳна фаъолият менамоянд [6, с.29]. Хуччатҳои таърихӣ шаҳодат медиҳанд, ки соли 1924 мудире Китобхонаи оммавии шаҳри Хучанд бар дӯши В. Герасимонко ном шахс будааст [6, с.32].

Бар асари барҳам хӯрдани уёзди Хучанд ва таъсис ёфтани округи (ҳавзви) Хучанд ин китобхона мақоми китобхонаи байниноҳиявиро гирифта ва ба китобхонаҳои навоҳии Хучанд, Нов (Спитамен), Ашт, Конибодом ва Исфара ёрии методӣ мерасонид, ки захираи умумии ин китобхонаҳо 2790 ҷилдро ташкил дода, теъдоди хонандагонашон 189 нафар будааст [6, с.32].

Захираи умумии маводи ҷопии Китобхонаи оммавии шаҳри Хучанд дар соли 1934 2685 нусха китоб, 85 нусха маҷалла ва 62 бастаи рӯзномаҳо ро ташкил меод.

Бояд изҳор намуд, ки тибқи маводи маҳфуз дар бойгонӣҳо ва шаҳодати матбуоти он солҳо Китобхонаи оммавии шаҳри Хучанд ва дар маҷмӯъ кулли китобхонаҳои вилояти Ленинобод (Суғд) дар солҳои мушкили Ҷанги Бузурги Ватании солҳои 1941-1945 фаъолияти худро идома дода, бо баргузориҳои ҷорабиниҳои гуногун дар амри пирузии халқи шӯравӣ бар Олмони фашистӣ нақши нек бозиданд.

Дар ибтидои соли 1947 Китобхонаи оммавии шаҳри Ленинобод (Хучанд) аз тобеияти маорифи халқ бароварда шуда ва ба ихтиёри муассисаҳои маданӣ- равшаннамоӣ дода шуд. Тибқи Қарори Шӯрои Комиссарони Халқи Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон ва КМХК (б)

Тоҷикитон аз 11 март соли 1947, №244 Китобхонаи оммавии шаҳри Хучанд ба китобхонаи вилоятӣ табдил дода шуд.

Дар ҳолати то 1-уми январи 1948 китобхонаи мазкур дорои 15206 ҷилд китоб, аз ҷумла 1811 ҷилд китоб ба забони тоҷикӣ, 522 ҷилд китоб ба забони ўзбекӣ ва боқимонда ба забони русӣ буд. Теъдоди умумии кормандони китобхона 8 нафарро ташкил намуда, ба китобхона А. И. Чекунова ном шахс сарварӣ менамуд[6, с. 34].

Дар соли 1954 Китобхонаи вилоятӣ шаҳри Ленинобод (Хучанд) дар 57608 ҷилд китоб ва 1069 хонандаи доимӣ буда, хонандагон 44871 маротиба аз китобҳои он истифода намудаанд. Соли 1959 китобхонаи мазкур дорои 2522 хонандаи доимӣ буда, ки дар тӯли сол онҳо аз 69505 китоб истифода намуда. Захираи умумии ин китобхона 123 ҳазор ҷилд китоб буда ва ҳамзамон аз 15 китобхонаи сайёри тобеи он 800 нафар хонанда истифода менамуданд[6, с.52].

Дар байни солҳои 1947-1962 ба китобхона А.И.Чекунова, З.Чёрных, А. Алёшенко,Баҳлуллозада, Н. Сангинов ва А. Маҳмудов сарварӣ менамуданд. Дар соли 1960 ҳайати кормандони онро А.Маҳкамов,О.Додохоҷаева, М.Умарова, Е.Е.Визнер, Ш. Азизова, М. Ковғун, Ю.Л. Верховник, А.Б. Гончаренко, М. Ортиқбоева, Г. Алимова, О. Нейматова, Л.А. Ремизова ташкил медоданд. Дар соли 1962 бо барҳам дода шудани вилояти Ленинобод китобхонаи оммавии вилоятӣ ба китобхонаи байниноҳиявӣ табдил дода шуд. Соли 1964 ба муносибати 100-солагии Тошхўҷаи Асирий китобхона ба номи шоири маорифпарвари тоҷик номгузорӣ шуд. Дар соли 1967 китобхона дорои 171011 ҷилд китоб ва 6300 нафар хонандаи доимӣ буд[6, с. 52].

23 декабри соли 1970 вилояти Ленинобод аз нав барқарор гардида ва Китобхонаи оммавии ба номи Тошхўҷаи Асирий аз нав мақоми китобхонаи вилоятиро касб намуд. Дар ин давра китобхона ба маркази бузурги ниғаҳдории китоб дар Шимоли Тоҷикистон, маркази милли-маводӣ ва иттилоотиву феҳристнигорӣ, техникаву иттилоотӣ табдил ёфт[4, с. 186].

Дар соли 1977, яъне дар соли 60-и камолоташ ин маҳзани илму дониш дорои шубҳаҳои қабул ва коркарди китоб, феҳристбандӣ, мубодилаи захираи китобҳо, амонат нигоҳ доштани китобҳо, китобҳои нодир ва дастхатҳо, феҳрасти маълумотномаҳо, ниғаҳдории захираҳои асосӣ, адабиёти техникӣ ва кишоварзӣ, толори хониш, илмӣ-техникӣ, захираҳои махсус ва хизматрасонӣ ба хонандагон[абонемент]буд. Дар соли 1989, яъне дар синни 70-солагии Китобхонаи оммавии вилоятӣ ба номи Тошхўҷаи Асирии шаҳри Хучанд дар худ 330745 нусха китобҳои гуногунмавзӯро ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ, ўзбекӣ, арабӣ англисӣ, олмонӣ, ҳамчунин як теъдод дастхатҳои нодир ва китобҳои электрониро ҳифз намуда, ки аз онҳо 9459 нафар хонандагонистифода менамуданд. Дар тӯли соли 1989 хонандагон 560027 маротиба аз захираҳои китобҳои он истифода намудаанд.

Бояд гуфт, ки дар таърихи пурбаракати ин китобхона солҳои 70-80-уми асри 20 давраи авҷи кудрат ва шукуфои маҳсуб меёфт. Дар ин давра захираи китобхона ҳамасола ба беш аз 13 ҳазор ҷилд китоб, 416 номгӯи маҷаллаву рӯзнома пурра гардида, ки аз онҳобеш аз 10 ҳазор нафар хонанда истифода менамуданд[5, с.52].

Китобхона дар ин давра ҳамчунин чандин маълумотнома ва феҳристхоро аз қабилӣ «Раҳим Ҷалил дар саҳифаҳои маҷбуоти Ленинобод» дар таҳияи А. З. Дун ва Л. А. Ромизова дар соли 1969, «Тошхўҷаи Асирий шоир ва маорифпарвари халқи тоҷик» дар таҳияи Л. А. Рамизова ва Ш. Мирзоева дар соли 1982 ва ғайраро таъбу нашр намуд.

Дар маҷмӯъ дар тӯли ин солҳо Китобхонаи оммавии вилоятӣ ба номи Тошхўҷаи Асирии шаҳри Хучанд ҳамеша маркази муҳими методӣ барои дигар китобхонаҳои тамоми ноҳияҳо ва марказҳои таълимии вилояти Ленинобод (Сугд) будааст. Чунончӣ, дар моҳи сентябри соли 1978 китобхона дар ҳамдастӣ бо шӯъбаи фарҳанги вилоят дар шаҳру ноҳияҳои Исфара, Пролетар (Ҷаббор Расулов), Зафаробод ва Айнӣ семинари таҷрибавии панҷрӯза доир намуд, ки дар онҳо беш аз 200 нафар кормандони китобхонаҳои шаҳру навоҳии мазкур иштирок намуданд[5, с.3].

Ҳамчунин бояд таъкид намуд, ки Китобхонаи оммавии вилоятӣ ба номи Тошхўҷаи Асирии шаҳри Хучанд барои дигар китобхонаҳои тозатаъсиси ин шаҳр нақши модарро менамод. Тибқи маълумоти оморӣ то 1-уми январи соли 1976 дар шаҳри Ленинобод (Хучанд) панҷ китобхонаи оммавии давлатӣ фаъолият менамуд, ки ҳамаи онҳо аз Китобхонаи оммавии ба номи Тошхўҷаи Асирии шаҳри Ленинобод (Хучанд) сарчашма мегиранд. Инҳо Китобхонаи шаҳри рақами 1-ум, ки дар соли 1946 таъсис ёфтааст, Китобхонаи шаҳрии рақами 2-юм, ки дар соли 1961 таъсис ёфтааст, Китобхонаи шаҳрии рақами 3-юм, ки дар соли 1973 таъсис ёфтааст, Китобхонаи шаҳрии бачагонаи рақами 1-ум, ки дар соли 1930 таъсис ёфтааст ва Китобхонаи шаҳрии бачагонаи рақами 2-юм, ки дар соли 1976 таъсис ёфтааст, мебошанд.

Хулоса, китобхонаи оммавии вилоятӣ ба номи Тошхўҷаи Асирии шаҳри Хучанд, ки яке аз нахустин китобхонаҳо дар ҳудуди Тоҷикистон мебошад, дар тӯли фаъолияти пурбарори худ дар таъсису ташаккули на танҳо китобхонаҳои шаҳри Хучанд, балки дар қори раванқ бахшидани системаи китобдорӣ дар Шимоли Тоҷикистон нақши муҳим доштааст.

АДАБИЁТ

1. Ахмедов Б. Дом, в котором живут книги. - Душанбе, 1974.
2. Бандриков К. Е. Очерки по истории народного образования в Туркестане. - М, 1960.
3. История культурного строительства в Таджикистане. 1917-1977 гг. Т. 1. - Душанбе, 1983.
4. Ленинабадская область в центрах в 1978 году: статический сборник. - Ленинабад, 1979.
5. Маориф ва маданият. 7 сентябри 1978.
6. Морозов Д., Дун А. Из истории библиотеки // Ифтихори мо. - Хучанд, 1997.
7. Сулаймонӣ С, Нуралиев А. Аз таърихи китобдории тоҷик. - Душанбе, 1998.
8. Шукуров М. Культурная жизнь в Таджикистане в период развитого социализма. - Душанбе, 1980.

ПЕРВАЯ ПУБЛИЧНАЯ БИБЛИОТЕКА ТАДЖИКИСТАНА

В статье говорится об истории создания одной из публичных библиотек- областной публичной библиотеки им. Т. Асирӣ. Это библиотека имеет долгую историю существования. После ликвидации Ходженского уезда и создания Ходженского округа эта библиотека получила статус межобластной библиотеки и оказывала методическую помощь другим библиотекам области. Ее книжный фонд ежегодно пополнялся. Деятельность библиотеки не прекращалась и в годы Великой Отечественной войны. В статье упоминаются и руководители библиотеки. Данная библиотека сыграла большую роль в деле развития библиотечной системы Северного Таджикистана.

Ключевые слова: *публичный, библиотека, уезд, область, Ходжен, книжный фонд, Великая Отечественная война, руководители, библиотечная система, Северный Таджикистан.*

THE FIRST PUBLIC LIBRARY OF TAJIKISTAN

The article tells about history of foundation one of the public libraries- Regional public library named after T. Asiri. This library has long history of existence. After abolition of Khodjent uyezd and foundation of Khodjent region this library got status of the inter-regional library and it helped other libraries of region with methodological assistance. Every year its book collection increased. The activity of the library did not stop even during Great Patriotic War. The article mentions the directors of the library. This library played a big role in the developvent of the library system of the Northen Tajikistan.

Key words: *public library uyezd region Khodjent book collection Great Patriotic War directors library system Northen Tajikistan.*

Сведения об авторе:

Акбари Махиноз – ассистент кафедры история таджикского народа, факультет история Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни,

About the author:

Akbari Makhinoz – is the assistant to department history of the Tajik people; faculty history Tajik state pedagogical university named after S. Ayni,

НАЗАРЕ БА ФАЪОЛИЯТИ ИЛМИИ ФАКУЛТЕТИ ТАЪРИХИ ДДОТ БА НОМИ САДРИДДИН АЙНӢ

Шарифова Ш.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Яке аз бузургтарин дастовардҳои илмию фарҳангии тоҷикон дар замони Шӯравӣ бешубҳа ташкил ёфтани нахустин мактаби олии – Донишкадаи омӯзгорӣ (феълан Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ) ва дар заминаи он рушди низоми нави таҳсилоти олии миллӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Нахуст мактаби олии Тоҷикистон ДДОТ ба номи Садрӣдин Айнӣ, 18-уми июли соли 1931 дар асоси шӯъбаҳои таъриху иқтисодиёт ва адабиёту забоншиносии факултети педагогикаи Донишгоҳи давлатии Осиеи Миёна таъсис ёфт, ки дар рушди илму фарҳанги мамлакат ҳиссаи босазое дорад. Факултети таърих аввал ҳамчун шӯъбаи таъриху адабиёт соли 1934 ташкил шуда, 22 феввали соли 1935 ба факултети мастақил табдил ёфт, ки то имрӯз дастпарварони факултети таърих дар ҳама соҳаҳои ҷамъиятии Ҷумҳури иҷроӣ вазифа доранд[2, с.24]. Муайян аст, ки звенои асосии факултетҳоро кафедраҳои таҳассусӣ ташкил менамоянд, ки сифати таълим низ аз фаъолияти дурусти онҳо вобастагӣ дорад. Айни ҳол дар факултети таърихи ДДОТ ба номи С. Айнӣ чор кафедраи таҳассусӣ – таърихи халқи тоҷик, таърихи умумӣ, ҳуқуқ, методикаи таълими таърих ва ҳуқуқ амал менамоянд. Дар кафедраҳои факултет зиёда за 70 нафар омӯзгорон (доимӣ ва ҳамкор) машғули фаъолият мебошанд, ки 30 нафари онҳо соҳибунвонанд[3, с.3].

Агар мо ба таърихи фаъолияти илмӣ факултет назар афканем, маълум мегардад, ки ин махзани илм дар тайёр намудани мутахассисон ва кадрҳои илмӣ, саҳми бориз гузоштааст

Дар инкишоф ва ташаккули факултети таърих, инчунин дар тайёр намудани мутахассисони боистеъдод, олимон А. Алиев, Б.Ғафуров, А. А.Семёнов, Б.Искандаров, А.М.Баҳоваддинов, А.М.Феноминов, З.Ш.Рачабов, Р. Масов, М. Одилов, И. О.Обидов ва дигарон ниҳоят калон мебошад

Бояд ёдовар шуд, ки яке аз аввалин хатмкардагони факултети таърих, академик Мулло Эркаев мебошад. Ӯ узви пайвастаи Академияи илмҳои педагогии ИҶШС буда, тамоми фаъолиятро ба роҳи илму таълими таърих бахшидааст. Ба қалами академик зиёда аз 200 асари илмӣ, илмӣ-оммавӣ тааллуқ доранд. Дар навиштани зиёда аз 50 монографияву китобҳо дастаҷамъӣ фаъолона иштирок кардааст[5, с.5].

Инчунин яке аз аввалин духтарони соҳибмаърифати маҳаллие, ки дар роҳи илм қадами устувор гузошт ва фаъолияти илмиашро аз факултети таърих оғоз намуд, инчунин таҳкурсии илмӣ худро аз ин даргоҳ мустақкам кардааст, Хонсуварова М.Ҷ. мебошад. Дар баробари ин Хонсуварова аввалин аспирант духтари кафедраи таърихи ИҶШС-и факултети таърих ба ҳисоб рафта, солҳои 1948-1952 вазифаи декани факултетро ба ўҳда доштааст[5, с.7].

Саҳми муаррихони давраи Шӯравӣ аз ҳисоби халқи тоҷик дар тайёр намудани мутахассисони имрӯзаи Тоҷикистон бениҳоят намоён мебошанд. Бояд ёдовар шуд, ки яке аз чехраҳои шинохтаи илмӣ факултет доктори илмҳои таърихи ИҶШС Маҷлис Одилов мебошад. Ба қалами олим як қатор асарҳо ва мақолаҳои илмӣ тааллуқ доранд. Ӯ солҳои 1952-1959 вазифаи декани факултетро ба ўҳда дошта, аз соли 1967 то соли 1977 ҳамчун мудирӣ кафедраи таърихи ИҶШС фаъолият намудааст. Маҳз дар давраи роҳбарии ин шахсият ба факултет ва кафедра як қатор ҷавонони лаёқатманд мисли Нарзуллоев С., Пирумшоев Ҳ., Давлатбеков Н., Роҳатов Г., Ғадоев Г., ки то имрӯз дар факултети мазкур адои вазифа карда истодаанд, ба қор қабул шуданд[5, с.8].

Дар солҳои 80-ум роҳбарии факултетро олимон ва дастпарварони факултети мазкур М. Шерғозиев (1974-1985) ва Ҳ. Пирумшоев (1985-1995) ба ўҳда доштаанд. Дар солҳои роҳбарии Ҳ. Пирумшоев факултет ба яке аз сохторҳои асосӣ ва пешқадами донишкада табдил ёфт. Дар ин давра чанде аз омӯзгорони варзидаи факултет рисолаҳои номзадӣ ва докторӣ дифоъ намуда, давраи воқеан суръатёбии самти кории онҳо бошад ба солҳои 90 ва солҳои аввали асри нав рост меояд. Аз ин ҷиҳат, фаъолияти илмӣ наслҳои миёна ва нави факултет, ки дар охири солҳои 70 ва солҳои 80 ба риштаи илм баъди дифои рисолаҳои номзадӣ мустақиман ворид гаштаанд, маҳз дар ҳамин замони мустақилият бештар хубтар ба назар мерасанд[2, с.57].

Мушкилот ва дигаргуниҳои дар давраи нави гузариш ба истиқлолияти миллӣ, ки дар вазъи ниҳоят душвори сиёсии ҷумҳурӣ рост омада буд, ба фаъолияти илмӣ ва муассисаҳои илмӣ, аз ҷумла макотиби олиро ҷиддан халалдор намуд.

Ба ин раванд аз як тараф омилҳои дар охири мавҷудияти Иттиҳоди Шӯравӣ ба вучуд омада ва ба талаботи зарурӣ ҷавобгӯ набудани базаи илмӣ, аз ҷумла нарасидани дастгоҳу лабораторияҳои барои фаъолияти пешрафти корҳои тадқиқоти ва боз ҳам коста гардидани ин пойгоҳ дар давраи нобасомониҳои аввали солҳои 90-ум аз тарафи дигар ивазшавии ҳайати мутахассисон-омӯзгорони шуғли илмӣ дошта, қанда шудани муносибат аз марказҳои калони илмӣ, бо сабаби кӯч бастанӣ мутахассисон, инчунин аз байн рафтани як қатор мавзӯҳои илмӣ тадқиқотие, ки ба талаботи ҷомеа ҷавобгӯ набуданд ва ё муҳимияти худро гум карда буданд раванди фаъолияти тадқиқотии олимонро ҷиддан халалдор карда буд[6, с.13].

Соли 1996 нашрияти «Паёми Донишгоҳ» аз нав ба фаъолият шуруъ кард, ки дар он мақолаҳои илмӣ ва имлӣ-методии олимон, аспирантон ва омӯзгорони ҷавони факултет инъикос мегардид. Акнун баъди ба даст овардани истиқлолият аввалин шуда, аз байни омӯзгорони факултет дотсент Ҳ. Пирумшоев рисолаи докторӣ дифоъ кард[1, с. 147].

Дастовардҳои илмӣ тадқиқотӣ ва илмӣ-методии омӯзгорони факултет дар ибтидои асри XXI боз ҳам рушд ёфт. Дар ин давра вазифаи декани факултетро устодон Н. Давлатбеков, А. каримов, Ҷ. Ғайзалиев, Н.К. Убайдуллоев иҷро карданд. Айни ҳол бошад декани факултет, дотсент А. Муродзода мебошад.

Дар факултети таърих низ аз ибтидои солҳои баъди 2000-ум дар раванди корҳои илмӣ-тадқиқотӣ ва тайёр кардани кадрҳои илмӣ-омӯзгорӣ пешравии мушоҳида мешаванд. Маҳз дар ҳамин солҳо омӯзгорони ҷавон имконият пайдо намуданд, ки корҳои илмӣ-тадқиқотии худро идома диҳанд ва соҳиби дараҷаи илмӣ гарданд. Дар ин солҳои пурсамар рушди илм аз ҷониби устодони факултети таърих, аз ҷумла Ҳ. Пирумшоев, Н. Давлатбеков ва дигарон корҳои илмӣ-тадқиқотӣ, таълимӣ-методӣ аз нашр бароварданд. Дар давраи мазкур ба факултет профессорон М. Маликов, И. Муҳиддинов, А. Саидов, Ҳамза Камол, С.

Муҳиддинов, А. Ҳакназаров, С. Бобомуллоев, Қ. Искандаров, А. Шарифзода ба қор даъват қарда шуданд, ки саҳми онҳо дар рушди қорҳои илмӣ ва таълимӣ хеле назаррас мебошад. Аз соли 2019 бошад Ректори Донишгоҳ, д.и.т., профессор Нуъмонҷон Ғаффорӣ низ ба сафи олимони зикршуда пайваста, аз рушди таълим ва илми таърих саҳмгузор мебошад.

Барои пешрафти қорҳои илмӣ-тадқиқотӣ ва тайёр намудани кадрҳои илмӣ-омӯзгорӣ фаъолияти Шӯроҳои Ҳимояи диссертатсияҳои Донишгоҳ хеле қалон аст. Дар Донишгоҳ аз 22 апрели соли 1998 Шӯрои диссертатсионии Ҳимояи рисолаҳои номзадӣ аз рӯи ихтисоси 23.00.01- назария ва таърихи илмҳои сиёсӣ ва ихтисоси 23.00.03 – Маданияти сиёсӣ ва идеология ба фаъолият оғоз намуд, ки дар он Ҳусайноа А ва Абдурахмонов А рисолаҳои худро дифоъ намуданд[2, с.172].

Чунин вазро ба назар гирифта, дар назди роҳбарият вазифа гузошта шуд, ки таълоди омӯзгорони унвондор дар Донишгоҳ бояд зиёд қарда шавад. Ин иқдом бо роҳи аз докторантура, аспирантура тариқи унвочӯи расмӣ ва гузаштан ба вазифаи ходими қалони илмӣ бояд ҳал мешуд.

Дар аспирантура аз рӯи нишондиҳандаи 1-уми январӣ соли 2007 61 нафар аспирантон, ки дар байни онҳо таърихчиён ҳам буданд[1, с.157].

Натиҷаи дастовардҳои илмӣ ва методии донишгоҳ дар соли 2007 бо Ҳимояи рисолаи номзатии А.Ҳусайнов ва иҷрои қорҳои илмӣ-тадқиқотӣ, гузаронидани конференсияҳои донишгоҳӣ, ҷумҳуриявӣ ва дигар маводҳои ба таъб расида, ҷамъбаст шуданд. Бояд қайд қард, ки асарҳои ҷопшудаи Ҳ. Пирумшоев, А. Саидов, Ҳамза Қамол, Н. Убайдуллоев аз тарафи мутахассисон баҳои баланд гирифтанд[1, с.176].

Дар даҳсолаи дуҷоми асри XXI махсусан мувафаккиятҳои омӯзгорони факултети таърих дар самти таълифи қитобҳои дарсӣ ҳам назаррас аст. Аз ҷумла, дар таълифи қитобҳои дарсӣ омӯзгорон А. Саидов, Ҳамза Қамол, Н.Давлатбеков, Н.К.Убайдуллоев, С.П.Сайнақов ва дигарон фаъолон ширкат намудаанд. Тадқиқотҳои устодон, аз ҷумла, «Донишгоҳи омӯзгорӣ дар масири таърихи миллат» (муаллифон Ҳ.Пирумшоев, Н. Убайдуллоев, А.Худойодов, М.Малиқов) – маҷмуаи мақолаҳои устодон «Зинаи ҳалқунанда дар эҳёи давлатдорӣи тоҷик» (мураттиб Н.Убайдуллоев), «Ғайзи истиқлол дар «Боми ҷаҳон» Р.Масов, Ҳ. Пирумшоев бояд қайд қард»[4, с.147].

Аз иштироки донишҷӯён дар фаъолияти илмии донишгоҳ, махсусан олимпиадаҳо ёдовар шуда, қайд қардан ба маврид аст, ки дар ин солҳо донишҷӯёни факултети таърих дар озмунҳои фанӣ фаъолон иштирок қарданд.

Дар радифи факултетҳои донишгоҳ соли 2012 ҳам фаъолияти илмӣ ва илмӣ-методию тадқиқотии устодони факултети таърих хеле назаррас буда, дар самти ба ҷоп расидани қорони илмӣ ва қитобҳои дарсӣ фаъолияти хуб нишон доданд.

Дар соли мазқур дар факултети 9 дастури илмӣ-методӣ, 94 мақолаву фишурдаи илмӣ рӯи ҷопро диданд.

Дар соли 2014 бошад аз ҷониби устодони факултет як зумра таҳқиқот аз нашр бароварда шуданд. Бахусус қитобҳои Ҳ. Пирумшоев “Концептуальные вопросы истории и историографии таджикского народа”, “Таърихи ҳалқи тоҷик дар тарозуи таърихнигорӣ”, рисолаи М.Малиқов “Призвание: историк”, Н. Убайдуллоев “Становление советской системы народного образования Таджикистана в отечественной историографии”, маҷмуи илмии “Растагоре дар масири таърих” ва ғайра аамияти муими илмӣ доранд.

Нишондиҳандаҳои ниҳоят муҳими рушди фаъолияти илмии факултет дар соли 2015 бошад, дифои рисолаҳои докторӣ ва номзадӣ ҳисоб меравад. Аз ҷумла, як нафар омӯзгори кафедраи таърихи ҳалқи тоҷик – Убайдуллоев Н., рисолаи докториашро ва ду нафар омӯзгори кафедраи таърихи ҳалқи тоҷик - С.П. Сайнақов, М. Ганҷақова рисолаҳои номзатии худро дифоъ намуданд, ки ин дар пешрафт ва мустаҳкам намудани базаи илмӣ-тадқиқотии факултети таърих як қадам пеш гузошт ва барои таёр намдани мутахассисон саҳми беандозае гузошт[1, с.182].

Аз натиҷаҳои фаъолияти қорҳои илмӣ-тадқиқотии устодони факултет дар солҳои соҳибистиқлолӣ ёдовар шуда, мавриди қайдқуни аст, ки соли 2015 дар озмуни “Олими сол” (ки бори нахуст гузаронида шуд) аз самти илмҳои гуманитарӣ ва ҷомеашиносӣ доктори илмҳои таърих, Ҳайдаршо Пирумшоев бо гирифтани ҷойи аввал мушарраф шуда ғолиби озмун эълон қардид[1, с.183].

Дар соли 2015 аз ҷониби Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон нақшаҳои таълимӣ зинаи доктор PhD-ро аз рӯи ихтисосҳои Таърихи Ватан, Таърихнигорӣ, манбашиносӣ ва методҳои тадқиқоти таърихи тасдиқ қардиданд. Соли 2018 бошад нақшаи зинаи докторантура аз рӯи ихтисоси таърихи умумӣ тасдиқ ёфт[5, с.5].

Дар соли 2016 аз рӯи нишонаҳои навин аҳамияти илмӣ дошта махсусан дар соҳаи илм ва инноватсия донишгоҳ тасмим гирифт, ки маҷалаи навро рӯи чоп барорад. Ин маҷалаи навтаъсиси “Муҳаққиқ” буд, то имрӯз шумораҳои зиёди он ба нашр расидааст ва дар он асосан мақолаҳои илмӣ донишҷӯёну магистрантҳо ҷойгир карда шудаанд.

Соли 2019 6 нафар омӯзгорону аспирантони факултет рисолаҳои худро дифоъ намуданд, ки аз ин миқдор 5 рисолаи номзадӣ (Ё Исмоилов, Н. Зарифов, Ҳ Аламов, А. Мамадазимов, Б.Ҳомидов,) ва як рисолаи докторӣ (Ҳусайнов А.) буданд[5,с.43].

Дар ин сол 6 нафар омӯзгорону аспирантони факултет рисолаҳои номзадӣ ва доктории худро дифоъ намуданд. Давоми сол бо ташаббуси факультети таърих зиёда аз 15 семинару конференсияҳои сатҳи донишгоҳӣ, ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ гузаронида донишҷӯи факультет Шарипов Фарҳод Дар олимпиадаи анъанавии ҷумҳуриявӣ миёни донишҷӯёни макотиби олии кишвар аз фанни таърих сазовори ҷойи аввал гардид. Дар соли 2019 аз ҷониби устодони факултет зиёда аз 180 мақолаҳои илмӣ ва илмӣ-оммавӣ ба нашр расиданд[5].

Хулоса, корҳои илмӣ-тадқиқотӣ дар факултет зина ба зина рушд ёфта, ба натиҷаҳои назаррас ноил гардидаанд.

АДАБИЁТ

1. Пирумшоев Ҳ., Убайдуллоев Н. Бисту панҷ нахли пурсамар. Душанбе, 2016.
2. Пирумшоев Ҳ., Убайдуллоев Н., Муродов А. Нахустин маркази илму таълими таърих. Душанбе, 2013.
3. Ҳисоботи солонаи факултети таърихи ДДОТ ба номи С.Айнӣ оид ба иҷрои корҳои илмӣ-тадқиқотӣ ва илмӣю методи шӯъбаи илм барои соли 2010.
4. Ҳисоботи солонаи факултети таърихи ДДОТ ба номи С.Айнӣ оид ба иҷрои корҳои илмӣ-тадқиқотӣ ва илмӣю методи дар соли 2019.
5. Шарипов М.Б., Кабутов Д., Муродов А.А. Кошоҳои маърифат аз таърихи факултети таърих. Душанбе, 1998.
6. Шерғозиев М., Додохонов М. Нахустдонишгоҳи олии Тоҷикистон. Душанбе, 2009.

ВЗГЛЯД НА НАУЧНУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ФАКУЛЬТЕТА ИСТОРИИ ТГПУ ИМЕНИ САДРИДДИНА АЙНИ

В данной статье автор рассматривает отдельные фрагменты из истории научной деятельности коллектива исторического факультета ТГПУ имени Садриддина Айни.

Основные внимание направлены проблеме создания названного факультета, вклад его научно-преподавательского состава в изучение актуальных проблем истории таджикского народа.

Также в статье речь идёт о процессы воспитания научно-педагогических кадров в историческом факультете ТГПУ имени С. Айни.

Ключевые слова: *Союз, ТГПУ имени С. Айни, факультет, педагог, образование, культура, наука, история, аспирант, докторант.*

A SIGHT TO THE SCIENTIFIC ACTIVITY OF THE HISTORY FACULTY OF TSPU NAMED AFTER SADRIDDIN AINI

The article, describes about the separate fragments of the history and the scientific activity of the collective of history faculty of TSPU named after Sadriddin Aini.

The main attention is given to the problems of creating of the faculty, the contribution of the scientific and teaching staff for studying of urgent problems of the history of the Tajik people.

Also in the article we talk about the processes of education of scientific and pedagogical personnel in the history faculty of TSPU named after S. Aini.

Keywords: *Union, S. Aini TSPU, faculty, teacher, education, culture, science, history, graduate student, doctoral student.*

Сведения об авторах:

Шарифова Шахло преподаватель кафедры всеобщей истории Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айни.

About the authors:

Sharifova Shahlo - assistant of the department of general history of the historical faculty of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ayni.

АМЕРИКАНСКИЙ КОНЦЕПТ БОЛЬШАЯ ЦЕНТРАЛЬНАЯ АЗИЯ И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА ФОРМИРОВАНИЯ ВОСПРИЯТИЯ РЕГИОНА

Комилова Х.

Таджикский национальный университет

Западная литература, посвященная изучению Центральноазиатского региона и двусторонним отношениям между США и ЦА в целом и Таджикистана в частности базируется на подходах неореалистов, которая наиболее точно отражена в книге американского ученого Ковальского [1, с.78] Новая Центральная Азия. Геополитический анализ и соревновательный характер периода холодной войны стали основной призмой, сквозь которую рассматривался регион Евразией. Критические исследования безопасности поставили идеи неореализма под сомнение, так как непоследовательное соревнование по тому, как на самом деле региональная власть или внешняя власть, может приводить к появлению «нового предполагаемого сообщества безопасности. Американские научные круги предлагали несколько подходов для выстраивания внешнеполитической линии штатов по отношению к Центральной Азии. Один из самых знаменитых подходов был предложен американским политологом Фредериком Старом, а именно создание проекта Большой Центральной Азии. В своей статье в журнале *Foreign policy* [2, с.9] он рассуждает о создании регионального форума для планирования, координации и внедрения множества американских программ. Проект Большая Центральная Азия (БЦА) стал бы концептуальным подтверждением Соединенными Штатами своих долгосрочных интересов в Средней Азии. Более того США в рамках данной программы готова была признать регион связанный общими интересами и общими потребностями. В своем подходе Фредерик Стар также учел и экономическую составляющую данного проекта. Ключевым фактором развития региона, по его мнению является торговля, которая в свою очередь требует улучшений транспортной инфраструктуры. Так как никогда не одна экономика не способна процветать в изоляции; многие государства региона все еще во власти натурального сельского хозяйства, и ни у одного нет большой промышленности. Но по мнению Ф. Старра географическое положение региона - на перекрестке ближневосточной и восточной Азии, Европы и южной Азии - позволило бы ему получить большую выгоду от увеличений торговли. С теоретической точки зрения Старр дал полноценную оценку значимости региона. Стратегические цели Соединенных Штатов в большей Средней Азии -несколько: Это война с терроризмом, радикальным исламизмом и наркоторговлей. В будущем регион может служить экономическим и политическим мостом между ближневосточной и южной и восточной Азией.

Также необходимо развивать энергичную региональную торговлю и соответствующий транспорт. Это должно способствовать объединенным политическим системам, которые могут служить моделями для других стран с многочисленным мусульманским населением. Все эти цели лучше всего могут быть продвинуты на региональной основе в рамках проекта «Большой Центральной Азии». Более того автор предполагал создать развитую инфраструктуру географическим центром которого будет Афганистан. Повторное открытие регионального транспорта и торговли – единственный способ восстановить большую Среднюю Азию как крупнейшую экономическую зону с Афганистаном в ее сердце. Программы БЦА должны скоординировать американские инициативы в областях инфраструктуры шоссе, пограничного контроля и развития региональных компаний. Они должны были вновь открыть трансафганские коридоры шоссе и связать эти маршруты со вторичными рынками в большей Средней Азии и соседних экономических центрах. Также можно изучить проблему транспортировки газа, нефти и гидроэлектрической энергии. Данный проект не получил должного развития возможно отчасти это связано, с геополитическом пасьянсом, который сложился после вывода американских военных сил, а также с активной внешней политики КНР и РФ в регионе. Многие таджикские авторы также относились с определенной долей скепсиса к данному проекту. Например, Майтдинова Г.М. считает, что данная концепция всецело направлена только на защиту интересов США и в ней не учтены интересы самих стран региона, в частности профессор делает акцент на том, что в регионе очень сильны позиции таких структур как ШОС и ЕЭС, которые в рамках своих проектов работают уже над проектами обозначены в рамках БЦА. [3, с.99] Другой видный центральноазиатский ученый Мурат Лаумулин [4, с.89] 3 считает, что суть данного плана состоит в том, чтобы связать в единое военно - стратегическое и геополитическое целое Центральную Азию и Афганистан, а затем связать БЦА с так называемым Большим Ближним Востоком, который в будущем должен контролироваться Западом. Другой целью данного проекта является обособление этого расширенного региона и его вывод из-под (монопольного) влияния других великих держав – России и Китая. Одна из задач данного проекта диктуется необходимостью вывести Афганистан из-под дестабилизирующего влияния таких соседей, как Пакистан и Иран, и привязать эту страну к более

стабильному и прозападно-ориентированному, как это представляется авторам, региону Центральной Азии. Политолог также не верит в успех проекта. Другим немаловажным фактором, является то что данный проект не будет иметь успеха, нестабильность в самом Афганистане которая заявлена 3 ядром данного проекта. Более того если внимательно проанализировать документ можно прийти к выводу, что данная стратегия рассматривает регион как единое целое с общими интересами и целями, к сожалению на сегодняшний день в регионе существует ряд противоречий и проблем которые являются тормозящим фактором в интеграции. Характерной чертой внешнеполитического подхода США к региону является энергетические соображения и политика Вестерн-Драйв по отношению к Казахстану и Туркменистану, и обеспечение безопасности по отношению к Узбекистану Кыргызстану и Таджикистану. Проекция стратегических интересов США в ЦА связано с расширением и диверсификации» мировых энергетических ресурсов. Стратегические интересы США обусловлены также усилением позиций Москвы и Пекина и стратегически важным плацдармом на случай эвентуальной конфронтации США с Россией и Китаем в регионе. Без сомнения одной из главных трудностей в деле продвижения и развития политики США в регионе стало игнорирование всех факторов которые были изложены выше. Продвижение стабильной и независимой государственности и демократических ценностей стало шаблоном, формирующей американскую политику по отношению к Центральной Азии, как подчеркнуто в законах о Стратегии Великого шелкового пути 1999 и 2006, обрисовав в общих чертах видение для американского участия в Средней Азии и Южном Кавказе (закон о Стратегии Великого шелкового пути, 1999; 2006). Первые списки документа, среди прочего, “продвижение и укрепление независимости, суверенитета, демократического правительства и уважения к правам человека; продвижение терпимости, плюрализма, и борьба с расизмом. **Второй документ**, отражал изменения, которые произошли в результате нападений 9/11, он подчеркнул то, что главные интересы в регионе это безопасность, экономическое развитие, энергетика и права человека, но также подчеркивается “потребность во взаимовыгодном сотрудничестве в области безопасности между Соединенными Штатами и странами региона на двусторонней основе. Относительно цветных революций произошедших в Грузии, Украине, и Кыргызстане в документе говорится, что такие события “демонстрируют необходимость устойчивого продвижения к демократии и власти закона. В то время как эти революции привели к изгнанию коррумпированных и неэффективных режимов в основном мирными движениями протеста.

После подписания Хельсинских соглашений США выразила поддержку рыночной экономики и международной безопасности, а также защиту правозащитных учреждений и демократических институтов, В обозримом будущем регион вероятно, останется вне досягаемости американской трансформационной дипломатии из-за ее собственной внутренней и региональной динамики, геополитической среды, а также ограниченных американских интересов в регионе. Косвенно значимость региона для глобальных игроков пропорциональна финансовым вложениям, которыми государства готова вкладывать в регион. В период с 1992 по 2014, американская экономическая и военная помощь пяти государствам Центральной Азии составила чуть менее чем \$6.8 миллиардов достигнув, пика \$649 миллионов в 2010. В первую очередь данные финансовые вливания были связана непосредственно с логистической деятельностью, так как необходим был сухопутный транспортный маршрут через Центральную Азию.

Однако после того как США начал уменьшать свое военное присутствие в Афганистане соответственно американский интерес к региону уменьшился в подтверждении данного факта можно привести цифры в 2014 американская помощь составила всего \$148 миллионов долларов.[5, с.45] Безусловно, вышеизложенные выводы не могут быть однозначными, но скорее всего ресурсы, чтобы поддержать американскую политику в Средней Азии, вероятно, останутся скромными. В будущем интересы США к региону сохранятся, но ожидания Америки и требования к государствам Центральной Азии будут пропорционально равны инвестициям, которые Вашингтон готов сделать в этом регионе. Более того США прекрасно понимает тот факт, что в регионе наиболее сильные позиции у КНР и РФ следовательно при проведении своей политики в регионе она должна также учитывать интересы данных политических игроков. Взаимоотношения РФ и США носят, скорее всего ситуативный и краткосрочной характер нежели характер непрерывных.

ЛИТЕРАТУРА

1. Kawalsky E. *The New Central Asia: The Regional Impact of International Actors*. World scientific publishing 2010. P 222
2. Starr, S. Frederick. "A Partnership for Central Asia." *Foreign Affairs*. volume 84, Number 4 July/ Aug. 2005
3. Майтдинова Г.М. Модели интеграции государств Центральной Азии: за и против //Мат-лы междунар. конф. «Проекты сотрудничества и интеграции для Центральной Азии: сравнительный анализ, возможности и перспективы». -Бишкек, 2007 – 123 с.

4. М.Лаумулин "Большая Центральная Азия" (БЦА) - новый мега-проект США? <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1132564860>
5. USAID, "Foreign Aid Dashboard 2014," accessed November 8, 2015, <https://explorer.usaid.gov/aid-ashboard.html#2014>.

АМЕРИКАНСКИЙ КОНЦЕПТ БОЛЬШАЯ ЦЕНТРАЛЬНАЯ АЗИЯ И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА ФОРМИРОВАНИЯ ВОСПРИЯТИЯ РЕГИОНА

Статья анализирует подходы и концепции, существующие в американском научном сообществе относительно роли места ЦА в международных отношениях. Рассматриваются подходы неореалистов и либералистов при анализе международной структуры. Детально затрагивается концепция Большая Центральная Азия, Фредерика Стара. Автор указывает на позиции различных авторов как Центральной Азии так и Республики Таджикистан относительно концепции Большая Центральная Азия. В заключении хотелось бы подчеркнуть, что для всестороннего анализа современных международных отношений необходимо подвергать анализу различные концепты и инициативы научного сообщества. Прикладной характер международных отношений не исключает значимости теоретическо-фундаментальных работ по исследуемым тематикам.

Ключевые слова: Большая Центральная Азия, концепция, глобализация, мягкая сила, международные инициативы, ситуативный анализ.

AMERICAN CONCEPT GREATER CENTRAL ASIA AND ITS IMPACT ON REGIONAL PERCEPTIONS

The article analyzes approaches and concepts existing in the American scientific community regarding the role of CA place in international relations. The approaches of neorealists and liberalists in the analysis of the international structure are considered. The concept of Greater Central Asia, Frederick Star, is touched upon in detail. The author points to the positions of various authors of both Central Asia and the Republic of Tajikistan regarding the concept of Greater Central Asia. In conclusion, I would like to note that in order to fully analyse contemporary international relations, it is necessary to analyse various concepts and initiatives of the scientific community. The applied nature of international relations does not exclude the significance of theoretical and fundamental works on the topics under study.

Keywords: Greater Central Asia, concept, globalization, soft power, international initiatives, situational analysis.

Сведения об авторе:

Комилова Хосият - докторант отдела социально-экономических и гуманитарных наук НИИ Таджикский национальный университет Адрес: 734025, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17. Телефон: (+992) 985622323.

About the author:

Komilova Khosiyat - doctoral student of the Department of Social and Economic Sciences and Humanities of the Research Institute of Tajik State University Address: 734025, Tajikistan, Dushanbe, etc. Rudaki's 17. Phone: (+992) 985622323.

УДК: 934(575.3)-(549)

ҲАМКОРИҶОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН БО ҶУМҲУРИИ ИСЛОМИИ ПОКИСТОН ДАР СОҶАИ ИЛМ ВА ТАРБИЯИ КАДРҶО

Ҷумаева П.А.

Институтуи илмӣ-таҳқиқотии ДМТ

Илм яке аз соҳаҳои фаъолияти инсон мебошад, ки тавассути он ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва фарҳангии худро бойро рангин сохта ба ҳаёт тобиши дигар мебахшад ва онро рангин месозад. Дар ҷаҳони муосир илм нақши муассир дошта, ба рушди ҷомеахову давлатҳо сабаб гаштааст. Сатҳи рушди илм аз сатҳи инкишофи ҳар як давлат ва ҳар як ҷомеа дарак медиҳад. Ҳамаи дастовардҳои атрофи инсоният дастоварди илм аст. Аз ин рӯ, бе илм ташаккули ҷомеаи давлат ғайриимкон аст. Илм дар натиҷаи ҳамкорӣ ва табодули таҷрибаи ҳамдигарӣ бештар ташаккул ёфта, манфиатбор мешавад. Илми муосир дорои қобилияти аҷоиб ва ин ҳама маҳсули офаридаи инсон аст. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба вусъати илм дар заминаи ҳамкориҳо бо кишварҳои алоҳида тавачҷуҳи хос медиҳад. Дар натиҷаи барқарор шудани муносибатҳои дӯстонаи сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ислामीи Покистон аввалин сафарҳои расмӣ хайатҳои ҳукумати ду кишвар сураат гирифт,

ки аввалини он пас аз соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон сафари собиқ Президенти Ҷумҳури Тоҷикистон Р.Набиев бо ҳайати расмӣ ба пойтахти Покистон ш. Исломобод бо даъвати Президенти Ҷумҳурии Исломии Покистон Сардор Форук Аҳмадхони Лоғарӣ дар соли 1992 буд. Дар чараёни ин сафар, 1 июни соли 1992 созишнома оид ба ҳамкориҳои илмӣ-техникӣ байни Ҳукумати Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Исломии Покистон ба имзо расид. Нахустин созишнома оид ба ҳамкориҳои илмӣ-техникӣ байни Ҳукумати Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Исломии Покистон, ки 1 июни соли 1992 ба имзо расида буд, дар чараён гирифтани ҳамкориҳои илмӣ байни муассисаҳои илмӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Исломии Покистон дар оянда заминаи бозғатимод гардид [11, с.81].

Баъди ба эътидол омадани вазъии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамкориҳои илмӣ дар асоси созишномаву мувофиқатномаҳо рӯ ба беҳбудӣ оварданд.

Мавриди зикр аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Панҷоб равобитаи дерини таърихӣ ва фарҳангӣ дорад. Дар даврони гуногуни таърих дар мулки Панҷоб ва қабл аз ҳама шаҳри таърихӣ ва зебои Лоҳур шахсиятҳои бузурги маънавӣ, адабӣ, илмӣ ва фарҳангӣ фаъолият намудаанд, ки барои кишвари мо ошно ва соҳибэҳтироманд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Исломии Покистон дар соҳаи маориф низ ҳамкориҳоро тавсеа мебахшанд. Созишнома байни Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Исломии Покистон оид ба ҳамкорӣ дар соҳаи маориф, ки 13 майи соли 2004 дар чараёни сафари расмӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Раҳмон ба Ҷумҳурии Исломии Покистон ба имзо расида буд, имрӯзҳо мавриди истифодаи тарафҳо қарор дорад [6, с.615-669].

Ҳамзамон, Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон чихати рушди робитаҳои дучониба дар соҳаи маориф бо Ҷумҳурии Исломии Покистон амалӣ намудани масъалаҳои зеринро дар мадди аввал мегузорад: татбиқи амалии Созишнома байни Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Вазорати маорифи Ҷумҳурии Исломии Покистон оид ба ҳамкорӣ дар соҳаи маориф, аз ҷониби Ҷумҳурии Исломии Покистон чундо гардидани бурсияҳои (квотаҳо)-и тахсилӣ барои шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар донишгоҳҳои бонуфузи ин кишвар, табодули устодону донишҷӯён чихати иштирок дар курсҳои тақмили ихтисос, омӯзиши забонҳои хоричӣ ва технологияи компютерӣ, табодули таҷриба дар соҳаи технология ва иттилооти комуникатсионӣ, барқарор намудани робитаҳои муस्ताқим байни муассисаҳои таълимӣ ва илмӣ ду кишвар, иштироки хонандагону донишҷӯён дар озмуну олимпиадаҳои мактабӣ, фестивалу конфронсҳо ва чорабиниҳои варзишӣ, бояд зикр намуд, ки дар соли минбаъда дар муассисаҳои тахсилоти олии Ҷумҳурии Исломии Покистон дар доираи барномаҳои мухталиф зиёда аз 200 нафар шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон тахсил мекарданд Вале мутаасифона имрӯзҳо дар муассисаҳои тахсилоти олии Ҷумҳурии Тоҷикистон на онқадар зиёд буда, 18 нафар шаҳрвандони Ҷумҳурии Исломии Покистон дар риштаҳои гуногун ба омӯзиш фаро гирифта шуданд [1, с.24].

Доир намудани конфронсу семинарҳои илмӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мавзӯҳои вобаста ба ҳамкориҳо бо Ҷумҳурии Исломии Покистон дар марҳилаи пас аз соҳибистиклолӣ ба ҳукми анъана даромада, ҳамасола идома меёбад. Моҳи марти соли 1997 дар шаҳри Душанбе конфронси илмӣ бахшида ба 50-солагии истиқлолияти Ҷумҳурии Исломии Покистон бо ташаббуси кафедраи хиндшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон ва Сафоратхонаи Ҷумҳурии Исломии Покистон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон доир гардид, ки дар он кормандони Институти шарқшиносӣ ва мероси хаттии АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон д.и.т., Ш.Имомов ва н.и.ф. А.Алимардонов бо маърузаҳо зерини “Омилҳои дохилӣ ва хоричии таъсисёбии Покистон” ва “Робитаҳои адабии Тоҷикистон ва Покистон” баромад намуда, ба масъалаҳои зикршуда равшанӣ андохтанд. Маълум гардид, ки робитаҳои адабии тоҷикону покистонӣ аз қадим вучуд дошта, дар марҳилаи муосир ба зинаи олии рушди худ ноил гардидааст ва дорои дурнамои дурахшон мебошад. Ҳамкориҳои Институти шарқшиносӣ ва мероси хаттӣ дар самти таҳқиқи манбаъҳои хаттии таърихи илму фарҳанги халқҳои Тоҷикистон ва Покистон ва таҳқиқи масъалаҳои ҳаёти адабӣ, таърих, сиёсат, дин ва низоъҳои минтақавӣ аз

тарики ҷалб намудани ҳамкориҳои илмӣ миёни олимони Тоҷикистон ва Покистон бо институтҳо ва марказҳои илмӣи Ҷумҳурии Исломии Покистон бо маром идома дорад. [4, с.59].

Санадҳое, ки ҳамкориҳои илмӣи миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Исломии Покистонро ба танзим меорад, ки ин қарору протоколҳои ҷаласаҳои комиссияи байниҳукумати Тоҷикистон ва Покистон оид ба ҳамкориҳои илмӣ-техникӣ мебошад. Ҷаласаи якуми комиссияи ҳамкориҳои илмиву техникӣ дар таърихи 7 майи соли 2004 вачаласаи дуюми комиссия рӯзи 27-28 октябри соли 2006 дар шаҳри Душанбе баргузор гардид.

Дар ҷаласаи якуми комиссия рӯзи 13 майи соли 2004 байни Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Вазорати маорифи Ҷумҳурии Исломии Покистон оид ба ҳамкорӣ дар соҳаи маориф дар 15 модда ба мӯҳлати панҷ сол ва ба ҳамин мӯҳлат тамдидшаванда созишнома ба имзо расид. Ҳамкориҳои Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Исломии Покистон дар самти маориф ва илм дар асоси созишномаи мазкур ба роҳ монда шудааст[1, с.25].

Вазоратҳои маорифи ду кишвар ба мақсади густариш ва таҳкими ҳамкориҳо миёни Тоҷикистон ва Покистон оид ба соҳаи маориф дар асоси манфиатҳои баробар ҷиҳати эҷоди ҳамкориҳои дарозмуддат дар шароити нав ба мувофиқа расиданд, ки бо таваҷҷуҳ ба аҳамияти густариши равобити илмӣ ва татбиқи меъёрҳои байналмилалӣ ва қонунгузориҳои мавҷудаи ду кишвар ҳамкориро байни сохторҳо ва муассисаҳои соҳаи маориф дар асоси баробарҳуқуқӣ ва эҳтироми мутақобила дастгирӣ менамоянд ва инкишоф медиҳанд.

Инчунин дар қабул ва мубодилаи иттилооти меъёрҳои асосии инкишофи маориф, стандартҳои давлатии маълумот, инкишофи бевоситаи ҳамкорӣ миёни муассисаҳои илмӣ-педагогӣ ва илмӣ-методиҳои тобеъашон ёрӣ мерасонанд.

Дар ҷаласаи дуум доир ба ҳамкориҳои илмиву техникӣ тарафҳо ба мувофиқа расиданд, ки ҷаласаи гуруҳи кории муштаракро дар соҳаи илм ва технология барои баррасии барнома ва нақшаҳои ҳамкорӣ дар моҳи январӣ соли 2007 дар шаҳри Ислмобод баргузор намоянд. Протокол аз барномаи ҳамкориҳои чорсола иборат буда, имконоти мубодилаи ахбор, мутахассисон ва коршиносон барои дарёфти маблағ ҷиҳати амалӣ гардонидани таҳқиқоти муштаракро дар бар хоҳад гирифт. Аз тарафи Тоҷикистон АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон ва аз тарафи Покистон Вазорати илм ва технологияҳои Покистон мақомоти асосӣ барои иҷрои протокол хоҳанд буд [4, с.78].

Дар доираи сафари давлатии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э.Раҳмон дар таърихи 11 ноябри соли 2015 барномаи ҳамкорӣ миёни Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Шӯрои тадқиқоти илмӣ ва саноатии Вазорати илм ва технологияи Ҷумҳурии Исломии Покистон оид ба истифодабарии растаниҳои таҳҷой ва ғайритаҳҷоии давоӣ барои тайёр намудани доруҳои гиёҳӣ ва барномаи ҳамкориҳои илмӣ миёни Институти геология, сохтмони ба заминчунбӣ тобовар ва сейсмологияи Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Осорхонаи таърихи табиати Покистон ба имзо расид. Хуччатҳои баимзорасида омили ташаккули минбаъдаи ҳамкориҳои илмӣ миёни ду кишвар гардида, дар асоси он рафту омади олимони оғоз гардид.

Чунин хуччатҳои муҳими аҳдномавӣ ҳамчунин дар ҷараёни сафари Сарвазирӣ Ҷумҳурии Исломии Покистон М.Н.Шариф ба Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таърихи 17 июни соли 2014 ба имзо расида, ки яке аз онҳо ёддошти тафохуми ҳамкорӣ миёни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Исломии Покистон дар соҳаи таҳсилоти касбӣ буда, ба рушди ҳамкориҳо дар соҳаи маориф ва таҳсилот такони нав бахшид. Ин ёддошт аз ҷониби собиқ Вазири маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон Н.Саид ва Вазири қорҳои хориҷии Ҷумҳурии Исломии Покистон С.Т. Фотимӣ дар 8 модда ба имзо расидааст. [5, с.18].

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар симои Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Исломии Покистон дар симои Вазорати маориф, таҳсилот ва стандартҳо дар таҳсилоти олий бо тасдиқи муносибатҳои ҳасана байни ду кишвар, бо майли густариши чунин муносибатҳои дӯстона бо мақсади рушди таҳсилоти касбӣ, дар асоси усулҳои баробарӣ ва манфиати мутақобила амал намуда, ба мувофиқа расиданд, ҳамкориро дар соҳаи таҳсилоти касбӣ тибқи муқаррароти Ёддошти тафохум густариш медиҳанд. [1, с.28].

Дар асоси моддаи 2-юми ёддошт табодули қонунгузорӣ, қарорҳои ташкилӣ, таҳқиқоти вобаста ба таҳсилоти касбӣ, ташкили давраҳои таълимӣ дар ҳамаи барномаҳои таълимӣ, аз ҷумла беҳатарӣ ва гигиенаи меҳнат, ки дар ҳар ду кишвар вучуд доранд, таҳия ва беҳтар намудани тестҳои касбӣ, омӯзиш ва бозомӯзии омӯзгорони таҳсилоти техникӣ тибқи қонунгузориҳои ҳар ду кишвар ва табодули боздидҳои таҳқиқотӣ амалӣ карда мешавад. Дар асоси Ёддошти тафохум табодули иттилоот, таҷриба ва маълумот оид ба давраҳои омӯзишӣ, ки дар ҳар ду кишвар баргузор мегардад, ба роҳ монда мешавад. Инчунин барои истифодаи тамоми сарчашмаҳои дастраси ду кишвар ва дарёфти сарчашмаҳои молиявии беруна барои табодул ва анҷоми фаъолияти мутақобилаи таълимӣ дар доираи Ёддошт кӯшишҳо ба роҳ монда шудааст.

Ҳамзамон Ёддошти тафохум оид ба ҳамкорӣ миёни Донишгоҳи миллии Тоҷикистон ва Донишгоҳи миллии забонҳои муосири Исломобод аз тарафи ректори ДМТ академик М.С. Имомзода ва Роҳбари идораи омӯзиши Донишгоҳи миллии забонҳои муосири Исломобод С.А. Малик дар панҷ модда ба имзо расид, ки фарогири нуқтаҳои муҳими ҳамкорӣ байни ду Донишгоҳ буда, ба донишомӯзии шаҳрвандони ду кишвар дар муассисаҳои олии ҳамдигар бо фароҳам овардани шароити созгори таҳсил имкон медиҳад.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон ва Донишгоҳи миллии забонҳои муосири Исломобод бо мақсади густариши имконоти тарафҳо дар доираи равобити густурдаи дорои сатҳи байналмилалӣ ва табодули арзишҳои башарӣ, манобеи моддиву фарҳангӣ ва рушди илм дар фазои ҳусни тафохум тасмими ҳамкорӣ намуданд.

Бо мақсади ин масъулият ва ўҳдадорӣ тарафҳо ҳамоҳангии фазои илмиву таълимӣ худро эътироф менамоянд ва мехоҳанд дар самти табодули илмӣ фарҳангӣ ва ҳамдигарфаҳмии тарафҳо ва эҳтиром байни шаҳрвандони Тоҷикистону Покистон ҳамкориҳои байни тарафҳоро устувор созанд.

Мувофиқи моддаи якуми ёддошт ду Донишгоҳ бо мақсади рушди фаъолияти илмӣ, технологӣ, таълимӣ ва дигар муносибатҳои мансуб ба мубодилаи устодон, олимони ҷавон ва кормандон барои гузаронидани қорҳои таҳқиқотӣ инчунин гузориши маърузаҳо, рӯнамоҳо ва лексияҳо, мубодилаи олимону донишҷӯён ва таҳсил дар барномаҳои байналмилалӣ, таъсиси барномаҳои тадқиқотӣ муштарақ, роҳбарии унвонҷӯён, табодули адабиёти таълимӣ ва илмӣ тарафҳо ва инчунин табодули маводи марбут ба мавзӯҳои мутаносиби илмӣ-таҳқиқотӣ маҳаққикон, гузаронидани конференсҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва илми-амалӣ, семинарҳо, практикӯмҳо, тренинҳо дар соҳаҳои гуногун, ки ба нафъи тарафҳо мебошад, ҳамкориҳои муфид барқарор карданд.

Дар баробари созишномаву ёддошти байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Исломии Покистон ба имзорасида, ҳамзамон миёни Донишгоҳи Панҷоб ва Донишгоҳи миллии Тоҷикистон Ёддошти тафохум дар 6 модда аз ҷониби ноиби конслери Донишгоҳи Панҷоб профессор М.Комрон ва собиқ ректори ДМТ, профессор М.Имомзода ба имзо расонида шуд, ки дар танзими ҳамкорӣҳои илмӣ ду кишвар заминаи бозъғимод гузошт.

Дар Ёддошт қайд гардидааст, ки ду Донишгоҳ аз имкониятҳои васеи ҳамкориҳои байналмилалӣ илҳом гирифта, зарурати таҳия ва густариши шарикӣ нав ва табодули захираҳои инсонӣ ва моддиро барои пешрафти ҳамкорӣҳои байналмилалӣ, ба дониши ҷаҳонӣ расонидан ва рушди ин кишварҳо ва ҷаҳон эътироф мекунанд.

Ин ду муассиса дар асоси моддаи якуми ёддошти тафохум робитаҳои мутақобилаи судманди илмӣ, технологӣ, таълимӣ ва ғайраро дар асоси мубодилаи кадрҳои илмӣ бо мақсади таҳқиқот, омӯзиш ва муаррифии курсҳои махсус аз рӯи ихтисоси худ, барномаи мубодилаи донишҷӯён ва олимон, таҳия ва татбиқи барномаҳои таҳқиқотӣ, машварат ва назорати аспирантон, мубодилаи илмӣ ва адабиёти илмӣ, ки дар кишварҳои ҳамдигар интишор мешаванд, инчунин мубодилаи маводҳо оид ба таҳқиқотҳои мубрам ва мавзӯӣ, ки дар донишгоҳҳо таҳқиқ шудаанд, ташкили конференсҳо, семинарҳо, симпозиумҳо, маҳфилҳои адабӣ ва мизҳои гирдо ба роҳ мегузоранд. [1, с.45].

Дар соли 2019 лоиҳаи ҳамкорӣ миёни Донишгоҳи техникаи Тоҷикистон ба номи академик М.С.Осимӣ ва Донишқадаи идоракунии тичоратии Ҷумҳурии Исломии Покистон ба имзо

расонида шуд. Ҳамзамон Ёддошти тафоҳум байни Донишгоҳи миллии Тоҷикистон ба Донишгоҳи Пешовари Ҷумҳурии Исломии Покистон дар арафаи баимзорасӣ қарор дорад.

Инчунин лоиҳаи ёддошти тафоҳум байни Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи С.Улуғзода бо Донишгоҳи Балучистони Ҷумҳурии Исломии Покистон дар баррасии тарафҳо қарор дорад.

Айни ҳол 18 нафар шаҳрвандони Ҷумҳурии Исломии Покистон дар муассисаҳои олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳсил доранд. Аз ин шумора дар соли хониши 2019-2020 бошад 9 нафар дар муассисаҳои олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таҳсил фаро гирифта шудааст. Дар Донишгоҳи миллии Тоҷикистон 2 нафар, Донишгоҳи техникийи Тоҷикистон ба номи академик М.С.Осимӣ 6 нафар, Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи А.И.Сино 1 нафар, Донишгоҳи Осӣи Марказӣ 8 нафар, Донишкадаи технология ва менеҷменти инноватсионии шаҳри Кӯлоб 1 нафар шаҳрвандони Ҷумҳурии Исломии Покистон таҳсил менамоянд [1, с.8].

Хулоса, ҳамкориҳои илмӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Исломии Покистон дар асоси сандҳои аҳдномавӣ-ҳуқуқии сиёсӣ ва илмӣ ба роҳ монда шуда, дар солҳои соҳибистиклолии дар асоси принципи баробарӣ ва эҳтироми ҳамдигарӣ рӯ ба инкишоф овардааст. Дар баъзе мавридҳо созишномаҳои имзошуда бо сабабҳои объективӣ ва субъективӣ то дараҷаи зарурӣ татбиқ нагардидаанд. Сабаби пурра татбиқ нагардидани онҳо аз вазъи иқтисоди кишварҳо ва омилҳои таъсиррасони байналмилалӣ вобастагӣ дорад. Умед аст, ки татбиқи амалии созишномаҳо дар самти ҳамкориҳои илмӣ дар даҳсолаи минбаъда ба рушди илми ду кишвар ва ҷаҳон мусоидат менамояд ва барои ғани гардидани унсурҳои барои инсоният зарурӣ хизмат менамояд.

АДАБИЁТ

1. Бойғонии ҷорӣ Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон. Папкаи Покистон.
2. Бойғонии ҷорӣ Ҷамъияти дӯстӣ ва равобити фарҳангии Тоҷикистон бо кишварҳои хоричӣ. Папкаи Покистон №7.
3. Бойғонии ҷорӣ Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон. Папкаи Покистон №1.
4. Бойғонии ҷорӣ АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон. Папкаи Покистон.
5. Бойғонии ҷорӣ Вазорати Корҳои хоричии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Раёсати шартномавӣ-ҳуқуқӣ. Папкаи Покистон, №35.
6. Дубовицкий В.В. Внешняя политика Республики Таджикистан (1991-2010 гг.)/ В. Дубовицкий//История таджикского народа: в 6 т. – Душанбе, 1998-2011. – Т. 6.
7. Зарифи Х. 20 лет независимости и внешняя политика Республики Таджикистан /Х. Зарифи // ИБ Внешняя политика. - Душанбе: УИ МИД РТ. -2001. -№1.
8. Рачабов Х. Тоҷикистон - Покистон: Ҳамкориҳо вусъат меёбад/Х.Рачабов//Ҷумҳурият.-2002.-14 авг. -№ 68(112).
9. Рачабов Х. Ҳамкориҳои ду кишвари дӯст./Х.Рачабов//Ҷумҳурият «Маориф ва маданият». 15.08. 77.
10. Э. Раҳмон Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён. (китоби сеюм)/Э.Раҳмон.- Душанбе: Ирфон.-2006.
11. Э.Раҳмон. Нигоҳе ба таърих ва тамаддуни ориёӣ./Э.Раҳмон.- Душанбе.: Ирфон, - с. 372.

ИСЛАМСКОЙ РЕСПУБЛИКОЙ ПАКИСТАН В СФЕРЕ НАУКИ И ПОДГОТОВКИ КАДРОВ

В статье рассматриваются двусторонние научные связи между Республикой Таджикистан и Исламской Республикой Пакистан с момента обретения независимости.

Важность научного сотрудничества заключается в том, что оно формирует мировоззрение человека, тесно связано с техническим прогрессом, помогает прогнозировать развитие общества и разработку программ, а также решает проблемы, стоящие перед двумя странами.

Хорошие и конструктивные отношения между таджиками и пакистанцами уходят своими корнями в далекое прошлое. В средние века у наших народов было много разных связей, особенно общая культура и общая литература. Общие культурные и исторические корни и близость персидского и урду языков позволяют нашим народам восхищаться культурными ценностями друг друга.

Разумеется, наука является одной из важнейших форм культуры в обществе, и ее развитие является важнейшим фактором модернизации всех сфер человеческой деятельности.

Поэтому нам также необходимо уделять особое внимание развитию науки и образования, подготовке кадров и внедрению современных технологий.

Ключевые слова: *двусторонние отношения, наука, образование, меморандум, соглашение, литература, независимость, творчество, Пакистан, общение, культура.*

COOPERATION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND THE ISLAMIC REPUBLIC OF PAKISTAN IN THE SCOPE OF SCIENCE AND TRAINING

The article discusses bilateral scientific relations between the Republic of Tajikistan and the Islamic Republic of Pakistan since independence.

The importance of scientific cooperation lies in the fact that it forms a person's worldview, is closely related to technological progress, helps to predict the development of society and the development of programs, and also solves the problems facing the two countries.

Good and constructive relations between Tajiks and Pakistanis are rooted in the distant past. In the Middle Ages, our peoples had many different ties, especially general culture and general literature. The common cultural and historical roots and proximity of Persian and Urdu languages allow our peoples to admire each other's cultural values.

Of course, science is one of the most important forms of culture in society, and its development is an important factor in the modernization of all spheres of human activity.

Therefore, we also need to pay special attention to the development of science and education, personnel training and the introduction of modern technologies.

Сведения об авторе:

Джумаева Парвона Абдувоҳидовна – старший научный сотрудник отдела социально-экономических и гуманитарных наук НИИ ТНУ Адрес: 734025, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17. Телефон: (+992) 985394000.

About the author:

Jumaeva Parvona Abduvohidovna - researcher of scientific research Institute of the Tajik National University, 17 Prospekt Rudaki, Dushanbe, 734025 Tajikistan, (+992) 985394000.

НАҚШИ ВАСОИТИ АХБОРИ ОММА ДАР ҲАЁТИ СИЁСИИ МАМЛАКАТ

Шарифов Ш.

Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи С. Айни

Баъди соҳибистиклол гардидан Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бунёди ҷомеаи демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявӣ қадамҳои устувор мегузорад. Васоити ахбори омма як ниҳоди муҳими ҷомеаи демократӣ ба шумор омада, дар инъикоси ҳаёти сиёсии мамлакат нақши бориз дорад. Қормандони ин соҳа дар фосилаи солҳои 1997-2018 бо дарки масъулияти баланди касбӣ ва манфиатҳои миллию башарӣ ба инъикоси воқеабаинонаи рӯйдоду ҳаводи сиёсӣ, инчунин дар боло рафтани сатҳи маърифату шуури сиёсии мардуми Тоҷикистон нақши босазо гузоштанд [1]. Фаъолияти васоити ахбори умум дар кишвар тибқи талаботи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар санаду меъёрҳои ҳуқуқии ба ин соҳа бахшидашуда, аз ҷумла, Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи матбуот ва дигар воситаҳои ахбори омма», «Дар бораи телевизион ва радиошунавонӣ», «Дар бораи ҳуқуқҳои муаллиф ва ҳуқуқҳои марбут ба он», «Дар бораи таъбу нашр» роҳандозӣ шудааст [2]. Маҳз қабули ҷунин санадҳои таърихӣ ҳуқуқӣ буданд, ки соли 2012 дар натиҷаи таҳқиқоти яке аз созмонҳои байналмилалӣ «Хабарнигорони бидуни марз» матбуоти Тоҷикистон аз нигоҳи озодӣ дар байни ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ ҷои аввалро ишғол намуданд [3]. Ин нишондод аз як тараф аз он шаҳодат медиҳад, ки васоити ахбори оммаи Тоҷикистон мавқеи худро дар сиёсати имрӯза пайдо намуда, аз тарафи дигар васоити ахбори омма дар таҳкими ҷомеаи шахрвандӣ, тавсеаи демократия, ҳуқуқбунёду дунявӣ ҳиссагузор буда, ҳар як падидаи сиёсиро воқеӣ ва ҳаққонӣ инъикос менамоянд. Сиёсати имрӯзаи Тоҷикистон нисбати матбуот ба он равона карда шудааст, ки васоити ахбори омма проблемаҳои сиёсиро бо риоя намудани қонуну маданияти рӯзноманигорӣ баррасӣ намуда, ба маърази умум бигузоранд. Ҷунки расонаҳои хабарӣ метавонанд муаммоҳои сиёсӣ ба вучуд оварда, дар миёни мардум иғво андозанд ва байни табақаҳои ҷомеа якдигарнофаҳмиву хусуматро ривоч диҳанд.

Суханронии Президенти мамлакат Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо зиёиёни мамлакат (марти соли 2004) ва бо мақомоти ҳифзи ҳуқуқ бахшида ба 80- солагии Прокуратураи ҷумҳурӣ тасдиқи гуфтаҳои болост: «Имрӯз матбуот ҳамқадами ҳаёт ва ҷузъи хеле муҳиму ҷудонопазири ҷомеаи озоду демократии мо буда, таъмини фазои интиҳоби дурусти мавқеъ имкониятҳои васеъ муҳайё месозад» [4].

Васоити ахбори омма воқеан як нерӯи қудратмандест, ки метавонад садди роҳи ҳаргуна амалҳои номатлуби сиёсӣ бишавад, аз ин рӯ, набояд ин ниҳоди муҳим ва таъсиргузор дар

тафаккури чомеа ба майдони ғаразу кина ва мочарочӯӣ табдил дода шавад. Фаъолияти он низ набояд ба тунд гардидани сиёсии чомеа равона гардад.

Пажӯҳиши масъалаи нақши васоити ахбори оммаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи навини таърихи халқи тоҷик муҳим ва тақозои замон мебошад, зеро баробари соҳибистиклол гардидани кишвар сохтори воситаҳои ахбори оммаи мамлакат ба тағйироти ҷиддӣ рӯ ба рӯ гардиданд. Онҳо асосан фаъолияти худро дар заминаи манфиатҳои миллӣ ва эҳтироми арзишҳои умумибашарӣ ба роҳ монданд. Барои дарки моҳияти васоити ахбори омма муайян кардан лозим аст, ки мафҳуми ВАО чиро ифода мекунад. Пеш аз ҳама, рӯзнома, маҷалла, барномаҳои телевизион, радио, интернет ва дигар шакли воситаҳои ҷопу нашри ахбори оммавиرو дар адабиёти илмӣ ВАО ном мебаранд. Донишмандони соҳаи сиёсатшиносонӣ бар он назаранд, ки ВАО танҳо хабару иттилоъ набода, балки инчунин афкор, ақида, таълим, барномаҳои сиёсии муайяно тарғиб мекунад ва бо ин дар идоракунии ҳаёти сиёсии чомеа ширкат меварзад. Васоити ахбори омма фикру андешаи чомеаро ташаккул дода, боварии мардумро ба вучуд оварда, инсонро бо ин роҳ ба самти муайян равона месозад. Дар чомеаи демокративу ҳуқуқбунёд ҳар як шаҳрванд ҳуқуқ дорад, ки оид ба ҳодисаҳои сиёсии мамлакат иттилоъ дошта бошад. Ҷунонки сарчашмаҳои сиёсӣ нишон медиҳанд, бе озодандешӣ демократия вучуд дошта наметавонад. Дар навбати худ озодии баён ва демократияро бе расонаҳои хабарии мустақил, ки нисбатан озод мебошанд, тасаввур кардан ғайриимкон аст.

ВАО дар ин маврид дар баробари дигар ҷузъиёти демократӣ, ба мисли парламент, мақомоти ҳокимият иҷроия ва судӣ мустақил меистад. Аз ин ҷост, ки ВАО-ро ҳамчун «ҳокимияти ҷаҳорум» ном мебаранд. Ибораи мазкур ҳокимиятеро ифода мекунад, ки дорои хусусиятҳои ба худ хос мебошад. Вижагии хоси ВАО дар он аст, ки наметавонанд фармон диҳад, вазифадор намоянд, ҷазо ва ё ба ҷавобгарӣ кашанд. Силоҳи асосии онҳо сухан, овозу тасвир, баҳс, тасдиқ ва ё инкори воқеа ва ғайра мебошад. Расонаҳои хабарӣ ба чомеаи озоду демократӣ ҳамчун оина хизмат мекунанд. Дар ҳолати мавҷуд набудани ҷунин оина чомеа метавонад аз вартаи демократии берун гардад.

Васоити ахбори омма дар чомеаи демократӣ, бояд таносуби давлат ва чомеаро қиёс ва ташхиси сиёсӣ карда тавонад. Аз рӯи ин принцип амал намудан то андозе низ мушқил аст. Ба он, на танҳо кормандони соҳаи ВАО, балки кулли чомеа низ бояд одат намояд. Ҷунонки сарчашмаҳои таърихӣ шаҳодат медиҳанд, дар баъзе аз ҳолатҳо ҳокимияти доро ВАО-ро сарзаниш менамоянд, ба муташанниҷ шудани вазъ, ба вайрон кардани муносибатҳо муттаҳам месозад. ВАО бояд талаботи иттилоотии чомеаро қонеъ гардонад. Одам ҳуқуқ ба ҳақиқат дорад ва ин ҳуқуқ дар баробари илму санъат бо ахбори илмӣ матбуот, телевизион ва радио, бо хизматрасонии мухталифи иттилоотӣ таъмин карда мешавад. Онҳо бояд ба аҳли чомеа хабари дируза ва имрӯзаро нозукбинона бе монеъа расонанд. Кормандони соҳаи ВАО, азбаски дар асоси қонунҳои амлқунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳиби ҳуқуқ ва имкониятҳои васеъ мебошанд, бояд дар назди чомеа масъулияти касбии худро эҳсос намоянд. Истифодаи ВАО дар паҳн намудани сирру асрори махфии давлатӣ, даъват ба истифодаи зӯрӣ сарнагун ва ё дигаргун намудани сохтори давлатӣ, тарғиби ҷанг, зӯроварӣ ва зулм, маҳалгароиву миллатгароӣ ва ғайра манъ аст. Инчунин истифодаи ВАО бо мақсади мудохила ба ҳаёти шахсии шаҳрвандон, таҳдид ба нангу номуси онҳо манъ аст. Рӯзноманигор дар ҷорҷӯбаи фаъолияти ВАО амал намуда, ҳуқуқ дорад, ки аз сарчашмаи гуногун иттилоъ гирад ва дар баробари ин, ӯ бояд саҳеҳияту дурустии иттилоъро донад, агар иттилоъ муқобили қонунҳои амалқунандаи ҷумҳурӣ бошад, аз вай канора гирад, ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунӣ шаҳрвандон ва ташкилотҳо эҳтиром намояд [5].

Васоити ахбори омма дар тарбияи маданияти сиёсии шаҳрвандони ҷумҳурӣ масъул аст. Маданияти сиёсӣ, ки дар он ҳақнигорӣ, боварӣ, афзалияти арзишҳои волои инсонӣ дар муқобили табақабандӣ ва тафриқаандозӣ ифода ёфта бошад, метавонад шаҳрвандро дар рӯҳияи солими сиёсӣ тарбият намояд. Маданияти сиёсӣ ин воқеъабинона ба эътибор гирифтани нуқтаи назари гурӯҳҳои сиёсӣ, роҳ наодан ба ҳар гуна бадбинҳои сиёсӣ ва ғайра ба ҳисоб меравад. ВАО афкори чомеаро ташаккул дода, аз як тараф таҷриба ва афкори як кишри чомеаро ҷамъ менамояд, аз тараф дигар ба шуур ва рафтори дигар кишри чомеа таъсир мерасонад. Дар чомеаи демократӣ идораи раванди сиёсӣ бидуни омӯзиш ғайри имкон аст, ки дар он ВАО нақши бузург дорад. ВАО нақши сиёсӣ, роҳбарикунандаи ҳешро дар системаи сиёсии чомеа, инчунин, бо роҳҳои музокирот, ёрию мадад, танқид ва маҳкум кардани барномаҳои гуногуни сиёсӣ, ғояҳо ва пешниҳоди шахсонӣ алоҳида, ташкилотҳои ҷамъиятӣ, хизмҳои сиёсӣ ва ғайраро иҷро менамоянд.

Ҷамин тавр, нақши ВАО имрӯз дар таҳкими сулҳу ваҳдат, Истиқлолияти давлатӣ, бедор кардани ҳиссиёти сиёсии мардум, эҳёи арзишҳои миллӣ бузург аст. Маҳз имрӯз ВАО аст, ки дар тамоми ғӯшаву канори олам аҳли чомеа аз хурдтарин ҷузъиёти ҳаводиси сиёсӣ оғаҳӣ

пайдо намуда, дар ҳалли он чорасозӣ мекунад. Васоити ахбори оммаи Тоҷикистон низ имрӯз дар радиои ВАО-и пешрафтатарин давлатҳо қарор гирифта, проблемаҳои ҳаёти сиёсии ҷомеаро воқеабинона дар саҳифаҳои худ инъикос менамояд.

АДАБИЁТ

1. Якубов Ч.К. Нақши васоити ахбори оммаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар замони муосир.
2. Мурочиатномаи иштирокчиёни Семинар-машварати ҷумҳуриявии кормандони матбуоти даврӣ ва таъбу нашри Тоҷикистон ба Ҳукумати Ҷумҳурӣ ва ҳама алоқамандони соҳа. // Ҷумҳурият. 10-март соли 2005.
3. Ҷумҳурият. 10-март соли 2005.
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи матбуоти даврӣ ва дигар воситаҳои ахбори омма». // Садон мардум. 19 март соли 2013. Шум.34-35
5. Комаровский В.С. Государственная служба и СМИ (курс лекций). – Воронеж:

РОЛЬ СРЕДСТВО МАССЫВИ ИНФОРМАЦИИ В ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЖИЗНИ В СТРАНА

В этой статье обсуждается роль средств массовой информации в политической жизни страны и говорится, что Республика Таджикистан имеет возможность добиться независимости государства после создания благоприятных условий для средств массовой информации. Дело было не только в работе этих условий труда, в период 1991-2017 годов СМИ страны отразили на своих страницах, отражающих политическую жизнь страны, и проанализировали ее в реалистическом ключе.

Ключевые слова: *СМИ, пресса, миграция, роль, политический режим, информационное пространство, политическая деятельность.*

THE ROLE OF THE MASS MEDIA IN POLITICAL LIFE IN THE COUNTRY

This article discusses the role of media in the political life of the country and states that the Republic of Tajikistan has the opportunity to achieve the state's independence after the creation of favorable conditions for the media. It was not just the work of these working conditions, in the period of 1991-2017, the country's media reflected in its pages reflecting the political life of the country and analyzed it in a realistic way.

Keyword: *media, press, migration, role, political regime, information space, political activity.*

Сведения об авторе:

Шарифов Шухрат – старший преподаватель кафедры права Таджикского государственного педагогического университета им С.Айни, Тел: (+992) 907992222

About the autor:

Sharifov Shukhrat - Senior Lecturer, Department of Law, Tajik State Pedagogical University named after S. Aini, Phone: (+992) 907992222

ТАШАККУЛЁБИИ ҲАМКОРИИ ИЛМИЮ МАДАНИИ ТОҶИКИСТОН ДАР АСРҲОИ XI-XV

Мамадқулова Р.О.

Донишқадаи кӯҳӣ-металлургии Тоҷикистон

«Таърих ва фарҳанг аз назари ман, оинаест, ки дар он тамоми пахлуҳои зиндаги акс меёбад. Ва ин мизони дақику беминнат сатҳи сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии зехни ҷомеаро дар давраҳои гуногуни таърих инъикос карда, сатҳи ҳар халқу миллатро дар руидаи тамаддуни башарро муайян менамояд».

Эмомалӣ Раҳмон

Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар Тоҷикистони муосир ҳамкорӣ илмию маданӣ баробари омилҳои дигар бо шарофати маърифати мероси ниёғони мо (Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Форобӣ, Сино, Газзоли, Низомӣ, Ҷомӣ, ва дигарон), рушд ва инкишоф ёфтааст, ки ғояҳои ба даст овардан ва таъмини сулҳ, рушди ҳамкорӣ ва ҳамдилии халқҳо, ба вучуд овардани шароит барои низом дар саросаи оламро таъмин мекунад. Ҷои қайд аст, ки мардуми олам дорои чунин мероси ғаноманди фарҳангӣ мебошад ва аз ин рӯ омӯзиши эҷодиёти гузаштагон, аз он ҷумла мутафаккирони Осиёи миёна дар шароити имрӯза аз аҳамияти муҳиме бархурдор мебошад. Ин амалқард барои таълиқи ғояҳои ниёгон дар бораи ҳамзистии мардум, таъодули мероси фарҳангӣ ва аз ҳама муҳимаш

тантанаи сулҳ дар саросари ҷаҳон мусоидат мекунад. Пас аз соҳибистиклолии Тоҷикистон алоқмати мардуми тоҷик бо ҷомеаи ҷаҳонӣ ва ҳамкориҳои байналмилалӣ он бо мамолики мухталифи олам тамоюлҳои нав касб намуда, омӯзиши мероси арзишҳои маънавӣ ва мероси фарҳангӣ тавсеа пайдо намуд[3].

Дар оғози солҳои ҳафтодуми қарни XV мутаносибан дар Хуросон авзои ором фароҳам меояд, ки ин пеш аз ҳама ба ғаъолияти ҳокимияти Султон Ҳусайни Бойқаро, ки давоми солҳои 1469-1506 роҳбарии Хуросонро бар ӯҳда дошт, ва ҳамзамон шогирд ва муриди Ҷомӣ ба ҳисоб мерафт, марбут аст. Тибқи иттилои сарчашмаҳои таърихӣ ин амири маъруф пайваста аз адабиёт ва маориф ҳимоят менамуд. Бино ба маълумоти Садриддин Айнӣ Султон Ҳусайни Бойқаро, ки худ шоир ва дӯстдори адабиёт буд, аз илму маориф пуштибонӣ намуд. [4, с.47-48]

Эҷодиёти мутафаккирони халқи тоҷик дар шароити рушд ва таҳаммули фарҳангӣ ва маънавии кишварҳои Осиё ҷараён гирифтааст. Дар ин давра адабиёт, мусиқӣ, наққошӣ, ташаккул ёфта, оини мусалмонӣ ва қонунҳои исломӣ раванқи тамоми касб намуданд. Дар қанори ин, улуми дунявӣ низ дар сатҳи муайян рӯ ба ташаккул ниҳода, коркарди муаммоҳои мухталифи фалсафӣ давом намуданд. Дар марказҳои маъмурии минтақа осори бузурги меъморӣ дар сурати биноҳои маъмурӣ, мадрасаҳо, марказҳои тичоратӣ тавассути ороиши санъати миллӣ ва исломӣ музайян гардидаанд.

Мутобиқи ин нишондод нуктаи ғайриоддӣ мавҷуд нест, ба ҷуз он ки дар Шарқ ахлоқ ҳамеша бо сиёсат алоқаи узвӣ доштаанд. Дар ин пайвандбахшӣ лоиҳаҳои ҳамаҷониба имконпазири давлати ормонӣ, адолатпарвар ва шоҳи одил коркард карда мешавад. Асоси ҷунин давлатро талабот ба шоҳи аз назари фикрӣ ва ақлонӣ эҷодкор ва бунёдкор ба вучуд овардааст.

Бояд қайд намоем, ки мутафаккирони пешқадами сӯфимашраб ба манфиати як қатор аҳолии захматқаш, табақаҳои тобеъ тавачҷӯх зоҳир менамуданд. Ҳифзи онҳо, талабот барои ба вучуд овардани шароити мувофиқи зиндагонӣ дар маркази тавачҷӯҳи шоирон ва мутафаккирон қарор дошт. Широкҳои сӯфиёнаи баробарии одамон (дар рӯҳияи бародарии сӯфия) баробармоҳиятии дин, инсондӯстӣ, некӣ ва ҳамдигарфаҳмӣ, расонидани ёрӣ ба наздикон ва амсоли ин дар зоти худ то андозае ҷанбаи фалсафаи инсонгароии шарқиро ғанӣ гардониданд.

Дар асоси тасаввуф дар даврони минбаъдаи таърихӣ ва ҳатто дар замони муосир рушди худро идома бахшид. Ҳатто тавачҷӯҳи муҳаққиқони Ғарбро низ ба сӯи худ кашидааст. Ҳанӯз ҷанд қарн пеш файласуфи олмонӣ ба консепсияи инсон дар тасаввуф баҳои баланд дода, дар шеъри сӯфиёнаи форсу тоҷик «саодати озод» ва «хушбахтӣ»-и инсонӣ шарқиро таъкид намудааст[8, с.376-377]. Муҳаққиқи муосири тасаввуф Сайид Ҳусайни Наср бо таҷдиди назар ба ғояи тасаввуфии халлоқияти маънавии шахсият ва пайванди ӯ бо ҳокими мутлақ дар моварои инсон ин дидгоҳи сӯфиёнаи пешиниёнро бо нигоҳи нав такмил бахшидааст. Гурӯҳи дигари мубаллиғони тасаввуф ғаъолгардонии амалиёти инсонро дар самти ҷилавгирӣ аз бӯхрони экологӣ тақозо доранд. [18, с.125-148].

Бояд қайд намоем, ки қисми таркибии фарҳанги маънавии Тоҷикистони таърихро адабиёти форсу тоҷик дар шакли назму наср ба вучуд овардааст. Ба ақидаи Р.Ш.Сотиволдиев адабиёт шакли инъикоси ақидаҳои ҳуқуқӣ дар адабиёти форсу тоҷик доништа мешавад. [19, с.77-82]. М.Хайруллаев бошад мактабҳои фалсафиро ба шумори хусусиятҳои дунявияти фарҳангӣ мусалмонӣ Шарқӣ қарор медиҳад. [20, с.115] 19Адабиёти форсу тоҷик ва арабиро бошад Р.Грюнебаум аксар ҳамчун маҳсули олимони шоири ин мардум номзад мекунад» [9, с.183].

Тасдиқоти мазкур қомилан ба афкори тоҷикон низ нисбат доранд, ки афкори фалсафӣ, сӯфиёна ва ғояҳои давлатӣ- ҳуқуқии ҳешро дар шаклҳои адабӣ бо истифодаи восита ва навъҳои осори бадеӣ чун ғазал, қасида, маънавӣ ва ғайра баён кардааст.

Бо тавсифи ҷараёнҳои фикрии тоҷикистони таърихӣ бояд дар мавриди тасаввуф ҳамчун мактаби муассири фикрӣ ба афкори ӯ, аз ҷумла андешаҳои давлатӣ ва ҳуқуқии вай изҳори назар намуд.

Тавассути тасаввуф ҷараёни динӣ-маърифатие мебошад, ки дар Шарқи мусалмонӣ дар асрҳои VIII-IX ҳамчун ҷараёни муҳолиф ба исломи таассубӣ ба миён омадааст. Ҳамчунин ин ҷараён ба зидди ҷомеаи феодалӣ буд.

Баҳри ривож дар охири асри VIII дар худуди Ироқ ва Сурия дар охири асри IX ва аввали асри X дар худуди Эрон ва Осиёи Миёна низ густариш пайдо кард. Вай дар ин давра ба унвони як ҳаракати озодихоҳона пеш меравад. Э.Бертелс, ҷунин мешуморад, ки адабиёти тасаввуф дар доираҳои шахрӣ ба вучуд омада, бо ҳислати озодихоҳии худ ба ашрафияти феодалӣ назари интиқодӣ дошт. Дар даврати муғулон бошад, баробари ба вучуд омадани

адабиёти дарборӣ маҳз шоирони дарборӣ муқобили ин ҷараёни адабиёти дарборӣ баромаданд ва дар натиҷа хонандагӣ зиёде пайдо намуданд.[6]

Тибқи ақидаи мутафаккирон нигоҳи муҳими маърифатие ба мушоҳида мерасад, ки маҳсули таҳлили ақлонӣ ва динии шинохти ҷаҳон ба шумор меравад. Ин равиши маърифат дар меъёрҳои боварӣ ва хирад таҷассум меёбад, ки онҳо онро роҳи бисёр бозғатимод ва боварибахши маърифати олам медонад, ки аз худ намудани онҳо метавонад маҷмуи роҳҳои дигари маърифатро дар вучуди инсон ҳосил намояд.[6]

Дар асоси таснифи донишҳо ба илмиву худошиносӣ, фалсафай ва динӣ Қомӣ ба назарияи дугонагии ҳақиқат наздик мешавад, ки аз фалсафаи арабизабони Форобӣ ва Ибни Рушд боқӣ мондааст. Ин ғояро ҳамасри ӯ Алишери Навоӣ низ истиқбол намудааст. Чунин равиш ҳамзамон дар ҷаҳоншиносии исломӣ таҷассуми барҷаста дорад. Ба аҳамияти илм дар Қуръон гуфта шудааст: «Худо оноеро, ки аз мисли Шумо имон овардаанд ва оноеро, ки ба онҳо илм ато шудааст юа мартабаҳо баланд кунад»[7, с.65] Афкори Абдурахмони Қомиро низ метавон аз ин нуқтаи назар баррасӣ намуд. Аз ин рӯ, ба ин андешаи М. Рачабов наметавон розӣ шуд, ки навиштааст: мутафаккирон ба муқобили дугонагӣ мебарояд ва онро гумроҳӣ мешуморад»[15, с.124]. Азҷмла Қомӣ ба олимони дар ҷомеа мақоми ҳосае таъйин мекунад. Дар китоби «Баҳористон» чунин афкори Чунайдӯро дар ин бора меоварад[14, с.43]: «Сайид- ут-тоифа Чунайд, қаддиси сирруху мегӯяд...: суханони машоих дар илму маърифат росих лашқарест аз лашқарҳои Худои таъоло ба кишвари ҳар дил, ки азимат тобад, муҳолифони нафсу ҳаворо рӯй дар ҳазимат ёбад».[16. с.333.] Мутаффакир инчунин ҳулосаи диние мебарорад, ки бар асоси он дар рӯзи қиёмат аз банди худ мепурсад, ки оё ӯ ба ин ё он олимро мешиносад. Дар сурати посухи мусбат гирифта гуноҳони ӯ бахшида мешавад. [17, с.43]

Омӯзиши эҷодиёти мутафаккирони тоҷик дар даврони баъд аз шӯравии Тоҷикистон қобили аҳамият мебошад, зеро дар ин давра марҳилаи азхудкунии арзишҳои куҳани миллӣ, ҷустуҷӯи роҳҳои ташаккули ҷамъиятӣ, ки ба дастовардҳои таҷрибаҳои ҷаҳонӣ ва суннатҳои миллӣ- фарҳангии оид ба ҳамкорӣ илмӣ асос меёбанд, фароҳам омадааст. Ҳамкорӣ илмию адабиро дар ҳудуди Осиеи миёна гузаштагон, ҳамзамон ва ояндагони ӯ асосҳои ташаккули дар шуури ҷамъиятӣ баҳодиҳии мутамаддин ба давлатро заминагузори намуданд. Бо шарофати тақвияти онҳо дар афкори адабии форсу тоҷик ҳамкорӣ илмию фарҳангӣ ба сифати зухуроти истиқрори муфид ва дорои аҳамияти сиёсиро ба миён овард. Бавижа, тасаввуроти дур рафта аз маърифати давлат ҳамчун падидаи аҳамияти илми дошта воситаи адолат дар ҷомеа баҳри инсоният зухур ёфт. Дар чунин марзи ғоявӣ дар таърихи мардуми тоҷик ғояи тафаккури миллӣ ба миён овард, ки дар замони мо тавассути арзишҳои фарҳангӣ тамадунни тақмил ёфт. Хусусиятҳои ҳоси афкори ҳуқуқии мутафаккирони форсу тоҷик дар баҳодиҳии ҳақиқӣ на танҳо ба илм, балки ба тамаддун (тавассути ғояҳои адолат, иҷрои ҳатмии ҷамъият, тартиботи одилонаи тобеони қонун, алоқамандии дучонибаи илму маданият ва ғ.) ифода меёбад, ки имрӯз ба талаботи давлати миллии Тоҷикистон амалан ҷавобгӯ мебошанд.

Барои таҳқиқи мероси адабии мутафаккирони форсу тоҷик дар ҷодаи ҳамкорӣ илмию маданӣ файласуфон, муаррихон, адабиётшиносон ва дигар гурӯҳи муҳаққиқони Осиеи миёна ва дигар давлатҳои хориҷӣ таваҷҷӯҳ зоҳир намудаанд. Ҳанӯз дар замони худ ховаршинос Е.Э.Бертелс дар як қатор асарҳои хеш бо назардошти баррасии зиндагиномаи мутафаккирони форсу тоҷик ба таҳлилу баррасии мероси адабии онҳо низ пардохтааст[6, с.45] Таҳлили умумии эҷодиёти олимони оид ба ҳамкорӣ илмию маданӣ дар китоби маъруфи «Тоҷикон»-и Бобоҷон Ғафуров низ ба мушоҳида мерасад, ки нахуст бо номи «Таърихи муҳтасари халқи тоҷик» ба дасти ҷоп расида буд.[10, с.87.]

Афкори ниёғони форсу тоҷик дар самти ҳамкорӣ имӣ як қатор муҳаққиқон дар заминаи таваҷҷӯҳ зоҳир намудаанд ва ҳатто ба онҳо баҳри таҳқиқ сардафтари адабиёти ўзбек Алишери Навоӣ изҳори назар намудаанд. Дар ин таҳқиқот аз назари аввал масъалаи муносибатҳои дучонибаи Қомӣ ва Навоӣ, инчунин самтҳои алоҳидаи эҷодиёти ин муҳаққиқон ба риштаи таҳлилу баррасӣ қарор дода шудаанд.[11, с.234.] Афкори фалсафии Абдурахмони Қомӣ мавзӯи меҳварии таълифоти гуруҳи файласуфонро ба вучуд овардааст. Таҳлили умумии афкори фалсафии ӯ дар пажӯҳишоти файласуфи маъруфи тоҷик А.М.Баҳоуддинов қарор гирифтааст. Фалсафаи Қомӣ дар рисолаи М.Рачабов таҳлилу баррасӣ шудааст[14, с.89]

Дар асоси сарчашмаҳои таърихӣ дустии ин халқҳо аз даврае оғоз гардид, ки туркон ба Осиеи Марказӣ сар дароварданду бо тоҷикон тадриҷан қаробат пайдо намуданд. Аз ин ру, асрҳо боз халқи тоҷик бо бародарони ўзбеку кирғиз ва казоку туркман паҳлу ба паҳлу зиста, пояи дустиро мустаҳкам менамоянд ва дар ғаму шодии якдигар шариканд

Таърих гувоҳи он аст, ки барои мо тоҷикон робитаҳои дустана ва мустаҳками абади бо Ўзбекистон талаботи замони ва ҳам ба манфиатҳои мардуми харду кишвар нигаронида

шудааст. Ду кишвари ба ҳам дуст бо хама душворихои дохилии огози сохибистиклолиаш нигоҳ накарда, дар соҳаи сиёсати хоричи ғаёлона ва вусъати бештар амал менамояд, ки ин ба афзудани нуфузу эътибори байналхалкии он мусоидат мекунад. Тахкими равобит ва ҳамкори бо мамлакатҳои Осӣи Маркази барои ҷумҳурии мо аҳамияти муҳим дорад. Аз ин лиҳоз, таҳлилу омузиши муносибатҳои фарҳангии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Узбекистон дар замони имруза қадами дигаре барои боз ҳам мустаҳкам кардани муносибатҳои фарҳангии ва ривҷёбии он мебошад.

Муносибатҳои ҳамҷаворӣ Тоҷикистону Узбекистон, ки бо анъанаҳои бисёрасраи дустию бародарӣ халқҳои узбеку тоҷик асос ёфтааст, дар давраи истиқлолият ба маҷрои сифатан нав ворид гардид. Миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Узбекистон то имруз зиёда аз 70 санадҳои ҳамкори ба имзо расидааст, ки он оид ба ҷанбаҳои гуногуни ҳамкорӣҳои иқтисодӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ мебошад.

Ҳамкорӣҳои дучонибаи фарҳангии ин ду давлат дар пояи меъёрҳои байналмилалӣ ба манфиатҳои тарафайн ба роҳ монда шудааст. Бояд қайд намоем, ки солҳои сохибистиклолияти миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Узбекистон дар аксар бахшҳои фарҳангӣ ҳамкорӣҳои судмандӣ дучониба сурат гирифта, хусни тафохуми ҳамсоғи муқаррар гардид.

Дар солҳои охир масъалаҳои таъмини рафтуомади бемамонӣ мардум ба кишварҳои якдигар, ташкили рузҳо, ҳафтаҳо ва ҷашнвораҳои муштарак, паҳши барномаҳои махсуси радио ва телевизион бешубҳа, муносибат ва ҳамзистии тоҷикону узбекҳо тақвият мебахшад.

Дар даврони пас аз сохибхитӣ Созишномаи фарҳангӣ, ки миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Узбекистон 26 март соли 1992 ба тасвиб расид, бо мақсади рушди харҷи бештар ва тахкими минбаъдаи муносибатҳои ҳамкорӣ мавҷуда, дар руҳияи дустию анъанавӣ халқҳои тоҷику узбек, ки решаҳои ҷандинасраи таърихи ва умумият дар соҳаи фарҳангӣ анъанот доранд, заминаи мусоид фароҳам овард.

Вазорати фарҳангӣ ин ду кишвар ҳамасола равобити фарҳангиро густариш бахшида, дар риштаҳои гуногун аз руи тақозои созишномаҳо ва қарордодҳои тарафайнӣ ба имзорасида, иқдом меварзад.

Нақши ду созишномае, ки баъди истиқрори сулҳ ва ризоияти милли дар Тоҷикистон ба тасвиб расид, натиҷаҳои назаррасро ба вуҷуд овард ҷои қайд аст.

Азҷумла: 1. Созишнома миёни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Узбекистон оид ба ҳамкорӣ дар соҳаи фарҳанг ва баҳардустӣ, ки 4 – уми январ соли 1998 дар шаҳри Тошкент ба мувофиқа расидааси ва аз 16 модда иборат аст.

Мутобиқи созишномаи мазкур дар асоси истифодаи анъана ва решаҳои таърихи ва қадимаи ҳамкорӣҳои ҳар ду кишвар инкишофи минбаъдаи равобитро дар соҳаи фарҳанг муайян намудааст, ки он ба густариши алоқаҳои байнидавлатӣ ва гани гардонидани фарҳангӣ ин халқҳо мусоидат менамояд.

2. Аҳдномаи дустию абади миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Узбекистон. Ин аҳднома соҳаҳои гуногунро дарбар гирифта, санаи 15 – уми июни соли 2000 – ум дар шаҳри Душанбе ба имзо расида, аз 21 модда иборат аст.

Дар асоси банди моддаҳои созишномаҳои зикршуда то ин вақт як қатор ҷорабинҳои муҳими фарҳангӣ ба анҷом расид. Яке аз тадбирҳои муҳиме, ки дар ин муддат сурат гирифт, ин баргузори Рузҳои фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Ҷумҳурии Узбекистон буд. Ҷорабинии мазкур 30 – юми июни соли 1998 баргузор гардида, дар он зиёда аз 300 нафар намояндагон аз ҷумлаи олимони, шоирон, нависандагон ва дигар ходимони фарҳанг аз ҷумҳурии мо ширкат доштанд.

Солҳои охир вазъи илму фарҳанг ва самтҳои марбутаи он бо дастгирии ҳамҷонибаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ру ба беҳбудӣ меоварад. Бо изҳори шукрона аз сулҳу ваҳдати ҷовидон ва раҳнамоӣҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон аҳли зиё ва фарҳангӣ кишвар ҳамеша кушиш бар он доранд, ки беҳтарин суннатҳои милливу аҷдоди ва намунаҳои олии санъату ҳунари ҷаҳониро омӯзанд, ривҷу раванг диҳанд маданият, фарҳангӣ аҷдоди ва санъати волои миллии худро низ ба ҷаҳониён муаррифи кунанд.

АДАБИЁТ

1. Раҳмонов Э.Ш. Тоҷикистон: даҳ соли истиқлолият ваҳдати миллий ва бунёдкорӣ. ҷилди 2. – Душанбе: Ирфон, 2001. – С. 7 – 31; 123; 400 – 402.

2. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-пешвои миллат, Эмомалӣ Раҳмон дар ҳамоиши ҷумҳуриявӣ бахшида ба 1310-солагии Имоми Аъзам.// Народная газета. №7 от 18.02.2009 с.
3. Айнӣ С. Алишер Навоӣ. – Сталинобод, 1948. С.47-48.
4. Арипов М.К. Социальная утопия как течение общественно-философской мысли в Ср-ней Азии. Ташкент 1989.с.82
5. Ал-Джунайд Багдади (910)-Назариётчи сӯфиён.-1979 .Д.-342 сах.
6. Бертельс Е.Э. Джами. Таджикиздат, 1949; Роман об Александре. – М., -Л.,-432 с.
7. Богоутдинов А.М. Очерки по истории таджикской философии. Таджикгосиздат.1961.-321 с.
8. Гегель. Соч. Т.12. С.376-377.
9. Грюнебаум Г.Э. Основные черты арабо-мусульманской культуры. Статьи разных лет. М., 1981. С.183.
10. Гафуров Б.Ф. Тоҷикон.-Душанбе.-702 сах.
11. Захидов В. Мир идей и образов Алишера Навоӣ. – Ташкент,1961., Рустамов Э.Р. Узбекская поэзия в первой половине XV века. – М., 1963. Бабаев Х. Государственно-правовые взгляды Алишера Навоӣ. Автореф. кандидат юридических наук. – Ташкент, 1975 и др.
12. Саидов З. Таджикистан – надёжный партнёр в международных отношениях. – Душанбе: Авасто, 2003. – С. 69 – 72.
13. Солиҷонов Н. Арзишҳои фарҳангӣ ва фарҳангииён. - Хучанд: Ношир, 2005. – С. 10 – 34.
14. Раджабов М.Р. Абдурахман Джами и таджикская философия XV века. – Душанбе, 1968.-456 с.
15. Раджабов М. Газели С. 124
16. Ҷомӣ Абдурахмон. Осор. Ҷ.7//Баҳористон. Душанбе. Адиб 1989. С. 333.
17. Ҷомӣ Абдурахмон. Баҳористон, Душанбе, Адиб, 1989-С.430.
18. О современном суфизме см.: Философия народов Средней Азии и борьба идей. - Ташкент, 1988. С.125-148
19. Сативалдыев Р.Ш. Политическая и правовая мысль раннесредневекового мусульманского Востока (на примере «Кабуснаме», «Сиасетнаме», «Синдбаднаме»). Душанбе, 1999. С.77-82.
20. Хайруллаев М. Фараби. Эпоха и учение. – Ташкент. 1976. С.115.

РАЗВИТИЕ НАУЧНО-КУЛЬТУРНЫХ ВЗАИМОДЕЙСТВИЙ ИСТОРИЧЕСКОГО ТАДЖИКИСТАНА 11-15

В данной статье проанализировано соотношение научно-культурных взаимодействий исторического Таджикистана XI-XV вв. и его роль в становление современного общества Средней Азии. Культурное наследие персидско-таджикских мыслителей исследовано со стороны национальных, азиатских и других зарубежных исследователей. Автор статьи исследовал роль исторического и культурного наследие в приобретение мира и национального единства в Таджикистане.

Ключевые слова: *Научное-историческое сотрудничество, культура, государственные отношения, политика, цивилизация, культурные наследие, период взаимодействий, развитие научных взаимодействий.*

DEVELOPMENT OF SCIENTIFIC AND CULTURAL INTERACTIONS HISTORIC TAJIKISTAN 11-15

This article analyzes the relationship of scientific and cultural interactions of historical Tajikistan XI-XV centuries and its role in the formation of the modern society of Central Asia. The cultural heritage of Persian-Tajik thinkers has been studied by national, Asian and other foreign researchers. The author of the article investigated the role of historical and cultural heritage in the acquisition of peace and national unity in Tajikistan.

Key words: *Scientific and historical cooperation, culture, state relations, politics, civilization, cultural heritage, period of interactions, development of scientific interactions.*

Сведения об авторе:

Мамадқуллова Рано Олимовна - Ассистент кафедры гуманитарных и социальных наук Таджикский горно-металлургический институт E – mail: nehan nehan @mail.ru
Тел (+992) 927060085

About the autor:

Mamadkulova Rano Olimovna - Assistant to the Department of Humanities and Social Sciences Tajik Mining and Metallurgical Institute E - mail: nehan nehan @ mail.ru Tel (+992) 927060085

НАҚШИ СОҶАИ ЭНЕРГЕТИКА ДАР РУШДИ ҲАЁТИ ИҚТИСОДИЮ ИҶТИМОИ ВА ФАРҲАНГИИ МАРДУМ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Ибодуллозода А.И., Нуриддинов Р.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Пешрафти ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии ҷомеаи инсониро бе рушди соҳи энергетика тасаввур кардан аз имконият берун аст. Маҳз нерӯи барқ аст, ки истехсолот дар тамоми соҳаҳо инкишоф ёфта, инсоният ба бузургтарин кашфиёту ихтироотҳои илмӣ соҳиб мегардад.

Пайдоиши соҳаи энергетика таърихи тулонӣ дорад. Вобаста ба вазъи сиёсиву иқтисодӣ ва рушду инкишофи илмҳои дақиқ дар як қатор давлатҳои дунё бунёди истгоҳҳои барқӣ барвақтар роҳандозӣ гардиданд. Масалан, соли 1881 дар Петербург ва соли 1882 дар Нью-Йорк истгоҳҳои барқии электрикӣ сохта шуд. Пас аз ғалабаи Инқилоби Октябр ва барпо гардидани сохтори сотсиализм шароити сохтану ба истифода додани истгоҳҳои барқӣ дар Осиёи Миёна низ, то андозае муҳайё гардид.[1]

Соли 1920 таҳти сарвари В.И.Ленин ва гурӯҳи олимони рус Графтио Г.О., Шулгин Е.Я., Горев А.А., Александров И.Г., Штелен М.А., Угримов Б.И., муҳандисон М.Я. Лапиров-Сколбо, Смирнов М.А., Коган А.Г. нақшаи ГОЭЛРО таҳия гардид. Ҳадаф аз таҳияи нақшаи мазкур электрикунии марказҳои Россия ва мустамликаҳои он, аз ҷумла Осиёи Миёна буд. Дар асоси нақшаи ГОЭЛРО дар кишвари Туркистон сохтмони панҷ истгоҳи барқӣ бо иқтидори 80-170 ҳазор кВт. пешбини шуда буд. То соли 1931 нишондодҳои нақша пурра иҷро гардида, истехсоли қувваи барқ дар ҳудуди Россия ва мустамликаҳои он аз 7,3 то 19,5 % зиёд гардид.

Бояд қайд намуд, ки дар баробари дигар халқияту миллатҳои, ки дар сарзамини Осиёи Миёна зиндагӣ мекарданд мардуми тоҷик низ дар қатори онҳо аз тамоми пешравиҳои ИҶШС бархурдор буд. Рушди соҳаи энергетика дар баробари дигар соҳаҳои муҳими хоҷагии қишлоқ дар ҶШС Тоҷикистон дар маркази диққати саркардагони ҶК ИҶШС қарор гирифта буд. Чун, ки бе рушди ин соҳа пешрафти хоҷагии кишоварзӣ чорводорӣ, саноатунии мамлакат, таъминоти иҷтимоии аҳоли, бунёди муассисаҳои маданияту равшанамой номумкин буд. Бо назардшти ҳамаи ин, моҳи феврالی соли 1931 бунёди нахустин НБО дар ҳудуди Тоҷикистони имрӯза НБО-и Варзоб оғоз гардид. Бунёди нерӯгоҳи мазкур то соли 1936 идома ёфта, 31 декабри соли 1936 агрегати якуми он бо иқтидори 3720 кВт. ва соли 1937 агрегати дуюми он бо иқтидори пуррааш ба қор оғоз кард. Бунёд нерӯгоҳи мазкур дар ҳаёти ҳамондавраи пойтахти ҶШСТ Тоҷикистон шаҳри Душанбе нақши беназири ҳудро гузошт.

Ҳамин тавр, дар асоси нақшаҳои пачсола бунёди НБО хурду бузург дар ҶШС Тоҷикистон роҳандозӣ гардид. Соли 1948 НБО-и «Варзоби 2» бо иқтидори 14,4, соли 1952 НБО-и «Варзоби 3» бо иқтидори 3,46 ҳазор кВт. ба қор шурӯъ карданд. Нерӯгоҳҳои мазкури дар дарёи Варзоб сохташуда пеш аз ҳама вазифаи бо барқ таъмин кардани маркази ҷумҳурӣ, ба қор андохтани корхонаҳои нави саноатӣ ва минбаъд инкишоф додани пойгоҳҳои барқӣ дар ҷумҳурӣ буд. Хусусан, бо бунёд гардидани нерӯгоҳҳои зикргардида соҳаи маорифи ҶШС Тоҷикистон ба пешравиҳои ҷашмрас соҳиб гардид. Шабона дар мактабҳои маҳви бесаводӣ ва донишкадаҳо таълимгирандагон бе мушкилӣ дар равшанӣ таълими зарурӣ мегирифтанд. Дар шифохонаҳо, театрҳо, кироатхонаҳо ва дигар муассисаҳои маърифатӣ одамон аз файзи барқи силсиланерӯгоҳҳои дарёи Варзоб баҳравар шуда, камол меёфтанд ва ба зиндагӣ бо диди нав менигаристанд.[2]

Дар солҳои Ҳокимияти Шӯравӣ сол то сол талаботи хоҷагии қишлоқ бо қувваи барқ зиёд мегардид. Дар асоси ҳар як нақшаи панҷсола дар мамлакат корхонаҳои нави саноатӣ сохта мешуд, ки муҳаррики бақордарорӣ асосии онҳо нерӯи барқ буд. Дар асоси чунини ниёзмадӣ, дар нақшаҳои панҷсола ба соҳаи энергетика таваҷҷӯҳи махсус зоҳир мегардид.

Соли 1962 дар ҷануби Ҷумҳурии Тоҷикистон НБО-и «Сарбанд» бо шаш агрегаташ ба қор андохта шуд, ки ҳар кадоми он 35 ҳазор кВт барқ тавлид мекард. Бо бунёди НБО-и «Сарбанд» аввалин бор ба мачори дарёи Вахш садди азиме гузошта шуд, ки онро ҳуди бошандагони кӯҳистон, таҳти роҳнамоии мутахассисони инженер-техникӣ, ки аз бисёр ҷумҳуриҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ омада буданд, гузоштанд.

Бо бунёд гардидани НОБ-и «Сарбанд» дар ҷануби Ҷумҳурии Тоҷикистон як системаи муттамарказонидашудаи нави энергетикӣ ба вучуд омад. Аз ин манбаи пуриқтидор ҳаммаи ноҳияву шаҳрҳои ҷумҳурӣ бо корхонаҳои саноатӣ, маданӣ-маишӣ ба таври васеъ истифода мекарданд. Инчунин, ноҳияҳои ВМКБ, ноҳияҳои Айниву Қаротегин ва бештар аз шаст ғоизи

колхозу совхозҳои дигар низ ба ин сарчашмаи таъмини нерӯи барқи марказӣ пайваст шуданд. Чунин рушди босуръати нерӯи барқи ҷумҳурии имкон дод, ки дар соли 1962 "Тоҷикэнерго" ба саридораи энергетика ва электро-фикацияи назди Шӯрои Вазирони Тоҷикистон (Тоҷик-главэнерго) табдил дода шавад, зеро иқтидори нерӯи барқи ҷумҳури дар соли 1959 аллакай ба 1млн.кВт-соат расида буд ва то соли 1967 он ба 2245 млн. кВт-соат афзоиш ёфт. Ин қомеъӣ ба туфайли пешрафти техникаӣ ва сол ба сол нисбат ба нақшаҳои пешбинишуда бештар тавлид кардани барқ ба даст омада буд. Дар миёнаи солҳои 1948-1968 агар истеҳсоли барқи ҷаҳони 6 баробар ва собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ 12 баробар афзоиш ёфта бошад, дар Тоҷикистоне, ки як замон ин соҳа аслан вучуд надошт, 22 баробар афзоиш ёфт.[3]

НБО-и Норк низ аз зумраи он нерӯгоҳи азимест, ки дар даврони мавҷудияти давлати абарқудрати Шӯравӣ сохта ва мавриди баҳрабардорӣ қарор гирифтааст.

16 декабри соли 1961 ба деҳаи Норак унвони шаҳр дода шуд. Бинокорон аввалин санги таҳкурсии хонаҳои истиқоматии шаҳри ояндаро гузоштанд. Ноябри соли 1962 аввалин маркази гармидиҳии шаҳр ба қор даромад ва ба 92 хона гармӣ дод.

Дар соли 1962 андаруни дараи танги Пулисангин нахустин садои тарқиш баланд шуд ва бинокорон ба қандани нақби обпарто оғоз карданд.

29 июни соли 1965 бригадаи Камол Ҳамсариев аввалин бетонро ба девораи обгардон гузошт. Ҳайати коркунони экскаватори А.Плисовский аввалин муқаабметр хоки таҳоби НБО-и ояндаро қанд. Ҳамзамон кинотеатри «Вахш» ба истифода дода шуд.

Моҳи марти соли 1966 қори панҷсолаи нақбқанони «Гидроспецстрой» ва монтажчиёни «Гидромонтаж» ба охир расид. Нахустин нақби сохтмони тӯлаш 1628 метр ба қабули оби Вахш омода шуд. 5 майи соли 1967 аввалин муқаабметр бетон ба садди ояндаи нерӯгоҳ рехта шуд. Ғилофакеро (капсула), ки дар он «НБО-и Норак, 5 майи соли 1967» ҳамкорӣ карда шуда буд, сардори бригадаи нақбқанҳо Табар Қурбонов, сардори сохтмони НБО-и Норак Егор Кузьмич Седых, хонандаи мактаб Сафармоҳ Ҳакимова ва бинокори 75-солаи рӯзгордида Ғулом Одинаев андаруни он гузоштанд. Дар дохили ғилофак, дар тикаи абрешимин ин матн сабт гардида буд: «Ба ифтихори бузургдошти қаҳрамонҳои пуршарафе, ки мардуми Шӯравӣ дар тӯли 50 сол ба даст овардааст, бинокорони ин иншооти азим ҳамчун тимсоли ғалабаи инсон бар табиат, ҳамчун тимсоли музаффарият бар дарёи пуртуғён ва саркаши Вахш ин ғилофак дар он ҷое, ки бо амри инсон садди дар ҷаҳон баландтарин бунёд мешавад, гузошта шуд». Соли 1968 экскаваторчиёни диловари А.Плисовский охирин 3 миллион муқаабметр чинси кӯҳиро аз ҳавзаи бинои ояндаи истгоҳ берун оварданд.

Дар сохтмони НБО-и «Норак» қорҳои сангин ва пурмаҳсулро ҷавононе ба ўҳда гирифта буданд, ки онҳо бо амри қалбҳои ҷўшон аз тамоми кишварҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ба ин ҷо омада буданд. Дар умуроти сохтмон тамоми кашфиётҳои прогресси техникаӣ, қори илмии ташкили меҳнат, системаи нави банақшагирӣ ва ҳавасмандии моддӣ васеъ татбиқ карда мешуд. Интизоми меҳнат мустақкам мегардид, аз техникаи нав пурсамар истифода мебуданд, таклифҳои навоарӣ ва эҷодкорӣ ба амал татбиқ мегардид. Ҳамаи ин омилҳо имкон медоданд, ки мўҳлати сохтмонро ҳарчӣ кўтоҳ карда, арзиши аслии қорҳои бинокорӣ-монтажкунӣ қам карда шавад.

16-уми феввали соли 1971 бригадаи нақбқанҳои В.Остапов қори қандани нақби сеюми бинокориро бомуваффақият анҷом дод ва аз он даҳҳо қатора чинси шаҳҳои мазбутро берун кашид.

Аввалин турбинае, ки дар заводи турбинасозии шаҳри Харьков сохта шуда буд, ба майдони сохтмонӣ омад ва бригадаи монтажчиёни участкаи «Спецгидроэнергомонтаж» Анатолий Шилников ба қори таҷҳизонидани нахустин гидротурбина ва камараи спиралӣ агрегати нўҳум шурўъ кард.

Омодагӣ дар ҷиҳати ба қор андохтани пойгоҳи азими нур, рӯз ба рӯз ва моҳ ба моҳ вусъат меёфт. Вазири онвақтаи энергетика ва электрофикацияи собиқ Иттифоқи Шӯравӣ П.С.Непорожный 10 августи соли 1971 чунин фармон бароварда буд: «... Нақшаи ба қор андохтани агрегати аввалини НБО-и Норак дар рӯди Вахш, ки онро «Гидропроект», сохтмончиён ва дирекцияи сохтмони НБО-и Норак бо дастҷамъӣ тартиб дода, пешбинӣ кардаанд, ки баландии обро ба 75метр бардошта, ду агрегатро дар соли 1972 ба қор меандозанд, тасдиқ карда шавад». Ҳамзамон Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон низ 20 марти соли 1972 «Дар бораи таъмини тадбирҳои ба қор андохтани ду агрегати ГЭС-и Норак» қарор бароварда буд, ки онҳо барои дар вақти таъиншуда ва хушсифат ба қори тавлиди барқ оғоз кардани нерӯгоҳи мўъҷизавии ГЭС-и Норак имкониятҳои фаровон ба вучуд оварданд. [4]

10 сентябри соли 1972 соқинони Норак қорҳои автопоездҳо, ки иборат аз ягҷанд ва автомашинаҳои пурзўр буданд ва ба сохтмон бори бисёр мўҳим - трансформаторҳои 300-тоннагии иқтидорашон 400 ҳазор кВт-ро интиқол медоданд, бо тантана истиқбол гирифтанд.

Бо талошум меҳантҳои пайвастаи коргарону мутахассисон 15 ноябри соли 1972 агрегати якуми он бо иқтидорӣ 300 мВт ба кор шурӯъ кард ва оли 1979 нерӯгоҳо пурра мавриди истифода қарор гирифт.

Даврони соҳибистиклолии мамлакат низ даврони рушд ва нумӯи соҳаи энергетикаи мамлакат мебошад. Дар ин давраи басо муҳимми таърихи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мардуми тоҷик зери сиёсати хирадмандона ва ватандӯстонаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба як қатор дастовардҳои энергетикаи соҳиб гардиданд. Қариб, ки дар тамоми шаҳру ноҳияҳои мамлакат нерӯгоҳҳои хурди обӣ-барқӣ сохташуда мавриди баҳрабардорӣ қарор гирифтанд. [5]

Дар солҳои 20-уми асри ХХI яке аз бузургтарин иншооти даорои аҳамияти миллию минтақавӣ дошта, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ин НБО-и «Роғун» мебошад. Ин иншооти аср таърихӣ тулони дошта ҳанӯз дар солҳои 30-юми асри ХХ таҳқиқотҳои гуногуни илмию амалӣ, аз қабилҳои геофизикӣ, гидрологӣ, гидротехникӣ, зилзилавӣ, иҷтимоию иқтисодӣ, гидрогеологӣ ва геологӣ доир ба сохтмони он оғоз ёфта буд. Охири солҳои 60-70 уми асри гузашта бунёди ин манбаи бузурги энергетикӣ дар маркази диққати давлати собиқ Шӯравӣ қарор гирифт. Соли 1971 бо ризоияти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷумҳуриҳои Ўзбекистону Туркменистон лоиҳакашӣ ва имконсанҷии техникаю иқтисодии бунёди ин нерӯгоҳ шурӯъ гардида буд.

Соли 1972 лоиҳаи Маҷмаи гидроэнергетикаи Роғун аз ҷиҳати воситаҳои техникӣ ва иқтисодӣ асоснок гардида, таҳияи он аз тарафи шуъбаи Институди илмӣ-таҳқиқотии «Гидропроект»- ИҶШС, ки дар шаҳри Тошканд қарор дошт пурра таҳиягар дид. Дар Вазорати энергетикаи ИҶШС дар ҳузури номояндагони ваколатдори тамоми ҷумҳуриҳои Осиёи Миёна мавриди омӯзиш ва муҳокима қарор гирифт. Аз тарафи комиссияи давлатии иқтисодии Госплани ИҶШС ба маъқул доништа шуд.

Ҳамин тавр, моҳи ноябри соли 1978 лоиҳаи сохтмони нерӯгоҳи Роғун омода шуда, баъди омӯзишу таҳқиқҳои ҳамаҷониба соли 1980 аз ҷониби Ҳукумати Иттиҳоди Шӯравӣ тасдиқ гардид. Сипас бори дуюм соли 1990 пас аз қабули қарори Шӯрои Вазирони Иттиҳоди Шӯравӣ «Дар бораи чораҳои таъхир нопазир барои беҳсозии ҳолати санитарияю экологии минтақаи баҳри Арал» ташхиси ҳамаҷонибаи лоиҳаи бунёди НБО-и Роғун гузаронида шуд. Ташхиси навбати ҳам дурустии интиҳоби мавзеи сохтмон ва самарабахшии иқтисодию иҷтимоӣ ва техникаи нерӯгоҳоро нишон дод. [6]

Соли 1981 бо иштироки бузургтарин корхонаю муассиса аз тамоми гушаю канори давлати собиқ Шӯравӣ сохтмони НБО- «Роғун» оғоз ёфт. То соли 1991 яъне то барҳамхурии сохтори абаркударати Шӯравӣ 40 % корҳои сохтмони дар иншооти бунёдшаванда анҷом ёфта буд. Аммо бо пош хурдани ИҶШС дар харитаи сиёсии ҷаҳон тағйироти бузург ба вучуд омад. Давлатҳое, ки қариб ҳафтод сол узви давлати Шӯравӣ буданд пурра истиқлолият дароварданд. Дар муносибатҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии онҳо низ тағйироти кулӣ ба амал омад. Он равобитҳои наздики иқтисодие, ки байни 15 давлати узви он буд гусаста гардиданд. Ҷумҳурии Тоҷикистон низ чун узви таркибии ин иттиҳод дар баробари дигар ҷумҳуриҳо 9 сентябри соли 1991 истиқлолияти давлатӣ ба даст даровард. Мутаасифона дар баробари истиқлолияти давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон гурӯҳҳои зидди якдигар рӯи кор омаданд. Истиқлолияти давлатиро зери хатар қарор дода, ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии ҷумҳуриро ба бӯҳрони шадид рӯ ба рӯ намуданд. Дар зери таъсири чунин ҳолати бади иқтисодӣ бунёди НБО-и «Роғун» қадъ гардид. Моҳи июни соли 1993 дар натиҷаи баланд шудани сатҳи оби дарёи Вахш сарбанди нотамоми нерӯгоҳ шуста шуда, бештари иншооти қариб омодагардидаи зеризаминӣ, аз ҷумла майдони чархаҳо ва майдони трансфарматорҳо аз лой ва сангу шағал пур шудан.

Марҳилаи нави бунёдкориву созандагӣ ва барқарорсозии иншоотҳои мавҷудае, ки дар зери таъсири амалҳои шуми ҷанги шаҳрвандӣ бунёди онҳо қадъ гардида буд, асосан аз соли 2002 шурӯъ гардид.

16 октябри соли 2004 миёни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистону ширкати «РусАл»-и Федератсияи Россия созишнома ба имзо расид. Дар асоси шартномаи мазкур ширкати «РусАл»-и Федератсияи Россия мабалағгузори сохтмон ва таҷҳизонидани нерӯгоҳи барқӣ-обиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ӯҳдаи худ гирифт.

26 сентябри соли 2005 бо иштироки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон, Вазирони энергетика ва саноати Россия Виктор Хрисенко ва дигар шахсони масъул аз ду ҷониб сохтмони НБО-и Роғун идома ёфт. Аммо баъди чанд вақт ширкати «РусАл» ақидаи худро тағйир дода, доир ба баландӣ, сохтор ва усули сохтмони сарбанди нерӯгоҳи сохташаванда шартҳои ғайри қобили қабулро гузошт.

Дар натиҷа Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон созишнома ро доир ба сохтмони нерӯгоҳи Роғун бо ин ширкати русӣ бекор кард. [7]

Соли 2007 бо ташаббус ва азмию иродаи ватандӯстонаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон азнавбарқарорсозии иншооти мавҷудаи НБО-и Роғун ва омодаги барои сохтмони он бо нерӯю тавонноии худ ва маблағгузори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз нав оғоз ёфт. Дар натиҷа моҳи январӣ соли 2010 ин қдами барои ҳаёти сиёсӣ иқтисодӣ, иҷтимоӣ фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон ниҳоят зарур аз ҷониби миллати пуршарафи тоҷик дастгирии ҳамаҷониба ёфт. Дар як мудати кутоҳ дар натиҷаи ба фуруш гузоштани аксияҳои сохтмони ин нерӯгоҳ аз ҷониби мардум қариб 200 миллион долари амрикоӣ харидорӣ гардид.

Масъалаи бунёди НБО-и Роғун акнун натавона масъалаи дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон, балки ба масъалаи сатҳи минтақа ва ҷаҳон табдил ёфт. Роҳбари ҳамаҷонибаи Ҷумҳурии Ўзбекистон Имом Карим дар бунёди НБО-и Роғун муҳолиф баромад. Ў иброз намуд, ки бо бунёд гардидани НОБ-и Роғун сатҳи оби баҳри Арал паст рафта давлатҳои поёноб дар фасли тобистон ба мушкилии обӣ дучор мешаванд. Дигар ин ки дар ҳолати сар задани зилзила эҳтимоли раҳнашавии обанбор дарназар буда барои давлати Ўзбекистон хатар аст. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тамоми арзу шикоятҳои роҳбарияти ҳамсоҷишварро баинобат гирифта, барои илман исбот намудани ботилии онҳо ба Бонки Умумиҷаҳонӣ оиди ташкил ва гузаронидани ташҳиси техникӣ муроҷиат намуд.

Бонки Ҷаҳонӣ тамоми тақлифҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистонро мадди назар намуда, комиссияи махсуси коршиносони бетарафро, аз давлатҳои Фаронса, Италия, Британияи Кабир ва Швейтсария ташкил намуд. Комиссияи мазкур моҳҳои феврал ва март соли 2011 оғози кор намуда, дар муҳлати муайян бояд ҳуҷҷаҳои ниҳонии худро дори ба заррар ва фоидаи ин нерӯгоҳи бузург пешкаши аҳли ҷомеа мегардонид. Мутаасифона бо сабабҳои номаълум ин комиссия натиҷаи кори худро дар вақти муайяншуда пешниҳод накард. Ваъда доданд, ки дар моҳи феврал соли 2013 натиҷаи пажӯҳиши техникӣ экологӣ ва иҷтимоӣ кори анҷомдодаи худ пешкаши аҳли ҷомеа мегардад.

Тобистони соли 2011 натиҷаҳои давраи аввали ташҳис аз ҷониби кормандони Бонки Ҷаҳонӣ ба анҷом расид. Аз Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон даъват кард, ки аз давраи аввали сохтмони ин нерӯгоҳ, ки сохтмони сади 120 метриро дар назар дорад худдорӣ кунад. Натиҷаи аввали ин таҳлил ин будааст, ки Тоҷикистон бояд дар баландии бештар аз 1100 метр аз сатҳи баҳр сохтмони марҳилаи аввали «Роғун»-ро бо обанбори баланди- 120 метр шурӯъ накунад. Мото Кениши раиси минтақавии Бонки Ҷаҳонӣ ошкоро иброз намуд, ки Бонки Ҷаҳонӣ ба ин натиҷаи розӣ аст.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон умедвори он буд, ки Бонки Ҷаҳонӣ барои оғози корҳои сарбандӣ дар зимистони соли 2012 ризоят медиҳад. Вазорати энергетика ва саноати Тоҷикистон эълон дошт, барои оғози корҳои сохтмони сарбанди баландиаш 120 м. ва насби ду агрегати 400 мВт. ҳамма корҳо омодаанд. Тоҷикистон тамоми имконотро дар ихтиёр дорад, вале онҳо ҳоло ҳуҷҷаҳои экспертизаи Бонки Ҷаҳониро интизоранд. [8]

Тоҷикистон дар охири моҳи ноябри соли 2012 сохтмони нақби обгузари нерӯгоҳи «Роғун»-ро ба анҷом расонид, ки ин барои бастанӣ садди обанбори «Роғун» шароит фароҳам овард. Аммо ҳуди ҳамаҷонибаи Бонки Ҷаҳонӣ Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистонро водор кард, ки аз идомаи корҳои барқарорсозӣ дар нерӯгоҳ даст кашад. Ҷумҳурии Тоҷикистон дар тамоми давраи ташҳисӣ дархосту хоҳишҳои ҳаёти комиссияро риоя наменамуд. Дар натиҷа ҳуҷҷаҳои ниҳонии комиссияи Бонки Ҷаҳонӣ исбот намуд, ки бунёди НБО-и «Роғун» дорои аҳамияти бузурги миллию минтақавӣ буда, он барои ҷомеаи башарӣ ҳеҷ хатареро эҷод намекунад.

Дар санаи 29 октябри соли 2016 Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон савори булдозери қорӣ гардида, аз соати 10-и субҳ то 11:30 бо пеш кардани сангу шағал барои бастанӣ маҷрои дарёи Вахш ва ба бунёди сарбанди Нерӯгоҳи барқи обии Роғун оғоз бахшид.

Бо ташаббусу заҳматҳои доимии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон 16 ноябри соли 2018 агрегати якуми Нерӯгоҳи барқи обии «Роғун» ба кор оғоз кард. Нахуст дар ҷои сохтмони НБО-и Роғун хатти баландшиддати интиқоли нерӯи барқи 500 кВ-и «Душанбе-Роғун» ба истифода дода шуд.

Сипас ба фаъолияти Дастгоҳи тақсимкунандаи пӯшидаи элегазии Нерӯгоҳи барқи обии Роғун оғози расмӣ бахшиданд. Корҳои васлгарии таҷҳизоти Дастгоҳи маҷмӯии пӯшидаи тақсимкунии элегазӣ «КРУЭ» ҳанӯз моҳи феврал соли 2018 бо иштироки мутахассисони варзидаи маҳаллӣ бо сифати баланд ба анҷом расонида шуда буд. Дар ин иншооти

болопӯшида 19 адад дастгоҳи элегазии 500 кВ ва 4 дастгоҳи элегазии 220 кВ насб гардидааст. Интиколи нерӯи барқ аз ин иншоот ба системаи ягонаи энергетикӣ мамлакат тавассути шаш хати барқи ҳавоии 500 кВ сураат мегирад. Ҷамчунин аз таҷҳизоти мазкур тавассути як хати дузанҷираи 220 кВ то Зеристгоҳи барқии шаҳри Роғун неруи барқ интиқол дода хоҳад шуд.

Моҳи сентябри соли 2019 бо иштироки бевоситаи Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон агрегети дуҷоми нерӯгоҳ мавриди баҳрабардори қарор гирифт.[9]

Ҳамин тавр, қайд намудан ба маврид аст, ки НБО-и “Роғун” яке аз бузургтарин иншоотҳои аср буда, дар ҳолати пурра ба қор шурӯъ намудани он иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳиби даромади бузург гардида, сатҳу сифати зиндагии мардум беҳ мегардад ва Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷаҳон ба яке аз кишварҳои бузурги истеҳсолкунандаи нерӯи барқ табдил меёбад.

АДАБИЁТ

1. Барқи тоҷик. Душанбе, 1999. С. 15.
2. Ибодуллозода А. И. Развитие энергетического сектора Республики Таджикистана в 1930-1991 гг./ Вестник ТНУ, 2019, №9. С.69-71
3. Ибодуллозода А. И. роғун-кафили рушди иқтисодиёти кишвар// Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон 2019, №10. С.69-71
4. Очеркҳои таърихи Тоҷикистони Советӣ, - Душанбе, 1989, - С. 113.
5. Раҳимов Ю., Раҳимов Ф. Ташаккул ва инкишофи гидроэнергетикӣ Тоҷикистон дар давраи истиқлолият. –Душанбе, 2014.
6. Сафарализода Х. С. Эмомалӣ Раҳмон эҳғари Роғун.-Душанбе, 2016. С. 430
7. Хайдаров Г. История таджикского народа: XX век, - Худжант, 2001. - С. 12-13.
8. Тошматов Ҷ. «Солномаи нерӯгоҳҳои барқӣ-обии Тоҷикистон», - Душанбе, 2009, - С. 4-5.
9. Холов А. И. Освоение гидроэнергетических ресурсов Таджикистана в годы независимости (1991 – 2014гг.). Дисс. Кан. Ист. Наук 02.07.00. –Душанбе 2015 С. 176.

РОЛЬ ЭНЕРГЕТИЧЕСКОГО СЕКТОРА В РАЗВИТИИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ, СОЦИАЛЬНОЙ И КУЛЬТУРНОЙ ЖИЗНИ ЛЮДЕЙ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье рассматривается развитие энергетического сектора в Республике Таджикистан и его влияние на политическую, экономическую, социальную и культурную жизнь. Гидроэнергетика является одним из наиболее прибыльных секторов национальной экономики и восходит к периоду после Октябрьской революции в Таджикистане. Во время 70-летия Советского Союза в Республике Таджикистан был построен ряд крупных электростанций. После обретения государственной независимости развитие энергетического сектора было выбрано в качестве одной из стратегических целей государства. За короткий период истории под мудрой политикой Основателя мира и национального единства, Лидера нации, Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона эта историческая цель нашла свое воплощение. На реке Вахш были построены и введены в эксплуатацию серии Сангтуда-1 и Сангтуда-2, а в 2010 году началось строительство крупнейшего объекта века - Роғунской ГЭС. В то же время небольшие гидроэлектростанции были построены и введены в эксплуатацию в большинстве городов и районов страны.

Ключевые слова: энергия, независимость, электричество, энергетика, промышленность, развитие, экономика, общество, Роғун, прогресс.

ROLE OF THE ENERGY SECTOR IN THE DEVELOPMENT OF THE ECONOMIC, SOCIAL AND CULTURAL LIFE OF PEOPLE OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article discusses the development of the energy sector in the Republic of Tajikistan and its impact on political, economic, social and cultural life. Hydropower is one of the most profitable sectors of the national economy and dates back to the period after the October Revolution in Tajikistan. During the 70th anniversary of the Soviet Union, a number of large power plants were built in the Republic of Tajikistan. After gaining state independence, the development of the energy sector was chosen as one of the strategic goals of the state. Over a short period of history, under the wise policies of the Founder of Peace and National Unity, the Leader of the Nation, the President of the Republic of Tajikistan Emomali Rahmon, this historical goal has been embodied. The Sangtuda-1 and Sangtuda-2 series were built and commissioned on the Vakhsh River, and in

2010 construction of the largest facility of the century, the Rogun Hydroelectric Power Station, began. At the same time, small hydropower plants were built and commissioned in most cities and regions of the country.

Keywords: Energy, independence, electricity, power, industry, development, economy, society, Rogun, progress.

Сведения об авторах:

Ибодуллозода А. И. кандидат исторических наук, доцент кафедры история таджикского народа, факультета История Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17, e-mail: ahliddinholovt.me. (+992) 907-34-50-50

Нуриддин Раимали - доктор политических наук, заведующий кафедрой международных отношений Таджикского национального университета. E-mail ahliddin_holov@mail.ru

About the authors:

Ibodullozoda A. I. Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Department of History of the Tajik People, Department of History of the Tajik National University. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17 Rudaki Ave., e-mail: ahliddinholovt.me. (+992) 907-34-50-50

Nuriddinov Raimali - Doctor of Political Sciences, Head of the Department of International Relations, Tajik National University. E-mail ahliddin_holov@mail.ru

ИНЪИКОСИ МАСЪАЛАҲОИ ГЕНДЕРӢ ДАР ВАСОИТИ АҲБОРИ ЭЛЕКТРОНӢ (ДАР МИСОЛИ ШАБАКАҲОИ ИҶТИМОӢ)

Бобочонова Р.М.

Маҷлиси намояндагони маҷлиси олии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Васоити ахбори оммаро дар шароити муосир бидуни интернет тасаввур кардан ғайриимкон аст, зеро ҳар расонаи мустақил ва устувор аз васоити электронӣ васеъ истифода мебарад. Новобаста аз шакли васоити ахбори омма, яъне чӣ рӯзнома, телевизион, радио имрӯз саҳифаҳои электронии худро доранд ва шумораи истифодабарандагони онҳо пайваста меафзояд. Истилоҳи «Журналистикаи чандрасонаӣ» ба сифати дарсҳои назариявӣ ва ҳам ба сифати журналистикаи амалӣ қабул шуда, мавриди истифода қарор дорад. Бинобар ин, васоити электронии ахбор функцияи нахустини худро, ки «идоракунии шуур» ба воситаи иттилоъпаҳнкунӣ, инкишофдиҳии шуур ва омӯзонидани тарзи зисту маънавиёт ташаккул ва рушд медиҳад. Чуноне, омӯзиши маълумотҳои тадқиқотӣ маълум қард, то ҳанӯз шумораи тамошобинони телевизион нисбат ба дигар истифодабарандагони васоити ахбори омма зиёд аст. Ба суоли маълумотхоро шумо аз кучо дастрас мекунад, 74.9% пурсидашудагон аз телевизион, 34.9% аз интернет, 22.3% аз радио, 16.2% аз рӯзнома, 12.6% шабакаҳои иҷтимоӣ посух доданд. Ба саволи ба кадом сарчашмаҳо эътимод доред 55.1% телевизион, 20.9% интернет ва 3.8% шабакаҳои иҷтимоӣ итиҳоб намуданд. Аз таҳлил ва омӯзиши мавзӯи мазкур бармеояд, ки дар Тоҷикистон мавқеи телевизион ҳамчун расонаи ахбори оммаи таъсиррасон дар ҷанд соли минбаъда боқӣ мемонад.

Дар баробари ин таҳқиқ маълум қард, ки аудиторияи шабакаҳои иҷтимоӣ низ дар ҳоли зиёдшавӣ қарор дорад. Чуноне аз маълумотҳои омӯрӣ [8] бар меояд шумораи истифодабарандагони интернет дар моҳи январӣ соли 2020 ба 2.42 миллион расидааст. Дар давоми як соли охир ин рақам ба 311 ҳазор, яъне 15% афзудааст. Истифодабарандагони шабакаҳои иҷтимоӣ дар кишвар моҳи январӣ соли ҷорӣ 660 ҳазор буданд ва ин омӯр дар 10 моҳ (аз моҳи апрели соли 2019 то январӣ 2020) якбора 49% афзуд, яъне 219 ҳазор зиёд шуд. Чунин раванд минбаъд низ идома меёбад, зеро харидорони телефонҳои мобилӣ меафзоянд, ҳар нафар, ки ба телефон дорад, ба интернет дастрасӣ пайдо мекунад. То имрӯз беш 10.04 миллион истифодабарандагони мобилӣ мебошанд, танҳо давоми як соли охир ин шумора 2.5% афзудааст [8].

Дар Тоҷикистон мисли дигар кишварҳои дунё таъсири шабакаҳои иҷтимоӣ меафзояд ва он яке аз рукнҳои муҳими зиндагии, махсусан, ҷавонон ва зиёӣён гардидааст. Ҳамин мисол шаҳодат медиҳад, ки 10 сол пеш дӯстонро занг зада бо иду айём ва зодрӯз табрик мегуфтанд, ҳоло ҳама паҳлуҳои ҳаёти хонаводагӣ дар саҳифаҳои иҷтимоӣ инъикос меёбанд. Новобаста аз синну сол, шуғл, макони зист аз таъзия оғоз намуда то наберадор шудану хонадор шудан,

голиб омадану норозӣ гардидан бо воситаи саҳифаҳои шабакаҳои иҷтимоӣ хабар медиҳанд. Ин ба монанди тамоми пешрафти технологияҳои муосир паҳлуҳои мусбат ва манфӣ дорад.

Шабакаи иҷтимоӣ - сомонаи интернетии чандқорбараи таъомулӣ буда, як платформаи он-лайн аст, ки одамон барои барқарор кардани иртиботот истифода карда, робитаҳои иҷтимоиро бо дигар афрод, ки дорои манфиатҳои ҳамсон ва ё муносибатҳои офлайнӣ (яъне берун аз интернет) ҳастанд, эҷод месозад[8]. Кэти Харбарт директор оид ба масъалаҳои сиёсии фейсбук дар блоги худ навишта буд, ки «шабакаҳои иҷтимоӣ хавфи бевосита барои демократия мебошад»(8). Ин андешаи қорманди шабакаи иҷтимоии пурнуфуз баъди соли 2016 ва интиҳоботи президентии ИМА ба миён омадааст, зеро дар шабакаҳои иҷтимоӣ хабарҳои дурӯғ бисёр паҳн шуданд ва ба афкори омма таъсир расонд.

Зимни омӯзиши назарсанҷӣ ва маълумотҳои оморӣ маълум гардид, ки дар Тоҷикистон шумораи истифодабарандагони шабакаи иҷтимоӣ, аз ҷумла, vk.com, Odnoklassniki.ru -700 000, Instagram - 360 000 ва дар Facebook 210 000 мебошанд.

Усулҳои қорбарии шабакаҳои иҷтимоӣ гуногун аст. Метавон аз рӯи шавқу ҳавас аъзои гурӯҳҳо шуд, метавон дар дилхоҳ масъала андешаҳои худро баён кард, гоҳе ҳангома ва хабарҳои бардуруғро паҳн кард, баҳо дод, баҳс ба вучуд овард. Усулҳои одии таъсиррасонӣ дар қабули қарор, сохтани имидж, ташаккули қолабҳои гуногун, фуруши маҳсулот ин натиҷаи фаъолияти шабакаҳои иҷтимоӣ аст. Муҳимтар аз он шабакаҳои иҷтимоӣ базаи маълумотдиҳист, зеро ҳар нафар, ки саҳифаи худро боз мекунад, яъне аккаунт мекушояд, маълумоти мушаххас, сурати худро дарҷ мегардонад. Маводи шабакаҳои иҷтимоӣ бозгӯкунандаи маърифат, муҳити зисту тарбия, дину оин ва ғайра мебошад. Метавон симои иҷтимоии фаъоли шабакаҳои иҷтимоиро тартиб дод.

Дар шабакаҳои иҷтимоӣ, ки истифодабарандагони машҳур ҳастанд, қадом омилҳои нақши муассир доранд мавриди омӯзиш қарор медиҳем. Масалан, аз рӯи тадқиқоти Рустам Гулов дар блоги www.alifbo.com (9) рейтингҳои 10 блоггерҳои машҳур дар Instagram, ки хонандаи зиёд доранд, оварда шудааст. Аксарияти саҳифаҳои блог ба чехраҳои санъати эстрадаи тоҷик тааллуқ дорад. Хусусияти дигар муаллифи блогҳо қавонзон ҳастанд. Ин тамоил то чанд диққатҷалбкунанда мебошанд, мавриди омӯзиши алоҳида боқӣ мемонад.

Шабакаи дигари иҷтимоӣ фейсбук эътироф гардидааст, ки баҳси зиёд дорад. Ин шабака аз соли 2004 ба майдони интернет ворид гардидааст ва яке аз шабакаҳои фаъол, машҳур боқӣ мемонад ва рекламае, ки дар он қойгир карда мешавад аз нуфузи он дарак медиҳад. Реклама дар Фейсбук 177% афзудааст.

Дар саҳифаҳои шабакаи маъмур мавзӯҳои зӯрварӣ нисбат ба қонун, аҳволи иҷтимоии қонун, қору шугли онҳо, мақоми духтари таҳсилқада, маълумотдор ва ғайри он, арӯси беҳтарин қист монанди инҳо аст, ки доғи рӯз боқӣ мемонад ва чанд намунаҳои онро дида мебароем.

Ба масъалаи ҳифзи қон аз зӯрварӣ (аз ҷумла дар қона), таваҷҷуҳ зиёд буда, аз қониби васоити ахбори оммаи электронӣ фаъолона мавриди муҳоқима қарор мегирад, ки дар онҳо муносибатҳои гуногуну беадолатона нисбат ба қонони дар шароити мушкил ва осебпазир қарордошта инъикос мегардад. ВАЭ-и хусусии тоҷик пайваста ба мавзӯи хушунати қонавадагӣ рӯ меорад. Сарлаваҳои равшан: “Қабридагони зӯрварии қонавадагӣ аз қучо метавонанд қӯмақи ройқони худро қиранд?”, “Ту қоро шарманда қардӣ?”, “18 соли ҳукми қинқони Толиб, ки сари қохарашро аз тан қудо қард” (12.03.2019) ва дигарҳо аз қой доштани хушунат шақодат медиҳад.

Ин қама, албатта, ба андозаи муайян ба ҳалли ин мушкили мусоидат мекунад. Аммо, ВАО ду стереотипи гендериро устувор мегардонанд: қум, тақовузқорон-қард, қиноятқор ва тақовузқор, мутаносибан қама гуноҳҳо дар ўст; ва дуқом, қон-қурқони бегуноҳ. Аслан дар ҳаёт қама печида аст.

Инқунин, на қама вақт қонҳо қариштаанд- онҳо дорои қобилияти васеи шифоҳӣ ва ғайришифоҳӣ мебошанд, ки аз шавқари худ инсонҳои “гапқаро”, “қонқалон” қарин шаҳсиятқоро созанд. YouTube бо қроникаҳои ҳуҷқатии сар қадани қанқолҳо, қанқолҳои додқоҳҳо ва дигар қорҳои ноқилона қур шудааст, ки дар он қо қонҳо бо бегонақон берақмона гап мезананд, қамсоққонро таққир меқунанд, савқанд меқуранд, бе қгон сабаб ба саф мебароянд ва ғайра. Баъзан онҳо метавонанд қорҳои воқеан даҳшатқорро анқом диҳанд – қунонқӣ хушқоманро оташ қадану қӯдақони навқоди худро ба ҳоқатқона партофтаанд.

Қиссаи қане ки се қарзандашро қурӯхтааст (12/04/2019) далели қурӯши қӯдақон зи қониби моқар мебошад. Мо оморро дар бораи он меқонем, ки қар сол танҳо дар қилояти Суғд, дар натиҷаи хушунати қонагӣ 244 қон худқушӣ қардаанд ё қӯшиши худқушӣ қардаанд. (13/02/2019).

Ҳамаи ин шаҳодат медиҳад, ки мавзӯи зӯроварӣ нисбат ба занон дар васоити ахбори омма пешниҳод карда мешавад, аксар вақт аз нуктаи назари стереотипӣ, зан ҳамеша қурбонии бегуноҳ ба назар мерасад.

Дар бораи Хуршед ва Малика низ айнан ҳамин чиз рӯй дод. Тамоми диққати қорбарони фејсбук дар тафсилоти муноқишаҳои муҳаббат ва чароҳатҳои бардоштаи ин ду нафар ба ҳайрат меовард. Одамон дар шарҳҳои худ баъзан хунхор буданд. Баъзеҳо мехостанд, ки «бача» -ро фаврӣ ҷазои сахт диҳанд, дигарон боварӣ доштанд, ки духтар дуруст ва ҳатто кам муҷозот аз ҷониби хушдораш шудааст. Дар натиҷа, масъалаи бӯҳрони арзишҳои оилавӣ, муносибати эҳтиромонаи мардон ва занон ба ҳамдигар паси парда мемонад. Ҳикояи лату кӯби Малика Соҳибназарова аз ҷониби васоити ахбори омма ва шабақаҳои иҷтимоӣ ба таври васеъ паҳн гардид. Ба тафсилоти ин ҳодиса тавачҷуҳ мекунем: Ҷавоне дар ҷои ҷамъиятӣ духтарро латуқӯб карда дар аввал ҳамаро ғазабнок мекунад ва баъд маълум мешавад, ки вай маъшуқаш аст. Сабаб-рашк ва беитоатӣ ба ошиқ мебошад. Хабар зуд радубарқона паҳн шуд. Дар аввал, ин бача муддати дароз дар шабақаҳо ва расонаҳо мавриди муҳокима қарор гирифт ва вақте духтар гуфт, ки вай ба маъшуқи худ ба зиндон пайравӣ хоҳад кард, як қатор айбҳо тақсим шуда маҳкумкунии духтар шуруъ гардид. Ғайр аз ин, вай худро айбдор кард, ки вай ўро сазовор муҷозот додааст.

Мавзӯи дигари доғи шабақаҳои иҷтимоӣ интиҳоби арӯс, меъёрҳои муқарраркардаи ҷомеа барои арӯси беҳтарин мебошад. Дар шабақаи иҷтимоӣ гуруҳҳои мухталиф ғабол ҳастанд, ки рейтингҳои онҳо аз аъзошавӣ ба он дарак медиҳад. Чунончӣ, яке аз аввалин саҳифаҳо, ки соли 2012 таъсис ёфта буд, саҳифаи “Хучандро дӯст медорам” аст, 54782 аъзо дорад, ки аз тираж ва обунаи рӯзномаҳои машҳури ватанӣ зиёд аст. Мазмуни ин саҳифа бештар хусусияти иҷтимоӣ фарҳангӣ дошта, ҳам сурат, ҳам навор ҷо карда мешавад. Мақсади саҳифаи мазкурро ҳамчун маълумотнома барои сайёҳони дохилию хориҷӣ, муаррифии шаҳр барои ҷалби инвеститсия, нашри маводи шавқовар аз анъанаҳои хучандиён шарҳ додаанд. Саҳифаи “Ахбор барои афкор” бошад 52811 аъзо дорад, хусусияти сиёсӣ, иҷтимоӣ дорад ва масъалаҳои доғи рӯзро интишор месозад. Ин саҳифа 28 ноябри соли 2016 таъсис ёфта, дар як рӯз 318, дар як моҳ 21536 мавод/маълумот дарҷ кардааст. Журналист Рачаби Мирзо администратори ин саҳифа мебошад. Принципи қори бисёр саҳифаҳо дар шабақаҳои иҷтимоӣ пӯшида буда, бо дархост аъзо карда мешавад, феврият зиёд аст, талабот аз рӯи касб вучуд надорад. Аз лиҳози ташкили қор фосилавӣ қор мекунад.

Матбуоти хусусӣ низ аз саҳифаҳои худ дар шабақаҳои иҷтимоӣ истифода мебарад, чунончӣ очонсии иттилоотии Азия плус дар Инстаграмм ғабол аст ва маводи онро бидуни маҳдудкунӣ хондан мумкин аст.

Дар саҳифаҳои шабақаҳои иҷтимоӣ баҳси нақши занон ва мардон тезутунд сурат гирад, ҳатман истилоҳи феминистка, феминизм дар шарҳҳо ба миён меояд. Шабақаҳои иҷтимоӣ бо шарҳнависӣ ва робитаи ғабולי дучониба бо хонанда аз матбуоти даврӣ тафовут дорад. Замони шуравӣ дар ҳар идораи матбуотӣ шуъбаи мактубҳо вучуд дошт ва ба маводи нашршуда ҷавоб меомад. Саҳифаҳои шабақаҳои иҷтимоӣ ҳамон функсияи матбуотро, робита бо хонандаро хуб истифода мебарад, ҳарчанд дар ин маврид истифодаи риояи меъёрҳои ахлоқӣ, санҷиши инсонӣ воқеӣ ё номи дурӯғ мушқилӣ боқӣ мемонад.

Истилоҳоти феминизм дар Тоҷикистон гуногун шарҳ дода мешавад. Аксарият дар феминизм таҳдид ба анъана ва арзишҳои оилавӣ мебинанд. Бисёр муаллифон дар ВАЭ феминизмро ҳамчун таълимоти яктарафа барои ҷимояи ҳуқуқи занон арзёбӣ менамоянд. Феминисткаҳо аз нигоҳи онҳо заноне, ки дар ҳаёти оилавӣ ноқомгашта ё мушқилотдошта муаррифӣ мешаванд. Мавзӯи занон дар ВАЭ бисёр сатҳӣ инъикос гардидааст. Аксари ин мавзӯҳо ба ҳаёти маишӣ ба монанди ҷӣ гуна рӯймол бастан, дарозии пероҳан ҷӣ қадар будан ва масъалаҳои ба бар намудани шим бахшида мешаванд. Хусусан, мавзӯи бакорат дарднок қабул мешавад. Ин тани фарди алоҳида набуда, ҳолати ҷамъиятӣ ва зери назорат қарор дорад. На танҳо зану шавҳар, ҷомеа баъд аз тӯи арӯсӣ ба он диққат медиҳад. Ҳатто муоинаи тиббии пешакӣ дар қонун барои муайян намудани боқира, пеш аз ҳама, нигаронида шудааст, на ба он ки муқаррар кардани бемориҳо. Вақтҳои охир ҷонибдорони андешаҳои радикалӣ дошта, ки ҷойи занонро хона ва тарбияи фарзанд муқаррар намуда, муқобили гирифтани маълумоти олий барои занон мебошанд, тамоюли зиёдшавӣ дорад. Воқеан, агар духтар худро ниғаҳдорандаи ҷароғи хонадон эҳсос кунад, маълумоти олии донишгоҳи ба ў зарур нест. Ин дар нигоҳи аввал чунин аст. Агар ба зан ҳамчун ба фарди репродуктивӣ муносибат дошта бошӣ, на танҳо маълумоти олий, маълумоти миёна ҳам дарқор нест, итоатқорӣ ва беиродагӣ айни муддаост.

Маърифат баланд бошад, ҷаҳонбинӣ васеъ ва дунёи маънавӣ ганӣ бошад, имкониятҳо бештар боз мегарданд. Худбаҳоидиҳои ҷунин ашхос низ баланд аст. Модари бомаърифат ба фарзанд тарбияи хуб ва инкишофи равонии бештар дода метавонад. Новобаста аз он ки зан ояндаи худро дар муҳити хонавода ё мансаби давлатӣ мебинад, кӯшиши маълумотгирии ўро дастгирӣ бояд кард.

Шабакаҳои иҷтимоӣ дар баробари он ки истифодабарандагони зиёд доранд, хатару таҳдидҳоро меафзоянд ва зарур аст, ки ба ҷунин масъала ба монанди копипаста – бознашри бидуни санҷиши иттилоот, «суҳбати лаби ҷӯ» – таҳрифи воқеият ҳамгоми бознашр ё тарҷума аз забонҳои хоричӣ, "воқеиятсозӣ" – иттилооти ташхис ношуда ва ё иттилооти дурӯғин, ки ҳамчун воқеият манзур мешавад, аҳамият диҳем.

Истеъмолкунандаи иттилоот бояд ҳама чизро зери шубҳа қарор диҳад. Танҳо бо ҷунин усул метавон воқеиятро аз хабарҳои бардурӯғ ва ҷаъли (фейк) фарқ кард.

АДАБИЁТ

1. Арипова, Г.Ю., Ледовских М.А. Диффамация в СМИ (Справочная серия. Юристу и руководителю СМИ) / Г.Ю. Арипова, М.А.Ледовских. – М., 2006. – 132 с.
2. Бободжонова, Р.М. Ислам, традиции и гендерные стереотипы / Р.М. Бободжонова. – Худжанд, 2005. – 108 с.
3. Бободжонова, Р. М. Проблема гендера в современной прессе Таджикистана / Р.М. Бободжонова. – Худжанд, 2006. – 137 с.
4. Лазутина, Г. В. Технология и методика журналистского творчества / Г.В. Лазутина. – М., 1988. – 88с.
5. Прохоров, Е.П. Журналистика и демократия / Е.П. Прохоров. – М., 2001. –268 с.
6. www.datareportal.com
7. [www.alifbo.com_https://alifbo.com/top10tjinstabloggers/](https://alifbo.com/top10tjinstabloggers/)

ПРОСВЕЩЕНИЕ ГЕНДЕРНЫХ ВОПРОСОВ В ЭЛЕКТРОННЫХ СМИ (НА ПРИМЕРЕ СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ)

В данной статье анализируются социальные сети на предмет формирования общественного мнения. Отмечается что, многие СМИ имеют свои страницы в социальных сетях, и продвигают свои публикации в них. Указывается, что социальные сети, собирают подписчиков по интересам, предоставляют оперативные публикации, работают дистанционно. Автор достиг значительных результатов в изучении этой темы, основываясь на актуальных проблемах и гендерных стереотипах в социальных сетях, приводя к конкретным примерам.

Ключевые слова: Электронные СМИ, социальные сети, гендерные роли, гендерные стереотипы, фейсбук, инстаграмм, реклама, домашнее насилие.

EDUCATION OF GENDER ISSUES IN ELECTRONIC MEDIA (ON THE EXAMPLE OF SOCIAL NETWORKS)

This article analyzes social networks for the formation of public opinion. It is noted that many media have their own pages on social networks, and promote their publications in them. It is indicated that social networks, collect subscribers by interests, provide operational publications, work remotely. The author has achieved significant results in the study of this topic, based on current issues and gender stereotypes in social networks, leading to specific examples.

Key words: electronic media, social networks, gender roles, gender stereotypes, facebook, instagrams, advertising, domestic violence.

Сведения об авторе:

Бободжонова Ранохон Махмудовна - доктор филологических наук, депутат парламента, Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан
Электронная почта: rano-bobojon@mail.ru

About the autor:

Bobojonova Ranohon Mahmudovna, Doctor of Philology, Deputy of Parliament Tajikistan, Majlisi Namoyandagon of the Majlisi Oli of the Republic of Tajikistan E – mail: rano-bobojon@mail.ru

ТАРТИБИ ҚАБУЛ ВА НАШРИ МАҚОЛА

Маҷаллаи «Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ» тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи матбуот ва дигар воситаҳои ахбори омма» интишор мешавад.

Дар маҷалла натиҷаи корҳои илмӣ-тадқиқотии профессорону омӯзгорони Донишгоҳ ва олимони ватаниву хориҷӣ нашр карда мешавад.

Ҳайати тахририя, ки ба он мутахассисони соҳаҳои мухталифи илм шомил мегарданд, бо фармони ректори Донишгоҳ тасдиқ карда мешавад.

Маҷалла мақолаҳои илмиро тибқи қарори кафедра ва шӯрои олимони факултет қабул менамояд. Мақолаҳои, ки ба суроғаи маҷаллаи «Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ» ирсол мешаванд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд:

1. Дар мақолаҳои илмӣ ҳалли масъалаҳо аниқ ва равшан ифода гардад.
2. Ҳаҷми мақола яққоя бо расм, ҷадвал, диаграмма, графика ва матни аннотатсия аз 10 саҳифаи ҷопӣ зиёд набошад.
3. Дар ҳар як мақолаи илмӣ тибқи тартиб зикри мафҳумҳои калидӣ ва аннотатсия бо ду забон: русӣ ва англисӣ риоя шавад.
4. Мақолаҳо тибқи барномаи Winword дар дискета ё флешкарт бо шрифти Times New Roman Tj, ҳуруфи 14 қабул карда мешавад. Фосилаи байни сатрҳо 1, ҳошия аз тарафи чап 3 см, аз тарафи рост 1,5 см, аз боло 2 см, ва аз поён 2 см - ро бояд ташкил намояд, матни мақола аз тарафи рост рақамгузорӣ карда шавад.
5. Дар саҳифаи аввали мақола ному насаб, номи падар ва ва номи ҷойи кори муаллиф дарҷ гардад.
6. Дар мақолаҳои илмӣ истифодаи адабиёт ва тарзи гузоштани иқтибос тибқи қоидаҳои нашрия, дар асоси талаботи амалкунандаи ГОСТ риоя шавад.
7. Дар охири мақола маълумот оид ба ҷойи кор, вазифаю унвони илмӣ, суроға ва имзои муаллиф ҷой дода шавад. Ба муаллифоне, ки масъули асосии ҳифзи сирри давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд, нишон додани маълумотҳои мушаххас зарур намебошад.
8. Ҳайати тахририя ҳуқуқ дорад, ки мақолаи илмиро ихтисор ва ислоҳ намояд.
9. Дастхати мақолаҳо баргардонанда намешавад.

ПОРЯДОК ПРИЁМА И ИЗДАНИЯ СТАТЬИ

«Вестник педагогического университета» издается в соответствии Законом Республики Таджикистан «О печати и других средств массовой информации».

В журнале публикуются основные научные результаты диссертаций на соискание учёной степени кандидата и доктора наук отечественных и зарубежных исследователей.

Редакционная коллегия утверждена по приказу ректора университета.

Статьи принимаются с протоколом кафедр, научного совета факультетов и с отзывами научных руководителей.

Статьи, которые отправляются в адрес университета, должны соответствовать следующим требованиям:

1. Основное содержание издания должно представлять собой оригинальные научные статьи.
2. Представленные статьи совместно с рисунками, диаграммами, графиками, аннотациями должны быть не менее десяти страниц.
3. Каждая научная статья в обязательном порядке принимается с ключевыми словами и с аннотациями на русском и английском языках.
4. Статьи принимаются в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman (Times New Roman Tj), размер шрифта 14. Все поля обязательны для заполнения независимо от формы (бумажной или электронной) научного издания. Интервал между строками 1 см с левой стороны 3 см., с правой стороны 1,5 см, сверху 2 см, снизу 2 см., текст статьи нумеруется с правой стороны.
5. На первой странице статьи указывается фамилия имя отчество и место работы автора.
6. У всех публикуемых научных статьях должны быть при статейные библиографические списки, оформленные в соответствии с правилами издания, на основании требований, предусмотренных действующими ГОСТами.
7. В публикуемых материалах указывается информация об авторах, их месте работы и необходимые контактные данные. Авторы, имеющие допуск к государственной тайне Республики Таджикистан имеют право не указывать место работы и контактные данные.
8. Редакционная коллегия имеет право сократить и исправить научную статью.
9. Представленные научные статьи автору не возвращаются.

ВЕСТНИК ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА
2020. № 2 (85)

Издательский центр
Таджикского педагогического университета им. С.Айни
по изданию научного журнала
«Вестник педагогического университета»:
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 121
Сайт журнала: www.vestnik.tgpu.tj
E-mail: vestnik.tgpu@gmail.com
Тел.: (+992 37) 224-20-12, (+992 37) 224-13-83.
Формат 60x84 ¹/₈. Бумага офсетная. Печать офсетная.
Тираж 100 экз. Уч. изд. л. 35,3 усл. п.л.35
Подписано в печать 13.11.2020 г. Заказ №197
Отпечатано в типографии ТГПУ им. С.Айни
734025, г.Душанбе, ул.Рудаки 121.